

ਪੰਜਾਬ

ਦਾ

ਇਤਿਹਾਸ

ਸੰਸਕਰਣ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਕਰਤਾ—

ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ

ਅਨੁਵਾਦਕ—

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ “ਗੁਰਮੁਖ”

(ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)

ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ

ਘੰਟਾ ਘਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ।

ਮੁਲ ੧੦—੦—੦

ਮੁਖ-ਬੰਧ

ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਰੋਮਾਂਚਿਕ ਤੇ ਦਿਲ ਹਿਲਾਉ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਾਰ ਵਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਲਭੇਗੀ, ਜਿਹੌ ਜਿਹੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਜਿੱਤ ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਕੌਮ ਦੀ ਪਛਮ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਹਾਦਰੀ, ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਢੰਗ ਤੇ ਨਾ ਥਕਨ ਵਾਲਾ ਝੁਕਾ ਅਰਥਾਤ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਅਜੇਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸ਼ਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਅਜੇਹਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਿੱਤ ਵਿਸਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਸ ਤੇ ਹੁਣ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦਾ ਜੇਤੂ ਝੰਡਾ ਨਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਰਾਹ-ਰੋਕੂ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਵਿੰਗ ਤੜਿੰਗੇ ਰਾਹ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕਿਹੜੀਆਂ ਦਲਦਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਗੂੰਜਦੇ ਬਿਗਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਮਕੀਲੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਦਿਆਂ ਨਾ ਤਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ, ਲਿਸਕਦੇ ਥੜੇ ਤੇ ਰਤਨਾਂ ਜੜੇ ਗੁੰਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਲੜਾਈ-ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਜੇਤੂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ।

ਸੂਰਜ ਦੇ ਪੁਤਰ, ਕਨੌਜ ਤੇ ਅਜੁਧਿਆ ਜਿਹੀਆਂ ਮਹਾਨ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਠਕੂਮਤਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਲਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਮਹਾਨਤਾ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਅਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨ ਤਾਕਤ ਅਗੇ, ਚੰਨ ਦੇ ਪੁਤਰ, ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਪਾਟਲੀ ਪੁਤਰ ਵਰਗੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਠਕੂਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਖਾਸ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਅਗੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਸੂਰਮਗਤੀ ਓਲ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਜ ਇਨ ਤਕ ਵੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਲੜਾਕੇ ਮਰਹਟੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਕਾਫੀ ਚਿਰਾਂ ਤੀਕ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਤੇ ਹੈਂਕੜੀ ਅਫਗਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰੜੇ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜੋ ਜੀ ਆਇਆਂ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੋਣਾ। ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ) ਦੇ ਚੋਲਿਆਂ ਨੇ ਬੜੇ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਖਾ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੇਤੂਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਜਾਂ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਭਿਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਆਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਧਰਮ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੰਘ (ਸ਼ਿਰ) ਸੀ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦਾ ਸ਼ੇਰ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਸਮਤ ਹੀ ਉਸ ਤਾਕਤ ਅਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ ਵਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਨਹੀਂ।

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਖਾਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਧੇ ਫੁਲੇ! ਇਸ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਸ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਸ ਵੱਡੇ ਟਾਪੂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਜਿਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਉਤਰ (north) ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਇਸ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨਾਮਵਰੀ ਕਰਾਈ। ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਇਹ ਉਹੀ ਪੰਜਾਬ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਚਲ ਪਏ ਸਨ। ਏਥੇ ਹੀ ਫਿਰ ਪਵਿੱਤਰ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹੀ ਚੀਜ਼ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਏਥੇ ਵਸਣ ਦੀ ਇਕ ਖਾਸ ਸਾਹਿਤਕ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਪੂਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਬਾਣੀਏ; ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਚ-ਜਾਤੀਏ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਫੌਜੀ ਤੇ ਵਿਉਪਾਰਕ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਆਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਕਣਕ ਵੰਨੇ ਰੰਗ ਦੇ ਤੇ ਨੀਵੇਂ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੋਤ ਆਰੀਏ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰਕਸਤਾਨ ਦੇ ਸਕਾਈਬੀਅਨ ਜਾਂ ਤਾਰਤਾਰ

ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰੋਹ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਅਖੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਨਦੀ ਦੀ ਗੱਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਨਾਹ ਲੈਣੀ ਪਈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕਾਈਬ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਬੁਧ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾ ਕੇ ਨਵੀਨ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਾਂ ਤੇ ਥੰਮਾਂ ਤੇ ਉੱਕਰੇ ਅੱਖਰ ਅਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਧ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਸਕਾਈਬੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਾਫੀ ਪਰਭਾਵ ਪਾਇਆ । ਫਿਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ, ਤੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਗੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਹੀ ਪੰਜਾਬ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਇਸਲਾਮਕ ਫੌਜਾਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਇਲਾਕਿਆਂ, ਏਸ਼ੀਆ, ਅਫਰੀਕਾ ਤੇ ਜਨੂਬੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਹਿਸਿਆਂ ਸਪੇਨ ਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲ ਤਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅਗੇ ਲੰਘ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਫਿਰ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਤਕ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਰਨਾਂ ਤੇ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੁਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਏਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ । ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਏਥੋਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ । ਤਾਰਤਾਰ ਦੇ ਉਸ ਉਘੇ ਫਸਲੀ ਬਟੋਰੇ, ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਂਗਵੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹ ਉਧੜ ਧੁੰਮੀ ਮਚਾਈ, ਜਿਹੌ ਜਿਹੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਹੰਗਰੀ, ਰੂਸ, ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬਾਲਟਕ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਧ ਉਸ ਕੀਤਾ । ਤਮਰਲਿੰਗ (ਤਮਰਲੇਨ), ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਜੋਂ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਲਈ ਸਤਾਈ ਤਾਜ ਛੱਡ ਮੰਦਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਮਰਕੰਦ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਹਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਉਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚੁਣਿਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਬਰ, ਨਾਦਰ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ, ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਸਿਰ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹੇ । ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਕੰਦਰ ਦੇ ਹਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਧਾਰੇ ਤਕ, ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਹਰ ਲੁਟੇਰੇ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਰਸਤਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਚਾਹੇ ਉਹ ਉਤਰ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਚਾਹੇ ਪਛਮ ਵਲੋਂ ।

ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਸਿੱਖ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਨੇ ਰਖੀ । ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਤੇ ਵੰਡਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ "ਰਬ ਇਕ ਹੈ" ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵੀ ਇਕ ਹਨ, ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ

“ਰਬ ਇਕ ਹੈ।” ਏਥੇ ਹੀ ਫਿਰ (ਗੁਰੂ) ਆਰਜਨ (ਦੇਵ ਜੀ) ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਵੇਦੇ ਹੀ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ (ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੇ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ (ਦੇਵ) ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਤੇ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ* । ਏਥੇ ਹੀ ਫਿਰ ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਪਜੀਆਂ । ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਤਾਕਤ ਸਨ । ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ਼ੁਕਰਚਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸੀ ਨਮੂਦਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ । ਪਰ ਉਹਦੀ ਔਲਾਦ ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਤੇ ਉਸ (ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਫ ਸੀ । ਇਸ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਸਿਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੜਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਲਈ ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਵੱਡੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਹਥਿਆਰ ਚੁਕੇ । ਇਲਾਕਾ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ, ਉਹਨਾਂ ਨਰਮਾਈ ਦੀ ਨੀਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਹੀ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਹੀ ਭਖਤ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ । ਸਿਖ ਮੰਤਰੀਆਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਕੀਤੇ ਸੰਧੀ-ਨਾਮੇ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਖਾਲਸਈ ਫੌਜ ਬਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕੌਮ ਦੇ ਸਖੀ ਦਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਈ ਤੇ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਰਮਾਈ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕੀ । ਸੰਧੀਨਾਮੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਪਰਾਂਤ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ । ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਸੀ । ਜਿਤੀ ਹੋਈ ਕੌਮ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀਆਂ, ਜੇਤੂ ਕੌਮ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੜੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਈ । ਬਰਤਾਨਵੀ ਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਡਿਗਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਮਾਨ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਹੋਸਲਾ ਨੀਤੀ ਨਾਲ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਢੰਗ ਤੇ ਫਤਹ ਪਾਈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਦਾ ਲਈ ਬਰਤਾਨਵੀ ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ । ਉਹਨਾਂ ਲਾਰਸੀਆਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਚੁਣਨ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੀ ਉਪਕਾਰੂ ਨੀਤੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁਖ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਸੁਨਿਹਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਬਹਾਦਰਾਂ ਤੇ ਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿਚ ਵੱਧ ਚੜ੍ਹ ਕੇ

*ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਖਾਸ, ਖਾਲਸਾ ਹੀ ਮੈਂ ਮੈਂ ਕਰੂੰ ਨਿਵਾਸ ।

ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਲਾਰਸਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਸਰ ਰਾਬਰਟ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਤੇ ਸਰ ਡੋਨਲਡ ਮੈਕਲਿਉਡ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਘੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਯੋਗ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਅਖੀਰੀ ਦਮ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇਗੀ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਵਲੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਹ ਲੋਕ ਮੋਢੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਸੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਲਕ ਨੇ ਅਗੇ ਕਦਮ ਵਧਾਏ।

ਇਹ ਅਜੇਹੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ; ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਤੇ ਚੰਗੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਕਨਿੰਘਮ, ਮੈਲਕਮ ਤੇ ਪਰਿੰਸਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਫਿਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਆਦਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਖਾਨਦਾਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੌਜਰ ਕਾਰਮਾਈਕਲ ਸਮਿਥ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਵਿਚ ਜੰਮੂ ਦੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਵਲੋਂ ਖੇਡੇ ਗਏ ਉਸ ਮਹਾਨ ਨਾਟ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਲੁਕਵੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਘਾੜਦਾ ਹੈ। ਜਨਰਲ ਸਟੈਨਬੋਕ ਦੀ ਰਚਨਾਂ 'ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਐਡਵੈਨਚਰਰ ਤੇ ਮੌਜਰ ਐਚ. ਐਮ. ਐਲ. ਲਾਰੰਸ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੈਂਪ ਤੇ ਦਰਬਾਰ (The Court and Camp of Ranjit Singh) ਲਿਖਤ ਜਰਨਲ ਐਸਬੋਰਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੀ ਹਾਲ ਬਿਆਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਥ ਦੀ ਪਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖੀ (The Punjab Rajas & Punjab Chiefs) ਇਕ ਨਵੇਂ ਹੀ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਚਨਾ ਸਾਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਸਦੀ! ਇਸ ਤੋਂ, ਇਲਾਵਾ ਚੌੜਾ ਜਿਹਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਬਾਰੇ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਬਾਰੇ। ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ; ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਹੀ ਬਰਤਾਨੀਆ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲੈਣ ਤਕ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਈ ਹਾਲਾਤ ਠੀਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ

ਖਚਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ; ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਸਿਰਫ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗਲਾਂ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਰਾਏ ਘਨਯਾ ਲਾਲ ਦੀ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਹਿਸਟਰੀ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਸਹੀ ਖਿਆਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋਹਣ ਲਾਲ ਸੂਰੀ ਦੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਾਇਰੀ ਹਵਾਲੇ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕ ਯੋਗ ਪੁਸਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਣ ਘੜਤ ਤੇ ਵਾਧੂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਿਆਨਿਆ।

ਏਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਤੇ ਠੀਕ ਠੀਕ ਹਾਲਤ ਦਸਣ ਲਈ, ਇਸ ਹਥਲੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸਾਹਮਣਾ ਪਿਆ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਵਡਾ ਕੰਮ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕ ਸੁਆਦਲਾ ਤੇ ਜ਼ੁਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਘਾਟਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂੰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਕਦੀ ਇਸ ਬੁੜ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰਖਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕੇ ਜਾਂ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਿ ਕੋਈ ਅਮਨ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਮਾਰ ਧਾੜ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਅਮਨ ਚੈਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਜੋ ਬਰਤਾਨੀਆ ਵੇਲੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਪਹਿਲੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਡਿਆਂ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ, ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਸਦਕਾ ਇਕ ਸਵਰਗੀ ਬਾਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਟ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਖਸਬੂਆਂ ਭਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਕ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਸਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਹੁਣ ਦੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਪਖ ਲਏ ਦੇ, ਸੁਣਾਵਾਂ। ਕਰਨਲ ਗਰਵੁਡ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਡਿਊਕ ਵੇਲਿੰਗਟਨ ਦੀਆਂ ਚਿਠੀਆਂ (The Despatches of the Duke of Wellington) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵਡਾ ਅੰਤ ਸਿਰਫ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮਨੋਕਲਪਤ ਘਟਨਾ ਬਿਆਨੀ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕੋਈ ਯੋਗ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਸਚ, ਸਾਰਾ ਹੀ ਸਚ ਤੇ ਸਵਾਏ ਸਚਾਈ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਮੈਂ ਇਸ ਗੁਰ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਰ ਭਲ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜ਼ਾਤ ਜਾਂ ਕੋਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦੁਹਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ

ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਤਦੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਰ ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹਾਂ। ਦੂਜੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਜਾਨਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਖਦਾ ਹਾਂ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਹਵਾਲੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਜਚੇ। ਇਹ ਜਚਣਾ ਮੈਂ ਤਦ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਥਾਂ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰਾ ਕੰਮ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਔਕੜਾਂ ਭਰਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਸਾਲ ਲਗ ਗਏ ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਪਿਆਰ ਚੌਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਅਖੀਰ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤੇ ਲਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਕੰਮ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਕਾਲ ਤਕ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਆਸ ਤੇ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਪੜ੍ਹਨਗੇ ਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਏਹਦੇ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਨਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਅਸਰ ਭਰਪੂਰ ਖਿਆਲ ਲਭ ਸਕੇ।

ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਲਿਖਦਿਆਂ, ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿਤੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬਣ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੂਰਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਤਾਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਮੈਂ ਦਿਤੇ ਹਨ—ਉਹ ਹਨ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਜ਼, ਬਰਿਗਜ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਲਥੇ “ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਾ” ਦਾ, ਸਰ ਐਚ. ਐਮ. ਇਲੀਅਟ ਦਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਮਰੇ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ, ਟੇਲਰ; ਮਾਰਸ਼ਮੈਨ, ਮਿਲ, ਟਾਲ ਬੁਆਏਜ਼ ਵੀਛਰ, ਕੀਨ, ਫਰੇਜ਼ਰ, ਤੇ ਮੈਕਫਾਰਲੇਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਿਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜਨਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ—ਡਾਕਟਰ ਹੰਟਰ, ਜਨਰਲ ਕਨਿੰਘਮ, ਮੈਕਰਿਡਲ, ਡੰਕਰ, ਥਾਮਸ ਪੋਰੀਸ, ਲਡਲੋ, ਟੈਵਰਨੀਅਰ ਤੇ ਮਿਸਟਰ ਹੰਟਰ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਤੇ ਹਵਾਲੇ ਲਏ ਹਨ:—ਸ਼ੇਖ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਅਕਬਰ ਨਾਮਾਂ, ਮੌਲਾਨਾਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੀਨ ਦੀ ਤਬਕਤੇ ਅਕਬਰੀ, ਆਇਨਾ ਅਕਬਰੀ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਬਲੋਚਮਨ, ਸੀਰੁਅਲ ਮੁਤਾ ਅਮੀਰੀ ਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਬਰਿਗਜ਼ ਨੇ ਉਲਥਾਇਆ, ਮੁਰਤਬਾ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਹਦੀਕਾ ਤੁਲ ਅਕਾਲਮ, ਮੁਲਾਂ ਅਬਦੁਲ ਹੁਸੈਨ ਲਾਹੌਰੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਮਾਂ, ਮੁਤਾਮਿਦ ਖਾਂ ਦਾ

ਇਕਬਾਲ ਨਾਮਾ ਜਹਾਂਗੀਰੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਜ਼ਿਮ ਦਾ ਆਲਮਗੀਰ ਨਾਮਾ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਕੀ ਦਾ ਮੁਅਸਰ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰੀ, ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਜਣਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ-ਸਰ ਜੌਹਨ ਮੈਲਕਮ, ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਕਨਿੰਘਮ; ਪ੍ਰਿੰਸਪ, ਸਮਿਥ, ਸਰ ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਠ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਡਾਕਟਰ ਹੇਮਿੰਗ ਬਰਗਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ (Thirty five years in the East) ਮੂਰਕਰਾਫਟ ਦੇ ਸਫਰ, ਬਰਨ ਦੇ ਸਫਰ, ਮੈਸਨ ਤੇ ਜੈਕਵੇਮੈਂਟ ਦੇ ਸਫਰਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਟਰੰਪ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਲਥੇ ਲਈ। ਸਿਖ ਲੜਾਈਆਂ ਤੇ ਬਗਾਵਤ ਲਈ ਮੈਂ ਥੋਰਨਟਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਸੰਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸ (The History of the Panjab) ਨੌਲਨ ਦੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ, ਕੋਈ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਲੜਾਈ, ਫਰੈਡਰਿਕ ਕੁਪਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ (The Crisis of the Panjab) ਜੇ.ਕੇਵਬਰਾਊਨ ਦਾ "ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦਿਲੀ ੧੮੫੭ ਵਿਚ" (The Panjab and Delhi in 1857) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਦਯੋਗ ਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਂਡ ਲਈ ਮੈਂ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਿਸਟਰ ਬੈਡਨ ਪਾਵਲ ਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਸਲੀ ਵਸਨੀਕ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਰਹੂ ਰੀਤਾਂ ਦਸਣ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅੰਕੜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸੇ ਨੂੰ ਦਸਣ ਦੇ ਯੋਗ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜੇ ਕਰ ਮੈਂ ਸਿਆਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਮਿਸਟਰ ਡੈਨਜ਼ਲ ਜੇ. ਐਬਟਸਨ ਦੀ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਲੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਕਈ ਹੋਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਜਾਂ ਸਲਾਹਾਂ ਦੇ ਕੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਬਣਾਇਆ। ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਨਾਥ ਨੇ ਬੜੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਨਾਥ ਦੇ ਹਥ ਲਿਖਤ ਖਰੜੇ ਨੂੰ ਵਰਤਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਤੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ "ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ" ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੈਂ ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਮੌਲਵੀ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਰਚਨਾ (ਖਰੜੇ ਰੂਪ ਵਿਚ) ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਰਤਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਨੋਟਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਪਈ।

ਏਥੇ ਇਹ ਦਸ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬਿਆਨਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹ ਗਲਾਂ ਹੀ ਛੱਡੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਪਰ ਇਕ ਗਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਸਿਰਫ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੀਮਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਬਿਆਨੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਰੋਚਕਤਾ ਆਉਣੀ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਹਲੇ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ

ਜਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਗਲਾਂ ਹੋਈਆਂ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਆਮ ਕਤਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਦਿਲੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਚਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਥੇ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਘਟਨਾ ਬੀਤੀ, ਮੈਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ; ਦਿਲੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਉਥੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਕੁਦਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਉਹ ਸੁਆਦਲਾ ਹਿੱਸਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਏ ਜੇ ਕਰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਨਾ ਪੜਚੋਲਿਆ ਜਾਏ; ਜਿਸ ਦਾ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆਂ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ; ਛੱਡ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ, ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਮ ਨਾਥ ਦਾ ਹਮਲਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਖਾਸ ਥਾਂ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬਦੇਸ਼ੀ ਜੋਤੂਆਂ ਤੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਹਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਖਾਸ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਨ ਸਕੰਦਰ, ਅਕਬਰ, ਨਾਦਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਮਲਕਾ ਨੂਰਜਹਾਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਜ ਤਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਛਪੀ, ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਿਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਿਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਪਾਠਕ ਲਈ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਸਿਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿਖ ਤਾਕਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਵਧੀ। ਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਧੇ ਵਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤੇ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇ ਵਧ ਸਮੇਂ ਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਘਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਖਾਸ ਮਹਤਤਾ ਪੂਰਨ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਵਲ ਝੁਕਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਠ ਲਾਭ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਚਿਰਕਾਲੀਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜ ਤਕ ਖੋਜ ਪੂਰਨ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਸਹੀ ਸਹੀ ਮਿਥ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗ ਇਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਅਸਭਯ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਭਯ ਕਾਲ ਤਕ, ਜਿਵੇਂ ਤਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਰ ਜਨਤਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਮਾਨ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ

ਹੀ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਕੀ ਕਰਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਹਕ ਹਨ । ਇਕ ਯੋਗ ਤੇ ਸਭਯ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਲੇ ।

ਸਾਰੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਸਾਰੰਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੰਖੇਪ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਕਿਉਂਕਿ, ਜੇ ਕਰ ਮੈਂ ਆਮ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਡਾ ਤੇ ਭਾਰੀ ਪੌਥਾ ਬਣ ਜਾਏ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਨਸ਼ਾ ਇਸ ਨੂੰ ਏਡਾ ਵਡਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ ਇਕ ਪਰਾਂਤਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੀ ਆ ਸਕਣ, ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧੂ ਘਾਟੂ ਮਸਾਲਾ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੋੜੀਂਦਾ ।

ਮੈਂ ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਅੰਕਰੇਜ਼ ਸਿਆਣਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲੀਕ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਰੁਟੀਆਂ ਤੋਂ ਸਗੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਾਟੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਲਿਖੇ ਜਾ ਰਹੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਗਿਆਂ ਮੈਂ ਖਾਸ ਗਹੁ ਰਖਾਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਨ ਲੈ ਸਕਾਂ । ਇਹ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਗਲਤੀਆਂ ਲਭਣ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ । ਇਹ ਵੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਉਹ ਗਲਤੀਆਂ ਫੜ ਲੈਣ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਿਲ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ, “ਮੈਂ ਉਸ ਪਾਸ ਫਿਰ ਅਪੀਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂ ਗਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਮੈਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਸਬੂਤ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਇਸ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠਿਆਂ ਲੈ ਕੇ ।” ਜੇ ਕਰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਿਆਣਪ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਪਰਲੇ ਅਖਰ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸਕੂ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਤਾਂ ਤਰੁਟੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਨ । ਤੇ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਇਕ ਸਿਆਣੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਮੇਰੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਦੇਣ, ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਜਿਹੀ ਯੋਗਤਾ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਸਿਰਫ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮਾਨ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ । ਅਜ ਤਕ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਪੈ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸੋ ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮੈਂ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਵੇਖਾਂ,

ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮੈਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਿਰਫ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਵੂਜੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਅਧੂਰਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪੂਰਾ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਉਣ ਲਈ।

ਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵੀਰੋ! ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਗੀਵੀਊ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਾਂ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਦੇ ਚਾਰ ਗਲਾਂ ਕਹਿ ਲਵਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝੋਗੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰਾ ਲਿਖਿਆ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਕੇ ਭੁਲ ਜਾਉਗੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੁਆਦਲੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਕੇ ਫਿਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਮਗਰੋਂ ਉਠੇ ਖਿਆਲ ਦਬ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨਾਵਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪੜ੍ਹੋਗੇ ਜਾਂ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਿਰਫ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵੇ ਲਈ ਜਾਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਇਹ ਲਿਖਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਠਰੰਮੇ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸਿਆਣਪ ਦਿਖਾਉਗੇ ਤੇ ਤਦ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁਜਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨਾਂ, ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਚੰਗੇ ਝੁਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰ ਸਕੋਗੇ। ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਅਜੋਕਾ ਪੰਜਾਬ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਿਛਾਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਭੁਲੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਜ ਤੋਂ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀ ਹਾਲਤ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਰਾਹੀਂ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਤੇ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲਾਰਡ ਮੈਕਾਲੇ ਲਈ ਇਹ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਤੇ ਵਾਰਨ ਹੇਸਟਿੰਗਜ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਕਿ ਉਸ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਉਚੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਸਚ ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ—ਅਣਗਿਣਤ ਬੰਦੇ ਤੇ ਬਹੁ-ਮੁਲੀ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਸਜਾਵਟ, ਜਿਸ ਨੇ ਕਿ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਨੂੰ ਚੌਂਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਘੇਰ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁੰਧਿਆ ਦਿਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਵਰਸ਼ੇਲਜ਼ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਦੇਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਾਇਸਰਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਾਰਨ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦੇ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਏਨੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਜਰਮਨ ਜਾਂ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਖਤਿਆਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੁਖਤਿਆਰਾਂ

ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਚੰਗੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹੀ ਕੁ ਉਹਨਾਂ ਮਾਲੀਏ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਦ ਮਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਏਨੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਕਿ ਡਿਊਕ ਆਫ ਟਸਕਨੀ ਤੇ ਇਲੈਕਟਰ ਆਫ ਸੈਕਸਨੀ।”

ਇਹ ਸਾਡੀ ਐਲਾਦ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਰਡ ਮੈਕਾਲੇ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਰਚਿਆ, ਇਹ ਕੰਮ ਉਸ ਲਈ ਏਨਾ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਸੁਆਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਮਹਾਨ ਸਿਆਣਾ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਲਮ ਚੁਕਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਨਾ ਰਖਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖਰਚ ਤੋਰਨ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਇਆਂ ਬਾਰੇ ਦਸਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਤੇ ਆਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਲਈ ਕਿਥੋਂ ਪੈਸਾ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਢੰਗ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਕੀ ਇਹ ਕਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤਕ ਇਕ ਦੁਖੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੁਜੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਰਾਤ ਕਿਵੇਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਹੈ; ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮਹਲ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਕਦੀ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੁਢੀ ਇਸਤਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਨੌਕਰਾਂ ਹਥੋਂ ਸਤਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਜਾਂ ਇਕ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਪਾਸੋਂ ਜਾਂ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਪਾਸੋਂ ? ਕੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਕਿ ਉਸ ਆਪਣੀ ਰਾਤ ਆਹਾਂ ਭਰਦਿਆਂ ਤੇ ਤਕਲੀਫ ਵਿਚ ਲੰਘਾਈ ? ਕੀ ਕਦੀ ਉਸ ਦੇ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦੀਵਾ ਬਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀ ਦੇ ਸਕਦੀ ? ਕੀ ਕਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਕਦੀ ਇਹ ਪੜਤਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੂਰ ਇਕ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਝੋਂਪੜੀ ਵਿਚ ਕੀ ਕੁਝ ਬੀਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਅਜੇਹੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੁਖ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਹਨ, ਅਸ਼ੋਕ, ਬਿਕਰਮਾਜੀਤ ਤੇ ਅਕਬਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ-ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਹੋਈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਚਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਇਸ਼ਤ ਹਰ ਪਰਾਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਉਕਰੇ ਰਹਿਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਅਜੇਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਉਂਗਲਾਂ ਤੇ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਮਹਾਨ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਅਖੀਰ

ਇਕ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਤੇ ਕਠ ਪੁਤਲੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ? ਸਿਰਫ ਇਹੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਖੋਰੀ, ਲੁਟ ਮਾਰ, ਧਕਾ ਜ਼ੋਰੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪਸਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਦਅਮਨੀ ਤੇ ਰੋਲਾ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਨਚਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੁੰਨ ਮਸੁੰਨ, ਪਾਪ, ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਬਦਕਾਰੀ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਵਧ ਦੁਕਾ ਸੀ ਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਠਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪੈਸਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰਲੇ ਗਰੀਬ ਤੇ ਅਧੀਨ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਅਯੋਗ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਰਚਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਖਾਸ ਹਿਸਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੜੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਵੰਗ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਡਕੋਤੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਠ ਕੋਈ ਵੀ ਪੁਛ ਪਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਜ਼ਤ, ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਚਿਆ ਤੇ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਤੇ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡੂੰਘੇ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿਚ ਡਿਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਕੰਮੇ ਵਿਹਲੜ ਤੇ ਲੁਚੇ ਲਫੰਗੇ ਮੁਫਤ ਖੋਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁਟ ਛਡਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਆਪ ਵੀ ਭੈੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਨਾਈ, ਸਾਰੰਗੀਏ, ਖੁਸਰੋ, ਬਾਜ਼ੀਗਰਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਤਾਕਤ ਫੜ ਲਈ ਤੇ ਬਦੇ ਬਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹੱਕ ਅਪਣਾ ਲਏ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕਠ ਪੁਤਲੀ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਮੀਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਦਾ ਰਹੇ। ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਜ਼ਨਾਨ ਖਾਨੇ ਦਾ ਇਕ ਦਿਲ ਪਰਚਾਵਾ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਅਰਾਮ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਾ ਭਾਉਂਦੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਕਬਰ ਕਿਨਾਰੇ ਬੁਢੜਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ, ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਣਿਆਂ, ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਜਲਸਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਆਦਿ ਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਜਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਹੁਦੇ ਸੋਨੇ ਆਦਿ ਦੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਰਦੀ ਤੋਂ ਰਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਰਥਾਤ, ਸ਼ਾਹੀ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਤੇ ਭਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਾਧਾ, ਗਾਇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ, ਗਵਈਏ, ਨਾਚੀਆਂ, ਝੋਲੀ ਚੁੱਕਾਂ ਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਹਥਿਆ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੰਤਰੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਾਟੇ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਬੜੀ ਵੱਧ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਪਾਲਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦ ਸਰਕਾਰ, ਸਿਰਫ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਧੋਖੇ ਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਾਲਮ, ਲੁਟੇਰੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਰਿਆ ਤੇ ਨਫਰਤ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਝਗੜੇ ਤੇ ਰੋਲੇ, ਲਗਾਤਾਰ ਮਾਰ ਧਾੜ ਤੇ ਬਦ ਅਮਨੀ ਨੇ ਅਖੀਰ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਵਡੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਮਲੀਆ ਮੋਟ ਕਰ ਹੀ ਦਿਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਦਰਬਾਰ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਥੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਸਿਆਣਾ ਰਾਜਾ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲੋਂ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵਾਰਸ ਸੀ। ਸਚਾਈ ਫਿਰ ਵੀ ਸਚਾਈ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ! ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰਖਣਾ ਅਯੋਗ ਹੈ, ਤੇ ਮੁਮਕਿਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਲੁਕਾਉਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜ ਸਕੇ। ਇਸ ਲਈ ਸਚਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਵਧਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੰਗੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਤਾਕਿ ਹੋਰ ਲੋਕੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਣ। ਬਾਬਰ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਹੋਈ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਮਿਟੀ ਦਾ ਢੇਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਢਠੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮਹਲ ਉਸਾਰਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਆਪ ਹੀ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਥੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰ ਕੰਬਦੇ ਸਨ ? ਉਹ ਵਡੇ ਮੁਗਲ ਕਿਥੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮੌਰ ਨਾਮੀਂ ਕੀਮਤੀ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਗੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਅਜ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਕਿਥੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਠਾਂ ਵਾਲੇ ਡੰਡੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਮਰਹਟਾ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਾਹਮਣੇ ਬੁਕਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਮਰਹਟਾ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣਾ ਇਕ ਇਕ ਕਦਮ ਚੁਕਦਾ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਜਾਕੇ ਸਲਾਮ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਹ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ—ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਆਗੂ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਜੈਈ, ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਮਿਟੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਸਵਾਏ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਜਾਂ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਦੇ। ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸਿਆਣੀ ਕੌਮ ਪਛਮ ਵਿਚੋਂ ਉਠੀ, ਜਿਹੜੀ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਦਮੀਅਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਡੀ ਹੈ, ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਉਹ ਇਸ ਵਡੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਈ। ਇਸ ਦਾ ਏਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੁਖ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਰਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣੀ, ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨੀ, ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਦੇਣਾ, ਅਨਪੜ੍ਹਤਾਂ ਤੇ ਅਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ

ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਚਾਨਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾਉਣਾ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮੁਖ ਕਾਰਜ ਸਾਧਨ ਲਈ ਰਬੀ ਸਦੇ ਤੇ ਏਥੇ ਆ ਪੁਜੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਹਿਤ ਰਬ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮਹਾਂ ਨੁੰਗੀਆਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਬੁਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਅੰਨ੍ਹੇਰੀ ਸਦਕਾ ਇਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਆਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹੁੰਦਿਆਂ ਤੇ ਸਗੋਂ ਭੁਖ ਨੰਗ ਦਾ ਰਾਜ ਫੈਲਾ ਦਿਤਾ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਤਬਾਹੀ ਹੀ ਤਬਾਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਤੇ ਹੁਣ ਇਕ ਮਨ ਭਾਉਣੀ ਠੰਡੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹਵਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਪਛਮ (West) ਵਲੋਂ ਤਾਜ਼ੇ ਤੇ ਠੰਡੇ ਠਾਰ ਛਿੱਟੇ ਵੀ ਰਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਆਏ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭੁਖੀ ਤਿਹਾਈ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਖਸਬੂਆਂ ਤੇ ਫੁਲ ਖਿਲ ਉਠੇ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁੜ ਆਸਾਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦੇ ਖਿੰਡੇ ਪੁੰਡੇ ਬਿਰਛਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਵੀਂ ਸਵੇਰ ਤੇ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਿਰਛਾਂ ਨਾਲ ਮਿਠੇ ਮਿਠੇ ਫਲ ਵੀ ਲਗ ਗਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ "ਰਾਮ ਰਾਮ" ਉਚਾਰ ਉਠੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕਿਰਪਾ ਜਾਣ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਗੇ ਝੁਕ ਗਏ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਮੱਕੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾ ਰਹੇ ਹਨ—ਅਲਾਹ; ਅਲਾਹ; ਬਤੌਰ ਇਕ ਸਚੇ ਤੇ ਪਾਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਤੇ ਸਿਖ, ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੌਰੀ ਝੋਲਦਾ ਹੋਇਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ, ਉਸ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸਾਡਾ ਹੁਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਿਡਾ ਅਮਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਤਾਂ ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਂ ਦੇ ਇਨਸਾਫ-ਕਾਲ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੈ ਤੇ ਹਾਰੂਨ ਅਲਰਸ਼ੀਦ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲੋਂ ਉਚਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪੂਰਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਵੀ ਘਟ ਨਹੀਂ।

ਮੇਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇਸ਼ ਵੀਰੋ! ਤੁਸੀਂ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਫੁਲ ਹੋ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੇ ਕਿ, ਸਾਡੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ, ਸਾਡੀ ਥਾਂ ਲਵੋਗੇ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਭਵਿਖ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ? ਇਸ ਮੇਰੀ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਉਹ ਦੁਖਾਂ ਭਰੇ ਦਿਨ ਹੁਣ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਲਕ ਸਦਾ ਹੀ ਫੁੱਲਾਂ ਭਰਿਆ (ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਪੂਰ) ਦੇਸ਼ ਸੀ? ਜਿਹੜੇ ਜਿਹਾ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ? ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਲਕ, ਆਪਣੀ ਅਵਸਥਾ ਕਾਰਨ; ਬਾਹਰਲੇ ਖਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦਸਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਕੀ ਇਹ ਹੁਣ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੀ ਹੁਣ ਇਹ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ

ਹਨ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਉਹੀ ਲੁਟੇਰੇ, ਧਾੜਵੀ ਤੇ ਡਾਕੂ ਦੋਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਧੜ ਧੁੰਮੀ ਦੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਪੁਰਅਮਨ ਹਲ ਵਾਹਕ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਉਹੀ ਧਰਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿਹੜੀ ਚੀਤੇ ਤੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਉਹੀ ਹੁਣ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ ਤੇ ਬਨਾਸਪਤੀ ਨਾਲ ਹੱਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਘਰ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਲੰਘਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਉਹ ਦੁਖੀ ਮਾਵਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਾਈਂ ਮੌਤਾਂ ਤੇ ਅਥਰੂ ਵਹਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਬੜੀ ਔਕੜਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਅਨੋਖੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾ ਝੂਮ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਮਜ਼ੋਰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਕੜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਨਸਾਫ ਹਰ ਥਾਂ ਪਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਥਾਂ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਅਮੀਰ ਦਾ ਮਹੱਲ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਗਰੀਬ ਦੀ ਝੁਗੀ; ਇਕੋ ਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੱਥ ਹਰ ਥਾਂ ਪਸਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਹਥ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਚਾਉ ਲਈ ਹਨ; ਉਸ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਮਾੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਤੇ ਯੋਗ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਖੁਸ਼ ਹੈ, ਸਬਰ ਉਸ ਦੇ ਚੌਂਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਪਸਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮੁਲਕ ਦੇ ਕਰ ਤੇ ਮਾਲੀਆ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਪਕਿਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਪੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਆਰਥਕਤਾ ਦੇ ਸਹੀ ਅਸੂਲ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਾਲ ਪਰਬੰਧ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਮਿਲ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਲਹਿਰ ਚਾਲੂ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾਂ ਖਤਰਿਆਂ ਦਾ ਸਹਿਮ ਤੇ ਡਰ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖਾਸ ਤਾਕਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸਪੂਤਾਂ ਨੇ ਸਿਆਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਨਾਮਨਾ ਖਟਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਈ ਜਿੱਤਾਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਤ ਸੁਭਾਈ ਜੀਵਨ ਨੇ ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਮਨ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰਖਣ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਖਾਸ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਸ਼ਾਹੀ ਫੁਰਮਾਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਧੇ ਵਧ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਭੇ ਰਖਕੇ, ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਾਸਤ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਹਕ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਵਧਣ ਫੁਲਣ ਦਾ ਮੌਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੌੜਾਂ ਤੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਯੋਗ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿਚ

ਤਤਕਰਾ

ਖੰਡ ਪਹਿਲਾ - ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮਾਂ -

ਪਰਕਰਨ

	ਪੰਨਾ
੧. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ	੩੪
੨. ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਸੋਸ਼ਤਾ, ਭਿਸ ਦਾ ਰਕਬਾ ਵਸੋਂ, ਪੋਣ, ਪਾਣੀ, ਉਪਜ ਤੇ ਵਪਾਰ	੪੨
੩. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਵਸਨੀਕ	੪੭
੪. ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਫ਼ਤਹ ਕਰਨਾ	੫੪
੫. ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ	੬੧
੬. ਅਜਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂ	੬੯
੭. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ	੭੭
੮. ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸੀਰੀਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਧਾਵਾ	੭੯
੯. ਮਕਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ—ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ	੮੬
੧੦. ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਮਲੇ ਤੀਕ	੯੯

ਖੰਡ ਦੂਜਾ—ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਮਾਂ—

੧. ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਾਵੇਕਾਰ	੧੦੪
੨. ਗਜ਼ਨਵੀ ਖਾਨਦਾਨ	੧੦੬
੩. ਗੋਰੀ ਖਾਨਦਾਨ	੧੨੨
੪. ਤਾਤਾਰੀ ਜਾਂ ਗੁਲਾਮ ਖਾਨਦਾਨ	੧੨੪
੫. ਤਾਤਾਰੀ ਜਾਂ ਖਿਲਜੀ ਪਰਿਵਾਰ	੧੩੨
੬. ਤੁਗਲਕ ਪਰਿਵਾਰ (੧੩੨੧ ਤੋਂ ੧੩੯੮)	੧੩੬
੭. ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਹਮਲਾ	੧੪੨
੮. ਸਯਦ ਖਾਨਦਾਨ	੧੪੫
੯. ਲੋਧੀ ਖਾਨਦਾਨ	੧੪੯
੧੦. ਮੁਗਲ ਖਾਨਦਾਨ	੧੪੧
੧੧. ਸੂਰ ਖਾਨਦਾਨ	੧੫੬
੧੨. ਮੁਗਲ ਖਾਨਦਾਨ (ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਣਾ)	੧੬੦
੧੩. ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਅਕਬਰ	੧੬੩

੧੪. ਨੂਰਉਦੀਨ ਜਹਾਂਗੀਰ	੧੭੭
੧੫. ਸ਼ਹਾਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ	੧੯੧
੧੬. ਮਹੀ-ਉਦ-ਦੀਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ	੨੦੧
੧੭. ਕੁਤਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਅਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ	੨੦੬
੧੮. ਮੁਹੰਮਦ ਮੌਜ-ਉਦ-ਦੀਨ ਜਹਾਨ ਦਾਰ ਸ਼ਾਹ	੨੦੯
੧੯. ਮੁਹੰਮਦ ਫਰਖਸੀਅਰ	੨੧੩
੨੦. ਸ਼ਮਸ-ਉਦ-ਦੀਨ ਅਬੁਲ ਬਰਕਤ ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਰਜਾਤ	੨੧੬
੨੧. ਅਬੁਲ ਫਤਹ ਰੌਸ਼ਨ ਅਖਤਰ ਨਸੀਰ ਉਦ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ	੨੧੭
੨੨. ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹਮਲਾ	੨੨੧
੨੩. ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ	੨੩੮
੨੪. ਮਜਾਹਦ-ਉਦ-ਦੀਨ ਅਬੁਲ ਨਾਸਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ	੨੪੭
੨੫. ਅਜ਼ੀ-ਉਦ-ਦੀਨ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜਾ	੨੫੪

ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾਏ। ਏਸੇ ਹੀ ਲਈ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਲਖ ਲਖ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਨੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਹੀ ਤੌਰ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਸਕਣ।

ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹੀ ਲੋਕ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਮਾਨ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ ਲਿਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਉਹ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ ਖੜਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਤੋਹਫੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਵਸਤੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਹੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀਆਂ ਸਾਲਾਨਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਆਦਿ ਤੇ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤੁਹਫੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਰਾਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਫਾ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਏਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਕੋਈ ਤੁਹਫਾ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਜੇ ਕਰ ਕੋਈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੇਸੀ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਨਵਾਬ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹੁਕਮਰਾਨਾ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਤੁਹਫਿਆਂ ਦੇ ਲੈ ਜਾਣ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੀ ਆਇਆਂ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਤਾਜ ਦੇ ਟਹਿਲੂਏ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀ ਆਉ ਭਗਤ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਮਪੀਰੀਅਲ ਸਰਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਦ ਦਾ ਹਰ ਖਿਆਲ ਰਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਰਾਸਤ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਸਹੂਲਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

194

ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਲੋਕ ਵੀ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਾਲੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਅਸੂਲ—ਦੇਸ਼ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੀ ਸਿਰਫ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਢੰਗ ਹੈ—ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕੋ ਅਸੂਲ ਹੈ ਹਕੂਮਤਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਿਆਈ ਹੋਵੇ ਨਾ ਕਿ ਹੁਕਮਰਾਨਾ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਭਰਨ, ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬਚੇ ਪਲਣ।

ਟੈਵਰਨੀਅਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ (ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਕਬਰ ਅਜੇ ਵਧੇਰੇ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਸੀ) ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਤੌਰ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਇਕ ਪਿਤਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਤੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ

ਰਖਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਾਠੀ ਅਜ ਜਿਊਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖਦਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਏਨਾ ਕੁ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਤਰਾ ਭਰ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਅਜ ਦੀ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕ-ਕੰਮਾਂ ਠਾਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ । ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਖੋ ਵਖ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੇ ਵਧੀਆਂ ਨਮੂਨੇ (ਯਾਦਗਾਰਾਂ) ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜੀਆਂ ਆਪਣੀ ਉੱਚਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਪਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਸਿਆਣੇ ਲਿਖਾਰੀ 'ਡੀ ਕਵੈਨਸੀ' ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਰਾਜ ਬਾਰੇ ਕੀਤਾ ਹੈ-ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਉਹ ਕਚੇ ਤੇ ਪਕੇ ਰਸਤੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਤਲਾਬ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਵੇਲੇ ਖਤਰਨਾਕ ਸਨ । ਉਥੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਨ 'ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੈ । ਤੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਿਰਪਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਦਾ ਤੇ ਪਰਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਝਟ ਪਟ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਫ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਅਖਰ ਅਖਰ ਸਹੀ ਹੈ । ਗਵਾਹੀ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ ਵਡੇ ਵਡੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ, ਤੇ ਉਹ ਸੜਕਾਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਿਉਪਾਰ ਵਧਣ ਨਾਲ ਧਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਹੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਬਰਤਾਨਵੀ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਨਤਾ ਲਈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦਾ ਉਹ ਮਹਾਨ ਅੰਸ਼ ਲੁਕਿਆ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਲੋਕ-ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਤਕੇ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਖੇਤੀ ਬਾਕੀ ਨੂੰ ਉਪਜਾਊ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕੜ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਅਜ ਹਰਿਆਵਲੀ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾ ਹਸ ਰਹੀ ਹੈ । ਦੇਸ਼ ਲਈ ਬਣਾਏ ਉਹਨਾਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਭਲਾਈ ਵਾਲੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕੇ ਜਿਵੇਂ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ । ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹੂਲਤ ਨੂੰ ਪਰਖੋ । ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਜੋ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹਨ; ਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਭੈੜੀਆਂ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਕਾਲ ਤੇ ਭੁਖ ਮਰੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ । ਉਸ ਮਹਾਨ ਕਿਰਪਾ ਨੂੰ ਤਕੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਬੀਬਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਤੁਹਾਡੇ ਅਗੇ ਲਿਆ ਖਿਲਾਰੀ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੇ ਨਾਗਰਿਕ ਸਭਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਉਸ ਫੌਜ ਵਲ ਤਕੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਦੇਸ਼-ਰਖਿਆ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਅਰਥਾਤ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਡੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ

ਮੁਕਤੀ
ਮੁਕਤੀ

ਰਖਣ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਰਖਣ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਯਾਦ ਰਖੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਿਕਟੋਰੀਆ-ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਅਮਨ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਮਲਕਾ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਤੇ ਪੂਰਨ ਤਸੱਲੀ ਹੈ । ਵੱਡੀ ਮਹਾਰਾਣੀ, ਜਿਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ੀਲ ਹੁਕਮਰਾਨ ਇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਔਰਤ, ਇਕ ਮਿਹਰਬਾਨ ਮਾਂ ਤੇ ਇਕ ਵਧ ਸਿਆਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਇਸ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਇਹੀ ਇਕ ਮਹਾਰਾਣੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਕਤ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਸਭ ਪਾਸੀਂ ਪਸਰੀ ਪਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਸਭਯ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਦਾ ਰਾਜ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੜਵੇਂ ਹਿਸੇ ਤਕ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਉਹ ਰਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਡੁਬਦਾ । ਇਹ ਉਹ ਮਲਕਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਚਾਹੁਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਪਿਛਲੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ—ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਰਨਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਏਥੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਾਸੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਏਨੀ ਇਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ, ਜਿਨੇ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤੀ—ਈਸਾਈ, ਜੈਨੀ, ਹਿੰਦੂ, ਬੋਧੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿਖ, ਸਭ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਹੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਖਿਆ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਆਲ ਐਲਾਦ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ । ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਗੀਆਂ । ਨੇਕੀ, ਫਰਜ਼, ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਮਿਹਰ । ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਿਫਤਾਂ ਉਸ ਮਲਕਾ ਰਾਣੀ ਦੇ ਰਾਜ-ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹਨ । ਢੇਰ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਉਹ ਨਾਂ ਅਜੇ ਤਕ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਹ ਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਚਿਰ ਜ਼ਿੰਤਾ ਰਹੇਗਾ, ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਕਿ ਹਲ ਵਾਹਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਤੇ ਚਲਾਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ । ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਇਹ ਨਾਂ ਸਜੀਵ ਰਹੇਗਾ, ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਕਿ ਥਕੇ ਹੋਏ ਪਾਧੀ, ਗਰਮ ਤੇ ਸੜਦੀ ਭਾਰਤੀ ਧੁਪ ਤੋਂ ਅਕ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਦਰਖਤ ਥਲੇ ਬੁਝਿ, ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਹੋ ਫਿਰ ਅਗੇ ਹੀ ਅਗੇ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ । ਇਹ ਤਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਆਮ ਚਰਚਾ ਬਣ ਚੁਕੀ ਹੈ । ਸਚੀ ਮੁਚੀ, ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਮਾਨ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਾ ਰਾਖਾ ਤੇ ਭੈੜਿਆਂ ਦੀ ਮੈਤ ਹੈ । ਇਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮਨਸ਼ਾ ਦਸ ਹੀ ਚੁਕਾ ਹਾਂ, ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਚਲੋਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਤੇ ਵੇਸ਼ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲੋਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ ਲਈ ਸਭਯ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ । ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਲ ਆਪਣੇ ਫਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰੋਗੇ । ਉਹਨਾਂ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰੋ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਭਲਿਆਈ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿਓਗੇ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਣ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਭ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਭਲਿਆਈ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰੋ । ਕਿਸੇ ਦਬਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝੋ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਬੀ ਕਰੋਧ ਤੇ ਗੁਸਾ ਲਿਆ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਉਲਟਾਉਣਗੇ । ਇਹ ਯਦ ਰਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਕ, ਖ, ਗੀ ਸਿਖ ਰਹੇ ਹੋ, ਅਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਦਿਅਕ ਕੇਂਦਰ ਵਲ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਪੁਟਿਆ ਹੀ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਪੌੜੀ ਦੇ ਉਸ ਪਹਿਲੇ ਡੰਡੇ ਤੇ ਹੀ ਕਦਮ ਰਖਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਲ ਤਕ ਜਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਕਈ ਹੋਰ ਚਮਕੀਲੇ ਸੁਪਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ । ਤੁਸੀਂ ਪੂਰਬ ਦੇ ਜੇਤੂਆਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਨਰਮ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਭਰੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਦਸੋ, ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ ਪਰ ਅਖੀਰ ਤੇ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਦੁਰਗਤੀ ਤੇ ਤਕਲੀਫ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਕੇ ਉਲਟਾ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਪੈ ਜਾਏਗੀ । ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਨ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਹੋ ਕੇ ਕਰਨੀ ਸਿਏ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਤਕੋ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੇ ਰਖਿਅਕ ਬਣ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਿਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰੋ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਹ ਨਾ ਭੁਲੋ ਕਿ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਕਵੀ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ:—

تو بندگی چو گدا یان بشرط مزد ممکن
که خواجه خود روش بنده پروری دآخذ

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ—ਇਕ ਮੰਗਤੇ ਵਾਂਗ ਇਸੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਜੇ ਕਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੈਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਦੇ ਹੋ । ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਲਕ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਯੋਗ ਇਨਾਮ ਕੀ ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।”

ਮੇਰੀ ਅੰਤਮ ਰਾਏ ਇਹੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਰਾਵੇ ! ਰਬ ਪਾਸੋਂ ਡਰੋ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਲਕਾ ਦਾ ਮਾਨ ਕਰੋ । ਇਹ ਗਲ ਸਿਰਫ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਸ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਵਾਸਾ ਤੁਹਾਡੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਤਦ ਤੁਸੀਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਾਨ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੋਗੇ ।

ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਵੀਰੋ, ਰਬ ਪਾਸ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਪਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣਗੇ ਜਾਂ ਸੁਣਨਗੇ; ਮੇਰੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣ—

“ਸਾਡੀ ਦਿਆਲੂ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਜਿਉਂਦੀ ਰਹੇ, ਜਿਹੜੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਲਕਾ ਹੈ।”

ਝੰਗ, ਮਾਰਚ ੨੦, ੧੯੮੯

ਅਮੀਨ—

ਐਮ. ਐਲ.

(ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ)

100

As the first of the year, we have had a very successful one. The
sales have been very good and the profits are high. We are
very pleased with the results and hope to continue this
trend in the future. The new products we have introduced
have been very popular and we are confident that they will
continue to do well. We are also pleased to see that our
customers are very satisfied with our service and the quality
of our products. We are very grateful for their support and
will continue to strive for excellence in everything we do.

ਖੰਡ ਪਹਿਲਾ

ਪਰਾਚੀਨ ਸਮਾ

ਖੰਡ ਪਹਿਲਾ—ਪਰਾਚੀਨ ਸਮਾ

ਪਰਕਰਨ—੧

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ

ਸ਼ਬਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੁੱਢ ਪੰਜਾਬ—ਯੂਨਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੈਂਟਾ ਪੁਟਾਮੀਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਇਲਾਕਾ, ਦੋ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ, 'ਪੰਜ' ਅਤੇ 'ਆਬ' ਅਰਥਾਤ ਪੰਜ ਪਾਣੀ। ਇਸ ਸੰਯੁਕਤ ਨਾਮ ਵਿਚ ਦੇਸ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ।

ਹਦ ਵੱਦੀ ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਉਹ ਲੜੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਨ ਤਿਬੱਤ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਪੂਰਬ ਵਲ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ, ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਸੂਬੇ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦਾ ਰਾਜ ਹੈ; ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਤੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਸੁਲੇਮਾਨ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਖੈਬਰ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰੀ ਲਕੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉੱਚੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦਾ ਉਹ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਜਾਲ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਚੰਬਾ, ਮੰਡੀ, ਸੁਕੋਤ ਅਤੇ ਨਾਹਨ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸ਼ਿਮਲੇ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਪਹਾੜੀ

ਰਿਆਸਤਾਂ, ਪ੍ਰਸਿਧ ਕਾਂਗੜਾ, ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਦਾ ਨਗਰ ਕੋਟ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਲੂ, ਸਿਉਰਾਜ, ਲਾਹੌਲ ਅਤੇ ਸਪਿਟੀ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਦੂਰ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਪਰਬਤ-ਲੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗਦੀਆਂ ਮਾੜੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਲਹਿਲਹਾਉਂਦੀ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਵਾਦੀ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਵਿਚਲੇ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਹਿਸਾਰ ਦੀਆਂ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਆਗਰਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਸਥਾਨਕ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਆਸਾਨੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸੰਨ ੧੮੫੭ ਦੇ ਬਗਾਵਤ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਦੇਸ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਦੀਆਂ ਪਰਸਿਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਦੇਸ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦੇ ਦਰਿਆ ਹਨ, ਜੋ ਮਹਾਨ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੀ ਆਬਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਹੋਏ ਉੱਚੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘਕੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰਾ ਭਰਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਦਰਿਆ ਦੱਖਣ ਵਲ ਵਹਿੰਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦੇ

ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਨੀਲ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਦਰਿਆ ਮਿਲ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਵਿਚਲੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਵਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆ ਇਹਨਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਇਹ ਹਨ:—ਜਿਹਲਮ, ਚਨਾਬ, ਰਾਵੀ, ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਪੰਜਾਬ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ ਦੀ ਵਸੋਸਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਹ ਗਲ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਛੇ ਦਰਿਆ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਬੜਾ ਡਰ ਲਗਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰਹਦ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਵੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਣ ਲਗਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਸੂਬਾ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਬੜੀ ਵਸੋਸਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿ ਸੂਬੇ ਦੇ ਭੂਗੋਲ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਹਤਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇਸ ਵਸੋਸਤਾ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਿੰਧ ਸਿੰਧ* ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹ ਸਾਡੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹਕਦਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਾਂਗ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆ ਜਾ ਡਿਗਦੇ ਹਨ।

ਉਤ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਸਰਹਦ ਇਕ ਐਸੇ ਦੇਸ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਨੀਮ ਵਹਿਸ਼ੀ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ, ਥਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟੇਵੇ ਮੇਢੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਹਿੰਦੀ ਸਰਹਦ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਰ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਉਤਰੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਇਸ ਸਰਹੱਦ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਢਲਾ ਜਤਨ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਸੈਲਾਨੀ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਇਸ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਵਸੋਸਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ

ਇਸ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੌੜਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭੈ ਉਤਪਨ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਸਿੰਧ ਦਾ ਸਮਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਰਿਆ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ; ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਦਾ ਬਾਬ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਇਕ ਅਦਿਖ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਾਨਰੇ, ਕਾਂਗੜੀ ਅਥਵਾ ਕਾਨਤੋਸੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ-ਲੜੀ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਦੇਵ-ਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸੁਵਰਗ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਤਹਿ ਤੋਂ ੨੨੦੦੦ ਫੁਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਉਪਰ ਵਾਕਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਇਸ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਦੀ ਉਤਰੀ ਤਰਾਈ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਚੀਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਗੋਰੇ ਟੋਪੇ ਅਰਥਾਤ ਗੋਰੀ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਬੀਲ ਰਾਵਨ ਹਰੋਡ ਤੋਂ ਚੰਦ ਮੀਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚਲੇ ਰਸਤੇ ਦੀ ਯੂਰਪੀਨ ਸੈਲਾਨੀ ਮੂਰਕਰਾਫਟ, ਟਰਾਬੋਕ, ਵਿਗਨੀ ਅਤੇ ਜੀਰਾਡ ਨੇ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤੀ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਵਾਕਵੀਅਤ ਲਈ ਜਨਤਾ ਸੈਲਾਨੀ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਬਰਨੀਜ਼ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਰਿਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਸੋਮੇਂ ਪੰਜਨਦ ਤੀਕ ਦਰਿਆਈ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਹਾੜੀ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਦਰਿਆ ਤਿਖੱਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ੧੬੦ ਮੀਲ ਤੀਕ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕਾ ਬਾਬ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਉਥੋਂ ਤੀਕ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਸ ਦੇ ਖੱਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਿਚ ਘਾਰ ਦਰਿਆ ਆਣ ਡਿਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਥੋੜਾ ਕੁ ਥਲੇ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਲ ਚਾਲ ਜਾਰੀ ਰਖਦਾ ਹੋਇਆ ਲੰਗ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੱਦਾਖ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਲੱਦਾਖ ਵਿਚਾਲੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਆਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਇਸਕਰਦੂ ਦੇ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਖੱਡ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਹ ਦਰਿਆ ਦਖਣ ਵਲ ਨੂੰ ਵਗ ਤੁਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਗਿਲਗਿਤ ਨਾਮੀ ਵੱਡਾ ਦਰਿਆ ਵੀ ਆਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਲ ਮਾਕਪਾਨੀ

*ਸਿੰਧੂ (ਭਾਵ ਸਾਗਰ) ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲੇ ਸਿੰਧੂ, ਯੂਨਾਨੀ ਸਿੰਧੂ, ਰੋਮਨ ਸਿੰਧਸ, ਚੀਨੀ ਸਿੰਫੋ ਅਤੇ ਬੀਰਾਨੀ ਆਬਿ ਸਿੰਧ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਾਲਿਨੀ ਇਸਨੂੰ ਇੰਡਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਈਨਿਨ ਅਕਬਰੀ ਵਿਚ ਐਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—ਕਈਆਂ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਧ ਕਾਸ਼ਗਰ ਵਿਚਾਲਿਓਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਖਤੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਸਵਾਤ, ਅਟਕ, ਬਨਾਰਸ, ਚੰਨ ਪਾੜਰ, ਅਤੇ ਬਲੋਚੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਜਿਸ ਬਨਾਰਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਟਕ ਬਨਾਰਸ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਸੀਮਾ ਉਪਰ ਹੈ। ਇਹ ਉਤੀਸੇ ਵਿਚਲਾ ਕਟਕ ਬਨਾਰਸ ਨਹੀਂ।

†ਤਿਬਤੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ, ਜੋ ਪ੍ਰਗਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਪਾਸੋਂ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵਖ ਵਖ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਧ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ ਪਵਿਤਰ ਗੰਗਾ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਮੂੰਹ (ਮਾਹਰਾ ਦਾ ਬਾਬ) ਵਿਚੋਂ, ਸਤਲੁਜ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮੂੰਹ (ਫੰਗਚਿਨ ਦਾ ਬਾਬ) ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਤਿਬਤ ਘੜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ (ਸਟਰੇਚਰ ਦਾ ਬਾਬ) ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ,—ਮੂਰਕਰਾਫਟ ਦਾ ਸਫਰਨਾਮਾ ਜਿਲਦ ੧ ਸਫਾ ੨੬੧।

ਸਾਗਾਰੋਨ ਦੇ ਦਖਣ ਵਲ ਲਗ ਪਗ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿੰਦੂਕੁਸ਼ ਲੜੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ੧੨੦ ਮੀਲ ਤੀਕ ਇਸਦਾ ਤੇਜ਼ ਤੁੰਦ ਪਾਣੀ ਪਹਾੜੀ ਖੱਡਾਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੇ ਤੰਗ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ੁਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਥੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤਿ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਚਲ ਕੇ ਇਹ ਵਰਬੰਦ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਕੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਇਸ ਦੇ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ੯੧੨ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਇਕ ਚੌੜੇ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਛਛ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਐਸੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਤੀਰੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸਤੀ ਰਾਹੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਘਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਰੇਤ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਅਤੇ ਟਾਪੂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ੪੦ ਮੀਲ ਥਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਕੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਵੱਡਾ ਕਾਬਲ* ਦਰਿਆ ਆਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜੋ ਕਾਬਲ ਦੇ ਚੁਰੇੜੇ ਮੁਖ ਨੂੰ ਸਿੰਜਣ ਅਤੇ ਸਫੈਦ ਕੋਹ, ਹਿੰਦੂ ਕੁਸ਼ ਅਤੇ ਚਿਤਰਾਲ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਭਰਾ ਬਣਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਚਟਾਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦਾ। ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਵੇਗ ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਬੇਹਦ ਤੂਫਾਨ ਤੇ ਸ਼ੋਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਚਲ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਹ ਦਰਿਆ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੜ ਸੁਲੇਮਾਨ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਸੰਗਲੀ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਖੱਡਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁਤ ਵਿਚ ਇਹ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਸ-ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਬੇਹਦ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਬਰਫ ਵਰਗਾ ਠੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੜ ਅਤੇ ਤੂਫਾਨ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਹ ਦਾ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਇਕ ਪੱਤਨ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਜੋ ੧੨੦੦ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ੧੦੦੦ ਤੀਕ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੮੦੯ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਹ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪਰਿਓਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਕਾਬਲ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਗਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਚਟਾਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਤੇਜ਼ ਵੇਗ ਦਾ ਐਨਾ ਭੈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਪਾਣੀ ਘਟ ਤੋਂ ਘਟ ਤਹਿ ਤੀਕ ਥਲੇ ਲਥ ਜਾਏ ਤਦ ਵੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਭੰਵਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਐਉਂ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ; ਪਰ ਦੱਸਾ ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉਪਰਲੀ ਬਰਫ ਪੰਘਰਨ

ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਨਾ ਭਿਆਣਕ ਭੰਵਰ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗਰਜ ਕਰੋਧ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਿਆਣਕ ਗਰਜ ਬੜੀ ਦੂਰ ਤੀਕ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸੈਲਾਨੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦਰਿਸ਼ ਵੇਖਣ ਦਾ ਆਦੀ ਨ ਹੋਵੇ ਉਹ ਇਸ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਛਾਲੇ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਦਰਿਆ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਕਿਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਲੈਂਦਾ ਅਥਵਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਟਕਰਾ ਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਕਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਜਲਾਲੀਆ ਚਿੱਟਾਨਾਂ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਦਰਿਆ, ਕਾਬਲ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਗਮ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਕਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਜਲਾਲੀਆ ਨਾਮੀ ਦੋ ਕਾਲੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਚਿਤਰ ਦੰਤਕਥਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਇਹ ਚਟਾਨਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਵਧੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਲਾਂਘੇ ਲਈ ਬੜੀਆਂ ਖਤਰਨਾਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਮੁੱਢ ਪੀਰ ਰੋਸ਼ਨ ਨੇ ਬੱਧਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੀਰ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰਕਮਾਲ ਉਦ ਦੀਨ ਤੇ ਜਮਾਲ ਉਦ ਦੀਨ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਚਿੱਟਾਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਕਮਾਲੀਆ ਤੇ ਜਮਾਲੀਆ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਫਿਰਕੇ ਦਾ ਇਹ ਈਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਸਵਾਏ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਕੋਈ ਕੋਈ ਸ਼ਕਾਈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ ਤੇ ਨ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਦਸੇ ਦੀਨ ਉੱਤੇ ਈਮਾਨ ਹੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਹਾਮੀਆਂ ਨੇ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਸਖਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਰਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਚਿਟਾਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਰਖ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਰਖ ਦਿਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪਣੀ ਖਤਰੇ ਭਰਪੂਰ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀਆਂ ਘੁਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਤੂਫਾਨਾਂ; ਇਸ ਦੀਆਂ ਭਿਆਣਕ ਛੱਲਾਂ ਅਤੇ ਅਮੁਕ ਬਰਫ ਦੇ ਤੋਦਿਆਂ ਨੇ; ਜੋ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਪਰਬਤਾਂ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਡਿਗਦੇ ਹਨ, ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਤੇ ਪਰਤੀ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ ਤੇ ਬਰਫਾਨੀ ਪਹਾੜੀ ਚਟਾਨਾਂ ਦੇ ਫਟਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਐਨੇ ਤੇਜ਼ ਵੇਗ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਆਵੇ ਕੱਖਾਂ ਕਾਨਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਹਾਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਨ ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਪਹਾੜ ਟੁਟਣ ਨਾਲ ਜਿਹੜੀ ਚਿੱਟਾਨ ਅਥਵਾ ਰੋਕ ਪਈ ਉਸ ਨੇ

*ਵੇਖੋ ਸਟਰਾਬੋ ਦਾ ਕੋਫਾਸ ਅਤੇ ਏਰੀਅਨ ਦਾ ਕੋਫਨੀਜ਼

ਅਟਕ* ਤੀਕ ਦਰਿਆਈ ਰਸਤੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸਖਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ। ੧੦ ਅਗਸਤ ੧੮੫੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਅਚਨਚੇਤ ੯੦ ਫੁਟ ਤੀਕ ਉੱਚਾ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ।

ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ

ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨਾਲੋਂ ਕਾਬਲ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ੪੦ ਮੀਲ ਤੀਕ ਤਾਂ ਇਹ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਸੰਗਮ ਦੇ ਠੀਕ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਤੁੰਦ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਲਾਂਘੇ ਰਹਿਤ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਟਕ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲਿਆਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਵਖ ਵਖ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉਤੇ ਸੋਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ੩੩* ੫੪ ਉਤੀ ਲੈਟੀਚੂਡ ਅਤੇ ੨੨* ੧੮ ਪੂਰਬੀ ਲਾਂਗੀਚੂਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਅਟਕ*

* ਇਹ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਤਬਾਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਮਚੀ। ਅਖੀਂ ਡਿਠੇ ਗਵਾਹ ਨੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਵਰਣਨ ਐਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ— ਅਟਕ ਦੇ ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਵਿੱਥ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਟਕਾ ਪੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕਈ ਹਫਤੇ ਤੀਕ ਦਰਿਆ ਦਾ ਵੇਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਗਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸਾਗ ਬਦਲ ਉਠਦਾ ਡਿੱਠਾ। ਇਹ ਬੱਦਲ ਅਸਾਨ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਇਹ ਕੋਈ ਹਵਾਈ ਤੂਫਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਲਾ ਬੱਦਲ ਪਲੇ ਪਲੀ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਇਕ ਬਟਕੇ ਨਾਲ ਹਿਲ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਜਾਤਾ ਇਹ ਕੋਈ ਭੁਚਾਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਤੂਫਾਨ ਮੱਚ ਉਠਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਬੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਚਾਦਰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਚਾਦਰ ਕਈ ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਆਇਆ, ਸਭ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਦੀ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅਫਰਾ ਤਫਰੀ ਮਚ ਗਈ ਪਰ ਹੁਣ ਵੇਲਾ ਲੰਘ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਕਈ ਲੋਕ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਟੀਸੀਆਂ ਉਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਤੂਫਾਨ ਤੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਪੰਜ ਤੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੋਕ ਤੁੜ ਗਏ, ਸੈਂਕੜੇ ਪਿੰਡ ਗਰਕ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਗਏ। ਅਟਕ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਜਾ ਕੇ ਥਲੇ ਲੱਥਾ।

* ਅਟਕ ਇਕ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਰੋਕ ਅਰਥਾਤ ਅਟਕਾ ; ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮ ਵਲੇ ਇਹ ਦਰਿਆ ਹਿਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਹੱਦ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਸੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਅਟਕ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬੜੀ ਉੱਚਾਈ ਉਤੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਖਬੇ ਅਥਵਾ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦਰਿਆ ਵਲ ਨੂੰ ਬੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਖੇਰਾਬਾਦ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਜੋ ਕਈਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਬਰ ਨੇ, ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ ਅਟਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਟਕ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੫੩ ਵਿਚ ਦਰਿਆਈ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਰਖਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖੂਜਾ ਸਮਸ਼-ਉਦੀਨ ਖਵਾਫੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਤੇ ਹਦਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਸਮਾਨ ਪਾਸਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ੪੦੦ ਗਜ਼ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਪਾਲਸ਼ ਹੋਏ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬੜਾ ਮਨ-ਮੋਹਣਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਪਾਰਕ ਤੇ ਫੌਜੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਤੋਂ ਵੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਹਮਲਾ-ਆਵਰ ਏਸੇ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਦੂਜਾ ਕਾਲਮ)

ਇਹ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਦਾ ਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਮੁੜ ਤੰਗ ਹੋਵਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ੨੬੦ ਗਜ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੦੦ ਗਜ਼ ਤੀਕ ਚੌੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਥੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਵਹਾ ਭੁੰਘਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ਕ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ, ਅਟਕ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਬੋੜੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਬਣੇ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੋਰ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਵੀ ਏਸੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਹੋ ਕੇ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੁਣ ਰੇਲ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਲ ਵੀ ਬੱਝ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਪਰੋਂ ਰੇਲ ਲੰਘਦੀ ਹੈ। ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਜਦ ਇਹ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਚੌੜਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਛੋਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਅਟਕ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਨੀਲਬ ਮੁਕਾਮ ਉਤੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਚੌੜਾਈ ਕੇਵਲ ਐਨੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖ ਪੱਥਰ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸੁਟ ਸਕਦਾ ਹੈ ; ਪਰ ਏਥੇ ਇਸ ਦਾ ਬਹਾਉ ਬੜਾ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਰੁਖ ਦਖਣ ਅਤੇ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਹ ਸੁਲੇਮਾਨ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਪਾਸੇ ਦੇ ਮੁਤਵਾਜ਼ੀ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਉਹੋ ਬਹਾਉ

(ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਰਸਤੇ ਥਾਣੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਆਜ਼ਮ, ਤੈਮੂਰ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ, ਤਿੰਨ ਵਖ ਵਖ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਵੀ ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਉਸ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰੀਆ ਪਰੋਪਾਮਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਕੰਧਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਦੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਜੇ ਕਰਕੇ ਟੈਕਸਿਲਾ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉਤੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਟਕ ਅਤੇ ਇਕੋ ਇਕ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਦਰਿਆ ਐਨਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਉਤੇ ਪੁਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸੇ ਖੇਰਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਰੋਦਬਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਖਟਕ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ, ੫੦ ਗਜ਼ ਹੇਠਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਪੀਰ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਜੀਲਾਨੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਹੈ। ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਵਾਲੇ ਪਥਰ ਉਤੇ ਜੋ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਤੁਗਰਾ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਤੀਕ ੧੧੩੨ ਹਿਜਰੀ ਅਥਵਾ ੧੭੧੩ ਈਸਵੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਚਿੱਟੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਤੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਫਾਰਸੀ ਲਫਜ਼ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ—

سر شاهان عالم شاه اکبر-تعالی شانہ اللہ اکبر

“ਸਰ ਸ਼ਹਾਨਿ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ—ਤਾਲਾ ਸ਼ਾਨਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਕਬਰ” ਅਰਥਾਤ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਵਡੀ ਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਦੀ ਤਰੀਕ ੯੯੧ ਹਿਜਰੀ ਅਥਵਾ ੧੫੮੩ ਈਸਵੀ ਹੈ।

ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ੧੮੧੩ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਈ: ਕਬਜ਼ਾ ਅਫਗਾਨ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ ਬਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ੧੮੦੯ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਿੱਤ ਤੀਕ ਰਿਹਾ। ਸੰਨ ੧੮੪੮ ਵਿਚ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਹਰਬਰਟ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਉਤੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਤੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਬੈਟਰੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੈ।

(ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦ ਛੱਡ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਥਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ—ਉਲਥਾਕਾਰ)

ਜਿਹੜਾ ਸਲੇਟੀ ਚਿਟਾਨਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਉਚੇ ਟਿਲਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਅਟਕ ਤੋਂ ਬਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ੧੦ ਮੀਲ ਤੀਕ ਸ਼ਾਂਤ-ਭੁੰਘਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸੀ, ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਗੋਲ ਉਚੀਆਂ ਤੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਵੀਰ ਚੱਟਾਨਾਂ ਉਦਾਲੇ ਹੋ ਕੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੰਘਦਾ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੋੜੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਬੋੜੀਆਂ ਖਤਰਨਾਕ ਹਨ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਇਸ ਭਾਗ ਦਾ ਪਾਣੀ ਗਹਿਰੇ ਸੁਰਮਈ ਰੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਰਿਆ ਨੀਲੀਆਂ ਚੁਨੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਨੀਲਾਬ* ਅਰਥਾਤ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਟਕ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਦੂਰ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਇਹੋ ਪੁਸ਼ਿਧ ਹੈ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਦੀ ਸਪ ਵਾਂਗ ਵਲ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਤੋਂ ੧੧੦ ਮੀਲ ਬਲੇ ਵਲ ਕਾਲਾਬਾਗ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਮੁੜ ਭੁੰਘੀ, ਸਾਫ਼ ਸ਼ਾਂਤ ਨਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਲੂਣ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਕਾਲਾ ਬਾਗ ਤੋਂ ਮਿੱਠਣ ਕੋਟ ਦੇ ੩੫੦ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੀਕ ਦਖਣ ਵਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੀਵੇਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਦਰਿਆ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਕਸ਼ ਵਿਚਲੀਆਂ ਬਰਫਾਂ ਦੇ ਪੰਘਰਨ ਨਾਲ ਉਤਪਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਹੜ ਬਹਾਰ ਰੁਤ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਪਤਬੜ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਘਟਦੇ ਤੇ ਮਧਮ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜ ਨਦ ਨਾਲ ਸਿੰਧ ਦਾ ਸੰਗਮ

ਮਿੱਠਣ ਕੋਟ ਤੋਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਪੰਜ ਨਦ (ਚਨਾਬ) ਵੀ ਆਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਨਦ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਕੇ ਜੋ ਸੰਗਮ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ੪੯੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ, ਜੋ ੧੬੫੦ ਮੀਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੁਕਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਨਦ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸੰਗਮ ਦੇ ਹੇਠਲਾ ਭੂਤਲਾ ਸਾਹਿਲ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ ਜੀਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਿਆ ਦਾ ਬਹਾਉ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਟਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਿਆ ਆਪਣੇ ਕਈ ਦਹਾਨਿਆਂ (ਮੂੰਹਾਂ) ਰਾਹੀਂ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡਿਗ ਕੇ ਸਖਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਸੜਕ

ਇਸ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਈ ਮੀਲ ਤੀਕ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ਤੀਕ ਇਕ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਹੈ। ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਂ ਅਤੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖਾਂ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਰਹਦੀ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਦਰਿਆ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੂਰਬ ਵਲ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਰੁੜਤਨ ੪੮੦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੬੦੦ ਗਜ਼ ਤੀਕ ਹੈ। ਹੜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਮੀਲ ਮੀਲ ਤੀਕ ਚੌੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਭੁੰਘਾਈ ੪ ਫੁਟ ਤੋਂ ੨੪ ਫੁਟ ਤੀਕ ਹੈ।

*ਨਾਨਬੀਲਸ ਅਥਵਾ ਪਟੋਲਮੀ ਦਾ ਨਾਨਲਿਬੀ।

ਸਿੰਧ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਰਿਆ

ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨੁਕਸਾਂ ਤੇ ਘਾਟਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਇਲ ਯੂ (Boileau) ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ' ਹੈ। ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਵਹਿਣ ਦੀ ਲੰਬਾਈ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਤਾਜ਼ਰਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹਿਮਲਟ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਜਾਰਤ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੇਅੰਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੰਦ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਤਦ ਇਹ ਵਪਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉੱਤੇ ਬਹਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸਟੀਮਰ ੧੮੩੫ ਵਿਚ ਜਲ ਅੰਦਰ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਇੰਡਸ ਵੈਲੀ ਸਟੇਟ ਰੇਲਵੇ ਸੰਨ ੧੮੭੮ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਤਦ ਸਟੀਮਰਾਂ ਦੇ ਦੇਸੀ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਪਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਕਮੀ ਹੋ ਗਈ। ਅਜ ਕਲ ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਲੋਂ ਇਕ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਬੋੜਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ

ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਜ਼ੋਰਕ ਯਾ ਚੌੜੀ ਤਹਿ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਅਥਵਾ ਭੁੰਡੀਆਂ ਯਾ ਭਾਰ ਲਦਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਾਫਰ ਢੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਂਠਬਾਹ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਕ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਭੁੰਡਾਹ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ਝੰਪਟੀਆਂ ਸਾਗਵਾਨ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਵੀ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁਗੱਠ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬੋੜੀਆਂ ਜੋ ਬੜੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਾਲਾ ਬਾਗ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨੀ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੰਧ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ

ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਮੱਛੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਗਰ ਮੱਛਾਂ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਮੱਛੀ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਸਾਹਿਲ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਬਹੁਤੀ ਮਾਲਾ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੱਛੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੱਛੀ ਸੁਕਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਗਰਮੱਛ, ਘੜਿਆਲ ਅਤੇ ਕਛੂ ਵੀ ਇਸ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਲੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਮਲਾਹ ਚੀਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਿਚਲੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਪੁਲਾਜਾਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਤੇ ਉਤਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੱਖਰ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ

ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ* ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹਾਈਡਸਪਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਆਕਾਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪੱਛਮੀ ਦਰਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਹਲਮ ਦਾ ਸੋਮਾਂ

ਇਹ ਦਰਿਆ ਉਹਨਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਾਦੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਸਰਹਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਪਰਬਤ ਲੜੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਿਰੇ ਅੰਦਰ ਲੀਦੂਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਲੰਦੀਚੂਡ ੩੪°੮' ਲਾਂਗੀਚੂਡ ੭੫°੪੮'।

ਇਸ ਦਾ ਰਸਤਾ

ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਵਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਬਰਾਂਗ, ਸੈਡਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਉਹ ਨਦੀਆਂ ਆਣ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਲੜੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਕਾਂਗੜੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਕੁਲੂ ਵਿਚਲੇ ਬੁਗਾਲ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੁਤਾਂਗ ਪਰਬਤ ਲਾਂਘੇ ਤੋਂ ਬੜੀ ਦੂਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ। ਲਗ ਪਗ ੩੨° ੩੬' ਲੰਦੀਚੂਡ ੭੭° ਲਾਂਗੀਚੂਡ। ਪੱਛਮੀ ਪਾਸੇ ਵਲ ਵਗਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਿਬਕਿਰੋਟਰ ਸ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੀਮੋਹੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਲਕੁੰਡ ਅਤੇ

* ਇਸ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਮ ਵਿਦਾਸਤਾ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਥੋਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਯਾਤ ਤੇ ਬੇਬੂਤ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਲਾਲ ਪੁਰ-ਜਿਥੇ ਸਿਕੰਦਰ ਆਜ਼ਮ ਤੇ ਪੋਰਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਦ ਨੇੜੇ ਆਈਨਿ ਅਕਬਰੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਬੇਤੁਸਤਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਏਰੀਅਨ ਦਾ ਹਾਈਡਾਸਪਸ ਅਤੇ ਪਟੋਲਮੀ ਦਾ ਬਿਡਾਸਪਸ ਹੈ। ਤਮੂਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ਼ਰਫ ਉਦੀਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਡੇਨਡਨ ਅਤੇ ਗਮਾਡ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

† ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪਣੀ ਯਾਦਾਸ਼ਤ (Memoirs) ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਰਿਆ ਬੇਬੂਤ ਦਾ ਸੋਮਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਵੀਰ ਨਾਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਮ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਭਾਵ ਹੈ ਨਾਗ ਅਠਥਾਤ ਸਪ। ਐਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਸਪ ਦਾ ਡਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਸੋਮੇ ਨੂੰ ਵੇ ਵਾਰ ਵੇਖਿਆ। ਇਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੨੦ ਕੋਸ਼ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਚਸਮਾ ਅਠ ਨੁਕਰੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਦਹਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ੨੦ ਗਜ਼ ਅਤੇ ਚੁੜਾਈ ਵੀ ੨੦ ਗਜ਼ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਵੀਤਿਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਪੱਥਰ ਤੇ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਝੋਂਪੜੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਐਨਾ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਸੁੱਧ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਡੁੱਘਾਈ ਬੇਅੰਤ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਫੇਰ ਵੀ ਜੋ ਖਸਖਾਸ ਦਾ ਚਾਣਾ ਇਸ ਵਿਚ ਸੁਟਿਆ ਜਾਏ ਤਦ ਇਹ ਤਹਿ ਤੀਕ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰ ਆਏਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਨਫੀਸ ਮੱਛੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਚਸਮੇ ਦੀ ਤਹਿ ਤੀਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਪੜ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਇਕ ਰਸੇ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਬੰਨਕੇ ਸੁਟਿਆ ਤਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਡੁੱਘਾਈ ਡੇਢ ਮਰਦ ਜਿੰਨੀ ਹੈ। ਤਖ਼ਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣਵਾਏ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਬਾਗ਼ ਲਵਾਇਆ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ। ਦਹਾਨੇ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਐਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਮਰੇ ਤੇ ਮੁਨਾਰੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੧੦ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਖ ਉੱਤੇ ਪਾਮਪੁਰ ਪਜ ਕੇ ਦਰਿਆ ਬਹੁਤ ਚੌੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਬੀਲੀਅਟ

ਗੌਰੀਕੁੰਡ ਵਿਚਲੇ ਉਸ ਸੋਮੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪਵਿਤਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕਠਿਆਂ ਹੋਕੇ ਪਹਾੜ ਦੇ ਬਰਫਾਨੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਵਗ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਇਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਦਰਿਆ ਚੰਬੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਚੰਬਾ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਉਲਾਨ ਤੀਕ ਵਗਣ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ੩੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਚੰਬਾ ਦੇਸ ਵਿਚਲੇ ਭੌਂਨਸੇ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਆਣ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਵੀ* ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਸ ਵਿਚ ਤਵੀ ਆਣ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜਮ੍ਹੂ ਤੋਂ ੧੦ ਕੋਹ ਪਰੇ ਤਿਮੂ ਘਾਟ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਭਦਰਵਾਹ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿਉਂਜ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਉੱਪਰ ਸ਼ਾਹ ਦੌਲੇ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਇਕ ਪੁਲ ਹੈ, ਜੋ ੩੦ ਮੀਲ ਥਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ੧੫ ਜਾਂ ੨੦ ਕੋਹ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਹ ਦਰਿਆ ਰਾਜਪੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੋ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਸ਼ਾਹ ਨਹਿਰ ਅਥਵਾ ਸ਼ਾਹੀ ਨਹਿਰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਪੁਟੀ ਗਈ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪੰਧ ਇਥੋਂ ੮੦ ਮੀਲ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਧ ਚਨਾਬ ਦਰਿਆ ਉੱਪਰਲੇ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਤੋਂ ਰਾਵੀ ਉੱਪਰਲੇ ਅਸਥਾਨ ਮਿਆਨੀ ਤੀਕ ੫੫ ਮੀਲ ਹੈ। ਮਿਆਨੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਕਈ ਜਿਲੂਣਾ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵੀ ਨੀਵੇਂ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਨਹਿਰ ਦੇ ਹੈਡ ਵਰਕਸ ਮਾਧੋਪੁਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਕੱਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਰਿਆ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬੜਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਓਸੇ ਹੀ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਿਆ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਨ ੧੮੭੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਿਆ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਟਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਵਸੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਖਤਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਆਉਣ ਮਗਰੋਂ ਦਰਿਆ ਦਾ ਵਹਾ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਏਸੇ ਪਾਸੇ ਵਗ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਹ ਦਰਿਆ ਦਖਣ ਪੱਛਮੀ ਪਾਸੇ ਵਲ ਪਰ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਦੇਖ ਨਦੀ ਆਣ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਹ ਦਰਿਆ ਮੁਲਤਾਨ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਕੇ ਅਹਿਮਦਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚਨਾਬ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ੪੫੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਚਲਣ ਮਗਰੋਂ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ੪੦ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਇਹ ਅਹਿਮਦਪੁਰ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪਰ ਜਾ ਕੇ ਦਰਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਚਨਾਬ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਤੇ ਚੁੜਾਈ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਸਿਕਦਰ ਤੇ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ।

* ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਗਨੇ ਨੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਸੀ। ਵੇਖੋ ਵਿਗਨੇ ਰਚਤ 'ਟਰੇਵਲਜ਼ ਇਨ ਕਸ਼ਮੀਰ' ਜਿਲਦ ੧ ਸਫ਼ਾ ੧੫੩ ਅਤੇ ਮੂਰਕਰਾਫਟ ਰਚਿਤ 'ਟਰੇਵਲਜ਼ ਇਨ ਹਿਮਾਲੀਅਨ ਪ੍ਰਾਵਿਨਸਿਜ਼ ਆਫ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਐਂਡ ਪੰਜਾਬ'। ਜਿਲਦ ੧ ਸਫ਼ਾ ੧੦੭

ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਈ ਪੱਤਨ

ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਚਨਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਲਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ੮ ਮਹੀਨੇ ਇਹ ਦਰਿਆ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੀ ਤਹਿ ਹੇਠ ਦੂਜੇ ਸਾਰੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਚਿਕੜਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹਨ । ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਐਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਚੌੜਾਈ ੧੫੦ ਗਜ਼ ਹੋਵੇ । ਇਸ ਦੇ ਵਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਦੁਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਗਲ ਇਸ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ਰਾਨੀ ਲਈ ਵੱਡੀ ਰੋਕ ਹੈ । ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਕੇਵਲ ੧੭੫ ਮੀਲ ਹੈ ਪਰ ਇਹੋ ਫਾਸਲਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਰਸਤੇ ੩੮੦ ਮੀਲ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਭਾਰੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਗੌਲਾ ਬਾਮਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਰੀ ਹੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਚੰਬੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋਦੇਦਾਰ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦੇ ਗੱਠੇ ਵੀ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਤਹਿ ਹੇਠ ਚਿਕੜ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ (ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਚਿਕੜ ਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਰੇਤ ਹੈ) ਰਾਵੀ ਇਕ ਨਾਕਸ ਦਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟਿੱਬੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਬੜੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹਨ । ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਈ ਵਾਰ ਜਿਥੇ ਤੀਰ ੪੦ ਫੁਟ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਬਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦੀ ਉੱਚਾਈ ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਇਕ ਨਫੀਸ ਜਿਹੀ ਨਹਿਰ ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ।

ਆਲਮਗੀਰੀ ਬੰਧ

ਸੰਨ ੧੬੬੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਦੀ ਢਾਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੜਾ ਡਰ ਫੈਲਿਆ । ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਲੰਮਾ ਬੰਧ ਬਣਵਾਇਆ । ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਅਜੇ ਤੀਕ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬੰਧ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ।

ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ

ਨਿਕਾਸ

ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ* ਅਥਵਾ ਬਿਆਹ, ਯੂਨਾਨੀ ਭੂਗੋਲਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਾਈਡਰਿਸ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਟਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਛੇਵਾਂ ਦਰਿਆ ਮਿਥਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਦਰਿਆ ੩੨° ੨੪' ਉਤਰੀ ਲੈਟੀਚੂਡ ਤੇ ੭੭° ੧੧' ਪੂਰਬੀ ਲਾਂਗੀਚੂਡ ਵਿਚ ੧੩੩੨੬ ਫੁਟ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਪਰ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਲ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਬਰਫਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਰੀਟੰਕਾ ਲਾਂਘੇ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਵਲਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ । ਆਈਨਿ ਅਕਬਰੀ ਦਾ ਕਰਤਾ

* ਪਟੋਲਮੀ ਦਾ ਬਿਰਾਸਿਸ, ਪਲੀਨੀ ਦਾ ਹਾਈਪਾਸਿਸ, ਏਰੀਅਨ ਦਾ ਹਾਈ-ਪਾਸਿਸ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵਿਆਸ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਥਾਨਕ ਨਾਮ ਹਨ ਬੇਪਾਸ਼ਾ, ਬਾਈਸ਼ਰਾ ਯਾ ਬਿਪਾਸਿਸ, ਬਿਅੰਦ ਅਤੇ ਬੇਆਹ ਅਥਵਾ ਵਿਆਹ ।

ਅਬੁਲਫਜ਼ਲ ਬਿਆਸ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਨੂੰ ਅਛੈ ਕੰਢ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਪਰਗਨੇ ਅੰਦਰ ਕੁਲੂ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਦਾ ਪੈਂਡਾ

ਰਿਤਾਂਕਾ ਲਾਂਘੇ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ੪੦ ਮੀਲ ਤੀਕ ਦਖਣੀ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਵਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਤੇ ਨਦੌਨ ਦੇ ਗਿਰਦ ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਘੋਲ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਕਾਂਗੜਾ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਤਹ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ੧੯੨੦ ਫੁਟ ਉੱਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਲਈ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਖਾੜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਲਗ ਪਗ ਅਸੀਂ ਮੀਲ ਤੀਕ ਦਾ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਰਸਤਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਇਹ ਮੀਰ ਬੋਟ ਘਾਟ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ੧੦੦੦ ਫੁਟ ਉੱਚਾ ਤੇ ੩੨° ੫' ਉਤਰੀ ਲੈਟੀਚੂਡ ੭੦° ੨੫' ਪੂਰਬੀ ਲਾਂਗੀਚੂਡ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆ ਹੈ । ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਗਿਰਦ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਦਰਿਆ ਪਹਿਲੇ ਦਖਣੀ ਤੇ ਫੇਰ ਦਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਰਸਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ੮੦ ਮੀਲ ਅਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵਗਣ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਤੀਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜ਼ਿਲੇ ਨੂੰ ਛੁਹੰਦਾ ਹੋਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹਦੇ ਰਿਟੇ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ੩੫ ਮੀਲ ਦਖਣ ਤੇ ਦਖਣ-ਪੂਰਬ ਵਲ ਹਰੀ ਕੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਉਪਰ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ੨੯੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ । ਵਜ਼ੀਰ ਭੁਲਰ ਘਾਟ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਦਰਿਆ ਉੱਪਰ ਰੋਲਵੇ ਪੁਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਪਰੋਂ ਰੋਲ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ।

ਇਹ ਦਰਿਆ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਲਬਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬੇ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜਦ ਲਬਦਾ ਹੈ ਤਦ ਕਈ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਟਾਪੂ ਤੇ ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਲੇ ਸਾਫ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਸੰਗਮ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਆਕਾਰ ਲਗ ਪਗ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ । ਰਾਵੀ ਤੇ ਬਿਆਸ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਚਨਾਬ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੱਧਰੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਉਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਵਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸੰਗਮ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਬਿਆਸ ਦਾ ਸ਼ਾਖ ਕਾਂਗੜ ਇਕ ਬੀਲ (ਛੱਬ) ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ।

ਅਕਬਰ ਦਾ ਗਰਮਾਈ ਮਹਲ

ਇਹ ਉਹੋ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਕ ਬੜਾ ਰਮਣੀਕ ਤੇ ਸਰਦ ਮਹਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ । ਜਿਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੌਲ ਕਮਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ । ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਜਿਹੜਾ ਜੰਗਲ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ, ਚੀਤੇ, ਹਰਨ ਤੇ ਹੋਰ ਅਣਗਿਣਤ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਬੰਧ

ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਦਰਿਆ ਹੈ

ਕਿਉਂਕਿ ਮਕਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਦੀ ਪੂਰਬ ਵਿਰਲੀ ਪੇਸ਼ ਕਦਮੀ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਹੀ ਰੁਕੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ੧੨ ਮੁਨਾਰੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਪਰਤਨਾ ਪਿਆ। ਪਿਛਲੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਜਰਨੈਲ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਨੇ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਹੁਲਕਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਉਸ ਨੇ ੧੮੦੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸੁਲਹ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ੨੪ ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੋਈ।

ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ

ਨਿਕਾਸ

ਸਤਲੁਜ*, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੇਸੂ ਡਰੂਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਪੂਰਬੀ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਪਵਿਤਰ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਦੇ ਢਲਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡਾ ਨਿਕਾਸ ਅਸਥਾਨ ਉਹੋ ਪੂਰਬੀ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਹਨ ਜੋ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਛੰਡ ਮਾਨ-ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਹਾਵਨ ਹਰੋਡ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਚੋਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ੩੦°੮' ਲੈਟੀਚੂਡ ਤੇ ੮੧°੫੩' ਲਾਂਗੀਚੂਡ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਵੀ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਤਿਬਤ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਤਸਾਨ-ਪੂ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਥੇ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਲਗ ਪਗ ੨੨੦੦੦ ਫੁਟ ਉਚੀਆਂ ਹਨ। ਅਬੁਲ ਫੜਲ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੮੨ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਨਾਮ ਸਤੁਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਚੀਨ ਰਾਜ ਵਿਚਲੇ ਘਾਬਲੋਰ ਦੇ ਚੋਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਕੈਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਵਰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦਾ ਬਹਾਉ

ਪਹਾੜੀ ਉੱਚਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏਭ ਹੋ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਪਹਿਲੇ ਗੋਜੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਿਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ੧੮੮ ਮੀਲ ਦੂਰ ਪੁਜ ਕੇ ਲੋਹ ਜਾਂ ਸਪਿਟੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਇਕ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਡੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ੮੫੯੨ ਫੁਟ ਉਚਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਨੂੰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਚਮਤਕਾਰ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਜੂਬਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਪਿਟੀ ਨਦੀ ਡੂੰਘੇ ਤੇ ਤੰਗ ਰਸਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਨੀਲੇ ਪਾਣੀ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਗੀਦਲੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬੜਾ ਸ਼ੋਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਗਮ ਦੇ ਥਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਰਿਆ ਐਨਾ ਡੂੰਘਾ

* ਇਸ ਦਰਿਆ ਦਾ ਨਾਮ ਏਗੀਅਨ ਨੇ ਸਾਰੀਜਿਸ, ਜ਼ਰਾਡਰੂਸ ਨੇ ਜੰਡਾਰੂ, ਪਟੇਲਮੀ ਨੇ ਜ਼ਪਾਡ ਪੋਸ, ਪਲਿਨੀ ਨੇ ਸਾਈਡਰੂਸ ਜਾਂ ਕੇਸੀ ਡਰੂਸ, ਸਟਰਾਬੋ ਨੇ ਹਾਈਪਾਨੀਸ, ਅਥਿਨ ਅਕਬਰੀ ਨੇ ਸੋਤਲੁਜ ਜਾਂ ਸ਼ੇਟਰੂਡਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਿਤੋਦਾ, ਸਤਾਦਰੂ ਅਥਵਾ ਸਤਰੁਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਨਿਚਲੇ ਪਰਬਤ ਵਾਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਤਾਦਰੂ, ਖਾਨੋਵਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਜ਼ਗਤੀ ਅਤੇ ਤਾਤਾਰੀ ਲਾਨਿੰਗਕੰਪਾਂ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕੰਪਾ ਦਾ ਭਾਵ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦਰਿਆ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸ ਪੌਂਡ (ਲਗ ਪਲ ਪੰਜ ਸੋਰ) ਦੇ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਤੈਹ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ੮੦ ਮੀਲ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਰਿਆ ਉੱਤੇ ਲੋਹ ਦੇ ਸੰਜੀਰ ਦਾ ਪੁਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਸ ਦੀ ਚੌੜਾਈ ਐਨੀ ਵਧੀਕ ਹੈ ਕਿ ਰਸਿਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬੜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਲਿੰਗ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਫਾਸਲਾ ਥਲੇ ਵਲੋਂ ਦਰਿਆ ਦੀ ਤਹਿ ਸਤਹ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ੧੦੭੯੨ ਫੁਟ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਇਸ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਏਥੇ ਲੰਗਜਿੰਗ ਖਾਂਪਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਥਲੇ ਵਲ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕਸੰਗ, ਸਾਨਪੂ ਅਤੇ ਜਿਉਂਗਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਸਮਿਦਰੀਗ ਤੇ ਹੋਰ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਬਾਸਾਹਰ ਵਿਚ ਸਤੁਦਰਾ (ਸੋ ਰਾਹਾਂ ਵਾਲਾ) ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੰਧ ਨਾਲ ਸੰਗਮ ਤੀਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਚੀਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਿਪਕੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਰਿਆ ਦੀ ਉਚਾਈ ੧੦,੦੦੦ ਫੁਟ ਸਤਹ ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਉਚੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਪਕੀ ਤੋਂ ਥਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਰਸਤਾ ਚੱਟਾਨਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਰਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤੰਗ ਰਸਤਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਵੇਗ ਵੀ ਬੜਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੋੜਾ ਖਾ ਕੇ ਇਹ ੧੫੦ ਮੀਲ ਤੀਕ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਅਗੇ ਇਹ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਹਿਮਾਲਾ ਉਦਾਲੇ ਚੱਕਰ ਕਟਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਈ ਨਦੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਇਕ ਤੰਗ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਫੇਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਤਰ ਵਲ ਸਜੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ ਜੌੜੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਤੇ ਤਿੰਨ ਫੁਟ ਤੀਕ ਉਚੇ ਗਰਮ ਸੋਮੇ ਉਛਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ੧੩੦° ਫੈਰਨ ਹਾਈਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸੋਮਿਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਗੰਧਕ ਦੀ ਬੋ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਪਕੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਸਾਹਰ ਵਿਚ ਰਾਮ ਪੁਰ ਤੀਕ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਪਤਨ (ਗਿਰਾ) ਲਗਪਗ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਤੇ ਫੀ ਮੀਲ ੬੦ ਫੁਟ ਹੈ।

ਝੁਲਣਾ ਪੁਲ

ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਰੁਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਲੋਕ ਫੁਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਸ਼ਕਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਰੁਤੋਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਰਸਿਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਝੁਲਾ ਕਰਕੇ ਸਦਦੇ ਹਨ।

ਬਿਲਾਸ ਪੁਰ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਥਲੇ ਵਲ ਸਤਲੁਜ ਉਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਰਸਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਫੇਰ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਲ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬੀ ਰਸਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਮੀਲ ਉਪਰ ਵਲ ੩੦°੫੮' ਲੈਟੀਚੂਡ ਤੇ ੭੬°੨੯' ਲਾਂਗੀਚੂਡ ਵਿਚ ਇਹ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਉਚਾਨ ਤੋਂ ਬੋਜਵਾਨ ਦੇ ਨਿਚਲੇ ਪਥਰੀਲੇ ਇਲਾਕੇ ਉਪਰ ਡਿਗਦਾ ਅਤੇ ਚੌੜੀ ਤੇ ਸ਼ੋਰ ਮਚੋਂਦੀ ਹੋਈ ਨਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨੀਲਾ ਪਨ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰੰਗ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਏਸ ਵਿਚ ਬੋੜੀ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਫੇਰ ਇਹ ਪੱਛਮ ਵਲ ਵਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਲੁਧਿਆਣਾ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਮੁੜ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਲੌਰ ਤੋਂ, ਜਿਥੇ ਇਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ੨੧੦੦ ਫੁਟ ਹੈ, ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਮੌਸਮ ਬੋੜੀਆਂ

ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਚਲ ਕੇ ਇਹ ਹਰੀ ਕੇ ਪੱਤਨ ਪੁਜਦਾ ਤੇ ੫੭੦ ਮੀਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੁਕਾ ਕੇ ਬਿਆਸ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦਰਿਆ ਘਾਰਾ ਦਾ ਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਉੱਚ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਚਨਾਬ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਗਮ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਨਦ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਮੱਛੀ ਬੇਅੰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਿਆ ਆਪਣੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਨਿਕਾਸ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਨ ੧੮੦੯ ਵਿਚ ਹੋਈ ਸੰਧੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਦਰਿਆ ਹੱਦ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ।

ਪਰਕਰਨ-੨

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਸ਼ੀਸ਼ਤਾ, ਇਸ ਦਾ ਰਕਬਾ ਵਸੋਂ ਪੈਣ ਪਾਣੀ, ਉਪਜ ਤੇ ਵਪਾਰ

ਦੇਸ਼ ਦਾ ਲੰਮ ਦੁੜਾ

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ* ਦਾ ਮਿਲਵਾਂ ਰਕਬਾ ੧੪੪,੪੩੬ ਵਰਗ ਮੀਲ ਹੈ।

ਵਸੋਂ

ਫਰਵਰੀ ੧੮੮੧ ਦੀ ਆਦਮ-ਗਿਣਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਵਸੋਂ ੨,੨੭,੧੨,੧੨੦ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਹਿੰਦ ਰਾਜ ਦੇ ਰਕਬੇ ਦਾ ਅਥਵਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕੁਲ ਵਸੋਂ ਦਾ ੧.੫%। ਸੂਬੇ ਦੀ ਕੁਲ ਵਸੋਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ, ੫% ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ੯੦% ਸਿੱਖ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬਾ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ੨੭° ੩੯' ਤੇ ੩੫° ੨' ਉਤਰੀ ਲੈਟੀਚੂਡ ਅਤੇ ੬੯° ੩੫' ਤੇ ੭੮° ੩੫' ਪੂਰਬੀ ਲਾਂਗੀਚੂਡ ਵਿਚਾਲੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਖਾਸ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਇਕ ਐਸੇ ਮੈਦਾਨੀ ਗੋਲੇ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਪੰਜਨਦ ਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸੰਗਮ ਉਪਰ, ਇੰਤਹਾਈ ਫਾਸਲਾ ਸੁਲੇਮਾਨ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਤੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ੩੫ ਮੁਤਬਾਜ਼ੀ ਲਾਡੀਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਉਚਾਈ ਹੈ।

ਲਾਹੌਰ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਹੈ, ਜੋ ਲਗ ਪਗ ਸੂਬੇ ਦੇ ਐਨ ਮਧ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਵਸੋਂ, ਆਰਟ ਤੇ ਵਪਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਬਣਤਰ

ਪੰਜਾਬ ਏਕਾ ਵਿਧਾਲ ਤੇ ਚੌੜਾ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਤਰ

*੩੩੩ ਮੀਰ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ—ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਦਮ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਰਪੋਰਟ ੧੮੮੧ ਸਫਾ ੧

ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਉਚੇ ਉਚੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦਖਣ ਤੇ ਪੂਰਬ ਵਲੋਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਬਨਾਵਟ ਉਤਰੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗੜੇ ਦਾ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਯੂਸਫਜ਼ਈ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਕੋਹਾਟ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਉਹਨਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਰਸਬਜ਼ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਗੁਣ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜਲਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼-ਤਾਈਆਂ ਉਪਰ ਦਸਿਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਪਹਾੜ ਦੇ ਬਗਲੀ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਮਨ ਮੋਹਣਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੁਪਾਸੀ ਹਰੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਰੁਗਿਰਦੇ ਬਰਫ ਵਕੇ ਪਹਾੜ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਦਖਣੀ ਜਾਂ ਮੈਦਾਨੀ ਭਾਗ ਉਸੇ ਉਚਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦਾ ਖੁਸ਼ਕ ਮਾਰੂਥਲ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦਾ ਰੇਤਲਾ ਵੇਸ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਆਬੇ

ਇਹ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਾ ਦੁਆਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਦੁਆਬੇ ਦੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਦੇ ਹਨ। ਦੁਆਬੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਹਰ-ਮਨ ਪਿਆਰੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਇਹ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਮ ਦੋਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਰਫਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਘੜੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਗਲ ਸਿਕੰਦਰ ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਚੰਗੀ ਪੁਣ ਛਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਏਰੀਅਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਹਮਵਾਰ ਤੇ ਪੱਧਰਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਿਆਸ ਹੈ ਤੇ ਇਰਦਾ ਕਾਰਨ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਉਹ ਚਿਕੜ ਹੈ ਜੋ ਹੜਾਂ ਸਮੇਂ ਸੰਮ ਗਿਆ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਉਹਨਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ।” ਉਚਾਹਰਣ ਵਸੋਂ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਰਾਵੀ ਦਾ ਵਿਚਕਾ-

ਰਲਾ ਇਲਾਕਾ ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ); ਰਾਵੀ ਤੇ ਚਨਾਬ ਵਿਚਲੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਦੁਆਬ ਅਤੇ ਚਨਾਬ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਨੂੰ ਚਜ ਦੁਆਬ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਹਲਮ ਤੇ ਚਨਾਬ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਸਿੰਧ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਆਖਰੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ "ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ" ਦੁਆਬ ਆਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦੋਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਅਰਥਾਤ ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਬਿਸਤ ਜਾਲੰਧਰ ਆਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਆਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਵਾਂ ਦੁਆਬਾ ਹੈ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਜ਼ਿਲੇ ਰੁਸ਼ਿਆਰ-ਪੁਰ ਤੇ ਜਾਲੰਧਰ ਅਤੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੁਆਬਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਸਭ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਮਾਝਾ ਅਰਥਾਤ "ਸਿੰਧਾਂ ਦਾ ਘਰ" ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਮੈਦਾਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਬੜਾ ਢਲਵਾਨ ਮੈਦਾਨੀ ਦੇਸ ਹੈ, ਜੋ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਉਚੇ ਪਰਬਤਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚਲੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਤੀਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਢਲਵਾਨ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਦਰਜੇ ਵਾਰ ਹੈ; ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਭਾਗ ਦੀ ਉਚਾਈ ਵੀ ਦਰਮਿਆਨੇ ਮੇਲ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਮੁੱਚੇ ਦੀ ਪਧਰ ਤੋਂ ੯੦੦ ਫੁਟ ਉਚੇ ਹਨ; ਢਲਵਾਨ ਦੀ ਪੱਧਰ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਮਿਠਨ ਕੋਟ ਕੋਵਲ ੨੨੦ ਫੁਟ ਦੀ ਉਚਾਈ ਉਪਰ ਹੈ। ਪੱਧਰ ਦੀ ਅਣਦ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਵਡੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿਚ ਮੜ ਮੜ ਤੇ ਵਛੀਆਂ ਵਛੀਆਂ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਨਿਚਲੇ ਰੇਤਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਨਲਾ ਅਜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਤਹਿ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਬਦਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਲੀ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰੂ ਥਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਤਰ ਦੱਖਣ ਵਾਲੇ ਰੇਤ ਦੇ ਢਿਗਾਂ ਦੇ ਢਿਗ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਏਥੇ ਦਰਿਆ ਵਗਦੇ ਸਨ। ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਜੋ ਅਜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿਕੇ ਵਗਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਉਤਰ ਵਲ ਵਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਲੁਜ ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵਗਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ੭ ਮੀਲ ਦੂਰ ਉੱਤਰ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਜੋ ਰਾਮ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਹਿੰਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹਲਮ ਵਿਚ ਵੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਬਣਤਰ

ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਐਸਾ ਦੇਸ ਨਹੀਂ ਜਿਥੇ ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਬਣਤਰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਤੇ ਲਹਿ ਲਹਾਉਂਦੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਅਤੇ ਹਰੇ ਭਰੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਸੈਲਾਨੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਖੁਸ਼ਕ ਮਾਰੂ ਥਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾੜੀਦਾਰ ਜੰਗਲਾਂ ਤੀਕ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ! ਉਤਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੈਲਾਨੀ ਪੰਜਾਬ

ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਗ ਸਮਝੇਗਾ; ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਅਪੜੇਗਾ ਤਦ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਲ ਦੇ ਰੇਤਲੇ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਵਲ ਦੇ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਬੀਆਬਾਨ ਅਤੇ ਚਜ ਦੁਆਬ ਦੀ ਬਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਹੀ ਦਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗੀ।

ਰੋਹੀਆਂ

ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੀਆਂ ਅਮੁਕ ਰੋਹੀਆਂ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਚਰਾਂਦਾਂ, ਘਾਹ ਬੂਟ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ। ਦੁਆਬਿਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਕਦੇ ਨ ਮੁਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਰਾਂਦਾਂ ਹਨ ਚੰਗੇ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਡੰਗਰ, ਭੇਂਜਾਂ, ਭੇਡਾਂ ਤੇ ਬਕਰੀਆਂ ਪਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਵਸੀਲਾ ਉਨ ਹਨ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਅਮੁਕ ਚਰਾਂਦਾਂ ਵਿਚ ਪਲਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਚਰਾਂਦਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ ਭਰ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਚਾਚਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਲਈ, ਵਡੇ ਵਡੇ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਲਈ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫਾਰੂਣੀਆਂ ਲਈ ਉਥੋਂ ਹੀ ਲਕੜ ਦਾ ਬਾਲਫ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਨੱਖੀ ਵੇਸ਼ਸ਼ਤਾ

ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਬੀਆਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਛੰਨਾਂ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਧ-ਜੰਗਲੀ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਬਹੁਤਾ ਉਠਣੀਆਂ ਦੇ ਦੁਪ ਉਤੇ ਪਲਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਜੰਗਲੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ, ਜੋ ਘੁਗ ਵਸਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹਨ, ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਪਿੰਡਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ, ਸਰੋਵਰਾਂ, ਖੂਹਾਂ ਅਤੇ ਬਾਉਲੀਆਂ ਦੇ ਬੋਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨਗਰਾਂ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਪਸੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਲੂਣ ਦੀਆਂ ਖਾਨਾਂ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਲੂਣ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਸਫੈਦ ਕੋਹ ਪਰਬਤ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਠ ਕੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਲਾਬਾਗ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਰਸਤਾ ਮੁਕਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ ਦੁਆਬ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਸਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਅਪੜ ਕੇ ਏਕਾ ਏਕ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਲੜੀ ਬਹੁਤੀ ਉਚੀ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਅਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਸ ਦੀ ਉਚਾਈ ਸਮੁੱਚੇ ਦੀ ਪਧਰ ਤੋਂ ੨੦੦੦ ਫੁਟ ਉਚੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਪਰਬਤ-ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਲੂਣ ਦਾ ਅਮੁਕ ਖਜ਼ਾਨਾ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੱਜੀ, ਚੂਨ, ਰੇਤਲੇ ਪਥਰ, ਦੁਪ ਪਥਰੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਦੇ ਨਾ ਮੁਕਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਖੀਰੇ ਲੁਕੇ ਪਏ ਹਨ। ਦੱਖਣ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਰੇਤਲਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਦੇਸ ਫੈਲਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲ ਉਘੜ ਦੁਗੜੀ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਪਥਰੀਲੀ ਉਚੇਰੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਉਤਰ ਪੂਰਬੀ ਸਰਹਦ ਉਤੇ ਨਗਰ ਮੰਡੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜੋ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਨਿਚਲੀ ਲੜੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਮੌਂਗੇ ਦਾ ਅਖੁਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਚੂਨੇ ਦੇ ਪਥਰ, ਰੇਤ ਦੇ ਪਥਰ, ਦੁਪ ਪਥਰੀ, ਸਲੇਟ ਪਥਰ ਆਦਿ ਵੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਲੂਣ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਵਲ ਲੂਣ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਜਿਸਤ, ਫਟਕੜੀ ਤੇ ਗੰਧਕ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਲੂਣ ਅਤੇ ਲੋਹਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਖੜ ਦੇ ਨਮਕੀਨ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਦੇ ਖਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੋਇਲਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚਨਾਬ, ਕਾਰੋ ਅਤੇ ਸੁਆਂ

ਦੀਆਂ ਤਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨਾ ਵੀ ਪਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੌਤੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ। ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਮਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪੌਣ ਪਾਣੀ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਰ ਦਰਜੇ ਦੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਸਰਦੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਦਖਣੀ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦਖਣੀ ਅਤੇ ਦਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੌਸਮੀ ਹਵਾਵਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਤੇ ਬੌਤੀ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਹੜੇ ਅਸਥਾਨ ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਵਰਖਾ ਬਹੁਤ ਘਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਲ ਔਸਤ ੭੦ ਤੋਂ ੧੨੦ ਇੰਚ ਤੀਕ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਪੂਬਤੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੋ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆ ਹਨ ੩੦ ਤੋਂ ੪੦ ਇੰਚ ਬਾਰਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਬੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ੧੬ ਤੋਂ ੨੦ ਇੰਚ; ਉੱਤਰ-ਕੇਂਦਰੀ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ੨੦ ਤੋਂ ੨੬ ਇੰਚ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ੫ ਤੋਂ ੧੧ ਇੰਚ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰੁੱਤਾਂ

ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਰੁਤ ਅਧ ਜੂਨ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਅੰਤ ਤੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਤ ਝੜ ਅਤੇ ਬਹਾਰ ਰੁੱਤ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰਭਰ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਬਹਾਰ ਰੁੱਤ ਦੀ ਫਸਲ ਬਹੁਤੀ ਜਨਵਰੀ ਵਿਚਲੀ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਅਸਲ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਬੌਤੀ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਪੈਂਦੀ, ਲੂਹ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੂਆਂ ਚਲਦੀਆਂ, ਧਰਤੀ ਤਪਦੀ, ਹਰਿਆਵਲ ਸੁਕ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਦਰਖਤ ਪਤਿਆਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤਿਅੰਤ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਐਨੀ ਗਰਮੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਖੌਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਠੰਢ ਪੁਚਾਉ ਜਤਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਬਰਮਾਮੀਟਰ ੧੧੨ ਡਿਗਰੀ ਤੇ ਸੀ। ਬਰਨ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਮਾਰੂ ਥਲ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦਾ ਜ਼ਾਤੀ ਤਜਰਬਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚਾਲੇ ਦੇ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਤੀਕ ਮੈਨੂੰ ਗਰਮੀ ਐਨੀ ਸਤਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਮਰ ਜਾਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਸਾਥੀ ਤੇ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਛਾਵੇਂ ਹੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਮਾਰੂ ਥਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਖਤ ਲੂ ਚਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਮਾਰੂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ-ਵਸ ਇਸ ਲੂ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਪੈ ਜਾਏ। ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁਤ ਦੀ ਅਤਿਅੰਤ ਗਰਮੀ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੁਛ ਨਰਮ ਹੁੰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁਝ ਮੌਸਮ ਬਦਲਦਾ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਕੁਝ ਕੁਝ ਠੰਢੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਭਾਵੇਂ ਦਿਨੇ ਕਾਫੀ ਗਰਮੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੂਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜਦ ਕਿ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਪੈ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਬਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘਨਘੋਰ ਘਟਾਵਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਘੁਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਦਖਣ ਪੱਛਮੀ ਬਰਸਾਤੀ ਹਵਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛਜੀਂ ਖਾਰੀਂ ਮੀਂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਦਲ ਗਜਦੇ, ਬਿਜਲੀ ਲਿਖਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਈ ਤੂਫਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਏਸ ਹਵਾਈ ਤੂਫਾਨ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਮੱਠੇ-ਧਾਰ ਮੀਂਹ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਠੰਡਕ

ਆ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰਿਆਲੀ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਹਾਵਣੀ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਸ਼ੁੰਦਾ ਬਾਂਦੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਰੁਤ ਸਰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕੋਹਰਾ ਆਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪਾਣੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਜਾਏ ਉਹ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਦਸ਼ਾ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤੀ ਪੈਦਾਵਾਰ

ਸਵਾਏ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਨਾਸਪਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੌਤੀ ਹੈ। ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁਦਰਤੀ ਜੰਗਲ ਨਹੀਂ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਟੁਕੜੇ ਘਾਹ ਬੂਟ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਿਕਰਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ ਦਰਖਤ ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਹੀ ਬਦੇਸੀ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਖਿਲਾਫਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਧ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਲਿਆ ਕੇ ਲਾਏ। ਜੰਗਲੀ ਖਜ਼ੂਰ ਜੋ ਕੋਈ ਫਲ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ ਅਤੇ ਪੀਲੂ ਜੋ ਫਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਬਾਰ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਰੋਤਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬੇਹਿਸਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਤੂਤ, ਪਿਪਲ ਅਤੇ ਕੋਲੇ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਅੰਬ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਖਣ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੇਓੜਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਹਦ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿੱਕਰ ਅਤੇ ਟਾਹਲੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਸੂ ਯਾ ਸੀਸ਼ਮ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਇਮਾਰਤੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਿੰਮ, ਤੁਲਸੀ, ਸਦਾਰ, ਕਰਮਲ, ਬੋਰ, ਕਰੀਰ ਅਤੇ ਜਵਾਸੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਫਲਦਾਰ ਦਰਖਤ

ਲਾਏ ਹੋਏ ਫਲਦਾਰ ਬਿਰਫ ਬੇਅੰਤ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾਰੰਗੀ, ਸੇਬ, ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ, ਅੰਜੀਰ, ਸ਼ਹਿਤੂਤ, ਬਾਦਾਮ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਫਲ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਲਣ ਵਾਲੇ ਦਰਖਤ ਲਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਛਾਉਣੀਆਂ, ਸਰਕਾਰੀ ਬਿਲਡਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਫਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦਰਖਤ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਿਕਮਾ ਜੰਗਲਾਤ ਨੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨੂੰ ਬੀਜਣ ਤੇ ਨਵੇਂ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਹਾਕ (ਮਿਲ) ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਪਸ਼ੂ

ਸੂਬੇ ਦਾ ਪਸ਼ੂ ਧਨ ਇਸ ਦੇ ਬਿਛ-ਧਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਕ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਵਖ ਵਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਹਾਥੀ ਕੁਦਰਤੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਏਰੀਅਨ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਦੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਫੜ ਦਿਤੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਕਦੂਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅਗੇ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਨਸ਼ਟਾ ਪਿਆ।

ਸੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ੇਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਬਬਰ ਸ਼ੇਰ ਵੀ ਸੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਹਨ—ਚੀਤੇ, ਅਰਨੇ ਭੈਂਸੇ, ਬਗਿਆੜ, ਰਿੱਛ, ਗਿਦੜ, ਲੁਮੜ, ਭੇਡਾਂ, ਬਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੱਠੇ ਜਾਨਵਰ। ਇਹਨਾਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਏਥੇ ਨੀਲ ਗਾਂ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਛੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਰਨ, ਬਕਰੇ, ਸੰਗਲੀ ਸੂਰ, ਗੈਂਡਾ, ਬਾਂਦਰ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਫਨੀਅਰ ਸੱਪ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵਤੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਾਂ ਵਾਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਜਨੌਰਾਂ ਵਿਚ ਹਨ—ਤੋਤਾ, ਬਤਖ, ਸੰਗਲੀ ਬਤਖ, ਬਟੋਰੇ, ਗਿੱਪ, ਬਾਜ਼, ਸ਼ਿਕਰੇ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਬੂਤਰ, ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਜ ਹੰਸ, ਕੁਲੰਗ, ਬਗਲੇ, ਸ਼ੁਤਰ ਮੁਰਗ, ਬੁਲਬੁਲ, ਨੀਲ ਕੰਠ ਅਤੇ ਘੱਗੀਆਂ। ਬੁਲਬੁਲ ਦੀ ਲੋਕ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕਵੀ ਹਾਫਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸੱਪਾਂ ਵਿਚ ਫਨੀਅਰ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਗਦੂਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੱਟਣ ਨਾਲ ਫੌਰਨ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ ਬੋਝੇ ਹਨ। ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਬੱਬੋਰਾ ਸ਼ਹਿਦ ਤੇ ਮੋਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਠ, ਘੋੜੇ ਤੇ ਭੈਂਸਾਂ

ਗਰਮ ਦਖਣੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਠ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਚਰਾਂਦਾਂ ਵਿਚ ਭੈਂਸਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਚਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਨਸਲ ਦੇ ਘੋੜੇ ਪਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਧੀਆ ਨਸਲ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜ਼ਰਾਇਤੀ ਪੈਦਾਵਾਰ

ਜ਼ਰਾਇਤੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਾਲੇ ਸਰਸਬਜ਼ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਗੰਨਾ ਬੀਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਚਲੇ ਦਖਣੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨੀਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਿੱਧ ਤੇ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਪਾਹ ਭਾਰੀ ਪੋਸ਼ਣ ਉੱਤੇ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਣਕ ਅਤੇ ਮੱਕੀ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਖਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਭਾਰੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਵੀ ਭੇਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਵਢਾਣਕ ਚਾਵਲ, ਜੌਂ, ਜਵਾਰ, ਬਾਜਰਾ, ਮੱਝੀ, ਮੂੰਗ, ਸਰਸੋਂ, ਤੋਰੀਆ, ਤਿਲ, ਵਖ ਵਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚਾਰੇ, ਗਾਜਰਾਂ, ਬੀਨ, ਪਿਆਜ਼, ਤਰ, ਗਾਜਰ, ਤਰਬੂਜ, ਅਤੇ ਵੱਖ ੨ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਭਾਜੀਆਂ। ਮੁਲਤਾਨ, ਮੁਜ਼ਫਰਗੜ੍ਹ, ਝੰਗ ਤੇ ਡੇਰਾਜਾਤ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਖਜੂਰਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਲਠਕਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਹਿਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੱਡੇ ਪੋਸ਼ਣ ਉੱਤੇ ਸੰਜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕਢਣ ਲਈ ਹਰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਾੜੀ ਤੇ ਸੌਣੀ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ

ਕਣਕ, ਛੋਲੇ ਅਤੇ ਜੌਂ ਦੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਮੌਸਮ ਬਹਾਰ ਵਿਚ ਅਤੇ ਬਾਜਰਾ, ਜੁਆਰ, ਧਾਨ, ਚਾਵਲ, ਕਪਾਹ ਦਾਲਾਂ, ਨੀਲ, ਅਤੇ ਗੰਨਾ ਪਤਝੜ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਣਕ

ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਅਮਰਿਤਸਰ, ਜਾਲੰਧਰ ਅਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਡਵੀਯਨਾਂ ਅਤੇ ਡੇਰਾਜਾਤ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਪਾਹ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਕਬੇ ਲਾਹੌਰ, ਅੰਬਾਲਾ ਗੁੜਗਾਉਂ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਚੀਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਲੇ ਹਨ—ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਜਾਲੰਧਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ। ਨੀਲ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਮੁਲਤਾਨ, ਮੁਜ਼ਫਰਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਡੇਰਾ ਗਾਜ਼ੀ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਬਾਲਾ, ਸ਼ਾਹ ਪੁਰ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਵਿਚ ਪੌਸਤ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਾਹ ਸ਼ਿਮਲੇ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਰੱਖਾਂ

ਸੰਨ ੧੮੮੨-੮੩ ਤੋਂ ਸੂਬੇ ਭਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਰੱਖਾਂ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਆਬਾਦਕਾਰੀ ਤੇ ਜ਼ਰਾਇਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ; ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਵਰਜ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਤਜਰਬੇ ਕਰੇ, ਮਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਹੈਫ਼ਕੁਆਰਟਰਜ਼ ਵਿਚ ਬਾਗ਼ਾਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਗਲ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਰੱਖਾਂ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪਥੜੀਆਂ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ, ਚੰਬਾ, ਕੁਲੂ ਅਤੇ ਬਾਸਹਿਰ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਦੁਉਦਾਰ; ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਚੀਲ; ਅੰਬਾਲਾ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਕਾਲੇਸਰ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਾਲ; ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਦਿਆਂ ਬਾਗ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਿੱਕਰ, ਜੰਡ, ਜਾਲ, ਫੁਲਾਹੀ ਕਰੀਰ, ਬੇਰ ਅਤੇ ਦਾਖ ਆਦਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦਸਤ ਕਾਰੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਹਨ—ਲਾਹੌਰ, ਅਮਿਤਸਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਅਸਲ ਦਸਤਕਾਰੀ ਆਮ ਕਰਕੇ ਰੇਸ਼ਮ, ਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ ਹੈ। ਤਰਖਾਣਾ ਕੰਮ, ਲੋਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਅਤੇ ਅਸਲੂ ਸਾਜ਼ੀ ਨੇ ਵੀ ਬੜੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤੀਕ ਸਟੀਮ ਨਾਲ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦਸਤਕਾਰੀ ਰੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਖਾਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹਨ ਇਕ ਸਿਲਕ ਫੈਕਟਰੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸ਼ੂਗਰ ਮਿਲ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਯੂਰਪੀਨ ਸੌਦਾਗਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤੇ ਯੂਰਪੀਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਹਨ।

ਸੂਤੀ ਤੇ ਉਨੀ ਕਪੜੇ

ਪਸ਼ੋਰ ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੂਤੀ ਕਪੜਾ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਚਾਰਖਾਨੀ ਲੁੰਡੀਆਂ, ਰੰਗਦਾਰ ਤੇ ਤਿੱਲੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਜੋ ਸਰਹਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੌਤੋਰ ਪਕੜੀ ਦੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਦੇ ਪੜਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਲੁੰਡੀਆਂ ਵਰਤਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ

ਦੇ ਪਟਕੇ, ਲੰਡੀਆਂ, ਖੋਸੀਆਂ, ਗਬਰੂਨ, ਟਵਿਲ, ਜ਼ੀਨ, ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਚਿਕਾਂ ਅਤੇ ਚਿਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਦੁਤਹੀਆਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਟਾਲੇ ਵਿਚ ਸੂਸੀ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਝੰਗ ਦੀ ਗਹਿਰੇ ਨੀਲੇ ਤੇ ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਚੈਕ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਨਫੀਸ ਮਲਮਲ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਘਟੀ ਰਾਹੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੜਾ ਨਫੀਸ, ਚਮਕੀਲਾ ਤੇ ਸੰਘਣਾ ਉਣਿਆ ਚਿੱਟਾ ਕਪੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਨਫੀਸ ਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲੇ ਦੀਆਂ ਦਰੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਸ਼ਾਲਾਂ

ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਾਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਲਾਂ ਓਨੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ। ਕਾਂਗੜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਮਲੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚ ਨਫੀਸ ਵਧੀਆ ਖਾਨੇਦਾਰ ਤੇ ਸਾਦੇ ਉਨੀ ਕੰਬਲ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਰੰਗਦਾਰ ਬਾਰਡਰਾਂ (ਕਿਨਾਰਿਆਂ) ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਉਨ ਦੇ ਕਪੜੇ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਪੱਟੂ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਉਨੀ ਗਰਮ ਕਪੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਹਜ਼ਾਰਾ, ਰੋਹਤਕ, ਹਿਸਾਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰੀ ਦੇਸ ਵਿਚ ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਤੇ ਪੱਟ ਨਾਲ ਬੋਲ ਬੂਟੇ ਕਢੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਰਾਉਂਡ ਕਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਫੁਲਕਾਰੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਉਪਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ, ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਤਿੱਲ ਦੇ ਰੰਗਦਾਰ ਸਿਲਕੀ ਕਢੇ ਹੋਏ ਕਪੜੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਲਕੜੀ ਦਾ ਕੰਮ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਦਿੱਲੀ, ਭੇਰਾ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਝੰਗ, ਸ਼ਿਮਲਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਭਿਵਾਨੀ ਵਿਚ ਨਫੀਸ ਲਕੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲਕੜੀ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਨਿਗਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਸ਼ੀਸ਼ਮ (ਟਾਹਲੀ) ਦੀ ਲਕੜੀ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਤੇ ਪਿਤਲ ਜੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਤਜਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਿਤੱਲ ਦਾ ਕੰਮ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪਿੰਡ ਦਾਦਨ ਖਾਂ, ਸ਼ਾਹੀਵਾਲ (ਸ਼ਾਹਪੁਰ) ਰੀਵਾੜੀ ਭਿਵਾਨੀ, ਜਗਾਧਰੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਅਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਵਿਚ ਘਰਾਂ ਅੰਦਰ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਿਤੱਲ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਭਾਰੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਨਈਲੋ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਢਾਲਵਾਂ ਕੰਮ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਚਾਕੂ ਛੁਰੀਆਂ ਤੇ ਤੋਪ ਸਾਜ਼ੀ, ਅਤੇ ਨਿਜ਼ਾਮਾਬਾਦ (ਨੇੜੇ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ) ਦੀ ਕੋਫਤ ਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਭੈਮਸੀ ਕੰਮ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ

ਦੇ ਜ਼ੇਵਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਨਫੀਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਅਨੈਮਲ ਦਾ ਕੰਮ ਜੋ ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਤੇ ਤਾਂਬੇ ਉੱਤੇ ਨੀਲੇ ਤੇ ਸਬਜ਼ ਸ਼ੋਭ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਧੀਆ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨੈਮਲ ਦਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਰੋਗਨਾਂ ਬਰਤਨ

ਪਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਮਸ਼ੋਲਿਕਾ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸੁਗਾਤ ਹਨ। ਇਹ ਬਰਤਨ ਇਕ ਐਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਰੋਗਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹਨਾਂ ਬਰਤਨ ਬਨੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਰੋਗਨੀ ਭਾਂਡੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੋਗਨ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਕਲੀ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਖਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੋਗਨ ਅਤੇ ਟਾਇਲਾਂ ਦੇ ਪੁਖਤਾ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕੇਵਲ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਕੁਛਕੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਮਸੀਤ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਬਣਾਈ ਸੀ।

ਪੱਥਰ ਘਾੜੇ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਪੱਥਰ ਘਾੜੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੪ ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੁਤਬ ਮੀਨਾਰ ਦੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਰਸਮੀ ਧਾਗੇ ਜਾਂ ਤਿਲੇ ਦਾ ਕਢਿਆ ਹੋਇਆ ਚਮੜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਪਸ਼ੋਰ, ਡੇਰਾਜਾਤ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਕਾਗਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਕਾਈ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਣ ਦੇ ਦੇਸੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਰਾਮਦ

ਇਥੋਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦਰਾਮਦ ਹੈ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਰੂ ਅਤੇ ਕਪੜਾ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਇੰਡੀਆਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਚੀਨੀ, ਮਸਾਲੇ ਤੇ ਹੋਰ ਖੁਰਾਕੀ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਉਨ, ਰੂ ਅਤੇ ਸਿਲਕ ਦੇ ਕਪੜੇ, ਰੰਗ, ਧਾਤਾਂ, ਅਤੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਾਤਾਂ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਹਾਥੀ ਦੰਦ, ਸ਼ੀਸ਼ਾ, ਰੋਗਨੀ, ਬਰਤਨ ਅਤੇ ਚਾਕੂ ਛੁਰੀਆਂ ਆਦਿਕ ਦਰਾਮਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਦਰਾਮਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਰੇਸ਼ਮ, ਨੀਲ, ਮਸੀਨ, ਗੀਦਾ ਬਰੋਜ਼ਾ, ਤਾਜ਼ੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਫਲ, ਕੇਸਰ, ਉਨ ਤੇ ਘੋੜੇ।

ਬਰਾਮਦ

ਬਰਾਮਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ—ਅਨਾਜ, ਘਿਉ, ਖੱਲਾਂ, ਰੇਸ਼ਮ, ਉਨ, ਦਰੀਆਂ, ਸੂਤੀ ਕਪੜਾ, ਨੀਲ, ਰੂ, ਤਮਾਕੂ, ਲੂਣ, ਅਤੇ ਘੋੜੇ।

ਪਰਕਰਨ-੩

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਵਸਨੀਕ

ਪੁਰਾਤਨ ਜੰਗਲੀ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਘਰ

ਹਿੰਦ ਦੇ ਕਦਰਤੀ ਦਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ, ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਲ ਤੇ ਪੈਣ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਸੋਸ਼ਤਾ, ਇਸ ਦੇ ਬੋਹਦ ਉਪਜਾਊ ਮੈਦਾਨਾਂ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਰਸਬਜ਼ ਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਓੜਕ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਏਥੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਨਸਲ ਵੱਸੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦੀ ਪੁੱਤ੍ਰਤਾ ਨਵੀਨ ਖੋਜੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਤਸਦੀਕ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਜਈ ਸੀਥੀਆਂ ਜਾਂ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਜੇ ਪਾਈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਹੀ ਸਨ।

ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਧੂ ਦੇ ਸੌਮੇ ਤੋਂ ਪਰੇ “ਕਾਲੇ ਸੂਦਰ” ਵਸਦੇ ਸਨ। ਗੰਗਾ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਜਿਸ ਵੱਸੋਂ ਉੱਤੇ ਵਿਜੇ ਪਾਈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਸੂਦਰ ਹੀ ਰਖ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿੰਧੂ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੀ ਵਾਦੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਗਏ, ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਵੀ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਵੱਸੋਂ ਦਾ ਹੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ

ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਸਲ ਵਾਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਰਦ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਕਾਨ ਜਾਂ ਟਪਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਣਾ ਰਖੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਉਦੜ ਗੁਦੜੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪੁਰਨ ਜਿਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਕੁਦਰਤੀ ਖੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਆਕਾਰ* ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁਝ ਗੋਲ ਜਿਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਵੱਸੋਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ

ਫਲਾਂ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਅਤੇ ਕੰਦ ਮੂਲ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਜਹਿਜੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਨ, ਪੱਥਰ, ਕੁਹਾੜੇ ਤੇ ਬਰਫੀਆਂ, ਜੋ ਸਖਤ ਲਕੜ ਨਾਲ ਸਿਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ

* ਪੁਰਾਤਨ ਗਾਲਸ ਦੀਆਂ ਟਪਰੀਆਂ ਗੋਲਾਈ ਵਿਚ ਤੇ ਫੁਸ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਛੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਲਾਂ ਵੀ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਨ।

ਦੇ ਸਿੰਕ ਲਾ ਕੇ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੜੀ ਖਰੂਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਨੰਗੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕਜਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬੜੀ ਬੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਇਕੜ ਦੁਕੜ ਉਹਨਾਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਯੂਨਾਨ, ਇਟਲੀ ਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਭੌਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਜਾਂਗਲੀ ਹੀ ਰਹੇ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿੱਤੇ

ਇਹਨਾਂ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਿੱਤਾ ਸੀ ਸ਼ਿਕਾਰ, ਜੋ ਵਹਿਸ਼ੀਪਨ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਾ ਤਰੱਕੀ ਵਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਗਈ ਤਦ ਇਹ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਰੇਵੜਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਦੇ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਦੀ ਕਦਰ ਵਧ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਧਰਤੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸੋਚਣ ਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰਨੇ ਪਏ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ

ਜਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਲੰਘਿਆ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਾਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂਬੇ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਰਤਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲਿਆ ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਬਰਤਨ ਉਹਨਾਂ ਬਣਾਏ ਉਹ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ

ਹੈਰੋਡੋਟਸ ਇਹਨਾਂ ਜੰਗਲੀ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਟੋਏ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮੱਛੀਆਂ ਅਤੇ ਕੱਚੇ ਮਾਸ ਖਾਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਘਾਹ ਫੂਸ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਛਿਲ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀਅ ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤਦ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮਾਸ ਖਾ ਲੈਂਦੇ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਕੰਦ ਮੂਲ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਰਕੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਹੈਰੋਡੋਟਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੀਲ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਿੰਧੂ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਦਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਗਰ ਮੱਛ ਅਤੇ ਘੜਿਆਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਗਸਥੀਨੀਜ਼ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਦਰਿਆ ਨੀਲ ਨੂੰ ਛੁਡ ਕੇ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਰਿਆ ਹੈ। ਕਟੋਸੀਆ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਸਿੰਜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਦਰਿਆ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੰਮੀ

ਤੇ ਪੱਕੀ ਕਾਹੀ (ਪਲਛੀ) ਉਗਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਐਸੇ ਹਿੰਦੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਦਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਲਾਲ, ਪੂਛਾਂ ਕਿਰਮਚੀ ਚੁੰਜਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਗਹਿਰੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਏ ਤਦ ਯੂਨਾਨੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ

ਮੈਗੀਸਥੀਨੀਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਸੀਬੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ; ਸਗੋਂ ਐਸੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਗਦੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਲੋਕ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਛਿਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਟਾਲਾ ਆਖਦੇ ਜਾਂ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਖਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਲਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ।

ਡਿਯੋਨੀਸੋਸ ਨੇ ਹਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਾਈ

ਜਦ ਡਿਯੋਨੀਸੋਸ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹਲ ਵਿਚ ਬੈਲਾਂ ਨੂੰ ਜੁੜਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕੀਤਾ । ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀ ਨਾਚ ਤੇ ਪਗੜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ ।

ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ

ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਢੋਲਕੀਆਂ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਲ ਸਿਖਾਇਆ । ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਖੀ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਬਿਗਲ ਦੀ ਕਾਢ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਸੀ । ਯੂਨਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਸਿਕੰਦਰ ਅਸਵਾਕਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਭੇਟ ਜੀਸਨਜ਼ ਦੇ ਦੂਤ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਡਿਯੋਨੀਸੋਸ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨੀਸਾ ਰਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਗੁਵਾਂਢ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਪਰਬਤ ਮੈਰਨ ਹੈ, ਉਹ ਉਸੇ ਨਾਮ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ।

ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ

ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਕਾਲੀ ਨਸਲ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਸਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, (ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਖੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ), ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਇੰਦਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੀ ਕਾਲੀ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਫਿੱਤੀ ਫਿੱਤੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ।” ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਉਤੇ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ “ਵਰਿਤਾ ਦੇ ਹਤਿਆਰੇ ਤੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕ ਇੰਦਰ ਨੇ ਕਾਲੇ ਦਾਸਾਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ।” ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਨਗਰੀਏ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ

ਇਹ ਨਗਰੀਏ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਕਰਖਤ ਤੇ ਖੜੇ ਖੜੇ, ਨਕ ਛੋਟੇ ਤੇ ਚਪਟੇ ਅਤੇ ਬੁਲ੍ਹ ਮੱਟੇ ਮੱਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਸੰਨ ੧ ੭੨ ਵਿਚ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੋ ਕਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੀ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੯੫੯੭੨੦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੮੮੧ ਵਿਚ ਵਖਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਖਾਈ ਗਈ, ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਨੀਚ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਯਤ ਵਸਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ । ਜਾਪਦਾ ਐਉਂ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਆਏ ਆਰਿਆ ਵਿਜਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਖਣ ਪੂਰਬ ਵਲ ਧੱਕ ਦਿਤਾ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਾਂਸੀ ਅਥਵਾ ਟੱਪਰੀ ਵਾਸ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਟੱਪਰੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਵੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਲੋਕ ਚੂਹੇ ਤੇ ਸਹੇ ਮਾਰਕੇ ਅਥਵਾ ਹੋਰ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਝੱਟ ਤੋਰਦੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਵੀ ਖਾਨਾ-ਬਦੋਸ਼ (ਟਪਰੀ ਵਾਸ) ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਦੀਆਂ ਜਰਾਇਮ ਪੇਸ਼ਾ ਜਾਤਿਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਰੀਮਨਲ ਕਰਾਈਮਜ਼ ਐਕਟ ੧੮੭੧ ਵਿਚ ਵੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ ।

ਖਾਨਾ-ਬਦੋਸ਼ ਤੇ ਨੀਚ ਜਾਤੀਆਂ

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨੀਚ ਤੇ ਖਾਨਾ-ਬਦੋਸ਼ ਜਾਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸਲ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ—ਚੂਹੜੇ, ਚਮਾਰ, ਪਹਾੜ ਦੇ ਲੁਹਾਰ ; ਜੋ ਉਥੇ ਨੀਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮਾਹਤਮ, ਬਾਵਰੀਏ, ਅਹੀਰ, ਬੋਰੀ, ਲਬਾਣੇ ਅਤੇ ਕਰਾਲ ਅਰਥਾਤ ਜਾਂਗਲੀ ਤੇ ਦਰਿਆਈ ਕੌਮਾਂ, ਸਾਂਸੀ, ਪੋਰਨੋ, ਨੱਟ, ਬਾਜ਼ੀਗਰ, ਪੱਖੀ ਵਾੜਾ, ਹਾਰਨੀ, ਗੰਦੀਲਾ, ਓਡ ਅਤੇ ਹੋਸੀ ਅਥਵਾ ਵੈਣੇ ਤੇ ਹੋਰ ਖਾਨਾ-ਬਦੋਸ਼ ਕੌਮਾਂ ।

ਜਾਦੂ ਅਤੇ ਟੂਣਿਆਂ ਉਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ

ਸੰਨ ੧੮੮੧ ਦੀ ਆਦਮ ਇਣਤੀ ਦੀ ਰਪੋਰਟ ਵਿਚ ਮਿਸਟਰ ਇਬਟਸਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—“ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰ ਕੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਕੌਮਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦੇ ਰਸਮੇ ਰਿਵਾਜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦੇ ਤੀਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਨ” । ਜਾਦੂ ਅਤੇ ਟੂਣੇ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮੁਰਦੇ ਦੱਬਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ

ਚੂਹੜੇ ਅਤੇ ਸਾਂਸੀ ਖਾਨਾ ਬਦੋਸ਼ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਪਰਨੇ ਕਰਕੇ ਦਬਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੂ ਰੂਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲ ਜਾਏ । ਕੁਛ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਚੂਹੜੇ ਅਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਨੀਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ

ਮਰਕੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਰੋਗ* ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਪਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਕੌਮਾਂ

ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਪਲੂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ, ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ ਤੀਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੌਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ, ਜਿਹੀਆਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਹਦਾਂ ਉੱਤੇ ਅਥਵਾ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹਨ। ਛੋਟੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਵਿਚਲੀਆਂ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਹਨ ਗਾਰੋ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮੈਗੋਲ ਨਸਲਾਂ ਦੀ ਸਰਹਦ ਉੱਤੇ ਹੈਨ, ਨਾਗਾ, ਲਸ਼ਾਈ, ਕੂਕੀ, ਲੇਪਚਾ, ਥਾਰ, ਕਾਚਰੀ ਅਤੇ ਬੋਕਸਾ। ਇਹ ਤਿਬਤੀ, ਚੀਨੀ ਤੇ ਬਰਮੀ ਹਦਾਂ ਤੀਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਸਲ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੌਮਾਂ ਕੋਂਦਰੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਨਾ ਪਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਵੀ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਦੱਖਣ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਨਾਇਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਕਈ ਪਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੈਵਾਦ ਦਾ ਵਾਰਸ ਪਤੀ ਦਾ ਲੜਕਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭੈਣ ਦਾ ਲੜਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਥਾਲਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਕੌਮ, ਜਿਹਦੀ ਬਗਾਵਤ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲ ਹੋਏ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪਾ ਦਿਤਾ ਸੀ; ਕਲਕਤਾ ਦੇ ਪਾਸ ਰਾਜ ਮਹਲ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੋਂਡਾਂ ਜਿਹੜੇ

ਅਜੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਖੌਫਨਾਕ ਮਨੁਖਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਆਈ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਉੜੀਸੇ ਨੂੰ ਦਖਣ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੋਂਡ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਭੂਘਾ ਕਾਲਾ ਤੇ ਵਾਲ ਘਣੇ ਲੰਮੇ ਤੇ ਕਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਵਚਿਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਖਾਲਸ ਪੁਰਾਣੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਸੋਂ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦੇ ਢੰਗ ਕਾਇਮ ਰਖੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਰਲਾ ਗੋਬਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤਾ। ਕੋਲੀ*; ਭੀਲ ਅਤੇ ਗੋਂਡ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿਚਲੇ ਵਿੰਧਿਆ, ਸਤ ਪ੍ਰਥਾ ਅਤੇ ਅਰਵਲੀ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਗੋਂਡਾ ਦੇ ਵਧੀਕ ਜੰਗਲੀ ਕਬੀਲੇ ਅਜੇ ਵੀ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਸ਼ਕਾਰ ਉੱਤੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਮੀਨੇ, ਵਾਘਰ ਤੇ ਮਹਾਰ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਬੋਲੀ ਬਰਕਾਰ ਰਖੀ ਹੈ। ਮਹਾਰ, ਬੋਈਦਾਰ, ਮਾਂਗ ਵਾਲੀਆਂ, ਪੁਰੀਆਂ, ਵਡਾਰ ਤੇ ਦੁਜੀਆਂ ਜਾਤਾਂ, ਜੋ ਦੱਖਣ ਤੇ ਮੈਸੂਰ ਵਿਚ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਹੋਰ ਲਿਖੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬੋੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ ਫੇਰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਮ ਤੇ ਵਹਿਮ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇ; ਨਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਅਸੂਰਾਂ, ਭੇੜੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ, ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੀ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਕਰਾਮ ਬਰ, ਈਰਲਰ ਤੇ ਪਲਿਆਰ ਦਖਣੀ ਹਿੰਦ ਦੀ ਪਰਬਤ ਲੜੀ ਅਤੇ ਨੀਲਗਰੀ ਜੋ ਮਦਰਾਸ ਦੀ ਸਿਹਤਗਾਹ ਹੈ, ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ, ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਅੰਡੇਮਾਨ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ ਦੇ ਆਦਮ ਖੋਰ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗਾ ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ।

*ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਰਿਪੋਰਟ 1881 ਜਿਲਦ 1 ਸਫਾ 112 ਮਿਸਟਰ ਇਬਟਸਨ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਫਸਾਦ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਪਾਸ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚੁਹੜੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਦੱਬਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦੇਵੇ। ਜੇ ਚੁਹੜੇ ਨੂੰ ਦਫਨੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾੜਿਆ ਜਾਏ ਤਦ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਏਸੇ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਰਖੀ ਜਾਏ।”

ਇਹ ਲੋਕ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਬਾਲਗਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਉਠਾ ਲਿਆਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡੰਗਰਾਂ ਵਾਂਗ ਰੱਸੇ ਨਾਲ ਨੁੜ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁਖ ਇਕ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਬੰਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਠਰੋਂ ਪਰੋਹਤ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਹੜੇ ਨਾਲ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਫੱਟ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜਮਾ ਹੋਈ ਸਭ ਲੋਕਾਈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪੈਂਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਾਸ ਹੱਡੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨੋਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬੇਟੀ ਬੜੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਰੋਹਤ ਤਾੜੀ ਮਨੁੱਖ ਅਥਵਾ ਧਰਤੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਖਦਾ ਹੈ—ਐ ਦੇਵੀ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਬਚਿੱਆਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਬੈਲਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਮਰੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਫਸਲ ਦਾ ਵਨਾਹ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਸ਼ਕੈਤ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ ਜਾਏ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਦਿਉਗੇ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਦੇਓਗੇ? ਸਾਡੇ ਡੰਗਰ ਐਨੇ ਬੇ-ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਖਣ ਜੇਗੀ ਥਾਂ ਨ ਲਭੇ। ਬੱਚੇ ਐਨੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਿ ਮਾਪੇ ਸਾਂਭ ਨ ਸਕਣ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਲੇ ਹੋਏ ਹਥਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏ। ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਉਹਨਾਂ ਬੇਅੰਤ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦੇ ਰਹਿਣ ਜੋ ਸਾਡੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਚੁਹੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖੁਫਾਂ ਲਾਲ ਕਪੜੇ ਤੇ ਰੋਸ਼ਮ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਲੈਣ ॥ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਚੀਲਾਂ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਉੱਤੇ ਆਣ ਇਕਠੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਉਥੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਜਾਨਵਰ ਬੜਕਾਏ ਜਾਣ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਮੰਗਣੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕਿਸ ਗਲੇ ਭਲਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਉਹੋ ਚੀਜ਼ ਦਿਓ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇ—ਜਰਨਲ ਆਫ ਬੰਗਾਲ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ੧੮੫੨।

ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣਾ

ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਆਰੀਆ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਪਹਾੜਾਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਧਰਤੀ ਵਲੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਆਬਾਦ ਹਨ! ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਬਾਦ ਨੇ ਹਸਪਾਨਵੀ ਗੋਥਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਗੈਲੀਸੀਅਨ ਤੇ ਆਸਟਰੀਅਨ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਧਕੈਲ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਅਥਵਾ ਜਰਮਨ ਦੀ ਫਤਹ ਮਗਰੋਂ ਮੈਕਸਨ ਲਟੇਰੇ ਦੁਰ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਦਲਦਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਉਸ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਨਾ ਰਲੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਲੰਘ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕਰਕੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਉਹੋ ਮਿਲਗੋਭਾ ਕੌਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰ, ਕਾਰੀਗਰ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਬਰਵਾਲੇ (ਪਹਿਰੇਦਾਰ) ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ

ਜਿਹੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਨਸਲ ਵਿਜਈ ਬਣ ਕੇ ਏਥੇ ਆਈ ਉਹ

*ਜਨਰਲ ਬ੍ਰਿਗ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਯੂਰਪੀਨ ਲੋਕਾਂ ਨ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਕੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਬਤੌਰ ਪੋਰਟਰ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰਖਿਆ ਤਦ ਅਗਰੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਲੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। ਇਹੋ ਨਾਮ ਅਜ ਕਲ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਸਭ ਨਸਲ ਦੇ ਪੋਰਟਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੇਖੋ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵਸ ਗਈ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਕਹਾਉਣ ਲਗ ਪਈ ।

ਸੀਥੀਅਨ ਨਸਲ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕਬੀਲੇ

ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਇਹ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਕੌਣ ਹਨ ? ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਉੱਤਰ ਵਲੋਂ ਆਏ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੇ ਪੁਜਿਤ ਕੀਤਾ । ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਂਝੀ ਨਸਲ ਸੀਥੀਅਨ* ਹੀ ਸਨ । ਅਤਿਅੰਤ ਪੁਰਾਤਨ ਯੁਗਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਲੋਕ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਉਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਮੰਗੋਲ ਤੇ ਚੀਨੀ ਨਸਲ ਦਾ ਅਸਲ ਘਰ ਹੈ । ਇਹ ਗਲ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਤੋਂ ਵੀ ਸਿਧ ਹੈ, ਜੋ ਪੂਰਬੀ ਬੰਗਾਲ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਆਸਾਮ ਵਿਚ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਨਿਸ਼ਚੇ, ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤੀਕ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ ।

ਪੱਥਰ ਦੇ ਹਥਿਆਰ

ਦਖਣੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਔਜ਼ਾਰ ਤੇ ਹਥਿਆਰ, ਪੱਥਰ ਦੇ ਚਾਕੂ ਅਤੇ ਕੁਹਾੜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ । ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਰਿਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਹੋ ਗਲ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਵੀ ਪੱਥਰ ਯੁਗ, ਤਾਂਬਾ ਯੁਗ ਅਤੇ ਲੋਹਾ ਯੁਗ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਲਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ । ਰਾਮਾਯਣ ਵਿਚ ਸੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਯੋਧਿਆਂ ਬਾਰੇ ਦਰਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜਿਹੜੇ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇ, ਉਹ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਇੰਦਰ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਨੂੰ ਧਨੁਸ਼ ਬਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਗੋਲ ਤੇ ਕੋਨਦਾਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਾਧਾਂ, ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਅਥਵਾ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦਮਦਮੇ, ਪੱਥਰ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ, ਸਮਾਧਾਂ, ਥੰਮਾਂ ਉਤੇ ਖੜੇ ਚਪਟੇ ਪੱਥਰ ਤੇ ਮਕਾਨ ਜੋ ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਖਿਆਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉਤੇ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਲੋਹੇ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਤੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣੀਆਂ, ਬਰਫੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਬਰਤਨ ਵੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਦਬੇ ਹੋਏ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖ ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਸਨ ।

ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ-ਯੁਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ ਯੂਰਪੀਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਇਕੋ ਜੇਹੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਸੀਥੀਅਨ ਅਥਵਾ ਤੁਰਾਨੀਅਨ ਨਮੂਨੇ ਦੇ ਹਨ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਇਸਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ । ਕਲਕਤੋਂ ਦੇ ਇੰਡੀਅਨ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਚਾਕੂ, ਛੁਰੀਆਂ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣੀਆਂ ਹਨ ।

*ਜਨਰਲ ਬ੍ਰਿਗ ਦਾ ਮਤਿ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਸੀਥੀਅਨ ਅਥਵਾ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਕੋਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕੋ ਨਸਲ ਦੇ ਮਨੁਖ ਹਨ । ਮਿਸਟਰ ਹਾਜਸਨ ਸਾਬਕ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇਪਾਲ ਦੇ ਵੀਚਾਰ ਵੀ ਇਹੋ ਹਨ ।

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਕਢੇ ਗਏ ਸਿੱਟੇ

ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਦਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਅਜੇ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਪੁਰਾਣੀ ਨਸਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਜਨਮ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤੁਰਾਨੀਅਨ ਯਾ ਸੀਥੀਅਨ ਸੀ । ਇਹ ਲੋਕ ਅਤਿਅੰਤ ਦਖਣੀ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ । ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਰਲਾ ਗੋਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ।

ਕੁਮਾਉ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀ ਚੱਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਪਿਆਲੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ

ਕੁਮਾਉ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਪਿਆਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਥਵਾ ਚਿੱਟਾਨ ਦੇ ਮਥੇ ਉਤੇ ਡੇਢ ਇੰਚ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੀ ਇੰਚ ਗੋਲ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਇੰਚ ਤੋਂ ਇਕ ਇੰਚ ਤੀਕ ਡੂੰਘੇ ਛੇਕ ਕਢੇ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਚਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚਿਨ੍ਹ

ਸਰ ਜੇ ਸਿੰਮਸਨ ਦੀ ਕਿਰਤ ਆਰਚਟਿਕ ਸਕਲਪਚਰਿੰਗਸ (Archtics Sculpturings) ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪਿਆਲਿਆਂ ਅਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਕਾਟਲੈਂਡ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਥਰੀ ਚਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਪਾਏ ਗਏ ।

ਸਿੱਟੇ

ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕੁਮਾਉ ਦੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ ਗੁਆਲਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰਾਗਰੀ ਸੀ । ਹਿੰਦ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਪਿਆਲਿਆਂ ਦੇ ਚਿੰਨਾਂ ਦੀ ਵਰਿਆਫਤ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੇ ਪੜਤਾਲੀਆਂ ਨੇ ਵਸ਼ੋਸ਼ ਨਤੀਜੇ ਕਢੇ ਹਨ । ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਸ ਗਲ ਉਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਕਾਰਾਗਰੀ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਘਾੜਿਆਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਉਂਦੇ ਹਨ । ਮਿਸਟਰ ਰਿਵਟ ਕਾਰਨਕ ਨੇ ਕੁਮਾਉ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਚਿੰਨਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਗਹੂ ਨਾਲ ਪਰਖ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਗੁਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ । ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਇਥੋਂ ਸੈਂਕੜੇ ਮੀਲ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਮਧ ਹਿੰਦ ਅਤੇ ਕੁਮਾਉ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਹਿਮਾਲਾ ਅਤੇ ਮਧ ਹਿੰਦ ਦੇ ਕਈ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਅਨ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਥੇ ਗੁਆਲਾ ਖਾਨਦਾਨ ਅਥਵਾ ਗਡਰੀਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਮਿਸਟਰ ਕਾਰਨਕ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਐਸੀ ਇਕ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਨਸਲ ਦੇ ਉੱਟ ਪਟਾਂਗ ਰੀਕਾਰਡ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵਖ ਵਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀਆਂ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਯੂਰਪ ਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਛੱਡੀਆਂ, ਜੋ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਚੱਟਾਨਾਂ ਦੀ ਪੁਟਾਈ ਤੇ ਸਮਾਧਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਭਯ ਅਤੇ ਵਧੀਕ ਸ਼ਕਤੀ

ਸ਼ਾਲੀ ਨਸਲ ਮੂਹਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀਬੀਅਨ ਅਥਵਾ ਚਰਵਾਹੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਦੂਜੇ ਆਰੀਏ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੋ ਪਿਓਂਦੇ ਦਾ ਔਲਾਦ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧਦੀ ਹੋਈ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਘਰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਛੱਡਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਦੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਦੇਸ਼ ਮਲੂਮ ਕੀਤੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਵੀ ਕੀਤਾ।”

ਕਾਂਗੜੇ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟਾਨਾਂ ਉਤੇ ਗੋਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਦਰਿਆਫਤ

ਮਿਸਟਰ ਕੈਂਪਬਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਂਗੜੇ ਦੀਆਂ ਚਿੱਟਾਨਾਂ ਉੱਪਰ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਗੋਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੇਖੇ, ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਕਿ ਉੱਪਰ ਬਿਆਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਡਾਕਟਰ ਏ. ਐਮ. ਵਾਰਚੀਅਰ ਨੇ ਵੀ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉੱਪਰ ਜੁੱਬੀ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਵਿਚਾਲੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਹਾੜੀ ਟਿਲਿਆਂ ਉਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਛੇਕ ਅਥਵਾ ਪਿਆਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਰਿਆਫਤ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ਦੀ ਖੋਜ

ਡਾਕਟਰ ਚਾਰਲਸ ਰੋਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਆਇਰਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਯੂਰਪ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਇਹ ਪੁਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਦੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਂਗਲੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਸਲ ਵਸਦੀ ਸੀ; ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਪੱਛਮ ਵਲ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦੱਖਣ ਵਲ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਚਰਾਂਦਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਾਨਾ ਬਦੋਸ਼ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨਸਲ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਫੈਲ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਆਣ ਦਾਖਲ ਹੋਈ।

ਉਤਰੀ ਪਹਾੜ ਹੀ ਅਨਾਰੀਆ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਸਨ

ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਹਾਇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਠਾਹਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਨਸਲ ਦੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਡਾਕਟਰ ਹਿੰਟਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, “ਅਜੇ ਕਲ ਤੀਕ ਗੌਂਡ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮੂਰਦਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਤਰ ਵਲ ਕਰ ਕੇ ਦਬਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਉਤਰ ਵਿਚਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਣ।

ਅਨਾਰੀਆ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਅਨਾਰੀਆ ਨਸਲਾਂ ਸਾਧਾਰਣ ਤੌਰ ਉਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਨਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਤਿੱਬਤੀ ਬਰਮੀ ਕੌਮਾਂ ਹਨ ਜੋ ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਪਲੂ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਈਆਂ। ਇਹ ਉਤਰ ਪੂਰਬੀ ਪਰਬਤੀ ਮਾਰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ। ਦੂਜੀ ਨਸਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਲਾਰੀਅਨ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ

ਉਤਰ ਪੂਰਬੀ ਪਰਬਤ-ਮਾਰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਦਰਾਵੜ ਅਰਥਾਤ ਤੀਜੀ ਨਸਲ ਉਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਈ।

ਦਰਾਵੜੀਆਂ ਦੀ ਤੁਰਾਨੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ

ਦਰਾਵੜ ਹੁਣ ਹਿੰਦ ਦੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਕੰਨਿਆ ਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੀਕ ਵਸ ਗਏ। ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਪੜਤਾਲ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਉਤੇ ਪੁਜੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਤੁਰਾਨੀਆਂ ਅਥਵਾ ਸੀਬੀਅਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਾਂਝ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਅਤੇ ਸੀਬੀਅਨ ਤਰਜ ਦੀਆਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀਆਂ, ਅਮਿਟ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਵਰਨਣ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਿਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਤੁਰਾਨੀ ਅਥਵਾ ਸੀਬੀਅਨ ਲੋਕ ਆਬਾਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਜੋ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸੀਬੀਅਨ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਨ।

ਵੇਦਕ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਘਿਰਣਾ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਜਿਹੜੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਬਾਦ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ—ਅਸੂਰ, ਰਾਖਸ਼ਸ, ਸਯੂਮ, ਦਸਯੂ, ਦਾਸ ਅਥਵਾ ਗੁਲਾਮ। ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਵਿਜੇ ਦਿਤੀ ਜਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਲਈ ਗਹਿਰੇ ਨੀਲੇ ਬਦਲ ਬਿਆਨਦੇ ਹਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮੰਗ ਮੰਗੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਦਸਯੂ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਬੇ ਹਥ ਰਹਿਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਖੋਹ ਲਏ ਜਾਣ। ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਐਸ਼ਵਰਜ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਰੋਧੀ ਦਸਯੂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਚਮੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਪਰਜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ। ਦਸਯੂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ “ਵੈਰੀ” ਅਤੇ “ਭੂਤਨੇ” ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰੀਆ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਇਸ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਲੀ ਕਲੂਈ ਨਸਲ ਦੇ ਦਾਸ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਦਸਯੂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨੱਕ ਚਪਟੇ ਵਾਲੇ, ਅਥਵਾ ਨੱਕ-ਹੀਨ ਅਯਗਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਰਹਿਤ ਕਾਲੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕੋਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ

ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ, ਸੌਹਣੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਇਕ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਸਾਂਭਅਤਾ ਵਿਚ ਚੋਖੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦਾ

*ਹਿੰਟਰ ਦੇ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਉਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਡਰਾਵੇਡੀਅਨ ਅਤੇ ਉਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਕੋਲਾਰੀਅਨ ਦਾ ਸੰਗਮ ਮਧ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਡਰਾਵੇਡੀਅਨ ਦੇ ਭਾਰੀ ਦਲ ਉਤਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਵਧ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਲਾਰੀਅਨ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਧੱਕ ਦਿਤਾ।

ਬਹੁਤ ਪਤਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੀ ਦੇਵਤੇ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਅਸੁਰਾਂ ਦੇ ਬਾਪ ਦਾਦੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮਲੀਆ-ਮੇਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰਾਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁਟਣ ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਦਸਯੂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜਾੜਦਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਰਹਿਤ ਨਗਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ “ਧਰਮਾਤਮਾ ਦੇਵ ਦਾਸ ਲਈ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤੇ।” ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਨੀ ਦੇਵਤੇ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ “ਦਸਯੂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫ਼ੋਲਾਦੀ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਵੇਰੀ ਕੀਤਾ” ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ “ਸ਼ਹਿਰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ” ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗਲੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ “ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਕਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਸੁਰਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ (ਕਿਲ੍ਹੇ) ਤੇ ਸਤ ਕੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।” ਉਸ ਪਾਸ ਇਹ ਪੁਰਾਥਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ “ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰੇ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਰਾਖਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।” ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਲਈ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ “ਅਪਵਿਤਰ ਅਸੁਰਾਂ ਦੇ ਧਨੁਸ ਤੋੜ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੇ ਸਨ।” ਅਤੇ “ਆਪਣੇ ਅਤੁਟ ਗੁਰਜ ਦੀ ਸਹੀਤਾ ਨਾਲ ਸੰਭਾਗ ਦੇ ਸੌ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਢਾਹ ਵੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ।” ਸੰਭਾਗ ਇਕ ਅਸੁਰ ਅਰਥਾਤ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਸਰਸਵਤੀ ਦੀ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ “ਅੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਫੋਲਾਦ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਨਗਰ।”

ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਵਾਲੇ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ “ਧਨਵਾਨ ਰਾਖਸ਼ਾਂ” ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ “ਸਤ ਮੁਨਾਰਿਆਂ” ਤੇ ਨਵੇਂ ਗੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਤਨ ਦੇ ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਸੰਸਕਰਿਤ ਰਹਿਤ ਦਖਣੀ ਹਿੰਦ ਦੀ ਤਾਮਲ ਬੋਲੀ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ, ਜੋ ਸੰਸਕਰਿਤ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਨ ਆਰੀਆ ਨਸਲ ਦੇ ਆਉਣ ਸਮੇਂ, ਅਰਥਾਤ ਅਜ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਸਭਿਯਤਾ ਦੀ ਉਸ ਟੀਸੀ ਉਤੇ ਅਪੜ ਚੁਕੇ ਸਨ; ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਜਈਆਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗਲੇ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਐਸੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਸੰਸਕਰਿਤ ਦੀ ਬਜਾਏ ਦੂਜੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਮਰਹਟੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਦੂਜੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਤਲੇਗੂ ਆਦਿ ਵਿਚਲੇ ਅਸੰਸਕਰਿਤੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤੁਰਾਨੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ

ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਗੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਤਲੇਗੂ, ਕਨਾਰੀ, ਅਤੇ ਮਲਾਈ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕਰਿਤ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘਟ ਮਿਲਾਵਟ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸੰਸਕਰਿਤੀ ਸ਼ਬਦ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਅਥਵਾ ਤੁਰਾਨੀ ਬੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਬੂਤ ਹੈ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਵਿਜਈਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਸੀਥੀ ਅਥਵਾ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਵੀਰਾਨ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ

ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਈ।

ਤੁਰਾਨੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤੀ ਯਾਦਗਾਰਾਂ

ਤੁਰਾਨੀ ਹਿੰਦੂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੰਦਰ ਉਸਰੀਏ ਬਣ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਾਰਮਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਅਜ ਤੀਕ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਵਡਾ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਫਰਗੂਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਲੌਰਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਪਹਾੜ ਵਿਚੋਂ ਕਟਕੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਕੋਲਾਸ਼ ਮੰਦਰ, ਤੰਜੋਰ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਡਾ ਪੈਗੋਡਾ; ਸਰਿੰਗਨ ਟਾ ਮੰਦਰ ਉਸੇ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਮਾਰਤੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅਨਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ

ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਬਹਿਣ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸਚੇ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਜਈਆਂ ਤੋਂ ਉਕੇ ਹੀ ਅਭਰੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਗਲ ਸ਼ੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਸੀ। ਯੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਜਾਈਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਫਿਰਕੇ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣ ਉਹ ਲੋਕ ਵੀ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

ਮੁਰਦੇ ਦਬੋਣ ਦਾ ਢੰਗ

ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦੇ ਸਾੜਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦਬਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ! ਇਹ ਮੁਰਦੇ ਗੋਲ ਪੱਥਰਾਂ, ਥੜਿਆਂ ਅਤੇ ਜਿਧੀਆਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਸਿਲਾਂ ਹੇਠ ਠੀਕ ਓਵੇਂ ਹੀ ਦਬਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯੂਰਪ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਸਨੀਕ ਦਬਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਲਾਂ ਹੇਠੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਨੱਖਾ ਹੱਡੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰ, ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਭੰਗਾਰ ਵੀ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੀਥੀਅਨ ਦਾ ਡਿਵਾਜ਼ ਸੀ, ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਹੋਰਡੋਟਸ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸੀਥੀ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੇ ਜਿਪਾਥੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਲੂ ਵੀ ਦਬਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਪੌਲੋਡ ਅਤੇ ਤਾਤਾਰੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਕੁਹਾੜੇ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਧਨੁਸ ਤੇ ਤੀਰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਏ ਹਨ। ਨਾਗਪੁਰ (ਮਧ ਹਿੰਦ) ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਹੀਆਂ ਦਰਿਆਫਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਦਫਨਾਉ ਅਸਥਾਨ ਸੀਥੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਨ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਲੜੀ ਦੇ ਉਤਰ ਅਤੇ ਦਖਣੀ ਪਾਸੇ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸੀਥੀਅਨ ਅਥਵਾ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਵਿਧਵਾ ਇਜ਼ਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਦੀ ਹੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸੀਥੀ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵਰਗੀ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹ

ਰਚਾਉਦੀਆਂ ਸਨ।

ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ-ਮਾਸ

ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਗਊ ਮਾਸ ਖਾਣ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਮਾਸ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੌਮ ਭਾਗੀ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਨਸਲ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਖਿਆਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੰਦ ਗਊ ਮਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਂਸੀ ਅਥਵਾ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਤੇ ਦਰਿਆਈ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਨਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਲੁਮੜ, ਗਿਦੜ ਅਤੇ ਕੋਹੜ ਕਿਰਲੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀੜੇ ਮਕੜੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨਸ਼ੀਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਵੇਦਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਨਸ਼ੀਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਈ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਅਥਵਾ ਧਾਰਮਕ ਰਸਮ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਤੇ ਨਾਚ ਰੰਗ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਪੂਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ। ਮਹਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੇ ਆਮ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਰਿਵਾਜ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਅੰਦਰ ਹਰ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਆਪ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਉਚੀ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਹਥੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹੱਥ ਦਾ ਪੱਕਾ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਅੰਦਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੂ ਜੀਵ ਹਤਿਆ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਜੀਉਂਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਕ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੂਜ ਆਪ ਚੁਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਚੁਣਦੇ ਸਨ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਜਾਦੂਗਰੀ ਤੇ ਟੂਣੇ ਦੇ ਗੁਣ ਹੁਣ।

ਇਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਨਾਮ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨੇ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਮਿਉਨੀਸੀਪਲ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਖਾਨਦਾਨੀ ਵਫੋਰਿਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਹਰ ਭਾਗ ਵਿਚ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਹ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ, ਜੋ ਲਿੰਦਾ ਬਚ ਗਏ ਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਲ ਨਾ ਨਸ ਸਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਮਾਲਕਾਂ ਲਈ ਕੰਮ

*ਨਾ ਕੇਵਲ ਵੇਦਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਗਤ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਇਸੇ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਡੁਲ੍ਹਾ ਭੋਗ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਆਰੀਆ ਭਗਤ ਦੇਵਤਾ ਇੰਦਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਖਦਾ ਹੈ— 'ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ! ਪਵਿਤਰ ਕੁਸ਼ਾ ਆਸਨ ਉੱਤੇ ਬਰਾਜ ਜਾਓ ਅਤੇ ਸੋਮ ਰਸ ਪੀ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਾਓ।'

ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕਮੀਣ ਬਣ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਹਿੰਦੂ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਟੈਕਸ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਨੀਕਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜਜ਼ਬਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭੂਮੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤੀਕ ਮਾਲਕ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਮੀਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਅਖੌਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਤਾਉਂਦੇ ਹਨ :—

“ਭਾਗ ਦਾ ਧਨ ਰਾਜ ਹੋ-ਭੂਮ ਦਾ ਧਨ ਮਾਜ ਹੋ”

ਅਰਥਾਤ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਹਿਸੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਭੂਮੀ (ਧਰਤੀ) ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ।

ਇਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕੀ ਦੇ ਆਈ ਹੱਕ ਨੂੰ, ਹਿੰਦੂ ਅਜ ਤੀਕ ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਵੰਗ ਨਾਲ ਮੰਨਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਮੇਵਾੜ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਰਾਜਾ ਮਸਨਦ (ਗੱਦੀ) ਉੱਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਮਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਮੀਨਾ ਹੀ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਲ ਰੰਗ ਮੀਨੇ ਦੇ ਪੈਰ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਉਦੇਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇਕ ਭੀਲ ਇਹੋ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਵਲ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਇਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਮੰਨਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਆਪਣੀ ਮਹਾਰਾਜਗੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦਾ ਅਸਲ ਮਾਲਕ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਵਹਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

ਪ੍ਰਾਜਿਤ ਸਨਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘਿਰਣਾ

ਬੌਰ ਪ੍ਰਾਜਿਤ ਨਸਲ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਵਿਸਥੀ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਲਿਖ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਭਰੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਫਰਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨਭਵ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੀ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਵਿਚੋਂ ਛੋਕੇ ਹੋਏ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਵਿਚੋਂ ਛੋਕ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਸ਼ੂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮਨੂੰ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ (੧) ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨਗਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਬਾਹਰ ਹੋਣ (੨) ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਕੇਵਲ ਕੁੱਤੇ ਤੇ ਖੋਤੇ ਹੋਣ। (੩) ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਉਹ ਕਪੜੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਜੋ ਮੁਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਹੋਏ ਹੋਣ (੪) ਇਹ ਲੋਕ ਲੋਹੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਪਾਉਣ (੫) ਇਹ ਲੋਕ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਭੌਂਦੇ ਰਹਿਣੇ (੬) ਕੋਈ ਪਤਵੰਤਾ ਮਨੁੱਖ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਗਲ ਉਤ ਨਾ ਕਰੇ (੭) ਰਾਜਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ ਇਹ ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜਲਾਦੀ ਦਾ ਘਿਰਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ, ਕਪੜੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਦੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣ।

ਚੰਡਾਲ ਬਣ ਗਏ

ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਬਣ ਗਈ। ਅਧਿਆਇ ੮ ਵਿਚ ਮਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ—‘ਕੋਈ ਚੰਡਾਲ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਵੀ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਬਰਾਹਮਣ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਉਸ ਨੂੰ

ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚੰਡਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਹਾਨੀ ਕਾਰਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ’।

ਪਰਕਰਨ—੪

ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਅਸਲ ਘਰ

ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਵਧੀਕ ਗੋਰੀ ਅਤੇ ਵਧੀਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਨਸਲ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ, ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਘਰ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਹੈ। (ਹਿੰਦੂ ਕੁਸ਼ ਪਰਬਤਾਂ ਵਲ ਜੋ ਅਸਲ ਕੋਹਕਾਫ਼ ਹੈ) ਇਹਨਾਂ ਨਕਲ ਮਕਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪਰਬਤੀ ਲਾਂਘਿਆਂ ਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਸਰਦ ਉੱਤਰੀ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਗੋਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰੀਆ, ਅਰਥਾਤ ਪਤਵੰਤੇ, ਉਚ ਅਥਵਾ ਹਾਕਮ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਇਕ ਐਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ‘ਵਾਹੀ ਕਰਨਾ’। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਖਤੀ-ਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਹ ਨਾਮ ਤਜਵੀਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ‘ਆਰੀਆ’ ਦਾ ਸਦਾ ਭਾਵ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕੌਮਾਂ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ‘ਅਨਾਰੀਆ’ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਨੀਚ ਕੌਮ; ਜੋ ਆਰੀਆਂ (ਉਚ ਜਾਤੀ) ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਸਦੀ ਸੀ।

ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਪਹਾੜੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰਖਣਾ

ਕੁਹਰਾ ਅਤੇ ਬਰਫ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉਤੇ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਨਕਲ ਮਕਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਨਸਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਇਹੋ ਵਰ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਿਤੀ ਜਾਏ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਉੱਚ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰੀਆਂ; ਏਰੀਆ ਅਥਵਾ ਆਰੀਆ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਡੇਰੀਅਸ (ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਪਸ) ਆਪਣੇ ਇਕ ਹੁਕਮ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਏਰੀਅਨ ਤੇ ਏਰੀਅਨ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਯੂਨਾਨੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਏਰੀਓਰੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਏਰੀਅਨ ਤੇ ਤੁਰਾਨੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ

ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਅਗਨੀ ਪੁਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ‘ਅਵੇਸਤਾ’ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਅਤਿ ਨੇੜ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਉਸ ਦੇਸ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਅਧੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਡੇਰੀਅਸ (ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਪਸ) ਅਤੇ ਜਰਕਸੀਜ਼ ਦੇ ਜੋ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਹੈ। ਈਰਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੀਚਾਰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੀਕ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਦਬਿਸਤਾਨ ਮਜ਼ਾਹਬ ਦੇ ਕਰਤਾ*, ਜਿਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਡ-ਮੁਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਂ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਯੂਮਸ ਦੇ ਰਾਜ-ਤਿਲਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਮਹਾਬਲ ਅਥਵਾ ਮੋਹਾਬੇਲੀ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾ ਐਸ਼ਵਰਜ ਦੀ ਟੀਸੀ ਤੀਕ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ। ਹੋਸ਼ਿਗ ਧਰਮ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਈਰਾਨੀ, ਜ਼ੋਰਾਤੁਸ਼ਟ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਡਰੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਈਰਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਹਾਬਲ (ਜਿਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਹੈ) ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ; ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਧਾਰਮਿਕ, ਫੌਜੀ, ਬਪਾਰੀ ਤੇ ਸੱਵਕ। ਇਹ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ।

ਈਰਾਨ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮ, ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਸੀ

ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ

*ਮੁਹੰਮਦ ਮੋਰਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਡ-ਮੁਲੀ ਪੁਸਤਕ ਪੁਰਾਤਨ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਈਰਾਨੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ (ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ) ਦਾ ਧਰਮ ਉਸ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਫੈਲ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਰਸੀ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸਮਝਦੇ ਹਨ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਹੀ ਪਾਣੀ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਪਾਰਸੀ ਨਾਮ ਖਾਲਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜ਼ੋਂਡੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਫਾਰਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਇਸਤਖਾਰਬਾ ਜਾਂ ਪਰਸੀਪੋਲਸ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਤਖਤ ਜਮਸ਼ੇਦ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਦੇ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਖੰਡਰਾਂ ਉਤੇ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਅਤੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਅਲਫੋਟਾਂ ਦੇ ਚਿਤਰਾਂ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਉਤੇ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅੱਖਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਵੇਵ ਨਾਗਰੀ ਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ। ਇਹ ਗਲ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦੇ ਆਰੀਆ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਕੋ ਹੀ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਪੰਜਾਬ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰੀਏ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਰਨਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੇ ਕੋਹ ਕਾਫ਼ ਦੀਆਂ ਉੱਚਾਈਆਂ ਤੋਂ ਥਲੇ ਉਤਰ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਆ।

ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ

ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪੁਰਾਥਨਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ—“ਐ ਧੰਨ ਦੇ ਦਾਤੇ ਸਿੰਧੁ! ਸਾਡੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਚੁਰੇੜੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹਰੇ ਭਰੇ ਕਰ।” ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਲਿਨੀ ਨੇ ਸਿੰਧਸ ਅਰਥਾਤ ਸਿਆਂਦ ਤੋਂ ਨਿਕਲਨ ਵਾਲਾ ਦਰਿਆ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਨਾਮ ਆਰੀਆ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ ਤੇ ਇਹੋ ਨਾਮ ਪੱਛਮੀ ਯੂਰਪ ਨੂੰ ਪੁਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਵੇਸਤਾ ਵਿਚ ਹਫ਼ਤ ਹਿੰਦੂ (ਸ਼ਤ ਨਦੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ) ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੇਰੀਅਸ (ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ) ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਉਪਰਲੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਇੰਦੂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਕੇ ਇੰਡਸ ਅਤੇ ਇੰਡੋਈ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦਾਖਲ ਹੋਏ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗਲ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਕਹੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹੋ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੁਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਰਿੰਗ ਵੇਦ ਅੰਦਰੋਂ ਜੋ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਲੋਕ ੩੪੦੦ ਸਾਲ* ਪਹਿਲੇ ਅਰਥਾਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਨ ਤੋਂ

*ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਮੌਨੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਗੋਰਮਿੰਟ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਜਾਤੀ ਕੀਤੇ। ਪੁਰਾਣ ਇਸ ਸਮਾਨੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ।

੧੫ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਪਰੇ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਪੜੇ। ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਜ਼ ਨੇ ਇਹ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ੩੮੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਰਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਵਿਲਸਨ ਆਪਣੀ ਵੱਡਮੁਲੀ ਕਿਤ “ਭਾਰਤ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ” (India Three Thousand Years Ago) ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਾਂ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੧੫ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਯਹੂਦੀ ਗਰੀਬਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਟਾਈਰੀ ਅਤੇ ਇਸਰਾਈਲ ਦੇ ਸੋਦਾਗਰ ਅਰਬ ਖਾੜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਲ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਐਰਲਦਾਹ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦੱਖਣੀ ਦੇਸਾਂ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਮਗਰੋਂ ਜੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਜਵਾਹਾਰਾਤ, ਹਾਥੀ ਦੰਦ, ਚੰਦਨ ਦੀ ਲਕੜੀ, ਮੋਰ ਅਤੇ ਬਾਂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਲਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਮੋਰਾਂ ਤੇ ਚੰਦਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਹ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਪਰਲਾ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਜੋਨੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ, ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਦੇਸ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹੀ ਸੀ। ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਇਸ ਦੇਸ ਉਤੇ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪਟੋਲਮੀ (Ptolemy) ਅਬੀਰੀਆ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਦੇ ਦਹਾਨੇ ਵਿਚ ਦਸਦਾ ਹੈ। ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕੌਮ ਪਾਸ ਗਊਆਂ, ਉਠ, ਭੇਡਾਂ ਅਤੇ ਬਕਰੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਨ। ਲਫਜ਼ ਅਬੀਰੀਆ ਯਹੂਦੀ ਲਫਜ਼ ਓਫੀਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਅਹੀਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਚਰਵਾਹਾ ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਦਰਸਤ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਭੰਗਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਕੌਮ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਆਬਾਦ ਹੋਈ ਉਹ ਆਰੀਆ ਕੌਮ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਜਰਮਨ ਵਿਦਵਾਨ ਮੈਕਸ ਡੈਕਰ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਢਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਸਿੰਧ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਉਹੋ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦਸਲਾ ਤੇ ਫਰਾਤ (Euphrates & Tigris) ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਐਲਮ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਡੰਕਾ ਵਜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਰੀਆ ਬਾਬਲ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਸੋਪੋਟੇਮੀਆ ਦੇ ਰਾਜ ਉਪਰ ਹਿਕਸੋਸ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ।”

ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਰੀਅਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੀਲੋਨ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ

ਠੀਕ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਲ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ, ਕੁਛ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨ, ਸਕੈਂਡੇਨੇਵੀਆ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ, ਜਰਮਨੀ ਅਤੇ ਇਟਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਨੇ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜਾ ਕਬੀਲਾ ਹਸਪਾਨੀਆ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਅਜ ਕਲ ਦੀਆਂ

ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਰੀਸਰਚ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀਲੋਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਅਤੇ ਸਕੈਂਡੇਨੇਵੀਆ ਅਤੇ ਧੁਰ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਈਕੁਏਟਰ ਤੀਕ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ। ਬਰਾਹਮਣ, ਰਾਜਪੂਤ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਵਾਰਸ ਹਨ। ਆਰੀਆ ਸ਼ਬਦ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਉਸ ਨਸਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੋਹਕਾਫ ਪਰਬਤ ਲੜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ। ਬਾਬਲ ਦੇ ਚੈਲਡੀਅਨ ਸਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵਲ ਕੈਸਪੀਅਨ ਅਤੇ ਯੂਕਸੀਨ ਤੀਕ ਪੁਚਾਇਆ। ਕੁਝ ਸਮਾ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਮਿਸਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਦਵਾਨ ਵਸਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਜਲ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਉੱਤਰ ਤੇ ਪੂਰਬ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸਾਂ ਤੀਕ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਰਾਨ, ਬੈਕਟਰੀਆਂ, ਮੀਡੀਆ, ਸੋਗਡਿਆਨਾ, ਬਿਬਤ, ਅਤੇ ਖਾਤਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਸਲ

ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਧਾਰਾ ਟਯੂਟਨ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਹਨਾਂ ਟਯੂਟਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਨ। ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅਭਰੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਇਕੋ ਹੀ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਜਾ ਕੇ ਜਾਂਗਲੀਪਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੌਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਹਿੰਦ ਦੇ ਆਰੀਆ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨੁਹਾਰ

ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਨੁਹਾਰ ਅਥਵਾ ਚਿਹਰੇ ਮੁਹਰੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰੀਏ ਆਪਣੇ ਪੱਛਮੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤੀਕ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਧੇ ਨਕ ਤੇ ਨਫੀਸ ਤਿਖੇ ਨਕਸ਼ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਲਕਾ ਰੰਗ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕੋਹਕਾਫੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਛਾਪ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪੱਛਮੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇਕਸਾਰਤਾ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਇਹ ਲੋਕ ਵੀ ਅਖੜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਣ ਤੀਕ ਵੀ ਇਹ ਉਸ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਨਵੀਨ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਹਰਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸਾਬਤ ਕਰ ਵਖਾਈ ਹੈ।

ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ

ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ

ਆਰੀਆਈ, ਯੂਨਾਨੀ, ਲਾਤੀਨੀ, ਲੈਟੋ, ਸਕਲਵੇਨੀਅਨ, ਜਰਮਨਿਕ ਅਤੇ ਸੈਲਟਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਆਪੋ ਵਿਚਲੇ ਸੰਬੰਧ ਨਿਰਮੰਦੇਹ ਉਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ, ਜੋ ਇਹ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝੀ ਵਰਾਸਤ ਹਨ, ਪੁਰਾਤਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਸਿਕਿਆਂ ਦੀ ਅਸੀਂ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਸਿਵੇਂ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਹਿਾਸ ਦੇ ਚਿਨ ਹਨ, ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਜੋ ਸਿਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅਪਣੀ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਵੀ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦ

ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਲਈ, ਡੰਗਰਾਂ, ਗੱਡੀਆਂ, ਫਕੜਿਆਂ, ਬੋੜੀਆਂ, ਖਿੱਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਸਨਦਾਂ, ਭਾਂਡਿਆ, ਔਸ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਾਂਝਾਂ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਦੀਆਂ ਨਵੀਨ ਹਿੰਦੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦਾਇਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਪੰਜ ਬ, ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਹੀਵਰੇ, ਵਰਤਮਾਨ ਵੇਲਜ਼ ਦਾ ਅਬਰ, (ਦੁਆਬ) ਯੂਨਾਨੀ ਈਵੋ, ਯਾ ਲੇਟਿਨ ਫੂਵੇ ਆਦ ਸਭ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਸਾਂਝਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਫਜ਼ ਰਾਜਾ ਤੇ ਲਾਤੀਨੀ ਦੇ ਰੇਕਸ; ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਬਦਨਾਮ, ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਬੈਡ ਨੇਮ ਵਿਚ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਵਾਰਮ (ਗਰਮ) ਪੁਰਾਣੀ ਜਰਮਨ ਦਾ ਵਾਰਾਮ, ਪੁਰਾਤਨ ਡਚ ਦਾ ਵਾਰਮ, ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਗਰਮ, ਲਾਤੀਨੀ ਦਾ ਫਾਰਮਸ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਘਰਮਾ ਸਭ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਪਿੱਤਾ ਅਥਵਾ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਫਾਦਰ, ਗੋਥਕ ਵਿਚ ਫਾਦਰ, ਡਚ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਵਡੇਰ, ਜਰਮਨ ਵਿਚ ਵਾਟੇਰ, ਲਾਤੀਨੀ ਵਿਚ ਪਟੇਰ, ਯੂਨਾਨੀ ਵਿਚ ਵਾਰਨੋ, ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਪਿਦਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਬਾਪ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਅਥਵਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਦਰ, ਆਈਸਲੈਂਡ ਵਿਚ ਮੋਦਰ, ਡਨਮਾਰਕ ਤੇ ਸਵੀਡਨ ਵਿਚ ਮੋਂਡਰ, ਪੁਰਾਣੀ ਜਰਮਨ ਵਿਚ ਮੋਂਡਰ, ਲਾਤੀਨੀ ਵਿਚ ਮਟੇਰ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਮਾਤਾ, ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਮਾਦਰ, ਪੁਰਾਤਨ ਸਕਲਾਵੇਨਿਕ ਵਿਚ ਮਾਤੀ, ਰੂਸ ਵਿਚ ਮੈਟੀ, ਆਇਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਮਥੇਰਾ, ਅਤਾਲਵੀ ਹਸਪਾਨਵੀ ਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਵਿਚ ਮਾਦਰੀ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਤੇ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਮਾਂ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਭਾਈ, ਭੈਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਹ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਲਫਜ਼ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦੈਨਿਕ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ, ਸਭ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਇਕੋ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਵਿਡੋ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਲਫਜ਼ ਵਿਧਵਾ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਪਤੀ ਹੀਨ ਇਸਤ੍ਰੀ। ਜਰਮਨ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵਡੀਵੀ, ਵਿਤੂਆਂ, ਵਤਾਵਾ ਵਿਤਵਾ, ਪਰੂਸੀਅਨ ਵਿਚ ਵਡੇਵਾ, ਲਾਤੀਨੀ ਵਿਚ ਵਿਡੂਆ, ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਲਫਜ਼ ਵਿਡੂਸ (ਪਤੀ) ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੀ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਡਾਟਰ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਦੁਹਿਤੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਦੁਧ ਚੋਣ ਵਾਲੀ; ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਧੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਦੁਧ ਚੋਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਚ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਡਾਰਾਟਰ, ਡਾਚਟਰ, ਆਈਸ ਲੈਂਡੀ ਡੋਟਿਰ, ਸਵੀਡੀ ਡੋਟੇਰ ਅਤੇ ਡਾਟੀਰ, ਗੋਥਕ ਡੋਟਰ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਦੁਖਤਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਡਚ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਨੇੜ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਦੀਵਾ, ਜੋ ਦਿਵ ਅਥਵਾ ਜਿਓਤੀ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਲਾਤੀਨੀ ਡੈਟਾਸ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਡੀਉਸ ਦੇਵਤੇ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਲਿਥੂਆਨੀਅਨ ਡੀਉਆਸ, ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਡੋਈਟੀ, ਹਸਪਾਨਵੀ ਡੋਈਡਡ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਡੋਈਡਾਡੀ, ਅਤਾਲਵੀ ਡੋਈਟਾ ਸਭ ਆਪੋ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਡਯੂਸ ਅਤੇ ਰੋਮਨਾਂ ਦੇ ਡਿਊਸ ਪਿਟਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ। ਸੀਣ ਪਰੋਨ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸੀਵਿੰਗ, ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਸੀਣਾ ਤੇ ਲਾਤੀਨੀ ਵਿਚ ਸਵੀਰਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਚੰਦ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਾਲ ਦੀ ਵੰਡ, ਗਿਣਤੀ, ਗਜ਼, ਬਾਂਗ, ਕਿਲ, ਦੇਵਤੇ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਤੇ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਆਦਿਕ ਸਭ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਰੀਆਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਓਸਰੀਸ ਤੇ ਈਸੀਅਸ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਤੇ ਈਸ਼ਰ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚਲਾ ਮਿਤਰ, ਈਰਾਨੀ ਵਿਚ ਮਿਥਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰੀਏ ਜਿਸ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਵਰੁਨ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਯੂਨਾਨੀ ਉਸ ਨੂੰ ਔਓਰਾਨੋਸ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਵਡੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਈਰਾਨੀ ਵਰੇਤਰਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਰਿਤਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦਾ ਸਿੱਟਾ

ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨੇੜ ਤੋਂ ਕੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ? ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਗਲਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹਨ-ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਂਝੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਇਕੋ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਇਕੋ ਨਸਲ* ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਯੂਨਾਨੀ, ਲਾਤੀਨੀ ਤੇ ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਈਰਾਨੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਨਾਲ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਨੇੜ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ, ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਕਿ ਯੂਰਪੀਨ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਅਸ ਕਲ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪੋ ਵਿਚ ਭੈਣਾਂ ਭੈਣਾਂ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤੀਕ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਖੇਤ ਬੀਜਦੇ, ਭੰਗਰ ਚਾਰਦੇ, ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਦੇ; ਮਕਾਨ ਉਸਾਰਦੇ ਅਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਤੇ ਬੇੜੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਰਿਗ ਵੇਦ

ਰਿਗ ਵੇਦ (ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ) ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪਵਿਤ੍ਰ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਐਸਾ ਈਸ਼ਵਰੀ ਗਿਆਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸ੍ਵੈ-ਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਸੱਚਾਈ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ

ਪਾਰਸੀ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵਾਂਗ ਇਹ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਸੰਨ ਇਸਵੀ ਤੋਂ ੭ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਜਿਹੜੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਬਾਰੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਗੁਵਾਹੀ ਦਰਜ ਹੈ।

ਚਾਰ ਵੇਦ

ਸਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ ਹੈ—ਰਿਗ ਵੇਦ, ਸਾਮ ਵੇਦ, ਯਜੁਰ ਵੇਦ ਅਤੇ ਅਥੁਰ ਵੇਦ, ਰਿਗ ਵੇਦ ੧੦੧੭ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਥਨਾਵਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੰਧਿਤਾ ਅਥਵਾ ਕਵਤਾ ਸਮੂਹ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਅਸਲ ਤੇ ਸੱਚਾ ਵੇਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ੧੦੫੮੦ ਕਵਤਾਵਾਂ ਦਰਜ ਹਨ, ਜੋ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਭ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਥਨਾ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਇੰਦਰ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਭੇਟ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮੰਤਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਰਖਾ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਬਦਲਾਂ ਉਤੇ ਰਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਬਾਰਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਨ ਵਾਲੇ ਨਦੀ ਨਾਲੇ ਭਰਪਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਗਨੀ (ਐਲ.

*ਪਰੋਫੈਸਰ ਮੈਕਸ ਮੂਲਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਅਸ ਕਲ ਅੰਗਰਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਸੰਮਤੀ ਜਾਂ ਧਿਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਬੋਲੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾ ਸਕੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਤੇ ਰੂਸੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਯੋਗ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਾਂਝ ਹੈ।

ਇਗਨਿਸ) ਅੱਗ ਦਾ ਦੇਵਤਾ; ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਉਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪੁਸ਼ਿਸਾ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਮ ਵੇਦ ਵਿਚ ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਦਰਜ ਹਨ। ਯਜੁਰ ਵੇਦ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਲਿਖਤ ਰਿਗ ਵੇਦ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ। ਅਥਰਵਨ ਵੇਦ, ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਪੁਸ਼ਿਧ ਹੈ, ਰਿਗ ਵੇਦ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਵਿਤ੍ਰ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵੇਰਵਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੌਹਤ ਪਰਿਵਾਰ ਵੇਂ ਉਹ ਵੇਦ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਵਖ ਵਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਚਾਨਣ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਚਿਤਰੇ ਗਏ ਜੀਉਂਦੇ ਚਿੱਤਰ

ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਮੌਸਮਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ, ਵੇਦ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਵੇਂ ਆ ਖੜੋਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨ-ਮੋਹਨੇ ਦਰਿਸ਼ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਵੱਡੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ੈ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਵਿਤਰ ਮੰਤਰ

ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਖ ਵਖ ਸਮਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਦੇ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਮੰਤਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਤੇ ਪੁਰੋਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਸਨ। ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸ਼ੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੁਰੋਂ (ਈਸ਼ਵਰ ਵਲੋਂ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਏਸੇ ਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਨਸਲ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਨਸਲ ਤੀਕ ਤੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ। ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਮੰਤਰ ਅਤਿ-ਅੰਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਏ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ

ਬਾਕੀ ਦੇ ਮੰਤਰ ਕੌਮਲ ਕਵਿਤਾਈ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਦੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਰੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਰ ਪੈਰ ਉਤੇ ਮਨੋਕਲਪਿਤ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਖਿਆਲੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭੇਦ ਹੋਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਸਲਾ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਧਾਰਮਕ ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੂਜਾ ਬਾਰੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਤੇ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਢੰਗ ਦਰਜ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਤਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਰੋਹਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਮੰਤਰ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਤਿਆਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਕ ਥਾਂ ਉਤੇ ਇਉਂ ਦਰਜ ਹੈ:—“ਇਹ ਗੀਤ ਅੰਗੀਰਾ ਜਾਤੀ ਦੇ ਦੀਰਘਾਤਮਾ ਨੇ ਰਚਿਆ” ਅਥਵਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਮੰਤਰ ਨੌਧ ਨੇ ਰਚਿਆ, ਜੋ ਗੋਤਮ ਦਾ ਜਾ ਨਸ਼ੀਨ ਸੀ।” ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪਰੋਹਤ ਸਿੰਧ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਹ ਪਵਿਤਰ ਮੰਤਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰਖੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨਸਲ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵਸੋਬੋਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚਾਨਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ; ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਮੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਉਚਾਰਦੇ ਸਨ। ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਵਖ ਵਖ ਸੰਕੇਤ ਤੇ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੁਲਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ

ਸ਼ੁਰੂਰ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਦੂਰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜੁਲ ਕੇ ਵਸਦੇ ਸਨ।

ਆਰੀਏ ਖਾਨਾ ਬਦੇਸ਼ ਸੁਭਾ ਵਾਲੇ ਚਰਵਾਹੇ

ਇਹ ਲੋਕ ਹਲਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹੀ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਤੇ ਪਾਲਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵਧੇਰੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਉਂਵ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਲੋਕ ਖਾਨਾਬਦੇਸ਼ ਸੁਭਾਵ ਦੇ ਚਰਵਾਹੇ ਸਨ ਪਰ ਗੋਪ ਜਾਂ ਗੋਪਾਲਾਂ (ਗਊ ਪਾਲਕਾਂ) ਦੀ ਇਹ ਲੋਕ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਊਆਂ ਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਚਰਵਾਹੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ (ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ) ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਰਿਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਗੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਧ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗਊਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ। ਚਰਾਂਦਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਰਖਣ, ਰੇਵੜਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗਊਆਂ ਨੂੰ ਬਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਖਣ ਲਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਲਈ ਜਿਕੋ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਢੋਰਾਂ ਦਾ ਦੁਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਦਾਇਗੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਰਮਾਨੇ ਜਿਨਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਜੰਗੀ ਨਾਹਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਜਿਨਸਾਂ ਦੀ ਵਸ਼ੋਲਤਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ।

ਗਊ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ

ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦਿਨ ਰਾਤ ਗਊਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਚਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗਊ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਝਿੜ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਬੇਹਦ ਲਾਭ ਵੰਦ ਪਸ਼ੂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਪਾਲਣਾ ਧਰਮ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਗਊ ਲਈ ਸ਼ਰਧਾ ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਫੋਨੀਸ਼ੀਅਨ (ਪਾਰਸੀ) ਵੀ ਇਸ ਲਾਭ ਵੰਦੇ, ਵੱਡੇ ਮੁਲੇ ਤੇ ਸਾਊ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਿਸਰੀ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੈਲ ਏਪਸ ਦੀ ਪੁਜਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਭੈਂਸਾਂ, ਭੇਡਾਂ ਤੇ ਬਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਲਈ ਘੋੜਿਆਂ (ਅਸ਼ਵ) ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਮੇਂ ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ਕ ਅਨਾਜ ਫਿੜਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਨਸਲ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਰੀਆਂ ਪਾਸ ਸਾਨੂ ਅਤੇ ਉਠ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ

ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਗ੍ਰੰਥ ਜੰਨਾਵੇਸਟਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਆਰੀਆ ਜਾਤੀ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਢੋਰ ਚਾਰ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਾਊ ਬਣਕੇ ਵਸ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ

ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਵਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਵੇਦ ਮੰਤਰ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ

ਪਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਮ ਰੰਗ ਦੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਅਥਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਸਲ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਵਿਜੇ (ਜਿੱਤ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਧਨ ਧਾਨ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਧ (ਸਿੰਧ) ਦੀ ਵਸ਼ੋਲ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਤੇ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। 'ਸਪਤ ਸਿੰਧਵਾ'* ਅਰਥਾਤ ਉਹਨਾਂ ਸਤਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨਣ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਦਰਿਆ ਹਨ ਸਿੰਧੂ (ਸਿੰਧੂ) ਵਿਤਸਤਾ (ਜਿਹਲਮ) ਅਸੈਸਟੀਸ (ਚਨਾਬ) ਐਰਾਵਤੀ (ਰਾਵੀ) ਵਿਪਾਸਾ (ਬਿਆਸ) ਸਤਾਦਰੂ (ਸਤਲੁਜ)। ਸਤਵਾਂ ਦਰਿਆ ਹੈ ਸਰਸਵਤੀ ਜੋ ਬਾਨੇਸਰ ਦੇ ਪਾਸ ਦੀ ਨਦੀ ਸਰਸਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ 'ਸਤ-ਭੈਣਾਂ' ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਚਰਾਦਾਂ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਸੀ।

ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਦੇ ਕਾਰਨ

ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨਾਮ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦਰਜ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਵਿੰਧਿਆ ਪਰਬਤ ਅਤੇ ਨਰਮਦਾ (ਨਰਬਦਾ) ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵੇਦ ਮੰਤਰ ਰਚੇ ਗਏ ਆਰੀਏ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੀਕ ਹੀ ਹਦਬੰਦ ਸਨ। ਬੀਰ ਰਸ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੁਸ਼ਿੱਧ ਵਸਤੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਸਤੀ ਸਰਸਵਤੀ (ਸਰਸੁਤੀ) ਅਤੇ ਦਰਿਸ਼ਦਵਤੀ (ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਘਗਰ) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ।

ਬ੍ਰਹਮ ਵਰਤ

ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ "ਬ੍ਰਹਮ ਵਰਤ" ਅਰਥਾਤ ਪਵਿਤਰ ਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਦੇਸ ਅਜ ਤੀਕ ਪਵਿਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਸਰਸਬਜ਼ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੇਲੇ।

ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਖੂਨੀ ਜੰਗ

ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਕਾਫੀ ਗਵਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵੱਸ ਜਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੰਗ ਜੂ ਰਾਖਸ਼ਾਂ, ਅਸੁਰਾਂ, ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪਿਸ਼ਾਚਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇਰੇ ਅਤੇ ਲਹੂ-ਭੁਲੂਵੇਂ ਸੰਗ ਲੜਨੇ ਪਏ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਅਤੇ ਘੋੜੀਆਂ, ਡੰਗਰਾਂ ਅਤੇ ਰੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਚਾਣ ਲਈ ਜਾਨ ਹੀਲ ਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਜੇ ਲਈ ਜੋ ਅਣ ਗਿਣਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦਰਜ ਹਨ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ ਜੋ ਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਵਰਨ ਦੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ।

ਆਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਜਿੱਤ ਲਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਵਾਹਨ

ਵਰਖਾ ਤੇ ਰੂਫਾਨ ਲਿਆਣ ਵਾਲੇ, ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਗਰਜਨਾਂ ਦੇ

*ਇਸਨੂੰ ਇਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਗਰੰਥ ਅਵਸਤਾ ਵਿਚ ਹਫਤ ਹਿੰਦ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਾਲਕ ਤੇ ਕਾਲੇ ਬਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਾਲੇ ਕਮਾਂਡਰ, ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਪਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਸੂਰਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਫੀਤੀ ਫੀਤੀ ਕਰੇ ਅਤੇ ਸਿਆਮ ਵਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰੇ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਮੰਗੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵੈਰੀ ਦੇ ਧਨਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਣ। ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਦਕ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀ ਜੋਧੇ ਨੂੰ ਬੱਦਲ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਧਨਸ਼ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਤੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਫੁੱਟਹਿ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਘੋੜੇ ਹਿਣਹਿਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਰੱਥਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਡਦੇ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਮਾਂ ਥਲੇ ਕਚਲ ਕੇ ਜਮ-ਪੂਰੀ ਪੁਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।” ਆਰੀਏ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਖਿਚਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਲੜਨ ਵੰਗ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਨ ਜੰਗ, ਜੋ ਸਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੧੦੫੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਲੜੀ ਗਈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਮਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਅਮਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਵਿਚ ਵੀ ਰਥਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਜੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਵੰਗ

ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਰਥ ਵਾਲੇ ਜੋਧਿਆਂ ਤੋਂ ਹਲਕੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਜੰਗੀ ਸ਼ਸਤਰ

ਜੰਗੀ ਰੱਥ ਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਕੁਹਾੜੇ, ਧਨਸ਼ ਤੇ ਬਰਫੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ, ਬਿਗਲਚੀਆਂ ਤੇ ਝੰਡੇ ਬਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਰੀਏ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਜੋਧਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਐਸੇ ਝੰਡੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਨਗਾਰੇ

ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬਿਗਲ ਤੇ ਢੋਲਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਢੰਡੇਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਰਿਗ ਵੇਦ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਢੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੋਧਿਆਂ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਸਪਿਰਟ ਭਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਐਉਂ ਦਰਜ ਹੈ :—

“ਐ ਜੰਗੀ ਢੋਲ ! ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਤ ਉਪਰ ਐਸੀ ਗੂੰਜ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕਿ ਹਿਲ ਤੇ ਅਹਿਲ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏ। ਐ ਢੋਲ ! ਤੂੰ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇੰਦਰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ, ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੀਕ ਭਜਾ ਦੇ ! ਵੈਰੀ ਦਲਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉੱਤੇ ਸੁਖ ਗੱਜ !

*ਤਲਵਾਰ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬੜਾ ਪੁਰਾਤਨ ਯੁੱਧ-ਸ਼ਸਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵਰਨਣ ਜੈਨਸਿਸ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪ੍ਰਕਰਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਯਾਕੂਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੇਰਮਾਈਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤੀ।

ਸਾਡੇ ਦਬ-ਦਬੇ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ। ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਗਰਜਨ ਕਰ। ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਡਰ ਉਤਪਨ ਕਰ; ਉਹਨਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਸਾ ਦੇ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪੁਚਾਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਤੂੰ ਇੰਦਰ ਵੇਵਤੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਸਤਰ ਹੈ; ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰ; ਐਂ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ! ਸਾਡੇ ਵੇਰ ਮੜ ਲਿਆ। ਢੋਲ ਬਾਰਮ-ਬਾਰ ਵਜ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇਕਤਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਐ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ! ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਉਹਨਾਂ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਰੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹਨ ਜਿੱਤ ਦੇ !”

ਜੰਗੀ ਨਾਹਰੇ

ਰਿਗ ਵੇਦ ਅਤੇ ਪੁਰਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਨਾਹਰੇ (ਜੈਕਾਰੇ) ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਤੇ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਖੌਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਆਗੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਜੈ ਲਾ ਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜੈ ਰਾਮ। ‘ਜੈ ਅਸਤੂ ਪਾਂਡੂ ਪੁਤਰਨਮ।’ ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ; ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਸਿਖੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਅਸੂਰ ਨੇ ਪਾਲ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ

ਸਿੰਧ ਦੇ ਆਰੀਏ ਆਪਣੀ ਰਾਜ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਵਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਬੁੱਢਾ ਬਾਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਹਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਵਿਸ਼ਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਆਬਾਦ-ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵੇਦਕ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦਰਜੇਵਾਰ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਇਕ ਜਾਤੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸਮਝਦੀ ਅਤੇ ਓਸੇ ਦਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਮਨਦੀ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਿਆਂ* ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੋਹਤ ਤੇ ਗਵਈਏ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਜੰਗਾਂ, ਜੱਧਾਂ ਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਾਰਾਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਰਿਆਮਗੀ ਦਖੋਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਕਵਿਤਾ ਰਚਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਖੁਲੂ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਨਾਮ ਦਾਸ਼ਾਂ, ਤਾਂਵੀਆਂ, ਵਸਤਰਾਂ, ਗਊਆਂ, ਸੋਨੇ ਤੇ ਰਥਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ “ਇਕ ਪ੍ਰੋਹਤ ਨੇ ਸਾਵਨਗਾ ਸਪੁਤਰ ਭਵਯਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ, ਸਿੰਧ ਉਪਰ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਤ ਰਾਜ-ਕੁਮਾਰ ਆਖਿਆ ਹੈ।”

ਜੰਗਜੂ ਸੂਭਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ

ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਾਲਾ ਤੇ ਮਰਦਉ-ਪਣੇ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਜੰਗੀ ਸਪਿਰਟ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗਰਮ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾ ਲਿਆ; ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਹ ਉਤਰੀ ਵਤਨ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ

*ਇਕ ਪੁਕਾਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜੀ।

ਹਿਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਬਰਫਾਨੀ ਚੋਟੀਆਂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੰਧਾਂ ਪਿਛੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ ਦਾ ਸੁਵਰਗ ਬੰਧ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਜਣ ਲਈ ਨਹਿਰਾਂ ਪੁਟਦੇ ਅਤੇ ਧਾਨ, ਜੌ ਤੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਬੀਜਦੇ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ

ਉਹ ਲੋਕ ਕੱਤਨ, ਬੁਣਨ ਅਤੇ ਚਮੜੇ ਦੇ ਕਮਾਮ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁਹਾਰ, ਤਰਖਾਣੂ, ਗਡੀ ਸਾਜ਼, ਜਹਾਜ਼ ਸਾਜ਼, ਸੁਨਿਆਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰੀਗਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਚਲਣ ਦਾ ਵਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਵੈਦ (ਹਕੀਮ) ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਜੜੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਜੜੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਘਰਾਂ ਦਾ, ਜੂਏ ਖਾਨਿਆਂ ਦਾ, ਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਤੇ ਨਰਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਈ ਬਾਈ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭੜਕੀਲੀਆਂ ਤੇ ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ, ਚਾਰ ਗੁੱਤਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸਜੀਆਂ ਫਬੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਮਨ-ਮੋਹਨੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕੋ ਤੀਵੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਹੋਰ ਤ ਹੋਰ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕੋ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਸਮਾਜ ਦੇ ਰਿਵਾਜ

ਕੁਵਾਰੀ ਕੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਚੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਸੌਭਾਗਵਤੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੇ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਚੁਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਧਾਰਮਿਕ ਫਰਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਕਹਿ ਕੇ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਜਿੰਨਾ ਫਰਕ ਹੈ। ਵੇਦਕ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦਾ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਦਰਜਾ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੇਰਾ ਸੀ। ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ “ਘਰ ਦਾ ਚਾਨਣ” ਆਖਿਆ ਤੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਮੰਤਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਗਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਅਭਾਵ

ਬਚਪਨ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਉੱਕਾ ਈ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਭਿੰਨ ਭੇਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਰਾਹਮਣਤਵ ਇਕ ਪੇਸ਼ਾ ਸੀ ਨ ਕਿ ਵਖਰੀ ਜ਼ਾਤ। ਬਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਖ ਵਖ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਕੋ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਫੌਜੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ, ਸੋਦਾਗਰੀ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਜਾਂ ਵਿਹਲ ਸਮੇਂ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਭਵਿਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ

ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਆਵਾ ਗੋਣ ਦਾ ਅਸੂਲ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪੱਕਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਤ ਪ੍ਰਾਨੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸੁਵਰਗ ਲੋਕ

ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਮਰ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ, ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। “ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਥ ਤੇ ਚਲੋ ਜਿਸ ਉਤੇ ਜਾਡੇ ਵਡੇਰੇ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜੋ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇਰੇ ਸੁਵਰਗ ਵਿਚ ਯਮ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਯਮ* ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰੋ! ਤੂੰ ਜਾ! * ਤੂੰ ਜਾ ਉਸ ਸਚੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ; ਯਮ ਨੂੰ ਮਿਲ” ਇਹ ਹੈ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਨੀ ਨੂੰ ਵੇਦਕ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ। ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਪਰਾਰਥਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਂ ਦਰਜ ਹੈ— “ਐ ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ! ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਪਾਸ ਜਾਣ ਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਬਖ਼ੀਦਾਨ ਦਾ ਪਰਸ਼ਾਦ ਚੱਖ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ।” ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਯਮ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ ਹੈ: “ਐ ਯਮ! ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਲੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਜੜੇ ਦੇ ਰਾਖੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ! ਉਸ ਨੂੰ ਅਰੋਗਤਾ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਰਹਿਤ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਕਰ।”

ਅਗਲਾ ਸੰਸਾਰ

ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਮਿਟ, ਅਮਰ ਤੇ ਸਥਿਰ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸਦਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਥੇ ਸੁਵਰਗ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਜਲ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਜਿਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਥੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।” ਵਖ ਵਖ ਜੂਨਾਂ ਬਦਲਨ ਦੀ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵੇਦਕ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਪੁਰਾਣੇ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਡਰੂਡਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਮਿਸਰੀ ਪ੍ਰੋਹਿਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ।

ਵੇਦਕ ਸਮੇਂ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਅਭਾਵ

ਸਤੀ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਜੁਰਮ ਅਰਥਾਤ ਵਿਧਵਾ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿੱਤਾ ਉੱਤੇ ਜਲ ਮਰਨ ਦੀ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ‘ਮੁੜ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ।’ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗਊ ਮਾਸ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ

ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਏ ਗਊ ਮਾਸ ਦਾ ਅਹਾਰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਤੇ ਐਸਾ ਵੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵੇਦਾਂ ਵੀ ਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵੀ ਗਊ ਭਖਾਅ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਅਗਨੀ ਦੇਵਤੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ‘ਝਟ ਪਟ ਹੀ ੩੦੦ ਭੈਂਸੇ ਖਾ ਗਿਆ।’ ਜਿਥੇ ਇੰਦਰ ਨੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਗੋਰਾ ਤੇ ਗਵਾਯਾ (ਗਊਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ) ਦੀਆਂ ਝੋਂ-ਪੜੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨਣ ਹੈ।’

* ਯਮ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਜੋ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਅਮਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਰਾਹ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਪੁੱਚੋਂਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਥੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਰਸਮ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਗੁਰੁਮੋਧ' ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਹਾ-ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਰਾਮਾਇਣ* ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਭੋਜ ਵਿਚ ਵੱਛੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਬੱਧ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਪਰਾਹੁਣੇ ਨੂੰ ਗੁਰੁਘਨਾ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਬਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੁੰਡਿਸਰ ਕੋਲਬੁਕ 'ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਰੀਸਰਚਿਜ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ— "ਸੁਵਾਗਤ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ, ਪ੍ਰੋਹਤ, ਸਨਿਆਸੀ, ਰਾਜਾ, ਲਾੜਾ ਤੇ ਮਿੱਤਰ। ਮਤਲਬ ਕੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪਰਾਨੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੇ ਅਉਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਰੂ ਬੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਜੋ ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਪਰਾਹੁਣੇ ਨੂੰ ਗੁਰੁਘਨਾ ਜਾਂ ਗੁਰੁਘਨਾ ਮਿਥਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।" ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਵੇਦਿਕ ਗਰੰਥਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਚਰਕ ਸੰਖਿਪਤਾ, ਜੋ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪੰਜਵੀਂ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਪਹਿਲੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਗਰਭਵਤੀ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਮਾਂਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਪੋਕਤ ਗ੍ਰੰਥ ਅੰਦਰ ਭੱਜਨ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਕਰਨ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ, ਭੋਜ ਅਤੇ ਸੁਅਰ ਦਾ ਮਾਸ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਾਸ ਵੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਤਿ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੱਛੀ, ਦਹੀਂ ਅਤੇ ਜੋ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਗਵਮਿਆਨਾ ਆਖਦੇ ਸਨ।

ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨੋਸ਼ੀ

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਜਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸੋਮ ਰਸ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਿਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੁਨੀ ਵੀ ਸੋਮ ਦੇ ਨਸ਼ੀਲੇ ਰਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਭੋਗ ਲੁਵਾਉਂਦੇ ਸਨ।

*ਸੋਮਾ ਕਿਆਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਮੁਹਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਉਸ ਪਵਿਤਰਤਾ (ਸ਼ਰਧਾ) ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਜੋ ਇਸ ਜਾਨਵਰ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਸੋਮ ਬਿਰਛ

ਸੋਮ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੂਛ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਬੋਲਾਨ ਨਾਮ ਪਰਬਤ ਲਾਂਘੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੂਟੇ ਰਾਹੀਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸ਼ਰਾਬ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਇਸ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਆਕਾਸ਼ੀ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਸਿੰਧ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਧਰੇ। ਇਹੋ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਸੋਮ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਬਹੁਤ ਪਸਿੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਸੋਮ ਰਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਸੋਮ ਬਾਰੇ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੂਟਾ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਉਪਰੋਂ ਇਕ ਸਿਖੇ ਹੋਏ ਜ਼ਿਕਾਰੀ ਨੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਲੰਮੇਰੀ ਉਮਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੀ ਕੇ ਕਵੀ ਪਵਿਤਰ ਗੀਤ ਉਚਰਦੇ ਸਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਦੇ ਦਫਨੋਣ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ

ਈਰਾਨ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੂ ਵੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦਫਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਮਾਨ, ਜੋ ਮਾਣ, ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਪਰਭੂਤਾ ਦੀ ਨਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਬੱਧ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੁਰਦੇ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਹਲਕੇ ਉਦਾਲੇ ਅਲਹਿਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਲੋਕ ਐਉਂ ਆਖਦੇ ਸਨ—“ਤੇਰੀ ਥਾਂ ਔਹ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੀ ਇਹ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵਖਰਤਾ ਦੀ ਕੰਧ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਖੜੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੁ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਨਾ ਮਰੇ। ਜੀਉਂਦੇ ਲੋਕ ਮੌਤ ਨੂੰ ਇਸੇ ਟਿਲੇ ਨਾਲ ਢਕ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸੌ ਸਾਲ ਤੀਕ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣ।” ਈਰਾਨ ਦੇ ਅਗਨੀ ਪੁਜਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਦਫਨਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਮਿਟ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਉਤੇ ਮੁਰਦੇ ਰਖ ਦੇਣ ਜਾਂ ਚੁਪ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੈ ਗਿਆ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਜਾਨਵਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਨੌਰ ਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ। ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦੇ ਸਾੜਦੇ ਹਨ।

ਪਰਕਰਨ-੫

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ

ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਵਸਤੀਆਂ ਵਸਾ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ

ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਉਸ ਉਪਜਾਊ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਮਕਾਨੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੧੫੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗੋਰੇ ਵਧਣ ਦੇ ਨਾਲ

ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਵੇਦਕ ਸੁਰਬੀਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਕਰਤੀ ਘਾਲ ਘਾਲਣੀ ਪਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੁਰਾਣੀ ਵਸੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿਪਟਨਾ ਪਿਆ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਲਝਣਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਰਨੇ ਪਏ।

ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਵੱਡੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਨ ਦੇ ਇਸ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਨਕਲ ਮਕਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਆਗੂ ਜਾਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵੱਡੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਧ ਗਏ। ਸਫਲ ਅਰਥਾਤ ਵਿਜਈ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਅਥਵਾ ਹੁਕਮਰਾਨ ਬਣ ਗਏ।

ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ

ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਆਗੂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਮਨ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਵਿਜਈ ਹੁਕਮਰਾਨ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ। ਬਸ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰ-ਕੱਢ ਬ੍ਰਾਹਮਣ* ਮੰਨੇ ਗਏ, ਜੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮੰਤਰੀ (ਸਲਾਹਕਾਰ) ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਲੀਦਾਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਲੋਕ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ, ਵੇਦ ਮੰਤਰ ਉਚਾਰਦੇ ਤੇ ਵੇਦਤਿਆਂ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾਈ

ਬਰਾਹਮਣ ਦੂਜੇ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਤੇ ਉਚੇਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਸਗੋਂ ਰਾਜਿਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਦੂਜੀਆਂ ਸਭ ਜਾਤਾਂ ਉਪਰ ਬਰਾਹਮਣ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾਈ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੮੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਚਾਲੂ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਗਧ ਦੇਸ ਉਪਰ ਪ੍ਰਾਇਉਤਾ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਮਗਧ ਦੇਸ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦਖਣੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਸੀ। ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਦੇਸ ਬਰਹਮਾਰਸ਼ੀ ਦੇਸ ਅਰਥਾਤ “ਪਵਿਤਰ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ” ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੋ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੋ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮਾਂ ਅਰਥਾਤ ਕੌਰਵ ਤੇ ਪਾਂਡਵ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੇ ਅਮਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਹੋ ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹਸਤਨਾ ਪੁਰ, ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਤ ਤੇ ਕਰਿਸ਼ਨ ਪੁਰਾ ਵਸਦੇ ਸਨ।

ਚਾਰ ਜਾਤਾਂ

ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਉਤੇ ਖਤਰੀ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਲੜਾਕੇ

*ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਲਫਜ਼ ਬ੍ਰਾਹ ਅਰਥਾਤ ਚੰਚਾ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਉੱਚੇ ਤੇ ਪਵਿਤਰ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਮੁੰਮਹਾਂ ਭਾਰਤ। (ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਆਇਆ ਹੈ—ਬਰਾਹਮਣ ਗੁਰੂ ਹੋ ਜਗਤ ਕਾ, ਭਗਤਨ ਕਾ ਗੁਰ ਨਾਹੀ—ਉਲਥਾਕਾਰ)

ਲੋਕ ਸਨ, ਜੋ ਵੈਰੀ ਪਾਸੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ। ਤੀਜੀ ਜਾਤ ਸੀ ਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ, ਖੇਤ ਬੀਜਦੇ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਚੌਥੀ ਜਾਤ ਸੂਦਰ ਅਰਥਾਤ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਹਿੰਦ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਉਹ ਬਚੇ ਖੁਚੇ ਲੋਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਪਈ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਰਾਹਮਣ ਜਾਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਲੋਕ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਰਹਮਾ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਨ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਰਚਨ ਸਮੇਂ ਬਰਹਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ ਬਰਾਹਮਣ, ਭੁਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਤਰੀ, ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੂਦਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਖਤਰੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਲੱਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਬੰਸੀ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਅਜ ਕਲ ਰਾਜਪੂਤ (ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਹੀ ਨਸਲ ਦੇ ਲੋਕ) ਹਨ। ਵੈਸ਼ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੂਜੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਮਿਲ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਤੌਰ ਜਾਤੀ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਮੱਠੂ ਸਿਮਰਤੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰ

ਗੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਮੱਠੂ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਰਚਿਆ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ਗਈ। ਡੰਕਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੬੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਪਛੇਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਸੂਲ

ਮੱਠੂ ਦੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਬਾਂ ਪਰ ਬਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ “ਇਕੋ ਵਡੇ ਈਸ਼ਵਰ” ਦੇ ਸਚੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੱਠੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦ ਇਉਂ ਹਨ :—

ਈਸ਼ਵਰ, ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਫਿਲਾਸਫੀ

“ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਜਗਤ ਕੀ ਸੀ? ਘੁਪ ਹਨੇਰਾ, ਅਦਰਿਸ਼ਟ ਅਕਹਿ, ਕਲਪਨਾ ਰਹਿਤ ਤੇ ਭੁੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਰਗੀ ਅਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪਸਾਰ।”

“ਫੇਰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਅਕਾਲ ਨੇ, ਜੋ ਆਪ ਅਲਖ ਸੀ, ਇਹ ਲਖਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਜਗਤ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਰਚਿਆ, ਫੇਰ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਗਟਾਈਆਂ ਤੇ ਇਉਂ ਘੋਰ ਹਨੇਰ ਨੂੰ ਨੂਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ।”

“ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਜੋ ਕੇਵਲ ਦਿਲ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੰਗ ਰਹਿਤ ਤੇ ਅਮਿਟ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਰੂਪ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜੀਵ ਲਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ।”

“ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਪਵਿਤਰ ਕਲਾ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਜੀਵ ਜੰਤ ਉਪਾਏ। ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ

ਪਾਣੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਪਜਾਊ ਗੁਣ ਉਤਪਨ ਕੀਤਾ।”

“ਫੇਰ ਇਕ ਅੰਡਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜੋਨੇ ਵਰਗਾ ਚਮਕਦਾਰ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗਾ ਰੌਸ਼ਨ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਸ ਅੰਡੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਬਹੁਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਇਹੋ ਬਰਹਮਾਂ ਸਭ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਅਖਵਾਇਆ।”

“ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਨਾਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਰਾ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ਸੀ ਜਦ ਉਹ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆਈ। ਏਸੇ ਲਈ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਰਾਇਣ (ਜਲ ਚਰ) ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।”

“ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਹੋਇਆ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਸਦਾ ਦਰਿਸ਼ਟ ਤੇ ਅਦਰਿਸ਼ਟ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਆਦ ਹੈ ਨਾ ਅੰਤ, ਉਸੇ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਦੇਵਤਾ ਉਤਪਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਰਹਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ।”

“ਉਸ ਅੰਡੇ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਸਥਿਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਲ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦਿਲੀ ਇੰਡਾ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਅੰਡੇ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ।”

“ਉਸ ਅੰਡੇ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਧਰਤੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅਕਾਸ਼ ਬਣਿਆ। ਈਥਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਠ ਖੰਡ, ਜਲ ਤੇ ਥਲ ਕਾਇਮ ਹੋਏ।”

“ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨਭਵ ਸ਼ਕਤੀ, ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਬਿਰਤੀ ਆਦਕ ਵਸਤੂਆਂ ਉਤਪਨ ਹੋਈਆਂ.....ਆਦਕ”

ਖਾਲਕ ਅਤੇ ਖਲਕ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵੀਚਾਰ। ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਅਭੁਲ ਤੇ ਸਤਯ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ ਲਿਟਰੇਚਰ ਨੇ ਦੋ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਜੰਗੀ ਰਚਨਾਂ ਰਾਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਜੋ ਕਥਾ ਦਰਜ ਹੈ ਉਹ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਹੁਤ ਬਿਰ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਲੇਖਕ ਇਕ ਰਿਸ਼ੀ ਕਵੀ ਬਾਲਮੀਕ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਵਧ ਦੇ ਰਾਜਾ ਰਾਮ (ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ) ਦੀ ਸੀਲੋਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਵਣ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਰਾਵਣ ਨੇ ਰਾਮ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਉਧਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸੀਲੋਨ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਜੰਗ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ ਰੂਪ ਸੀਤਾ ਵਾਪਸ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ।

ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੧੨੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਹ ਗਰੰਥ ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਪਾਂਡੂਆਂ ਅਰਥਾਤ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਅਰਥਾਤ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਏ ਜੁੱਧ ਦਾ ਹਾਲ ਦਰਜ ਹੈ। ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਸੀ ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਧਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ। ਪਾਂਡੂਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਤ (ਦਿੱਲੀ)

*ਸਤ ਵਿਲੀ ਅਮਜਵਰਕਸ ਜਿਲਦ ੩

†ਵਿਆਸ ਲਫੜ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਇਕਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਕਛ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਧਰੀ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਏ ਤਦ ਇਸ ਗਰੰਥ ਦੇ ਅਸਲ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਤਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਸ਼ਕੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਜੋ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਝਗੜੇ ਦਾ ਨਬੇੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਰਾਜੇ ਕੁਰੁਛੇਤਰ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਦਰਿਸ਼ਦਵਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਥਾਨੇਸਰ ਦਾ ਨਗਰ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੋ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦ ਦੇ ਰਾਜ ਲਈ ਕਈ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਉਸਰੀਆ ਤੇ ਵਢੈਈਆ ਬਣਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ

ਸੁੰਦਰਸਲੋਨੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਮਨੋਹਰ ਮੂਰਲੀ ਦੇ ਜਾਦੂ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਗੋਪੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਹਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਾਂਡੂਆਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਹ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਜ-ਗੁਜ਼ਾਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਦੀ ਰਾਜੇ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਨਰਬਦਾ ਤੀਕ ਦੇ, ਤੇ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੀਕ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਆਹਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਣ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੀ ਹਵਾ ਫੈਲ ਗਈ। ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਰਣ ਵਿਚ ਨਿਤਰਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪੀਲੀ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੱਥ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਸੀ।

ਭੀਮ, ਅਰਜਨ ਤੇ ਭੀਸ਼ਮ

ਯੁਧਿਸ਼ਠਰ ਦੇ ਮਗਰ ਸੌਨੇ ਦੇ ਲੰਮੇ ਗੁਰਜ ਵਾਲਾ ਭੀਮ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਵਰਗੀ ਚਮਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੂਰਬੀਰ ਧਨਸ਼ਧਾਰੀ ਅਰਜਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਝੰਡੇ ਉੱਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸਭ ਫੌਜਾਂ ਇਕਤਰ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ, ਤਾਂ ਕੌਰਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਭੀਸ਼ਮ ਆਪਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੱਥ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਝੰਡਾ ਝੁਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਤੇ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਅਖਿਆ, “ਅੱਜ ਸੂਰਬੀਰ ਜੋਧਿਆਂ ਲਈ ਸੁਵੱਰਗ ਦੇ ਦਵਾਰ ਖੁਲ ਗਏ ਹਨ। ਰਣਬੀਰੋ! ਜਾਓ ਉਸੇ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਚਲੋ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਉੱਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੇ ਵਡੇਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖੋ। ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਕੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮੰਜੇ ਤੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਰਣ ਤਤੇ ਵਿਚ ਮਰਨਾ ਜੋਧੇ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਸਚੇ ਛਤ੍ਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਸਦਾ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਘਲੂ ਘਾਰਾ

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਰਸਿੰਘਾ ਵਜਾ ਦਿਤਾ। ਨਰਸਿੰਘੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਫੌਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਟੁੱਟ ਪਈਆਂ। ਘਮਸਾਣ ਦੀ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਦਾਨ-ਜੰਗ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਜਿੰਗਾਰੇ ਹੋਏ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘਸੀਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਕੀਤੀ। ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਮਕਦਾਰ ਢਾਲਾਂ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਛਾਨਣੀ ਛਾਨਣੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲੜਾਕੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਥ ਪੜਬੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਖਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕੌਰਵਾਂ ਦਾ ਨਾਸ

ਇਹ ਖ਼ੁਨੀ ਜੰਗ ਪੂਰੇ ੧੮ ਦਿਨ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਫਲ ਰੂਪ ਕੌਰਵਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਜਰਨੈਲ ਭੀਸ਼ਮ ਸਮੇਤ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਵਿਜਈਆਂ ਨੇ ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਤਾ ਦੇ ਨਰਸਿੰਘ ਵਜਾਏ। ਬੇਅੰਤ ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਹੀਰੇ, ਜਵਾਹਰ, ਘੜੇ ਤੇ ਵਾਸੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗੇ। ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬੁੱਢਾ ਰਾਜਾ ਧਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਗਾਂਧਾਰੀ ਸਮੇਤ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸੜ ਮੌਇਆ।

ਪਾਂਡੂਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਪਾਂਡੂ ਫਤਹ ਦੇ ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਸਤਨਾਪੁਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ, ਜਿਥੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਸ਼ਵਮੇਧ ਯਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੁਭਾਗੇ ਜਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਦੀ ਰਾਜੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਲਈ ਸਿੰਧਵਾ ਅਰਥਾਤ ਸਿੰਧ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਤੇ ਗਾਂਧਾਰ (ਕੰਧਾਰ) ਦਾ ਇਲਾਕਾ, ਜੋ ਉਸ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸੀ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ੩੬ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਇਹ ਹੈ ਸੰਖੇਪ ਵਿਥਿਆ ਮਹਾਭਾਰਤ ਯੁਧ ਦੀ। ਇਸ ਕਥਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਜਿਵੇਂ ਬਰਾਹਮਣ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ਉਵੇਂ ਗਊ ਚਾਰ ਪਾਇਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਰੇਸ਼ਟ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਬਰਾਹਮਣ, ਚੌਪਾਇਆਂ ਵਿਚ ਗਊ, ਛਪੜਾਂ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਮਹਾਭਾਰਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਇਸ ਗਰੰਥ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਣੇਗਾ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਸੁਵਰਗ ਨੂੰ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਪਾਪ ਧੋਤੇ ਜਾਣਗੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਊ ਘੋੜੇ

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁਸਤਕ ਧੰਮ-ਪਦਮ ਵਿਚ ਸਾਊ ਸਿੰਧ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉੱਪਰ ਦੇ ਪਲੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਸਾਰੇ ਭਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਵਧੀਆ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਕੈਕਿਆ ਕੌਮ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਈਰਾਵਤੀ (ਗਵੀ) ਅਤੇ ਵਿਪਾਸਾ (ਬਿਆਸ) ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਵਸਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕੌਮ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਸ਼ਵਪਤੀ ਅਰਥਾਤ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਗਿਰਵਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਸਿੰਧ ਦੇ ਖੱਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਫੈਕਸਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਮਕਦੂਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸੇ ਸਦੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨ ਹੀ ਚਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚੰਡਾਲਾਂ ਅਥਵਾ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ

*ਵੇਖੋ ਭੜਰ

ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਉਣ ਜਾਂ ਮੁਰਦੇ ਜਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਗੰਗਾ ਵਾਦੀ ਦੇ ਬਰਾਹਮਣ, ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਘਰ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਲੀਕਾ ਅਰਥਾਤ ਛੋਕੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਵਰਾਤਿਆ ਅਰਥਾਤ ਨਾਸਤਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਖਦੇ ਸਨ “ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਮਾਲਾ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਰ ਬੀ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਅਧਕਜੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿਣਕਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਹ ਅਸ਼ਨਾਨ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਲ ਦੌੜਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਇਹਨਾਂ ਕਥਨਾਂ ਵਿਚ ਅਤਿਕਥਨੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਤੋਂ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਜਾਪਦਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਅਖੌਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਛਾਵੰਦ ਸਨ।

੩੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਪੰਜਾਬ

ਪੱਛਮੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਹ ਸਭ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਤੀਜੀ ਸਦੀ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬਰਾਹਮਣ ਫਲਸਫਾ ਹਰ ਥਾਂ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਵਸੋਂ ਬੜੀ ਸੰਘਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਜੰਗਲੂ ਰਾਜੇ ਜਾਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਛਾਉਣੀਆਂ ਦੇ ਸੁਪਰਨਟੈਂਡੈਂਟ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਜ਼ਾਦ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਵੀ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ੫੦,੦੦੦ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ੭੦,੦੦੦ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਕੈਦ ਰਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਕੌਮਾਂ ਪਾਸ ਜੰਗਲੂ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਰੱਥ ਵੀ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਇੱਟਾਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਈ ਨਗਰ ਤੇ ਚੌੜੀਆਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਨਾਲ ਕਿਲਾਖੰਦ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਖਾਈਆਂ ਵਿਚ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਅਭਿਸਾਰ ਦੇ ਦੇਸ ਦੀ ਹਦ ਤੀਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਤਸਤਾ (ਬਿਆਸ) ਦੇ ਬਾਲਾਈ ਹਿਸੇ ਅਤੇ ਅਸੀਕਨੀ (ਚਨਾਬ) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੇਸ ਉਪਰ ਪੌਰਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਵਾਰ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ

ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਸਤੂ ਸਨਹਿਰੀ ਤਿਲੇ ਦੇ ਤੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜੜਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਵਾਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸੋਭਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕਦਾਰ ਵਡਮੁਲੇ ਹੀਰੇ ਤੇ ਲਾਲ ਜੜੇ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁਤੀਆਂ ਵੀ ਸੋਭੇ ਜੜਤ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਐਸੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ, ਜੋ ਚਮਕਦਾਰ ਤੇ

ਕੀਮਤੀ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾਂ ਸੋਭਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਹੀਰੇ ਬੜਦੇ ਸਨ। ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁਰਜ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਲਿਖਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਰਧਾ

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜੇ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਗੋਤਿਆਂ ਪਰਨੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੂਜਦੇ। ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਭ ਅਵਸਰਾਂ ਉਤੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹ, ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਜਨਮ, ਯਗ, ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ, ਪਰਾਹੁਣੇ ਦੀ ਆਮਦ ਸਮੇਂ ਘੰਟੀਆਂ ਵਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੁਭ ਅਵਸਰਾਂ ਉਤੇ ਗਲੀਆਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ਪ ਤੇ ਪੁਸ਼ਪਮਾਲਾਂ ਲਟਕਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ; ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਸੰਦਲ ਜਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਝੰਡੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਗੁਲਦਸਤੇ, ਮਰਤਬਾਨਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਸਜਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਤੇ ਸੁਗੰਧਤ ਪੂਪ ਨਾਲ ਵਾਯੂ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਰਣਵਾਸ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਰਾਜੇ) ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਰਣਵਾਸ (ਮਹਤ) ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਜ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰਸੂਖ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਰਾਣੀ ਵਲ ਅੱਖ ਉੱਚੀ ਕਰਕੇ ਤਕਦਾ ਉਸ ਦਾ ਘੱਗਾ ਚਿੱਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਰਾਜੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬੜੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਰਖਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਉਦੋਂ ਆਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਤੀਵੀਆਂ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਮੂਲ ਖਰੀਦ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸ਼ਾਹੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੁੰਦੀ।

ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਗਾਰਦ

ਇਹ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਰਾਜੇ ਦਾ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖੁਵਾਉਂਦੀਆਂ, ਰਾਜੇ ਲਈ ਸ਼ਰਾਬ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਣਵਾਸ ਵਿਚ ਪਚਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਦਿਨੇ ਸੌਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਬਨੇਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਵੀ ਕਈ ਕਈ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਬਦਲਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਸਦਾ ਉਹਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹਿੰਦੀਆਂ; ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨਿਯਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੁਨੱਖੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਕੁਛ ਰੱਥਾਂ ਉਤੇ ਅਤੇ ਕੁਛ ਹਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਮਾਨੋ ਜੰਗ* ਕਰਨ ਜਾ

*ਸ਼ਕਤਲਾ ਨੇ ਰਾਜਾ ਦੁਸ਼ਯੰਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਯੁਵਕ ਤੀਵੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਮਾਨਾਂ ਤੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਫੁਲਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ — ਅਮ. ਕਰਿਡਲੇ

ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਿਕਾਰ-ਗਾਹ

ਰਾਜਾ ਅਥਵਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਅਤੇ ਇਕ ਉਚੇ ਚੌਂਤੜੇ (ਪਲੇਟਫਾਰਮ) ਤੇ ਖੜ ਕੇ ਤੀਰ ਛਡਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਤੀਵੀਆਂ ਖੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਰਾਜਾ ਕੇਵਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਸਮੇਂ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਸਮੇਂ, ਯਗ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤਿਉਹਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਮਹਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ।

ਰਾਜੇ ਦਾ ਜਲੂਸ

ਰਾਜੇ ਦਾ ਜਲੂਸ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਦਬਦਬੇ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਉਤੇ ਅਸਵਾਰ ਢੰਡੋਰਚੀ ਅਤੇ ਨਕਾਰਚੀ ਆਉਂਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਝੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਚਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਜਾਂ ਬੈਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰੱਥ ਹੁੰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ। ਫੇਰ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ, ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬਰਤਨ, ਹੀਰੇ ਤੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜੜੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਮੇਜ਼ਾਂ ਆਦਿਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੇਰ, ਚੀਤੇ, ਭੈਂਸੇ ਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਹੁੰਦੇ। ਕੁਛ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪਿੰਜਰਿਆਂ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਕੀ ਖੰਨੇ ਹੋਏ, ਗੱਡੀਆਂ ਤੇ ਵੈਗਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੁੰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਚਾਰ ਪਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗਡਿਆਂ ਉਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਘਰੇਲੂ ਜਾਨਵਰ ਜਿਹਾ ਕਿ ਤੋਤੇ, ਕਬੂਤਰ, ਮੋਰ ਆਦਿਕ ਹੁੰਦੇ, ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਰੀਲੀਆਂ ਮਿਠੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਅਥਵਾ ਸੁੰਦਰ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਕਲਗੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਸ਼ਹ ਨਾ ਠਾਠ ਬਾਠ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਉਪਰ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਗੱਡੀ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਤਰ ਫੁਲੇਲ ਤੇ ਪੂਪ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਚੁਗਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧਤ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਜੇ ਉਦਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਅਪੱਛਰਾਂ ਦਾ ਝੁਰਮਟ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇਸ ਸ਼ਾਹੀ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਰਛੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜਵਾਨ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਗਰਮ ਰਹਿੰਦੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਲੰਘਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰਸਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਸ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਿੰਦ ਬਾਰੇ ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਦਾ ਬਿਆਨ

ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਸਲਯੂਕਸ ਨਿਕੇਟਰ ਦਾ ਰਾਜਦੂਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ (ਸੈਂਡਰਾ ਕੋਟਾਸ) ਵਾਲੀਏ ਪਰਾਸੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਾਲੀ ਬੋਥਰਾ (ਪਟਨਾ) ਸੀ। ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ 302 ਤੇ 272 ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਟਨ ਕੀਤਾ। ਕਲਿੰਟਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਉਹ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ 302 ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਹਿੰਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਫਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੋ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਪਰੋਕਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਰਹਿ ਵੀ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵਖ ਵਖ ਹੁਨਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ

ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਹੇਠ ਬੇਅੰਤ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਧਾਤਾਂ, ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਤਾਂਬਾ, ਲੋਹਾ, ਟੀਨ, ਆਦਿਕ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ੇਵਰ, ਬਰਤਨ ਤੇ ਸੰਗ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਏਰੀਅਨ ਵਲੋਂ ਪਰੋਢਤਾ

ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਅਤੇ ਏਰੀਅਨ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਯਾਦਾਸ਼ਤਾਂ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਦੋ ਫਸਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਕ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦੋਸਾਂ ਵਾਂਗ ਕਣਕ, ਜੌ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਖਾਦ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਬੀਜੀ ਜਾਂਦੀ। ਦੂਜੀ ਫਸਲ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਜਦ ਕਿ ਕਪਾਹ, ਜਵਾਰ, ਸਰਹੋਂ ਤੇ ਚਾਵਲ ਬੀਜੇ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਾਲ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਖੁਰਾਕੀ ਜਿਨਸਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਗਈ।” ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਕਰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਸੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫਿਕਰ ਦੇ ਆਪਣਾ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਖਦੇ। ਵਿਜਈ ਫੌਜਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਬੀਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੀਆਂ। ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਲ ਵਾਹਕ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹੇਤੂ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਫੌਜੀ ਕਰ ਯਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਟੈਕਸ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਦਾਸਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ

ਹਿੰਦੂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਲਾਮੀ (ਦਾਸਤਾ) ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਬੋਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਰਿਸ਼ੀ ਲੋਕ ਯਗ ਰਚਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਰਸਮਾਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਜੰਤਰੀਆਂ (ਤਿਥ ਪੱਤਰੀਆਂ) ਬਣਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਯਗ ਲਈ ਤੇ ਲੋਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਲਈ ਤਰੀਕਾਂ ਨਿਯਤ ਕਰਦੇ।

ਹਿੰਦੂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਫਲਾਸਫਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈਆਂ

ਹਰ ਸਾਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਇਕਤਰਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਲੋਕ ਦੋਸ਼ ਬਾਰੇ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਸਾਲ ਦਾ ਵਰਸ਼ ਫਲ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਇਹ ਭੇਤ ਦਸਦੇ ਕਿ ਮੌਸਮ ਖੁਸ਼ਕ ਰਹੇਗਾ ਯਾ ਬਰਖਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਅਰੋਗਤਾ ਰਹੇਗੀ ਯਾ ਰੋਗ ਫੈਲਣਗੇ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀਆਂ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਯੋਗ ਉਪਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਫਿਲਾਸਫਰ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਤਦ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਭੁੱਲਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਅਨੇਖਾ ਡੰਨ

ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਭੁਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਡੰਨ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੂੰ, ਚੁਪ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ

ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਬੋਲ ਬੋਲਣ ਲਈ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ

ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਵਾਏ ਯੋਗ ਦੇ ਅਵਸਰਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਕਦੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਲਾਉਂਦੇ। ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਬੜੇ ਨਫਾਸਤ ਪਸੰਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਤਿਲੇ ਜੜਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਹੀਰੇ ਮੌਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜ਼ੇਵਰ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਸੋਚਾਈ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਬੜਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਚੋਰੀ ਚਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਲਕ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲੇ ਲਾਉਣ ਤੇ ਜੈਦਾਦ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦੇ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਛਡ ਜਾਂਦੇ। ਰੁਪਏ ਦੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੌਦਿਆਂ ਉਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮੋਹਰ ਲਗਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਗਵਾਹੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮੰਗੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਰੁਪਿਆ ਸੂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੁਪਿਆ ਵਸੂਲ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਆਮਾਨਤ ਵਾਪਸ ਨਾ ਮਿਲਦੀ ਤਦ ਵੀ ਉਹ ਕਦੇ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾ ਲੜਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੱਸਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਐਸੇ ਠੱਗ ਉਤੇ ਕਿਉਂ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਰਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਸਮਝਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਸਹਾਰ ਲੈਂਦਾ। ਫਟੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫਟੜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫਟੜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਵੀ ਵੱਢ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਕਾਰੀਗਰ ਦੀ ਅੱਖ ਜਾਂ ਹੱਥ ਕਟਣ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਾਅਲ ਸਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੱਥ ਜਾਂ ਪੈਰ ਵੱਢ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਜੁਰਮਾਂ ਲਈ ਕਸੂਰ ਵਾਰ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਖੱਲ ਉਧੜੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਡੰਨ ਜੋ ਅਤਿ-ਅੰਤ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਸੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨ ਦੇਣਾ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ

ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਿਯ ਹੋਣ ਦੀ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਪੁਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਅਤੇ ਜਜ ਬੜੇ ਪਵਿਤਰ ਆਤਮਾਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨਿਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਇਨਸਾਫ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਧਿਆਨ ਰਖਦਾ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੁਕਦਮੇ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੁੰਦਾ ਚਾਰ ਨੌਕਰ ਲਕੜ ਦੇ ਵੇਡਨੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਢੰਗ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪਤਨੀਆਂ ਦਾ

ਰਿਵਾਜ

ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀ ਕਈ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੈਲ ਦੇ ਜੁਲੇ ਤੋਂ ਇਕ ਪਤਨੀ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅੰਨੇ ਘਟ ਮੁਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਬੜੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ

ਅਤੇ ਪਤੀ ਵਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿੰਤਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਿਚ ਤੀਵੀਆਂ ਵੀ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਵਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ; ਕਸ਼ਤੀ, ਮੁੱਕਾਬਾਜ਼ੀ, ਦੌੜ ਅਥਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਮਰਦਾਨਾ ਕਰਤਬ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ।

ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ

ਮੈਗਸਥਨੀਜ਼ ਇਸ ਗੁਣ ਦੀ ਨਖੋਧੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਲੋਕ ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਖੁਰਾਕ ਹੀ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਇਕ ਗੁਣ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇ ਰੁਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਰਾਮ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਾ ਰਖਦੇ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਨਾ ਖਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਗਟ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸੀ; ਜਿਸ ਨੇ ਯੂਨਾਨੀ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹਿੰਦ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾ ਲਏ ਸਨ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਰਕਾਰ

ਸਟਰਾਬੋ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਜ ਉਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਰਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਿਵਲ ਮਹਿਕਮਾ

ਇਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਕ ਸਿਵਲ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮਿਲਟਰੀ ਅਰਥਾਤ ਫੌਜੀ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਟੈਕਸ ਉਗਰਾਹਣ ਵਾਲੇ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਮਾਪਣ ਵਾਲੇ, ਮੰਡੀਆਂ ਦੇ ਸੁਪਰਨਟੈਂਡੈਂਟ, ਜੋ ਮਾਪ ਤੋਲ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਖਦੇ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਸੰਜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਹਰਾਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ। ਲੁਹਾਰਾਂ, ਤਰਖਾਣਾਂ, ਖਾਨਾਂ ਪੁਟਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਆਰਾ ਕਸ਼ਾਂ ਵਰਗੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਅਫਸਰ ਨਿਯਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤਜਾਰਤ, ਬਪਾਰ, ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦਸਤਕਾਰਕ ਹੁਨਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤੇ ਮੌਤ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨਿਯਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫ਼ਾਸਲੇ ਨੂੰ ਦਸਣ ਲਈ ਦਸ ਦਸ ਸਟਾਡੀਆਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉਪਰ ਇਕ ਇਕ ਮੁਨਾਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਰਾਮਾਯਣ ਅਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਬੜੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਦੋ ਤਰਫੀ ਤਾਜਰਾਂ, ਸੌਦਾਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਘਰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਘੱਟਾ ਬਰੋਣ ਲਈ ਸੜਕਾਂ ਉਪਰ ਛੜਕਾਉ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਬੜਾ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਰਾਮਾਯਣ ਵਿਚ ਇਕ ਔਸੀ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਵਧ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਤੀਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਸਭਿਅਕ ਜੀਵਨ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ।

ਅਤਿੱਥੀ ਸਤਿਕਾਰ

ਪ੍ਰਦੇਸੀਆਂ ਦੇ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਦਾ ਯੋਗ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰਾਉ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਫਸਰ ਨਿਯਤ ਸਨ। ਇਹ ਅਫਸਰ ਬਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਫੌਜੀ ਮਹਿਕਮਾ

ਫੌਜੀ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਇਹ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਅਫਸਰ, ਪੈਦਲ, ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਰਥਵਾਨ। ਪੈਦਲ ਫੌਜੀਆਂ ਪਾਸ ਬੰਦੇ ਬੰਦੇ ਜਿਭੇ ਲੰਮੇ ਕਮਾਨ ਹੁੰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਧਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦਬਾ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰ ਛੋੜੇ ਜਾਂਦੇ। ਏਰੀਅਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਤੀਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਢਾਲ ਅਤੇ ਨਿੱਗਰ ਤੋਂ ਨਿੱਗਰ ਛਾਤੀ ਦੀ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਖ ਦੇਂਦਾ। ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਖਬੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚਮੜੇ ਦੀ ਢਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਭ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਪਾਸ ਤਲਵਾਰਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ; ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਬਰਛੀਆਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਪਾਸ ਨੱਜ਼ੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਈਜ਼ ਦੇ ਬਰਛੇ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਬੇ ਹੱਥ ਵਲ ਰਥਵਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਲੜਾਕੇ ਜੱਧੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ। ਜੰਗੀ ਹਾਥੀ ਉਪਰ ਮਹਾਵਤ ਅਤੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਜੱਧੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ। ਰੱਥ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ।

ਜੰਗੀ ਰੱਥ

ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਇਕ “ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੱਥ” ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਅਤੇ ਉਚ ਉਡਾਰੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵੇਦਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਥ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਸਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੱਥ

ਰਾਮਾਇਣ ਅਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਭੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੋਤੀਆਂ ਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੀ ਰਥਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵਰਨਣ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਤ ਹਦ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ “ਸਾਵਿਤਰੀ ਆਪਣੇ ਉਸ ਉਚੇ ਰੱਥ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਈ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਗਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਜੁਲੇ ਵੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ।” “ਬਰਕਤਾਂ ਦੇ ਦਾਤੇ ਇੰਦਰ ਦਾ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੱਥ ਦੀ ਦਾਤ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।” ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਲਈ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ “ਜੋਹਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੱਥ ਬਖਸ਼ੇ।” ਪੁਰਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੱਦੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਲਗਾਮ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਖਤ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੁਹਾੜੇ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਹੀਆਂ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਰਨਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਥਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਅਸੀਰੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸ ਵੀ ਸਜੇ ਹੋਏ ਵੱਡਮੁਲੇ ਰਥ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੨੫ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਮਿਸਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਸੋਪੋਟੇਮੀਆਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਐਸੇ ਰੱਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਸੋਨੇ ਜੜਤ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਵੱਡਮੁਲੇ ਅਭੂਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰੱਥ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ। ੪੫੦ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਬਟਾਲੀਅਨ ਪਾਸ, ਅਮਰ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ੮੧ ਰੱਥ ਤੇ ੨੪੩ ਘੋੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਯੁੱਧ ਕੁਸ਼ਲਤਾ

ਹੋਰੇਸ ਹੰਮੈਨ ਵਿਲਸਨ ਅਤੇ ਗੁਸਟਾਵ ਓਪਰਟ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਯੁੱਧ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਯੋਗ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਗੁਜਰਾਤ ਉਪਰ ਨੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ, ਫੌਜੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕੁਛ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਮਸਾਲਾ ਉਸ ਨੇ ਵੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੈਸ਼ਮਪਾਈਨ ਰਚਿਤ 'ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਕਾ' ਅਤੇ ਉਸਾਨਾ ਜਾਂ ਸ਼ੁਕਰਾਚਾਰਯਾ ਰਚਿਤ 'ਸ਼ੁਕਰ ਨੀਤੀ' ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। 'ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਕਾ' ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੈਸ਼ਮਪਾਈਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤਕਸ਼ਿਲਾ ਵਿਖੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਨਮੇਸ਼ੇ ਨੂੰ ਧਨੁਰਵੇਦ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ, ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਧਨੁਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਹੁਨਰ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਸ਼ਿਸ਼ਤਾਈਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ।

ਫੌਜ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਜਰਨੈਲ ਕਰਦੇ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਹੀ ਹੁਕਮ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਫੌਜੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ੫੦੦੦ ਵਾਰਵਾ* ਮਾਸਕ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਕਮਾਂਡਰਿਨ ਰੀਫ਼ ਨੂੰ ੪੦੦੦ ਵਾਰਵਾ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਰਥਵਾਨ ਅਤੀਰਥ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ (ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ) ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ੩੦੦੦ ਵਾਰਵਾ ਮਾਸਕ ਮਿਲਦੇ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ੨੦੦੦ ਵਾਰਵਾ। ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੇ ਅਸਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੈਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦੇਣ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤੋਪਾਂ ਤੇ ਬਰੂਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਉਪਰਟ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਅਗਨ ਹਥਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਜਾਚ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਧਾਤ ਅਥਵਾ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜੰਗੀ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਲੋਹੇ ਅਤੇ ਸਿਕੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਉਤੇ ਸੁਟਦੇ ਸਨ। ਧਾਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾਉਣ ਤੇ ਢਾਲਣ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਬੜੇ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਗੁਹੜੇ ਤਜਾਰਤੀ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਹਿੰਦ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਵਿਚ ਕੁਛ ਵਧੇਰੇ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ। ਸੰਨ ੧੭੯੮ ਵਿਚ ਐਮ. ਲਾਂਘ ਨੇ ਫਰੈਂਚ ਇਸਟੀਚਿਊਟ ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਕਾਢ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਬੈਕ ਮੈਨ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੧੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ "ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇਨਵੈਨਸ਼ਨਜ਼ ਐਂਡ ਡਿਸਕਵਰੀਜ਼" ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਸੰਸ਼ੇਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਰਨਲ ਟਾਡ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ "ਐਨਲਜ਼ ਆਫ ਰਾਜਸਥਾਨ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ— "ਹਿੰਦੂ ਕਵੀ ਚਾਂਦ (ਚੰਦਰ ਬਰਦਾਈ) ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਅਗਨੀ-ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਵਰਨਣ ਆਇਆ ਹੈ, ਵਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ "ਮਾਲ ਗੋਲੇ" ਦਾ। ਸੰਨ ੧੦੦੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜਨਵੀ ਦਾ ਜੰਗ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਨੰਦ ਪਾਲ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤਦ

*ਵਾਰਵਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੋਹਰ (ਅਸ਼ਰਫੀ) ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ (ਤੂਫੰਗਾਂ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਚਿੱਠੀ ਅਰਿਸਟਾਟਲ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਬਿਆਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਡਰਾਉਣੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਜਦ ਵੈਰੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਅੱਗ ਉਗਲਾਣ ਵਾਲੇ ਗੋਲੇ ਵਰ੍ਹਾਏ।"

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸ਼ੁਕ-ਨੀਤੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ "ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਪਰ ਸਦਾ ਪਹਿਰੇ ਦਾਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪਹਿਰੇ ਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਅਗ ਵਰਗੇ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮੌਰਚੇ ਅਤੇ ਖਾਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।" ਸ਼ੁਕਰ-ਨੀਤੀ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੰਰੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹੀ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾਰਾਂ ਪਾਸ ਬੰਦੂਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਚਨਾ ਕਾਮਾ ਓਕਲਾਕੀਯਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ "ਜਿਹੜੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਕਰਮਚਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਠਾਹ ਠੂਹ ਨਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚੌਕਨਾ ਕਰਨ ਜਦ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤੀਵੀਆਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰੀੜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਥਵਾ ਜੁਆ ਖੇਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।"

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅੰਦਰ ਬੰਦੂਕ ਚਲੋਣ ਦਾ ਹੁਨਰ

ਉਪਰੋਕਤ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਉਪਰਟ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਸਿਗਨਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਆਮ ਸੀ। ਅੱਗ ਵਰਗੇ ਹਥਿਆਰ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ਅਗਨੀ ਅਸਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਅੱਗ ਵਰਗੇ ਹਥਿਆਰ। ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੋਵਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਬਾਰੂਦ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।

ਕਮਿਸਰੇਟ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮਹਿਕਮੇ

ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਮਿਸਰੇਟ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮਹਿਕਮੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਮਿਸਰੇਟ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਖੋਲ ਗੱਡੀਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਉਠਾਂ ਰਾਹੀਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਅਨਾਜ ਆਦਿ ਪੁਚਾਉਂਦਾ। ਦੂਜਾ ਮਹਿਕਮਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਐਡਮੀਰਲ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਦਾ। ਪਰਾਈਵੇਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਰਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਰਾਜ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ

ਹਿੰਦੂ ਸੂਤੀ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਪਾਉਂਦੇ, ਜੋ ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਇਸ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਉਪਰ ਇਕ ਪਟਕਾ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਖਬੇ ਮੌਢੇ ਵ ਉਪਰ ਤੇ ਸਜੇ ਮੌਢੇ ਦੇ ਹੇਠ ਕਰ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਇਕ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਜੋ ਅਧੀਆਂ ਲੜਾਂ ਤੀਕ ਅਪੜਦਾ। ਇਹੋ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧੋਤੀ ਸੀ। ਮਾਲਦਾਰ ਲੋਕ ਮਾਲਾ ਤੇ ਮੁਰਕੀਆਂ (ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ) ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਕੜੇ ਵੀ ਪਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਚਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਚਾਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣਾ ਅਪਮਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ

ਦੇ ਪਿਛੇ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਹੁੰਦੇ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਛੱਤਰ ਝੁਲਾਉਂਦੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਵਾਲਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਮਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਦਾੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਲਾਲ, ਸਬਜ਼ ਨੀਲੀਆਂ ਤੇ ਪੀਲੀਆਂ ਰੰਗ ਲੈਂਦੇ । ਤੀਵੀਆਂ ਕਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ । ਉਹ ਤੰਗ ਪਸ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਾਉਂਦੀਆਂ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿੰਦੀ, ਚੰਦਨ ਤੇ ਲਾਖ ਨਾਲ ਰੰਗਦੀਆਂ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਰਵਟੇ ਤੇ ਮਥੇ ਕਸਤੂਰੀ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੰਗਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਸਭ ਤੀਵੀਆਂ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਪਹਿਨਦੀਆਂ, ਜੋ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਤੇ ਪਦਵੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਖ ਵਖ ਕੀਮਤ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ।

ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਨਿਆਸੀ

ਯੂਨਾਨੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਬੜੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ, ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਛਿਲ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਢਕਦੇ ਅਤੇ ਕੰਦ ਮੂਲ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰਾਗ ਰੰਗ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਇਕੋ ਥਾਂ ਅਹਿਲ ਬੈਠੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਸਖਤ ਤੇ ਨਰੀ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੀਕ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ, ਮੁਰਾਦਾਂ ਮੰਗਦੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਂਦੇ ।

ਪਰਕਰਨ-੬

ਅਸਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁਝ ਫਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਤੇ ਧਰਮ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਿਸਟਮ ਵੇਦਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਦ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਇੰਦਰ, ਸੂਰਜ, ਸੋਮ ਅਰਥਾਤ ਚੰਦ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ, ਵਰੁਨ ਦੇਵਤਾ, ਜਲ, ਧਰਤੀ, ਅਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਤ ਆਤਮਾ । ਤੱਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਵਤੇ ਮੰਨ ਕੇ ਪੂਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਚੇਤੇ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਰੀਏ ਇਥੋਂ ਦੇ ਅਸਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇੰਦਰ ਨੇ, ਜੋ ਆਕਾਸ਼, ਬੱਦਲ, ਬਿਜਲੀ ਤੇ ਮੀਂਹ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਮੁਨਾਰੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਸਿੰਧ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਦੇ ਵਿਜਈ ਰੱਬ ਦੇ ਮਗਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇੰਦਰ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਇਸ ਲਈ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲ ਬਖਸ਼ੇ, ਜਦ ਜੰਗ ਦਾ ਬੰਡਾ ਝੁਲੇ ਤਦ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਆਮ ਵਰਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਵਿਜੇ ਦਿਵਾਏ । ਮਿੱਤਰ ਦੇਵਤਾ ਜੋ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਦੀ ਮੂਰਤੀ, ਅਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਆਈ । ਉਸ ਨੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਥੰਮ੍ਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੰਦੇ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤਕਿਆ । ਵਰੁਨ ਜੀਵਨ ਤੇ ਜਲ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪਨ

ਹੋਇਆ ! ਅਗਨੀ ਅਰਥਾਤ ਅੱਗ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਆਪਣੀ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈ ਨੂੰ ਗਰਮਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਵੇਦਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਉਸ ਇਕ (ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ) ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਜੋ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ । 'ਹਾਂ ਉਸ ਪਰੀ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਮਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ।'

ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਨਵੀਨ ਵਿਚਾਰ

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਚਲ ਪਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਬੇਅੰਤ ਦੈਵੀ ਦੇਵਤੇ ਪੂਜੇ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ । ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਸਦੀ ਦ ਲਗ ਪਗ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ । ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਸ਼ਿਵ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਕਛ ਹੋਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੀਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਗਈ । ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਹੀਰੋ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਵਤਾਰ ਸੂਰਬੀਰ ਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤੇ ਪੂਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਏਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਿਹਾ ਵਰਨਣ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਬ੍ਰਹੱਮਾ

ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਬਰਹੱਮਾ,

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਵਤਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉੱਤਪਤੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਤੇ ਸੰਘਾਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਤਿੰਨ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੇ ਚਮਤਕਾਰ ਪਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਸਫੈਦ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਗਰਫ਼ ਦੀ ਦਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਰਮੰਡਲ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਸਵਰਗ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੀਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਇੰਦਰ

ਇੰਦਰ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਭੈ ਭੀਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਬਹੁਤਾ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ, ਧਨ ਦੀ, ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਦਾਤਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਿਵ

ਮੌਤ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਦੇਵਤਾ, ਸੰਘਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਪੰਜ ਮੁਖ ਤੇ ਚਾਰ ਭੁਜਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਸ਼ਕਲ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਵਾਧੂ ਅੱਖ ਵਾਲੀ। ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਰੁੰਡ ਦੀ ਮਾਲਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਫਟੜ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਨਰਿਤ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਖੋਪੜਾਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਾਲਾਨਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੱਟੜ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਕੰਬਾਉ ਰਸਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਜੀਭ ਨੂੰ ਵਿਨੁਨਣਾ, ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚ ਲਕੜੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਠੋਕਣਾ ਆਦਿਕ। ਉਹ ਦੁਰਗਾ ਤੇ ਕਾਲੀ ਦਾ ਪਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਨੂ

ਜਗਤ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨੂੰ, ਸ਼ਿਆਮ ਰੰਗ ਦਾ ਤੇ ਚਾਰ ਭੁਜਾਂ ਵਾਲਾ ਵਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੁਹਾੜਾ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਸੰਖ; ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਫੁਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਕੇਸਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਐਸੇ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਧਾ ਧੜ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਤੇ ਅੱਧਾ ਪੰਛੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਰ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਪਤਨੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਕ ਪਤਨੀ ਲਛਮੀ, ਧਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਰਸਵਤੀ, ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਲਛਮੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਕੇਸਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਉੱਤੇ ਬਰਾਜਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਪੰਖੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਸੋਬਾ ਜਲ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਦਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਉਹ ਸਦਾ ਵਿਚਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਇਕ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦੀ।

ਗਨੇਸ਼

ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਤੇ ਚਾਰ ਹੱਥ ਵਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਚੂਹੇ ਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਪਾਸ ਜਾਓ ਉਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਗਨੇਸ਼ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਵੇਈ। ਕਿਸੇ ਬਾਣੀਏ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਉਪਰ ਜਾਓ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਉਪਰ ਗਨੇਸ਼ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨਜ਼ਰ ਆਏਗੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਜ਼ਰ ਓਸੇ ਮੂਰਤੀ ਉਪਰ ਜਾਏਗੀ। ਸੌਦਾਗਰ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਰਖਦੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਖਿਅਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਖਤ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਕੋਈ ਵੀ ਲਿਖਤ ਪੜ੍ਹਤ ਕਰਨ ਲਗੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕੇਸਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਾਫਰ ਗਨੇਸ਼ ਦਾ ਆਵਾਹਨ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ:—ਐ ਕਸ਼ਟ ਨਿਵਾਰਨ ਹਾਰ ! ਮੇਰੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰ।

ਦੁਰਗਾ

ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਦੀਆਂ ਦਸ ਭੁਜਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਗ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਦੈਂਤਾਂ ਦਾ ਸੰਘਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜਨਮ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਤੀ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੋ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹਰ ਮਨ ਭਾਉਣੇ ਹਨ।

ਕਾਲੀ

ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜੰਗੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਸਯੋਗ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਸ਼ਿਆਮ ਹੈ। ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਲੇ ਨਾਗ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਾਵ ਭਾਵ ਤੋਂ ਡਰ ਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਟਪਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਇਕ ਅਸਰ ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਫ਼ਤਹ ਨਾਲ ਉਹ ਐਨੀ ਖੀਵੀ ਹੋ ਉੱਠੀ ਕਿ ਨੱਚਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਨਰਿਤ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਨਾ ਹਿਲ ਗਈਆਂ। ਨਰਿਤ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵ ਘਾਇਲ ਹੋਏ ਤੇ ਮਰ ਗਏ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਸ਼ਿਵਜੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਡਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਬਹੁਤ ਲੰਮੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਬੁਤ ਬਣੀ ਬੋਹਿਸ ਖੜੀ ਰਹੀ। ਏਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਰਸਵਤੀ

ਸਾਹਿੱਤ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸਰਸਵਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਗੋਰੀ ਨਸ਼ੋਰ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕੰਵਲ ਫੁਲ ਉੱਤੇ ਖੜੀ ਸਿਤਾਰ ਵਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ! ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

ਜੰਗੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੰਸੀ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਬਰਿਸ਼ ਦੀਆਂ

ਗੋਪੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀਆਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਮੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਉਸ ਦੀ ਆਯੂ ਕੇਵਲ ਅਠ ਸਾਲ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਚਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਦੇਹਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗਲੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਭਿਆਣਕ ਵਰਖਾ, ਹਨੇਰੀ ਤੇ ਗੜਿਆਂ ਦਾ ਤੂਫਾਨ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਝਖੜ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਮਦੈਸ਼ੀ ਮਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਗੋਵਰਧਨ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੀਚੀ ਉਤੇ ਚੁਕ ਲਿਆ ਤੇ ਪਰਬਤ ਦੀ ਛਤਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸਭ ਪ੍ਰਸ਼ੁਆਂ ਤੇ ਪੋਂਡੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਥਲੇ ਪਨਾਹ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚ ਗਈਆਂ। ਉਹ ੧੬ ਹਜ਼ਾਰ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਰਾਸ ਰਚਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੌਤ ਅਚਾਨਕ ਪੈਰ ਵਿਚ ਤੀਰ ਲਗਣ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕ ਵਰਖੱਤ ਹੇਠ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਖਿਆਤ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧਨਵਾਨ ਹਿੰਦੂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਮਰਦ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਰਾਮ

ਰਾਮ ਵੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅਵਤਾਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਮ ਹੀ ਰਾਮਾਇਣ ਦਾ ਹੀਰੋ ਹੈ। ਰਾਮ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਖੁਸ਼ੀ ਅਥਵਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾਇਕ। ਇਸ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ 'ਰਾਮ ਰਾਮ' ਚਾਲੂ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਖੁਸ਼ ਰਹੋ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹੋ। ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਹਨੂਮਾਨ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਮੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਧਨੁਰਵੇਦ

ਧਨੁਰਵੇਦ ਅਰਥਾਤ ਅਸਤਰਾਂ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਚਰਨ, ਅੱਠ ਭੁਜਾਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਨੇਤਰ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸੱਜੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬਜੱਰ, ਖੜਗ, ਧਨੁਸ਼ ਤੇ ਚਕ੍ਰ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਚਾਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਤਾਗਨੀ (ਜੋ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ) ਗਦਾ, ਤਰਸੂਲ ਤੇ ਕੁਹਾੜਾ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਕਲਗੀ ਜਾਦੂ, ਇਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਚਮਤਕਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਦਿਲ ਤਾਵੀਤਾਂ ਤੇ ਜਾਦੂ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ, ਇਸ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਜੰਗੀ ਚਾਲਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨੇਤਰ ਪੀਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਪਟਕਾ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬੈਲ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ

ਨਿਸ਼ਚੇ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਸੰਬੰਧੀ ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਫਰ ਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਉਪਰ ਪਏ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਅਥਵਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਵਸਤੂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੂਰਜ, ਚੰਨ, ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਦੁਜੀਆਂ ਕਵਰਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜਾਨਵਰਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ, ਬਿਰਛਾਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖੁਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨਾ ਤੇ ਲੂਣ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੁਧ ਰਿੜਕ ਕੇ ਮਖਣ ਕਵਦੇ ਹਨ। ਧਰਮਾਤਮਾ ਹਿੰਦੂ ਜਦ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ

ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਉਹ ਪਾਣੀ ਦੇ ਥੱਕ ਭਰ ਕੇ ਸੂਰਜ ਵਲ ਸੁਟਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਵਿਚ ਠੰਡਕ ਵਰਤੇ। ਇਹ ਲੋਕ ਜੰਗਲ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਂਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।। ਹਾਥੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਵਕਦ ਜਾਨਵਰ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਠ ਦੇ ਕਦ ਕਾਠ ਦੇ ਉਚੇ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜਿਸਮ ਐਡਾ ਮੋਟਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਕਾਲੀ ਕਲੋਟੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਮੋਟੇ ਪਹਾੜ ਵਰਗੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ਾਨ ਹੈ ਉਹ ਉਠ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਸੁੰਦਰ ਮੋਰ ਦੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਲਗੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿੱਪਲ ਅਤੇ ਬੋਹੜ ਦੇ ਬਿਰਛਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕਦ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਆਸ ਇਹ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਮਰਚੁਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਿਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਮੱਠੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੋ ਸੁਵਰਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਹਨ।

ਹਨੂਮਾਨ

ਹਨੂਮਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਬਾਂਦਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਹਨੂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਖਾਖ ਦੀ ਹੱਡੀ। (ਦਾੜ੍ਹ) ਸੂਰਜ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਥਲੇ ਭਿਗਣ ਨਾਲ ਬਾਂਦਰ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹ ਟੁਟ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹਨੂਮਾਨ, ਅਰਥਾਤ ਬਾਂਦਰ ਦੇਵਤਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਮਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਜਨਮ ਦਿਨ ਉਪਰ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਮਨਾ ਤੇ ਗੰਗਾ

ਹਿੰਦ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਸਿੰਧੂ ਨਦੀ ਨੂੰ ਧਨ ਦਾਤੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਲੋਂ ਜਮਨਾ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀਆਂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇਹ ਲੋਕ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੰਗਾ ਮਾਈ ਤੇ ਜਮਨਾ ਮਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤ ਗੰਗਾ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੁਵਰਗ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁੜ ਸੁਵਰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਬੇਅੰਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਿੰਦੂਆ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਗੰਗਾ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਭ ਪਾਪ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਘੋਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਗੰਗਾ ਜਲ ਦੀ ਛੋਹ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜੀਵ ਪਵਿਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਹੋਵੋ ਉਸ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਟ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਨਾਮ ਲੈਣ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਗੰਗਾ ਮਾਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਰੋਗੀ ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਲਿਆ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਪਵਿਤਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਸੁਵਰਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏ। ਇਹ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਹੈ। ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ

ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ (ਫੁਲ) ਲਿਆ ਕੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਜਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਪਰੈਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਖਵਾਰੇ 'ਚ ਹਰਿਦਵਾਰ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਨਾਰੇ ਹਰ ਸਾਲ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਯਾਤਰੀ ਆ ਕੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਧੋਂਦੇ ਹਨ।

ਗਉ ਤੇ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ

ਗਉ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਵੀ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਗਉ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੋਇਆ ਜਾਏ ਤਦ ਬਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਪਹਿਲੀ ਧਾਰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਨਮਿੱਤ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਦਵਾਈ ਪੀਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਤੁਪਕੇ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਛਿੜਕ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਈਰਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਹਾਫਜ਼ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ :—

ਅਗਰ ਸ਼ਰਾਬ ਖੋਰੀ ਜ਼ਰੂਂ ਅਫਸ਼ਾਨਿ ਬਰ ਖ਼ਾਕ।
ਅਜ਼ ਗੁਨਾਹ ਕਿ ਨਫਈ ਰਸਦ ਬਗੈਰ ਚਹਿ ਬਾਕ।
ਅਰਥਾਤ ਜਦੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲਗੇ ਤਦ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੁਟ ਦੇਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਪਾਪ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪੁਜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਕੁਝ ਤਲਾ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਪਵਿਤਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

ਸੱਪ ਦੀ ਪੂਜਾ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਪ-ਪੂਜਾ ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਪ-ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨਾਗ ਪੰਚਮੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਵੀ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਲੂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਨਾਗ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਰਾਮਾਤਾਂ* ਦਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਲਾਈ ਬਿਆਸ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਐਸੇ ਕਈ ਮੰਦਰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ।

ਬਿਰਫ਼ ਪੂਜਾ

ਦੇਓਦਾਰ (ਪਵਿਤਰ ਦਾਰੂ) ਦਰਖਤ ਦੀ ਕੁਲੂ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਹੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਵੇਵੇ ਤੇ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਵਤਾ-ਦਰਖਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਦਾ, ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦੇ ਇਸ਼ੜਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ,

* 'ਕੁਲੂ, ਲਾਹੌਲ ਅਤੇ ਸਪਿਟੀ ਦੇ ਪਰਬਤੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ' ਰਚਿਤ ਕੈਪਟਨ ਏ. ਐਫ. ਵੀ. ਹਾਰਕੋਰਟ, ਬੰਗਾਲ ਸਟਾਫ਼ ਕੂਰ, ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਪੰਜਾਬ। ਇਹਨਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੇਖਕ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਰਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਾਗ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਲਿੰਟਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਲਕੜ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਪੇਚਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਫਸਲ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ।

ਜੰਡ ਦੀ ਪੂਜਾ

ਜੰਡ ਦੇ ਦਰਖਤ ਨੂੰ, ਜੋ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹੈ, ਜੰਡੀ ਮਾਈ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੁਤਰ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ, ਪੱਖੋ ਝਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਜੇਵਾ ਕਈ ਕਈ ਘੰਟੇ ਤੀਕ ਚਾਲੂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਮਾਤਾ ਜੰਡੀ ਪੁਸ਼ੀਨ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਬਰਾਤ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਨੇੜੇ ਜੰਡੀ ਦਾ ਬਿਰਫ਼ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਾਰੀ ਬਰਾਤ ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸੁਖਣਾ ਸੁਖਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਜੰਡੀ ਦੂਰ ਹੋਵੇ ਤਦ ਵੀ ਉਸ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਸ਼ੀਨ ਰਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਝੰਗ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਹਿੰਦੂ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਜੰਡੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਸਿਰ ਝੁਕਾਈ ਇਹ ਗਾਉਂਦੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :—ਜੰਡੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਬਾਰ ਬਰੜਾ ਲੈਣ ਆਈ ਆਂ। ਅਰਥਾਤ ਜੰਡੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਬਚੜੇ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਲੈਣ ਆਈ ਹਾਂ। ਇਕ ਹੋਰ ਲੜਕੀ ਜੰਡੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਖੜੀ ਇਹ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ :—

ਜੰਡੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਜੋਤਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ,
ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵੀਰ ਖੜਾ, ਜੋਤਾਂ ਜਾਗਦੀਆਂ।

ਪੱਥਰ ਪੂਜਾ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦੇ ਨਗਰ ਕਲਾਨੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਕਾਲੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਚਟਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਆਸ ਪਾਸ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਚਟਾਨ ਉੱਤੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਮੂਰਤੀ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਾਂਦੇਓ ਦੀ ਗੱਦੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਸੁਵਰਗੀ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ

ਜਿਹੜੇ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਸੁਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਹੈ। ਨਗਾਹੀਆ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਸੰਤ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਦੀ ਸਮਾਧ-ਜ਼ਿਲਾ ਮਲਤਾਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰ ਗੰਜ ਦੀ, ਪਾਕਪਟਨ ਜ਼ਿਲਾ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਵਿਚ, ਬੂ ਅਲੀ ਕਲੰਦਰ ਦੀ ਪਾਨੀਪਤ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਾਈ ਹੀਰ ਦੀ ਝੰਗ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੀਰ ਦਸਤਗੀਰ ਜੀਲਾਨੀ ਨਾਮੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰ ਉਪਰ ਕਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਉਪਰ ਲਭੂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਖਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਮੁਜਾਫ਼ਰਾਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਨੂੰ ਜਲ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਥਵਾ ਖੂਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਡਰਾਂ ਉਪਰ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਆਤਮਾ ਦੇ ਆਵਾਗਉਨ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਾ

ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਆਵਾਗਉਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਵੱਡਾ

ਅੰਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪੁਰਨ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਕ ਵੱਡਾ ਨਿਯਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਭ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਵਤੰਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਜਾਏ। ਧਰਮਾਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜੀਵ ਨੂੰ ਨਾ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਅੰਯੋ ਪਰਾਨੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕਦੇ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਜੋ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਵਰਗ ਜਾਂ ਨਰਕ ਉਹਨਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਭੁਗਤਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਏਥੇ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਬਰਾਹਮਣ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਰ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੋਡੀ ਨੇ ਇਕ ਸੰਦਰ ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਕੁਛੜ ਚੁਕ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸੜਕ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਤੇ-ਸਿਧ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਰਾਮ ! ਰਾਮ !! ਇਸ ਜਾਨਵਰ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਹੁਣ ਫਰੰਗਣ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਮੌਜ ਲੁਟ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਰਿਵਾਜ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਅੰਨੀ ਡੂੰਘੀ ਜੜ੍ਹ ਫੜ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਕ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਇਕ ਪਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸੋਢੇ ਬਾਜ਼ੀ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪ੍ਰੋਗਤੀ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਵੀਨ ਹਿੰਦੂਪਨ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਵੇਦਕ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਅੱਡਰਾ ਹੈ।

ਬਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਅਫਿਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਰਾਹਮਣ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਉਪਰ ਅੰਨੇ ਛਾ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਤੇ ਲਾਭਵੰਦ ਮੈਂਬਰ, ਸਲਾਹਕਾਰ, ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਸਤ, ਲਾਲਚੀ ਤੇ ਵਹਿਮੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਫਿਰਕਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਦੁਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਟੈਕਸ ਉਗਰਾਹਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਰਿਵਾਜੀ ਟੈਕਸ ਉਗਰਾਹਣ ਦੇ ਆਦੀ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਵਸਰਾਂ ਉਤੇ ਭੋਜਨ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੋੜੀ ਨਹੀਂ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਰਨ ਉਤੇ ਪਲੰਘ, ਘੋੜੇ, ਬਸਤਰ, ਬਰਤਨ, ਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਬੜੀ ਔਕੜ ਪੇਸ਼ ਪੈਂਦੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ। ਚਾਰਪਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿਰਹਾਨਾ, ਕੰਬਲ ਤੇ ਦੁਜੀਆਂ ਲੜੀਂਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਸ਼ੈ ਬਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ, ਉਹੋ ਸ਼ੈ ਸੁਵੱਰਗ-ਵਾਸੀ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਰਪਾਈ ਉਤੇ ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸੌਂਦਾ, ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਭ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਬਰਾਹਮਣ

ਰਖਵਾਲਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਵਸੀਲਾ ਜਿਸ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਤਰਾਂ, ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸੁਖੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਮਿੱਤ ਮਿੱਤਰ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪੁਜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਇਹ ਬਰਾਹਮਣ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਬਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਕੰਤਾ ਕੌਲ ਇਕਰਾਰ ਤੋੜਦਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਬਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪੁਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ੈਤਾਨ (ਪ੍ਰੇਤ-ਆਤਮਾ) ਦਾ ਜਨਮ ਧਾਰਦਾ ਹੈ, ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਤੇ ਸਦਾ ਦੁੱਖ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੂਮੜੀ ਨੂੰ ਮਾਸ ਖਾਂਦਿਆਂ ਤਕ ਕੋ ਇਕ ਬਾਂਦਰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਉਂ ਕਲਿਆਨ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ :-

“ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ! ਤੇਰੀ ਇਸ ਔਕੜ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਉਤੇ ਬੜਾ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੰਦੀ ਸ਼ੈ ਉਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੱਜਰ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਗਰੀਬ ਲੁਮੜੀ ਨੇ ਹੰਝੂ ਕੋਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਅਫਸੋਸ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾ ! ਮੈਂ ਵੀ ਕਦੇ ਮਨੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਸਾਂ। ਬਰਾਹਮਣ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਕੇ ਤੁਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਉਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੁਣ ਭੁਗਤ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।”

ਜਨਮ ਦੀ ਘੜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਤੀਕ ਧਰਮਾਤਮਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਉਤੇ ਜਿਹੜਾ ਵਿਸ਼ਾ ਛਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਬਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੈ। ਬਰਾਹਮਣ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਚਰਨ ਧੂੜ ਰੋਗ ਹਟਾਉਂਦੀ, ਪ੍ਰੇਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਤੇ ਪਾਪ ਧੋਣ ਲਈ ਅਮੋਤ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਨਤਾ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਨਤਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਕ੍ਰੋਧ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਹਿੰਦੂ ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਥੇ ਤੁਰਕੀ, ਅਰਬ, ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਈਸਾਈਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾ ਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਖਾਣਾ ਹੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਤੋਂ ਤੀਕ ਆਮ ਜੱਨਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਵਖਰੀ ਹੀ ਕੌਮ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਿਸੇ ਹਲਕੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਜਾਤੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਲੈਣ ਲਈ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਕਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਤਅਸਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਰਾਸਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਮ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਸਾਂਝੇ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਜਾਤ ਪਾਤ ਵਰੁਧ ਜਹਾਦ ਖੜਾ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਭ ਵਿਰਥਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜ ਬੱਝ ਗਏ। ਸੀਲੋਨ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਬਾਕੀ

ਬਚਿਆ ਹੈ । ਉਥੇ ਵੀ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਜਾਤ ਪਾਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਮਹਾਨ ਵਡੇ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦਿਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇਗ ਸਦੀਆਂ ਤੀਕ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਅਟੁਟ ਕੰਧ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ।

ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ

ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਕਹਿਣ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਹੈ । ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤਦ ਹੀ ਭੈੜਾ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਜਾਂ ਬਰਤਰੀ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁਧ ਘਿਰਣਾ ਉਤਪਨ ਕਰੇ । ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਨਹੀਂ । ਕੇਵਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਹੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ, ਇਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਪਾਬੰਧੀਆਂ ਕਾਇਮ ਹਨ ਜਿਹੋ ਜਹੀਆਂ ਕਿ ਮੁੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਪੁਰਾਤਨ ਰੋਮਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਪੈਟਰੀਸ਼ੀਅਨ ਤੇ ਪਲੈਬੀਅਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਪਾੜਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਹੀ ਪਾੜਾ ਸੀ । ਪੁਰਾਤਨ ਮਿਸਰੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਵੰਡ ਵੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਤ ਪਾਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਅਣ ਲਿਖਿਆ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਰੂ ਨਾਲ ਉਹ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਠ ਜੋੜ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਯੂਰਪ ਵਿਚ, ਅਰਬ ਵਿਚ ਤੇ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਵਧਰੀ ਹੀ ਮੇਜ਼ ਲਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ । ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਸ਼ਲ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਹੋਣ । ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘਟੀਆ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਮਿਝਾਪ ਰਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਲੋਕ ਨਕ ਬੁਲ ਵਟਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਲੋਕ ਨਕ ਬੁਲ ਇਸ ਲਈ ਵਟਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਸੂਖ ਤੇ ਵਫ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਘਟ ਨਾ ਜਾਏ । ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਜੁਲਦੀ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਏਨੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਹਦ ਬੰਨੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਟੁਟ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਜਾਤ ਪਾਤ ਭਾਰਤ ਲਈ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ।

ਵੱਖ ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਕਾਰ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ

ਹਿੰਦ ਦੀ ਗੋਰਮਿਟ,* ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਏਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਏਸ ਦੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ । ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਹਿਰ

*ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਕਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਲਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਸੀ, ਜੋ 1946 ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ । ਸੰਨ 1947 ਈ: ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਕੌਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤੇ ਏਥੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਧੜੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ—ਉਲਥਾਕਾਰ

ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਲਈ, ਸੂਦਰਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਚਮਾਰਾਂ ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਲਈ, ਸਭ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ । ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰਾਂ ਲਈ ਬਾਣੀਏ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਲਈ, ਨਵਾਬਾਂ ਤੇ ਧੌਬੀਆਂ ਦੇ ਬੇਟਿਆਂ ਲਈ ਸਭ ਵਾਸਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਬੈਂਚ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਇਕੋ ਉਸਤਾਦ ਪਾਸੋਂ ਸੰਬਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਜਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਸ਼ਲ ਸਲੂਕ ਰਵਾ ਨਹੀਂ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਜੋ ਦੂਜੀ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਹੋਵੇ । ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਸਭ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਜਾਂ ਤੇਲੀ ਦਾ ਪੁਤਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੋਵੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਨੌਕਰੀ ਉਪਰ ਉਢੇ ਹੀ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ । ਸੋਸ਼ਲ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾ ਲਏ ਹਨ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਿਦਿਆ ਫੈਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਲੋਕ ਗੋਰਮਿਟ ਦੇ ਨਿਰਪਖ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਹਿੰਦ ਦੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਭਵਿੱਖ

ਇਕ ਸਮਾਂ ਆਏਗਾ ਜਦ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀਆਂ ਇਹ ਅਟੁੱਟ ਜ਼ਿੰਜੀਰਾਂ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਟੁੱਟ ਜਾਣਗੀਆਂ ; ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੀਕ ਕਿਸਾਨ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤੀਕ ਫੁਲਾਂ ਵਿਚ ਬਾਗ ਅੰਦਰ ਸੁਗੰਧੀ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਚਿਰ ਤੀਕ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਉਹ ਪਵਿਤਰ ਪੁਣ ਹੈ ਜੋ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਹਿੰਦੀ ਕੌਮ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋ ਰਖਿਆ ਹੈ । ਜਾਤ ਪਾਤ ਭਾਰਤੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੈ । ਇਹ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਹੈ ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਇਹਨਾਂ ਲਈ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ । ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕੌਮਾਂ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ । ਇਕ ਈਰਾਨੀ ਕਵੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ —

ਕੁਨਿੰਦ ਹਮ ਜਿਨਸ ਬਾਹਮ ਜਿਨਸ ਪਰਵਾਜ਼
ਕਬੂਤਰ ਬਾ ਕਬੂਤਰ ਬਾਜ਼ ਬਾ ਬਾਜ਼
ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਜਾਨਵਰ ਆਪਣੀ ਜਿਨਸ ਦੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦਾ ਹੈ, ਕਬੂਤਰ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਡਦੇ ਹਨ ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ

ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਕੁ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਜੋ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ ਉਹ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ । ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਪਰਿਰਾਵਾ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਬਰਾਹਮਣ ਹੀ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ । ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ-ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਕਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਘਟੀਆ ਤਿਸਮ ਦਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ “ਘਰ ਦਾ ਚਾਨਣ” ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਮਿਸਰੀ ਤੇ ਚੀਨੀ ਤੀਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਰੁਪਏ ਬਦਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਕਦੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ । ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ—“ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਤੀਵੀਆਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਘਰ ਉੱਤੇ ਦੇਵਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦੇ

ਹਨ। ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਦਾ ਸਭ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਿਵਾਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਵੀ ਕਦੇ ਸਖਤ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਕੋਈ ਮਨਾਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਣ-ਵਿਆਹੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤੀਵੀਂ ਉਸ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਪੂਰਨ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵਾਰਸ ਵੀ ਉਹਦੀ ਲੜਕੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਇਸਤਰੀ-ਧਨ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਵੇਚ ਵੱਟ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਕਦੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਰੁਪਿਆ ਸੁਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਂਦੇ। ਪਰ ਅਜ ਕਲ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵਿਆਜ ਨੂੰ ਹੀ ਮੁਖ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਧਨਾਭ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅੰਦਰ ਇਕੋ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਵੀ ਢਿਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਭਾਈ ਚਾਰਕ ਰਿਵਾਜ

ਹਰ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ। ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਖੜੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਉਠਣ ਸਾਰ ਹੀ ਮਰਦ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦਰਿਆ ਵਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਗਿਆਂ ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਗਾਗਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਇਸ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਭ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥ, ਨਿਰਬਲਤਾ ਜਾਂ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਅਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਨਦੀ ਉਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਹ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਪੂਰਬ ਵਲ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਆਲੋਜੀ ਵਿਚ ਸੱਚਆਈਆਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ

ਮਿਸਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੂ ਮਿਥਿਆਲੋਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗੁਝੇ ਭੇਦਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਛੁੱਝਾਈਆਂ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਉਚੇਰੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਸ ਅਸਾਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਪਾਮਤਾ ਤੇ ਸਵਾਰਥਹੀਨਤਾ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਧਰਮ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਚ ਕੁਛ ਕੁਛ ਭਾਗ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਰਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਛ ਭਾਗ ਸਰ ਵਿਲਿਅਮ ਜੋਨਜ਼ ਦੀ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਥੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਸਰੀਰ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅੰਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਇਹ ਇਕ ਐਸਾ ਮਹਲ ਹੈ ਜੋ ਹੱਡੀਆਂ ਰੂਪੀ ਸ਼ਤੀਰਾਂ ਤੇ

ਕੜੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਠੇ ਅਤੇ ਲਹੂ ਦਾ ਗਾਰਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਚਮੜੇ ਰੂਪੀ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਦੁਰਗੰਧੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵਿਸ਼ਵ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਸਰੀਰ ਬੁਢਾਪੇ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ, ਰੋਗਾਂ, ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਘਰ ਹੈ; ਇਹ ਚਿਰ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਲਪ ਸਥਾਈ ਹੈ; ਆਤਮਾ ਦੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਮਹਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਸਦਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਰੀਰ ਕੀ ਹੈ ? ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਰੁਖੜਾ, ਰਿੜੀਆਂ ਦਾ ਰੈਣ ਬਸੇਰਾ; ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਲੇਖਕ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਫੇਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

“ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਸਗੋਂ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰੇ; ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਘੁਰਕੀਨ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।”

“ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨ ਮਾਤਾ, ਨ ਪਿਤਾ, ਨ ਇਸਤਰੀ, ਨ ਹੀ ਪੁਤਰ ਤੇ ਸਾਕ ਸਬੰਧੀ ਹੀ ਜਾਣਗੇ; ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਜਾਏਗੀ ਤਦ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਪੁੰਨ ਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਰਮ ਹੀ ਹੋਣਗੇ।”

“ਮਨੁੱਖ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੰਮਦਾ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ; ਪਾਪ ਅਤੇ ਪੁੰਨ ਦਾ ਭਾਗੀ ਵੀ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।”

“ਜਦ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਆਤਮਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਪਿਛੇ ਮਿੱਟੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਸਾਕ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਓਦੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦ।”

“ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰੇ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪੁੰਨ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਕਰਨਗੇ।”

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤਿਆਗ ਦਾ ਪਤਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:—

“ਐ ਅੰਵਾਣ ਮਨੁੱਖ! ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੋਂ ਬਚ, ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰ; ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਧਨ ਤੂੰ ਇਕਤਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਉਹ ਨੇਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਤਰ ਕਰੇ; ਇਹਨਾਂ ਨੇਕੀਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤੇਰੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।”

“ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਖੇਡ ਪਿਆਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬ੍ਰਿਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; ਉਸ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।”

“ਕੌਣ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਹੈ ਤੇ ਕੌਣ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁਤ ? ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਵਚਿਤਰ ਹੈ; ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੀ ਲਗਦਾ ਏਂ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਏਂ ? ਮੇਰੇ ਭਾਈ! ਤੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਸੋਚ ਤੇ ਫੇਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰ।”

“ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਫੁਲ ਦੀ ਪੱਤੀ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ; ਇਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਅਲਪ ਸਥਾਈ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੈ ਜਾਏਗਾ।”

“ਬਿਰਫ਼ ਹੇਠ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ, ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸਉਣਾ, ਘਰ ਬਾਰ ਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ,

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਸ ਅਵਤੀ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਕੌਣ ਹੈ, ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ?”

“ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ, ਸੰਘ ਅਤੇ ਸਵੇਰ, ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਆਵਾ ਜਾਈ ਦਾ ਚੱਕਰ ਚਲਦਾ ਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ, ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਉਮਰ ਵਿਹਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਹਨੇਰੀ ਸਦਾ ਬੁਲਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।”

“ਸਰੀਰ ਜਰਸਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਧੌਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਮੂੰਹ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੰਦ ਬੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਛੜੀ ਵੀ ਕੰਬਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ; ਫੇਰ ਵੀ ਲਾਲਸਾ ਤੇ ਹਵਸ ਦਾ ਬੋੜਾ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਵਧਦੀ ਈ ਜਾਂਦੀ ਏ।”

ਸੂਤਕ ਪਾਤਕ

ਜਦ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪੁਾਣੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਹਿੰਦੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸੂਤਕ ਤੇ ਪਾਤਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਘਰ ਅਪਵਿਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਣ ਨਾਲ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਅਪਵਿਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੀਮਾਰ ਪਿਆ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਸੁਵਛ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਦ ਉਹ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਵੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਮਤ ਬਣਵਾ ਲਵੇ ਤਦ ਪਵਿਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਉਹ ਅਪਵਿਤਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਰਮਕ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਮਤ ਕਰਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੁਹਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਗਊ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਘੋਰ ਪਾਪੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਪਵਿਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਤੀਕ ਉਹ ਹਰਦਵਾਰ ਜਾ ਕੇ ਗੰਗਾ ਅਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਪਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਦ ਤੀਕ ਉਹ ਪਵਿਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਰਦਵਾਰ ਦਾ ਸਫਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਐਸੇ ਪਾਪੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਛੜੀ ਨਾਲ ਗਊ ਦੀ ਪੂਛ ਬੰਨ੍ਹੀ ਰਖੇ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਛੋਹੇ। ਕੁਲੁ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗਊ ਕਿਲੇ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਮਰ ਜਾਏ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਅਛੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਲੈ ਕੇ ਓਨਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਖਾਏਗਾ ਜਦ ਤੀਕ ਉਸ ਪਾਪ ਦਾ ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ ਨਾ ਕਰ ਲਵੇ।

ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ

ਮਾਤਾ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਰਹੀਣੇ ਉਪਰ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੰਦ ਸਾਫ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਦਰਖਤ ਦੀ ਕਟੀ ਹੋਈ ਹਰੀ ਟਾਹਣੀ ਦੀ ਦਾਤਣ ਨਾਲ ਦੰਦ ਸਾਫ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੰਦ ਸਾਫ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—ਐ ਜੰਗਲ ਦੇ ਦੇਵਤਾ! ਦੰਦ ਸਾਫ ਕਰਨ

ਲਈ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਇਕ ਟਾਹਣੀ ਵੱਢੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਲੰਮੀ ਕਰੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ, ਮਾਣ ਤੇ ਸੂਬ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇਵੀਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਅਨੇਕਾਂ ਗਊਆਂ; ਮਾਲ ਪੰਨ, ਬੁੱਧੀ, ਨਿਆਂ ਸਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬਲ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ।”

ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦਾ ਮੁੜ ਨਿਸ਼ਚਾ

ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਜਿੰਨਾਂ, ਭੂਤਾਂ, ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਅਤੇ ਪਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਭੈ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੁਹੜਿਆਂ ਭੰਗੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਰਨ ਮਰੇਂ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਲੋਕ ਤਾਪ ਅਤੇ ਦੁਜੇ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂ ਈ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਨਗਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਭੂਤ ਵਿਦਿਆ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਤੀਵੀਆਂ ਅਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ “ਨਜ਼ਰ” ਤੋਂ ਬਚੋਣ ਲਈ ਤਵੀਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੈੜੀ ‘ਨਜ਼ਰ’ ਦਾ ਇਕ ਇਲਾਜ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਨਹੂੰ ਨੂੰ ਜਿੱਪੀਆਂ ਨਾਲ ਪਰੋ ਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ‘ਨਜ਼ਰ’ ਤੋਂ ਬਚੋਣ ਲਈ ਇਕ ਅਸਰਦਾਰ ਇਲਾਜ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੈੜੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਸਾਮੁਣੇ ਸਰੀਹਾਂ ਅਤੇ ਅੰਬਾਂ ਵੇ ਪਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਨਮ ਸੰਸਕਾਰ

ਲੜਕੇ ਦੇ ਜਨਮ ਉਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਰਕ ਤੇ ਪ੍ਰੇਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰਖਿਅਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੀਰਘ ਆਯੁ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੀਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਟੁੱਟੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦੀ ਰੋਕ ਥਾਮ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦੀਵਾਲੀ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ

ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਮੇਲੇ ਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਤਿਹਾਰ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਦੁਕਾਨ ਜਾਂ ਮਕਾਨ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਸ ਦੀ ਲਪਾਈ ਪੁਤਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਲੀ ਨਾ ਫੇਰੀ ਜਾਏ ਜਾਂ ਜਿਥੇ ਦੀਵੇ ਨਾ ਬਾਲੇ ਜਾਣ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਵਿਤਰ ਦਿਹਾੜੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਬੰਸਰੀ ਵਾਲੇ ਗੁਪਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰਕਰਨ-੭

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ

ਜਦ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲ ਸੁਧਤਾਈ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਗੰਦਲੀ ਹੋ ਗਈ ; ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਚਨ-ਹਾਰੇ ਇਕ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਨੇ ਮਲ ਲਈ ਅਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਬਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਇਕ ਐਸਾ ਸੁਧਾਰਕ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਤੇ ਤਅੱਸਬ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਲਕਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਧਰਮ ਤੋਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਨਾ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸੁਧਾਰਕ ਸੀ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ; ਜਿਸ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅੱਧੀ ਵਜੋਂ ਨੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ ਸੀ ਸਿੱਧਾਰਥ। ਉਹ ਕਪਲ ਵਸਤੂ, ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਪਲ ਵਸਤੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਧੋਦਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜ ਨਿਪਾਲ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀ।

ਬੁੱਧ ਦਾ ਜਨਮ, ਈਸਾ ਤੋਂ ੬੨੨ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਦਾ ਜਨਮ ਈਸਾ ਤੋਂ ੬੨੨ ਸਾਲ ਮਹਿਲੇ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਸਾਕਿਆ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੀਖਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਬਰਾਹਮਣ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਸੁਪਰਦ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਸੋਚ ਵੀਚਾਰ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ੧੬ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਕ ਗੋਪਾ ਨਾਮੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੋਪਾ ਬੜੀ ਸੁਖੜ ਤੇ ਸੁਭਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਸੀ।

ਤਿਆਗ ਅਤੇ ਏਕਾਂਤ ਦੀ ਆਦਤ

ਗੋਪਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਰਖੇ-ਲੀਆਂ ਵੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਮਹਲ ਵਿਚ ਐਸ਼ ਇਸ਼ਰਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਦਾ ਮਨ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੋਚਦਾ:—

“ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਅੱਗ ਦੇ ਚੰਗਿਆੜੇ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਲਕੜ ਦੀ ਰਗੜ ਨਾਲ ਉਤਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਲਦਾ ਤੇ ਬੁਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਆਤਮਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਬਾਰੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲਗਦਾ।

ਬੁਢਾਪਾ, ਗਰੀਬੀ ਤੇ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਵੀਚਾਰ

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੀ ਆਯੂ ੨੯ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਰੱਥ ਵਿਚ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਿਰਬਲ ਬਿਰਧ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਝੜ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਿਰਬਲ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਸਾਧ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਛਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਕ ਅਰਬੀ ਉਤੇ ਪਏ ਮਰਿਤ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਪਈ। ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸਦੇ

ਉਦਾਲੇ ਬੈਠੇ ਰੋ ਪਿਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਜਕੁਮਰ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਨੇ ਰੋਗ ਲਗੇ ਹੋਣ ਤੇ ਜੋ ਅੰਤ ਬੁਢਾਪੇ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਗਰਾਸ ਬਣ ਜਾਣੀ ਹੈ? ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੁਖਾਂ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉਤੇ ਲਾਹਨਤ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੀ ਹੈ ਇਕ ਸੁਖਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਕਸ਼ਟ ਹੀ ਕਸ਼ਟ ਹਨ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸਿੱਧਾਰਥ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰ ਲਿਆ।

ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ

ਰਾਜ ਮਹਲ, ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜੰਮਿਆ ਪੁੱਤਰ ਸੀ) ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਅਤੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਉਹ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ ਜੀਗਲ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਰੜੀ ਤਪਸਿਆ ਕੀਤੀ, ਭੁੱਖ, ਪਿਆਸ, ਗਰਮੀ, ਸਰਦੀ ਤੇ ਝਖੜਾਂ ਦੀ ਰਤਾ ਪਰਵਾਹ ਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਛੇ ਸਾਲ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਸੋਚ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ। ਜਦ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨ ਹੋਈ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਤਪਸਿਆ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭੀ। ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਐਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਮਨੁੱਖਾ-ਬੁਰਾਈਆਂ ਉਤੇ ਵਿਸੈ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੁਧ ਦੀ ਸਿਖਿਆ

ਉਸ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦਵਾਰਾ ਇਹ ਚਾਰ ਵੱਡੀਆ ਸੱਚਾਈਆਂ ਮਲੂਮ ਕੀਤੀਆਂ ਦੁੱਖ ਕੀ ਹੈ? ਦੁੱਖ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਰਨ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਵਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ। ਬੁੱਧ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜੀਵ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਅਵਸ਼ ਉਠਾ-ਉਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗਾ।

ਬੁਧ

ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁੱਧ ਕਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਬੁਧ ਬਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਪੁਰਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਐਉਂ ੩੬ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਘਸਮੇਲੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਲਏ, ਭੱਦਨ ਕਰਾ ਲਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਰਮੰਡਲ ਫੜ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸੈਂਟ ਪਾਲ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰੋਮਨ ਰਾਜ ਦਾ ਪੈਦਲ ਚੱਕਰ ਲਾਇਆ ਸੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਬੁੱਧ ਨੇ ੪੪ ਸਾਲ ਤੀਕ ਦੂਰ ਦਰਾਡੇ ਦੇਸਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਲੇ ਬਣਾਇਆ।

ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਚਰਿਤਰ ਅਜੂਧਿਆ, ਗਯਾ ਅਤੇ

ਰਾਜਗਿਰ ਵਿਚ ਹੋਏ । ਹੁਣ ਇਹੋ ਅਸਥਾਨ ਬੋਧੀਆਂ ਲਈ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ।

ਅੰਤਮ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਚਲਾਣਾ

ਅੰਤਮ ਰਾਤ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ । ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਾਅ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦੇ ਬਿਰਫ਼ ਹੇਠ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸ ਬਿਸਤਰ ਉਤੇ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨਿਨ ਭਗਤ ਆਨੰਦ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਦੇ ਮੁਖਾਰ ਬੰਦ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਅੰਤਮ ਲਫਜ਼ ਨਿਕਲੇ ਉਹ ਸਨ, “ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਅਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ।” ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ । ਮਰ ਕੇ ਮਨੁਖ ਉਸੇ ਈਸ਼ਵਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਉਪਜਿਆ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਖ ਤੇ ਅਸਥੀਆਂ ਗੋਰਖ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਕਸੀਆ (ਕੁਸ਼ੀ ਨਗਰ) ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਦਬਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੋਧੀ ਮਾਤਮ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ।

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਉਤੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਰ

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਿਆਂ । ਬਰਾਹਮਣ ਦੀ ਬਰਤਰੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਤੋੜ ਦਿਤਾ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਰਿਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਖਣ ਲਈ ਕਰੜੀ ਤਪਸਿਆ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਤੋਰਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੀ ਸਰਬ ਲਈ ਗਿਆਨ ਤੇ ਆਤਮਕ ਮੁਕਤੀ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਧਰਮ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ । ਪਰ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਕਰੜੀ ਜਦੋਂ ਜਿਹਦ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਨੇ ਮਾਤ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਆਪ ਮੁੜ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਸੰਖੇਪ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਨਿਆਸ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਾ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕਠਨ ਵਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਹੈ ਨਿਰਵਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਆਪੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪੈਣਾ । ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕੁਛ ਨਾ ਹੋਵੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਸੁਝਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਸੁ ਹਿੰਦੂ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਲੋਂ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦਾ ਤਿਆਗ

ਸੰਨਿਆਸ ਨਾ ਕਦੇ ਧਰਮ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕਦੇ ਬਣ ਸਕੇਗਾ । ਫੇਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਵਤਨ ਤੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋ ਕੇ ਬੁਧ ਧਰਮ ਬਤੌਰ ਧਰਮ ਦੇ ਜਲਾਵਤਨੀ ਵਿਚ ਖੂਬ ਫਲਿਆ ਫੁਲਿਆ ਸੀ । ਉਹ ਸਾਰੇ ਏਸ਼ਿਆ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਵਸੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸੀਲੋਨ, ਬਰਮਾ, ਸਿਆਮ, ਜਾਪਾਨ, ਚੀਨ, ਕੋਚੀਨੀ ਚੀਨ, ਮੰਗੋਲੀਆ, ਤਿੱਬਤ ਤੇ ਹੋਰ ਪੂਰਬੀ ਟਾਪੂ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਚੀਨੀ, ਪਾਲੀ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਹੁਣ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਚੀਨੀ ਸੈਲਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ

ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਚੀਨੀ ਸੈਲਾਨੀ ਮਧ ਏਸ਼ਿਆ ਦਾ ਕਠਨ ਪੈਂਡਾ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਪਹੁੰਚੇ । ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਸੈਲਾਨੀ ਫਾਹੀਆਨ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਨ ੩੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਬੋਧੀ ਭਿਖਸ਼ੂ ਤੇ ਮੰਦਰ, ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ । ਇਕ ਹੋਰ ਚੀਨੀ ਸੈਲਾਨੀ ਹਿਯੂਆਨ ਸਿਆਂਗ ਮਧ ਏਸ਼ਿਆ ਦੇ ਰਸਤੇ ਚਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਪੁਜਾ । ਇਹ ਸੈਲਾਨੀ ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲ ਅਧ ਵਿਚ ਆਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਭਿੱਠਾ ਕਿ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਤੇ ਭਿਖਸ਼ੂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਓਥੋਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਲੋਕ ਸਭ ਕਟਰ ਬੋਧੀ ਸਨ; ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਕ ਬੋਧੀ ਸੀ । ਅਸ਼ੋਕ ਅਤੇ ਕਨਿਸ਼ਕ ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਪੁਸ਼ਿਧ ਬੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਉਤੇ ਮਜ਼ਦ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਚੀਨਾਪਤੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ੧੪ ਮਹੀਨੇ ਬਤਾਏ । ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ, ਜਨਰਲ ਕਨਿੰਘਮ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਬਿਆਸ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ; ਜਿਥੇ ਉਤੀ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦਾ ਮੋਢੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਨਿਸ਼ਕ ਆਪਣੇ ਚੀਨੀ ਯਰਗਮਾਲਾਂ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਚੀਨੀ ਸੈਲਾਨੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦਹਾਨੇ (ਨਿਕਾਸ) ਤੀਕ ਸਫਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਫਰ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਵਰਵਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਬੜਾ ਸਵਾਦਲਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਬੌਧ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ ਵੀ ਵੇਖੇ ਸਨ । ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਿੰਦੂ ਸੁਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ੭੦੦ ਤੇ ੯੦੦ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਤ

ਜ਼ਿਲਾ ਕਾਂਗੜਾ ਦਾ ਇਕ ਨਗਰ ਸਪਿਟੀ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕ ਬੋਧੀ ਹਨ । ਲਾਹੁਲ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਓਥੇ ਬੋਧੀ ਮੰਠ ਵੀ ਹੁਣ ਤੀਕ ਮਜ਼ਦ ਹਨ । ਚੰਬੇ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਪਾਗੀ ਦੇ ਪਰਲੇ ਉਚੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਿੱਬਤ ਦੇ ਲਾਮਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਮਤ ਚਾਲੂ ਹੈ । ਭਾਗਾ ਅਤੇ ਚੰਦਰਾ ਦੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਸੋਂ ਬੋਧੀਆਂ ਦੀ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੁਧ ਧਰਮ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ।

ਬੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਸ਼ੋਕ

ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬੁਧ ਧਰਮ ਉਨੱਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਜਾ ਪੁਜਾ ਸੀ । ਅਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਆਦਾਸੀ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਉਸ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦਾ ਪੌਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਮਗਧ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੨੭੫ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸਯੋਗ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਤਾੜ ਲੈਂਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਬੁਧ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਜਤਨ

ਅਸ਼ੋਕ ਅੰਦਰ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਲਈ ਅਗਾਧ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਸੀ ।

ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਚੀਨ, ਤਿੱਬਤ, ਸਿਆਮ, ਸੀਲੋਨ, ਕੰਬੋਦੀਆ ਅਤੇ ਜਾਵਾ ਵਰਗੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੁਲੀਟੀਕਲ ਮਿਸ਼ਨ ਭੇਜੇ। ਯੂਨਾਨ, ਸ਼ਾਮ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮਿਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲਾਭਵੰਦੇ ਹੁਨਰ ਤੇ ਕੰਮ ਧੰਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ

ਅਸ਼ੋਕ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਚਾਅ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਚਿੱਟਾਨਾਂ, ਗਾਰਾਂ (ਕੰਦਰਾਂ) ਮੰਦਰ, ਮੱਠ ਅਤੇ ਮੁਨਾਰੇ ਅਜ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਉਚੇਰੇ ਚਲਨ, ਉਸ ਦੀ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਦੇ ਜਲਥੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੂਝ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਮਾਹਰ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਅਤੇ ਇਤਹਾਸ ਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪਰਸੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਭਲੇ ਹੋਏ ਅਧਿਆਏ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਅਸ਼ੋਕ ਦੀਆਂ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਅਤੇ ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਦੇ ਪਨਬਤਾਂ ਦੇ ਦਖਣੀ ਵਲਵਾਣਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ (ਅਟਕ) ਦੇ ਪਾਰ ਖੈਬਰ-ਲਾਂਘੇ ਤੀਕ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਕ ਚਿੱਟਾਨ ਪਸ਼ੋਰ ਤੋਂ ੪੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਯੂਸਫਜ਼ਈ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਚਿੱਟਾਨ ਨੂੰ ਕਪੂਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਜਨਰਲ ਕੋਰਟ ਨੇ ਲਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਸੈਲਾਨੀ ਮੋਸਨ ਨੇ ਅਜ ਤੋਂ ੫੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਸਮਝੀ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਅਮਨ ਤੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਹਿਸਟਾਸਪੀ ਤੇ ਸਪੁਤਰ ਡੇਰੀਅਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਚੰਗੇ ਤੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਤੱਤ ਤੇ ਨਿਸਵਾਰਥ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ, ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨੇਕ ਦਿਲੀ

ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਸ਼ਿਲਾ-ਲੇਖ ਦਾ ਭਾਵ ਇਉਂ ਹੈ: ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵਖਰੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪਿਛਲੋਂ ਹਨ ਉਹ ਵੀ ਉਹਦੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।" ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਵਿਚ ਇਹ ਆਗਿਆ ਦਰਜ ਹੈ:— ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਸਤਕ ਵੀ ਹਰ ਥਾਂ ਨਿਬੱਕ ਹੋ ਕੇ ਵੱਸਣ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਸੁਫੱਛਤਾ ਦੇ ਇੱਛਾਵੰਦ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵੀਚਾਰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੈਨ ਧਰਮ

ਜੈਨ ਮਤਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤੇ ਇਹ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਈਸ਼ਵਰ ਕ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਕੇ ਕਰਮ ਭੰਨ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਮਿਤਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਂ ਦੇ ਕਲਿਆਨ ਹਿਤ 'ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਈ ਵਸ਼ੋਸ਼ਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਬਰਾਹਮਣੀ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਬਰਤਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ। ਜੈਨ ਮਤ ਦੇ ਬ੍ਰਤ, ਸ਼ਾਈ, ਮੋਤ, ਵਰਾਸਤ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨਿਯਮ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਯਮ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਜੈਨੀ ਗਊ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ, ਬ੍ਰਤ ਰਖਦੇ ਅਤੇ ਜੀਵ ਹਤਿਆ ਨੂੰ ਨਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਾਪ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੈਨੀ ਵਸਾਯਾ ਅਰਥਾਤ ਬਪਾਰੀ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋ ਜਾਤੀਆਂ ਹਨ, ਸਰਾਉਗੀ ਅਤੇ ਅਸਵਾਲ। ਜੈਨ ਵਸੋਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਦਿੱਲੀ, ਰੋਹਤਕ ਅਤੇ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਰਕਰਨ ੮

ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸੀਰੀਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਧਾਵਾ

ਪੁਰਤਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਮਿਸਰ-ਅਸਥਾਨ

ਪੁਰਤਾਨ ਹਿੰਦੂ ਮਿਸਰ ਨੂੰ ਮਿਸਰਾਸਥਾਨ* ਆਖਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ

*ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਥਾਂ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਸਰ ਸਥਾਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋ ਮਿਸਰਾਇਨ ਦੀ ਥਾਂ। ਮਿਸਰ ਦਾ ਇਬਰਾਨੀ ਭਾਵ ਹੈ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਨਗਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਲਫਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਪੁਰਵਾ ਪੁਰਾ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮਕੇ ਨੂੰ ਮੱਛ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਬੈਰਟਰੀਆ (ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਬਲਖ) ਨੂੰ ਵਾਨਰਸਥਾਨ (ਵਾਨਰਾ ਸਥਾਨ) ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹਾਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਸਰਾਇਮ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਧਰਮ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹੋ ਹੀ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿਸਰ ਨਾਮ ਹੁਣ ਤੀਕ ਦੇਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਾਹਰਾ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਪੁਰਾਤਨਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਮਿਸਰ ਸਭ ਏਸ਼ਿਆਈ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਦੇਸ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ

ਇਸ ਦਾ ਆਰੰਭਕ ਰਾਜ-ਕਰਮਚਾਰੀ ਮੀਨੀਜ਼ ਮਨੁੱਖਾ ਨਸਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ

ਉਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾਆਵਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ।

ਓਸੀਰੀਜ਼ ਅਸਲ ਵਿਚ ਡਾਯੋਨੀਸੋਸ ਜਾਂ ਬਕੂਸ ਸੀ

ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਓਸੀਰੀਜ਼ ਸੀ। ਪੁਰਾਤਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਡਾਯੋਨੀਸੋਸ ਅਥਵਾ ਬਕੂਸ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪਰਨਾਲੀ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦੇ ਵਹਿਸ਼ੀਪਨ ਛੁਡਣ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸੁਰਬੀਰ ਸੁਰਮੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਪੁਸ਼ੀਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲਾਭਵੰਦ ਹਨਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਰੱਕੀ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਹਿੰਦ ਵਿਰੁਧ ਉਸ, ਦੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈਰੋਡੋਟਸ, ਡਾਯੋਡੋਰਸ, ਸਿਕੂਲਸ, ਸਟਰਾਬੋ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀ ਆਪ ਮਿਸਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪਲੂਟਰਡ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੁਹਿੰਮ

ਰਵਾਇਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖਣ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਨੂੰ ਸਭਯਤਾ ਦਾ ਦਾਨ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਪੂਰਬ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਕਰਨ ਵਲ ਮੋੜੀਆਂ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਹਦੇ ਫੌਲਾਦੀ ਵੇਸ ਵਾਲੇ ਬੇਟੇ ਐਨੁਲੁਸ ਅਤੇ ਮਸੋਡੋ ਸਨ ਓਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਪਾਲੋ ਅਤੇ ਪੈਨ* ਟਰਿੰਪਟੋਲੇਮਸ ਵਰਗੇ ਅਰਥ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਮਾਰੋ ਵਰਗੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਅਤੇ ਮੁਸਿਸ ਵਰਗੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਹਬਸ ਅਤੇ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ ਵੀ ਜਿਤ ਲਏ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ; ਜਿਹਾ ਕਿ ਦਰਿਆ ਨੀਲ ਦਾ ਬੰਦ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਦੇਸ ਹੜਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦ ਵਲ ਕੂਚ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇ ਪੂਰਨ ਕਰ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦ ਵਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀ ਸਰਹਦ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ

*ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੂਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਮੰਨੇ ਗਏ।

ਪੂਜਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਹ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿਸਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਵੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਨੇ ਕਿ ਉਹ ਖਲੀਜ ਫਾਰਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਗਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੰਗੂਰੀ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕੇਂਦਰ ਸਿੰਧ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਯੂਨਾਨੀ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿਤਾਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਵਧਾਇਆ ਕਿ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੀਕ ਅਪੜ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ

(ਬਾਕੀ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਦੇ ਥਲੇ)

ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਮੁਢਲੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ, ਮਾਲ ਭੰਗਰ ਚਾਰਦੇ, ਮੈਦਾਨਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ ਦੀ ਜਾਚ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਫੌਜੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਲੋਕ ਅਣਗਿਣਤ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੁੰਬ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਡਾਯੋਨੀਸੀਅਸ ਦੇ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਤੀਵੀਆਂ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਪ੍ਰੋਹਤਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਏ “ਵਿਜੈ ਯਾ ਸੁਵਰਗ !” ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਮੈਦਾਨ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਬਰਫੇ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਪਤਦੇਸੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਜਿੱਤ ਲਿਆ

ਹਿੰਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਟਾਕਰਾ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਬਿਰ ਤੀਕ ਅੜ ਨ ਸਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਖੰਦੀ ਟੁਟ ਗਈ। ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਉਪਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਤਦੇਸੀ ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੇਤੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਤੀਕ ਅਪੜ ਗਏ। ਇਹ ਜੇਤੂ ਲੋਕ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੀਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਵਤਨ ਵਲ ਮੁੜੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਸੀਰੀਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਮੁਨਾਰੇ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫਤਹ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ ਵੀ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੁਣ ਸਮੇਂ ਨੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।

ਓਸੀਰੀਜ਼ ਦਾ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਹੀ ਸਿਖਾਉਣਾ

ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਸ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਡਿਯੋਨੀਸੀਅਸ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀ ਪਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਮਾਮ ਸਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਚਸਕਾ ਵੀ ਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਲਈ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਏ ਗਏ। ਮੈਗਸਥੀਨੀਜ਼ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਵਖਾਏ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾ ਨਸਲ ਦੇ ਦਮਦਰਦ ਉਸ ਵਿਯਕਤੀ ਨੇ ਪੈਰ ਪਾਏ ਸਨ। ਈਸਸ ਤੇ ਓਸੀਰੀਜ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪਲੂਟਰਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਡਾਯੋਨੀਸੀਅਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਖੇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਰ ਵਿਚ ਪਾਮੋਲੀਆ, ਯੂਨਾਨ ਵਿਚ ਡਿਯੋਨੀਸੀਆ, ਅਤੇ ਰੋਮ ਵਿਚ ਬਕਚਾਨੋਲੀਆ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਗਲ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮਿਸਰੀ ਇਸਸ ਅਤੇ

(ਪਹਿਲੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਕੁਚ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਮੁੰਦਰ ਨੇ ਹੀ ਡੱਕਾ ਲਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਤਰ ਵਲੋਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਪਜਾਊ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਤਰ ਪਿਆ। ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਤ ਦਾ ਮੋਢੀ ਡਾਯੋਨੀਸੋਸ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਅੰਗੂਰ ਕਾਸ਼ਲ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਹਿਮਾਲੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਤਰ-ਪਛਮ ਵਲ ਹਨ।

ਓਸੀਰੀਜ਼ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬੀਸੂ ਅਤੇ ਬੀਸ਼ਵਰ ਬੀ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਰਾਗ ਅਤੇ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਮਲਕਾ ਸਮੀਰਾਮੀਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ

ਸਮੀਰਾਮੀਸ ਦਾ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ੯੦੦ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ

ਜਦ ਬੇਬੀਲੋਨੀਆ (ਬਾਬਲ) ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਜ ਅਸੀਰੀਆ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਦ ਨਿਨਵੇ ਦਾ ਮੌਢੀ ਨੀਨਸ ਇਸ ਨਵੇਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰ, ਜੋ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਉਸ ਦੀ ਮਲਕਾ ਸਮੀਰਾਮੀਸ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਬਣੀ, ਜੋ ਨੀਨਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਲਕਾ ਸੈਣਕ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਦੌਲਤ, ਇਸ ਦੇ ਬੇਜੋੜ ਕੁਦਰਤੀ ਦਰਿਆਂ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਇਆ

ਹਿੰਦ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿੰਮ

ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣੀ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਅਤਿਕਥਨੀ ਵਾਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰੁਮਾਨ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਅਤਿ ਖਰਚੀਲੀ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਕਥਨੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾਇਓਡੋਰਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਬੇਬੀਲੋਨ (ਬਾਬਲ) ਦੇ ਅਸੈਬ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਕਟੇਸੀਆਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੱਟ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਵੇਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੀਨ ਖੋਜ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਦ ਇਸ ਸਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰ ਮੁਚ ਹੀ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮਲਕਾ ਤੇ ਪੁਰਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਮੀ ਰਾਮ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਸਨ

ਸਮੀਰਾਮੀ ਬਾਰੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪੁਰਾਨਾਂ ਦਾ ਸਾਮੀ ਰਾਮ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸੋਮ ਬਿੰਡ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਨੀ ਉਦਾਲੇ ਦੇਵਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਮਲਕਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਵਿਚ ਅਸਚਲਨ ਸਥਾਨ ਉਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। ਪੂਰਬ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲਿਖਾਰੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਇਕ ਕਬੂਤਰੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਪੁਰਾਨਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਬੂਤਰੀ ਆਪ ਹੀ ਸਾਮੀ ਰਾਮ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸੀ। ਕਬੂਤਰੀ ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਸੀਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਇਹ ਅਮਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਾਭਾਗ ਅਰਥਾਤ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਮੀ ਰਾਮੀ ਦਾ ਤਿਹਾਰ ਹੁਣ ਵੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ

ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਸੋਮ ਦਰਖਤ ਹੇਠ ਦੀਵੇ ਬਾਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਾਵਲਾਂ, ਫੂਲਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਅਹੁਤੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗੀਤ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਵਾਲੇ ਬਿਰਛ ਦੀ ਵੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਹਿੰਦ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀਰ ਸੈਨ ਦੀ ਸਮਕਾਲਿਨ ਸੀ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਮੀਰਾਮੀ ਅਸੀਰੀਆ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਠੀਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਤਰਸਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀਰ ਸੈਨ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੌਛ ਅਸਥਾਨ (ਮਕੇ) ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਮੌਛ ਬੀਸ਼ਵਰ ਪਾਸੋਂ ਅਸੀਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ, ਜੋ ਉਦੋਂ ਮਥਾਢੇਣਾ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਚਿਰ ਕਾਲ ਦੀ ਘੋਰ ਤਪਸਿਆ ਮਗਰੋਂ ਦੇਵਤੇ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਥਾਵਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਪ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਥਾਵਰ ਪਤੀ (ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਸਟੋਰਾਬੋਟਸ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਰਬਤ, ਧਰਤੀ, ਬਿਰਛ, ਬੂਟੇ ਅਤੇ ਘਾਹ ਫੂਸ ਸਭ ਆ ਗਏ। ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਸਾਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੰਧ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਨ ਸਥਾਨ ਦੀ ਮਲਕਾ ਸਾਮੀ ਰਾਮਾ ਹਥੋਂ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿ ਕੇ ਸਥਾਵਰ ਪਤੀ ਨੇ ਉਸ (ਮਲਕਾ) ਦੇ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੈਕਟਰੀਅਨ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੰਕਾਰੀ ਹੋਈ ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਮਲਕਾ ਦਾ ਸਭ ਹੰਕਾਰ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਾਦੇਵ ਦਾ ਪੁਤ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬਿਆਨ

ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਅਤਿਕਥਨੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਯੂਨਾਨੀ ਕਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਉਤੇ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ; ਫਰਕ ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਥੇ ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਹਿੰਦੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਸੰਬੰਧਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸੰਬੰਧਤ ਪਾਰਟੀਆਂ, ਘਟਣਾ ਸਥਲ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਿਰੇ ਬਾਰੇ ਦੋਵੇਂ ਬਿਆਨ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ।

ਮੁਹਿੰਮ ਬਾਰੇ ਪੁਰਾਤਨ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

ਪਰਾਚੀਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਜੋ ਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਰੀਆ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਗਏ ਹੋਣ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਘਟਣਾ ਸਥਲ ਸਿੰਧ ਦੀ ਸੀਮਾ ਉਪਰਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਮਲਕਾ ਸਮੀਰਾਮੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਵਿਜੇ ਕਰਨ ਦਾ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਭਾਰਤ ਉਦੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਧਨ ਅਤੇ ਵਸੋਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਦੋ ਡੋਭੀਆਂ ਰਕਾਵਟਾਂ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਚੌੜੀ ਤੇ ਤੁੰਦ ਤੇਜ਼ ਨਦੀ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਜੋ ਉਸ ਪਾਸੇ

ਵੱਡੀ ਸਰਹਦੀ ਰੋਕ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਪਾਸ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਥੀ ਬੜੇ ਕਦਆਵਰ ਤੇ ਭਿਆਣਕ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਹਲਕ਼ ਮਚਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਵੀਰਾਂਗਣਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਸਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।

ਨਕਲੀ ਹਾਥੀ

ਉਸ ਨੇ ਖੱਲਾਂ ਮੜ੍ਹ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਕਲੀ ਹਾਥੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਨਕਲੀ ਹਾਥੀ ਉਨਾਂ ਉਤੇ ਖੱਲਾਂ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਖ਼ਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਫੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਸਾਈਪ੍ਰਸ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸੁਖੈਨਤਾ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜੰਗਲ ਕਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਿਆਰੀਆਂ

ਇਹ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਫੌਜੀ ਤਿਆਰੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ। ਬੇਹਿਸਾਬ ਜੰਗ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਬਾਖ਼ਤਰ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੂਰਮੇ, ਤਜਰਬੇ ਕਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮਾਹਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹਦ ਉਤੇ ਚੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਮਲਕਾ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਜਰਨੈਲ ਡੋਰਸੀਟੀਅਸ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸਟੋਰਾਬੇਟਸ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਲਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਅਣਗਿਣਤ ਫੌਜ ਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਝੁੰਡ ਲੈ ਕੇ ਰਣ ਵਿਚ ਨਿਤਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਵਾਸ ਤੇ ਬੈਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋੜੀਆਂ ਵੀ ਲਿਆ ਉਤਾਰੀਆਂ।

ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਫੋਨੀਸ਼ੀਅਨਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇਰੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੋੜੇ ਨੂੰ ਚਲੋਣ ਦੀ ਮਹਾਰਤ ਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਹਾਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬੋੜੀਆਂ ਡੋਬ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੀ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭਾਰਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਬਚੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕਤਰ ਕਰ ਕੇ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਕੁਛ ਦੂਰ ਫਾਸਲੇ ਉਤੇ ਲੈ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਕ ਹੋਰ ਲਹੂ ਡੋਲਵੀ ਜੰਗ

ਜੰਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਿਤ ਤੋਂ ਹੋਸਲਾ ਫੜ ਕੇ ਸੇਮੀਰਾਮੀ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉਪਰ ਪੁਲ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਪੁਲ ਬਣ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਕਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੀ

ਐਨੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਭਗੌੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭੇਦ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਹਾਥੀ ਨਕਲੀ ਉਨਾਂ ਉਤੇ ਖੱਲਾਂ ਪਾ ਕੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਘਿਰਣਾ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਾਢ ਅਸੀਰੀਆ ਦੀ ਮਲਕਾ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਲਹੂ ਡੋਲਵੀਂ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਸੀਰੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚੀ। ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਅਸਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਕਲੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜ ਸੁਟਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਅਸੀਰੀਅਨ ਮਲਕਾ ਦੀ ਵਰਿਆਮਗੀ

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਲਕਾ ਸੇਮੀਰਾਮੀ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੜੀ ਵੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜੀ। ਮਲਕਾ ਨੇ ਫੌਜੀ ਬਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੂਰਖੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਜੰਗ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾ ਉਤੇ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਬੇਬੋਂ ਤੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਰਦ-ਵੈਰੀ ਭਾਰਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੱਥ ਪੜਬੀ ਹੋ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਥੋਂ ਉਹ ਦੋ ਵਾਰ ਫਟੜ ਹੋਈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਕ ਤੀਰ ਨਾਲ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਕੋਮਲਾਂ ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਲਗਾ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਇਕ ਬਰਫੀ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੌਢੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਨ ਅਤੇ ਮੰਨ ਕਰ ਕੇ ਫਤਹ ਹੋਈ ਹੋਈ ਮਲਕਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਲ ਮੌੜੇ ਪਾ ਦੇਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਪਸਪਾ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਈ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੈਨਾ ਹਥੋਂ ਸਖ਼ਤ ਹਾਨੀ ਪੁੱਜੀ। ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਦਰਿਆ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਏ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਵਾਨ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤੇ।

ਅੰਤਮ ਤਬਾਹੀ

ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਖਾਣ ਹੈ ਕਿ ਸੇਮੀਰਾਮੀ ਆਪ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜਦੀ ਹੋਈ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਹੋਵੇ ਇਹ ਗਲ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਹਾਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਰੀਆ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੁੜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਫਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਨਾ ਲਿਆ।

ਮਿਸਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੇਸਾਤਰੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ

ਧਾਰਮਿਕ ਇਤਹਾਸ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਯੂਜੇਬੀਅਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਸਾਤਰੀ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ

*ਉਹ ਫਲਸਤੀਨ ਵਿਚ ਸੰਨ ੨੬੪ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਜੰਮਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰ ਪੈਂਫੀਲੀਅਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਪੈਂਫੀਲੀ ਰਖਿਆ। ਪੈਂਫੀਲੀਅਸ ਕੈਸਰੀਆ ਦਾ ਪਾਦਰੀ (ਪਰੋਹਿਤ) ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਮਿਤਰ-ਚਾਰੀ ਸੀ।

ਮਿਸਰ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਉੱਤੇ ਉਹ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਹੀ ਚੌੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਿਸਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਲਾਇਆ। ਏਸ਼ਿਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਚੇਰੇ ਏਸ਼ਿਆ ਦੇ ਚੁਰੇੜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਕੋਹਕਾਫ ਦੀਆਂ ਅਮੁਕ ਬਰਫਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਕੇ ਤੇ ਸੀਬੀਆ ਤੇ ਕਰੋਜ ਦੇ ਮਾਰੂ ਥਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਮਹਾਨ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਜੋਧੇ ਤੇ ਵਿਜਈ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਵਲ ਮੋੜੀਆਂ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦ ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਰਸਤੇ ਥਾਣੀ ਦਾਖਲ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਕੂਚ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਅੰਤ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਡਾਇਰੈਕਟਰਸ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਮਾਹਰ ਡਾਇਓਨੀਸੀਅਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਓਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮੀਨਾਰ ਉਸਾਰੇ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਐਸੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਜਿਤ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਸ ਦੇ ਬਚਾਉ ਸਮੇਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰਵਈਏ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਜਈਆਂ ਨੇ ਏਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ ਉਸਾਰੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਮੁਨਾਰੇ ਤੇ ਹੈਰੋਡੋਟਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੁਨਾਰੇ ਫਲਸਤੀਨ ਵਿਚ ਡਿੱਠੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਮੁਨਾਰੇ ਸਟਰਾਬੋ ਨੇ ਐਥੋਪੀਆ ਤੇ ਅਰਬ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮੰਦਰ ਉਸਾਰੇ ਅਤੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਲਾ ਦਿਤੇ।

ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਜ਼ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਰੀਸਰਚ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿ ਚਾਲ ਵੇਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਉਸ ਦੇਸ ਦੀ ਸਿਵਲ ਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਚੈਲਡੀਅਨ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਇਥੋਂ ਇਹ ਵਿਦਿਆ ਮਿਸਰ, ਹਿੰਦ, ਯੂਨਾਨ, ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਸਕੈਂਡੇਨੇਵੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸਾਸਾ (ਜੋ ਸੋਸੋਸਤਰੀਸ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਹੈ) ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਨੀਲ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਤੀਕ ਧਰਮ ਅਤੇ ਵਿਲਾਸਵੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਨੇ ਜਿਸ ਸਿਸਟਮ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਅਵਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਹੋ ਸੀ ਜੋ ੧੨ ਸੌ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਲਗਾਂ ਨੇ ਪਰਚਾਰਿਆ।

ਪੁਰਾਤਨ ਸੀਬੀਅਨ ਜਾਂ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਸੀਬੀਅਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਬੁਲ ਗਾਜ਼ੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਜ਼ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਕੌਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਓਘਾਸ ਨਾਲ ਉਢੇਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਰਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਾਸਦਾਦੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਕਾਯੂਮੀਰਾ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਫੇਟ*

* ਗੋਹਾ ਅਤੇ ਮਗੋਹਾ ਅਰਥਾਤ ਅਛਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦ ਯਾਜੂਜ਼ ਅਤੇ ਮਾਜੂਜ਼ ਜਾਫੇਟ ਦੀ ਅੰਸ ਹਨ। ਮਗੋਹਾਂ ਜਾਫੇਟ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁਤਰ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਮੁਗਲ ਦੇ ਆਰੰਭ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਮੁਗਲ ਅਥਵਾ ਮੁਗਲ ਖਾਨ ਦਾ ਪੌਤਾ ਸੀ! ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੂਰਮਾ ਅਤੇ ਸੀਬੀਅਨ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਬੜੀ ਲੰਮੀ ਆਯੂ ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਤਿੱਬਤ, ਤਾਨਗਟ ਅਤੇ ਕਿਟਾਈ ਵਿਚ ਜਾਫੇਟ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁੜਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਾਯੂਮੀਰਾ ਦੇ ਪੌਤੇ ਹੁਜ਼ਿਗ ਦੀ ਨਾਬਲਗੀ ਸਮੇਂ ਈਰਾਨ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਹਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ।

ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਰਾਕ, ਆਜਰ ਬਾਇਜਾਨ ਅਤੇ ਆਰਮੀਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਜ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਾਬਲ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਤਰੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੀ ਉਹਦੇ ਹਥ ਆ ਗਿਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ, ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਬੜਾ ਸਖਤ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਘਾਜ਼ ਦੀ ਦਰਿੜਤਾ ਤੇ ਵਰਿਆਮਗੀ ਨੇ ਸਭ ਰੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਸਖਤ ਜੰਗਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਫਤਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਾਗਮਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ਗਏ।

ਇਉਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਓਘਾਜ਼ ਬਦਖਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਹ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਪੁਰਾਤਨ ਮਸਾਗਟੀ ਅਤੇ ਸੋਗਡਿਆਨਾ ਦਾ ਦੇਸ ਸੀ। ਵਤਨ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਪ੍ਰੀਤੀ ਭੋਜਨ ਐਸੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸੌਨੇ ਦੇ ਅਖਰਟ ਅਤੇ ਜਵਾਹਾਰਾਤ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਤਾਤਾਰੀ ਲੋਕ ੯ ਦੇ ਅੰਕ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕੌਮੀ ਭੋਜ ਵਿਚ ੯ ਹਜ਼ਾਰ ਭੋਜਾਂ ਅਤੇ ੯ ਸੌ ਘੋੜੇ ਕਟੇ ਗਏ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ (ਕਿੰਓਕਿ ਤਾਤਾਰੀ ਲੋਕ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਬੜੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਸਨ) ਅਤੇ ਘੋੜਾਂ ਦੇ ਦੁਧ ਦੇ ਕੁਜੇ (ਮਰਤਬਾਨ) ਵੀ ੯ ਦੇ ਅੰਕਾਂ ਤੋਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ।

ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ

ਇਹ ਗਲ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਕਿ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਓਘਾਜ਼ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਯਲਗਾਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹਾਈਡਾਸਪਿਸ ਅਰਥਾਤ ਜਿਹਲਮ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਮੰਤਵ ਦੇਸ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਸਥਾਈ ਕਬਜ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਲੁਟ ਮਾਰ ਵਧੇਰੇ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਗਲਾ ਹਮਲਾ

੬੫੦ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ

ਤਾਤਾਰੀ ਧਾਤਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਵਸੋਸਤਾ ਵਾਲਾ ਹਮਲਾ ਸਿਆਕਸਾਰੀਜ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮੀਡੀਆ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਮੀਡੀਆ ਦਾ

ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜ ਉਸ ਪੁਰਾਤਨ ਅਸੀਰੀਅਨ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਰਬੇਸਾਂ ਨੇ ਇੰਟ ਨਾਲ ਇੰਟ ਖੜਕਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਹਮਲਾ ਲਗਪਗ ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਪੂਰਬ ਈਸਵੀ ਦੇ ਮਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੋਹਕਾਫ਼ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਤੋਂ ਜੰਗਲੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਠੱਲੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਏ ਅਤੇ ਬਾਲਾਈ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉਪਰਲੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਿਆਕਸਾਰੀਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤਰੀ ਹਮਲਾਆਵਰ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਦਾ ਬੇਦਰੇਗ ਕਤਲ ਆਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛਾਂਹ ਮੋੜਿਆ। ਸੀਥੀਅਨ ਹਮਲਾ-ਆਵਰਾਂ ਦੀ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਦਾ ਕੁਛ ਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਸ ਗਿਆ। ਇਸ ਪੁਕਾਰ ਨੌਮਾਰਡੀ ਅਖਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਇਕ ਨਸਲ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕੰਢੇ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵੱਸ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਖਾਨਾ-ਬਦੋਸ਼ ਕੌਮ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਲਕੜੀ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਸੀਥੀਅਨ ਦਾ ਢੰਗ ਸੀ, ਰਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਚਰਾਂਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਉਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਜਾਟਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ

ਇਹਨਾਂ ਆਬਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ, ਜੋ ਮਸਾਜੇਟੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਨ ਜੇਟੀ ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹੋ ਲਫਜ਼ ਪਿਛੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਜਾਟ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਸੀਥੀਅਨ ਵਹਿਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੁਣ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਹਿੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੁਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਜੰਗ ਤੇ ਟਾਕਰੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਨ ਕੇਵਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਭਰੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਹਨਾਂ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਅਰਵਾਚੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਬੁਢਾਲ ਦੇ ਪਾਸ ਮਿਲੇ ਥੰਮ ਉਤੇ ਜੋ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਵਿਲੀਅਮ ਨੇ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਇਉਂ ਹੈ—

“ਆਪਣੀ ਦਾਨਸ਼ਮੰਦੀ ਉਤੇ ਭੜੋਸਾ ਰਖ ਕੇ ਗੌੜ (ਬੰਗਾਲ) ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕਾਲ ਤੀਕ, ਉਟਕਲ (ਉੜੀਸਾ) ਦੀ ਮਰ ਮਿੱਟੀ ਨਸਲ ਦੇ, ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਹੁਨਾਂ ਦੇ; ਦਰਾਵੜ (ਕਰਨਾਟਕ ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਦੇਸ) ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ; ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਚੁਕੇ ਗੁਜਰ (ਗੁਜਰਾਤ) ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਤਖਤ ਉਤੇ ਨਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।”

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾਟਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਆਬਾਦਕਾਰੀ

ਪੁਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਅੰਦਰ ਜੈੱਟੀਸ ਅਰਥਾਤ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਜਾਟ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਸਿੰਧ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਵੱਸ ਗਏ ਸਨ। ਪਲਿਨੀ ਅਤੇ ਪਟੋਲਮੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਟੀ ਅਤੇ ਸਟਰਾਬੋ ਨੇ ਜ਼ਾਮਨੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਹੰਟਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਸੀਥੀਅਨ ਟੋਲਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਨੇ ਏ੨ਪ ਪੂਰਬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਪਟਾਲਾ ਉਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਇਆ। ਪੁਰਾਤਨ ਪਟਾਲੇ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਹੰਦਰਾਬਾਦ (ਸਿੰਧ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਪਿਛੋਂ ਜਾਟ ਅਖਵਾਏ। ਇਹ ਲੋਕ ਅਜ ਕਲ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ

ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਕ ਵਸੋਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਗ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਟਾਕਾ ਕੌਮ ਵੀ ਸੀਥੀਅਨ ਹੈ

ਚੌਥੀ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਦ ਮਹਾਂ-ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸੀ ਕੌਮ (ਜਾਤੀ) ਵੀ ਵਸਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਟਾਕਾ ਅਖਵਾ ਤਕਸ਼ਕ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਸੀਥੀਅਨ ਹਮਲਾ-ਆਵਰਾਂ ਨਾਲ ਸੀ, ਜੋ ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੱਸ ਗਏ ਸਨ। ਹਿੰਦ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਟੈਕਸਲਾ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੋ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਜੋ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਤਕਸਲਾ ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਮ ਤਾਕੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਜਨਰਲ ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਅਸਰੂਰ ਨਾਮੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ੪੫ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਟਾਕਾ ਕੌਮ ਅਖਵਾ ਜਾਤੀ ਅਜ ਤੀਕ ਪੰਜਾਬ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੋਰੇ ਹੁਨ

ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤੁਈਚੇ ਅਰਥਾਤ ਗੋਰੇ ਹੁਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੌਮ ਵੱਸ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੀ ਪੋਢਤਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਏਰੀਅਨ, ਸਟਰਾਬੋ ਅਤੇ ਮਟੋਲਮੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਉਹਨਾਂ ਸੀਥੀਅਨਾਂ ਦੀ ਮੁਦਰਾ (ਸਿਕਿਆਂ) ਤੋਂ, ਜੋ ਹੁਣੇ ਜਿਹੇ ਮਿਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਾਕਾ, ਹੁਣ ਤੇ ਨਾਗਾ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੀਥੀਅਨ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਪੁਸ਼ਿਧ ਤੇ ਦਾਨਸ਼ਵੰਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਕਰਮਾਦਿਤ ਨੇ ਹੁਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਗਧ, ਮਾਲਵਾ ਅਤੇ ਮਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉਤੇ ਸੰਨ ਪਏ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਮਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੁਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਢਾਈ ਸੌ ਸਾਲ ਤੀਕ ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਏ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਕਦੇ ਉਪਰ ਉਠਦੇ ਅਤੇ ਕਦੇ ਥਲੇ ਡਿਗਦੇ ਰਹੇ। ਮਲਤਾਨ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਲੜੀ ਗਈ ਕਰੂੜ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਜੰਗ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੀਥੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਹੋਈ, ਛੇਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹੁਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੀਥੀਅਨ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਜਈਆਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸਗੋਂ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਤੀਕ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਕਲ ਮਕਾਨੀ ਨੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨਾਂ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਥੀਅਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵਾਸਾ

ਕਨਿਸ਼ਕ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਥਕ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ੪੦ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਬੋਧੀ ਕੌਂਸਲ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਦੇਸ

ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਉਤਰੀ ਅਥਵਾ ਤਿੱਬਤੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਧਰਮ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਤੋਂ, ਜੋ ਦਖਣੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ, ਅਡਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੀ। ਸੀਥੀਅਨ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪੈਰ ਜਮਾ ਚੁਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੌਧੀ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ, ਜੋ ਚੀਨੀ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਉਸ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਫਲ ਸੀ, ਜੋ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਉਤਰੀ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਵਿਚਾਲੇ ਚਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਈਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਫਰੀਦੂ

ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਜੋਨਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਈਰਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਈਰਾਨੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੀਰ ਖੌਂਡ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾ ਈਰਾਨੀ ਹਮਲਾ ਮਹਾਂ ਜਮਸ਼ੈਦ* ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਫਰੀਦੂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਹੋਇਆ। ਮਹਾਂ ਜਮਸ਼ੈਦ ਇਸਥਾਕਰ ਅਥਵਾ ਪਰਸੀਪੋਲੀਸ ਦਾ ਮੋਢੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸ਼ਾਦਾਈਆ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਜੋ ਲਗਪਗ ੭੫੦ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਲਾਲੂ ਨੂੰ ਸੀਰੀਆ, ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ ਤੂਰ ਨੂੰ ਔਕਸਸ ਤੇ ਜੈਕਸਾਰਟਸ ਵਿਚਾਲੇ ਦਾ ਦੇਸ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਈਰਿਜ਼ ਨੂੰ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਿਤਾ। ਅਜ ਕਲ ਜਿਹੜਾ ਦੇਸ ਈਰਾਨ ਤੋਂ ਤੋਰਾਨ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਫਰੀਦੂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਤੂਰ ਅਤੇ ਈਰਿਜ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਹੀ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਫਰੀਦੂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ

ਫਰੀਦੂ ਦਾ ਰਾਜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕਿਥੋਂ ਤੀਕ ਫੈਲਿਆ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਪਰਦੇ ਸਾਲ ਪੂਰਵ ਈਸਾ ਵਿਚ ਸਾਈਰਸ ਮੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾ ਪਹਿਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਦੀ ਪਰਜਾ ਤਿਹਾ।

ਸਾਈਰਸ ਦਾ ਰਾਜ ਸਿੰਧ ਤੀਕ

ਜ਼ੋਨੋਫੋਨ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਸਾਈਰੋਪੀਡੀਆ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਈਰਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਸੀਮਾ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਬੀ ਦਰਿਆ ਉਸ ਦੀ ਸੀਮਾ ਸੀ।

ਅਫਰਾਸਿਆਬ ਦਾ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਹਮਲਾ

ਫਰੀਦੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ, ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ

*ਜਮਸ਼ੈਦ ਨੇ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਈਰਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਮਸੀ ਸਾਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਨੌਰੋਜ਼ ਦਾ ਤਿਤੁਹਾਰ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਖਰਾਜ ਦੇਣ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸਾਂਗਲ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੇ ਸਿੰਘੋਲ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਨੌਜ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਉਤੇ ਈਰਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਫਰਾਸਿਆਬ ਬੜਾ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਪਾਇਰਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਭੇਜਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਲੱਖ ਫੌਜ ਜਮਾਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਾਇਰਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ। ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਅਫਰਾਸਿਆਬ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਸਿੰਘੋਲ ਬੰਗਾਲ ਵਲ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਥੋਂ ਉਹ ਤਿਰਹਤ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੰਘੋਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਤ ਅਫਰਾਸਿਆਬ ਪਾਸ ਭੇਜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੇਸਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦਮ ਬੋਸੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਸਿੰਘੋਲ ਨੂੰ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਖੜਕ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਅਫਰਾਸਿਆਬ ਨੇ ਸਿੰਘੋਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰੋਹਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੂਰਾਨ ਲੈ ਗਿਆ। ਰੋਹਤ ਨੇ ਨਿਯਤ ਖਿਰਾਜ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਈਰਾਨ ਭੇਜਿਆ।

ਹਸਤਾਸਪੇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਪੁਖਮ ਸੰਨ ੫੨੯ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਈਰਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਰਿੰਡਰੀਆ (ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਸੂਬਾ ਕਾਰੀਆ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ) ਨੂੰ ਸਾਈਲਾਕਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਮੰਤਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਮਲੂਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਧ ਦਾ ਪਾਣੀ, ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਡਿਗਦਾ ਹੈ।

ਸਾਈਲੈਕਸ ਦੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮੁਹਿੰਮ, ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ

ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ

ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮੰਤਵ ਸੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਮੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਮਾਂਡਰ ਸਾਈਲੈਕਸ ਨੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੇ ਜਾਨ ਲੇਵਾ ਤੁਫਾਨੀ ਪੈਂਡੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਕਰਤੋ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਢਾਈ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸੂਸਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਲੜੀਂਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਨੂੰ ਪੁਚਾਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਮੁੰਦਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵੇਰਵਾ, ਅਥਵਾ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਇਲਾਕੇ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਿਤੇ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਹਾਂ ਇਹ ਗਲ ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਜਿੰਨਾ ਰੈਵੇਨੀਊ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ ਉਤਨਾ ਪਹਿਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਦੇ ਸਮੇਂ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ ਵੀ ਈਰਾਨ ਦੇ ਬਾਜ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਨ। ਪਰ ਇਸ ਨਵੇਂ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਦੇਸ ਦਾ ਖਿਰਾਜ ਉਹਨਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ੨੦ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਕੁਲ ਖਿਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਭਾਗ ਸੀ। ਹੈਰੋਡੋਟਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖਿਰਾਜ ਸੋਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਿਸਟਰ ਰੇਨੋਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਸਿੰਧ ਦੀਆਂ ਪੂਰਬੀ ਨਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕਿਣਕਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਨ।”

ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਦੇ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ

ਹੈਰੋਡੋਟਸ ਨੇ ਦੇਸ ਦਾ ਜੋ ਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕੇ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਅਤੇ ਸੰਭਵਤਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੂਬੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੇ ਘੁਘ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ

ਸਾਉ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਨ

ਨੌਸ਼ੇਰਵਾਨ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਰਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ “ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ” ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਬਚੇ ਹੋਏ ਠਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਰਧਾਨਤਾ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹੋਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰ ਐਡਵਰਡ ਸੂਲੀਵਾਨ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਹਿਰਾਮ ਗੌਰ, ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ੩੩੦ ਸੰਨ ਵਿਚ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਦੇਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਆਇਆ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਵਚਿਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਨਾਖਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਕਨੌਜ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਸ ਦੇਵ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਪਰਕਰਨ-੯

ਮਕਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ - ਮਹਾ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਪਰਾਚੀਨ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਜ ਤੀਕ ਸਿੰਠੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਮਹਾ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਓਨੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਵਿਸ਼ਵੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧਤਾ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੋਵਾਂ ਹੀ ਮਹਾ ਦਵੀਪਾਂ ਵਿਚ ਪਸਰ ਗਈ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਾਣਕਾਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਾਣੂ ਹੈ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ: ੩੫੬ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ

ਉਹ ਮਕਦੁਨੀਆ (ਮੈਸੋਡੋਨ) ਦੇ ਫਿਲਪਸ ਅਤੇ ਨਿਊਪਟੋਲੀਮਸ ਸ਼ਾਹ ਐਵਰਸ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਓਲੰਪੀਅਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਸੀ, ਜੋ ੩੫੬ ਸਾਲ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਮੇਲਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਜਨਮਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਚਿਰੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਵਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਲੇਖਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਜੀਵਨੀ ਗੁਆਚ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਕਦੁਨੀਆ ਦਾ ਹਰ ਵਸਨੀਕ ਚੰਗਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਕਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਮਨੁਖ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਜੀਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਉਹਨਾਂ ਸਜਨਾਂ ਵਿਚ ਬੇਰੀਅਨ ਅਤੇ ਕੁਇੰਟਸ ਕਰਟੀਅਸ ਵੀ ਸਨ। ਸੰਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ

ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੂਰਨ ਇਤਿਹਾਸ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖਿਆ, ਉਸ ਤੀਕ ਪੁਰਾਇਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਨ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਅੰਕਿਤ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸਾਡਾ ਗਿਆਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਉਸ ਦੱਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਰਿਣੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ੨੧ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੩੦੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਪੱਛਮੀ ਯੂਰਪ ਆਪਣੀ ਪਸ਼ੂ-ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਠਿਆ ਮਹਾ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਐਸੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਡਿੱਠੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਦਿਆ, ਹੁਨਰ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੜੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਸਿਖਿਆ

ਮਹਾ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੀਖਿਆ ਦਾ ਕੰਮ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਉਨੀਡਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਸੀ ਮਾਰਸ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਰਸਤੂ (Aristotle) ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਇਆ। ਅਰਸਤੂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ, ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਖਿਆਰਥੀ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਯੋਗ। ਸਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਖ ਕੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵੱਡੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ

ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕੀਤਾ। ਵਸ਼ੋਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪੁੰਥ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਤਾਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜੀ ਕਰਤਬਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਕਸਰਤੀ ਖੇਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਅਦੁਤੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਦਿਤਾ। ਕੁਮਾਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਬੀਬਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੜੀ ਨਾਮਵਰੀ ਖੱਟੀ। ਉਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਤਹ ਪਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਫਿਲਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਖਿਆ:—“ਮੇਰੇ ਸੂਰਬੀਰ ਬੇਟੇ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹੋਰ ਰਾਜ ਖੋਜ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਰਾਜ ਤੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੌੜਾ ਹੈ।”

ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਝਗੜਾ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਉਲੰਪੀਅਸ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾਂ ਕਰਨ ਉਤੇ ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਵਿਚਾਲੇ ਝਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਤਕਾਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਹ ਐਪੀਰਸ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਮਨ ਮਨੌਤੀ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਟਰੀਹਾਲੀ ਵਰੁਧ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਨ ਕੇਵਲ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ ਮੈਦਾਨੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ੩੩੬ ਪੂਰਵ ਈਸਾ

ਸੰਨ ੩੩੬ ਪੂਰਵ ਈਸਾ ਵਿਚ ਫਿਲਪ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣ ਉਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ੨੦ ਸਾਲ ਦੀ ਕੁਮਾਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਸਵਾਣੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੇ, ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕੌਮਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਸਨ।

ਈਰਾਨੀ ਰਾਜ

ਮਹਾਨ ਸਾਈਰਸ ਨੇ ਜਿਸ ਈਰਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਉਸ ਵਿਚ ਮਿਸਰ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਉਪਰ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ (Darius) ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕੋਰੋਮੈਨਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਦੂਜੇ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨੌਬੇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ੧੨੦ ਸੂਬੇ (ਛੋਟੇ ਰਾਜ) ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਸੂਬਾਈ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ—ਪੰਜਾਬ

ਉਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਉਹ ਹੱਦਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਿੰਧ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਵਾਕਿਆ ਹਨ; ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤ-ਹਿਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਜ਼ਰਤੁਸ਼ਤ (zoroaster) ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਯੂਨਾਨ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਦੇਸ਼ ਕਈ ਰਾਜਾਂ (ਸਟੇਟਸ) ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਆਪੋ ਵਿਚ ਹੀ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬੈਠਣ ਦੇ ਥੋੜਾ ਈ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਬਰੇਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਥੀਬਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਰਾਜ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ

ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਰਾਜ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਵਸਨੀਕ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਜਈ, ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਥੀਬਸ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਘੱਧਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਹੈਲਸਪਾਂਟ ਦੇ ਪਾਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੂਚ

ਹੈਲਸਪਾਂਟ ਦੇ ਪਾਰ ਉਸ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਹਮਲੇ ਰ ਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਗਰਾਨੀਕਸ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਪਪ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ੧ ਲਖ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਈਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਖੂਨੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਲੇ ਨਾਲ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਦੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਜਨੋਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਏਸ਼ੀਆ ਕੋਚਕ ਵਿਚ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਏ।

ਈਸਸ ਉਪਰ ਈਰਾਨੀਆ ਦੀ ਹਾਰ

ਉਸ ਨੇ ਈਸਸ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬੜਾ ਨਰਮ ਸਲੂਕ ਰਵਾ ਰਖਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਨੇ ਦੋ ਵਾਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫਰਾਤ ਤੀਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਏਸ਼ੀਆਈ ਇਲਾਕਾ ਵਿਜਈ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ “ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਉਸ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਹੁਕਮਰਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਪਰਵਾਨ ਕਰੇ।” ਇਸ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਪਾਰਮੀਨੀਓ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ “ਜੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਸਿਕੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਇਸ ਪੇਸ਼-ਕਸ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਤੁਰਤ ਉਤਰ ਦਿਤਾ—“ਜੇ ਮੈਂ ਪਾਰਮੀਨੀਓ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ।”

ਟਾਇਰੇ ਦੀ ਫਤਹ

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਸੀਰੀਆ ਅਤੇ ਫੋਨੀਸ਼ੀਆ ਵਲ ਮੋੜੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਮਿਸਕ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਭੂਮਧ ਸਾਗਰ ਦੇ ਸਾਹਿਲਾਂ ਉਪਰਲੇ ਸਭ ਸ਼ਹਿਰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕੇਂਦਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਟਾਇਰੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਪਾਰ ਦੀ ਅਜ਼ਾਰਾਦਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਤਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ।

ਫਲਸਤੀਨ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਯੋਰੋਸ਼ਲਮ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਲਸਤੀਨ ਨੂੰ ਵੀ ਈਨ ਮਨਾਈ। ਐਨਾ ਕੁਛ ਕਰ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮਿਸਰ ਨੂੰ ਈਰਾਨੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ

ਇਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਆਸ਼ਰਮਾਂ (ਇਨਸਟੀਟਿਊਸ਼ਨਾਂ) ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਨੇ ਭੂਮਧ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਅਸਕੰਦਰੀਆ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ । ਏਥੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਸਤਰ ਘਰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਲਿਬਿਅਨ ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ! ਏਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੂਪੀਟਰ ਐਮੋਨ ਮੰਦਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ । ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਪੁਤਰ ਮੰਨ ਕੇ ਪਰਨਾਮ ਕੀਤਾ । ਇਥੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਉਤਰ ਵਲ ਮੌੜ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਮੈਸੋਪੋਟਾਮੀਆ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ । ਇਥੋਂ ਦਰਿਆ ਟਿਗਰਿਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਰੀਆ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ । ਅਰਬੋਲਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਵਿਚਾਲੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵੱਡਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰੀ ਗਈ । ਅਰਬੋਲਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਵਲੋਂ ਦਰਿਆ ਟਿਗਰਿਸ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੈਨਵਾ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ (ਖੋਲਿਆਂ) ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ੬੦ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ । ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਇਛਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਗਿਫਤਾਰ ਕਰੇ ਪਰ ਉਹ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਦੇ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਾਇਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਰਛੇ ਦੇ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਉਮਰ ੫੦ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਫੜਨ ਦੀ ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਨ ਹੋਈ ! ਵਿਜੇਈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਵੈਰੀ ਦਾ ਮਤਮ ਮਨਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸਰੀਰ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ; ਜਿਥੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਬੈਕਾਰੀਆਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਗਵਰਨਰ ਬੋਸਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਈਰਾਨ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਦਾਵੇਦਾਰ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਪਰ ਜੋਗਡਿਆਨਾ (ਬੁਖਾਰਾ) ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਪਿਟਾਮੇਨਜ਼ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕੋਰਟਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਸਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨੰਗਾ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਸੰਗਲ ਪਾ ਕੇ ਮਕਦੂਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਕਿਹਾ ਇਹ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਵਹਿਸ਼ੀ, ਮਨੁੱਖਾ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ । ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਕਟਵਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਨੁੱਕੇ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ।

ਪਰਸੀਪੋਲਿਸ ਦਾ ਦਾਹ

ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਮਦਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਥਾਈਸ ਨਾਮੀ ਏਥਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਦੀ ਉਕਸਾਹਟ ਨਾਲ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਜੂਬੇ ਤੇ ਈਰਾਨ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਰਸੀਪੋਲਿਸ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਰਾਖ ਦਾ ਵੇਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸੀਥੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਕੇ ਸੋਗਡਿਆਨਾਂ (ਬੁਖਾਰਾ) ਨੂੰ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ । ਏਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ, ਦਾਰਾ ਗੁਸਤਾਸਪ ਦੇ ਭਾਈ ਐਕਸਿਆਰਟਸ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਸਪੁਤ੍ਰੀ ਰੋਕਸਾਨਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾਇਆ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰੋਕਸਾਨਾ ਸਾਰੇ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੁਸੀਨ ਕੁੜੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।

ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸੂਜਾ ਫਤਹ ਕੀਤਾ, ਜਿਥੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਥ ਲਗਾ । ਇਥੋਂ ਉਹ ਹਿਰਕਾਨੀਆਂ (ਮਜ਼ੀ-ਦਰਾਨ) ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿਚ ਦੀ ਮਾਰਚ

ਕਰ ਕੇ ਬੈਕਟਰੀਆ ਨੂੰ ਜਾ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਾਰਕੰਡੇ ਦੇ ਰਾਜ (ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਸਮਰਕੰਦ) ਉੱਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ । ਜਿਪਰ ਵੀ ਸਿਕੰਦਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ, ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲੈਦਾ; ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲੇ ਉਸਾਰਦਾ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਉਹਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਕਿਲੇ ਤੇ ਵਸਾਏ ਹੋਏ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜ ਤੀਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਵਾਕਫੀ

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਡਰਾਂਗਿਆਨਾ, ਆਰਚੋਸੀਆ ਗੋਡਰੋਸੀਆ ਅਤੇ ਸੀਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਕੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਉਸ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਹੜਾ ਗਜ਼ਨੀ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚਾਲੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ । ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਉਸੇ ਹੀ ਰਸਤੇ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਗੀ ਗਵਰਨਰ ਬੋਸਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਬੈਕਟਰੀਆ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਪਾਸੋਂ, ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਲੜੀਂਦੀ ਵਾਕਫੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ । ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵੈਭਵ, ਇਸ ਦੇ ਸੋਨੇ, ਹੀਰੇ ਤੇ ਸਵਾਹਾਰਾਤ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਮਕਦੂਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਾਹ (ਸਿਕੰਦਰ) ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਢਾਲਾਂ ਵੀ ਸੋਨੇ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਉਹ ਈਰਾਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਗਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਵੀ ਦਾਅਵੇ ਦਾਰ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹਦਾਂ ਅੰਦਰ ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣਾ ਇਕ ਬੜਾ ਸੁਵਾਦਲਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ । ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੀ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹੜੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਗਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਣ ਵਟ ਚੁਕੇ ਹਨ; ਫੇਰ ਵੀ ਬਰਜਨ, ਵੂਡ, ਮੋਰੀਅਰ, ਸਮਿਥ, ਐਂਬਟ, ਆਰਚਡੀਕਨ ਵਿਲਿਅਮਸ, ਜਨਰਲ ਕਨਿੰਘਮ, ਰੇਨਲ ਡੀ. ਐਨ. ਵਿਲੀ, ਵਿਲਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰਕਥ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਟੇ ਹੋਏ ਵਰਤਮਾਨ ਨਾਮ ਮਲੂਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਿਕੰਦਰੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਿਰਾਲੇ ਚਲਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹਕੇ ਉਹਨਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੀਤਿਆਂ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਸਮਾ ਲੰਘ ਚੁਕਾ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਦੇ ਸਰਹਦੀ ਕਬੀਲੇ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਹਦ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਕਬੀਲੇ ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਨੇ ਈ ਵਹਿਸ਼ੀ ਤੇ ਅਖੜ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਅਜ ਕਲ ਦੇ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਪਜਾਊ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸੂਬੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣਾ ਪਿਆ ਸੀ । ਕੋਫੀਨੀਜ਼ (ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ) ਉਪਰ ਅਪੜਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਹੈਫੀਸ਼ਨ (Hephaestion) ਅਤੇ ਪਰਡਿਕਾਸ (Perdiccas) ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਸੁ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਰਵੇ (ਜਾਚ

ਰਾਜਧਾਨੀ ਪੁਸਲਾ ਅਥਵਾ ਪਿਉਸਲੋਟੀ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਪੂਰੇ ੩੦ ਦਿਨ ਤੀਕ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਜੰਗ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਸਾਰ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਵਿਜਈ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਿਰਾਜ ਭਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਿਤਿਆ ਹੋਇਆ ਇਲਾਕਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿਤਾ।

ਭਾਰਤੀ ਜਾਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਨੀਅਰਚਸ ਅਤੇ ਐਂਤੀਓਚਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਛ ਕੁ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕੰਦ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆਣ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੂਚ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਿੰਧ ਵਲ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੁ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੰਘਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਲੋਕ ਸੜਕ ਪੱਧਰੀ ਕਰ ਲੈਣ।

ਨੀਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਹਿਰ

ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਤਿਆਰੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪਰੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਸਾਸੇਨੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਾਦ ਦੇਸ਼ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ਡਾਯੋਨੀਸਸ ਜਾਂ ਬਾਚਸ ਲਈ ਪਵਿਤਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਨੀਸੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਅਕੋਨਫਸ ਅਤੇ ੩੦ ਹੋਰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਉਸ ਪਾਸ ਰਖਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ, ਭੇਜਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਭਾਇਓਨੀਸਸ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਦੇਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਭਾਇਓਨੀਸਸ ਦਾ ਹੀ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਹਨਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਬੁਢਾਪੇ ਜਾਂ ਨਿਰਬਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੁੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਏਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਨੀਸਾ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਨੀਸਾ ਵਿਜਈ ਦੀ ਦਾਈ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਡੈਲੀਗੇਟਾਂ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਇਓਨੀਸਸ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਮੋਰੋਸ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੁਪੀਟਰ ਦੇ ਪੱਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪਨ ਹੋਏ ਸਨ।

ਕਰੀਸੀਅਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਡਿਪਟੀਆਂ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇਣ ਤੇ ਨਾਲੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸੌ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਰਗੁਮਾਲ (ਜ਼ਮਾਨਤ) ਵਜੋਂ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ। ਇਸ ਅੰਤਮ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਕੋਨਫਸ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਸੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ—“ਜਿੰਨੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਤੁਸਾਂ

ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਓਨੇ ਅਸੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਸਗੋਂ ਨੀਸਾ ਦੇ ਭੇੜੇ ਬੰਦੇ ਇਸ ਤੋਂ ਦਣੇ ਵੀ ਦਿਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦਸੋ ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸੌ ਚੰਗੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੱਢ ਲਏ ਜਾਣ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਵੇਂ ਚਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੌ ਯਰਗੁਮਾਲਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ।

ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਟੈਕਸਾਈਲਸ ਦਾ ਈਨ ਮੰਨਣਾ

ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਜਿਹਲਮ (ਹਾਈਡਸਪੇਸ) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਟੈਕਸਾਈਲਸ ਨਾਮੀ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਪੁਰਾਤਨ ਤੁਰਾਨੀ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਕਾਬਲ (ਕੋਫੀਨਸ) ਉਪਰ ਪੁਜ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੂਤ ਟੈਕਸਾਈਲ ਪਾਸ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲ ਭੇਜਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਤ ਹੱਥੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਉਪਰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣ। ਇਸ ਆਗਿਆ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਵਿਚ ਟੈਕਸਾਈਲਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਦੋ ਸੌ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿਕੇ, ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਬੈਲ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਭੇਡਾਂ ਬਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ੩੦ ਹਾਥੀ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਜ-ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ੧੦੦ ਭਾਰਤੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਕੁਮਕ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਜੋ ਇਰਾਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਵਿਚਾਲੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ

ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸਮੇਂ ਜੋ ਵਾਰਤਾ-ਲਾਪ ਹੋਈ ਉਸ ਦਾ ਸੁਵਾਦਲਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪਲੂਟਰਚ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ—“ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਰ ਪੱਛਮੀ ਸਮਕਾਲੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਰੋਟੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਲੋੜਾਂ ਤੋਂ ਵਾਜੋਂ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਦ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੰਗ ਦਾ ਹੋਰ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ? ਕੀ ਇਹੋ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਜੇ ਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੋਂ ਅਧਿਕ ਮਾਲਦਾਰ ਹਾਂ ਤਦ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਭਾਗ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਗਰੀਬ ਹਾਂ ਤਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਾਫ ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਗਲ ਬਾਤ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ:—“ਤਦ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਸੂਝਵਾਨ ਲਈ ਦਾਨਸ਼ਵੰਦੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੇਂ! ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਰੋ ਤਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੱਡਾ ਫਰੋਬ ਲਗੇਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤੀਕ ਝਗੜਾ ਕਰਾਂਗਾ ਪਰ ਇਹ ਝਗੜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਿਆਇਤਾਂ ਤੇ ਲਾਭ ਪੁਚੋਣ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਧਣ ਨਹੀਂ ਦਿਆਂਗਾ।” ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਿਤਾ ਬਚਨ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੀ ਇਤਿਹਾਦੀ ਪਾਸੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਵੱਡ-ਮੁਲੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸ਼ਾਹੀ ਰਿਆਇਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ

ਪੜਤਾਲ) ਕਰ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉਪਰ ਬੋਝੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬਣਵਾਉਣ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਆਵਾ ਜਾਈ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਧੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਲੈ ਕੇ ਤੁਹ ਉਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਪਾਸੇ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ।

ਅਸਪਈ ਨਾਲ ਜੰਗ

ਚੋਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਸਪਈ ਅਥਵਾ ਅਪਾਸੀ ਕੌਮ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲਾ ਕਬੀਲਾ ਪੈਰੋਪੀਮੀਸੀਡੀਆ ਅਰਥਾਤ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦ ਕਸ਼ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਦੇ ਪਰਬਤ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਅਗੇ ਰੋਕ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਪਟੋਲਮੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਸੁਰਖੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਦ ਡਿਠਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀਆਂ ਵਿਜਈ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਕਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਉਥੇ ਉਥੇ ਪਰਬਤਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਅਤੇ ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਗਠ ਲਏ। ਯੂਨਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪੁਜੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦੇਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਅਗੋਂ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਕਬੀਲੇ ਵੀ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਉਹ ਜੰਗੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਹੋ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟੱਕਰਾਈਆਂ। ਏਥੇ ਜਿਹੜੀ ਜੰਗ ਲੜੀ ਗਈ ਉਹ ਬੜੀ ਹੀ ਲਹੂ ਡੋਲਵੀਂ ਸੀ। ਪਟੋਲਮੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਰਫਾ ਕਬਾਇਲੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਕਬਾਇਲੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਛਾਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਗਰ ਪਲੇਟ ਬੰਨ੍ਹ ਰਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਪਟੋਲਮੀ ਦਾ ਬਰਫਾ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਦੀ ਨਿਗਰ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣਾ ਬਰਫਾ ਅੰਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵੇਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਢਹਿ ਵੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਮਿਰਤਕ ਦੇਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬੜੀ ਭਿਆਣਕ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਾੜੀ ਲੋਕ ਮਿਰਤਕ ਲੋਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਰੋਹ ਨਾਲ ਲੜੇ। ਇਹ ਦੁਖ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਆਪ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਕੁਮਕ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁਜ ਗਿਆ, ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜ ਪਿਛੇ ਹਟੀ। ਏਰੀਅਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਾੜੀ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਗਜ਼ਨੀ ਦੀ ਫਤਹ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਗੁਰਾਈ (ਗਜ਼ਨੀ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਲੋਕ ਅਸਪਈ ਦਾ ਅੰਤ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਬਿਨਾ ਜੰਗ ਦੇ ਹੀ ਵਿਜਈ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ।

ਅਸਾਸੇਨੀ ਦੀ ਹਾਰ

ਫੌਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਜੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਉਹ ਅਸਾਸੇਨੀ ਸਨ। ਉਹ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਵਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ ਮਗਾਸਾ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਦਰਿਆ ਵਗਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੱਛਮ ਤੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਬੜੇ ਉਚੇ ਉਚੇ ਪਰਬਤ ਖੜੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਛੋਹ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੋਇਆਂ ਅਜੇ ਬੌੜਾ ਹੀ ਸਮਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਅੰਵਾਣ ਲੜਕੇ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਹੀ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਓਥੇ ਦੀ ਕਿਲੇਬੰਦੀ ਦੀ ਜਾਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਇਕ ਤੀਰ ਆ ਕੇ ਉਸਦੀ ਲੜ ਉੱਤੇ ਲਗਾ, ਇਸ ਤੀਰ ਨਾਲ ਜੋਧੇ ਵਿਜਈ ਨੂੰ ਸਖਤ ਪੀੜ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਐਉਂ ਚਿੱਲਾ ਉਠਿਆ--“ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਤੇ ਜੂਪੀਟਰ ਦਾ ਬੋਟਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਫਟ ਦੀ ਪੀੜ ਸਪਸ਼ਟ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੀਕ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹਾ ਮਨੁਖ ਹਾਂ।” ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਜੀਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਜੰਗ ਪੂਰੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਟਿਹਾ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਯੋਗ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ। ਮਲਕਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੇ ਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਮਟਕੇ ਚੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਮਟਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਟੀਅਸ ਮਲਕਾ ਦੇ ਸੁਹਣਪ ਦੀ ਪੁਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਆਪ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਅਸਾਸੇਨੀ ਨੂੰ ਵਿਜੇ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਓਰਾ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ੀਰਾ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਹੋ ਹੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਬਜੋਰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਓਰਾ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਾ ਅਬੀਸਾਰਾ ਨਾਮੀ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੰਗਸੂ ਜੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਦਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ।

ਬਜੋਰ ਦੀ ਫਤਹ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਅਜਿਹ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹੀਆਂ ਬੜੀ ਹੁਨਰ-ਵੰਦੀ ਨਾਲ ਤੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਬਜੋਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

ਔਰਨਸ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਅਗਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਸਥਾਨ ਜੋ ਸਿਕੰਦਰੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਔਰਨਸ ਦਾ ਕਿਲਾ, ਜੋ ਮੌਜਰ ਐਬਟ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਮਹਾਬਾਦ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਯੂਸਫ਼ ਜ਼ਈ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਗਰ ਅੰਬ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਬੜੀ ਜਾਨ ਹੀਲਵੀਂ ਲੜਾਈ ਲੜਨ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਰੀ ਪਹਾੜੀ ਵਿਜਈਆਂ ਦੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁੰਜ ਉੱਠੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਏਥੇ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਯਗ ਰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਮਿਨਰਵਾ ਤੇ ਵਿਜੇ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ ਚੜ੍ਹਾਈ।

ਪਾਖਲੀ ਦੀ ਵਿਜੇ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਹਾਰਾਂ ਉੱਤਰ ਪੂਰਬ ਵਲ ਮੋੜੀਆਂ ਅਤੇ (ਵਰਤਮਾਨ) ਪਾਖਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ

ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਈ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਜੋ ਮਾਰਚ ਸਿੰਧ ਵਲ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵਿਚ ਟੈਕਸੀਲਸ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ।

ਪੈਨਸੀਲੋਟੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਮੌਤ

ਪੈਨਸੀਲੋਟੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਸਟਿਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਰਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਭਿਆਣਕ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਈ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਪੂਰਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉਪਰ ਪੁਜਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਉਸ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਉਗ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਲਕੜੀ ਕਟ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਵਡੇ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਹਰ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ੩੦ ਚਪੂਆਂ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛਟ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਰਸਦ ਢੋਣ ਲਈ ਕਈ ਬਜੜੇ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਪੂਰੇ ਤੀਹ ਦਿਨ ਤੀਕ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਤੀਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਲੋਕ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਲਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਅਤੇ ਕਸਰਤ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਰਹੇ। ਹੇਠਾਸ਼ਨ ਅਤੇ ਪਰਫਿਕਾਸ ਹੁਣ ਤੀਕ ਬੋੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਮਕਦੂਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਅਟਕ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਨਾ—੩੨੭ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ

ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਫੌਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰੀ ਗਈ। ਇਹ ਘਟਣਾ ਮਈ ੩੨੭, ਪੂਰਵ ਈਸਾ ਦੀ ਹੈ। ਫੌਜ ਉਤਾਰਨ ਸਮੇਂ ਨਾ ਤੇ ਕੋਈ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਪੁਜਾ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਿਹੜੀ ਫੌਜ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਈ ਉਸ ਦੀ ਗਿਣਤ ੧,੩੫,੦੦੦ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ੧੫੦੦੦ ਘੋੜ ਚੜੇ ਅੰਬੀਸਾਰਾ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਸਿੰਧ ਵੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਪੁਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ੫੦੦੦ ਹਿੰਦੀ ਇਮਦਾਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜੋ ਟੈਕਸੀਲਾ ਦੇ ਮੌਢੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸੀ। ਮਕਦੂਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਅਟਕ ਦੇ ਉਸੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਿਥੇ ਪਿਛੋਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਏਸੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਹ ਕਿਲਾ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਇਸ ਦਰਿਆਈ ਰਸਤੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ

ਜਦ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਪੁਜ ਗਈ ਤਦ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤਰ ਮੁਜਬ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਜੋ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸੀ ਜੰਗ ਤੇ ਵਿਜੇ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣਾ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਮਗਰੋਂ ਜੰਗੀ ਖੇਡਾਂ ਆਦਿ ਵੀ ਹੋਈਆਂ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸਾਂ ਉਪਰ ਤਿੰਨ

ਰਿੰਦੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਰਾਜ ਸੀ-ਟੈਕਸੀਲਾ ਦਾ, ਜੋ ਸਿੰਧ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਸੀ ਪੋਰਸ ਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪਾਨਰਾਵਾ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬੀਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਫਰ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਜਿਹਲਮ ਤੋਂ ਚਨਾਬ (ਅਸਿੰਨਜ) ਤੀਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਰਾਜ ਅਬੀਸਰਾਸ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ ਮਗਧ ਦੇ ਚਕਰਵਰਤੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ। ਮਗਧ ਦਾ ਰਾਜ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦਖਣੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਸੀ। ਉਸ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸੰਡਰਾਕੋਟਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਗਧ ਦੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਚਣਕ ਨਾਮੀ ਗੁਸੈਲ ਤੇ ਹੱਠੀ ਬਰਾਹਮਣ ਨੇ ਰਾਜਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਠਾਇਆ। ਰਾਜਾ ਨੰਦ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਅੰਤਮ ਰਾਜਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢੇਰ ਚਿਰ ਤੀਕ ਮਗਧ ਦੇ ਰਾਜ ਉਪਰ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਟੈਕਸੀਲਾ ਰਾਜਧਾਨੀ

ਅੰਤ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸਿਕੰਦਰ ਟੈਕਸੀਲਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਪਰ ਪੁਜਾ। ਇਹ ਟੈਕਸੀਲਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿੰਧ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਵਿਚਕਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਲਦਾਰ ਤੇ ਘੁਗ ਵਸੋਂ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਟੈਕਸੀਲਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੇ ਮਕਦੂਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਿਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੁਵਾਗਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਦੇਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ। ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ ਮਿਸਰ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧਾਕ ਉਪਜਾਉ ਸੀ। ਟੈਕਸੀਲਾ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਬਾਰੇ ਵਖ ਵਖ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਵਿਲਸਨ ਇਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਤਕਸੀਲਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਸਮਿਥ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਮਾਨਕਿਆਲਾ ਦੇ ਖੋਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਥਾਂ ਉਪਰ ਸੀ।

ਟੈਕਸੀਲਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਡੇਰੀ ਸ਼ਾਹਾਨ

ਜਨਰਲ ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਸੀ ਜਿਥੇ ਡੇਰੀ ਸ਼ਾਹਾਨ ਦੇ ਖੋਲੇ ਹਨ। ਤੱਕੀ (ਅਜ ਕਲ ਦਾ ਅਸਰੂਰ) ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪਿੰਡੀ ਭਟੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ, ਸੰਨ ੬-੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਟੈਕਸੀਲਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਅਸ ਪਾਸ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾ ਦੂਤਾਂ ਵਿਚ ਅਬੀਸਰਾਸ ਦੇ ਦੂਤ ਵੀ ਸਨ। ਅਬੀਸਰਾਸ ਉਹਨਾਂ ਉਤਰੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਖੜ ਅਤੇ ਡੋਕਸਾਰਿਨ ਵਰਗੀਆਂ ਜੰਗਜੂ ਪਹਾੜੀ ਜਾਤੀਆਂ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਬੀਸਰਾਸ ਪਾਸ ਇਕ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਮਕਦੂਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੁਗਾਤਾ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪੋਰਸ ਦਾ ਈਨ ਮੰਨਣੇ ਇਨਕਾਰ

ਪਰ ਪੋਰਸ ਨੇ, ਜੋ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਭ ਨੂੰ ਤੌਖਲਾ ਸੀ, ਪਰਦੇਸੀ ਹਮਲਾਆਵਰ ਅਗੇ

ਸ਼ਹਿਜੇ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁਟਣਾ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੀ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰਖਣ ਦਾ ਦਰਿੜ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਮਕਦੂਨਵੀ ਵਿਜਈ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਖਰਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਦੂਤ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਸਰਹਦ ਉਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਬੀਨ ਮੰਣ ਦੀ ਸੋ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਕਰਟੀਅਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੋਰਸ ਨੇ ਇਹ ਆਖਿਆ “ਮੈਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ ਸਰਹਦ ਉਪਰ ਅਵਸ਼ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਂਗਾ ਪਰ ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਤੌਰ ਬੀਨ ਮੰਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਸਗੋਂ ਜੰਗੀ ਟਾਕਰਾ ਹੋਵੇਗਾ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਇਕ ਵੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਟੈਕਸਿਲਾ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਮਕਦੂਨਵੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਦਸਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗਵਰਨਰ ਫਿਲਪ ਨਿਯਤ ਕਰ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਪੁਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਥਾਂ ਉਪਰ ਪੋਰਸ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦਰਿਆਈ ਰਸਤਾ ਰੋਕੀ ਖੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਲਈ ਪੋਰਸ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਫੌਜ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਉਸ ਵਿਚ ਸਟਰਾਬੋ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ੭ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਚੜੇ, ੩੦੦ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਰਥ ਅਤੇ ਦੋ ਸੌ ਜੰਗੀ ਹਾਥੀ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਦ ਵਡੇ ਵਡੇ ਜਾਨਵਰ ਜੋ ਉੱਚੇ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਸਮਾਨ ਦਿਸਦੇ ਸਨ, ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਸਿਕੰਦਰ ਤੇ ਪੋਰਸ ਦੀ ਜੰਗ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਪਲੂਟਰਚ (Plutarch) ਨੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੰਗ ਦਾ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਹਾਲ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਖਤਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜ ਅਟਕ ਤੋਂ ਜਲਾਲ ਪੁਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਚੋਟੀਆਂ ਦੀ ਬਰਫ ਪਿਘਲਨ ਕਰ ਕੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਹੜ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੜ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਸਿੰਧ ਉਪਰਲੀਆਂ ਥੇੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਖੁਸ਼ਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਤੀਕ ਪੁਚਾਇਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਉਹ ਪੋਰਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਤੇ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜੁ ਪੋਰਸ ਇਹੋ ਸਮਝਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸ ਪਾਸ ਵਸੀਲ ਹੀ ਹਨ। ਪੋਰਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸਭ ਲੰਘਿਆਂ ਉਪਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਫੌਜੀ ਹਥਕੰਡੇ

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਖਬਰ ਵੀ ਫੈਲਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੀਕ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਥ ਕੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਧੋਖਾ ਖਾ ਕੇ ਪੋਰਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਗਰਾਨੀਆਂ ਢਿਲੀਆਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹਨੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਚੋਲਿਆ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਤੋਂ ੧੪ ਮੀਲ ਪਛਮ ਵਲ ਨੂੰ ਅਤੇ ਨਗਰ ਜਿਹਲਮ*

ਤੋਂ ੩੦ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਦ ਪੋਰਸ ਨੂੰ ਇਸ ਫੌਜੀ ਨਕਲ ਹਰਕਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਹਮਲਾਆਵਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਦੇ ਦੇ ਨਿਯਤ ਅਸਥਾਨ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸਿਕੰਦਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਪੁਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਉਤਰ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ।

ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੋਰਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦਾ ਕਤਲ

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਉਤੇ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਪੋਰਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ੪੦੦ ਹੋਰ ਜਵਾਨ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਘਲੂ ਘਾਰਾ

ਆਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਪੁਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਪੋਰਸ ਦੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਬੜਾ ਭੁੰਘਾ ਪੁਛਾਵ ਪਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਨਿਕਲਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬੜਾ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਮਚਿਆ।

ਪੋਰਸ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਸ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਰਨ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਏਰੀਅਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਅਤੇ ੩ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਚੜੇ ਜਵਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਥ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ। ਹਾਥੀ ਜਾਂ ਤੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਫਟੜ ਹੋ ਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਰਣ-ਤਤੇ ਵਿਚ ਪੋਰਸ ਆਪ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਹੋਇਆ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੋਰਸ ਬੜਾ ਪਰਤਾਪੀ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਦ ੭ ਫੁਟ ੬ ਇੰਚ ਸੀ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਨੀਲਾ ਤੇ ਸੁਭਾ ਦਾ ਹਸਮੁਖ ਤੇ ਮਿਲਨਸਾਰ ਸੀ।

ਦੋਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਗ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਲਿਆਵਨ ਲਈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਮੀਰੋ (Meroe) ਨੂੰ ਵਸੇਸ ਤੌਰ ਉਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਜਦ ਭਾਰਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂ ਦੇ ਪਾਸ ਅਪੜਿਆ ਤਦ ਸਿਕੰਦਰ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸੁਵਾਗਤ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ ਤੇ ਜਲਾਲ ਦਾ ਸਿਕੰਦਰ ਉਤੇ ਬੜਾ ਪੁਛਾਵ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਭਾਵਕ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਇਸ ਹਾਰ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਸਮੇਂ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਪ੍ਰਾਜਿਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ (ਸਿਕੰਦਰ) ਉਸ (ਪੋਰਸ) ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾ ਕਰੇ ? ਪੋਰਸ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ—“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲੂਕ; ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ—“ਇਹ ਗਲ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਕਰਾਂਗਾ ਈ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦਸੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਾਂ ?” “ਮੇਰੀਆਂ ਸਭ ਇਛਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ—ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਹਿਨ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

*ਹੰਟਰ ਲਿਖਤ 'ਇੰਡੀਅਨ ਐਂਪਾਇਰ' ਐਡੀਸ਼ਨ ੧੮੮੬ ਸਫਾ ੧੬੪

ਸਿਕੰਦਰ ਵਲੋਂ ਪੋਰਸ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਪੋਰਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਐਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੋਰਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਮਿੱਤਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬਹਾਲ ਰਖਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸੰਸਕਾਰ

ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੜੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਿਰਤਕ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਫ਼ਤਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡਮੁਲੀ ਬਲੀ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਫ਼ਤਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਵਸਾਏ ਗਏ ਸ਼ਹਿਰ

ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਯਾਦ ਮਨੋਣ ਲਈ ਦੋ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਏ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਚਨਾਬ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਯੂਸੇਫਾਲਸ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਨਾਮ ਉਸ ਦੇ ਬੁਢੇ ਚਾਰਜਰ ਸਾਥੀ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨੀਸ਼ੀਆ, ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਯੂਸੇਫਾਲਸ ਦੇ ਖੋਲਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਨਗਰ ਜਲਾਲ ਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਾਏ ਗਏ ਨੀਸ਼ੀਆ ਨਗਰ ਚਨਾਬ* ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸੀ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਮੂੰਗ ਦਾ ਨਗਰ ਆਂਧਾਦ ਹੈ।

ਜਿਹਲਮ ਤੇ ਚਨਾਬ ਵਿਚਲਾ ਦੇਸ

ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਅਰਾਮ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦੇਸ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰੇਟਰਸ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਜਿਹਲਮ ਅਤੇ ਚਨਾਬ ਵਿਚਲੇ ਉਸ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕੁਛ ਸਮਾ ਮਗਰੋਂ ਚਿਨਿਓਟ ਦੁਆਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਬਾਰੇ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਚੌੜਾ ਮੈਦਾਨ ਅਤੇ ਬੜਾ ਸੰਦਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਵਸੋਂ ਬੜੀ ਘੁਗ ਅਤੇ ਇਲਾਕਾ ਬੜਾ ਹੀ ਉਪਜਾਊ ਸੀ। ਏਰੀਅਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ੩੭ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਸੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਗੇ ਜਾ ਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਇਕ ਤੀਸਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਚਨਾਬ (ਅਸੈਸਨੀਸ) ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਚਨਾਬ ਨੂੰ ਵਿਜਈ ਨੇ ਬੋੜੀਆਂ ਤੇ ਫੁਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਖੱਤਾਂ (ਮਸ਼ੜਾਂ) ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕੀਤਾ।

ਪੋਰਸ ਦੂਜਾ

ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਅਤੇ ਰਾਵੀ(ਹਾਈਡਰੋਟਸ)ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਇਕ ਐਸੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪੋਰਸ ਸੀ।

*ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਕੁਤੇ ਪੇਂਗੀਟਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ

ਇਹ ਪੋਰਸ ਆਪਣੇ ਸਿਰਨਾਵੇਂ ਪੋਰਸ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਪੋਰਸ ਦੀ ਫਰਾਰੀ

ਇਹ ਦੂਜਾ ਪੋਰਸ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਪਹਿਰਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਭਰਦਾ ਮਾਰਾ ਹਾਈਡਰੋਟਸ (ਰਾਵੀ) ਤੋਂ ਪਾਰ ਨਸ ਗਿਆ। ਵਿਜਈ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਪੋਰਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸੋਂ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕਰਨਾ

ਉਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਹਾਈਡਰੋਟਸ (ਰਾਵੀ) ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਕਠਨਾਈ ਦੇ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਜਰ ਰੇਨਲ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ (ਇਸ ਦੇ ਕਥਨ ਦੀ ਪੁੱਛਤਾ ਦੂਜੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ) ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਨੇੜਿਉਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਕਿ ਅਜ ਕਲ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਖੜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਲ ਜਿਹੜਾ ਇਲਾਕਾ ਹੈ ਉਥੇ ਵੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਅਤੇ ਜੰਗਜੂ ਜਾਤੀ, ਕੈਥਾਈ* ਨਾਮੀ ਵਸਦੀ ਸੀ।

ਕਾਥੀਆ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੰਘਾਲਾ

ਜੇ ਰਿਆਸਤ ਅਜ ਕਲ ਕਾਥੀਆ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੰਘਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਕਿਲੇਬੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਘਾਲੇ ਦੀ ਅਸਥਿਤਵ

ਰੇਨਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘਾਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦੱਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉਪਰ ਸੀ। ਬਰਨਜ਼ ਨੇ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਘਾਲਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਹੈ। ਮਿਸਟਰ ਕਸਟ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ "ਨੋਟਸ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਲਾਈਫ" ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ "ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅਸਥਿਤਵ ਦਾ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਪਰ ਇਹ "ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ" ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਲਫੋਰਡ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕੱਢੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦਾ ਨਗਰ ਕਲਾਨੌਰ ਹੈ। ਮੇਜਰ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਹੜਪੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਸਲ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਿਸਟਰ ਬਾਰੰਟਨ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ "ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਯਾਦਗਾਰਾਂ" ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜਿਉਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਸੰਭਵਤਾ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਦਾ ਹੈ।"

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਜਾਤੀਆ ਦਾ ਸਿਕੰਦਰ ਵਿਰੁਧ ਗਠ ਜੋੜ

ਕਾਥੀਆਨਾਂ, ਮਾਲੀਆਂ ਅਥਵਾ ਮੁਲਤਾਨੀਆਂ (ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਾਲਿਸਥਾਨੀਆਂ) ਅਤੇ ਔਕਸੀ ਡਰਾਕਾਂ (ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਉਰ ਦ ਲੋਕਾਂ) ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਵਿਰੁਧ ਗਠ ਜੋੜ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਜਾਤੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਜੰਗਜੂ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਪਰੇਮੀ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਿਆਮਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਰਾਉਣ ਵਲ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਲਾਉਣ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ

*ਕੁਛ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਛਤਰੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖਾ ਦੇ ਖਛਤਰੀ ਸਨ ਜੋ ਇਕ ਲੜਾਕੀ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਰੇਨਲਜ਼ ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਅਤੇ ਮਿਸਟਰ ਆਰ. ਐਨ. ਕਸਟ ਦੀ ਰਚਨਾ "ਦੀ ਪਿਕਚਰਕਰ ਆਫ ਇੰਡੀਅਨ ਲਾਈਫ" ਪਰਕਾਸ਼ਤ ੧੮੮੧

ਦਿਤੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਘਾਲਾ ਬਾਰੇ ਏਰੀਅਨ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਥਾਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਝੀਲ (ਫੰਡ) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਉਚੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਪੰਜ ਪਾਸੀਆਂ ਕਿਲੇ ਵਰਗੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਸਨ।” ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਆਂਦੀਆਂ। ਫੰਡ ਦੀ ਹਦ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਧਾਂ ਤੋੜੂ ਯੰਤਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਤੋਂ ਹਿਲਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਯੂਨ ਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਤੁਫਾਨੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸਨ ਤੀਰ ਕਮਾਨ (ਧਨਸ਼ ਬਾਨ) ਅਤੇ ਦਸਤੀ ਗੋਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗੇ ਜ਼ਬਤ ਵਾਲੇ ਵੈਰੀ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿੱਰਾ ਬਕਤਰ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਏਰੀਅਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ੧੭ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਮਾਰੇ ਅਤੇ ੭੦ ਹਜ਼ਾਰ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਸੰਘਾਲਾ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਵਿਜਈਆਂ ਦੇ ਹਥ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲਗਾ। ਇਸ ਲੁਟ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਸੌ ਰਥ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜੇ ਵੀ ਸਨ। ਸੰਘਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਜੋ ਅਲਾਕਾ ਫਤਹ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਪੋਰਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਹਾਇਕ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਘਾਲਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਲੋਕੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਵਸਨੀਕ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਕਦੂਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਰਦਇਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਰਾਵੀ ਤੇ ਬਿਆਸ ਵਿਚਲਾ ਦੇਸ

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਰਾਵੀ ਅਤੇ ਬਿਆਸ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਰਟੀਅਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਸ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਲਈ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਸਾਜ਼ੀ ਦੀ, ਅਕਲ ਵੰਦੀ ਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਚੇ ਚਲਣ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਸੋਫਾਈਟਸ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਅਤਿ-ਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਸਨ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬੀਨ ਮੰਨਣਾ

ਵਿਜਈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਜ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਜ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜਤ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹ ਲੰਮਾ ਚੋਗਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਿਲੇ ਨਾਲ ਕਢੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਲਮਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸੈਂਡਲ (ਜੂਤੇ) ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਿਲੇ ਦੇ ਕਢੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਜੜਤ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮੋਤੀਆਂ

ਜੜਤ ਲਟਕਨ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬੜੇ ਸਤਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਟੀ ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਈ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਬਿਆਸ ਵਲ ਧਾਵਾ

ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਾਹ ਦਵਾ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੂਚ ਹਾਈਫੇਸਸ (ਬਿਆਸ) ਵਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਡਿਯੋਡਰਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਮ ਫੇਗਸ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜਾ ਇਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਕੀਮਤੀ ਸੁਗਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਜਈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਆਣ ਮਿਲਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖੁਫੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਪੁਜਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਬੜੇ ਸਰ ਸਬਜ਼ ਹਨ ਤੇ ਉਥੇ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲੋਭ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਭੜਕਦੀ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਮਕਦੂਨੀਆਂ ਦੀ ਵਿਜੇ ਪਤਾਕਾ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਉਸ ਅੰਤਮ ਪੂਰਵੀ ਸੀਮਾ ਉੱਤੇ ਬੁਲਾਏ, ਜੋ ਸਾਗਰ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਸਤਲੁਜ ਨਾਲ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਥਲੇ ਵਲ ਕਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਉਸ ਮਾਰੂ ਥਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਥਲੇ ਵਲ ਸੀ। ਇਹੋ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਦਸੀ ਗਈ ਕਿ ਗੰਗਾ ਰਾਈਡਸ ਅਤੇ ਪਰਾਸੀਆ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੮੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ, ਦੋ ਲਖ ਪੈਦਲ, ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਜੰਗੀ ਰਥ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਜੰਗੀ ਹਾਥੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਬੈਕੀਲੋਨ ਪਾਲੀਬੋਥਰਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ ਵਸੀਲਿਆਂ, ਮਗਧ ਦੇ ਚੰਦਰਬੰਸੀ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਅਧਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ, ਹਸਤਨਾ ਪੁਰ ਅਤੇ ਮਥਰਾ ਦੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੁਣਿਆ।

ਗੰਗਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਢਹਿ ਗਏ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਦਸੀ ਗਈ ਕਿ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੇ ਰੇਤਲੇ ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਪਏਗਾ, ਜੋ ੧੧ ਦਿਨ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਿਰਜੀਵ ਮਾਰੂ ਥਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਉਪਰ ਪੁਜਣਗੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਚੌੜਾ, ਭੁੰਘਾ, ਤੇ ਤੇਜ਼ ਵਗਣ ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਅਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਡਰੋਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਅਗੇ ਕੂਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਉਹਨਾਂ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਬੜ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਠਨ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਤੋਂ ਅੰਭੀ ਦੂਰ ਆ ਕੇ ਲੜਨੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹਦ ਬੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਤੀਕ ਅਪੜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿਤਾ

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮਕਦੂਨਵੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਬਤੋਰਾ ਵੰਗਾਰਿਆ ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰਬੋਲਾ ਤੇ ਬੈਕਟਰੀਆ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸੋਗਡਿਆਨਾ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਅਗੇ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭਵਿਖਤ ਵਖਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਥੋਂ ਸਾਡੀ ਪਸਪਾਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬੇ-ਮੌਕਾ ਸਗੋਂ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਲ ਵਲ ਐਨਾ ਅਗੇ ਵਧ ਚੁਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਫਲ ਵਿਚੋਂ ਅਧੂਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।

ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਡੱਟ ਗਏ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਅਪੀਲਾਂ, ਲਾਲਚਾਂ ਤੇ ਸਬਜ਼ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਬੱਕੇ ਹੁਟੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਵੀਏ ਤੋਂ ਐਨੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦ ਰਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਵੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗੂਹੜੇ ਮਿਤਰਾਂ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਸਰਨੈਲਾਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ

ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਉਹ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਤਦ ਵੀ ਉਹਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਉਪਰ ਡਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਜ਼ਈ ਨੇ, ਇਸ ਡਰ ਨਾਲ ਕਿ ਇਹ ਜਜ਼ਬਾ ਕਿਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਨਾ ਧਾਰ ਲਏ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਦਿਲ ਉਤੇ ਪੱਥਰ ਰਖ ਕੇ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਮੁਨਾਰੇ

ਵਾਪਸੀ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ੧੨ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮੁਨਾਰੇ, ਜੋ ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਫੁਟ ਉਚੇ ਸਨ, ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਬਣਵਾਏ। ਇਹ ਮੁਨਾਰੇ ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਥਲੇ ਵਲ ਨੂੰ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦਸਤੂਰ ਮੂਜਬ ਖੂਬ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਏ ਗਏ ਤੇ ਫੌਜੀ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਏਰੀਅਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁਨਾਰੇ ਕਿਲੋਬੰਦ ਬੁਰਜਾਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਨ, ਪਰ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਡੇ ਸਨ। ਪਲੂਟਰਚ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਵਿਟਾ ਅਲੈਕਸੈਂਡਰੀਸ' (Vita Alexandris) ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੁਨਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਅਤੇ "ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਪਾਰਲੇ ਹਿੰਦੀ ਖੇਬੇ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।" ਮਿਸਟਰ ਪ੍ਰਿਨਸਿਪ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ "ਜਰਨਲ ਆਫ ਦੀ ਏਸ਼ਿਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਆਫ ਬੰਗਾਲ" ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—“ਅਪੋਲੀਨੀਬਸ ਟਿਆਨੀਅਸ ਨੇ ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਡਿੱਠਾ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਯੂਨਾਨੀ ਨਸਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਰਉਟਸ (Pharaotes) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਰਨਜ਼ ਨੇ ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਤਲੁਜ

ਦੇ ਸੰਗਮ ਦੇ ਥਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਇਹਨਾਂ ਮੁਨਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲਾ ਸਕਿਆ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਸਾਹਿਲ ਉਤੇ ਪੁਜਾ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬੋੜਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਹਾੜੀ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਲਕੜ ਨਾਲ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਕਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਬੋੜੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਬੋੜੀਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਫਰ, ਪਾਈਨ ਦੇਓਦਾਰ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਬੋੜੀ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਸਾਗਰ ਦੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿਤੀ। ਕਿਸਤੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉਤੇ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਿਆਲੇ ਵਿਚੋਂ ਪੂਜਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦਰਿਆ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਸਿਕੰਦਰੀ ਫੌਜ ਦਾ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਮੋੜਾ

ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ੪ ਡਵੀਯਨਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਡਵੀਯਨ ਨੇ ਕਰੇਟਰਸ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਡਵੀਯਨ ਨੇ ਜੋ ਹੇਫਾਸਨ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ ਖਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਾਰਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਨੀਰਚਸ ਦਰਿਆਈ ਬੋੜੇ ਦਾ ਅਮੀਰ ਉਲ ਬਹਿਰ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਫਿਲਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਨਿਚੋਲੀ ਸਪਿਰਿਟ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਦੇ ਨਾ ਮੱਠੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨੀ।

ਮਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਕਬੀਲਾ ਮਾਲੀ ਅਰਥਾਤ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਸਨ। ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਲੋਕ ਮਾਲਿਸਥਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਹੈ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਉਚ ਦੇ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਕਸੀ ਡਰੇਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਮਾਰੂ ਥਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦਰਿਆ ਅਸੈਸਿਨ ਦੇ ਖਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੂਚ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਉਸ ਨਦੀ ਤੀਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ, ਜੋ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਮਾਲੀ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਾਈਡਰੋਟਸ (ਰਾਵੀ) ਦੇ ਦੱਖਣੀ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਇਸ ਦੇ ਅਸੈਸਨਜ ਨਾਲ ਸੰਗਮ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਵਿਥ ਉਤੇ ਮਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਆਬਾਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਹੁਨਰ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ।" ਇਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਸੋਂ ਬਰਾਹਮਣ ਸੀ।

ਗੜ੍ਹ ਘੇਰੇ ਵਿਚ

ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਕਦੂਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ

ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦਾ ਡਟੇ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਲੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਿਹਫਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਤੂਫਾਨੀ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਈ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੌੜੀ ਲਾ ਕੇ ਆਪ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਮਿਸਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਕੰਧ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕਠੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੜ ਮੋਏ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਲ ਨਸ ਗਏ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਛੁਪ ਜਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਲਾਮਤੀ ਸਮਝੀ। ਮਾਲੀ ਹਿੰਦ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਕੌਮ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਬਚੂਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੌਮ ਪਰਦੇਸੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਾਲੀ ਕੌਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਰਾਜਧਾਨੀ ਉਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਹਮਲਾ

ਇਥੋਂ ਹਟ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮਾਲੀ ਕੌਮ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਰੁਧ ਕੁਚ ਬੋਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਏਥੇ ਹੀ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਪਨਾਹ ਲਈ ਸੀ। ਏਥੇ ਮਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਹਾਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੀ ਸੂਰਬੀਰ ਜਾਤੀ ਉਤੇ ਵਿਜੇ ਪਾ ਸਕੇਗਾ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਕੀਤੇ। ਇਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਪਰਭਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪ ਸੰਭਾਲੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਪਰ ਤੂਫਾਨੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ। ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਵੈਰੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਸਿਕੰਦਰੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਤੁਰਤ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਬੇਪਨਾਹ ਵਰਿਆਮਗੀ

ਸਿਕੰਦਰ ਜਿੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਫੌਜ ਉਨੀ ਛੇਤੀ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕੀ, ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਪਾਸੋਂ ਪੌੜੀ ਖੋਹ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਪੌੜੀ ਜਾ ਲਾਈ। ਆਪਣੀ ਢਾਲ ਨੂੰ ਢਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਰਤ ਕੰਧ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਉਹਦੇ ਤਿੰਨ ਚੋਣਵੇਂ ਅਫਸਰ ਵੀ ਕੰਧ ਉਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਟੀਸੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਚਮਕਦਾਰ ਫੌਲਾਦੀ ਵਰਦੀ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਨਾਲ ਦੀ ਛਤ ਉਤੇ ਠਹਿਰਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਕੁਛ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਤੋਂ ਥਲੇ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਤਰ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਪੌੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਕੰਧ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਐਨਾ ਸਖਤ ਦਬਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਠਹਿਰ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਫੜਾ ਤਫੜੀ ਮਚ ਗਈ। ਏਸੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਭਿਆਣਕ

ਤੇ ਨਿਧੜਕ ਸੁਭਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤਿ-ਦਲੇਰਾਨਾ ਕਾਰਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸਾਹ ਦਿਤਾ।

ਅਦੁਤੀ ਕਾਰਨਾਮਾ

ਇਹ ਗਲ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਛੱਤ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਵਰਤਮਾਨ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ ਉਹਨੇ ਦਲੇਰੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋ ਮਗਰ ਤਿੰਨੇ ਅਫਸਰ ਵੀ ਕੁਚ ਪਏ। ਹੁਣ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜੁਟ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਘਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤੇ ਫਤਹ ਪਾ ਕੇ ਹਟਾਂਗੇ ਜਾਂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਾਂਗੇ। ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ ਤਦ ਉਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਖੜਗ ਲੈ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਉਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਪਰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਬਰਫੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ। ਹੋਰ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਕਮਾਂਡਰ ਵਰਗਾ ਹੀ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਪਿਠਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਹਮਲੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਸਿਕੰਦਰ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸੂਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਐਨੀ ਭਿਆਣਕਤਾ ਟਪਕਣ ਲਗੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਸੂਰਬੀਰ ਐਥਰੀਆਸ ਵੀ ਬੜੀ ਬੇਜਿਗਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਸੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਮਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਤੀਰ ਵੱਜਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਿਕੰਦਰ ਫਟੜ ਹੋਇਆ

ਇਕ ਹੋਰ ਤੀਰ ਆਇਆ, ਜੋ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਦੀ ਫੌਲਾਦੀ ਪਲੇਟ (Breast plate) ਨੂੰ ਵਿਨਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਧਸ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੀਰ ਨਾਲ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜ਼ਖਮ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਹੂ ਵਗਿਆ। ਪਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦਿਲ ਨਾ ਛਡਿਆ ਅਤੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਮੱਖੌਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਗਈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਮੂੰਹ ਦੇ ਭਾਰ ਆਪਣੀ ਢਾਲ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਢਾਲਾਂ ਨਾਲ ਕਸ ਲਿਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਾਥੀ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਹੋਏ। ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਮੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਔਕੜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਦੁਖ ਭੁਲ ਗਏ।

ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋਸ਼

ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਕੰਧ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜੀ ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਫੈਲਿਆ। ਪੌੜੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੰਧਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸਭ ਆਸ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਫੌਲਾਦੀ ਕਿਲ ਢੋਕਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਕਿਲਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਸਿਕੰਦਰ) ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਭਿਆਣਕ ਨਾਹਰੇ

ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਟੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗਿਰਦ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦੀ ਇਕ ਕੰਧ ਭੋਗਣ ਵਿਚ ਵੀ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਮਘਰੇ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੀ।

ਕਤਲਿ ਆਮ

ਸਿਕੰਦਰੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮਾਲੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲਿ ਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰੋਹ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਇਸ ਕਤਲਿ ਆਮ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੁੱਢੇ, ਬਚੇ ਤੇ ਤੀਵੀਆਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਫ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਫਟੜ ਹੋਏ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾਲ ਉਤੇ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਪੁਚਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਤੋਖਲਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਜਿਹੜਾ ਤੀਰ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਖੁਬਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲਹੂ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਤੀਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਕ੍ਰੂਸ ਦੇ ਹਕੀਮ ਕਰੀਟੋਡੇਮਸ (Critodemus) ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤਸਵੀਸ਼ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਫੈਲੀ। ਜਦ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਤਸਵੀਸ਼ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਰੂ ਬਹੁ ਆਣ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮੀ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਘੋੜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ। ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨੇ ਸਭ ਪਲਟਨਾਂ ਦਾ ਚਕਰ ਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਵੇਖ ਕੇ ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਏ—“ਸਿਕੰਦਰ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ! ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਵਜ਼ਈ ਦੀ ਸਿਹਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ!” ਇਹਨਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਗੂੰਜਾਉ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੰਗਲ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ।

ਮਾਲੀ ਤੇ ਉੱਚ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਈਨ ਮੰਨਣਾ

ਮਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਤੇ ਉੱਚ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਤ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੇਜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰਤ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਫਿਲਪ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉੱਚ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਯਰਗਮਾਲ ਵਜੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਪੰਜ ਸੌ ਜੰਗੀ ਰੱਥ, ਰਥਵਾਨਾਂ ਸਮੇਤ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਵੀ ਦਿਤੇ। ਉੱਚ ਦੇ ਲੋਕਾਂ (ਐਕਸੀਭਰਾਕੀਆਂ) ਦੇ ਇਸ ਰਵਈਏ ਨਾਲ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਯਰਗਮਾਲ ਦੇ ਬੰਦੇ ਸਭ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿਤੇ ਪਰ ਜੰਗੀ ਰੱਥ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਥਵਾਨ ਤੇ ਘੋੜੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਫੱਟਾਂ ਦਾ ਅਜੇ ਇਲਾਜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇੜੇ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਹਾਜ਼-ਸਾਜ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹਾਈਡਰੋਟਸ (ਰਾਵੀ) ਅਤੇ ਅਸੀਸੀਨਸ (ਚਨਾਬ) ਦੇ ਸੰਗਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੇ ਤਜਾਰਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਦਖਣ ਵਿਚ ਪੰਜਨਦ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸਕੰਦਰੀਆ। ਏਥੇ ਗੋਦੀਆਂ (Docks) ਵੀ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਕ ਤੇ ਤਜਾਰਤ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਹੋਵੇਗੀ ਦੂਜੇ ਆਸ ਪਾਸ ਵੱਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਕੰਡਾ (ਦਬਦਬਾ) ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਗੋਦੀਆਂ ਕਿਥੇ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਦਾ ਹੁਣ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਵੀ ਮਿਟ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਮੁੜ ਸਮੁੰਦਰੀ ਯਲਗਰ ਸਮੇਂ ਅਲਾਸਟੋਨ ਜਾਂ ਅਵਸਥਾਨਾਂ ਨਾਮੀ ਉਸ ਆਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦੀ ਕੌਮ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਪਰਡਿਕਾਸ ਨੇ ਵਤਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਓਸਾਡੀਅਨਜ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤਹਿਤ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।

ਭਖੜ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਈਨ ਮੰਨਣਾ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬੇੜਾ ਸ਼ੋਗਧੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਭਖੜ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਸੀ ਕੋਨਸ* ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਬਾਜ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਵਭ ਮੁਲੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਿਕੰਦਰ ਉਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸੁਹਣਪ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਬੜੀ ਪਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਮੁਸੀਕੋਨਸ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਉਸੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਕਰੇਟਰਸ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕਿਲੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਥੇ ਮਕਦੂਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਸਿੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫੌਜੀ ਚੋਕੀਆਂ ਤੇ ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦਕਾਰੀ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਇਹ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕਿਲਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜੀ ਉਸਾਰੀ ਜਾਏ। ਇਹ ਕੰਮ ਉਹ ਤਜਾਰਤੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਲਭ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੀਆਂ ਫੌਜੀ ਚੋਕੀਆਂ ਤੇ ਨਗਰ ਵਸਾਏ। ਪੱਛਮੀ ਸਿੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਨਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਸੀ ਉਥੇ ਵੀ ਫੌਜੀ ਚੋਕੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨਗਰ ਵਸਾਏ ਗਏ। ਬਰਨਜ਼ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਖੜ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਜ ਧਾਨੀ ਅਲੋਰ (Alore) ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਸੀ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਭਖੜ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਉਤੇ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਆਪਣੇ ਜਹਾਜ਼ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਨਾਲ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਐਕਸੀਕੋਨਸ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਇਸ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦਾਖਲੇ ਸਮੇਂ ਨਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਦੂਤ ਭੇਜੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੋਹਫੇ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ।

*ਸਿਕੰਦਰ ਥੈਰੋਟਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਦੇ ਅੰਤਲਾ 'ਕੋਨਸ' ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋ ਸਿੱਧੇ। "ਖਾਨ" ਮੁਸੀਕੋਨਸ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁਸਾ ਖਾਨ ਸੀ ਪਰ ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਦੇਸੀ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਲੀ ਤੇ ਸਿੰਧੋਮਾਨੀ ਉਪਰ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੁਸਾ ਖਾਨ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਸਿਕੰਦਰੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧੋਮਨਾ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੈਬਸ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਸਿੰਧੋਮਨਾ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਸਿੰਧ ਸੂਬੇ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਸੀ।

ਯੂਨਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਉੱਤੇ ਉਥੋਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਨਾ ਬਦਹਵਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਡਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਗਾਤਾਂ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਗੁਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਪਰਦੇਸੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਲਈ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਗਠ ਜੋੜ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਗੈਰਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਗਠ ਜੋੜ ਵਿਚ ਸੋਗਦੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਸੀਕੋਨਸ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਬੜਾ ਮਾਨ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਹਾਰ ਤੇ ਸਜ਼ਾ

ਇਹਨਾਂ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਪੇਈਥੋਨ ਨਾਮੀ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਯੂਨਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਬਾਗੀ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਬੜਾ ਕਤਲ ਆਮ ਮਚਾਇਆ। ਮੁਸੀਕੋਨਸ ਨੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਪਵਾ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਉੱਤੇ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨੂੰ ਭੜਕੋਣ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਸਫਰ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਫੌਜ ਉਸ ਦਹਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁਜੀ ਜਿਥੋਂ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਦੋ ਵਡੇ ਭਾਗ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਾਟਲਾ ਰਾਜੇ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪਾਟਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਏਥੇ ਮੌਕਰਸ ਨਾਮੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਆਪ ਚਲ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਰਾਜ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਦੇਸ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜਿਆ। ਜਨਰਲ ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਪਾਟਲਾ ਉਹੋ ਅਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਹੈਦਰਾਬਾਦ (ਸਿੰਧ) ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਲੋਖੰਦ ਸੀ। ਏਥੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਗੋਦੀਆਂ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਥੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜਾ ਠਹਿਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਰਵਾਨਗੀ ੩੨੬ ਪੂਰਵ ਈਸਾ

ਆਪਣੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਨੀਰਚਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਬੀਰਾਨ ਤੇ ਸੂਸਾ ਵਲ ਮੁਹਾਰਾਂ ਮੋੜੀਆਂ। ਇਹ ਸਫਰ ਉਸ ਨੇ ੩੨੬ ਪੂਰਵ ਈਸਾ ਗੋਡਰੋਸੀਆ (ਮੈਕਰਾਨ)

ਅਤੇ ਕਾਰਮਾਨੀਆ (ਕਰਮਾਨ) ਦੇ ਰਸਤੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਕਦੂਨੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਪੋਲਾ ਤੋਂ ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਨਮੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਬਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਉਹ ੧੯ ਹਜ਼ਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੀਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਐਨਾ ਸਫਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿੰਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਚੁਕਾ ਸੀ ਉਹਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਹੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਿਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚੀਆਂ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਬੇੜੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ, ਤਜਾਰਤੀ ਆਵਾ ਜਾਈ ਤੇ ਮੇਲ ਜੋਲ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੀਨ ਮਨਾਈ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਜਿਤ ਕਿਲਿਆਂ ਤੇ ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਇੰਟ ਨਾਲ ਇੰਟ ਖੜਕਾ ਦਿਤੀ।

ਫਤਹ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਕੀਮਾਂ

ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਫਤਹ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਸਕੀਮਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਕੀਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਕੀਮ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਇਹ ਸਕੀਮਾਂ ਘੜ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਤ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਥ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੋਂ ਆਨ ਦਬਾਇਆ।

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ੩੨੩ ਪੂਰਵ ਈਸਾ

੧੩ ਜੂਨ ਸੰਨ ੩੨੩ ਪੂਰਵ ਈਸਵੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਾਬਲ (Babylon) ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਆਯੂ ਕੇਵਲ ੩੨ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ੧੨ ਬਰਸ ੮ ਮਹੀਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਤੇਜ਼ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਣ ਤੇ ਹੋਰ ਗਰਮ ਭੋਜਣਾਂ ਮਗਰੋਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਹਦੋਂ ਵਧ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਨੇ ਆਨ ਘੇਰਿਆ। ਅਸਕੰਦਰੀਆ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਖਫਨ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਿਸਰ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਐਡੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਰਸ ਨਿਯਤ ਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹਦੇ ਪਿਛੋਂ ਵਾਰਸ ਕੌਣ ਬਣੇਗਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪੁਛ ਦਾ ਇਹ ਉਤਰ ਦਿਤਾ - "ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਯੋਗ ਹੋਵੇ।" ਇਸ ਮਹਾਨ ਵੱਡੇ ਵਿਜਈ ਦੀ, ਐਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮੌਤ ਇਕ ਯਾਦ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁਖਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਮਨੁਖੀ ਵਡਿਆਈ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਸ਼ੈ ਕਿੰਨੀ ਖਿਣ ਭੰਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ, ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ, ਸਭ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਉਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਿਆ। ਛੁਟ ਨਾਮ ਦੇ ਉਸ ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ੈ ਬਾਕੀ ਨ ਰਹਿ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਰਤਾ ਤੋਂ ਇਹ ਗਲ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਪਾਲਿਸੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸੀ ਦੇਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਤਰਤਾ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਈਨ ਮਨੋਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਮਿਤਰ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣਾ, ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਚੌਕੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਹੀ ਨਾ ਦਿਤਾ।

ਪਰਕਰਨ-੧੦

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਮਲੇ ਤੀਕ

ਸਿਲੀਯੂਕਸ ਨਿਕੇਟਰ

ਮਹਾ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈ ਚਕਣ ਤੇ ਬਾਬਲ ਦੇ ਗਵਨਰ ਸਲੀਯੂਕਸ ਨਿਕੇਟਰ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇਸ ਤੇ ਬਾਖਤਰ (Bactria) ਨੂੰ ਹੀ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸਗੋਂ ਫਰਾਤ (Euphrates) ਦੇ ਪਾਰਲਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਫਤਹ ਕਰ ਕੇ ੩੦੫ ਪੂਰਬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਮਗਧ [ਬਿਹਾਰ] ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ [ਸਿੰਦਰਾ ਕੋਟਾਸ] ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਯੂਨਾਨੀ ਦਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਜਿਸ ਮੁਦੁਨੀ ਗਵਨਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਮਿਲੀ ਜਲੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੀ ਗਈ ਜਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਨਸਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਕਦੁਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਕਤਲ ਆਮ ਮਚਾ ਦਿਤੀ, ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਨਵੇਂ ਗਵਨਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਪੋਰਸ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਮਕਦੁਨੀਆ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕਈ ਅਵਸਰਾਂ ਉਤੇ ਮਿਤਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ੩੨੬ ਪੂਰਬ ਈਸਾ

ਪਰ ਗਰਵਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬੇਰੀਆ ਬਿਸਤਰਾ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ

ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਗੋਲ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੋ ਮਨਚਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ ਜੋ ਗੰਗਾ ਦੀ ਵਾਦੀ ਤੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਆਸ ਤੇ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰੇ। ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੰਗਾ ਵਾਦੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸਗੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਨੰਦ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਦੋਸੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਕੇ ਪਾਲੀ ਪੁਤਰ (ਪਾਟਲੀ ਪੁਤਰ) ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਾਟਲੀ ਪੁਤਰ ਉਹੋ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਪਟਨਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਲਯੂਕਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨੂੰ ਕਈ ਹਾਰਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਨੇ ਨੂੰ ਬਾਬਲ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਪਿਛੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕੇ।

ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਧੀ

ਪਿਛਾਂਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਅਮਨ ਸੰਧੀ ਉਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਸੰਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਧ ਦੀ ਵਾਦੀ ਸਮੇਤ ਪਸ਼ਾਵਰ ਤੀਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ (ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ) ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਯੂਨਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ੫੦੦ ਹਾਥੀ ਤੇ ੧੦੦ ਜੰਗੀ ਰਥ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਭਾਰਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਹੋਰ ਗੁਰਮੁਕੇ ਕਰਨ ਲਈ ਸਲਯੂਕਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਤਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਯੂਨਾਨੀ ਵਿਦਵਾਨ ਮੈਗਸਥੇਨੀਜ਼ ਨੂੰ ਮਗਧ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਦੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਇਸੇ ਮੈਗਸਥੇਨੀਜ਼ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦ ਦਾ ਹਾਲ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ

ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਗਲਬਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਫੇਰ ਵੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਤਜਾਰਤੀ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਰਹੇ । ਬਲਖ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸਲਯੂਕਸ ਨਿਕੋਟਰ ਦੇ ਸਿਕੇ ਪਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ ।

**ਐਂਟੀਓਕਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ
੨੦੬ ਪੂਰਵੀ ਈਸਾ**

ਯੂਨਾਨੀ ਤੇ ਰੋਮਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ੨੦੬ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਸਲਯੂਕਸ ਨਿਕੋਟਰ ਦੇ ਪੋਤੇ ਐਂਟੀਓਕਸ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਹਿੰਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਐਂਟੀਓਕੋ ਯੋਨਾਂ ਰਾਜਾ* ਆਖਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਚੰਦਰ ਗੁਪਤ ਦਾ ਪੋਤਾ ਅਸ਼ੋਕ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਅਸ਼ੋਕ ਬੁਧ ਮਤ ਦਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸੀ । ਪੱਥਰ ਉਤੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ (ਸ਼ਿਲਾ ਲੇਖ) ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜੀ (ਸ਼ਿਲਾ ਪਸ਼ਾਵਰ) ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਨਾਮ ਸੂਧਾਨਾਂ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਬੜਾ ਪੁਰਾਤਨ ਬੋਧੀ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ । ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬੋਧੀ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਉਸਾਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਿਲਾ ਮੁਨਾਰੇ ਤੇ ਚੂਨੇ ਦੇ ਥੰਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਪਾਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦਰਜ ਹਨ ਉੜੀਸੇ ਤੋਂ ਕੱਛ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਪਰੇ ਤੀਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਾਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਵਿਦਵਾਨ ਮਿਸਟਰ ਜੇਮਜ਼ ਪ੍ਰਿਨਸਪ ਨਾਮੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪੂਰਬੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦਾ ਮਾਹਰ ਹੈ । ਏਸੇ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪਾਲੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੰਜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਸੀ । ਐਂਟੀਓਕਸ ਨੇ ਅਸ਼ੋਕ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਅਸਰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਿਹਾ । ਇਸ ਦਾ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਉਹਨਾਂ ਯੂਨਾਨੀ ਸਿਕਿਆ (ਮੁਦਰਾ) ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹਦ ਉਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ ।

ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ

ਵਰਤਮਾਨ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਜਿਹੜੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਚਿਟਾਨ ਹੈ ਉਸ ਉਤੇ ਅਸ਼ੋਕ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਸ਼ਿਲਾ-ਲੇਖ ਦਰਜ ਹੈ । ਉਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਯੂਨਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਰਜ ਹਨ ਯਥਾ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਐਂਟੀਓਕਸ, ਕੀਰੀਨੀ ਦਾ ਮਾਗਸ, ਐਪੀਰਸ ਦਾ ਸਿਕੰਦਰ ਦੂਜਾ । ਸੁਕਾਨਾ (ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜੀ) ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਾਇਰਾ, ਏਰੀਅਨ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਸਮੇਤ ਚਾਰ ਮੀਲ ਹੈ । ਅਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਲੋਕ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵਾਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਤਰੀ ਤੇ ਪੁਤਰ ਇਕ ਬਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਹਮਣ ਨੇ ਦਾਸ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ । ਚੀਨੀ ਸੈਲਾਨੀ ਫਾਹੀਅਨ ਅਤੇ ਹਿਊਨ ਸਾਂਗ ਨੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਕਨਿੰਘਮ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੋਲੂਸ਼ਾ ਅਥਵਾ ਫੋਸ਼ਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਬਾਖਤਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਨੇਰਾਡਾਈਟਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ੧੬੫ ਪੂਰਵ ਈਸਾ

ਬਾਖਤਰ (ਬੈਕਟਰੀਆ) ਦੇ ਮਹਾਨ ਵੱਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

*ਅਰਥਾਤ ਐਂਟੀਓਕਸ ਸ਼ਾਹ ਯੂਨਾਨ

ਅਨੇਰਾਡਾਈਟਸ ਨੇ ੧੬੫ ਪੂਰਵ ਈਸਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਟਾਲਾ ਤੀਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ । ਪਟਾਲਾ ਉਹੋ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੋ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਹੈ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੱਛ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਭੇਜੀ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਮੇਨਾਂਦਰ ਅਤੇ ਅਪੋਲੋਡੋਟਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ੧੨੬ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਤੋਂ ੧੧੦ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ । ਮੇਨਾਂਦਰ ਦੇ ਸਿਕੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਥਰਾ ਤੀਕ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜੋ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਸਦਾ ਹੈ । ਯੂਨਾਨੀ—ਬੈਕਟਰੀਆ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ੧੨੭ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਪੰਜਾਬ, ਸਿੰਧ ਦੀ ਵਾਦੀ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਉਪਰ ਰਾਜ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਰਾਜ ਸੰਨ ੧੨੭ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ, ਜਿਹਾ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਉਸ ਯੂਨਾਨੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਸਿਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਰੀਆਈ ਜ਼ਬਾਨ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪਾਰਥੀਅਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਿਕਿਆਂ ਉਪਰ ਦਰਜ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਪਰੋਫੈਸਰ ਲਾਸਨ ਅਤੇ ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਜੋ ਸਿੱਟੇ ਕਢੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਉਹਨਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੰਨ ੯੦ ਤੋਂ ੬੦ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਤੀਕ ਰਿਹਾ ।

ਪਾਰਥੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਿਥਰੀਡੇਟਸ ਦਾ ਹਮਲਾ

ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪਰੋਫਤਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਅਨੇਰਾਡਾਈਟਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਸਮੇਂ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਤੁਰਤ ਮਗਰੋਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਮਿਥਰਾਡੇਟਸ ਨਾਮੀ ਇਕ ਪਾਰਥੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਨ ੧੪੦ ਪੂਰਬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਥੀਅਨਜ਼ ਦਾ ਪਰਭਾਵ ੧੧੭ ਪੂਰਬ ਈਸਾ

ਸੰਨ ੧੧੦ ਪੂਰਵ ਈਸਾ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੀਥੀਅਨਜ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਗਲਬਾ ਸੀ । ਚੀਨੀ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰ ਯਉ-ਤੀ (ਗੀਟਸ ਅਥਵਾ ਜੀਤਸ) ਜਿਸ ਦਾ ਚੀਨ ਤੇ ਤੀਨਸ਼ਾਨ (ਪਵਿਤਰ ਪਰਬਤਾਂ) ਵਿਚਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸੀ, ਨੂੰ ਹੁਨਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਖੂਨੀ ਲੜਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਤੋਂ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋਣਾ ਪਿਆ । ਇਹ ਹੁਨ ਵਡੇ ਵਡੇ ਫੌਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦੇਸ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਰ ਜਮਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ । ਸੰਨ ੧੦੫ ਪੂਰਬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਨਾਸਾਂ ਪਾਸੋਂ ਟੈਕਸਲਾ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਏਸ ਅਤੇ ਅਸੀਲੀਸਿਸ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਿਕਿਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ।

ਹਿੰਦ ਦਾ ਚਕਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਵਿਕਰਮਾ ਦਿਤ ਪਦ ਪੂਰਵ ਈਸਾ

ਸੰਨ ੫੬ ਪੂਰਬ ਈਸਾ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਭਾਰਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਵਿਕਰਮਾਦਿਤ ਨੇ ਸੀਬੀਅਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਸੀਬੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਟੋਲੇ ਦੇਸ਼ ਉਪਰ ਡਾ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਖਾਨਦਾਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਕਾਫ਼ੀਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਸੰਦ ਹੋਏ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੀਬੀਅਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਟੋਲਾ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਂ ਕਾਨਿਸ਼ਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਰਿਆ ।

ਕਾਫ਼ੀਸੀ ਤੇ ਕਾਨਿਸ਼ਕੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਨ ੫੦੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਸੀਬੀਅਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸੰਨ ੫੦੦ ਈਸਵੀ ਤੀਕ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ । ਇਹ ਗਲ ਉਹਨਾਂ ਸਿਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ, ਬਾਮੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਵੀਨੀ ਸੋਲਾਨੀ ਫਾ-ਹੀਅਨ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਦੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਇਕ ਮੰਦਰ ਉਪਰਲੀ ਉਸ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਕੋਟਾਹ ਪਾਸ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਸੰਨ ੪੦੯ ਈਸਵੀ ਹੈ । ਇਹ ਮੰਦਰ ਸਾਲਪੁਰ ਦੇ ਭੀਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਅੰਨਲਛ ਆਫ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਗਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀ ਹੈ । ਡਾਇਰੀ (ਅੰਨਲਛ) ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਕਰਨਲ ਟਾਡ ਜੀਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਾਲਪੁਰ ਦੇ ਇਹ ਜੀਤ ਵਾਜੇ ਉਸ ਯਾਦਗਾਰ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਯੂਤੀ ਨੌਆਬਾਦੀ ਦੇ ਲੀਡਰ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਹਾਨਿਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ।"

ਯੂਨਾਨੀ-ਸੀਬੀਅਨ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਾਨਿਸ਼ਕੀ ਤੇ ਕਾਫ਼ੀਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਸਿਕੇ, ਤੀਜੀ ਤੇ ਚੌਥੀ ਸੱਦੀ ਦੇ ਸ਼ਾਮਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਿਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਗਏ ਮਾਨਕਿਆਲਾਂ* ਦੇ ਪੰਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲੇ ਹਨ । ਮਾਨਕਿਆਲਾਂ ਅਟਕ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ । ਜਨਰਲ ਵੈਨਡੂਰਾ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਕੋਰਟ ਨੇ ਸੰਨ ੧੮੩੦ ਵਿਚ ਇਹ ਸਿਕੇ ਲਏ ਸਨ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਨਰਲ ਉਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਨ ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੂਸਫ਼ਜ਼ਈ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਉਤਰੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਕੰਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ । ਵਡੇ ਵਡੇ ਬੇਹ ਇਹ ਹਨ । ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਗੜ੍ਹੀ, ਤਖ਼ਤੀ ਬਾਈ, ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਹਿਲੋਲ, ਜਮਾਲ ਗੜ੍ਹੀ, ਖਾਰਕਈ, ਸਵਾਲ ਵੇਰ ਅਤੇ ਰਾਮੀ ਗਾਤ ਜੋ ਮਰਦਾਨ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹੈ ।

ਗੋਰਾ ਹੂਨਾਂ ਉਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸੰਨ ੫੫੫

ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਗੋਰੇ ਹੂਨਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀਸੀਸ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਏਥੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਤਾ । ਪਰ ਸੰਨ ੫੫੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਗੋਰੇ ਹੂਨਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਫਤਹ ਪਾ ਲਈ ।

*ਇਕ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਟੋਪਾ (ਮੁਨਾਰਾ) ਜੋ ੮੦ ਫੁਟ ਉਚਾ ਅਤੇ ਲਗ ਪਗ ੩੨੦ ਫੁਟ ਗੋਲਾਈ ਵਿਚ ਹੈ । ਕਈ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਟੈਕਸਲਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ੧੫ ਫੁਟਰੇ ਟੋਪੇ ਵੀ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਿਕੇ ਮਿਲੇ ਸਨ ।

ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਰਾਜ ੬੧੩ ਈ:

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਭਾਗ ਵਤਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ।

ਸੰਨ ੬੧੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਚੀਨੀ ਸੋਲਾਨੀ ਹਿਯੂਨ ਸ਼ਾਹ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਜਿਹਲਮ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਨਾਗਾਂ ਅਥਵਾ ਕਾਰਕੋਟਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ ।

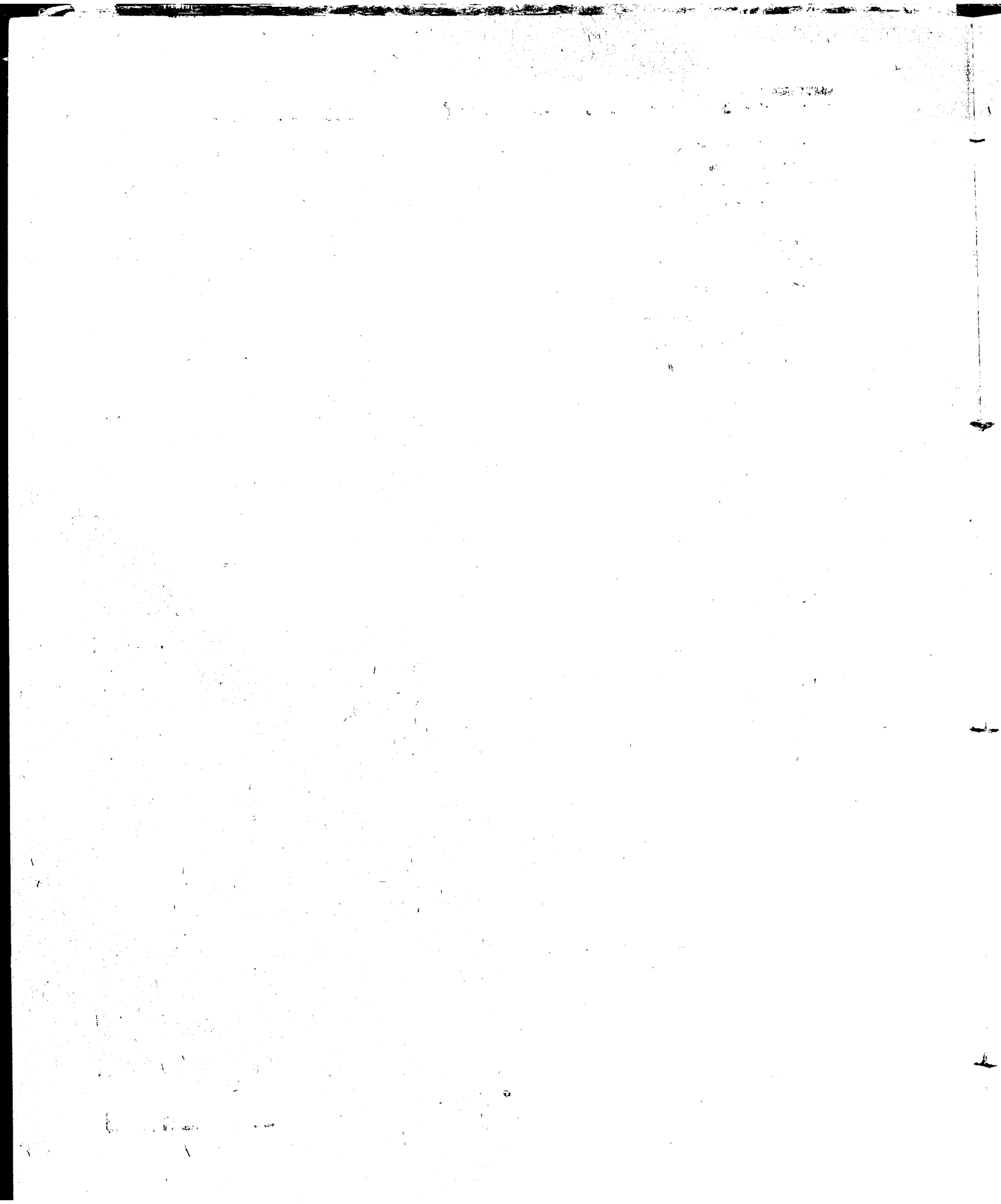
ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਰੋਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਦੂਤ ੨੦-੨੨ ਪੂਰਬ ਈਸਵੀ

ਓਰੋਸੀਅਸ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ ੨੦-੨੨ ਪੂਰਬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪੌਰਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਰਾਜਦੂਤ ਰੋਮ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਗਸਟਸ ਪਾਸ ਮਿਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ । ਰੋਮਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਦੂਤ ਨਾਲ ਸਪੱਨ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ । ਹੁੰਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਚਰ ਚਿਰ ਤੀਕ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ ਉਤੇ ਨਾ ਅਪੜੀ ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਦੂਜਾ ਰਾਜਦੂਤ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੂ ਉਹ ਰੋਮਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੇ । ਇਸ ਸਿਫਾਰਤੀ ਅਮਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਚੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਲੋਕ ਅੰਟੀਓਕ ਵਿਚ ਬਕਾਨ ਨਾਲ ਮਰ ਗਏ । ਦਮਿਸ਼ਕ ਦਾ ਨਿਕੋਲਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਤਰਾਚਾਰੀ ਦੇ ਖਤ ਦਿਤਾ ਜੋ ਯੂਨਾਨੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਚਮਕੇ (ਖਲ) ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੌਰਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ੬੦੦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਨ । ਉਹ ਰੋਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਤਰਤਾ ਚੰਦਣਾ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਹ ਉਸਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ । ਇਹਨਾਂ ਰਾਜ ਦੂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਮਲਾ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਵਡਮੁਲੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਕਦੇ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਸ਼ਰਮਾਨੇ ਚਾਗੋਸ ਨਾਮੀ ਵੀ ਸੀ । ਜਿਸ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਏਥਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਚਿਤਾ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਾਨ ਦ ਦਿਤੀ । ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਲਾਨੋਸ ਨੇ ਵੀ ਫਾਰਸ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਪਸਾਗਡੀ ਵਿਚ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਨ ਦਿਤੀ ਸੀ । ਇਸ ਬ੍ਰਾਹਮਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਯਾਦਗਾਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ— "ਏਥੇ ਬਾਰਗੋਸਾ ਦਾ ਜੁਰਮਾਨੇ ਚਾਗੋਸ ਨਾਮੀ ਹਿੰਦੀ ਵਖਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ"

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਯੂਨਾਨੀ ਅਸਰ ਰਸੂਖ

ਇਹ ਗਲ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਵਸਕੇ ਦੇ ਖਤ ਉਤੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਤੇ ਕਿਵੇਂ ਯੂਨਾਨੀ ਪਰਭਾਵ ਅਸਰ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਸ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਸ਼ਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ । ਇਸ ਵੇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਲਾ ਉਤੇ ਵੀ ਯੂਨਾਨ ਆਰਟ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ । ਬੌਧ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਯੂਨਾਨੀ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਘੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ਬੋਧ-ਯੂਨਾਨੀ ਆਰਟ ਦੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਖੁਦਾਈ ਕਰਨ ਤੇ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ (ਪੰਜਾਬ) ਦੇ ਅਜਾਇਬ-ਘਰ ਵਿਚ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾਂ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਖੰਡ ਦੁਜਾ

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਮਾਂ

ਖੰਡ ਦੂਜਾ—ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਮਾਂ

ਪਰਕਰਨ—੧

ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਆਏ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਾਵੇਕਾਰ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਹਾਲਤ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਪਨ ਦੇ ਦੂਫਾਨ ਨੇ ਪਛਮੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਟੇਟ ਵਿਚ ਲੈ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਏਸ਼ੀਆ, ਸੀਰੀਆ ਅਤੇ ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਪੂਰਬੀ ਕੋਮਾਂ ਆਪਣੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਲਮਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ, ਨਿਰਦਾਇਤਾ ਤੇ ਆਚਰਨ ਹੀਨਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਰੋਮ-ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਨ ਗਵਾ ਚੁਕਾ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ, ਭਾਵ ਕਿ ਜਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਜਹਾਲਤ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਤਦ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜੋ ਕੋਮਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਵਨ ਵਾਲਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਆਰੰਭ

ਇਹ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ। ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਮੌਢੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ, ਅਰਬੀ ਕਬੀਲੇ ਕੁਰੈਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਮਹਾਨ ਵਿਯਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਉਪਰ ਵਹੀ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰਬੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਾਵੇ। ਮਦੀਨੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਮਸੀਤ ਦੇ ਮਿੰਬਰ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਤੇ ਖਜ਼ੂਰ ਦੇ ਬਿਰਛ ਵਲ ਆਪਣੀ ਪਿਠ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕ ਵਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲ੍ਹਾ ਤਾਅਲਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦਾ

ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਮਕੇ ਤੋਂ ਆਏ ਦੂਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਅੱਸੋ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਰੱਬਾ ਤੋਂ ਵੀ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਣ ਪਹਿਲੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਖੁਸ਼ਰੂ ਜਾਂ ਕਸਤਨਤੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੈਸਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਅਰਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਬੇ ਹੋਏ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦ ਫੂਕ ਦਿਤੀ। ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੋਖੀਲੇ ਪਿਛਲਗਾਂ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਨਾਗਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਇਨਸਟੀਟਿਊਸ਼ਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਰਾਜਸੀ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਤੌਰ ਤਰੀਕੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਇਖਲਾਕੀ ਦਬਾ ਹੀ ਪਲਟ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਮਹਾਨ ਵੱਡੇ ਅਰਬੀ ਸੁਧਾਰਕ ਨੇ ਖਾਨਾ ਬਦੋਸ਼ ਗਡਰੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਮੌਢੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਇਕ ਚੌਥਾਈ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਸੋਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਆਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਲਟ ਲਟ ਬਾਲ ਦਿਤੀ।

ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਤਰੱਕੀ

ਕੋਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਦੁਤੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ਾਸੀਨਜ਼ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਖਲੀਜ਼ ਜਬਰਾਲਟਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ

ਅਤਲਾਂਤਕ ਸਾਗਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਤੋਂ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੀਕ ਫੈਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੌਮ ਉਤੇ ਫਤਿਹ ਪਾਉਂਦੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਇਲਮ ਤੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਮੋਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਤੋਂ ਇਕ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਜੌਧ ਪੱਛਮ ਵਲ ਮਿਸਰ, ਸ਼ਾਮ, ਉਤਰੀ ਅਫਰੀਕਾ ਤੇ ਹਸਪਾਨੀਆ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਉਪਰ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਈਰਾਨ ਤੇ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਉਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛਾ ਗਏ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਵਿਜਏ ਅਲ-ਮਨਸੂਰ ਨੇ, ਜੋ ਅਬਾਸ ਤੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਬਗਦਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਨੇ ੪੦ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਹਾਊ-ਅਲਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਬਗਦਾਦ ਨੂੰ ਸੁਦਾਗਰੀ ਤੇ ਤਜਾਰਤ ਦੀ ਮੰਡੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਤਜਾਰਤ ਪੁਰਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚਾਲੇ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਮਧ ਭੂਮਾਗਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਤੀਕ ਚੌੜਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮਜ਼ਬੂਬੀ ਜਹਾਦ

ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਬੂਬ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ "ਤਲਵਾਰ ਜਨਤ (ਸੁਫ਼ਰਗ) ਤੇ ਜਹਮਨ (ਨਰਕ) ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਖੁਦਾ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਵਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਲਹੂ ਦਾ ਇਕ ਕਤਰਾ ਕਿਸੇ ਈਮਾਨ ਵਾਲੇ ਲਈ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਰੋਜ਼ੇ ਤੇ ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮੁਲ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮੰਦ ਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਰੇਗਾ ਉਹਦੇ ਸਭ ਪਾਪਾਂ (ਗੁਨਾਹ) ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਖਮ ਕਸਤੂਰੀ (ਨਾਫੇ) ਵਾਂਗ ਖਸਬੁਦਾਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਕਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਫਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਪਰ ਲਗ ਜਾਣਗੇ।" ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਮਜ਼ਬੂਬੀ ਜਹਾਦ ਵਿਚ ਮਰੇਗਾ ਉਹ ਸਿਧਾ ਜਨਤ (ਸੁਫ਼ਰਗ) ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਵੇਗਾ; ਜਿਥੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਹੂਰਾਂ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਸੂਰਮੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਫ਼ਰਗ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਰਾਗ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਗ਼ਮ ਤੇ ਰੰਜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਢੁਕੇਗਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਸਖਤੀ ਹੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੁਸ਼ੀਨ ਗੁਲਾਮ ਮਿਲਣਗੇ ਅਤੇ ਬਾਗ ਬਗੀਚਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਜੇ ਸਜਾਏ ਮਕਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਐਸੇ ਇਸ਼ਰਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ। ਅਰਬ ਦੀ ਸਹਿਰਾਈ ਵਸੋਂ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਆਕਰਸ਼ਤ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਐਸ਼ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਖੁਲ੍ਹ-ਇਲ ਇਕਰਾਰ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਦੋਲਤ ਤੇ ਨਿਆਮਤਾਂ ਦੇ ਭਰੋਮੇ ਹੀ ਕਾਫੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਇਕਰਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਫੌਜੀ ਰੂਹ ਜਾਗ ਉਠੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਉਬਾਲੇ ਖਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਹਿਜਰੀ ਦੇ ੩੧ਵੇਂ ਸਾਲ ਤੇ ਸੰਨ ੫੮੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਉਹ ਅਸਲ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਜੋ ਅਮੀਰ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਬਦੁਲਾ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸਨ। ਅਮੀਰ, ਖਲੀਫਾ ਉਸਮਾਨ ਦਾ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਸੀ।

ਸਿੰਧ ਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿਮਾਂ

ਇਸ ਦੇ ਠੀਕ ੧੩ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਵਖਣ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ। ਖਲੀਫਾ ਉਮਰ ਨੇ ਬਸਰੇ ਸ਼ਹਿਰ

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੰਮਤ ਸੰਨ ੬੨੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਉਸ ਤਾਰੀਖ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਮੱਕੇ ਤੋਂ ਮਦੀਨੇ ਨੂੰ ਹਿਜਰਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਹਿਜਰਤ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿਮਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਮਾਵਰਉਲ ਨਹਿਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਾਤਨ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਟਰਾਂਸੋਕਸ਼ਿਆਨਾ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਭਾਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਬਸਰਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜ਼ਿਆਦ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਬਦੁਲਾ ਨੇ ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ ਦੇ ੫੩ਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਖਲੀਫਾ ਮੁਆਵੀਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੰਨ ਹਿਜਰੀ ਦੇ ੮੩ਵੇਂ ਸਾਲ ਤੀਕ ਵੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਫਤਹ ਨ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਅਰਬੀ ਜਰਨੈਲ ਕਾਤਿਬਾ ਨੇ ਬੁਖਾਰਾ ਤੇ ਸਮਰਕੰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਅਰਬੀ ਜਰਨੈਲ ਕਾਸਿਮ

ਸੰਨ ੭੧੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਹਿਜਾਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਫੌਜ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਭੇਜੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਬਾਜ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਵਾਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦਾਹੂ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਦਹਾਨੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਇਕਤਰ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਉਸ ਪ੍ਰਸਿਧ ਮੰਦਰ ਉਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਜੋ ਬਹੁਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦੇ ਹਥ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਲਗਾ। ਹਿੰਦੂ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਨਸ਼ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੰਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਫਤਹਿਯਾਬੀ ਤੋਂ ਹੋਸਲਾ ਪਾ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਰਬੀ ਜਰਨੈਲ ਦਾਹੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਬਾਦ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਇਥੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਣੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਜੋਰ ਦਾ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਸ ਹਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੋਈ ਉਹ ਰਾਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਖੀ ਗਾਰਦ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਉਤੇ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਿੰਧ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਿਜੈ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਤ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਜਿੱਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵਿਜਏ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪਕਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਲ ਜਿਤਣ ਵਲ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਇਰਾਦੇ ਧਰੋ ਦੇ ਧਰੋ ਰਹਿ ਗਏ। ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਜ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖਲੀਫ ਦੇ ਹਰਮ ਲਈ ਧਮਿਸ਼ਕ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਜਦ ਖਲੀਫੇ ਨੂੰ ਪੱਥ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੁਛਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਰਮ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਾਸਿਮ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਕਾਸਿਮ ਦੀ ਮੌਤ

ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਅਗ ਭੜਕਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲ ਸ਼ਾਹਾਂ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੰਧ ਦੇ ਵਿਜਏ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਗਊ ਦੀ ਖਲ ਵਿਚ ਸਿਲਾਈ

ਕਰਕੇ ਦਮਿਸ਼ਕ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦਾ ਮੁਰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਦਮਿਸ਼ਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੇ ਕਾਸਮ ਬਾਰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ! ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਖਲੀਫੇ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਖਲੀਫੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਸੂਰਮੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬੜਾ ਰੰਜ ਹੋਇਆ ਪਰ ਹਟ ਕੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਾਸਮ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸਿੰਧ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸਟ ਵਜੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਿਛੇ ਤੀਕ ਉਠ ਨ ਸਕੀ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ੪੦ ਸਾਲ ਤੀਕ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੂਮੇਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਪੂਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ।

ਪਰਕਰਨ-੨

ਗਜ਼ਨਵੀ ਖਾਨਦਾਨ

ਅਲਪਤਗੀਨ

ਮੁਆਵੀਆ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਅਤੇ ਅਬਾਸੀ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦ ਜੋ ਖਿਲਾਫਤ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਬਣੇ ਲਗਾਤਾਰ ਰਾਜ ਸਮੇਂ, ਅਰਬ-ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮਹਾਨ ਹਾਰੋ ਉਲ-ਰਸ਼ੀਦ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਮਜ਼ਹਬੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੋਛੀ ਪਤਨ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ।

ਖਿਲਾਫਤ ਦਾ ਪਤਨ

ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਠੀਕ ਲਏ ਅਤੇ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਬੈਠੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਖਿਲਾਫਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੂਬਾ ਬਗਦਾਦ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਗਈ। ਕੇਵਲ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਲੀਫੇ ਦੇ ਵਡੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਤਾਹਰ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਤਾਹਿਰੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਖੁਰਾਸਾਨ ਤੇ ਟਰਾਂਸ ਕਸਿਆਨ ਦੇ ਵਡੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਸੰਨ ੯੭੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰੀਦੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੀਸਤਾਨ ਦਾ ਕਸੇਰਾ (ਪਿਤਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਯਾਕੂਬ ਨਾਮੀ ਸੀ; ਜੋ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਲਈ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਨ ੯੦੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਮਾਨੀਆ ਦੇ ਆਣ ਮਲੀ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮੋਢੀ ਇਕ ਇਸਮਾਈਲ ਨਾਮੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ੨੬੩ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸਾਮਾਨੀਆਂ ਖਾਨਦਾਨ

ਇਸਮਾਈਲ ਇਨਸ਼ਾਫ ਤੇ ਮਨੁਖਾ ਹਮਦਰਦੀ ਲਈ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਬੁਖਾਰਾ, ਮਾਵਦੁਲ ਨਹਿਰ, ਖੁਰਾਸਾਨ ਅਤੇ ਇਰਾਨੀ ਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਭਾਗ ਉਪਰ ਸੀ। ਸਾਮਾਨੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ੧੨੦ ਸਾਲ ਤੀਕ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ

ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਮਲਿਕ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁੱਤ੍ਰ ਮਨਸੂਰ ਛੱਡਕੇ ਮਰ ਗਿਆ।

ਤੁਰਕੀ ਗੁਲਾਮ ਅਲਪਤਗੀਨ

ਸੁਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਲਪਤਗੀਨ ਨਾਮੀ ਤੁਰਕੀ ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਜੋ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੂਬੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ, ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਚਾਰੇ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਔਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਲਪਤਗੀਨ ਨਾਲ ਖੁਫ਼ਸ ਖਾ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰਾ ਹਾਕਮ ਹੋਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਭਾਰੀ ਲਸਕਰ ਲੈ ਕੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੀਸ਼ਾਪੁਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਜ਼ਨੀ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਔਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਸਬੁਕਤਗੀਨ

ਅਲਪਤਗੀਨ ਨੇ ਸੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਲਮਘਾਨ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭੇਜੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਉਸ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਹਕੂਮਾਰਾਂ ਲੋਕ ਫੜ ਕੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਏ, ਜੋ ਗਜ਼ਨੀ ਜਾ ਕੇ ਵੇਚੇ ਗਏ।

ਰਾਜਾ ਜੈਪਾਲ ਲਾਹੌਰੀ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜੈਪਾਲ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਉੱਤਰੀ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਭਟੀਆਂ()

(ਭਟੀਆ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਭਟਨੌਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੇਸ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਬਾਜ਼-ਗੁਜ਼ਾਰ ਸੀ।

ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਫੌਜ ਵੀ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲਿਜਾਣੇ ਹੋਕ ਨਾ ਸਕੀ ਜੋ ਉਹ ਹਰ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਅਲਪਤਗੀਨ ਦੀ ਮੌਤ

ਅਲਪਤਗੀਨ ਨੇ ੧੫ ਸਾਲ ਬੜੇ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੯੭੬ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਅਬੂ ਇਸਹਾਕ ਗਈ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਉਹ ਵੀ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਲਪਤਗੀਨ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਫੌਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਯਕੁਬਨੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਅਮੀਰ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ

ਮਿਨਹਾਜੂਸ ਸੀਰਾਜ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਇਕ ਤੁਰਕੀ ਗੁਲਾਮ* (ਦਾਸ) ਸੀ। ਅਜੇ ਉਹ ਲੜਕਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨੁਸਾਰ ਹਾਜੀ ਨਾਮਾ ਸੋਦਾਗਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬੁਖਾਰੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਪਤਗੀਨ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦਿਤਾ। ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੂੰ ਅਲਪਤਗੀਨ ਦੂਜੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਹ ਪ੍ਰਾਈਵਟ ਘੋੜ ਚੜ੍ਹਾ ਬਣਾਯਾ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੜਾ ਦਲੇਰ ਤੇ ਫੁਰਤੀਲਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੋਡਦਾ ਸੀ। ਫੈਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਚਿਨ੍ਹ ਪ੍ਰਗਟ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਹਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਬੜੀ ਸਲਾਹੁਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਔਹਦਾ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗਯਨੀ ਵਿਚ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਮਿਲਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਅਤੇ ਵਕੀਲ-ਇ-ਮੁਤਲਕ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿਤੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੇ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਅਥਵਾ ਦੀਨ ਦੇ ਵਿਜਈ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਅਖਵਾਉਣਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਬੁਲਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕਿਲਾ ਬੁਸਤ ਨੂੰ ਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਥੇ ਉਸਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅਬੁਲਵਤਹ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਨਾਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਦਾਨਸ਼ਵੰਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਚੀਫ਼ ਸੈਕਰੇਟਰੀ ਥਾਪ ਲਿਆ।

*ਤੁਰਕੀ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਦਾਵੇਦਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਮੀਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਇਹ ਖਾਨਦਾਨ ਈਰਾਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਬਾਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀਫਾ ਉਸਮਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਮਰਵ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਨਚਕੀ ਉਪਰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਦੋ ਲੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜੋਲ ਰਖਣ ਕਰ ਕੇ ਤੁਰਕੀ ਬਣ ਗਿਆ—ਫਰਿਸ਼ਤਾ

ਉਸ ਨੇ ਔਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਰਤੀ ਪੂਜਕਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਕਿ ਅਜੇ ਤੀਕ ਝੁਕਮਾ ਅਤੇ ਬੁਧ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਸਪਾਲ ਦਾ ਪੁਤਰ ਜੰਪਾਲ ਨਾਮੀ ਰਾਜਾ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਰਾਜ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਘਮਾਨ ਤੀਕ ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਤੀਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੀਮਾ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਸੰਨ ੯੭੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਕੂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਗੜ੍ਹ (ਕਿਲੇ) ਵਤਹ ਕੀਤੇ, ਕਈ ਮਸੀਤਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁਟ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਗਯਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਜੰਪਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਠਿੰਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਮਨ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਫੌਜ ਜਮਾਂ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਖਣਗਿਣਤ ਹਾਥੀ ਮੰਗਾ ਲਏ ਤਾਂ ਜੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਜੰਪਾਲ ਨਾਲ ਲੜਾਈ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਜੰਪਾਲ ਨੇ ਫੌਜ ਸਮਤ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਘਮਾਨ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਉਹਦੀ ਟੱਕਰ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਉਦੋਂ ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਅਲੜ ਮੰਡਾ ਹੀ ਸੀ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਰਿਆਮਗੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਠੀਕ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹ ਮਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਹਵਾਈ ਤੂਫਾਨ ਝੁਲ ਪਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਡਰ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚ ਗਈ।

ਰਾਜੇ ਦੀ ਸੁਲਹ ਲਈ ਮੰਗ

ਇਸ ਤੂਫਾਨ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜੰਪਾਲ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਾਨਵਰ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰਾਜਾ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਖਿਲਰ ਪੁਲਰ ਗਈ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਭਲਕ ਹੀ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਉਤੇ ਉਤਰ ਆਇਆ। ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਵੇ, ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ, ਜੋ ਬੜਾ ਮਨ-ਚਲਾ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਸ ਕੀਤੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੇ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਜੰਪਾਲ ਨੇ ਫੇਰ ਦੂਜੇ ਦੂਤ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਜੂ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਹਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਸ ਦੇਣ ਕਿ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ, ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਂਦੇ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਘਾਟ ਨੂੰ ਫੂਕ ਸੁਟਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਸ਼ ਖੋਹਲ ਕੇ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅਗ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਸ ਹਦ ਤੀਕ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸੁਲਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਪੱਸ ਕਰਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸੁਲਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ

ਰਾਜੇ ਨੇ ਸੁਲਹ ਦੇ ਮੁਲ ਵਜੋਂ ੧੦ ਲਖ ਦਿਰਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਹਾਥੀ ਵੇਣੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਕੌਂਪ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਇਹ

ਸ਼ਾਹੀ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਰ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਮੌਹਤਬਿਰ ਆਦਮੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜੁ ਬਾਕੀ ਰਕਮ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਿਆ- ਵਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਪਤਵੰਤੇ ਬਰਗਮਾਲ ਵਜੋਂ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਦੇ ਪਾਸ ਰਖੇ ਗਏ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਅਤ ਪਾਕੇ, ਬੁਹਮਣ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸੰਧੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਫੌਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਹੌਕਾ ਬੌਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਵਲੋਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁੜਦੀ ਪੈਰੀਂ ਲਘਮਾਨ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਏ।

ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਫਰੰਟ

ਜੇਪਾਲ ਨੇ ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ, ਅਜਮੇਰ, ਕਾਲਿੰਜਰ ਅਤੇ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਫੌਜ ਜਿਸ ਵਿਚ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਤੇ ਚੌਣਵੇਂ ਸੂਰਬੀਰ ਲੜਾਕੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਲਘਮਾਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਪਿਛਾਹ ਧਕੇਲ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੇ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਵਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਇੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜੋ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਦਸਤੋਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਸੁਕਵਾਡਰਨ ਬਣਾਏ।

ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਭਰੀ ਨਕਲ ਹਰਕਤ

ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਫੌਜ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੱਖ ਉਤੇ ਤਾਬੜ ਤੌੜ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਹਿੰਦੂ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਵਿਰੁਧ ਤਾੜਾਂ ਦਮ ਫੌਜਾਂ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਵਬੰਦੀ ਟੁਟ ਗਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਅਫਰਾ ਤਫਰੀ ਤੇ ਖਿੰਡਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਫਤਹ

ਇਸ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਤੇ ਖਿੰਡਾਰ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੇ ਵਡੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਨਸ ਉਠੇ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਜਈ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਨੀਲਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੀਰ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਵਿਜਈ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪਛਮੀ ਦਸਾਂ ਉਤੇ ਤਾਵਾਨ ਪਾਇਆ।

ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ

ਉਸ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਲਘਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਹਦ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ੯੯੭ ਈਸਵੀ

ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥਾ ਰਿਹਾ। ਅਗਸਤ ੯੯੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਦੇ ਪੜਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ੨੦ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਲਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਾਮਨੂਜ਼ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਪਰ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦਫਨਾਈ ਗਈ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਨ

ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਇਕ ਐਸਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਵਰਿਆਮਗੀ ਅਤੇ ਅਕਲਵੰਦੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਨਰਮੀ ਦਾ ਮਾਦਾ ਵੀ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਵਧੀਰ ਅਣਲਅਬਾਸ ਫਫਲ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਕਲਵੰਦੀ ਲਈ ਵੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ।

ਦੰਦ ਕਥਾਵਾਂ

ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿਰਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਡਿੱਠਾ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਫੜਿਆ ਹਿਰਨੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਥਕਾਂ ਕੱਸ ਲਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਲਦ ਕੇ ਪੂਰੀ ਤੰਗੀ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਮੜਿਆ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿਛੇ ਵਲ ਤਰਿਆ ਤਦ ਸਨੌਹ-ਵਸ ਹਿਰਨੀ ਪੂਰੀ ਤੰਗੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਦੌੜੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵੜਾ ਤਰਸ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਰਨੀ ਦੇ ਵੱਧੇ ਨੂੰ ਛੁਡ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਦੇਖ ਤੇ ਹਰਨੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਉੱਘੀਆਂ ਭਰਦੀ ਬਚੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹਦੇ ਵਲ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਟੰਬੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸੇ ਰਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਫਨੇ ਵਿਚ ਹੱਥੀ ਪੈਂਬਰ ਨੇ ਦਰਸਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਅੱਜ ਇਕ ਵੱਖੀ ਜਾਨਵਰ ਉਪਰ ਤਰਸ ਖਾਧਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਤੋਰੇ ਉਤੇ ਪੁਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦਾ ਰਾਜ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੇਖੀਂ ਵਡੇ ਬਣਕੇ ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਭੁਲ ਨਾ ਜਾਈਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣਾ ਦਾਨ ਜਾਰੀ ਰਖੀਂ।'

ਨਸੀਰ ਉਲ ਮੁਲਕ ਦਾ ਲੇਖਕ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਐਸ਼ ਬਾਗ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹੱਲ ਉਸਾਰਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਰਸਮ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਾਅਵਤ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਇਆ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਸੂਹਜ ਸਵਾਦ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਰਾਏ ਪੁਛੀ। ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਉਹਦੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਐਸੀ ਜ਼ਾਹਰੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਉਸਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਐਸੀ ਸਿਥਾਈ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸਦਾ ਉੱਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਯਾਦਗਾਰ ਇਟਾਂ ਚੂਨੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਕ ਅਮਲਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਕੀ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹੀਸ ਕਰਨ, ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕੋਈ ਆਪ ਨ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਵੀ ਨਜ਼ਮੀ ਉਰਬਾਇ ਸਮਰਕੰਦੀ ਨੇ ਐਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :- ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹੱਲ ਉਸਾਰੇ

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਇਕ ਇਕ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਪਰ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਕਾਇਮ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਸਬਾਈ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ[]

ਸਬੁਕਤਗੀਨ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਲੜਕਾ ਮਹਿਮੂਦ ਨਿਸ਼ਾਪੁਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਪੁਤਰ ਇਸਮਾਈਲ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਗਈ ਨਸੀਨ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਲੈਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਬਲਖ ਵਿਚ ਉਸੇ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਤਿਲਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਮਹਿਮੂਦ ਤੇ ਇਸਮਾਈਲ ਵਿਚਾਲੇ ਤਾਜ ਲਈ ਲੜਾਈ

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਤਾਜ ਤਖਤ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਹਕ ਜਤਾਇਆ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਲਖ ਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਦੀ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏਗਾ ਜੇ ਉਹ ਬਾਕੀ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਇਸਮਾਈਲ ਨੇ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਇਸਮਾਈਲ ਉਪਰ ਵੜਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਬੋਘਰਾਜ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਅਮੀਰ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਯਸ਼ਵ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਪਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸਮਾਈਲ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵੀ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ।

ਇਸਮਾਈਲ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਸ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ ਇਸਮਾਈਲ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਰਖਿਆ।

ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ

ਮਹਿਮੂਦ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਸਮੇਂ ਪੂਰੇ 30 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ। ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਸਭ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਉਤੇ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਅਨੁਭਵ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਤੀਕ ਅਮਨ ਤੇ ਹੁਨਰ ਵਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਸਨ। ਰਾਜ ਗਈ ਉਤ ਵੈਠਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਮਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਜਤੋਣ ਲਈ ਬੁਖਾਰਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਦੂਤ ਭੇਜਿਆ।

ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਉਸ ਦੇ ਚੋੜੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਗਲੇਂ ਲਾਹ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ੯੯੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ

[]ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਉਪਨਾਮ 'ਬੁਤ ਸ਼ਿਕਨ' ਅਰਥਾਤ ਮੂਰਤੀ ਨਾਸ਼ਕ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਖਤਾਬ ਸੀ ਅਮੀਨ ਉਲਮਿਲਤ (ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਰਾਖਾ) ਅਤੇ ਯਮੀਨ ਉਲ ਦੌਲਤ (ਰਾਜ ਦੀ ਸਜੀ ਬਾਂਹ)

ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਬਲਖ ਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ।

ਖਲੀਫਾ ਬਗਦਾਦ ਵਲੋਂ ਖਤਾਬ ਤੇ ਖਿਲਅਤ

ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪਹੁੰਚੀ। ਅਬਾਸੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਖਲੀਫਾ ਅਲਕਾਦਰ ਬਿਲਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡਮੁਲਾ ਖਿਲਅਤ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ 'ਅਮੀਨ-ਉਲ ਮਿਲਤ' ਤੇ 'ਯਮੀਨ-ਉਲ ਦੌਲਤ' ਦੇ ਖਿਤਾਬ (ਉਪਾਧੀ) ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ।

ਸੁਲਤਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਮਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਉਤੇ ਜਬਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬੁਖਾਰਾ ਅਲਿਕਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਆਪਣੀਆਂ ਪੂਰਬੀ ਹਦਾਂ ਵਲ ਦੇ ਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤਵੰਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ ਦੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਮਹਿਮੂਦ ਮੁਦਤ ਤੋਂ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪੁਣ ਧਾਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਮਨ ਰਿਹਾ ਤਦ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਬੁਤ ਪੂਜਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ ਖੜਾ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬੁਤ ਪੂਜਾ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਰਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਜੋਸ਼

ਦਰਿਆ ਮਿਧ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉਪਰਲੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਹਦ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸਨ ਮਹਿਮੂਦ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਵਾਕਫ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬੇਪਨਾਹ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਉਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵੇਹਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਪਰ ਹੀ ਚੜਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰਿਆ।

ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ੧੦੦੧ ਈਸਵੀ

ਆਪਣੇ ਦਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੦੦੧ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅਗਸਤ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਲ ਰੂਚ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਜਹਾਦੀ ਸਨ।

ਜੈ ਪਾਲ ਰਾਜਾ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲ ਜੰਗ

ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਜੈਪਾਲ ਰਾਜਾ ਲਾਹੌਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਤੇ 30 ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਸੀ। 300 ਹਾਥੀ ਵੀ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜਾ ਘਮਸਾਨ ਮਚਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਫੌਜਾਂ ਜਾਨ ਤੌੜ ਕੇ ਲੜੀਆਂ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਮਹਿਮੂਦ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਵਾਲੀਆਂ ਸਵਾਰ ਫੌਜਾਂ ਅਗੇ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਹਾਰ ਹੋਈ।

ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਜਿੱਤ

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਮਾਰੀ ਗਈ।

ਰਾਜਾ ਜੈਪਾਲ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ੧੫ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰ ਕੇਚੀ ਬਣਾਏ ਗਏ । ਇਸ ਵਡੇ ਨਾਲ ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਨਾਮਵਰੀ ਅਤੇ ਵੱਲਤ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜੜੇ ਉਹ ੧੬ ਨੈਕਲੇਸ (ਮਾਲਾ) ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਜੈਪਾਲ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ੮੨ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ । ਏਥੇ ਵਡੇ ਪੁਪਤ ਕਰ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ । ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ । ਅਗਲੀ ਬਹਾਰ ਰੁਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜੈਪਾਲ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਬਾਜ਼ ਗੁਜਾਰੀ ਦੇਣੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਅਫਗਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਜੈ ਪਾਲ ਦਾ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਤੇ ਚਿਤਾ ਤੇ ਸੜ ਮਰਨਾ

ਬਿਰਧ ਹਿੰਦੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਅਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ । ਗਦੀ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਹ ਉਸ ਚਿਤਾ ਵਿਚ ਸੜ ਮੋਇਆ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਆਪ ਤਿਆਗ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਅਣਖ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ੧੦੦੪ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੦੦੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸੀਸਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਪੂਰਾ ਖਰਾਜ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ । ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਰਾਜਾ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਜ਼ ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜਾ ਬਠਿੰਡਾ ਬਿਜੇ ਰਾਏ ਨੇ ਅਪਣਾ ਹਿਸਾ ਰੋਕ ਲਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਖਤ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਹਿਮੂਦ ਜਿਹੜੇ ਵੀ ਗਵਰਨਰ ਭੇਜਦਾ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਰਾਜਾ ਬਠਿੰਡਾ ਨਾਲ ਲੜਾਈ

ਮਹਿਮੂਦ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ । ਬਠਿੰਡਾ ਉਢੀਆਂ ਉਢੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਚੌੜੀ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਖਾਈ ਪੁਟੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਾਜਪੂਤੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਐਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਪਸਪਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ।

ਸਭ ਪਕੀਆਂ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ । ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਮੈਦਾਨ-ਜੰਗ ਵਿਚੋਂ ਨਸ਼ਟ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ । ਅੰਤ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਮਕੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਸਿਜਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਪੈਰਬਰ (ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ) ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡੇ ਦਿਤੀ ਹੈ । ਇਹ ਕਹਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਵਡਾ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਭਿਆਨਕ ਹਮਲਾ

ਉਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਚੇ ਉਚੇ ਨਾਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਆਕਾਸ਼

ਜੁਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਆਨੰਦ ਪਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਕਰਾਨੀਕਲ ਅਤੇ ਪੁਰਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ ।

ਗੰਜਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜ ਐਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਅਗਾਂਹ ਵਧੀ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੀਕ ਧਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ । ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ । ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬਾਹਰਲੀ ਖਾਈ ਸਬ ਪੂਰ ਦਿਤੀ। ਬਾਜੀ ਰਾਉ ਨੇ ਡਿਠਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ । ਉਸ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ । ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਬੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਰਖਿਆ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪਿਆ । ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੁਰੀ ਗਤ ਬਣਾਈ । ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਉਹਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ ।

ਰਾਜੇ ਦਾ ਆਤਮ ਘਾਤ

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਫੜੇ ਜਾਣਾ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ । ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਕਟ ਲਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਪਿਛਲਗਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ਗਏ । ਵੈਰੀ ਨੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਗੜ੍ਹ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡੇ ਕਰ ਲਿਆ ੨੯੦ ਹਾਥੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕੈਦੀ (ਦਾਸ) ਅਤੇ ਬੇਓੜਕ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਜਿਤ ਦੇ ਵੱਲ ਵਜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਗੜ੍ਹਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ ।

ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ

ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸ਼ੇਖ ਹਮੀਦ ਸਾਦੀ ਨੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ਬੁਕਤਗੀਨ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਖਰਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰਿਆ । ਉਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹਦੇ ਪੋਤੇ ਅਬੁਲ ਫਤਹ ਦਾਉਦ ਨੇ ਜੋ ਨਾਸਰ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ, ਗੜ੍ਹਨੀ ਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਬਾਜ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ । ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੦੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੜ੍ਹਨੀ ਨਾਲੋਂ ਸੰਧਿ ਤੋੜ ਲਿਆ । ਹੁਣ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਡੇ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਹਾਰ ਰੁਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ । ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ । ਗੜ੍ਹਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਦਾ ਪਿਛਾ ਸੋਫਟੇ() ਤੀਕ ਕੀਤਾ ਜੋ ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਸੀ ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਜਿਤ

ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਦੌੜ ਗਿਆ । ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਇਥੋਂ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ । ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਪੁਜ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ, ਜੋ ਸਭ ਦਿਨ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ । ਅੰਤ ਦਾਉਦ ਨੂੰ ਈਨ ਮੰਨਣੀ ਪਈ । ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਦਿਰਮ ਸਾਲਾਨਾ ਖਰਾਜ ਮੰਨਣ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਮਹਿਮੂਦ ਸ਼ਾਇਦ ਵਧੇਰੇ ਚਿਰ ਤੀਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ

(1) ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਵਰਤਮਾਨ ਵਜ਼ੀਰਾ ਬਾਦ ਹੈ ਜੋ ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਦੇ ਖੱਬੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ ।

ਵਿਚ ਟਿਕਦਾ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਹੂਰੇ ਅਲੱਕ ਖਾਂ ਨੇ, ਜੋ ਕਾਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਪਛਮੀ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਖਬਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਜ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਸੇਵਕ ਪਾਲ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਉਹ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ। ਸੇਵਕ ਪਾਲ ਨੇ ਅਬੂ ਅਲੀ ਗਵਰਨਰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ੧੦੦੫-੬ ਈ:

ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਸੇਵਕ ਪਾਲ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਸ਼ਫ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਮੁੜ ਸੰਨ ੧੦੦੫-੬ ਵਿਚ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਇਆ।

ਸੇਵਕ ਪਾਲ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਾਲੇ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ ਨੂੰ ਹਰਾਵਲ ਦਸਤਾ ਬਣਾਕੇ ਅਗੇ ਰਥਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਸਤੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਅਚਾਨਕ ਹਿੰਦੂ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸੇਵਕ ਪਾਲ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਪਾਸੋਂ ੪ ਲਖ ਦਿਰਹਮ ਹਰਜਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਉਮਰ ਲਈ ਨਸ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪੰਜਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੦੮ ਈਸਵੀ

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਨੇ ਜੋ ਵਿਰੋਧੀ ਵਤੀਰਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਕੰਡਾ ਬਣ ਕੇ ਰੜਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਸ ਗਦਾਰੀ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਏ। ਸੰਨ ੨੦੦੮ ਈਸਵੀ ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਉਹ ਇਕ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਭੁਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪਵਿਤਰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਸਾਂਝੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਦਰ ਰਖਣ ਲਈ ਮਿਲਵੀਂ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ।

ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਪਾਸ ਅਪੀਲ

ਇਸ ਅਪੀਲ ਦਾ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਜੈਨ, ਗਵਾਲੀਅਰ ਕਨੌਜ, ਦਿਲੀ, ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਕਾਲੰਜਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਧ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਪਹਿਲੇ ਕਦੇ ਇਕਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਡਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਇਸ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚੋਂ ਆਰਥਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪੁਜੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਅਥਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਦੇ ਦਿਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕੌਮੀ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਸੋਨਾ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।

ਅਪੀਲ ਦਾ ਅਸਰ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਤਰ ਪਛਮ ਵਲ ਵਸਣ ਵਾਲੀ ਜੰਗ ਜੂ ਪਹਾੜੀ ਜਾਤੀ ਗਖੜ ਵੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਬਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਜਾਤੀ ਨੇ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਲੜਾਕੇ ਜਵਾਨ ਜੰਗ ਲਈ ਦਿਤੇ। ਹਿੰਦੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਵਡਾ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੌਰਚੇ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ।

ਪੂਰੇ ੪੦ ਦਿਨ ਤੀਕ ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਆਪੋ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅੰਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਇਹ ਰੁਪ ਉਦੋਂ ਤੋੜੀ ਜਦ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ੬ ਹਜ਼ਾਰ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਵਲ ਵਧੇ। ਜੰਗਲੀ ਗਖੜਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਭਾਵੇਂ ਸੁਲਤਾਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਮਲ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਜ਼ੋਰੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟਣਾ ਪਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੁਜੀਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਘੁਸ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਬੜੀ ਡਿਆਣਕ ਕਰਾ ਵਚ ਹੋਈ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਸ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਦਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕੇ। ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਇਕ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਅਤੇ ਆਤਸ਼ੀ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹਾਥੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਸ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ

ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਰਾਜਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਛੱਡਕੇ ਨਸ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝਕੇ ਉਹ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡਕੇ ਨਸ ਤੁਰੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਮਰੀ ਉਸਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਅਬਦੁਲਾ ਭਾਈ ੬੦੩੦ ਅਰਬੀ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਰਸਲਾ ਜਲੀਬ ੧੦੦੦੦ ਤਰਕ ਅਫਗਾਨ ਅਤੇ ਖਿਲਜੀ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਮੌਰਚਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਨਸਦੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਜਦੀ ਹੋਈ ਹਿੰਦੂ ਫੌਜ ਵਿਚ ਕਤਲ ਆਮ ਮਚਾ ਦਿਤਾ। ਵਿਜਈਆਂ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲੁਟਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ੩੦ ਹਾਥੀ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਲਗੇ।

ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੇਪਨਾਹ ਜੋਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਫਤਹ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਗਰ ਕੋਟ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਢਾ ਕੇ ਪਧਰ ਕੀਤਾ।

ਭੀਮ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫਤਹ

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਿਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਅਗ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ

ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਭੀਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੜ (ਕਿਲੇ) ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪਵਿਤਰ ਅਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੜ੍ਹ ਇਕ ਪਹਾੜ ਉੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਧਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਹੋ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅੱਜ ਕਲ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਜਿਥੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੱਗ ਨਿਕਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਇਕ ਬੜਾ ਪਵਿਤਰ ਮੰਦਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਛਤਾਂ ਜੰਨੇ ਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜ੍ਹਤ ਸਨ। ਏਥੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਇਕ ਕਾਲਜ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਲੇ ਦੀ ਫੌਜ ਮੁਹੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ ਉਹ ਵਿਚਾਰੇ ਜੰਗ ਤੇ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਦੇ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਬੇਅੰਤ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਲ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਜਈ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਾਸ਼ਟਾਂਗ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਮ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਣ ਲਗੇ। ਵਿਜਈ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਹਿਮ ਦੀ ਮੰਗ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਲੁਟ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੰਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਸਲਾਖਾਂ (ਚੋਟੀਆਂ) ਜਵਾਹਰਾਤ, ਮੋਤੀ, ਹੀਰੇ, ਕੀਲਮ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਭੀਮ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਗਵਾਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਜਮਾਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਭ ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਥ ਲਗੇ। ਉਹ ਸਾਰਾ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਲੈ ਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੦੦੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਇਕਤਰਤਾ ਸਦੀ; ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਦਖਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਫੌਜ ਦੇ ਤਖਤਾਂ, ਵਡਮੁਲੇ ਹੀਰੇ ਤੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ਵਾਰ ਸਨ ਜੋ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਲੁਟ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੁਗਾਤਾਂ ਵੰਡੀਆਂ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਸਨ।

ਫੋਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੧੧

ਸੰਨ ੧੦੧੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਬਾਨੇਸਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰਿਆ। ਇਹ ਉਹੋ ਅਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਫੋਵਾਂ ਹੀ ਪਵਿਤਰ ਤਪ ਅਸਥਾਨ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਕੇ ਨੂੰ।

ਬਾਨੇਸਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਲੁਟ

ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਬਾਨੇਸਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਖਰਾਜ ਹਰ ਸਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਏਗਾ ਪਰ ਸਭ ਵਿਆਰਥ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਮੁਹੰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖਰਚ ਤੇ ੫੦ ਹਾਥੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਵੇਣ ਵੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬੁਤ ਪੁਸਤੀ (ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ) ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ, ਇਥੋਂ ਦਾ ਪਵਿਤਰ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੋੜ ਭੰਨ ਦਿਤੀਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਖ ਮੂਰਤੀ ਜਗਦਮ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ

ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਗਜ਼ਨੀ, ਮਕੇ, ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਟਵਾ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਤਾੜਦੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿਮੂਦ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ੨ ਲਖ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਗਜ਼ਨਾ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਕੈਂਪ ਅੰਊਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਨਗਰ ਵੰਨਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੋ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਖੜਿਆ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਫਿਸਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਤਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੧੩ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੦੧੩ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕੁਚ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨੰਦੂਨਾ ਉਤੇ ਜਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਹ ਬੁਲ੍ਹਆਤ ਦੋ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਵਾਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਨੰਗਪਾਲ ਦੂਜੇ ਨੇ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਨੰਗਪਾਲ ਦੀ ਗਈ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲਈ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ

ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਪਹੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੂਬਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੋਲਤ ਲੁਟ ਲਈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਕੇ ਤੇ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਅਠਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੧੫ ਈ:

ਇਸਦੇ ਦੋ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਮੁੜ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕੁਛ ਬਾਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਿਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਾ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸਰ ਹੋਣੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਡਾ ਗੜ੍ਹ ਲੋਕੋਟ (ਲੋਹਕੋਟ) ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਉਚਾਈ ਅਤੇ ਪਕਿਆਈ ਲਈ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ।

ਲੋਕੋਟ ਤ ਅਸਫਲ ਹਮਲਾ

ਬਹਾਰ ਰੁਤ ਵਿਚ ਲੋਕੋਟ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਤਨ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਅਪਣੀ ਮੁਹਿਮ ਸਰਦੀਆਂ ਉਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨੀ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਨਾਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੧੭ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੦੧੭ ਈਸਵੀ ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਇਕ ਲਖ ਫੌਜ ਘੜ ਸਵਾਰ ਤੇ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕਨੌਜ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕੂਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤੇ ਬਾਨੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਨੌਜ ਦਾ ਰਾਜਾ ਕਮਾਰ ਰਾਏ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਦਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਚਾਅ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਨਾ ਹੋਕੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸੁਲਹ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਕਨੌਜ, ਮਿਰਥ ਤੇ ਮਥੁਰਾ ਦੀ ਜਿਤ

ਇਥੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਮਿਰਥ ਵਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਰਦਿਤ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਫੇਰ ਮਹਿਮੂਦ ਮਹਾਵਾਨ ਵਿਰੁਧ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਜੋ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਸੀ। ਅੰਤ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਕੋਲ ਚੰਦ ਨੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਖੋਬ ਲਈ ਤੇ ਮਰ ਗਿਆ।

ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ

ਇਥੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਮਥੁਰਾ ਦੇ ਮਾਲਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਵਧਿਆ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਕਰਿਸ਼ਨ ਵਾਸਦੇਵ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਖੂਬ ਲੁਟਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾ ਸਾੜ ਦਿਤੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੰਦਰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੇ ਹਿਸਾਬ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਨਾ ਲੁਟਿਆ। ਮਹਿਮੂਦ ਕਨੌਜ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ੨੦ ਦਿਨ ਠਹਿਰਿਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਅਗ ਤੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ

ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜੋ ਆਮ ਲੁਟ ਮਚਾਈ ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਲੁਟ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਠਹਿਰਾਓ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਵਾਪਸੀ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਪਥਤ ਤੇ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਦੀ ਇਕ ਬੜੀ ਆਲੀਸ਼ਾਲ ਮਸੀਤ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਡ-ਮੁਲੀਆਂ ਦਰੀਆਂ ਤੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦ ਦਾ ਫਰਨੀਚਰ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਨੇ ਮੁਕਦਸ ਦੁਲਹਨ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਵੇਖਾ ਵੇਖੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਲ ਤੇ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਫੋਟੀਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ। ਸ਼ਾਹੀ ਮਸੀਤ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਅਤੇ ਕੁਵਰਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਹਨਰਾਂ ਤੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ।

ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤੀ ਯਾਦਗਾਰਾਂ

ਇਹਨਾਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਯਾਦਗਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਜੋੜ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਅਤੇ ਬੌੜੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੁੰਦਰ ਮਸੀਤਾਂ, ਫੁਹਾਰੇ ਤਲਾ, ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਅਡੇ ਆਦਿਕ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਕਾਰੀਗਰੀ ਤੇ ਸਜਾਵਟ ਵਿਚ ਗਜ਼ਨੀ ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਮਾਤ ਕਰ ਗਈ। ਸੰਨ ੧੦੧੯ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਖਲੀਫਾ ਬਗਵਾਦ

ਅਲਕਾਦਰ ਬਿਲਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਇਕਠ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਕੇ ਸੁਣਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਦੁਨ ਆ ਦੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ।

ਦਸਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੨੧ ਈਸਵੀ

ਮਹਿਮੂਦ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਕਾਨਫੀਡਰੇਂਸ (ਗਠਜੋੜ) ਨੇ ਕੁਵਾਰ ਰਾਏ, ਰਾਜਾ ਕਨੌਜ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਮੁੜ ਹਿੰਦ ਵਲ ਕਚ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬੁਧੇਲ ਖੰਡ ਵਿਚਲੇ ਕਾਲਿੰਜਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੰਦ ਨੇ ਕਨੌਜ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਵਾਰ ਰਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਕਾਲਿੰਜਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਓਥੋਂ ਨੰਦ ਰਾਏ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਜਿਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਲਕੋਟ ਦੇ ਅਜਿਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰਦਾ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵਾਖਲ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਾਰ ਮਚੋਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਅਨੰਗ ਪਾਲ ਉਸ ਜੇਡੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਾਜੇ ਵਿਰੁਧ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਉਸ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ। ਇਥੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਅਜਮੇਰ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਸਾਲ ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਅਧੀਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਮਲਿਕ ਅਬਾਜ਼

ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸ ਚੌਣਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਜਨਰਲ ਮਲਿਕ ਅਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਾਲਕ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਏਸੇ ਮਲਿਕ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਦਾਲੇ ਕੰਧ ਬਣਾਈ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਫੁਟ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਗਜ਼ਨਵੀ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਦਿਅਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਏਥੇ ਵਸ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਖਦੂਮ ਫ਼ਿਖ ਅਲੀ ਗੰਜ ਬਖਸ਼, ਹੁਜ਼ਵੇਰੀ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਟੋਲਾ ਵਾਤਾ ਗੰਜ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁਣ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਸੋਂ ਇਸਦੀ ਬੜੀ ਮਾਨਤਾ ਕਰਦੇ ਹੈ।

[] ਏਥੇ ਹਰ ਦੂਜੇ (ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ) ਨੂੰ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਮਲਿਕ ਅਬਾਜ਼ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਟਕਸਾਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੋਢੀ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਸਮਝ ਕੇ ਇਸਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ (ਦਰਸ਼ਨ) ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਨਾਮ ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰ

ਮਹਿਮੂਦ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰ ਆਖਦਾ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ

ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਟਕਸਾਲ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉਤੇ ਅਰਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਦਰਜ ਸਨ— ਅਲਕਾਦਰ ਬਿਲਾਲ()

ਲਾਇਲਾਇਲਿਲਾ ਮੁਹਿੰਮਦ ਉਲ ਰਸੂਲ ਅਲਾ
ਯਮੀਨ ਉਲਦੌਲਾ ਓ ਅਮੀਨ ਉਲ ਮਲਾਕ ਮਹਿਮੂਦ—ਆਇ
ਅਭਿਆਕ ਤਾਮਕ ਮੁਹੰਮਦ ਅਵਤਾਰ ਨਰੀਤਤੀ ਮਹਿਮੂਦ
ਨਾ ਦਿਸਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਟੀਕਾ ੩੧੮੩ ਵਿਚ ਮਹਿਮੂਦ ਪੁਰੀ ਵਿਖੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਯਾਰਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੨੩ ਈਸਵੀ

ਇਸ ਦੇ ਠੀਕ ਦੋ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਫੇਰ ਹਿੰਦ ਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਰਾਜਾ ਕਾਲਿੰਜਰ ਨੰਦ ਰਾਏ ਦੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰੀ ਜਾਏ, ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹਿਮ ਸਮੇਂ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗਵਾਲੀਆਰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ ਪਰ ਰਾਜੇ ਨੇ ਬੀਨ ਮੰਨ ਕੇ ਖਲਾਸੀ ਪਾ ਲਈ।

ਰਾਜਾ ਕਾਲਿੰਜਰ ਦਾ ਬੀਨ ਮੰਨਣਾ

ਨੰਦਸ ਰਾਏ ਨੇ ਵੀ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਬਲਾ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬੀਨ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਵਡਮੁਲੀਆਂ ਸੁਗਤਾਂ ਦਾ ਵੇਆ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਾਫੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਜਿਸ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸੇ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ।

ਬਾਰੂਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੨੪ ਈ.

ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਇਕ ਨਗਰ ਸੋਮ ਨਾਥ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਯਾਤਰੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸੋਮ ਨਾਥ ਮੰਦਰ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਤੇ ਵੋਲਤ ਬਾਰੇ ਮਹਿਮੂਦ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੋਮ ਨਾਥ ਦਾ ਮੰਦਰ

ਇਹ ਮੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਸੋਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਮ ਦੇਵਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਆਤਮਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੁਨਰ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਵਾਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਿਰਤ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਜਾਂ ਵਰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੰਦਰ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਉਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ।

() ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿਤ੍ਰ ਲੀਡਰ ਖਲੀਫਾ ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਖਤਾਬ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਸ਼ਰਧਾ ਕਰਕੇ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਮੁਸਲਮ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।

‡ ਥਾਮਸ ਰਚਿਤ ਪਠਾਨ ਕਿੰਗਮ ਆਫ ਦਿਹਲੀ ਸਫਾ 48

ਮਹਿਮੂਦ ਵਲੋਂ ਮੰਦਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਪਰਣ

ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਧਾਰ ਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ ੧੦੨੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਲਏ। ਇਹ ਵਾਲੰਟੀਅਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬਿਨਾ ਤਨਖਾਹ ਹੀ ਉਠ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦਾ ਬੋਧਨਾਹ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਮਾਰੂ ਥਲ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਅਜਮੇਰ ਪੁਜਾ। ਏਥੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਲੁਟ ਮਚਾਈ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੋਮ ਨਾਥ ਪੁਜਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸੂਰਮੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਲਗਾਤਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਰੋਕਦੇ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਹਿਮੂਦ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਹੇਠ ਉਤਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਗੋਵਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਖੁਦਾ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਦੁਆ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਮੁੜ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਅਬੁਲ ਹਸਨ ਦਾ ਹਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਵਧ ਗਿਆ।

ਰਾਜਪੂਤ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿ-ਆਮ

ਮਹਿਮੂਦ ਦੀਆਂ ਤੁਰਕੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਐਨਾਂ ਸਖਤ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਕਤਲਿ-ਆਮ ਮਚ ਗਈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਜਪੂਤ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ੫੦੦੦ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੋੜੀਆਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੋੜੀਆਂ ਡੋਬ ਦਿਤੀਆਂ। ਹੁਣ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਚੌਠਵੇਂ ਉਮਰਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸਨ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਾਲ-ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਡਿਠੀ ਜੋ ੯ ਫੁਟ ਉਚੀ ਸੀ।

{ ਸੋਮ ਨਾਥ ਦਾ ਮੰਦਰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪਥਰਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਅਦੁਤੀ ਯਾਦਗਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਦੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿਸਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ੨੦੦੦ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਰਬੰਧਕ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਬਰਾਹਮਣ ਹੀ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਰਜ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੂ ਯਾਤਰੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਲਖ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੰਦਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਵੇਲੇ ਗੰਗਾ ਜਲ ਨਾਲ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੰਗਾ ਜਲ ੧੨੦੦ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਵੇਸ਼ੋ ਕਰਕੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਦੂਜਾ ਪਾਣੀ ਅਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਲਈ ਸਦਣ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਵਡਾ ਘੜਿਆਲ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਸ਼ੀਜੀਰ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ੨੦੦ ਮਣ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਤੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਾਹਮਣ ੫੦੦ ਨਰਤਕੀਆਂ, ੩੦੦ ਰਾਗੀ ਗਵਈਏ ਅਤੇ ੩੦੦ ਨਾਈ ਨੌਕਰ ਸਨ, ਜੋ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੁੰਨਦੇ ਸਨ। ਸਿਰ ਮੁੰਨੇ ਹੋਏ ਬਰਾਹਮਣ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੧੧੫)

ਮੂਰਤੀ ਫਿਤੀ ਫਿਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ

ਸੁਲਤਾਨ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰਜ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਨਕ ਤੋੜਿਆ। ਫੇਰ ਇਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਦੋ ਠੋਠੇ ਗੜਨੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੇ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਦੀਆਂ ਪੋੜਿਆਂ ਉਤੇ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੂੰਹਰੇ ਤੇ ਦੋ ਠੋਠੇ ਟੁਕੜੇ ਮਕੇ ਤੇ ਮਦੀਨੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜੇ ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਨਾ ਤੋੜੇ ਤਦ ਉਹ ਇਸਦੇ ਬਦਲੇ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਬਤੇਰਾ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਬੁਤ ਦੇ ਤੋੜਨ ਨਾਲ ਬੁਤ ਪੁਸਤੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਣੀ ਪਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਘਿਰਣਾ ਨਾਲ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਤੋੜਿਆ ਤਦ ਮੈਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਆਖਣਗੇ। ਸੁ ਮੈਂ ਬੁਤ ਵੇਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬੁਤ ਸ਼ਿਕਨ (ਮੂਰਤੀ ਤੋੜਨ) ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਾਏ।

ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਧਨ

ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਤੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਹਥ ਲਗੇ। ਇਹ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਮੁਲ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸੋਮਨਾਥ ਵਿਚ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰਣ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਕੋਛ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗੰਡਾਵਾ ਅਤੇ ਅਨੁਲਵਾੜੇ ਦੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਏ। ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸ ਨੇ ਏਸੇ ਦੇਸ ਦੇ ਇਕ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਰਾਜਤ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ ਸੋਮਨਾਥ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਮੁਹਿਮ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਖਰਚ ਹੋਏ।

ਤੇਰਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੦੨੭ ਈਸਵੀ ਜਦਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿਮ

ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਹਿੰਦ ਵਿਰੁਧ ਅੰਤਮ ਮੁਹਿਮ ੧੦੨੭ ਵਿਚ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਇਹ ਮੁਹਿਮ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਜਦਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਜਾਟਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਵਡਾ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

(੧੧੪ ਸਫੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਪੁਜਾਰੀ ਮੂਰਤੀ ਮੂੰਹਰੇ ਸਾਸ਼ਟਾਂਗ ਪਰਨਾਮ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜੜਤ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਨਰਤਕੀਆਂ ਮੂਰਤੀ ਸਾਹਵੇਂ ਨਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਗਜ਼ਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਰਮਕ ਆਸਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪਰਾਪਤ ਹੋਣ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਸੋਮਨਾਥ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸੈਂਕੜੇ ਦੂਜੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਨਾਲ ਸਜ਼ੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਪਿਘਲਾ ਕੇ ਰੈਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ।

ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਮੌਤ ੧੦੩੦ ਈਸਵੀ

ਇਸ ਦੇ ਬੌੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਪਥਰਾਂ ਦੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਮੌਜੇ ਤੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹ ੨੬ ਅਪਰੈਲ ੧੦੩੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਟੰਡਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ੩੩ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ਏਸੇ ਰੋਗ ਨਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਕਸਰਿ ਫਿਰੋਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਸੋਗ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਹੰਜੂ ਵਗਾਏ।

ਸ਼ਕਲ ਸੂਰਤ

ਉਹ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕਦ ਦਾ ਗਠੀਲਾ ਪੁਰ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਕ ਸਖਤ ਜਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਬੌੜੇ ਆਦਮੀ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰਜ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਰਫੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਣ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਮਾਤਾ (ਚੇਦਕ) ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਦਾਗ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ “ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਲਈ ਕਰਾਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿਚ ਕਈ ਨੁਕਸ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਏਸੇ ਕਰ ਮੈਂ ਦੁਜਿਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸ ਨਹੀਂ ਛਾਂਟਦਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਐਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੂਜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਈ ਭੇੜਾ ਹੈ।” ਸੁਣ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ “ਆਪ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਟੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਅਧ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਬੱਚਾ ਬੱਚਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਣ

ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਪਰਾਈਵੇਟ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੀ ਚਾਹਤੀ ਬੋਗਮ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰਮ ਨੂਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰੀ ਸੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ “ਨੂਟ ਦਾ ਸੂਰਜ” ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਸ਼ਗਰ ਦੇ ਉਜ਼ਬਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਸੁਲਤਾਨ ਹਰਮ ਨੂਰ ਤੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਦਿਲ ਪਰਚਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਗੂਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਖੁਲੀ ਡਲੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਬੜਾ ਸੂਰਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਵਿਲਮ ਦਾ ਸਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਬੁਲਫਜ਼ਲ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਆਲਮ ਫਾਜ਼ਲ ਸਨ, ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਜਿੰਨੀ ਵਧੀਆ ਫੌਜ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਜਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨ ਸੀ ਉਨੀ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ।

ਨਿਆਂ ਕਾਰੀ

ਨਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜਾ ਸਖਤ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਾਵਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰ ਤੇ ਬਕਰੀ ਇਕੋ ਘਾਟ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਜੋਨਾ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਤੇ ਮੌਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਖਾਏ ਜਾਣ।

ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਚੇਤੇ ਕੀਤੇ, ਘਾਲੀਆਂ ਘਾਲੀ

ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਦਾ ਅਤੇ ਮੌਤ ਅਗੇ ਬਚਸੀ ਈ ਪੜਚੋਲ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਸ ਕਿਰ ਪਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸਭ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਉ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦੌਲਤ ਬੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਏਥੇ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਸੀ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨ ਪਿਆ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੁਛ ਭਾਗ ਜਾਂਦੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੰਡ ਦੇਵੇ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਫੌਜ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜੇ, ਉਠ ਅਤੇ ਰਥ ਆਦਿ ਸਭ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਸਫਰੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਦੌਲਤਾਂ ਤੇ ਅਪਾਰਧਨ ਨੂੰ ਹਸਰਤ ਨਾਲ ਤਕਿਆ। ਇਕ ਲਖ ਪੈਦਲ ਪਾ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ੧੩:੦੦ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਨਤਾਰ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਕੋਚ ਉਤੇ ਢਾਸਣਾ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਤਕੀ। ਜਦ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਚੁਕੀਆਂ ਤਦ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਰ ਚਲ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿਤੇ।

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ

ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਪਿਛੇ ਮਹਿਮੂਦ ਇਕ ਐਡਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਛੱਡ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਭ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਸਫਹਾਨ ਤੀਕ ਅਤੇ ਕੈਸਮੀਅਨ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੰਗਾ ਤੀਕ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਮੁਸਲਿਮ ਜਗਤ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਦਾਰ (ਲੀਡਰ) ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਏਸ਼ਿਆਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬੜੇ ਘਟ ਵਿਜਈਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਜਿੰਨੀ ਕੀਰਤੀ ਵੇਖਣੀ ਨਸੀਬ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਮਕਬਰਾ

ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦਖਣ ਵਲ ਦੇ ਪਾਸੇ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਅਜੇ ਤੀਕ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੰਦਰ ਜਗਨ ਨਾਥ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਚੰਦਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ, ਜੋ ਉਹ ਗਜ਼ਨੀ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਲਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਸੋਮਨਾਥ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ

੯੬ ਕ ਸਾਲ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਲਿਆਂਦੇ ਜਿਸ ਦਾ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਕੋਈ ਨਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ, ਇਥੋਂ ਵੀ ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਿਜਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਲੰਦਨ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਉਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਲਾਂ ਕੁਰਾਨ ਖਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੁਲਤਾਨ ਮਸੂਦ ਪਹਿਲਾ

ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਮਸੂਦ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜੋੜੇ ਸਨ। ਮਸੂਦ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਅਸਫਹਾਨ ਵਿਚ ਸੀ। ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਕਜ਼ਿਲ

ਅਰਸਲਾਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਮੀਰ ਅੱਲੀ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ।

ਪਰ ਮਸੂਦ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰਕੇ ਤਖਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿਤਾ ੧੧੩੩ ਈਸਵੀ

ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਅਜੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਈ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਸੂਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਤਖਤ ਉਤੋਂ ਬਲੇ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਗਜ਼ਨੀ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਬਣ ਬੈਠਾ।

ਮਸੂਦ ਦਾ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ੧੦੩੩ ਈਸਵੀ

ਸਲਜੂਕ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਾਜ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਬਣਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਮਸੂਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ੧੦੩੩ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਸੁਰਸਤੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਮਸੂਦ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪੋੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬੜੀ ਲਹੂ ਭੋਲ੍ਹਦੀਂ ਲੜਾਈ ਪਿਛੋਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸਵਾਏ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੀ ਗਈ ਅਤੇ ਤੀਵ ਆ ਤੇ ਬਚੇ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਲਿਜਾਏ ਗਏ। ਸਲਜੂਕਾਂ ਹਥੋਂ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਹਾਰ ਵੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਸੂਦ ਆਪਣੇ ਇਲ ਕੇ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਉਥੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰੇ। ਸੰਨ ੧੦੩੬ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਹਿੰਦ ਵਲ ਮੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸਵਾਕ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹਾਂਸੀ ਦਾ ਅਜਿਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੋਨੀ ਪਤ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਤ ਲਿਆ। ਉਥੋਂ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਖਜ਼ਾਨਾ ਛੱਡ ਛੁਡਾ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਨਸ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵਿਜਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜ ਮੌਦੁਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸੀ ਉਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਮੌਦੁਦ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਅਖਤਿਆਰ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਆਪਣੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਖਵਾਜੀ ਅਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੦੬੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਲਜੂਕ ਤੁਰਕਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਟੁਟ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚਲੀ ਸਭ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਠਾ ਉਤੇ ਲਦ ਕੇ ਉਸੇ ਸਾਲ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਤਾਏਗਾ।

ਫੌਜ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਤਖਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ

ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹਜ਼ਾਦੇ ਮੌਦੁਦ ਨੂੰ ਬਲਖ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾਕੇ ਉਥੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਭਰਾ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਮਸੂਦ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦਕਰ ਦਿਤਾ

ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬੌਝਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਚਰਚੇ ਭਰਾ ਸੁਲੇਮਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਤੱਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਮਸੂਦ ਦਾ ਚਲਨ

ਉਸਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਕਮਾਲ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਪਰਲੇ ਵਰਜੇ ਵਾ ਭੋਲਾ ਤੇ ਸਖੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਵੱਡੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬੜਾ ਕਦਰਦਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੋਹਣੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਅਤੇ ਮਹਲ[] ਉਸਾਰੇ ਅਤੇ ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀ ਆਰਥਕ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਸੁਲਤਾਨ ਮੌਦੂਦ

ਮੌਦੂਦ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਮੌਦੂਦ ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਗਜ਼ਨੀ ਪੁਜਾ, ਜਿਥੇ ਬੌਰ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਉਸ ਵੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾ ਕੇ ਕੀਤੀ : ਏਧਰੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਨੇੜ ਹੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਸਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨਾਮੀ ਨੂੰ ਪਸ਼ਾਵਰ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਵਰਿਆ ਸਿੰਧ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਮੌਦੂਦ ਨਾਲ ਜੰਗ ਲੜੇ।

ਮਹੰਮਦ ਦੀ ਮੌਤ

ਚਾਚੇ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ ਵਿਚਾਲੇ ਧਨਤੋੜ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਜੰਗ ਹੋਈ ਜਿਹ ਵਿਚ ਮੌਦੂਦ ਨੂੰ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਮੁਹੰਮਦ ਉਸਦੇ ਬੇਟੇ ਅਤੇ ਕੁਝਕੁ ਉਹ ਅਫਸਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੌਦੂਦ ਨੂੰ ਗਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਕੈਦੀ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਸਵਾਏ ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਪੁਤ ਨਾਬੀਨਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਉਥੇ ਮੌਦੂਦ ਨੇ ਇਕ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਫਤਹ

[] ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਮਹਲ ੧੦੩੬ ਵਿਚ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਖੇ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹਾਲ ਸੀ ਜਿਹਦੇ ਅੰਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਖਤ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਜੋ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਖਤ ਦੇ ਅੰਨ ਉਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਜੇਜੀਰ ਨਾਲ ਤਾਜ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਜ ਬੇ ਅੰਤ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਫਤਹ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦਾ ਸੀ— ਫਰਿਸ਼ਤਾ

ਮਿਸਟ ਗਜਰ ਨੇ ਮਸੂਦ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਿਕੇ ਅਮੂਤਸਰੋਂ ਬ੍ਰਾਮਦ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਬੈਲ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਸੀ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਅੰਨ ਉਪਰ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਸ਼ੂਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਛੇ ਮਸੂਦ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਮਸੂਦ ਮਹਿੰਮੂਦ ਵੀ ਦਰਜ ਸੀ। ਜਗਰ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਤੇ ਇਹ ਸਿਕਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਗਲ ਆਫ ਏਜ਼ਿਆਟਿਕ ਸੁਸਾਈਟੀ ਆਫ ਬੰਗਾਲ ਨੰ: 1 ਜਨਵਰੀ ੧੮੮੧। ਮਿਸਟਰ ਬਾਮਸਨੇਅ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਪਠਾਨ ਕਿੰਗਮ ਆਫ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਫਾ 58 ਉਤੇ ਮਾਸੂਦ ਦੇ ਸਿਕੇ ਦੇ ਚਿਤਰ ਲਕੜੀ ਦਾ ਬਲਾਕ ਛਾਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕੁਫੀ ਹਰਫੀ ਵਿਚ ਸਾਫ ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸਿਰਦੇ ਉਪਰ ਹੈ।

ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਫਤਹ-ਆਬਾਦ ਰਖਿਆ। ਮਸੂਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਮਿਤਕ ਸਰੀਰ ਗਜ਼ਨੀ ਫਿਜ਼ਾ ਕੇ ਦਫਨਾਏ ਗਏ। ਅੰਧ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਨਾਮੀ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸਦੀ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਰਾ ਮਸੂਦ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੀਨ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਦੂਦ ਨੇ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਕਿਸ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਜੰਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬੀਦ ਕਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਮਸੂਦ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰ ਉਤੇ ਮੁਰਦਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੁ ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ੧੦੪੩ ਈ.

ਸੰਨ ੧੦੪੩ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਮੌਦੂਦ ਦੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਸਲਜੂਕ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਗਿਆ ਸੀ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਮੇਲ ਤੇ ਸਾਂਜ਼ ਕਰ ਲਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਹਾਂਸੀ ਅਤੇ ਬਾਨੇਸਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਇਲਾਕੇ ਸਭ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ ਅਤੇ ਨਗਰ ਕੋਟ ਦੇ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਧੂਮ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਉਸਾਰ ਲਿਆ।

ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਘਤਨਾ

ਇਹਨਾਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅੰਦਰ ਐਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ ਰਤ੍ਤੇ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਖਸਤਾ ਹੋਈਆਂ ਕੰਧਾਂ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗਲੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਲੋਕ ਅ ਪਣੇ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਬਚਿਆਂ ਤੇ ਜੈਦਾਦ ਦੀ ਰਖਿਆਹਿਤ ਐਨੇ ਜਾਨ ਹੀਲ ਕੇ ਲੜੇ ਕਿ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤੀਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਈ ਰਖਿਆ। ਜਦ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ ਗਾਹੌਰੋਂ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਪੁਜੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰਿਆ ਕਿ ਜਾਂ ਤੇ ਫਤਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗੇ ਜਾਂ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਹਾਰ

ਉਹ ਟੁਕੜੀ ਬਣਾ ਕੇ ਐਨੇ ਜੋੜ ਨਾਲ ਲੜੇ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮੈਦਾਨ ਛਡ ਕੇ ਦੌੜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਭਜਦੇ ਹੋਏ ਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰ ਕੇ ਬੜੀ ਕਤਲ ਆਮ ਮਚਾਈ। ਇਸ ਹਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸੂਦ ਦੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਤੀਕ ਗਜ਼ਨੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਇਲਾਕੇ ਅਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਰਹੇ।

ਮੌਦੂਦ ਦੀ ਮੌਤ ੧੦੦੯ ਈ.

ਇਸ ਦੇ ਬੌਝਾ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮੌਦੂਦ ਨੂੰ ਪੋਸ਼ਾਬ ਦਾ ਅਸਾਧ

ਵੇਗ ਲਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ੨੩ ਦਸੰਬਰ ੧੦੪੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ੯ ਸਾਲ] ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਚਿਰ ਤੀਕ ਰਾਜ ਮਗਰੋਂ ਚਲਾਨਾ ਕੀਤਾ।

ਸੁਲਤਾਨ ਅਬੁਲ ਹੁਸੈਨ

ਮਾਦੁਦ ਦੂਜਾ

ਮੌਦੁਦ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦਾ ਬੇਟਾ ਮਾਸੂਦ ਦੂਜਾ ਜੋ ਉਦੋਂ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦਾ ਬਚਾ ਸੀ, ਅਲੀਬਿਨ ਰੂਬੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਗਵੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਅਲੀਬਿਨ ਰੂਬੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਅਲਮਤ ਗੀਨ ਹਾਜ਼ੀਤ ਨੇ ਮਾਰਕੇ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਅਲਮਤ ਗੀਨ ਅਬੁਲ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਸੀ।

ਅਬੁਲ ਹੁਸੈਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ

ਉਸਨੇ ਬਾਲਕ-ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ੬ ਦਿਨ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਿਤ ਪਿਛੋਂ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ।

ਬਾਗੀ ਅਫਸਰ ਅਲੀਬਿਨ ਰਬੀ ਨੇ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵੁਫ ਘਰੋਗੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਫੌਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਉਸਨੇ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਦੀ ਸਹੀਦਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮਲਤਾਨ ਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਫਤਹ ਕਰ ਲਏ। ਉਸ ਨ ਉਹਨਾਂ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਈਨ ਮਨਾਈ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਬਦਅਮਨੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਕੇ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ ਸਨ।

ਤਖਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ੧੦੫੦ ਈਸਵੀ

ਅਬੁਲ ਹੁਸੈਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਬਦੁਲ ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ

[] ਮੌਦੁਦ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸਿਕਾ ਦਲਾਇਆ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਆਖਰ ਉਕਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ :—

“ਅਦਲ-ਸ਼ਹਾਬ ਉਲ ਦੌਲਤ ਵ ਕੁਤਬ ਉਲ ਮਿਲਤ ਅਬੁਲ ਫਤਹ ਮੌਦੁਦ” ਮੌਦੁਦ ਦੇ ਸਿਕੇ- ਮਿਸਟਰ ਗਜਰ ਦੇ ਨਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸਿਕੇ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਜੋ ਰੰਜਾਦ ਦੇ ਸਿਕਿਆਤ ਪਰਮਾਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਭਨਾ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਲ ਦਾ ਚਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਬੈਲ ਦੇ ਉਪਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਤ ਸੀ :—

‘ਸਿਰੀ ਸਮੀਤ ਦੇਵ’ ਇਹਨਾਂ ਸਿਕਿਆ ਉਪਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲੋਹਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਲਬਰੂਨੀ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲਹਾਵਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਮਿਸਟਰ ਐਮ. ਐਲ. ਡੇਮਜ਼ ਸੀ ਐਸ ਨੂੰ ਡੇਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖਾਨ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਮੌਦੁਦ ਦੀ ਇਕ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੋਹਰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪਾਵਿੰਦਾ ਸੋਦਾਗਰ ਪਾਸੋਂ ਮੁਲ ਲਈ। ਸੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਆਖਰ ਦਰਜ ਸਨ—

“ਲਾਇਲਾਇਲਲਿਲਾ ਮਹੀਮ ਉਲ ਰਸੂਲ ਅਲਾ ਵਾਹਿਦ ਹੂਲਾ ਸ਼ਰੀਕਾ” ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ— “ਅਲਾ ਕਾਇਮ ਬਾਮੁਰਾਲਾ ਸ਼ਹਾਬ ਉਲ ਦੌਲਾ ਮੌਦੁਦ।” ਅਰਥਾਤ ਰਬ ਇਕੋ ਹੈ ਉਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮੁਹੀਮ ਖੁਦਾ ਦਾ ਰਸੂਲ ਅਥਵਾ ਪੈਗੰਬਰ ਹੈ। ਰਾਜ ਦਾ ਬਾਗ ਮੌਦੁਦ ਜੋ ਰਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਮੰਨ,.....

ਦੇ ਕੇ ਤਖਤ ਤੋਂ ਥਲੇ ਲਾਹ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸਾਲ ਹੀ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸੁਲਤਾਨ ਅਬਦੁਲ ਰਸ਼ੀਦ

ਨਵੇਂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਲੀ ਬਿਨ ਰੂਬੀ ਨੂੰ ਜਿਥ ਨੇ ਉਤਰ ਪਛਮ ਵਲ ਰਾਜਨਵੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਸੀ ਇਸ ਮੁੜ ਰਾਜ ਦਾ ਵਫਾਦਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਹਦ ਉੱਤੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ।

ਨਸ਼ਤਗੀਨ ਹਾਜ਼ੀਬ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

ਨਸ਼ਤਗੀਨ ਹਾਜ਼ੀਬ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਾਪ ਕੇ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਗਰ ਕੋਟ ਫੋਰ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਜ਼ਾ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫੌਜਾਂ ਨ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਘੇਰੇ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਗਰ ਕੋਟ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸੁਲਤਾਨ ਅਬਦੁਲ ਰਸ਼ੀਦ ਦਾ ਕਤਲ ੧੦੫੨

ਅਬਦੁਲ ਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਕ ਗਾਸਬ ਤੁਗਰਲ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਮੌਦੁਦ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਵਰਗੀ ਸੁਲਤਾਨ ਮਾਸੂਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਜਬਰਨ ਨਿਕਾਹ ਪੜ੍ਹਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਗੀ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਨਸ਼ਤਗੀਨ ਹਾਜ਼ੀਬ ਨੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਦੇ ਖ਼ੌਬੀਂ ਦਿਨ ਉਦੋਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਦਰਬਾਰ() ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਅਜੇ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਹੀ ਸੀ।

ਸੁਲਤਾਨ ਫਰਖ ਜ਼ਾਦ

ਫਰਖ ਜ਼ਾਦ ਦੀ ਮੌਤ ੧੦੫੮ ਈ.

ਸੁਲਤਾਨ ਮਾਸੂਦ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਪੁਤਰ ਫਰਖਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਨਸ਼ਤਗੀਨ ਹਾਜ਼ੀਬ ਨੇ ਗਵਨੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਰਾਜਨਵੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ੬ ਸਾਲ ਤੀਕ ਅਮਨ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਈਬਰਾਹੀਮ ਗਵੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ।

ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ

ਸਲਤੂਕਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਬੇੜਨ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਨੂ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵਤਰ ਕਰੇ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਲਿਆਂ ਤੋਂ ਅਜੇ ਤੀਕ ਬਚ ਰਹੇ ਸਨ।

() ਉਸ ਦੇ ਸਿਕੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ ਅਦਲ ਉਲ ਦੌਲਤ ਅਮੀਨ ਉਲ ਮਿਲਤ ਅਬੁਲ ਅਨਸੂਰ ਅਬਦੁਲ ਰਸ਼ੀਦ।

ਅਜੁਧੋਨ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ੧੦੭੯ ਈ.

ਸਨ ੧੦੭੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਅਜੁਧੋਨ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਪਾਕਪਟਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ ਚਿੱਲੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਰੂਦਪਾਲ ਦੀ ਫਤਹ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਰੂਦਪਾਲ() ਉਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਕ ਤਿਰਛੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਸੀ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਜੰਗਲ ਸਾਫ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਕਠਨ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਲਾਏ ਗਏ। ਜਦ ਜੰਗਲ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਖੌਦਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੀਕ ਸੁੰਗਾਂ ਖੋਦੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਡਿਗ ਪਈਆਂ ਤਦ ਅੰਦਰਲੀ ਫੌਜ ਲਈ ਹਾਰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਡੇਰੇ ਵਲ ਕੂਚ

ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਡੇਰੇ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਲਿਆ। ਇਥੇ ਐਸ ਲੋਕ ਆਬਾਦ ਸਨ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਸਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਫਗਾਨਿਆਬ ਨੇ ਵਗ ਵਤ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਡੇਰਾ ਬੜਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬੰਦ ਸਾਹਰਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਘਰਾ ਘਰਨ ਲਈ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਸਖਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤ ਸਾਫ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਬਦਸ਼ਾਹ ਵਾ ਮੇਸਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੰਗੀ ਤਬਥੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਰੋਂ ਨਾ ਚਾੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਬੇ-ਕਾਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਜਦ ਬਦਸ਼ਾਹ ਘਟ ਹੋਈ ਤਤ ਉਸ ਨੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਸ਼ ਨਾ ਮਨੀ ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਈ ਸਪਾਹ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਫਤਹ

ਅੰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਵਡਾ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲ ਰੂਪ ਸ਼ਹਿਰ ਫਤਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਥੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੂਟ ਦਾ ਮਾਲ ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ। ਵਿਜਈ ਇਕ ਲਖ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਲੈ ਗਿਆ।

ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੀ ਮੌਤ ੧੦੯੮ ਈ.

ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ੪੨ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸਨ ੧੦੯੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਖ ਵਖ ਵੰਗਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਦੇ ਘਰ ਵਫ਼ ਬੰਟੇ ਅਤੇ ੪੦ ਬੇਟੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ।

(1)ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤਿੰਨਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਚੌਥੇ ਪਾਸਿਉਂ ਪਹਾੜਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਚਰ ਗਿਰਦ ਅਲੰਘ ਜੰਗਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਲ ਸਪ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਦੀ ਅਜੇ ਤਕ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ।

ਲੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਦੀਆਂ ਉਸ ਨੇ ਮੋਲਵੀਆਂ ਤੇ ਆਲਮਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਬ ਦਾ ਬੜਾ ਪਕਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਲ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਣ

ਉਹ ਰਜਬ ਤੇ ਸ਼ਬਾਨ ਦੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਰੋਜ਼ੇ ਰਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਮਜ਼ਬੂਬੀ ਫਰੀਜ਼ ਪੂਰੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਸਿਰੋਂ ਚਾੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਹਥ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਬੜੀ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਸਤੀ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਖਲੀਫਾ ਬਗਦਦ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣ ਕੇ ਖਲੀਫੇ ਨੇ ਮਕੇ ਤੇ ਮਦੀਨੇ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਮਾਮ ਯੂਥਫ ਸ਼ੁਜਾਹ ਮੰਡੀ ਦੇ ਪੁਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਐਨਾ ਗਰੀਬੜਾ ਸੀ ਕਿ ਇਮਾਮ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹਦਾ ਪੁਤਰ ਮਾਸੂਦ ਤੀਜਾ() ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ।

ਸੁਲਤਾਨ ਮਾਸੂਦ ਤੀਜਾ

ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਮਾਸੂਦ ਤੀਜਾ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਬੜਾ ਮਿਠਜੂ ਸਭਾ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਤੇ ਦਾਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਧਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇਰੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉਤੇ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ।

ਹਾਜ਼ੀਬ ਤੁਰੰਤਗੀਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਉਸ ਨੇ ਹਾਜ਼ੀਬ ਤੁਰੰਤਗੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਤੋਰਿਆ। ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਥੋਂ ਤੀਕ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸਵਾਏ ਅਹਿਮੂਦ ਦ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁਜਾ। ਉਸ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਲਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਅਤੇ ਬੇਹਿਸਾਬ ਲੂਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਲਾਹੌਰ ਗਜ਼ਨਵੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਅਸਲ ਰਾਜਧਾਨੀ

ਇਸ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਗਜ਼ਨਵੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਅਸਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਈਰਾਨ ਤੇ ਤੇ ਤੁਰਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਸੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਧਾਰਨ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਮਾਸੂਦ ਤੀਜੇ ਦੀ ਮੌਤ ੧੧੧੮ ਈ:

੧੬ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸੂਦ ੧੧੧੮ ਈਸਵੀ

ਸੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸਿਕਾ ਤੋਰਿਆ ਉਸ ਉਤੇ ਇਹ ਹਰਫ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ:—ਅਦਲ ਉਲ ਸੁਲਤਾਨ ਅਲਪੁਅਜਮ ਅਬੁਲ ਮੁਜ਼ਫਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲਾਹੌਰ ਜਨਰਲ ਆਫ ਬੰਗਾਲ ਏਜ਼ਾਆਇਕ ਸੁਸਇਟੀ।

ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਘਰੇਲੀ ਝਗੜਾ ਜਾਂ ਬਦਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਸੁਲਤਾਨ ਅਰਸਲਾਨ

ਸੁੱਚਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲੜਕਾ ਅਰਸਲਾਨ ਤਖਤ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਸਲਜੂਕਾਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਸੰਜਰ ਨੇ ਕੈਦ ਹੋਏ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ ਅਤੇ ਅਰਸਲਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਛੇੜ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਰਸਲਾਨ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਥੋਂ ਨਸ਼ਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਉਥੋਂ ਨੱਸ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਵੇਸ਼ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਪਸ ਮੜ ਗਿਆ। ਸੁਲਤਾਨ ਸੰਜਰ ਫੇਰ ਢਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਰਣ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਉਸ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ। ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਪਾਸ ਆਣ ਪਨਾਹ ਲਈ, ਪਰ ਸਲਜੂਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਤਾਂ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ੧੧੨੧ ਈ:

ਇਸ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ੨੭ਵੇਂ ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਭਾਈ ਬਹਿਰਾਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

ਸੁਲਤਾਨ ਬਹਿਰਾਮ

ਸਲਜੂਕਾਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ ਸੰਜਰ ਨੇ ਅਰਸਲਾਨ ਦੇ ਭਾਈ ਬਹਿਰਾਮ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਮੁਹੰਮਦ ਭੀਲਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਅਰਸਲਾਨ ਦਾ ਪਖ ਨੇ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਬਹਿਰਾਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਭੀਲਮ

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਭੀਲਮ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੀਲਮ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਪ ਦਸੰਬਰ ੧੧੧੮ ਈਸਵੀ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ ਭੀਲਮ ਨੇ ਖਾਜ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਈ ਉੱਤੇ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਬਹਿਰਾਮ ਦੇ ਵਲੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਭੀਲਮ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੀਸ਼ਨ ਪਕੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੌਲਤ ਜਮਾਂ ਕਰ ਲਈ। ਆਪਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਉੱਥੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਸਵਾਧੀਨਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭੀਲਮ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਰਬ, ਈਰਾਨੀ, ਅਫਗਾਨ ਤੇ ਖਿਲਜੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਲੇ ਬੈਠਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਅੰਤ

ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਬਹਿਰਾਮ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਦ ਉਹ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਭੀਲਮ ਦੇ ਦਸ ਪੁਤਰ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੌਂਪ ਰਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਸ਼ਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬਹਿਰਾਮ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਈ।

ਹਾਰ ਤੇ ਮੌਤ

ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭੀਲਮ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਦਲ ਦਲ ਵਿਚ ਧਸ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਫਤਹ ਮਗਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਇਬਰਾਈਮ ਅਲਵੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸ਼ਾਲਾਰ ਰਸਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ ਸੌਂਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਇਸ ਦੇ ਚੌਥੇ ਰਿਹ ਮਗਰੋਂ ਬਹਿਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਜੇ ਗੌਰ ਦਾ ਇਕ ਅਫਗਾਨ ਸੀ, ਸ਼ੇਰ ਆਮ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਗੌਰ ਦੇ ਬਾਦ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸੁਵਰਗੀ ਦੇ ਭਾਈ ਸੈਫ ਉਦੀਨ ਸੂਰੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਛੇੜ ਦਿਤੀ। ਗਦਾਰ ਗ਼ਜ਼ਨਵੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸੈਫ ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਘਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਬਹਿਰਾਮ ਪਾਸ ਲੈ ਆਏ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਦਈ ਨਾਲ ਕੋਹ ਕੋਹ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਸੈਫ ਉਦੀਨ ਦੇ ਭਾਈ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਨੇ ਜੇ ਹੁਣ ਗੌਰ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਸੀ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਲੁਟ ਮਚਾਈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲ ਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਢਾਹ ਕੇ ਪੱਧਰ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤੀਕ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਾੜਦਾ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕਤਲ ਆਮ ਮਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਦਲੇ ਦੀ ਅਬੁਬ ਅਗ ਨਾਲ ਭਥ ਹੋਏ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਨੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਜਹਾਨ ਸੋਝ ਅਰਬਾਤ ਵਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਾਲਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੜਵੇਂ ਤੇ ਅਤੇ ਆਲਮ ਫਜ਼ਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਥ ਕੜੀਆਂ ਲਵਾ ਕੇ ਕੋਹ ਵਿਦੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਫਤਹ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨ ਮਨਾਇਆ। ਇਹ ਜਿਤ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਲ ਕਟ ਕੇ ਮਨਾਇਆ। ਹਾਰ ਖਾਣ ਮਗਰੋਂ ਬਹਿਰਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ ਪਰ ਦਿਲ ਟੁਟ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਨ ੧੧੫੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਤਪ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਰ ਗਿਆ।

ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਸਰੋ

ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਬਹਿਰਾਮ ਦਾ ਪੁਤਰ ਖੁਸਰੋ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਛੱਡਣ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਜਿਥੇ ਕਿ ਬੌਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਉਤਾਰੀ ਗਈ। ਜਦ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਗੌਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਛਿਨ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਫਤਹ ਕਰੇ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਸੰਜਰ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਸ਼ਹਾਇਤਾ ਲੈਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗੀਜਾਂ ਦੇ ਤੁਰਕਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਗ਼ਜ਼ਨੀ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੌਤ ੧੧੬੦

ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਤ ਸਾਲ ਤੀਕ ਚੈਨ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੧੬੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਖੁਸਰੋ ਮਲਿਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਛੱਡ ਗਿਆ।

ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਸਰੋ ਮਲਿਕ

ਸੁਵਰਗੀ ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਸਰੋ ਦਾ ਬੇਟਾ ਖੁਸਰੋ ਮਲਿਕ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਨਿਆ ਅਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਗਜ਼ਨਵੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਹਾਬ ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦਾ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਾਬ ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ, ਜੋ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਸੁਲਤਾਨ ਗੋਰ ਦਾ ਭਾਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਸ਼ੇਰ ਉਦੀਨ ਮੁੜ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਸੀ। ਗਜ਼ਨੀ ਉੱਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਜਿਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤਸ਼ੁਟ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪੌਰ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਫਤਹ ਕਰ ਲਏ।

ਗੌਰੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ੧੧੮੦ ਈ.

ਸੰਨ ੧੧੮੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੁਸਰੋ ਮਲਿਕ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬੰਦ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਤਨ ਲਈ ਜਿੰਨੇ ਹਲੇ ਬੋਲੇ ਉਹ ਸ਼ਤ ਨਿਸ਼ਫਲ ਰਹੇ। ਲਾਹੌਰ ਫਤਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸੁਲਹ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਸੁਲਾਹ ਦੀ ਸੰਧੀ ਮਗਰੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮਲਿਕ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੋ ਕੇਵਲ ੪ ਸਾਲ ਦਾ ਬਚਾ ਸੀ ਬਰਗ ਪਲ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਵੇਸ ਵਿਚੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ੧੧੮੪ ਈ.

ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨੇ ਅਸਮਰਥ ਰਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਿਆਲ ਕੋਟ ਵਿਚ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ਪੁਰਦ ਹਾਵੀ ਤੇ

ਚਨਾਬ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਉੱਤੇ ਖੁਸਰੋ ਮਲਿਕ ਨੇ ਗਾਖੜਾਂ ਦੀ ਸਾਦਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਿਆਲਕੋਟ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ ਪਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਹੁਸੈਨ ਫਿਰਮਾਲੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਮਲੇ ਅਸਫਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਅਸਫਲ ਰਹਿ ਕੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਚੁਕ ਲਿਆ।

ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ ੧੧੮੬ ਈ:

ਇਸ ਦੇ ਚੌਥਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਸੰਨ ੧੧੮੬ ਈ: ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਕ ਸੂਬੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਾਹਰ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸਲਜੂਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਭੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਬੇਟੇ ਮਲਿਕ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਾਡੀ ਗਾਰਡ ਦੇ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਭਜ ਦਿਤਾ। ਖੁਸਰੋ ਮਲਿਕ ਆਪਣੇ ਚਿਰ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਹੋਏ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੰਸਬਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਦਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਕ ਤੀਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਚੌੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰੋਂ ਤੁਰ ਪਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਆਪਣੇ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਤੇਜ਼ ਤੇਜ਼ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਵਲ ਖਾ ਕੇ ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜਦ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਦ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਘਰਿਆ ਗਿਆ। ਗੌਰੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪਾਤ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਵੇਰੇ ਖੁਸਰੋ ਜਦ ਜਾਗਿਆ ਤਦ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਫੌਰੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉਸ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਮੁਲਤਾਨ ਆਵ ਗੋਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਜ਼ਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਜੋ ੯੬੨ ਤੋਂ ੧੨੮੬ ਈਸਵੀ ਤੀਕ ਪੂਰੇ ੨੨੪ ਸਾਲ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਕੂਮਤ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਗੌਰੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਖੁਸਰੋ ਮਲਿਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਗੋਰ ਭੱਜੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸਭ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ੨੮ ਬਰਸ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪਰਕਰਨ-੩

ਗੋਰੀ ਖਾਨਦਾਨ

ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ

ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ ਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਉਚ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਆਪਣੇ ਵਰੋਰੇ ਭਾਈ ਸੈਫ ਉਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਮਗਰੋਂ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਸ਼ਹਾਬ ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ, ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ, ਆਪਣਾ ਜਰਨੈਲ ਥਾਪਿਆ। ਸੰਨ ੧੧੭੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀ ਨੇ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਫਤਹ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਚ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ, ਇਹ ਉਹ ਉਚ ਸੀ ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਲਾ ਬੋਲੀਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਟੋਧ ਵੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਚ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਇਸ ਤੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਜਿਤ ਰੂਪੀ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਖੁਫੀਆ ਗਲ ਬਾਤ ਛੇੜੀ। ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਚ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।

ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦੀ ਗਦਾਰੀ

ਇਸ ਬਦਚਲਨ ਰਾਣੀ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਉਤਰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਅਤੇ ਸੰਦਰ ਤੇ ਮੁੰਟਿਆਰ ਹੈ। ਜੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਤੇ ਧਨ ਰਾਣੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਤਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮਨ ਲੈਣ ਤੇ ਉਹ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਜਹਾਨ ਤੋਰ ਵਢੇਗੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਵਿਭਚਾਰਨ ਰਾਣੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਬਾਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਾਨੋ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੇਰੀ ਲਈ ਖੋਲ ਦਿਤੇ। ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਤੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਉਸ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਤੀਕ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਤੀਕੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਮੰਮਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗਜ਼ਨੀ ਰਵਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹਦੀ ਲੜਕੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਜੀਉਂਦੀ ਨਾ ਰਹੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ

ਉਹ ਵੀ ਦਿਲ ਟੁਟ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਚਲਦੀ ਬਣੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਉਚ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਅਲੀ ਕਿਰਮਾਨੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਅਲੀ ਕਿਰਮਾਨੀ

੧੧੮੦, ੧੧੮੪ ਅਤੇ ੧੧੮੬ ਦੀਆਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿਮਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਪਿਛਲੇ ਪਰਕਰਨ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ ਅਲੀ ਕਿਰਮਾਨੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿਮਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ।

ਨਾਰਾਇਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ੧੧੯੩ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੧੯੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਨਾਰਾਇਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਦਰਿਆ ਸ਼ਰਸਵਤੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਲੜੀ ਗਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜੋਨੇ ਅਤੇ ਆਰੀਅਨ ਸੂਰਮਤਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹਿੰਦੂ ਪਖ ਲਈ ਲੜੇ ਅਤੇ ਇਸ ਜੰਗ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਲੜਾਈ ਦੇ ਫਲ ਰੂਪ ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ, ਰਾਜਾ ਅਜਮੇਰ ਤੇ ਚੋਹਾਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਆਬੂ ਪਰਬਤ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸੀ, ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕੇਵਲ ਇਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਓਥੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਬਿਖੋਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਲ ਦੇ ਲੋੜ ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ।

ਦਿਲੀ ਫਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਮੁਸਲਮ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ

ਬਣਾਈ ਗਈ ੧੧੯੩ ਈਸਵੀ

ਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਲ ਹੀ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਕੁਤਬ-ਉਦੀਨ ਐਬਕ ਦੇ ਮੀਰਾਬ ਦਾ ਗੜ੍ਹ (ਕਿਲ੍ਹਾ) ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਚਵੰਦ ਰਾਏ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਸੋਂ ਫਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਦਿਲੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਭ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਕੌਮ ਗਖੜਾਂ ਨੇ ਕਰਾਤੀ ਦਾ ਡੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਕੇ ਬਹੁਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜਿਹਲਮ ਅਤੇ ਚਨਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਦਸ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਗਖੜਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ

ਇਹਨਾਂ ਲੜਾਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜ ਸੁਟਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਵੈਠੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਜਦ ਇਸ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਦ ਉਹ ਵਿਰ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਵੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੱਦਾਰ ਫ਼ੀਰਕ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚਲੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਅਮੀਰ ਦਾਉਦ ਹਸਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਸੂਬੇ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਦਨੌਲ ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਅੰਬਕ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰਬ ਵਲੋਂ ਗਖੜਾਂ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲੇ। ਪਛਮ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਹਥੋਂ ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਕਤਲ ਆਮ

ਲੜਾਕੇ ਗਖੜ ਇਉਂ ਦੋ ਅੱਗਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਤਿਲਾਅ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

†ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਖੜ ਵਹਿਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜੋ ਨੀਲਕ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਪਰਬਤ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਦੀਨ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਬੜੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਬਦਲ ਘਾਤ, ਲਲਿਆ ਜਨਕ ਰਸਮ ਏਸੇ ਕੌਮ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਸੀ। ਜਦ ਕੋਈ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਤਦ ਲੜਕੀ ਦਾ ਬਾਪ ਇਕ ਹਥ ਵਿਚ ਬਰੀ ਨੂੰ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਚਾਲੂ ਫੜ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਆ ਖੜਦਾ। ਉਹ ਉਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ, 'ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵਹੁਟੀ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਏ।' ਜੇ ਕੋਈ ਨਾ ਲੈਂਦਾ ਤਦ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਰੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗਖੜਾਂ ਵਿਚ ਤੀਵੀਆਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਕਈ ਪਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਿਫਲਗ ਵੀ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਖੁਸ਼ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਖੜਾਂ ਨੂੰ ਨੂੰ ਪਨਾਜਿਤ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਅੰਬਕ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਗੜੇ ਨਜਿਠ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਫੇਰਕ ਦ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਲਾਇਆ। ਵੇਖੋ ਆਸ ਪਾਸ ਕੁਛ ਗਖੜ ਵਸਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਫ਼ਤਦਾਰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪੜਾਇਆ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਕਤਲ ੧੨੦੫ ਈਸਵੀ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੁਤਾ ਸੀ ਉਹ ਦਰਿਆ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਤਾੜਾ ਹਵਾ ਅੰਦਰ ਆ ਸਕੇ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੋਣ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਦੋ ਗੁਲਾਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਖਾ ਬਲ ਰਹ ਸਨ ਉਹ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਵਖ ਕੇ ਡਰ ਗਏ। ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੇਟ ਖੰਜਤਾਂ ਨਾਲ ਚਾਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ੨੨ ਜ਼ਖਮ ਲਗ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਤੁਰਤ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੪ ਮਾਰਚ ੧੨੦੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਈ।

ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਵਸ਼ਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ

ਇਹ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਉਸ ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਾਹਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦਾ ਜੋ ਦੋਸ਼ਿਆਈ ਸ਼ਲਤਨਤ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਿਤਰਕ ਸ਼ਰੀਰ ਮਾਤਮੀ ਰਸਮ ਨਾਲ ਗਜ਼ਨੀ ਪੁਚਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਮਗਰੋਂ ੩੨ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਵੱਡੀ ਐਲਾਦ ਨਾ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਜਹਾਨ ਵਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਹਿਮੂਦ ਵਾਂਗ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਇਕਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨਾ ਪਿਆ। ਮਹਿਮੂਦ ਕੇਵਲ ਫਤਹ ਕਰਨਾ, ਲੁਟ ਮਾਰ ਮਦੋਣ ਅਤੇ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਇਕ ਅੰਮੇ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਰਾਜ ਸੀ।

ਪਰਕਰਨ ੪

ਤਾਤਰੀ ਯਾ ਗੁਲਾਮ ਖਾਨਦਾਨ

ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਐਬਕ

ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰ ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਮਹਿਮੂਦ ਗੌਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਐਬਕ ਨਾਲ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸੀ, ਮਿਤਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ, ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦੇ ਤੁਰਤ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦੇ ਦੀਆਂ ਸਭ ਲੁਟੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਛਤਰ ਝੰਡਾ ਨਕਾਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੀ ਸਨਦ ਆਦਿ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਐਸੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਚਾਹੇ ਤਦ ਉਹਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਨਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦਾ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ। ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਐਬਕ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਾਹੀ ਚਿਨ੍ਹੇ ਬੜੇ ਆਦਰ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੇ।

ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਐਬਕ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ੧੨੦੫ ਈਸਵੀ

੨੪ ਜੁਲਾਈ ੧੨੦੫ ਈਸਵੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਐਬਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਈ ਗਈ।

ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਦਾ ਖਣਵਾਦਾ

ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਅਜ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਸੋਦਾਗਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਨੇੜਾ ਪੁਰ ਲਿਆਇਆ। ਸੋਦਾਗਰ ਨੇ ਇਸ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ਕੁਫੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਕਾਜ਼ੀ ਫਖਰਉਦੀਨ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਲੜਕਾ ਬੜਾ ਅਕਲਮੰਦ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਹੈ, ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਕੂਲੇਂ ਦਾਖਲ ਕਰਾ ਦਿਤਾ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਵਿਲਮ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਉਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਈ। ਉਸ ਦੇ ਸਰਪਰਸਤ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਸੂਫਰਗੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਫੌਰ ਇਸ ਸੋਦਾਗਰ ਦੇ ਹਥ ਵਿਕਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਨਵੇਂ ਸੋਦਾਗਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਕਰੀ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨੇ ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਮੁਲ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ, ਇਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਂਗਲੀ ਟੁਟੀ ਹੋਈ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਐਬਕ ਰਖਿਆ। ਐਬਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਨਾ ਚੰਗਾ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਘੁੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਚਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਫੌਜ ਦੇ ਕਮਾਨ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਸੁਭਾਵਨ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਉਨਤੀ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਿਆਣਾ ਜਰਨੈਲ

ਤੇ ਫੂਰ ਦਰਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੋਣ ਦੀ ਨੌਕ ਨਾਮੀ ਖਤੀ।

ਗਵਰਨਰ ਕਿਰਮਾਨ ਯਲਦੂਜ਼ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ

ਤਾਜ ਉਦੀਨ ਯਲਦੂਜ਼ ਗਵਰਨਰ ਕਿਰਮਾਨ ਨੇ, ਜਿਸਦੀ ਬੇਟੀ ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਕ ਵਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਚੁੱਚ ਬੋਲਿਆ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਗਦਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਦਕਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਪਿਛੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਨੇ ਇਸ ਘਟਣਾ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਜਾਣ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦੌਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਸੰਨ ੧੨੦੫ ਈਸਵੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੰਗ ਲੜੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਾਜ ਉਦੀਨ ਯਲਦੂਜ਼ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਕਿਰਮਾਨ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ।

ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਕੈਦ ਕਰਨਾ

ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਗਢਨੀ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ। ਗਢਨੀ ਪੁਜ ਕੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਰਖ ਸਕਦਾ ਉਹ ਫੌਰਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਵੇਖੇ ਅਪੜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਆਰਥਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ।

ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ

ਚੰਗਾਨ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਘੋੜ ਵੇਚ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸੰਨ ੧੨੧੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿਗਾ ਕਿ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਲ ਪੰਜ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਬਤੌਰ ਕਾਂਡਰ-ਇਨਚੀਫ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਗੌਰੀ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਉਸ ਨੇ ੨੦ ਸਾਲ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਦੀ ਹੋਸੀਅਤ ਤੋਂ ਉਨੱਤੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉਤੇ ਅਪੜਿਆ ਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਉਸ ਦਾ ਚਾਲ ਚਲਣ

ਉਸ ਵਿਚ ਕਈ ਭਾਈਚਾਰਕ ਗੁਣ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਸਖਾਵਤ ਦੀ ਧਾਰ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕੁਤਬਮੀਨਾਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ

ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੁਤਬਮੀਨਾਰ ਤੇ ਸ਼ਨਦਾਰ ਮਸ਼ੀਤ ਕੁਤਬ ਦੀਨ ਨੇ ਹੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਚੇ ਮਨਾਰੇ ਵਾਲੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹਿੰਦ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿਲੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸਮਾਰਕ ਹੈ।

ਅਰਮ

ਅਰਮ ਦੀ ਨਿਰਬਲ ਹਕੂਮਤ

ਕੁਤਬ-ਉਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਅਰਮ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਦਰਿੜਤਾ ਦਾ ਘਾਟ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਨਯਰ-ਉਦੀਨ ਕੁਬਾਚਾ ਨਾਮੀ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਜ਼ਿਲੇ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ

ਨਯਰ-ਉਦੀਨ ਕੁਬਾਚਾ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਜਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਧ, ਮੁਲਤਾਨ, ਉਚ, ਸ਼ਿਰਵਾਨ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਕਈ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਮਰਾ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਬਣ ਕੇ ਸੁਵੱਤਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਵਾਈ ਤੇ ਮੁਤਬਨੇ ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਪਾਸ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਖਤ ਤੋਂ ਉਤਾਰਨਾ

ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਜੋ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਅਰਮ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਉਸੇ ਸਾਲ, ਅਰਥਾਤ ੧੨੧੦ ਈ: ਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਰਮ ਦਾ ਰਾਜ-ਤਿਲਕ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼

ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ

ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ, ਅਲਬੋਰੀ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਆਲਮ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਖੱਤਾ ਦੇ ਸਾਊ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਸੋਲਾਨੀ ਸੇਦਾਗਰਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵੇਚ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰੇ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਦਰ ਜਹਾਨ ਨਾਮੀ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦਿਤਾ। ਬੁਖਾਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਰਿਖਿਆ ਦੀਖਿਆ ਚੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਇਕ ਸੇਦਾਗਰ ਹਥ ਵੇਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸੇਦਾਗਰ ਨੇ ਫੇਰ ਅਗਾਂਹ ਦੂਜੇ ਸੇਦਾਗਰ ਹਥ ਵੇਚ ਦਿਤਾ। ਅੰਤ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਕੁਤਬ-ਉਦੀਨ ਅੰਬਕ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀਨਾਰ (ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਮੁੰਦਰਾ) ਦੇ ਕੇ ਮੁਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਨਹਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਕੁਤਬ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਸ ਨਾਲ

ਕਰ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਜਵਾਬੀ ਬਣ ਕੇ ਅਲਤਮਸ਼ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਹਰਮਤ ਪਿਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਇਨਚੀਫ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਉਤਰੀ ਹਿੰਦ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ।

ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਾਜ ਉਦੀਨ ਯਲਦੂਜ ਦੀ ਹਾਰ ੧੨੧੫ ਈ.

ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਤਾਜ ਉਦੀਨ ਯਲਦੂਜ ਸ਼ਾਹ ਗਜ਼ਨੀ ਨੂੰ ਖਵਾਰਜਮ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖਵਾਰਜਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਪੂਰਬੀ ਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਵਲ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਸੰਨ ੧੨੧੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਚਾਨੋਸਰ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸ਼ਮਸ ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੰਗ ਲੜੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਨ ੧੨੧੭ ਈ ਵਿਚ ਅਲਤਮਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਨਸ਼ੀਰ-ਉਦੀਨ ਕੁਬਾਚਾ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਮਾਨਸੇਰਾਂ ਵਿਚਲੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਲਕ ਤੇਜ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਮਾਨਸੇਰਾਂ ਦੁਨਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਾਕਿਆ ਹੈ।

ਜਲਾਲ-ਉਦੀਨ ਖਵਾਰਜਮ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਣਾ

ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਲੰਡਰ ਚੰਗੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਖਵਾਰਜਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਗਜ਼ਨੀ ਤੀਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਸਵਰਗੀ ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਵਾਰਜਮ ਦੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਥੇ ਸ਼ਮਸ ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਅਲਤਮਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਓਲ ਮੁਲਕ() ਜੂਨਈ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਾਲ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਅੰਤਮ ਵਾਰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਵੇਰੀ ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਕੁਬਾਚਾ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਵਿਚ ਡੁਬ ਸੋਇਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਾ

ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਉਜੈਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸੂਬੇ ਉਪਰ ਜਾ ਜਮਾਇਆ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦ : ਚੁਕਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਜੈਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਇਥੇ ਜਿੰਨੇ ਮੰਦਰ ਸਨ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਨੇ ਢਾਹ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਕਾਲੀ ਤੇ ਵਿਕਰਮਾ ਦਿਤਯ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ, ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਾਂਬੇ ਤੇ ਪਿਤਲ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲੀ ਪੁਚਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਵਿਕਰਮਾ ਦਿਤੀਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਮਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਮੂਰਤੀਆਂ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਗੇ ਰਖਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਗਈਆਂ।

() ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਦਾ ਖਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਖਤਾਬ ਪਿਛੋਂ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਮ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹੁਣ ਤੀਕ ਹੋਦਰਾਬਾਦ ਰਿਆਸਤ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਬਣੇ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਦੀ ਮੌਤ ੧੨੩੬ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੨੩੬ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਮੌਜੂਦ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਲਿਆ ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ੩੦ ਅਪਰੈਲ ੧੨੩੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ । ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ੨੬ ਵਰਸ਼ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਏਡਾ ਉਚਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸਭਤਨਤ ਨੇ ਵਹੁਤ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਗਈ ।

ਤੁਕਨ ਉਦੀਨ ਫਿਰੋਜ਼

ਤੁਕਨ ਉਦੀਨ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧ ਮਈ ੧੨੩੬ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੨੩੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗੁਵਾਲੀਅਰ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਤੁਕਨ ਉਦੀਨ ਫਿਰੋਜ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ਮਸ ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਤਦ ਤੁਕਨ ਉਦੀਨ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ । ਇਥੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦੀ ਰਸਮ ਹੋਈ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਅਣਗਹਿਲੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ । ਰਾਜ ਪ੍ਰਣਯ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸ਼ਾਹ ਤੁਰਕਾਨ ਦੇ ਹਥ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਬੜੇ ਜਾਲਮ ਸੂਭਾ ਦੀ ਇਸ਼ਤੀ ਸੀ । ਸ਼ਾਹ ਤੁਰਕਾਨ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਮਸ ਉਦੀਨ ਦੇ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਸਭ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ ।

ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼

ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮਲਿਕ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਮਲਿਕ ਕਬੀਰ ਖਾਂ ਸੀ । ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗਦੀ ਉਤਾਰੇ ਲਾਹਿਆ ਜਾਏ । ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਤੇ ਪਛਮੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਬੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਉਹਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲਕਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੁਰਕਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸੁਟ ਕੇ ਸ਼ੇਮਸ਼ ਉਦੀਨ ਦੀ ਵਡੀ ਪੁਤਰੀ ਸੁਲਤਾਨਾ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਕੀਤਾ ।

ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਹਥੋਂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ ੧੨੩੬ ਈ.

ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਸੁਲਤਾਨਾ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਹਥੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਤੁਕਨ ਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ । ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਲ ੧ ਮਹੀਨੇ ੨੮ ਦਿਨ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ।

ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ

ਸੂਬਵਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਰਜ਼ੀਆ

ਸੁਲਤਾਨਾ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਲਿਕਾ ਇਰੋਕਾਨ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਸਨ ਜੋ ਇਕ ਲਾਇਕ ਤੋਂ ਲਾਇਕ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ । ਉਹ ਕੋਈ ਸਾਧਾਰਨ ਤੋਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਕਟਰ ਤੇ ਕਟਰ ਨੁਕਤਾ ਚੀਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਦਲੀਲੀ ਦਰਿਫਤਾ ਵਰਿਆਮਗੀ ਸੀ । ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਅਸਲੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਾਜ ਤ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਉਸ ਦੋਣਹਾਰ ਪੁਤਰੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖਦਾ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਗੰਨੇਟ ਬਾਪਿਆ ਸੀ । ਉਮਰਾ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਾਜ ਚਲਾਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਗੰਨੇਟ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ ਤਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਵਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਰਾਬੀ, ਜ਼ਨੀ ਜਏਖਾਜ਼ ਤੇ ਚਾਪਲੂਸ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ ਉਹ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲੋਣੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰ ਉਤੇ ਰਜ਼ੀਆ ਭਾਵੇਂ ਤੀਵੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਮਰਦਾਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ੨੦ ਨਾਲਾਇਕ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਕੋ ਧੀ ਵੱਗੀ ਹੈ । ਸੁਲਤਾਨਾ ਰਜ਼ੀਆ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ । ਉਹ ਔਨਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਪਾਠ ਸਹੀ ਸਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ।

ਰਾਜ ਕਾਜ ਵਿਚ ਪਰਵਰਤੀ

ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਬੈਠਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ । ਉਹ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰਦੀ ਉਹ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਇਨਸਾਫ ਕਰਦੀ ਸੀ ।

ਜਿਹੜੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਉਮਰਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਦਿਲੀ ਵਲ ਧਾਵਾ ਕੀਲਿਆ । ਪਰ ਮਲਿਕਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਐਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੁਟ ਦਾ ਬੀ ਬੀਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਨ ਰਹਿ ਸਕੇ ਤੇ ਸਭ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ ।

ਕਬੀਰ ਖਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਮਲਿਕਾ ਨੇ ਖਵਾਜਾ ਮਹਿੰਦੀ ਕਬਨਵੀ ਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲਦੀਨ ਮੁਲਿਕ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ (ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ) ਅਤੇ ਕਬੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਥਾਪਿਆ । ਇਉਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਝਗੜੇ ਤੇ ਫਸਾਦ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ । ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਲਿਕਾ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ । ਕਈ ਫਸਾਦੀ ਫਾਸੀ ਉਤੇ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਕਬੂਲਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਮਨ ਤੇ ਸਾਂਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਹਬਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮ ਜਮਾਲ ਉਦੀਨ

ਮਦੀ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਕਵਾਰੀ ਮਲਿਕਾ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਜਿਨਸ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹਬਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮ ਜਮਾਲ ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਤਬਾਰੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਉਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ਼ਾਹੀ ਇਨਾਮ ਦੇਣੇ ਸ਼ਾ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਨੂੰ ਧੌੜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਸਟਰ (ਮੀਰ ਅਬੋਰ) ਦੇ ਅੰਗਦੇ

ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਕੇ ਅਮੀਰ-ਉਲ ਉਮਰਾ ਅਰਬਾਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਮਲਿਕਾ ਅਤੇ ਹਬਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮ ਵਿਚਲੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਹੋਣੇ ਅਰੰਭ ਹੋਏ । ਮਲਕਾ ਜਦ ਸਵਾਹੀ ਕਰਨ ਲਗਦੀ, ਤਦ ਜਮਾਲ-ਉਦੀਨ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਨਾਲ ਚੁੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋੜ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰਾਉਂਦਾ । ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੇ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਬੀਰਖਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਰੋੜ ਨਾ ਇਨਾਮਾਂ ਤੇ ਰਿਆਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ਾਂ ਨੇ ਬਲਦੀ ਉਤੇ ਭੇਲ ਪਾਇਆ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਗ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਖੁਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਸਾਬਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਜੋ ਮਲਕਾ ਵਲੋਂ ਹਬਸ਼ੀ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

ਲਾਹੌਰੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਵਰਤਾਉ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਮਲਿਕ ਕਬੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਹਿਤੀ ਦਾ ਚੁਗਾ ਗਲੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੂਤੰਤਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਮਲਿਕਾ ਰਜ਼ੀਆ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਬੀਨ ਮਨਾਈ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਲਿਕਾ ਅਨਾ ਨਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਲਿਕਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਚਾ ਸਮਝ ਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਿਲ ਵਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਈ ਉਤੇ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਵੀ ਬਖਸ਼ੀ ਜੋ ਮਲਕ ਕਾਰਾਗੁਜ਼ ਨੇ ਖਾਲੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ।

ਤੁਰਕੀ ਸਰਦਾਰ ਅਲਤੂਨੀਆ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਏਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਤੁਰਕੀ ਸਰਦਾਰ ਮਲਿਕ ਅਲਤੂਨੀਆ ਗਵਰਨਰ ਭਟਿੰਡਾ (ਬਟਿੰਡਾ) ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਮਲਿਕਾ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਤੁਰਕੀ ਸਰਦਾਰ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਹਬਸ਼ੀ ਆਸ਼ਕ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਮਲਿਕਾ ਵੀ ਕੰਦ ਹੋ ਕੇ ਅਲਤੂਨੀਆਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਟਿੰਡੇ ਦੇ ਫਿਲੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਉਸ ਦੀ ਮਲਿਕਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ

ਤੁਰਕੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਮਲਿਕਾ ਦੇ ਭਾਈ ਬਹਿਰਾਮ ਨੂੰ ਜੋ ਸਮਸ-ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ ਗਈ ਨਜ਼ੀਨ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਅਲਤੂਨੀਆਂ ਨੇ ਮਲਕਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ । ਮਲਕਾ ਨੇ ਗਖੜ, ਜਾਟਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਦਿਲੀ ਉਪਰ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ । ਦਿਲੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਲਿਕਾ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਭਟਿੰਡੇ ਨਸ਼ ਗਈ ।

ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਹਾਰ

ਮਲਕਾ ਨੇ ਖਿੰਡਰੀ ਪੁੰਡਰੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਜਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ੨੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੨੩੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕੋਥਲ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਲਕਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕੈਦ ਹੋ ਗਏ ।

੧੨੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਮੌਤ

ਇਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਮਲਕਾ ਕਤਲ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ।

ਮੁਈਜ਼-ਉਦੀਨ ਬਹਿਰਾਮ ਸ਼ਾਹ

ਬਹਿਰਾਮ ਸ਼ਾਹ ਭਰਾਤਾ ਰਜ਼ੀਆ ਦੀ
ਤਖ਼ਤ-ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੨੩੯ ਈ:

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਲਤਾਨਾਂ ਰਜ਼ੀਆ ਬੇਗਮ ਬਟਿੰਡੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸੀ । ਬਹਿਰਾਮ ਸ਼ਾਹ ੨੧ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੨੩੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਗਵੀਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ । ਮਲਿਕ ਨਾਰਾਗੁਜ਼ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਮਦ-ਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ੧੨੪੧ ਈ:

ਇਹ ਉਹ ਸਮੇਂ ਸੀ ਜਦ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਲੀਡਰ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ ਦੇ ਟਿਫ਼ੀ ਦਲ ਲਫ਼ਕਰ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਰੇਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਛਾ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਉਹਦੇ ਦਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਆਣ ਦਾਖਲ ਹੋਏ । ਉਹ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਅੱਗ ਨਾਲ ਲੈਂਦੇ ਗਏ । ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ੨੨ ਨਵੰਬਰ ੧੨੪੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਆ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਆ ।

ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਲੁਟਣਾ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਅੰਦਰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੇੜ ਚੁਕੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ । ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਲੁਟ ਮਾਰ ਮਚਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਗਏ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਖਤਿਆਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਵਿਚੋਂ ਨਠਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹਮਲਾਆਵਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਕੇ ਅਤੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਸਨ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕੈਦ ਤੇ ਮੌਤ ੧੨੪੧ ਈ :

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁਧ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤੋਂ ਉਤਾਰਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ । ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ੧੨੪੧ ਈ : ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਬੜਾ ਸਮਾਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ।

ਅਲਾਉਦੀਨ ਮਸੂਦ

ਅਲਾਉਦੀਨ ਮਸੂਦ ਦਾ ਰਾਜ ਤਿਲਕ

ਮੁਈਜ਼ ਉਦੀਨ ਬਹਿਰਾਮਸ਼ਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਮਸੂਦ ਸਪੁਤ੍ਰ ਰੁਕਨ-ਉਦੀਨ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਗਈ ਨਜ਼ੀਨ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ

ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਤੇ ਤਾਲੀਖਾਨ ਵਲੋਂ ਮੰਗੂ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਅਗੇ ਵਧ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਚ ਬਹਿਰ ਦਾ ਘੋਰਾ ਘਤ ਲਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲਈ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਿਆਸ ਤੀਕ ਅਪੜਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪਿਛੇ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਵੇਖਕੇ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੜ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਦਿਲੀ ਪੁਜਣ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਗ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਵਲੋਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਰਤਨ ਲਗਾ। ਬਰਦਾਰੀ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਰਹੇ।

ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਤਖਤੋਂ ਲਾਹਕੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ੧੨੪੬ ਈ :

ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਭੜਾਇਚ ਵਿਚੋਂ ਸਦ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆ ਕੇ ਤਾਜਤਖਤ ਸਾਂਭ ਲਏ। ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਭਿਠਾ ਕਿ ਮੁਰਖ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਗਈ ਤੋਂ ਲਾਹਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਰਖਿਆ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੇ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।

ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਮਹਿਮੂਦ

ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਦੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੨੪੬ ਈ :

ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ੧੦ ਜੂਨ ੧੨੪੬ ਈ : ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਹ ਸ਼ਮਸ-ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਿਯਤ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਜ਼ਾਲਮ ਮਲਕਾ ਸ਼ਾਹ ਤੁਰਕਾਨ ਨੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਮਸੂਦ ਦੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠਣ ਤੀਕ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹ ਮਸੂਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੜਾਇਚ ਦਾ ਗਵਾਰਨਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਗਿਆਸ-ਉਦੀਨ ਬਲਬਨ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਿਆ

ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਮਲਿਕ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਨਾਲੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਥਾਪਿਆ ਨਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਾਘ ਖਾਂ ਦਾ ਖਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਬਲਬਨ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਮਸ ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਗਵਾਰਨਰ ਪੰਜਾਬ

ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਆਜ਼ਮ ਖਾਂ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਾਰਨਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਭਟਨੋਰ ਤੇ ਸਿਰਹਿੰਦ ਦਾ ਵੀ ਗਵਾਰਨਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਇਲਾਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ-ਛਾਇਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਸਨ। ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਘੜ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਿਆਣਾ ਸਲਾਹ ਕਾਰ ਦਰਬਾਰੀ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਭਟਨੋਰ ਤੇ ਸਿਰਹਿੰਦ ਦੇ ਕਿਲੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਉਸਾਰ ਲਏ ਅਤੇ

ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਵਖਰੀ ਫੌਜ ਖੜੀ ਕਰ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਤੀਕ ਮੁਗਲ ਗਜ਼ਨੀ ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰ, ਬਲਖ ਤੇ ਹਰਾਤ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ੧੨੪੭ ਈਸਵੀ

ਜੁਲਾਈ ੧:੪੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲੋਂ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੀਕ ਭੱਚੇ ਲਾਈ ਰਖੇ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦਾ ਰੁਖ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਗਖੜਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧੇ ਜੋ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲੇ ਮਮੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਰ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵੀ ਤੇ ਮਰਦ ਗਖੜਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਲੈ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੁਲਤਾਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ੧੨੪੮ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੨੪੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਬਲਬਨ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹੀ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਣ ਮਿਲਿਆ।

ਗਜ਼ਨੀ ਦਾ ਦਿਲੀ ਰਾਜ ਨਾਲ ਮੇਲ ੧੨੫੦ ਈ.

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੁਝ ਦਿਨ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫੇਰ ਫੌਜ ਉਦੀਨ ਬਲਬਨ ਨੂੰ ਨਾਗੌਰ ਤੇ ਉਚ ਦਾ ਗਵਾਰਨਰ ਥਾਪ ਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਦਿਲੀ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਸੰਨ ੧੨੫੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਾਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਗਜ਼ਨੀ ਵਲ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ। ਉਸ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਉਹੋ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਵੇਂ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਮੁਲਤਾਨ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਸਿੰਧ ਦੇ ਬਾਗੀਆਂ ਨੇ ਕਈ ਭਿਲੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਬਗਾਵਤ ਦੁਬਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਅਰਸੁਲਾ ਖਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੰਨ ੧੨੫੭ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਵਿਰੁਧ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਦ ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ।

ਹਲਾਕੂ ਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜਦੂਤ ਦਾ ਆਉਣਾ ੧੨੫੮ ਈ.

ਪ੍ਰਸਿਧ ਤਾਤਰੀ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹਲਾਕੂ ਖਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਮਾਰਚ ੧੨੫੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਇਕ ਰਾਜ ਦੂਤ ਆਇਆ। ਉਹ ਰਾਜਦੂਤ ਦਿਲੀ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਉਥੇ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ੧੨੬੬ ਈ.

ਸੰਨ ੧੨੬੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਮੁੜ ਤੀਕ ਅਭੀਆਂ ਰਾਜ ਰਾਜ ਕੇ ੮ ਫਰਵਰੀ ੧੨੬੬ ਈਸਵੀ ਈ ੨੦ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਨ

ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਮਹਿਮੂਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਯੋਗ ਹਮਦਰਦ ਤੇ ਸਖੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਾਹਰੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਸਖਤ ਨਫਰਤ ਸੀ। ਭਾਤਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਲਾਕੂ ਖਾਂ ਦਾ ਸਫੀਰ ਜਦ ਇਲੀ ਪੁਜਾ ਤਦ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ੨੫ ਰਾਜੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬੇਅੰਤ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਚੰਗੇ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਰਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਲੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਾਸ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਸਾਹਵੇਂ ਹਥ ਜੋੜੀ ਖੜੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਵਿਚਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਦਾ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਦੇਂ ਇਹੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਸੀ, ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਅਲਾਉਂਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਕਿਵੇਂ ਕਮਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਖਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ। ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਲਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਨੂੰ ਬੇਗਮਾਂ ਬਾਂਦੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਡਰ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਪਤਨੀ (ਮਲਕਾ) ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਆਪ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਗੁਣ

ਇਕ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਉਂਗਲ ਜਲ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਨੌ-ਰਾਣੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਲਈ ਦਿਤੀ ਜਵੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਤੇ ਸੱਬਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਬ (ਬਦਲਾ) ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਮਿਲੇਗਾ। ਫੇਰ ਅਖਿਆ, ਸਰਬਾਰੀ ਧਨ ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਅਮਾਨਤ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਦਾ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਅਮਾਨਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਬੇ ਲੋੜੇ ਕੰਮਾਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਇਕ ਵੇਰ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਅਮੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਦੋਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਾਪੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਇਹ ਹਰਫ ਦੇ ਵਾਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਹਰਫ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਗੋਲ ਘੋਰਾ ਵਾਹ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਮੋਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਾਸ ਖਲੋਤੇ ਇਕ ਅਮੀਰ ਨੇ ਐਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, "ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰਫ ਅਸਲ ਵਿਚ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਉਤੇ ਉਡਾ ਦੇਣਾ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ।"

ਇਹ ਉਸਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜ਼ਾਤੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਬੜੇ ਜਿਹੇ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਹਨ।

ਉਸਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿਹਾਰ

ਭਾਵੇਂ ਬੜੇਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਹ ਕਰੜੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲੜੀਂਦਾ ਗੁਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਜਿਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਉਤਰ ਪਛਮੀ ਸਰਹਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਹਾਸਲ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਾਹਿਤ ਹਾਲ ਇਥੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਗੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਤਹਾਕਤੀ ਨਸੀਰੀ ਜੋ ਨਬੀਰ-ਉਦੀਨ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਭੋਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮਿਨਹਾਜ ਉਸ ਸਰਾਜ ਜੂਰਜਾਨੀ ਨੇ ਉਸੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਸੰਚਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗਿਆਸ-ਉਦੀਨ ਬਲਬਨ

ਗਿਆਸ-ਉਦੀਨ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹਾਲ

ਗਿਆਸ-ਉਦੀਨ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਅਸਲ ਵਿਚ ਤੁਰਕੀ ਗਲਾਮ (ਦਾਸ) ਸੀ। ਉਹ ਕਾਰਾ ਖਾਤਾ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਅਲਬੇਰੀ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀ। ਬਸਰੇ ਦੇ ਖਵਾਜਾ ਜਮਾਲ-ਉਦੀਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਗਦਾਦ ਵਿਚੋਂ ਖਰੀਦਿਆ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਆਇਆ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸ ਉਦੀਨ ਅਲਤਮਸ਼ ਪਾਸ ਵੇਚ ਦਿਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਕੰਮ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਹਰ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਤੇ ਕੰਮ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਸਦਕਾ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਰਿਝਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਰੁਕਨਉਦੀਨ ਕਿਰੋਜ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੀ ਸੁਘੜਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਾ-ਉਦੀਨ ਮਾਸੂਦ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਹਜੀਬ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਉਹ ਮਹਾਂ-ਮੰਤਰੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਆਉਣਾ ੧੨੬੬ ਈ:

ਬੰਗਲ ਦੇ ਬਗੜੇ ਨਜਿਠਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ੧੨੬੬ ਈ: ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀ ਪੁਜੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਤੁਰਤ ਬੰਦੋ ਬਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮੁਰਮਤ ਕਰਾਈ ਜਾਏ। ਏਥੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਉਸਾਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ।

ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ੧੨੬੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਉਦਮੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਜਿਸ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਰੋ ਕੇ ਸਨ, ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਭਫਨਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਕਬਰੇ ਅੰਦਰ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਏਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਣਵਾਈਆਂ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦ ਮੁਹੰਮਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਉਰਫ਼ ਤਾਜ ਉਲ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਕਲਵੰਦ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਦਾ ਬੜਾ ਵਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਦਰਬਾਰ ਨਿਯਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਚੌਠਵੇਂ ਆਲਮ ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਉਸਤਾਦ ਅਮੀਰ ਖ਼ੁਸਰੋ ਸ਼ਾਹੀ ਕਵੀ ਅਤੇ ਖਵਾਜ਼ਾ ਹਸਨ ਵਰਗੀਆਂ ਹਸਤਿਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਲਮ ਸ਼ੇਖ਼ ਉਸਮਾਨ ਤੁਰਮੁਜ਼ੀ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਏਥੇ ਠਹਿਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਤੂਰਾਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਆਲਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੇਰ ਗਾਹ

ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਖਵਾਜ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਮਾਂ (ਕਵਿਤਾ) ਆਲਮਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਆਰਬੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਜਲਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਖ਼ੁਦ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਜ਼ਮ ਐਨੀ ਚੰਗੀ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਵੀ ਤੋਂ ਬੜੇ ਪੁਰਫ਼ਾਵਤ ਹੋਏ। ਕਵਿਤਾ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਆਲਮ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਹੰਝ ਚਲ ਪਏ। ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਿਖਾਰੀ ਸ਼ੇਖ਼ ਸਾਅਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੇ ਵਾਰ ਸਦਾਵਾਇਆ ਪਰ ਉਹ ਬੁਢਾਪ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਜ਼ਰ ਨ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਬੜੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਦਰਖ਼ਾਸਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਸੁਗਾਤਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ਼ ਸਾਅਦੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਖ਼ੁਸਰੋ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਵੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਕਾਰਾ ਖ਼ਾਂ ਅਰਬਾਤ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਨੇ ਨਾਲੇ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਆਵਾ-ਜਾਈ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਫ਼ੌਜ ਡਰਤੀ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾਲੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਉਪਰ ਇਕ ਐਸਾ ਮਿਲਨ-ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਿਥੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਮਿਲ ਸਕਣ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੀਕ ਬਾਹਰ ਰਿਹਾ। ਕਉਂਕਿ ੧੨੭੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਤੁਗ਼ਲਕ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਨਿਕਾਸ

ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਉਪਰ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਜੀ। ਇਸ ਤੇ ਉਹ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਮੁਲਤਾਨ ਵਾਪਸ ਪੁਜਾ ਉਸਨੇ ਬੁਟ ਪਟ ਵੈਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇ-ਆਮ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ

ਕਢ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।

ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਲਾ ੧੨੫੮ ਈ :

ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਅਜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤਬਾਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਐਬਕ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਅਤੇ ਉਹ ਹਲਾਖੂ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਪੱਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ੧੨੫੮ ਈ. ਵਿਚ ਐਂਡੀ ਵੱਡੀ ਸਲਤਨਤ ਫਤਹ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਅਰਘਨ ਖਾਨ ਸੀ। ਖੁਰਾਸਾਨ ਤੋਂ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਦੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਉਪਰ ਚੰਗੇ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਤੈਮੂਰ ਖ਼ਾਂ() ਨਾਮੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਹ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨਾ ਉਸ ਕਤਲੇ-ਆਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਏ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿਤੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਹਲਿਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਜਦ ਤੈਮੂਰ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਰਾਵੀ ਉਤੇ ਅਪੜਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਡਿਠਾ ਕਿ ਰਾਵੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਟਿਡੀਦਲ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ਼ੇਰ-ਦਿਲ ਮੁਹੰਮਦ ਉਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹਮਣੇ ਹੋ ਕੇ ਦੋ ਹਥ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨ ਪਾਈ।

ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਵੇਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਜੰਗ ਲਈ ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਰ ਗਈਆਂ ਤੇ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੋਹਰ ਦਿਖਾਏ। ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਜਦ ਪਿਛਾ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਬਕ ਗਿਆ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨਾਲੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਲ ਜ਼ਮਾਂ ਸਮਤ ਵਧ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਹੀ ਡਰਾ ਲਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਟੁੜ ਗਿਆ ਠੀਕ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਇਕ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਪਾਸ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਨਵਾਰਾਂ ਸਮਤ ਲੁਕਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਚਾਨਕ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਦਸਤੇ ਉਤੇ ਅਚਾਨਕ ਬੁਟ ਕੇ ਪਿਆ। ਸਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਇਹ ਦਸਤਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਵਲੀ ਅਹਿਦ ਦੀ ਮੌਤ

ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ੇਰ-ਦਿਲ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੁਰਤ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਇਥੋਂ ਦੋਵਾਂ ਪਿਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜੀ ਡਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਬਹੁਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਿਆ ਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਟੜ ਹੋ ਕੇ ਘੋੜੇ

(1) ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਗੌਰਕਾਨ ਦਾ ਉਹ ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤਿਮਰ ਲਿੰਗ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਪਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਤੋਂ ਭਿੰਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸ ਦਲੇਰ ਸੁਰਮੇ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਨਸਾਇਆ ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਫਟ ਸਖਤ ਕਾਰੀ ਲਗੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਦੋਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆ ਗਈ ਪਰ ਹੁਣ ਵਕਤ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਆਪਣੇ ਲੀਡਰ ਨੂੰ ਬਚਾ ਨ ਸਕੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਥ ਕਈ ਸਿਪਾਹੀ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਬਚੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਜ਼ਮ (ਕਵਤਾ) ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਣੀ ਵਿਚ ਉਹ ਹਾਲ ਲੇਖਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਿਹਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੋਤਾ ਕੈ ਖੁਸਰੋ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ

ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਬੇਟੇ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਨੇ ਬੁਢੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਕ ਤੌੜ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਕਰੜੀ ਸਟ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਬੇਟੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਕੈ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਵਰਗੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਵੇ ਬੌੜੇ ਇਨ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ੨੨ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸੰਨ ੧੨੮੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਲਮ ਤੇ ਸੰਤ

ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਬਲਬਨ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦਿਲੀ ਵਿਦਿਆ ਹੁਨਰ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵਡਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਆਲਮਾਂ ਫਾਜ਼ਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਲਈ ਸੈਰਗਾਹ ਮਨਿਆ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਏਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਉਦੀਨ ਮਾਸੂਦ ਸ਼ਕਰ ਗੰਜ, ਸ਼ੇਖ ਬਹਾ ਉਦੀਨ ਜ਼ਕਰੀਆ, ਸ਼ੇਖ ਬਦਰ ਉਦੀਨ ਆਰਿਫ ਗਜ਼ਨਵੀ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬ ਉਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਕੁਕੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੰਤ ਅਤੇ ਸ਼ੀਈ ਮੌਲਾ ਵਰਗੀਆਂ ਉਚ ਹਸਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਦਰਬਾਰੀ ਆਦਾਬ

ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਪੁਰ ਜਲਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ੨੨ ਸਾਲਾ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਐਸੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਗੁਣਵਾਨ ਤੇ ਓਚ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਨੀਵੀਆਂ ਕੁਲਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਨਾ ਦੁੜਕ ਦਿਤਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਵਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੇ-ਮੁਲਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਨਾਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਰਖਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਰਾਜੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮੁਰਾਤਬੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਜੇ ਖਬੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ—ਸਿਵਾਏ ਚੌਢੇ, ਜਿਹੜੇ ਖਲੀਫਾ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਸਨਦ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸੀਂ ਬੈਠਣ ਦਾ ਆਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਬਾਡੀ-ਗਾਰਡ

ਦਰਬਾਰੀ ਆਦਾਬ ਉਤੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਦਰਿਸ਼ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਐਨੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਠਾਠ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਡਰ ਤੇ ਪਰਸੰਸਾ ਦੇ ਮਿਲੇ ਜਲੇ ਜਲਬੇ ਤੋਂ ਬਗੇਰ ਤਖਤ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਥੋਂ ਤਾਂਕ ਉਸ ਦੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਘਟ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਪੁਰਜਿਕੋਹ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਥੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸੌਨੇ ਨਾਲ ਪ ਲੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਗਾਰਦ ਦੇ ਘੁੜ ਸੁਵਾਰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਤਾਤਾਰੀ ਸਰਮੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਦੀਆਂ ਤੇ ਅਸਲਾ ਚਮੜਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਵਲ ਦਰਜੇ ਦੇ ਬੀਰਾਨੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਘੋੜਿਆਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਕਾਬਾਂ ਤੇ ਵਾਗਾਂ ਉਤੇ ਰੂਪਹਿਲੀ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੰਜ ਸੌ ਚੋਣਵੇਂ ਜਵਾਨ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਅਗੇ ਚਲਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ ਚਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਮਗਰ ਉਮਰਾ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰੁਤਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇ ਅਮਲੇ ਫੈਲ ਸਮੇਤ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਨੌਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬਲਬਨ ਬੜੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾ ਆਈ ਸੀ। ਪਰ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਹੀ ਜਾਨੀ ਵੇਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਤਾਬ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਤੇ ਤਿਆਰੀ ਬੰਦ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਮੌਜੂਦੀਨ ਕੈਕਬਾਦ

ਕੈਕਬਾਦ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੨੮੬ ਈ.

ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਕੈਕਬ ਦ ਸਪੁਤ੍ਰ ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਕਾਰਾ ਖਾਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬੰਗਾਲ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਲਕਬ ਮੌਜ-ਉਦੀਨ ਰਖਿਆ। ਉਹ ਬੜਾ ਸੁਨੱਖਾ ਤੇ ਮੂੰਹ ਹਥ ਲਗਦਾ ਜਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰਵਰਸ਼ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਐਸ਼-ਇਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੁਵਾਰਥ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਆਦਤ ਨੂੰ ਦਿਲ ਖੋਗਲ ਕੇ ਪਠੇ ਪਾਏ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਹਮਲਾ

ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਘਟਨਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਈ ਉਹ ਸੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਉਪਰ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਰੁਧ ਮਲਿਕ ਯਾਰਬਗ ਬਿਰਲਾਸ ਅਤੇ ਖਾਨ ਸ਼ਹਾਨ ਦਾ ਕਮਾਨ ਹਠ ਫੌਜ ਭੇਜੀ; ਜਿਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲਕ ਤੌੜ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨ ਜੰਗੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾਕੇ ਦਿਲੀ ਲਿਆਏ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਬੌੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਅਫਸਰ ਸਨ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਲੋਂ ਉਕਾ ਹੀ ਗਾਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤਿੰਨਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਲਿਕ ਜਲਾਲ

(੧੩੨)

ਉਦੀਨ ਫਿਰੋਜ਼ ਖਿਲਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸੀ।

ਕੈਕਬਾਦ ਦਾ ਕਤਲ ੧੨੯੮ ਈ:

ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਪੇਂਡੂ ਮਹਲ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਦ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਲਾਚਾਰ ਪਲੰਘ

ਉਤੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੨੯੮ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਖਾਨਦਾਨ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ੧੨੭੫ ਤੋਂ ੧੨੯੮ ਤੀਕ ਪੂਰੇ ੨੩ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੈਕਬਾਦ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਧ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ।

ਪਰਕਰਨ-੫

ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦਾ ਖਿਲਜੀ ਪਰਿਵਾਰ

ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਫਿਰੋਜ਼

ਖਿਲਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਮੁਢ

ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਖਵਾਰਜਮ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ ਵਾਪਸ ਤੁਰਾਨ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਈ ਖਾਲਿਜ ਖਾਂ, ਜੋ ਖੁਲੀਚ ਅਥਵਾ ਖਲੀਜ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਸੀ ਆਪਣੇ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਬੀਲੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਛਮ ਵਲ ਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਵਸ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗਿਲਜੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਗੀ ਨਸਲ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੰਗਜੂ ਸ਼ੁਭਾ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਗਜ਼ਨੀ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਤਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇ ਉਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਔਹਦਿਆਂ ਤੇ ਜਾ ਲਗੇ ਸਨ। ਖਲੀਜ ਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਾ ਨਸ਼ੀਨ ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਵੀ ਸੁਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ੭੦ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਹਲਾਕੂ ਖਾਂ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਬਦੁਲਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ੧੨੯੭ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੨੯੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹਲਾਕੂ ਖਾਂ (ਪੋਤਾ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ) ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਬਦੁਲਾ ਨੇ ਇਕ ਲਖ ਘੁੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਫਿਰੋਜ਼ ਨੇ ਥੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਜਮਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਜੰਗ ਮਚਿਆ। ਇਸ ਸਖਤ ਲਹੂ ਭੌਲੂਵੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ

ਕੈਦ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੜਾ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਉਤੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਘਲੂ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਂ ਦਾ ਪੋਤਾ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿਛਲਗਾਂ ਸਮੇਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਦੋ ਸਾਰੇ ਮੁਗਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਗਏ।

ਆਰਕ ਆਲੀ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਆਰਕ ਆਲੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ, ਮੁਲਤਾਨ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਥਾਪ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਦਾ ਕਤਲ ੧੨੯੫ ਈਸਵੀ

੧੫ ਜੁਲਾਈ ੧੨੯੫ ਈਸਵੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿੜਾ ਚਾਰੇ ਦੇ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਲਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਹਮਦਰਦ ਤੇ ਸਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਏਬਲੇਰੀਅਨ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਉਮਰਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਚਿਟੀ ਪੁਕਾਰ ਪਹਿਣਨ ਦੀ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਹੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦਰਬਾਰੀ ਹੀ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਆਲਾ ਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ

ਸੁਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ

ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਲੜਕੇ ਕਾਦਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਗਵੀ ਨਸ਼ੀਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਆਰਕ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਅਲਾਉਦੀਨ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਇਹ ਵੀਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਆਜ਼ਾਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਰੇ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਹ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਲੀ ਪੁਜਾ ਦੇਖੇ ਪੁਜਨ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿਤਾ। ਸਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਡਿਠਾ ਕਿ ਅਲਾਉਦੀਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜੀਆਂ ਹਨ ਤਦ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਦਰਬਾਰੀ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਏ।

ਅਲਾਉਦੀਨ ਦੀ ਗਵੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੨੯੬ ਈਸਵੀ

ਇਸ ਤੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਏਥੇ ਸੰਨ ੧੨੯੬ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਹੋਇਆ। ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ, ਹਰਮ, ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਵਡਾਦਾਰ ਉਮਰਾ ਨੂੰ ਲੇ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਚਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਸਾ ਮਿਲਿਆ।

ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਫੌਜ ਭੇਜਣੀ

ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਪਕੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਵਰਗੀ ਚਾਚੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਅਲਫ ਖਾਂ ਤੇ ਜ਼ਫਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ।

ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨ੍ਹੇ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰਨਾ

ਇਹਨਾਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ, ਜੋ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਧਰੋਹ ਕਮਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਰਖਿਆ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾ ਕੇ ਹਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕਸਮਾਂ ਵੀ ਖਾਧੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛਿਕੇ ਉਤੇ ਰਖ ਕੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਨੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਹਾਂਸੀ ਵਿਚ ਜਾ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਅੰਤ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ੧੨੯੭ ਈ:

ਰਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਪੁਜੀਆਂ ਕਿ ਮਾਵਲ-ਉਲ ਨਹਿਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਮੀਰ ਚਾਉਦ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਇਕ ਲੱਖ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਫੌਜ, ਮੁਲਤਾਨ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਟਕਰਵਾ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਅੱਗ ਦੀ ਛੋਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਲਫ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਵੀ ਰੋਕ ਥਾਮ ਲਈ ਚੋਖੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ।

ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ

ਹੋਈ, ਜਿਥੇ ਬੜੀ ਲਹੂ-ਛੋਲ੍ਹਵੀਂ ਜੰਗ ਲੜੀ ਗਈ। ਇਸ ਘਲੂ-ਘਾਰੇ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਰਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੱਤ ਰਹੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਫਸਰ ਵੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਅੰਤ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਤਲ ਆਮ ਐਨਾ ਨਿਰਦਇਤਾ ਭਰਪੂਰ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਕੈਂਪ ਦੇ ਕੋਈ ਤੀਂਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਤਰਸ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਵਾਖਲਾ ੧੨੯੮ ਈ.

ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਤਲ-ਆਮ ਤੋਂ ਅਪਰਭਾਵਤ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲੂਗ ਪੁਤਰ ਅਮੀਰ ਚਾਉਦ ਖਾਂ ਸ਼ਾਹ ਮਾਵਨ ਉਲ ਨਹਿਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਮੁੜ ੧੨੯੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਦੋ ਲਖ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਬੁਝਿਆਂ ਤੀਕ ਅਪੜ ਗਈ। ਏਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ।

ਏਧਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹਥ ਲਈ। ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਪਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕਟਾ ਵਢ ਮਗਰੋਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਉਨੀ ਹੀ ਛੇਤੀ ਵਾਪਸ ਹੋਣਾ ਤੇ ਭਾਰਤ ਖਾਲੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੂੰਹ ਚੁਕੀ ਆਏ ਸਨ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਰਾਦੇ

ਆਪਣੀ ਇਸ ਜਿਤ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਭਰਾ ਹੀ ਮਜ਼ਬ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਘੜਤ ਘੜੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਅੱਡਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਵਾਂਗ ਵੁਨੀਆ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਉਂਤ ਵੀ ਸੋਚੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਾਇਸਰਾਏ (ਨਾਇਬ) ਛੱਡਕੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਇਰਾਦੇ ਛੱਡਣੇ ਪਏ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਮੁੜ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਹਮਲਾ ੧੩੦੩ ਈ:

ਸੰਨ ੧੩੦੩ ਇਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਵਿਚ ਚਿਤੌੜ ਅਤੇ ਤਿਲਗਾਨੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਰੰਗਲ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਮੁਹਿਮਾਂ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਬਟ ਮਾਵਲ ਉਲ ਨਹਿਰ ਪੁਜੀਆਂ ਤਦ ਮੁਗਲ ਸਰਦਾਰ ਤੁਰਗਈ ਖਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇਰ ਚਿਰ ਤੀਕ ਇਹਨਾਂ ਮੁਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਰਹੇਗਾ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਉਹ ਮੁਗਲ ਸਰਦਾਰ ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦੇ ਵਿਲੀ ਤੀਕ ਅਪੜ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਲੁਟ ਮਚਾ ਦਿਤੀ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਅਚਨ ਚੇਤ ਵਾਪਸੀ

ਪਰ ਐਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅਚਨ ਚੇਦ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਠਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਭਰ

ਬਰ ਕੇ ਜਾਂ ਲੁਟ ਮਾਰ ਨਾਲ ਰਜ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਈ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ੧੩੦੪ ਈ.

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸੰਨ ੧੩੦੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਅਲੀ ਬੋਗ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਅਲੀ ਬੋਗ ਵੰਗੋਜ ਖਾਂ ਤੇ ਖਵਾਜਾ ਤਾਸ਼ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ। ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਮੁਗਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਚਲੇ ਬਹਿਰ ਅਮਰੋਹਾ ਤੀਕ ਜਾ ਪੁਜੇ।

ਪੰਜਾਬ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਜਿਤ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਤੁਗਲਕ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ-ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦਿਤੀ। ਵੈਰੀ ਦੇ ੭ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਟੜ ਹੋਏ ਤੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ੯ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀਆਂ ਤੇ ਬੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਦਿਲੀ ਭੇਜ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਲੀ ਬੋਗ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਤਾਸ਼ ਨੂੰ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜਿਆ ਗਿਆ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਹਾਰ ੧੩੦੫ ਈ:

ਸੰਨ ੧੩੦੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਅਮੀਰ ਦਾਉਦ ਖਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਅਲੈਕ ਖਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਜੂ ਅਲੀ ਬੋਗ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਤਾਸ਼ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਲੁਟਕੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਗੜੀ ਬੋਗ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਛੁਪਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਜਦ ਮੁਗਲ ਲੁਟ ਮਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਉਹ ਅਗਾਨਕ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਕਤਲਿਆਮ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਹੜੇ ਬਾਕੀ ਬਚ ਰਹੇ ਉਹ ਧੁਪ ਤੋਂ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਅਲੈਕ ਖਾਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲ ਕੈਦੀ ਦਿਲੀ ਪੁਜੇ, ਜਿਥੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਥੋਪੜੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁਨਾਰਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੁਗਲ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫੜੇ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚੇ ਗਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਹਾਰਾਂ ਤੇ ਤਬਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮੁਗਲ ਬੇਦਿਲ ਨਾ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਨਾਮੀ ਸਰਦਾਰ ਯਾਖਲਮੰਦ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਕਾਬਲ ਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ੧੬੦੫ ਈ:

ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਲੀ ਭੇਜੇ ਗਏ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਭ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਬਲ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਕੱਢਾ

ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭਾਰੀ ਹਰਜਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਹਰ ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਖਵਾਜ਼ਿਆ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਫਿਕਰ ਪਾਈ ਰਖਿਆ। ਅਗਲੇ ਕਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਮੁੜ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੋਸ਼ ਨਾ ਪਿਆ।

ਅਲਾਉਦੀਨ ਦਾ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ

ਇਸ ਬਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ ਕਈ ਉਹਨਾਂ ਸੁਧਾਰਾਂ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਵਧਾ ਕੇ ਅਧੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਨਾਜ, ਕਪੜੇ, ਘੋੜਿਆਂ; ਮਵੈਬੀਆਂ ਤੇ ਮੁਨਿਆਰੀ ਦੇ ਭਾਅ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸੇਵਾਗਰ ਆਜ ਪਾਜ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਕਪੜਾ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣ ਗਏ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਨਫੀਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਬਰਾਮਦ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁਖ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਵਧੀਆ ਤੇ ਨਫੀਸ ਕਪੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹਿਣ ਸਕਦਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਥੇ ਜਿਹੀ ਆਗਿਆ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਕਢਣ ਤੇ ਵਰਤਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਰਜ਼ੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫੌਜ ਲਈ ਵੀ ਨਿਯਮ ਘੜੇ ਗਏ ਤੇ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀਆਂ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਨਿਯਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੇਸ ਦਾ ਵਢੇ ਤੋਂ ਵਢਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਬਣਾਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਸ਼ ਨਾ ਹੀ ਰਖਦਾ। ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਕਤਲ

ਜਿਹੜੇ ਮੁਗਲ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਾਹੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਵਿਚ ਲਏ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਮੁਗਲ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਬਰਖ ਸਤ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਕੇਵਲ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਬਸ ਨਾ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਕਿਸ ਕਾਨਨ ਵਸ ਜਿਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ, ਉਸ ਨੇ ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਦਿਨ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਬੂ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਨਿਰਦਯਤਾ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਥ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਡਾਢੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਹ ਅਣਪੜ੍ਹ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਿਵਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਲ, ਮਸੀਤਾਂ, ਰੋਜ਼ੇ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਉਸਾਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫਾਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਕੀਤੀ।

ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਲਮ ਫਾਜ਼ਲ

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਲਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਦੀਨ ਔਲੀਆ ਦਿਲੀ, ਸ਼ੇਖ ਅਲਾਉਦੀਨ, ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਉਦੀਨ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸ਼ੇਖ ਰੁਕਨ ਉਦੀਨ ਸਪੁਤਰ ਸਦਰ ਉਦੀਨ ਆਰਿਫ ਅਤੇ ਪੰਡਾ ਪਰਸਿਧ ਬਹਾਉਦੀਨ ਜ਼ਕਰੀਆ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵੀ ਸਨ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਈਆਂ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ, ਅਮੀਰ ਹਸਨ, ਸਦਰ ਉਦੀਨ ਅਲੀ ਅਤੇ ਮੌਲਾਨਾ ਆਰਿਫ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਸਿਧ ਹਨ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ੧੩੧੬ ਈ.

ਅਲਾਉਦੀਨ ੧੯ ਦਸੰਬਰ ੧੩੧੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ੨੦ ਸਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਕੁਤਬਉਦੀਨ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ

ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਲਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਮਲਿਕ ਕਾਫੂਰ ਨਾਮੀ ਗੁਲਾਮ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੌਜ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਉਚੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਸੀ, ਨੇ ਸਾਰੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕਠਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਸੁਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਕ ਜਾਹਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਰਖੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਉਮਰ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਇਸ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਉਮਰ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਕਾਫੂਰ ਨੇ ਉਹਦਾ ਰੀਜ਼ੈਟ (ਸਰਪਰਸਤ) ਬਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ

ਮਲਿਕ ਕਾਫੂਰ ਨੇ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਦੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਨਾਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਗੁਲਾਮਾਂ ਬਣਿਆ ਰੀਜ਼ੈਟ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿਜ਼ਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਉਮਰ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਸੁਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤੀਜੀ ਮਲਕਾ ਸੀ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਕਰ ਕੁਝ ਟੇਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਇਕ ਫੌਜੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁਬਾਰਕ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾਨਾਈ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈ ਕੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਮੁਲੇ ਜ਼ੋਵਰ ਵਗਾਹ ਮਾਰੇ। ਇਹਨਾਂ ਕੀਮਤੀ ਜੇਵਰਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਝਗੜਾ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ।

ਮਲਕ ਕਾਫੂਰ ਦੀ ਮੌਤ

ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸ਼ਾਹੀ ਗਾਰਦ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਲਗ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਤੇ ਸਵਾਨ ਲੈ ਕੇ ਹਿਜ਼ਰੇ ਸਰਪਰਸਤ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮੁਬਾਰਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁਬਾਰਕ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦੀ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਸਮ ੨੨ ਮਾਰਚ ੧੩੧੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਈ।

ਮੁਬਾਰਕ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਜੋ ਕਾਰਰਵਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਉਹ ਨਿਆਂ ਫਰਪੂਰ ਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੈਦੀ ਵਾਪਸ ਵਤਨ ਵਿਚ ਆ ਸਾਣ। ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਟੇਕਸ ਤੇ ਖਰਾਜ ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਆਪਣੇ ਸੁਵਰਗੀ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਛਾਈਆਂ ਤਜਾਰਤੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਵੀ ਹਟਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਤਜਾਰਤ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਮਕ ਉਠੀ।

ਐਸ਼ ਇਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ

ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਧਾਰ ਕੀਤੇ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਈ ਸਿਆਣਪ ਫਰਪੂਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਐਸ਼ ਇਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਲਾਸਤਾ ਫੈਸ਼ਨ ਜਿਹੀ ਬਣ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਵੀ ਇਸ ਪਾਪ ਦਾ ਫਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ।

ਮੁਬਾਰਕ ਖਿਲਜੀ ਦਾ ਕਤਲ ੧੩੨੯ ਈ:

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਈ ਐਸ਼ੇ ਨੀਚ ਅਨਰਥ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜੋ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਦੁਰਚਾਰ ਲਈ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ੯ ਮਾਰਚ ੧੩੨੯ ਈਸਵੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹਨੂੰ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਲਿਕ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਏਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਲਿਕ ਖੁਸਰੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਉਚੀ ਪਦਵੀ ਤੱਕ ਪੁਰਾਇਆ ਸੀ।

ਮਲਿਕ ਖੁਸਰੋ ਦਾ ਤਖਤ ਸਾਂਭਣਾ

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮਲਿਕ ਖੁਸਰੋ ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਕਤਲ

ਹਰ ਉਹ ਮਨੁਖ ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਨਿਰਦਇਤਾ ਨਾਤ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੇਵਲ ਵੇਦੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਡਾਈ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਦੀ ਹੁਸੀਨ ਪਤਨੀ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਗਾਜ਼ੀ ਬੇਗ ਦਾ ਦਿਲੀ ਉਪਰ ਧਾਣਾ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਤੇ ਦਾਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਗਾਜ਼ੀ ਬੇਗ ਤੁਗਲਕ ਨੇ ਖੁਸਰੋ ਦੀਆਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਾਰਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਖੁਸਰੋ ਵਰਗੇ ਗਾਜ਼ਬ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਵਖੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਏ। ਕਈ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਨਾਲ ਆਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮੁਗਲਤਗੀਨ ਜੋ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕਾਰਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿਧ

ਮੁਗਲ ਸਰਦਾਰ ਬਹਿਰਾਮ ਆਬੀਆ ਦੇ ਹਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹਿਰਾਮ ਆਬੀਆ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਕੂਚ ਕਰਦੀਆਂ ਦਿਲੀ ਜਾ ਪੁਜੀਆਂ ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਟਾਕਟਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਤੇ ਆਰਾਮ ਤਲਬ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਰਹਦ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਸਖ਼ਤ ਜਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਉਕਾ ਹੀ ਟਾਕਟਾ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਜੇ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗ ਦ ਹੁਨਰ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਸਨ ਤੇ ਜੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਛਾੜ ਚੁਕਿਆ ਸਨ।

ਮਲਿਕ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਹਾਰ

ਏਥੇ ਜਿਹੜੀ ਜੰਗ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਮਲਿਕ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾ ਫੜਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ੧੩੨੧ ਈਸਵੀ

ਵੇਰੀ ਨ ਉਸ ਨੂੰ ਓਥੋਂ ਬਾਹਰ ਧੁੱਗ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ੨੨ ਅਗਸਤ ੧੩੨੧ ਇਸ਼ਵੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗਾਜ਼ੀ ਬੇਗ ਤੁਗਲਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਗਿਆ

ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉਮਰਾ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀ

ਈ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਚਾਕੀਆਂ ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਗਾਜ਼ੀ ਬੇਗ ਵਿਜਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਮੀਨਾਰ ਨੂੰ ਛਿੱਟਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਝੂਝਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਰੋਇਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਵਾਂਗ ਪਰਜਾ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਬੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਲਈ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਲਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਵਾਏ ਅਤੇ ਜੇ ਸ਼ਾਹੀ ਨਸਲ ਦਾ ਕਈ ਬੰਦਾ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਦ ਉਹ ਬੜਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤਾਇਦਾਰੀ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੁਣ ਲੈਣ। ਬੇਅੰਤ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਤੇ ਯੋਗ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਰਾਜ ਕਰ ਸਕੇ, ਉਸੇ ਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹਨਾਂ ਗਾਸਬਾਂ ਹਥੋਂ ਖਲਾਸੀ ਕਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਦਰਬਾਰਹਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਜਾ ਬਿਠਾਇਆ। ਸਭ ਲੋਕ ਹਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਿ ਜਹਾਨ ਕਰਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। ਗਾਜ਼ੀ ਬੇਗ ਨੇ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਦਾ ਸ਼ਾਵਾ ਜਿਹਾ ਉਪਨਾਮ ਹੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਮੌਊ ਖਿਲਜੀ ਪਰਿਵਾਰ ੧੨੯੮ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ੧੩੨੧ ਈਸਵੀ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਦਅਮਨੀ ਬਗ਼ਾਵਤ, ਖੂਨ ਖਰਾਬ ਤੇ ਖੋਵਨਾਕ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰਕਰਨ-੬

ਤੁਗਲਕ ਪਰਿਵਾਰ (੧੩੨੧ ਤੋਂ ੧੩੯੮)

ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਤੁਗਲਕ

ਗਾਜ਼ੀ ਬੇਗ ਤੁਗਲਕ ਦਾ ਮੁਢ

ਲਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੂਝਰੂ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸਮ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਬਰਾਹੀਮ ਆਦਿਲ ਸ਼ਾਹ ਬਿਜੇ ਪੂਰ ਵਲੋਂ ਪਰਤੀਨਿਧ ਬਣ ਕੇ ਸ਼ਹਿਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਜੋ ਓਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਪਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਗਲਕ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੀ

ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਲੋਕ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਸਬੂਤ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਸ ਗਲ ਉਤੇ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤੁਗਲਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕ ਤੁਰਕੀ ਗੁਲਾਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਜਟ ਕੌਮ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਦਾ ਉਪਨਾਮ

ਉਸ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੜਕਾ ਗਾਜ਼ੀ ਬੇਗ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਰਖ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜੀਵਨ

ਗਿਆਸਉਦੀਨ ਕਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿਮਾਲਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰਹਦੀ ਸੂਬੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਹ ਪੁਖਤਾ ਉਮਰ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਸੀ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਵੀ ਬੜਾ ਵਡਾ ਗੁਣ ਸੀ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਫ ਤੌਰ ਨਾਲ ਪਿਛਾ ਹ ਮੋੜਿਆ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਬਹਿਰਾਮ ਆਬੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਾਈ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਫੌਜ ਲਿਆ ਕੇ ਬੜੀ ਅਸਰਦਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਖੂਬ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਹਿਰਾਮ ਆਬੀਆ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ (ਪ੍ਰਬੰਧਕ) ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੋਕ-ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹਦਾਂ ਨੂੰ ਪਕਿਆ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਸਰਹਦ ਉਪਰ ਕਈ ਨਵੇਂ ਕਿਲੇ ਵੀ ਉਸਾਰੇ ਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਫੌਜੀ ਚੌਕੀਆਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚਿਰ ਤੀਕ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਔਸੇ ਸੂਚਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਉਸ ਤੋਂ ਤਨ ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ, ਤਿਜਾਰਤ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਵਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ, ਆਲਮਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ੧੩੨੫ ਈ:

ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਤੁਗਲਕ ਆਬਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਅਚਾਨਕ ਡਿਗ ਕੇ ਵਰਵਰੀ ੧੩੨੫ ਈ: ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਲ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਕਵੀ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੀਕ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ "ਤੁਗਲਕ ਨਾਮ" ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ

ਉਸਦਾ ਜਾ ਨਸ਼ੀਨ ਅਲਫ ਖਾਂ ਜਾ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ

ਗਿਆਸ ਉਦੀਨ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਪੁੱਤਰ ਅਲਫ ਖਾਂ, ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਪਰਮੰਨਿਆ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਵਿਗਲ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸੀ ਸੂਝ ਹ ਕੁਲ ਸੀ।

ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਲਨ

ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਸਖਾਵਤ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੀ ਦੀ ਸੂਹਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਏਸ਼ੀਆ ਭਰ ਦੇ ਆਲਮ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ

ਵਲ ਖਿਚੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਐਨੀ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਵਡੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਵਾਖਾਨੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਦਾਂ ਤੇ ਨਿਆਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਖੇਰਾਤ ਖਾਨੇ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹੇ ਉਹ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਵਜ਼ਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਵਸ਼ਿਕ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਰਿਮ ਸੀ ਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਐਨ ਦਾ ਵਸ਼ਿਕ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਦਰਸ਼ਨ, ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਜੋਤਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਪਰਾਪਤ ਸੀ। ਖਾਸ ਖਾਸ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਚਕਿਤਸਾ ਲਈ ਉਹ ਰੋਗੀਆਂ ਪਾਸ ਆਪ ਚਲ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਜ ਦੀ ਤਰਕੀ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਯੂਨਾਨ ਦੀ ਫਲਾਸਫੀ ਦਾ ਅਧਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਵਖ ਵਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਅਸਦ ਮੰਤਕੀ, ਉਬਦ ਕਵੀ, ਮੌਲਾਨਾ ਐਨਉਦੀਨ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ੀ, ਨਜਮ ਉਦੀਨ ਚੌਤਬਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ।

ਤੁਰਮੁਸ਼ਰੀਨ ਖਾਂ ਮੁਗਲ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ

ਹਮਲਾ ੧੩੨੨ ਈ.

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਡੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਕਰੜਾ ਹਮਲਾ ਜੋ ਐਤਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਫਤਹਿ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਪਾਸ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੩੨੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤੁਰਮੁਸ਼ਰੀਨ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਚੁਗਤਾਈ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਪਰਸਿਧ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਖਹੁਤ ਵਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਲਾਘਮਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉਤਰੀ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਗੋਰਮਿਟ ਨੂੰ ਪਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਜੰਗ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਏਸੇ ਵਿਚ ਸਲਾਮਤੀ ਸਮਝੀ ਕਿ ਹਮਲਾਯਾਵਰਾਂ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾਈ ਜਾਏ।

ਤਾਵਾਨ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸੀ

ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਹਮਲਾਯਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਵਾਨ ਵਜੋਂ ਇਕ ਚੋਖੀ ਰਕਮ ਦਿਤੀ। ਹਮਲਾਯਾਵਰ ਇਸ ਵਡਮੁਲੀ ਦਾਤ ਨੂੰ, ਜੋ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੇ ਮੁਲ ਤੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਸਪਈ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਸਿੰਧ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਜੀ ਭਰ ਕੇ ਲੁਟਿਆ ਅਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਦੋਂ ਦੇ ਹਫ਼ਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚੀਨ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ

ਸੰਨ ੧੩੩੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚੀਨ ਨੂੰ ਵ.ਹ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੇਖ ਚਿਲੀ ਵਾਲੀ ਸਕੀਮ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਨਿਪਾਲ ਦੀਆਂ ਪਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਇਕ ਲਖ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਇਹ ਫੌਜ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣਜੇ ਮਲਿਕ ਖਸਰੋ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਚੀਨ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਹਿਮਾਲਾ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਉਹਨੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਕਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬੜੀ ਬੜੀ ਵਥ ਉੱਤੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦੀ ਲੜੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇ। ਚੀਨ ਦੀ ਸਰਹਦ ਉੱਤੇ ਪੁਜਣ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਹੁਣ ਬਰਸਾਤ ਵੀ

ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਦਾਨੀ' ਇਲਾਕਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਪਹਾੜ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਫੌਜ ਅੰਦਰ ਸਖਤ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਾਣੀ ਤੋ ਬਾਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚੀਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਮਲਾਆਮਰ ਫੌਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨਾਲੋਂ ਕਟ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਸਪਾਈ ਸਮਾਂ ਚੀਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬਚਿਆ ਖੁਚਿਆ ਸ਼ਾਮਾਨ ਤ ਰਸਦ ਵੀ ਲੁਟ ਲਈ।

ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੁਰਖਤਾ ਦੀ ਫੁਟ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਇਸ ਫੌਜ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਹਾਲ ਵਸਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਵੀ ਆਦਮੀ ਉਥੋਂ ਜੀਉਂਦਾ ਵਰ ਕੇ ਨ ਆਇਆ। ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਲੋਕ ਵਰੇ ਜਿਹੜੇ ਪਿਛੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਬਹਿਰਾਮ ਆਬੀਆ ਗਵਰਨਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ੧੩੪੦ ਈ:

ਸੰਨ ੧੩੪੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮਲਿਕ ਬਹਿਰਾਮ ਆਬੀਆ ਨੇ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਗ੍ਰਹਣਾ ਮਿਤਰ ਸੀ, ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿਲ ਤੋਂ ਦੋਹੇ ਰੁੜ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਵੇਲਤਾਬਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਮਰਾ ਨੂੰ ਦਿਹ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦਿਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸਣ। ਇਹੋ ਪੈਗਾਮ ਦੇ ਕੇ ਅਲੀ ਨਾਮੀ ਇਤਬਾਰੀ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਹਿਰਾਮ ਪਸ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਵਿਚ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਲੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮਲਾਈਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਜ਼ਬਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਗ਼ਾਬਰ-ਵਿਚਾਲੇ ਬੇਲ ਕਬੋਲ ਵੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਤੋ ਬਹਿਰਾਮ ਦੇ ਇਕ ਨੌਕਰ ਨੇ ਉਸ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਗ਼ਾਬਰ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੌਧ ਲਈ ਆਪ ਆਇਆ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਇਹ ਅਵਿਗਿਆ ਮੁਣੀ ਤਦ ਉਹ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਚਲਿਆ। ਮਲਿਕ ਬਹਿਰਾਮ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਹੋਇਆ। ਜੰਗ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬਹਿਰਾਮ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਸ਼ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੱਡੇ ਜੱਫਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਤਲਿਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋ ਰੁਕਣ-ਉਢੀਨ ਪੀਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਸਵਾਰਥ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨ ਖਰਾਬ ਤੋਂ ਹੌੜਿਆ।

ਬਹਿਰਾਮ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਮੌਤ ੧੩੪੦ ਈਸਵੀ

ਵਿਸ਼ਈ ਫੌਜ ਨੇ ਪ੍ਰਾਜਿਤ ਫੌਜ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ। ਮਲਿਕ ਬਹਿਰਾਮ ਵਿਸ਼ਈ ਫੌਜ ਦੇ ਪੱਥ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੂਬਰੂ ਪਸ਼ ਕੀਤਾ। ਏਨਾਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਬਿਹੜਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਰਾਪ ਕ ਆਪ ਦਿਲੀ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਅਫਗਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹੂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ੧੩੪੧ ਈ:

ਸੰਨ ੧੩੪੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨੀ ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮੀ ਮੁਕਲ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹੂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਗਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਵੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਹਿੜਾਦ ਖਾਂ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਏਥੇ ਲਹੂ ਝੋਲ੍ਹਵੀਂ ਜੰਗ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹਿੜਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋੜੀ ਹੋੜੀ ਲਈ ਮੁਹਤਾਜ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਹਰਨ ਹੋਣਾ

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਦਿਲੀ ਪੁਜੀਆਂ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਸਾਹੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਮੁਣ ਕੇ ਬੜੀ ਚਿੰਨੀ ਨਾਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਰਾ ਟਲ ਜਾਣ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਵਾਪਸ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਗਖੜਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ੧੩੪੧ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੩੪੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗਖੜਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਮਲਿਕ ਹੋਦਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਤਾਤਾਰ ਖਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਟ ਕ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਗਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਤਾਤਾਰ ਖਾਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਅੰਤਮ ਹਾਰ ਤੇ ਪਸਪਾਈ

ਜਦ ਇਸ ਹਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁਜੀ ਤਦ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਵਾਜਾ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਗਖੜਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੇ ਗਖੜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ।

ਸਿੰਧ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿੰਮ ੧੩੫੧ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੩੫੧ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਲੈ ਕੇ ਟਾਟਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੁਮੈਰਾ ਦੀ ਮੌਤ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਅਲਤੂਨ ਬਹਾਦਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੁਗਲ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁਜਾ। ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਹਰਮ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਆਣ ਪੁਜਾ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੬੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਜੁ ਮਾਹ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਦਿਨ ਬਿਤਾ ਲਏ ਜਾਣ। ਇਸ ਠਹਿਰਾਓ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਐਨੀ ਮਛੀ ਖਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਮੁਹਿੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ੧੩੫੧ ਈਸਵੀ

ਅਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਤੋਂ ਅਰਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ

ਇਕ ਸਮੁੰਦਰੀ ਕਿਸਤੀ ਵਿਚ ਟਾਟਾ (ਏਟਾ) ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨਗਰ ਤੋਂ ੩੦ ਮੀਲ ਉੱਚੇ ਹੀ ੨੦ ਮਾਰਚ ੧੩੫੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ੨੭ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਬਾਰਮ, ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਵੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬੌਝਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੈ। ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕਿਆਮ ਸਮੇਂ ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਨਿਕਲਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮੀ ਤੁਰੀ

ਬਹਿਰਾਮ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਉਹ ਏਥੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਸ਼ੂ ਜਬਬੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਵ ਹਠ ਓਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿਅਮ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਰ ਦਿਲੀ ਲਿਆਏ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀਆਂ ਵੱਧ ਉਪਰ ਟੰਗੇ ਗਏ। ਫਿਰੋਜ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਹਨੇਸ਼ ਵਲ ਮੁਹਿੰਮ ਭੇਜੀ। ਓਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੋਂ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਕਿ ਕਈ ਕਈ ਮੀਲ ਤੀਕ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੁੰਜਾ ਫੇਰ ਦਿਤਾ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਬ ਹੀ ਤੇ ਦਰਿਸ਼ਤ ਫੈਲ ਗਈ।

ਈਰਾਨ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦੀ ਗੋਂਦ

ਇਕ ਵਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦੀ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ੩੭੦,੦੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਲਸ਼ਕਰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਉਤੇ ਜਿੰਨਾ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੈਸ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਏ। ਐਨਾ ਖਰਚ ਕਰ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਕੀਮ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਚੀਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਮੁਹਿੰਮ ਭੇਜੀ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਰਜ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ।

ਉਸ ਦੇ ਵਹਿਮ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਹਿਮਾਂ ਤੇ ਦਿਲ-ਮਲ ਯਤੀਨ ਬਾਰੇ ਫਿਰੋਜ਼ ਨੇ ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਘਟਨਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਘਟਨਾ ਨੇ ਹੀ ਮਿਸਟਰ ਐਲਫਿਨਸਟਨ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਆਸਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਫਟੂਰ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹ ਮਾਲਾਬਾਰ ਵਿਚ ਬਰਾਬਤ ਨੂੰ ਵਥਾਉਣ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਸਫਰ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਖਤ ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਇਮਾਦੁਲ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪ ਦੇਲਤਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਨ-ਭਾਉਂਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼-ਗਾਹ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਦਾੜ੍ਹ-ਦਰਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਏਦ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਿਕਲੇ ਏਦ ਨੂੰ ਬੀੜ (ਜੰਗਲ) ਵਿਚ ਬੜੀ ਹੂਮ ਪਾਮ ਨਾਲ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਥਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਪਥਰ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਕਬਰਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਅੱਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਖਲੀਫਾ ਬਗਦਾਦ ਲਈ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਜ਼ਤ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਲ ਵਿਚ ਖਲੀਫਾ ਬਗਦਾਦ ਲਈ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ

ਸੀ। ੧੩੬੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਖਲੀਫੇ ਦੇ ਰਾਜ ਦੂਰ ਹਾਜ਼ੀ ਸਯਦ ਹੁਰਮਜੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਸ਼ੋਕਤ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਪੈਦਲ ਚਲਕੇ ੧੨ ਮੀਲ ਤੀਕ ਗਿਆ ਤੇ ਖਲੀਫੇ ਦੇ ਦੂਤ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖਲੀਫੇ ਦੀ ਪਤਕਾ ਨੂੰ ਡੱਕ ਕੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਧਰਿਆ। ਫਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਥਾਪਸ ਆ ਕੇ ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਜਲਿਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਬ ਦਸ਼ਮਾ ਅੰਨ੍ਹੇ ਪੁਸ਼ਨ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਨੀਚਰ ਉਪਰ ਖਲੀਫੇ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਖ ਉਲ ਸੇਯਖ ਮਿਸਰੀ ਖਲੀਫੇ ਦਾ ਰਾਜ ਦੂਤ ਜੋ ੧੧੬੨ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਉਸ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਦੂਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਅਬਾਸੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸਾਹਜ਼ ਦਾ ਏਥੇ ਪੁਜਾ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਨੇ ਹਥ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਰੀ ਉਤੇ ਬੈਠਿਆ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ।

ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ

ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਚਚੇਰਾ ਭਾਈ ਫਿਰੋਜ਼ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਮੰਤ-ਬਿਸਤਰ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਚਾਰਜ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਹਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਗੌਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਦਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਇਕ ਟੁਕੜਾ ਸਾਲਾ ਬਚੇ ਨੂੰ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ।

ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਫਿਰੋਜ਼ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਦਿਲੀ ਚਲ ਆਇਆ। ਦਿਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉਹ ਅੱਖ ੧੬ ਸਤੰਬਰ ੧੩੫੧ ਈ. ਨੂੰ ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ।

ਕਲਾਨੌਰ ਵਿਚ ਫੇਰੀ ੧੩੫੩ ਈ:

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਲਾਨੌਰ ਵਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਦੋਂ ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੜੇ ਉਹ ੧੩੫੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਲਈ ਗਿਆ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸਰਸਤੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਿਆ।

ਸ਼ਹਿਰ ਫਿਰੋਜ਼ਾਬਾਦ ਵਸਾਇਆ ੧੩੫੪ ਈ.

ਸੰਨ ੧੩੫੩ ਈ: ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ਾਬਾਦ ਰਖਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਦੌਪਾਲ ਪੁਰ ਵਲ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆ।

ਵਡੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਮਹੂਰਤ

੧੨ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ੩੬ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਨਹਿਰ ਦਾ ਮਹੂਰਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸੰਜਾਈ ਲਈ ਸ਼ਤਲੂਜ ਤੋਂ ਘਘ ਦਰਿਆ ਤੀਕ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ੧੩੫੬ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨਹਿਰ ਪੁਟਵਾਈ ਜੋ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਸੰਜਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਿਸਾਰ ਫਿਰੋਜ਼ ਤੇ ਫਰੋਜ਼ਾਬਾਦ ਦੀ ਨੀਂਹ

ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮਹਾਬੂਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਉਸਾਰਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹਿਸਾਰ-ਫਿਰੋਜ਼ ਰਖਿਆ। ਇਕ ਤੀਜੀ ਨਦੀਰ ਜੋ ਘਾਬਰ ਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਸੀ ਇਸ ਪੇਂਡੀ ਖੜਾ ਤੀਕ ਵਧਾਈ ਗਈ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਫਿਰੋਜ਼ਾਬਾਦ ਰਖਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਮੁਗਲ ਹਮਲੇ ੧੩੫੮ ਈ.

ਸੰਨ ੧੩੫੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਤੀਕ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਲੇ ਬੈਠੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਾਬਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਮਲਾਅ ਵਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਵਲ ਮੁੜ ਗਏ।

ਨਸੀਰ ਉਲ ਮੁਲਕ ਗਵਰਨਰ ਲਾਹੌਰ

ਫਿਰੋਜ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਫਿਰੋਜ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮਰਦਾਨ ਦੇਲੋਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਲੜਕਾ ਨਸੀਰ ਉਲ ਮੁਲਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਢੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਸੰਨ ੧੩੭੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਾਨਾ, ਅੰਬਾਲਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਵਲ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਸਿਰਮੌਰ ਪੰਜਾਂ ਖਿਰਾਜ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ੧੩੮੮ ਈ.

ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ੨੩ ਅਕਤੂਬਰ ੧੩੮੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ੯੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਦੁਬਾਈ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਲ ੩੮ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ (੭੯੦) ਸ਼ਬਦ "ਫਤਾਤ ਫਿਰੋਜ਼" ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹੁਕੂ ਅਬਦਦ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਕਢੀ ਗਈ ਹੈ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਨ

ਫਿਰੋਜ਼ ਬੜਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਿਲਾ ਤੇ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਪਰਜਾ ਤੇ ਫੌਜ ਦੇ ਸਭ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੱਡਾ ਆਲਮ ਫਾਜ਼ਲ (ਵਿਦਵਾਨ) ਸੀ। ਉਸ ਨੇ "ਫਤਾਤ ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹੀ" ਨਾਮ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਲਿਖੀ। ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਉਸ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਜ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ "ਤਵਾਰੀਖ ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹੀ" ਲਿਖੀ।

ਉਸ ਦੇ ਬਣਾਏ ਕਾਨੂੰਨ

ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਸੀਆਂ ਦੇ ਹਥ ਪੈਰ ਕਟਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਨਸੂਖ ਕੀਤੀ, ਕਾਸ਼ਤ ਕਾਰਾਂ ਦਾ ਲਫ਼ਾਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਘਟ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਵਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਚੋਖੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਬੜਾ ਵੱਡੇ ਹੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ, ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਵਖਦਾ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ

ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਧਨ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕਰਦਾ, ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਸੰਜਾਈ ਲਈ ਦਰਿਆਵਾਂ ਉਪਰ ੫੦ ਬੰਦ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ੪੦ ਮਸੀਤਾਂ, ੩੦ ਕਾਲਜ ਮਸੀਤਾਂ ਸਮੇਤ, ੨੦ ਮਹਲ ੧੦੦ ਸਰਾਵਾਂ ੨੦੦ ਮਨਾਰੇ ੩੦ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਲਾ ੨੦੦ ਹਸਪਤਾਲ ੫ ਚੌੜੇ ੧੦੦ ਤਲਾ ੧੦ ਮਨਾਰੇ, ੧੦ ਖੂਹ ਤੇ ੧੫੦ ਪੁਲ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਅਣ-ਗਿਣਤ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਆਦਿ ਲਵਾਏ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ੧੨ ਫਤ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਪੋਤੇ ਗਿਆਸ-ਉਦੀਨ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੩੮੮ ਈ.

ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੋਤਾ ਗਿਆਸ-ਉਦੀਨ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ੧੭ ਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਯਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਖਰਮਸਤੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਤਲ ੧੩੮੯ ਈ.

ਪੰਜ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਫਿਰੋਜ਼ ਅਲੀ ਕੁਰਨ-ਉਦੀਨ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਤੇ ਚਚੇਰੇ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਪਖ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੮ ਫਰਵਰੀ ੧੩੮੯ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ।

ਜਾ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੮੮੯ ਈ.

ਗਿਆਸਉਦੀਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੋਤਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਾਲ ਦੇ ਨਵੰਬਰ ੨੯ ਤੀਕ ਹੀ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰੋਜ਼ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਬਲੇ ਲ ਹ ਦਿਤਾ। ਫਿਰੋਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਸਮੇਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਨਸ਼ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਸਦ ਲਿਆ ਸੀ।

ਨਸੀਰਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੂਜਾ

ਨਸੀਰਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੩੯੦ ਈ.

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ਰਗਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਉਪਨਾਮ ਨਸੀਰ-ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਹਸਮ ਅਗਸਤ ੧੩੯੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਅਬੂ ਬਕਰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਸਿਵਾਤ ਵਲ ਨਸ਼ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੩੯੧ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁਜੀਆਂ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਹ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਮੁੱਢੇ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਗਵਾਰੀ ਦਾ ਦੌਸ਼ ਲਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਗਵਾਰੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ।

ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ੧੩੯੪ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੩੯੪ ਵਿਚ ਗਖੜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੀਡਰ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁਰ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ੧੩੯੪ ਈਸਵੀ

ਪਰ ਉਹ ਆਪ ੧੯ ਫਰਵਰੀ ੧੩੯੪ ਵਿਚ ਛੇ ਸਾਲ ਸਤ ਮਹੀਨੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁਹੰਮਦਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉਸੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਸੀ।

ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਅਤੇ ਮੌਤ

ਨਸੀਰਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਰਾਜ ਗਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਪ ਨਾਮ ਸ਼ਿਕੰਦਰ ਰੱਖਿਆ। ਅਜੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਕੇਵਲ ਛਪ ਦਿਨ ਹੀ ਲੰਘੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸਖਤ ਰਗ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ।

ਮਹਿਮੂਦ ਤੁਗਲਕ

ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਤਖਤ ਤੇ ਤਾਜ ਲਈ ਸਖਤ ਝਗੜਾ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਨਸੀਰਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇਟਾ ਅੰਤ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ।

ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਦਸ਼ਾ

ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜਾ ਖਿਝਾਓ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਾਰਟੀ ਬਾਜ਼ੀ ਬੜਾ ਚੋਰ ਫੜ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਮਤ ਭੇਦ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਖ ਵਖ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ਿਆ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਵਧੀਕ ਖੁਵਾਸ਼ਾ ਜਹਾਨ ਨੇ ਮਲਿਕ ਓਲ ਸਰਕ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਉਠ ਖੜੀ ਹੋਈ, ਗੁਜਰਾਤ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਹੋ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਖਾਨਦੇਸ਼ ਤ ਵੇਰ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੋਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੇ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਹਰ ਥਾਂ ਬੰਦੋਸ਼ੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਬਗੜੇ ਫਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਹਥੋਂ ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਨੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਉਤਰ ਪਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਜਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਗਖੜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਤਾਰੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ੨੪ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਸ

ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗਖੜਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ੇਖਾਂ ਨਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਇਸ ਵਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਆਵਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਆਇਆ।

ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ੧੩੯੫ ਈ.

ਸੰਨ ੧੩੯੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਅਤੇ ਖਿਬਰ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਗ ਛਿੜ ਗਈ। ਕਈ ਥਾਂ ਝੜਪਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਇਕ ਤੇ ਕਦੇ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਜਿਤ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅੰਤਲੀ ਫਤਹ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਵਸ਼ੀਲੇ ਹੋ ਪਕੇ ਕਰ ਲਏ। ਇਸ ਵਤ ਤੋਂ ਹੋਸ਼ਲਾ ਪਾਕੇ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦੀ ਹਾਰ

ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਾਤਾਰ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਪਾਨੀਪਤ ਤੇ ਅਲਮਾਸ ਬੰਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਖ ਅਕਤੂਬਰ ੧੩੯੬ ਦੀ ਹੈ।

ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਪੋਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਹਮਲਾ ੧੩੯੬ ਈ.

ਸੰਨ ੧੩੯੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕ ਤਿਮਰ ਲਿੰਗ ਆਖਦੇ ਹਨ ਦੇ ਪੋਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉੱਪਰ ਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬਣਾ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਚ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ। ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਉਚ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਲਿਕ ਅਲੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਆਪਣੀ ਕੁਮਕ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁਜਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਦਮੀ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਿਆਸ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਉੱਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਬਪੰਟਿਆ ਜਦ ਉਹ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਹਮਲੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਰਿਆ ਬੁਰਦ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਜੋ ਜਵਾਨ ਬਚੇ ਉਹ ਤੁਲਵਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ ਗਏ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜੀ ਫੌਜ ਬਚ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁਲਤਾਨ ਪੁਜੀ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਇਸ ਨਸਈ ਹੋਈ ਫੌਜ ਦਾ ਪਿਛਾ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੀਕ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਵੜ ਬੈਠਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਵੀ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ।

ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੰਨਣੀ ਪਈ

ਕਿਲੇ ਅੰਦਰਲੀ ਫੌਜ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਡਟੀ ਰਹੀ। ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਹਸਦ ਆਦਿਕ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੰਨਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਪਰੋਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਘੇਰਾ ਜਾਰੀ ਨ ਰਖ ਸਕਿਆ।

ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ੧੩੯੮ ਈ :

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਪਾਰਟੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ । ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਲੀਡਰ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਦਾ ਮੁਕਰਬ ਖਾਂ ਸੀ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਰਣਪ੍ਰਤਲੀ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਮੁਕਰਬ ਖਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ । ਅਜੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਅਮਨ

ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਉਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਿੰਜ ਆ ਪਈ । ਇਸ ਬਿੰਜ ਤੈਮੂਰ ਬੇਗ ਕੋਰਕਨ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹਈ । ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਭੇੜੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਮਤਾ ਪਕਾ ਕੇ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ।

ਪਰਕਰਨ ੨

ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਹਮਲਾ

ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਘਰੇਲੀ ਜੰਗ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਖਹਿਬੜ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਸਮਰਕੰਦ ਵਿਚ ੧੩੯੬ ਡੀਕ ਪੁਜ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਪਾਟੋਧਾੜ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਦੋਸਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਮਾਰ ਧਾੜ ਕੀਤੀ ।

ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ੧੩੯੮ ਈ.

ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੈਮੂਰ (ਤਿਮਰ ਚਿੰਗ) ਆਪ ਵੀ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਚੜ ਆਇਆ । ਉਸ ਨੇ ੧੨ ਸਤੰਬਰ ੧੩੯੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਾਹੌਰ ਆ ਪੁਜਾ । ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਨੂਰ ਓਦੀਨ ਦੇ ਮਤਿਹਤ ਇਕ ਹਰਾਵਲ ਫੌਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸ਼ਹਾਬ ਓਦੀਨ ਮੁਬਾਰਕ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ ਗੁਜਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜੀ । ਮੁਬਾਰਕ ਖਾਂ ਵੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਤੀਕ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ।

ਮੁਬਾਰਕ ਖਾਂ ਦਾ ਚਨਾਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ

ਗਵਰਨਰ ਮੁਬਾਰਕ ਖਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਉਜਾੜ ਥਾਂ ਤੇ ਸੌਰਚੇ ਗੜ ਦਿਤੇ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪੁਟ ਲਈ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਕਿਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਲੇ ਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠਾ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਵਾਰ ਵਾਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜੋ ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਹਰ ਵਾਰ ਰੋਕ ਲਏ ਨਾ ਕਿ ਵਲ ਹਮਲੇ ਹੋਕੇ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਸਪਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ।

ਪਸਪਾਈ

ਅੰਤ ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਇਕਠੀ ਕਰਕੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਵਡਾ

ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ । ਮੁਬਾਰਕ ਖਾਂ ਵੈਰੀ ਦੀ ਐਡੀ ਵਡੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਡਰ ਗਿਆ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਖੜਾਨੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੁਫੀਆ ਹੋਰ ਉੱਤੇ ਦਰਿਆ ਲੰਘਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਲੇ ਬੰਦ ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਕਿਸਮਤ ਉਤੇ ਛੱਡ ਗਿਆ । ਫੌਜ ਨੇ ਜਦ ਡਿਠਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਲੀਡਰ ਆਪ ਦੀ ਨਸ ਗਿਆ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਬਿਨਾ ਸ਼ਰਤ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ।

ਫਤਹ ਪਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਤੈਮੂਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਚਲ ਕੇ ਉਸ ਥਾਂ ਉਤੇ ਪੁਜਾ ਜਿਥੇ ਚਨਾਬ ਅਤੇ ਗਵੀ ਦਰਿਆ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ । ਉਹਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਪੁਲ ਠਾਹੀਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਏਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਨਗਰ ਤਲੰਥਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ।

ਤਲੰਥਾ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿ ਆਮ

ਫੌਜ ਪਾਸ਼ ਰਸਦ ਮੁਕ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਰਸਤ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਫੌਜੀ ਪਾਰਟੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗਈ । ਪਰ ਬੇਸਬਰੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਹੈੜਿਆ ਉਹ ਸਭ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਇਸ ਖਿਅਲ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਰੁਕ ਨਾ ਜਾਏ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਤਲੰਥਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਵਲ ਖ਼ੁਰ ਬੋਲ ਦਿਤਾ । ਏਥੇ ਗਖੜਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ । ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਐਨੀ ਰੂ ਰਸਦ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਉਥੇ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਰਸਦ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨਗਰ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ।

ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰਨਾ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਭੇਜੀ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਮੁਲਤ ਨੂੰ ਤੇ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਰਸਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਉਕੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਫੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਤੇਮੂਰ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਜਧਨ (ਪਾਕਪਟਨ) ਇਸ ਲਈ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਸ਼ਕਰ ਗੰਜ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਇਥੋਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕ ਹਮਾਲਾਆਵਰ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਏ।

ਭਟਨੇਰ ਵਲ ਕੂਚ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਭਟਨੇਰ ਵਲ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅੱਖਿਆਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉਪਰ ਵੀਪਾਲਪੁਰ ਤੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਸੁ ਵਧ ਆ ਰਹੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਤੋਂ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅੰਨੀ ਖੜਕਤ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਡਰੇ ਲਾਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਲੋਕ ਤੇਮੂਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਚ ਸਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਮੂਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਹਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਫਵਰਨਰ ਭਟਨੇਰ ਨ ਚੋੜਾ ਜਿਹਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮ ਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਲੈ ਕੇ ਵੀਰੀ ਤੇ ਅੰਨਾ ਦਬਾਉ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਤੇਮੂਰੀ ਫੌਜਾਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੁਹਰੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ। ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਹਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਗੱਲੀ ਗੱਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁਣ ਦੁਣ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਘੱਟਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਤੇਮੂਰ ਮਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ-ਬੰਦ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਤੇਮੂਰ ਨੂੰ ੩੦੦ ਅਰਬੀ ਘੋੜੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ। ਜਿਸ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿਤਾ। ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਸੁਲੇਮਾਨ ਮਾਰ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਅਲਾਹਦਾਦ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ 11 ਮੰਟਾਂ ਸਕਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ੫੦੦ ਵਸਨੀਕ ਜਾਨਾਂ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ

ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਠਸਾਰਵਾਈ ਆਪਣੀਆਂ ਆਖਾਂ ਨਾਲ ਡਿੱਠੀ ਤਦ ਉਹ ਇਸ ਦਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਬੜੇ ਡਰੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਵੀ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਤ ਉਹ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਭੁਝੇ ਬਘਿਆੜਾਂ ਵਾਂਗ ਲਹੂ ਦੇ ਤਿਹਾਏ ਮੁਗਲਾਂ ਉਪਰ ਟੁਟ

ਕੇ ਜਾ ਪਏ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਾਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ। ਉਹ ਨਿਯਮਤ ਜੰਗ ਦ ਆਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਤੇਮੂਰ ਦੀ ਜਬਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੇਤੀ ਹੀ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਇਕ ਨੂੰ ਦੁਣ ਦੁਣ ਕੇ ਮਾਰਿਆ।

ਭਿਆਨਕ ਕਤਲਿਆਮ

ਕਤਲਿਆਮ ਦਾ ਇਹ ਦਰਿਸ਼ ਬੜਾ ਹੀ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਰੁਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਤੇਮੂਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੇ "ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਅਗ ਦਾ ਭਬੂਕ" ਦਸਿਆ ਹੈ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਵਈਏ ਤੇ ਅੰਨਾ ਭੜਕਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਭਟਨੇਰ ਦੇ ਇਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ। ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਰਾਖ ਦਾ ਦਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਰਸੂਤੀ ਉਪਰ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਫਤਹ ਆਬਾਦ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਖੂਬ ਲੁਟਿਆ। ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਜਪੁਰ, ਆਹਰੂਨੀ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਟ ਪੁਟਕੇ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਤੁਹਾਨਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਦੇਸ ਦਾ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਕੀਮ ਇਰਾਕੀ ਦੇ ਮਾਹਿਰਿਤ ਪ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੇ ਜਿੰਨਾਂ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਸਾਮਾਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ

ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਖ ਵਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਜਾ ਮਚਾਈ। ਉਹ ਜ਼ਿਥੇ ਵੀ ਗਏ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਤੇ ਅੱਗ ਲੈ ਕ ਗਏ। ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਪਾਠੀਪਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੰਨੀ ਦ ਕਿਲ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਤੇਮੂਰ ਦੀ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੇਮੂਰੀ ਫੌਜ ਦੇਖ ਭਾਲ ਲਈ ਦਿਲੀ ਵਲ ਵਧੀ। ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮਹਿਮੂਦ ਤੁਗਲਕ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਸਮੇਤ ੫੦੦੦ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਅਤੇ ੨੭ ਹਾਥੀ ਲੈ ਕ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜਾ ਹੱਥੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਪਿਛੇ ਧਕ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਵਡਾ ਅਫਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸੇਫ ਬੰਗ ਕੋਦ ਕਰ ਕੇ ਤੇਮੂਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਕ ਲਖ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ

ਤੇਮੂਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਲਖ ਉਹ ਕੈਦੀ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਿਨ ਇਹਨਾਂ ਬਦਕਿਸਮਤ ਲੋਕਾਂ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਜ਼ੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਤੇਮੂਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੀ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ੧੨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵਧ ਉਮਰ

ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੋਈ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤੁਰਤ ਪਾਲਣਾ ਬਰਦੇ ਹੋਏ ਲਗਪਗ ਸਭ ਕੋਈਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਦਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਫੌਜ਼ਾ ਬਾਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ੧੩ ਜਨਵਰੀ ੧੩੯੯ ਈ.

੧੩ ਜਨਵਰੀ ੧੩੯੯ ਈ. ਤੈਮੂਰ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾ ਰੋਕਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੇ ਵਿਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਵਿਰੋਧਾ ਬਾਦ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਮੋਰਚੇ ਲਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਬੈਲੀ ਨੂੰ ਇਕ ਖ ਦੀ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੇਰੀ ਵਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਉਸ ਨੇ ਯੋਗ ਵੰਗ ਨਾਲ ਪੋਦਲ ਫੌਜ ਦੀ ਕਤਾਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜੋਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ੧੫ ਜਨਵਰੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਸੂਝ ਹੈ ਪਰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਜੋਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਈਸ਼ਵਰ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਕੇ ਜੰਗ ਲਈ ਸਫ ਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਅਗੇ ਵਧੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਹ ਮਹਿਮੂਦ ਆਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਲਾਹ ਕਾਰ ਸਹਾਇਕ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹਮਲੇ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਐਨਾ ਭੈ ਭੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਵੱਝ ਪਏ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲਬਲੀ ਮਚਾ ਦਿਤੀ। ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਇਸ ਗੜ ਬੜ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਵੇਰੀ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਮੱਠ ਕੇ ਉਠ ਨਸੇ। ਤੈਮੂਰ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਨਸਈ ਹੋਈ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਵਿਲੀ ਦੇ ਬਹਿਰੀ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਹਿੰਦ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਸ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਜਾ ਵਛਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪਾਵੰਤੇ ਵਿਜਈ ਨਾਲ ਆਣ ਮਿਲੇ। ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਰਖਿਆ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਖਿਰਾਜ ਭਰਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ।

ਤੈਮੂਰ ਹਿੰਦ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ

ਅਲਮੇ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਹਿੰਦ ਦ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ।

ਦਿਲੀ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਨਸ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਵਡੀ ਮਸੀਬਤ ਸਿਰ ਤੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਮੁਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਤਾਵਾਨ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਮੌਜਿਸਟਰੇਟਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਕੁਛ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤ ਮਾਲਦਾਰ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਨੇ ਤਵਾਨ ਦਾ ਹਿਸਾ ਵੰਟ ਤੋਂ ਵਿਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਅਮੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਿਲੀ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਦੁ ਤਾਵਾਨਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਵਿਚ ਮੌਜਿਸਟਰੇਟਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਿਹਾ ਕਿ ਵਤਹ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦਾ ਵਸਤੂਰ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕੰਪਾਵਚ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਸਿਆ ਫਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾਅਵਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੂੰ ਰਜ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ।

ਸਿਹੜੀ ਫੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭੇਜੀ ਸੀ ਉਸਨੇ ਬੜੀ ਬੰਦਨੀ ਫੈਲਾਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਫੌਜ ਨੇ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਗਲ ਤੋਂ ਤੈਮੂਰ

ਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਿਆਦਤ ਵਿਚ ਕੁਝਾ ਹੋਇਆ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਮਨਾ ਹਿਹਾ ਸੀ ਵਹਿਸ਼ੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਬਿਨਾ ਰੋਕੇ ਟੋਕ ਦੇ ਜਾਰੀ ਰਖੇ। ਹਿੰਦੂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵੀ ਲੁਟ ਲਈ ਗਈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਮੁਸੀ ਫੌਜ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਨ ਬਚ ਸਕੇ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਭਰ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ, ਆਪਣੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਜੇ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਲੈ ਕੇ ਵੇਰੀ ਉਪਰ ਉੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ।

ਦਿਲੀ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ ਤੇ ਲੁਟ ਮਾਰ

ਇਸ ਤੇ ਕਤਲਿਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਟ ਲੁਟ ਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁੜਦਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾਗ ਗਏ ਤੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗ ਤੁਰੀਆਂ। ਬੜੀ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਮਚੀ, ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਰਬਾਦੀ ਹੋਈ ਜਿਸਦੀ ਮਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਦਿਲੀ ਦ ਮਰਦਾ ਦੀ ਇਸ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਸਖਤ ਜਾਣ ਤੇ ਨਿਕਦਾਭ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਕੋਈ ਪਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਥ ਬੇਅੰਤ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲਗਾ।

ਤੈਮੂਰ ੧੫ ਵਿਨ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਫਿਰੋਜ਼ ਦੀ ਬਣਵਾਈ ਹੋਈ ਮਸੀਤ ਦੀ ਬਾਨ ਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਗੁਲਕ ਰਾਜ ਦੀ ਇਸ ਯਾਦਗਾਰ ਉਪਰ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਨਿਯਮ ਦਰਜ ਸਨ। ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਰਾਜ (ਮਿਸਤਰੀ) ਤੇ ਕਾਰੀਗਰ ਸਮਰ ਕੰਦ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਥੇ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਸੀਤ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤੈਮੂਰ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ।

ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣਾ

ਉਸ ਨੇ ਮੋਰਠ ਉਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਕਿਲੇ ਬੰਦ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀਪਾਲਪੁਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਨੇ ੧੩੯੬ ਵਿਚ ਉਥੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਮੇਵਾਤ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ ਸੀ। ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਸੁਣ ਕੇ ਉਥੋਂ ਜੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ।

ਜੰਮੂ ਦੀ ਜਿੱਤ

ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਗੜ੍ਹ ਫਤਹ ਕੀਤੇ। ਫੇਰ ਜੰਮੂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਸ਼ਖਾ ਗਖੜ ਦੇ ਭਾਈ ਜਸਰਤ ਨੇ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ। ਸ਼ਖੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਵਿਸ ਘਿਣਤ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਬੜੀ ਸ਼ਰਮ ਵਵਾਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਸੇਖਾ ਗਖੜ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ, ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਤੇ ਮੌਤ

ਅਮੀਰ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭੈੜੀ ਦਸ਼ਾ ਵਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਉਦੋਂ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿਤਾ ਜਦ ਉਹ ਜਮ੍ਹੂ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੇ ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਲਾਹੌਰ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਖ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀ ਲਾ ਕੇ ਅਮੀਰ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਵਿਜਈ ਦੀ ਦੇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ

ਜਮ੍ਹੂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੜਾਓ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਿਯਤ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ, ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਈਪਾਲਪੁਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਆਪ ਕਾਬਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਮਰਕੰਦ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧ ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਬਦਅਮਨੀ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਿਲੀ ਫੇਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਵਸਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਾਈ ਤੇ ਫਤਹਿ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਬਾਹਜ਼ਾਦਾ ਨਸਰਤ ਬਾਹ ਨੇ ਮੇਰਠ ਤੋਂ ੨੦੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਰੋਧ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ

ਫੇਰ ਸਾਮਾਨੇ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ

ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਇਸ ਲਈ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਰਾਜ਼ਾਰ ਬਣਾਏ। ਇਸ ਸਾਂਝੀ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਤਲੇਬੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਰਾਏ ਦਾਉਦ, ਕਮਲ ਖਾਂ ਅਤੇ ਰਾਏ ਹੱਬੂ, ਪੁਤਰ ਰਾਏ ਰੱਤਾ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸਭ ਉਤਰੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਈਪਾਲ ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਠੋਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅਜ਼ਦਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ੧੮ ਨਵੰਬਰ ੧੪੦੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਪਸਪਾ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਗਈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਦਿਲੀ ਵਾਪਸੀ

ਇਸ ਜੰਗ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿਲੀ ਪੁਜੀ। ਇਸ ਤੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਅਤੇ ਅਖਤਿਆਰ ਖਾਂ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਥ ਫੌਜੀ ਕਮਾਨ ਸੀ। ਮਹਿਮੂਦ ਤੁਗ਼ਲਕ ਨੂੰ ਕਨੌਜ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਏਸੇ ਬਖਾਰ ਨਾਲ ਫਰਵਰੀ ੧੪੧੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ - ੫ ਸਾਲਾ ਹਕੂਮਤ ਮਗਰੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਹਾਬ ਉਦੀਨ ਗੌਰੀ ਦੇ ਜਾਂ ਨਸ਼ੀਨ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਟਕਰਨ ੮

ਸਯਦ ਖਾਨਦਾਨ

ਸਯਦ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ

ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੪੧੨ ਈ:

ਮਹਿਮੂਦ ਤੁਗ਼ਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ, ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਅਫਗਾਨ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਜੋ ਅਮਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕਤਰ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਸਵਰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਥਾਪ

ਕੇ ਅਜੀਜ ਉਲ ਮੁਮਾਲਕ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਤਖਤ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਆਨੌਲ ੧੪੧੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਕਾ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਜਲਾਵਤਨ ਹੋਣਾ

ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਰਾਜ

ਧਾਨੀ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਨੇ ੬੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸੁਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ ਜੋ ਈਨੇ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ੪ ਜੂਨ ੧੪੧੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਉਹ ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਸਯਦ ਸੀ ਅਤੇ ਮਲਿਕ ਸੁਲੇਮਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤ। ਮਲਿਕ ਸੁਲੇਮਾਨ ਮਲਿਕ ਮਰਦਾਨ ਦੌਲਤ ਜੋ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾ। ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਸੂਬੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ, ਦਾ ਗੋਦੀ ਲਿਆ ਪੁੱਤ ਸੀ। ਮਲਿਕ ਦੌਲਤ ਮਰਦਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਮਲਿਕ ਸ਼ੇਖ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ ਜਿਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਲਿਕ ਸੁਲੇਮਾਨ ਉਹਦਾ ਜਾਨ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਮਲਿਕ ਸੁਲੇਮਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤ ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ।

ਅਸੀਂ ਇਹ ਹਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੰਗ ਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਨਸ਼ਟਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦਾ ਭਰੋਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਤੇ ਬਹਾਲ ਹੋਇਆ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬਾ ਸਗੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵੀ ਉਹਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਦੇ ਹਥ ਉਤ੍ਰ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਪਕੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਤਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਹ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਉਹ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਇਹੋ ਯੋਗ ਸਾਤਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਖਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰੇ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਪੇਸ਼ ਰੋ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਰਹੇ। ਅਮੀਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਯਾਦ ਅਜੇ ਤੀਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਵਾਇਆ। ਜਦ ਤੈਮੂਰ ਮਰ ਗਿਆ ਉਸ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਦਾ ਨਾਮ ਖੁਤਬੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਰ ਕੰਦ ਵਿਚ ਖਰਾਸ ਪਚਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮਨੋ ਕਰ ਦਿਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅਜੇ ਵੀ ਹਉਆ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਲਿਕ ਤੋਹਫਾ ਨੂੰ ਤਾਜਕੁਲ ਮੁਲਕ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਮੁਤਬੰਨੇ ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਾਉਲ ਮਲਕ ਦਾ ਖਤਾਬ ਵੀ ਦਿਤਾ।

ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ੧੪੨੧

ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਰਿਹਾ। ਉਹ ੨੦ ਮਈ ੧੪੨੧ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸਤ ਸਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਉਹ ਬੜਾ ਉਸਤ ਤੇ ਟਫਲ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਤਨ ਤੇ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ, ਜੋ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਅਲਗ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਨਾਮਵਰੀ

ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਮ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਕਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਾਈ ਰਖੇ।

ਸਯਦ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ

ਸਯਦ ਮੁਬਾਰਕ ਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੪੨੧ ਈ.

ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਮੁਬਾਰਕ ਮੁਈਜ਼ ਉਦੀਨ ਅਬਦੁਲ ਫਤਹ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੁੱਲੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਮਲਿਕ ਰਸਬ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਖੜ ਕਬੀਲਾ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੇ ਭਾਈ ਜੱਸਾ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਟਾਟਾ (ਠਟਾ) ਵਿਚ ਹਮਲੇ ਤੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਮੂੰ ਤੀਕ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਉਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਸੇ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠ ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਦੀ ਨਿਯਤ ਧਾਤ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਡੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਿਆਰ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਫੌਜ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉਤੇ ਦਿਲੀ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਦਾਰ ਮਲਿਕ ਤੁਗਾਨ ਨੂੰ ਪਹਾੜਾਂ ਉਤੇ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਜਨਰਲ ਇਨਚੀਫ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ੧੪੨੧ ਈ.

ਇਸ ਫੌਜ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਫੇਰ ਜਾਹੰਗਿਰ ਉਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਾਇਆ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰ ਜ਼ੀਰਕ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾੜ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫਤਹ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਘਤ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਾਫੀਆ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹੁਣ ਬਰਸਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਇਸ ਬਾਰਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਫੌਜ ਕੁਝ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਰਹਿੰਦ ਤੀਕ ਅਪੜ ਗਈ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਜਸੇ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੀਕ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਸੇ ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਸਭ ਕਿਸਤੀਆਂ ਏਧਰ

ਐਧਰ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਰੁਕਣਾ ਪਿਆ ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਜ਼ੀਰਕ ਖਾਂ ਉਥੋਂ ਨਸ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਕਤੂਬਰ ੧੪੨੧ ਨੂੰ ਮਲਿਕ ਸਿਕੰਦਰ ਵਜ਼ੀਰ ਜ਼ੀਰਕ ਖਾਂ, ਮਹਿਮੂਦ ਹਸਨ, ਮਲਿਕ ਕਾਲੂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਉਮਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਬ ਹੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਗਖੜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜਿਹੜੀ ਜੇਗ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਗਖੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸੰਗ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਜਸਰਤ ਦਰਿਆ ਬਨਾਬ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਨਸ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਿਸਾਲ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪਿਆ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਉਥੋਂ ਤੀਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਉਥੋਂ ਵੀ ਨਸ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਮੁਹਰਮ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ (ਜਨਵਰੀ ੧੪੨੨)

ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੧੪੨੨ ਈ.

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਾ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਮੂਦ ਹਸਨ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਿਯਤ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਗਖੜਾਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੪੨੨ ਈ;

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਜੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਜਸਰਤ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਘੇਰ ਘੜ ਲਿਆ ਜੋ ਛੀ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਲਾਹੌਰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਸਭ ਜਤਨ ਅਸਫਲ

ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਫਤਹ ਪ ਉਣ ਦੇ ਸਭ ਜਤਨ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਘੇਰਾ ਚੁਕ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਲਾਨੌਰ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਜੰਮੂ ਉਤੇ ਜਾ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਸਾਲ ਤੀਕ ਪੁਚਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਰਾਜੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪਿਆ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਪੁਜੀ। ਜਸਰਤ ਉਥੋਂ ਪਸਪਾ ਹੋ ਕੇ ਬਿਸਾਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੁ ਆਪਣੇ ਲਈ ਫੌਜ ਫਰਤੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਮਲਿਕ ਸਕੰਦਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਹੋਰ ਕੁਮਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਮਲਿਕ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮਲਿਕ ਰਸਬ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਸਰਹਿੰਦ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸਬੰਧ ਜੋੜ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਜਸਰਤ ਵਿਰੁਧ ਫੌਜ ਕਸ਼ੀ ਕੀਤੀ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਸਰਤ ਨੂੰ ਭਾਰੀ

ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ। ਮਿਲਵੀਂ ਫੌਜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਬਨਾਬ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨੂੰ ਪਸਪਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਗਖੜ ਬਿਨਾ ਲੀਡਰ ਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਛਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਕਲਾਨੌਰ ਪੁਜਾ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਮੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵੀ ਆਣ ਮਿਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਗਖੜਾ ਦੀ ਇਸ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸੂਹ ਨਾ ਲਈ ਜੋ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚੁਣ ਚੁਣਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੇ ਵਿਧਲਾ ਹੋਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਲਾਹੌਰ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਵਜ਼ੀਰ ਮਲਿਕ ਸਿਕੰਦਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਜ਼ੀਰ ਮਲਿਕ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਉਤੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਥਾਪ ਕੇ ਮਹਿਮੂਦ ਹਸਨ ਨੂੰ ਦਿਲੀ() ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ।

ਗਖੜਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਹਲੇ

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵੇਰ ਸੀ ਕਿ ਜਸਰਤ ਗਖੜ ਫੇਰ ਮੈਦ ਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜੰਮੂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਾਏ ਭੀਮ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਲੁਟਿਆ। ਗਵਰਨਰ ਮਲਿਕ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਜਸਰਤ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨਸ ਗਿਆ। ਐਨੇ ਨੂੰ ਮੁਲਤ ਨ ਰਾ ਗਵਰਨਰ ਮਲਿਕ ਅਬਦੁਲ ਰਹਮ ਅਲਾ ਉਲ ਮੁਲਕ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮਹਿਮੂਦ ਹਸਨ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਲੀ ਮੁਗਲ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਮਿਰਜਾ ਗਵਰਨਰ ਕਾਬਲ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸੀ ਜਸਰਤ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਭਖੜ ਤੇ ਟਾਟਾ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸਤੰਬਰ ੧੪੨੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ ਤੇ ਮਲਿਕ ਸਿਕੰਦਰ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜ਼ੀਰਕ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਸਮ ਨਾਂ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਮਹਿਮੂਦ ਦੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਹੇਠ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕੁਮਕ ਭੇਜੀ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਮਲਿਕ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਜਸਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਹਾਰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਰਖਵਾ ਲਿਆ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਏਣ ਕੇ ਜਮਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

() ਇਹ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸ ਮਹਤਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਉਹ ਪਛਮੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਦਿਲੀ ਵਿਚਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਾਲੋਂ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਸਯਦਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਐਡੀ ਵਜ਼ੀ ਤਾਕਤ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਰਸਤਾ ਖੋਲਿਆ ਸੀ।

ਅਮੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਲੀ ਗਵਰਨਰ ਕਾਬਲ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ੧੮੨੯ ਈ:

ਸੰਨ ੧੮੨੯ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਲੀ ਗਵਰਨਰ ਕਾਬਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਗੁੱਬਰ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਠਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੂੰਸਾ ਫੇਰਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਲਿਕ ਸਿਕੰਦਰ ਗਵਰਨਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਸਿੱਤਨਾ ਤਾਵਾਨ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਇਲਾਕਾ ਆਇਆ, ਲੁਟ ਪੁਟ ਲਿਆ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ

ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਇਮਾਦਉਲ ਮੁਲਕ ਨੇ ਤਲੰਬਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਲੀ ਉੱਤੇ ਅਚਾਨਕ ਛਪਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ।

ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਖੂਨੀ ਜੰਗ ੧੮੩੦ ਈ:

ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਕੂਚ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਖੈਰਾਬਾਦ ਵਲ ਵਧੀ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਰੁਖ ਕੀਤਾ। ੨੯ ਮਈ ੧੮੩੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਦੂਰ ਖਾਂ ਗੁਜਰਾਤੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਫਤਹ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਇਲੀ ਓਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕੁਮਕ ਪੁਜ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਲੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਲੀਆਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਇਮਾਦਉਲ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਇਲੀ ਈਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਖੂਨੀ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਹਥ ਉੱਚਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਫਤਹਿ ਖਾਂ ਗੁਜਰਾਤੀ ਦੀ ਪੋਤ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕਾ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਅੰਨੇ ਦਰਿੜ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਲੜੇ ਕਿ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਛਿੱਕੇ ਛੁਟ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖਤ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ।

ਅਮੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਲੀ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਫਰਾਰੀ

ਵਿਜਈ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦਾ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਕਤਲ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਖੂਹੰਦੀ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਬੁਰਦੇ ਹੋ ਗਈ।

ਸੰਨ ੧੮੩੨ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਨਸਰਤ ਖਾਂ ਗੁਰਗੀਦਾਜ਼ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਫੌਰ ਪੰਜਾਬ ਉੱਪਰ ਮਲਿਕ ਨਸਰਤ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ੇਖ ਅਲੀ ਵਲੋਂ ਹਮਲੇ ਹੋਏ। ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹਮਲੇ ਬੜੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਅਫਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਨਸਰਤ ਖਾਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਲ੍ਹਾਬਾਦ ਲੋਧੀ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਾਗ ਫੌਰ ਈਮਾਦਉਲ ਮੁਲਕ ਦੇ ਹਥ ਸੌਂਪੀ ਗਈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਤਲ ੧੮੩੫ ਈ.

ਇਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਯਦ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਸੀਤ ਵਿੱਚ ਨਿਮਾਜ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਸੀਤ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਣਵਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੮ ਜਨਵਰੀ ੧੮੩੫ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ੧੩ ਸਾਲ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ

ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੮੩੫ ਈ.

ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਾਹ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਫਨਾਈ ਗਈ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸੁਵਰਗੀਬਾਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਸਰਵਰਉਲ ਮੁਲਕ ਜਿਸ ਦੀ ਗੱਦਾਰੀ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਨੂੰ ਖਾਨ ਜਹਾਨ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ੧੮੩੬ ਈਸਵੀ

ਸੰਨ ੧੮੩੬ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਲੰਗਾ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਉੱਪਰ ਉਸ਼ੇ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ; ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਏ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ

ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪਾਕੀਪਤ ਦੇ ਦੱਖਣ ਤੀਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵੀ ਮਨੌਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਹਿਸਾਮ ਖਾਂ ਡਿਪਟੀ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਾਮਲ ਗੁਲ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਵੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਤੋਂ ਵਿਰਵਿਆਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਰਾਜ ਲਈ ਖਤਰਨਾਕ ਸਾਬਤ ਹਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਈਆਂ।

ਰਾਜ ਦੀ ਭੈੜੀ ਦਸ਼ਾ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਰੋਕ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਬੇਰੋਜ਼ਗੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪਹਿਲ ਹੀ ਦਿਸ ਪਈ ਸੀ। ਜ਼ੋਨ ਪੁਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸ਼ਾਹ ਬਰਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਕਈ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਾਝਵੇ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ੧੮੪੦ ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਨਿਕਲਿਆ

ਪਰ ਨਿਰਬਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਰਦੇ ਮਾਰੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗਵਾਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹਿਲੋਲ ਵੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਦਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਪਿਛਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਥੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਨ ਜਹਾਨ ਦਾ ਖਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਸਗੋਂ ਉਸ ਆਪਣਾ ਮੁਤਬੰਨਾ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਬਹਿਲੋਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ

ਸੰਨ ੧੪੬੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪਿੰਹੋਲੋਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਏਠਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਸਰਤ ਗਖੜ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ ਪਰ ਬਹਿਲੋਲ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੰਗ ਛੇੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਤਰਾਦਾਰੀ ਗੰਢ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨ ਕਬੀਲੇ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਏ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਵੀ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਪਰ ਕੁਛ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਦਾ ਘੋਰਾ ਚੁਕਣਾ ਪਿਆ।

ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਮੌਤ ੧੪੪੫ ਈ.

ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸੰਨ ੧੪੪੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮੌਤੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਤਖਤ ਉਪਰ ਉਸਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਬੈਠਾ।

ਸਯਦ ਅਲਾ ਉਦੀਨ

ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਸਯਦ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਪਿਛੋਂ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਬੁਦਾਉਂ ਵਿਚ

ਲੈ ਆਈ। ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਰਾਜ ਕਾਜ ਵਲ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਐਸੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਉਸਾਰਨ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਦਾਅਵਤਾਂ ਉਡਾਨ ਵਲ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕਈ ਅਜ਼ਾਦ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਦਖਣੀ ਗੁਜਰਾਤ ਮਾਲਵਾ, ਜੌਨ ਪੁਰ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੂਬਾ, ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਪਾਣੀ ਪਤ ਤੀਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਬਹਿਲੋਲ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ ਕੇਵਲ ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੇ ਐਨਾਂ ਕਠ ਪੁਤਲੀ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਚਲਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਮੀਦ ਖਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪਾਣ ਪਤ ਲਾਹ ਦਿਤੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਸਭ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਬਾਗੀ ਹਰਮ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਰਾਜ ਤਿਆਗ ੧੪੫੦ ਈ :

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਇਹਨਾਂ ਘਰੇਲੀ ਟੰਟਿਆਂ ਵਲ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬਹਿਲੋਲ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਰਾਜ ਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ੧੪੫੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਜ ਤਖਤ ਤੋਂ ਵੱਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੌਤ ੧੪੭੮ ਸੰ :

ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਹੋ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਬੁਦਾਉਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਚਲਾਣਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸਤ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੁਦਾਉਂ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ੨੮ ਸਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ।

ਪਰਕਰਨ—੯

ਲੋਧੀ ਖਾਨਦਾਨ

ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ

ਬਹਿਲੋਲ ਦੇ ਪੂਰਵਜ

ਬਹਿਲੋਲ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇਰੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਸੋਦਾਗਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਲੋਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਬੀਰਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਵਪਾਰ

ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਹਿਲੋਲ ਦੇ ਦਾਦੇ ਮਲਿਕ ਬਹਿਰਾਮ ਨੇ ਫੀਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕਿਤਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਗਵਰਨਰ ਮਲਕ ਮਰਦਾਨ ਦੇਲਤ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁਤਰ ਸਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਮਲਿਕ ਸੁਬਤਾਨ ਨੇ ਖਿਚਰ

ਖਾਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਮੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਇਕਬਾਲ ਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬੜੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਖਾਈ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਵਰਿਆਮਗੀ ਤੇ ਪਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਦਾ ਖਤਾਬ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਚੇ ਉਚੇ ਔਹਦੇ ਮਿਲ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਮਲਿਕ ਕਾਲੇ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਹਾਕਮੀ ਮਿਲੀ। ਇਹੋ ਬਹਿਲੋਲ ਦਾ ਪਿਓ ਸੀ। ਮਲਿਕ ਕਾਲੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਕਾਨ ਡਿਗਣ ਨਾਲ ਮਰ ਗਈ ਪਰ ਜਰਾਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਬਚਾ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਬਹਿਲੋਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਪੇਟ ਚੀਰ ਕੇ ਜੀਉਂਦਾ ਹੀ ਕਢ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬੇੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮਲਿਕ ਕਾਲੇ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਬਹਿਲੋਲ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਪਲਕੇ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਈ ਵੀ ਇਸਲਾਮ ਖਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵੀ ਏਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਸਯਦ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਰੰਗੀਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹਿਲੋਲ ਦੇ ਹਥ ਗਵਰਨਮੈਂਟ ਕਿਵੇਂ ਆਈ ਇਹ ਗਲ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਸੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਬਹਿਲੋਲ ਨੇ ਮਦਯੂਤ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜੌਨ ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਜਦੋਂ ਜਹਿੰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਰਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੌਰਾ ੧੪੫੧ ਈ.

ਸੰਨ ੧੪੫੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ ਇਸ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਮੁਲਤਾਨ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਪਛਮੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਠਾਕ ਕੀਤਾ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਪਰ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਤਦ ਜਾ ਕੇ ਉਥੇ ਫੌਜਾਦ ਖਤਮ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਰਤੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਰੋਗ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ੧੪੯੮ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਲ ੩੮ ਸਾਲ ਤੇ ੮ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਵਾਰਤਾ

ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਵਾਨੀ ਸਮੇਂ ਬਹਿਲੋਲ ਸਾਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਸ਼ੈਵਾ ਪਾਸੋਂ ਅਖੀਰਵਾਦ ਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਉਹ ਉਸ ਵੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਦ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ, “ਕੋਈ ਹੈ ਜੋ ਦਿਲੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਲਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇਵੇ। ਬਹਿਲੋਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹਜ਼ਰਤ! ਮੇਰੇ ਪਾਸ ੧੬੦੦ ਹੇਠ ਜੋ ਮੇਰੀ ਸ਼ਿਦਗੀ ਦੀ ਬਚਾਈ ਹੋਈ ਪੁੰਜੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ੧੬੦੦ ਰੁਪਏ ਰਕਮ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਭੇਟ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਬਹਿਲੋਲ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਹਥ ਰਖ ਕੇ ਫਰਮਾਇਆ—“ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਬੇਟਾ!” ਅਰਥਾਤ ਜਾ ਬੇਟਾ ਤੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣੇਗਾ। ਜਦ ਬਹਿਲੋਲ ਦੇ ਮਿਤਰਾਂ

ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਦ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿਕਰਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਐਵੇਂ ਰਕਮ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਬਹਿਲੋਲ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕੁਛ ਪੁਵਾਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਤਾਂ ਦਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸਚ ਹੋਇਆ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮੌਦਾ ਮਹਿੰਗਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਸਚ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਦ ਵੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਤੋਂ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ।

ਬਹਿਲੋਲ ਦਾ ਚਲਨ

ਬਹਿਲੋਲ ਬੜਾ ਸਖੀ, ਨਰਮ ਸਭਾ ਤੇ ਨਿਆਈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਰਤਾ ਕਰਦਾ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਦਾ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ, “ਮੇਰੇ ਲਈ ਐਨਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਮੈਂਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਦਖਾਵੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੀ ਸੌਰ ਜਾਣੇਗਾ।

ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ

ਨਿਜ਼ਾਮ ਖਾਂ ਦੀ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗਦੀ ਨਬੀਨੀ

ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਖਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਵਰਨਣ ਯੋਗ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਬੁੰਧੋਲ ਖੰਡ ਦੇ ਹਿੰਦ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਉਤਰੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾਈ ਤੇ ਦੋਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜਸ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ। ਉਹ ਗਵਾੜੀਅਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗਲੇ ਦੀ ਸੋਜ਼ਬ ਦਾ ਐਸਾ ਰੋਗ ਲਗਾ ਜੋ ਜਾਨ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਟਲਿਆ।

ਮੌਤ ੧੬੧੭ ਈ

ਉਸ ਨੇ ੨੮ ਸਾਲ ਤੇ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ੧੪ ਦਸੰਬਰ ੧੬੧੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਨ

ਉਹ ਬੜਾ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਚ ਪਾਠ ਦਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਲਮਾਂ ਫਾਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਖੈਰਾਇਤੀ ਕੰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ “ਫਰਹੰਗ ਸਿਕੰਦਰੀ” ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਚੰਧੇ ਅਲਾਉਂਸ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗਰੀਬਾਂ ਗਰਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਵੰਡਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੈਰਾਇਤੀ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਦਰਬਾਰੀ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਤੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਤਦ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਆਖਦਾ ‘ਤੂੰ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਬ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ।’

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਰੁਧ ਤਅਸਬ

ਉਹ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਗਿਰਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਥਰਾ

ਵਿਚ ਐਨ ਅਸ਼ਨਾਨ ਘਾਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਸੀਤਾਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬਣਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਯਾਤਰੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮੇਂ ਦਾੜੀ ਤੇ ਸਿਰ ਨਾ ਮੁਨਾਏ।

ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ

ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੀ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਸ਼ਿਕਦਰ ਲੋਧੀ ਦੀ ਮੌਤ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦਾ ਪੁਤਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ ਹੋਇਆ। ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ।

ਬੋਚੈਨੀ ਤੇ ਬਗਾਵਤਾਂ

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਤਿਆਚਾਰ ਪੁਰਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੇ ਸਖਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵੈਰੀ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ। ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੀ ਬੋਚੈਨੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਈਸਰਾਏ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਨੇ ਵੀ ਬਗਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਵਖਰ ਤੀਕ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਸਾਂਭ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦਾ ਚਾਚਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲਾ ਉਦੀਨ, ਜੋ ਕਾਬਲ ਨਸ ਗਿਆ ਸੀ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆਂ। ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਵਲ ਵਧੇ ਤਾਂ ਜੁ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਨਸਾਇਆ ਜਾਏ। ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਹਥ ਉਪਰ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰ ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਪਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਪਲਟ ਗਿਆ। ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਏਧਰ ਔਧਰ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਈਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ

ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸਫ ਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਾਥੀ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਵੈਰੀ ਉੱਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਲੋਂ ਬੜੀ ਕਟ ਵਚ ਮਗਰੋਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਅਫਰਾ ਤਫਰੀ ਵਿਚਾਲੇ ਨਸ ਉਠੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਗਈ ਇਸ ਹਾਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲਾ ਉਦੀਨ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਹਰਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ

ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਤੀਨਿਧ ਕਾਬਲ ਭੇਜੇ ਤਾਂ ਜੁ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਪੋਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਫੋਰਿਆ ਨੇ ਕੱਤਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਦੇ ਪਤਰ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ੧੫੨੬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਾਣੀ ਪਤ ਦੀ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਪਾਣੀ ਪਤ ਉਹੋ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਈ ਵਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਮੁਲਤਾਨ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਮੌਤ ੧੫੨੭ ਈ:

ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੁਧ ਵਿਚ ਜੋ ੨੧ ਅਪਰੈਲ ੧੫੨੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਬਾਬਰ ਦੀ ਫਤਹ ਹੋਈ। ਲੋਧੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਬਰਾਹੀਮ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਖਾਨਦਾਨ ਏਥੇ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੇ ੨੦ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਧੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ੧੪੫੦ ਤੋਂ ੧੫੨੬ ਤੀਕ ਅਰਥਾਤ ੭੫ ਸਾਲ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ।

ਪਟਕਰਨ-੧੦

ਮੁਗਲ ਖਾਨਦਾਨ

**ਜ਼ਹੀਰ ਉਦੀਨ ਬਾਬਰ
ਬਾਬਰ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ**

ਬਾਬਰ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੇ ਉਮਰ ਸ਼ੇਖ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਕੁਤਲੁਘ ਨਗਾਰ ਖਾਨਮ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਨੀ ਨਸਲ ਵਿਚੋਂ ਸੀ।

ਬਚਪਨ

ਏਸ਼ਿਆਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਹਸਤੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਜੇ ਉਹ ੧੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੂਦੀਜਾਨ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ। ਉਮਰ ਸ਼ੇਖ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਕਬੂਤਰ ਘਰ ਤੋਂ ਡਿਗ ਪੈਣ ਨਾਲ ਮੌਤ ਹੋ

ਗਈ ਤਦ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗਈ ਉਪਰ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ

ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ਹੀਰ ਉਦੀਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਗਈ ਸੰਭਾਲੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਨੇ ਸਮਰ ਕੰਦ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਛੋਟੇਰੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਿਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਖ ਸਕਿਆ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਜਿਤਿਆ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦ ਬਾਰੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਇਰਾਦੇ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਸੁਰਖਿਅਤ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਮੁਦਤ ਤੋਂ ਦਿਲੀ-ਰੀੜ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਤਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਵੀ ਉਥੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰੇ।

ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ੧੫੧੯

ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ੧੫੧੯ ਈ: ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਆਪੜ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਰੇ ਵਿਚ ਆਣ ਭੇਰੇ ਲਾਏ।

ਭੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਖਰਾਜ

ਏਥੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਲੁਟ ਨਹੀਂ ਮਚਾਈ, ਸਗੋਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਉਤੇ ਖ ਲਖ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖੀ ਦਾ ਤਾਵਾਨ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਭੇਰਾ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਦੂਤ ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੂੰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸ ਦੇ (ਬਾਬਰ ਦੇ) ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੀ ਇਹ ਠੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਸੂਬੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੁ ਸੰਗ ਫੋੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ।

ਹਿੰਦਾਲ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦਾ ਜਨਮ

ਏਸੇ ਥਾਂ ਉਤੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਪੁਜੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਬਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਹਿੰਦਾਲ ਰਖ ਦਿਤਾ।

ਚਨਾਬ ਵਲ ਪੇਸ਼-ਕਦਮੀ

ਉਸ ਨੇ ਚਨਾਬ ਤੀਕ ਵੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਆਪਣੇ

ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਸਨ ਬੋਗ ਅਤਕਾ ਨੂੰ ਇਸ ਜਿਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ।

ਗਖੜਾਂ ਦੀ ਸੁਧਾਈ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗਖੜਾਂ ਨੂੰ ਜੋਧਣ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੀਰ ਹਾਲਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਤੇ ਜਾ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਏਥੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਦੋਸਤ ਬੋਗ ਨੇ ਗਖੜਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤਾ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਨੱਸਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਨੱਸ ਗਏ। ਦੋੜਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਖੜ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਬੀਰ ਹਾਲੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਬਣਾ ਕੇ ਪਿਛੇ ਛਡਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਦੂਜੀ ਮੁਹਿੰਮ ੧੫੧੯

ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅਧ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨਾ।

ਯੂਸਫਜ਼ਈਆਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਯੂਸਫਜ਼ਈਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਦਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਲਟਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪਛਾਂਹ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਏ। ਪਛਾਵਰ ਪੁਜ ਕੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਾਈ ਅਤੇ ਉਥੇ ਸਰਹੰਦੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਕਿ ਸੁਲਤਾਨ ਸਯਦ ਸ਼ਾਹ ਕਾਸ਼ਗਰ ਨੇ ਬਦਖਸ਼ਾਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਖ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਪਿਛੇ ਛਡਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਚਲਾਏ ਅਤੇ ਆਪ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਤੀਜੀ ਮੁਹਿੰਮ

ਸੰਨ ੧੫੨੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਭੁਗਤ ਸਵਾਰੀ। ਫੇਰ ਸਿਆਲਕੋਟ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਕਤਲ ਆਮ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਕਤਲਿਆਮ

ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਸਯਦ ਪੁਰ ਘਟ ਖੁਸ਼ ਕਿਸਮਤ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਾ ਨਿਰਦੇਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਆਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਕਿ ਕੰਪਾਰ ਵਲੋਂ ਫੌਜ ਨੇ ਕਾਬਲ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਹਾਰਾਂ ਫੇਰ ਵਤਨ ਵਲ

ਮੋੜਨੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਸਾਇਆ ਸਗੋਂ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਬੇਰਾ ਅਰਬਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵੇਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਭਖੜ ਵਿਚ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲਈ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਬੇਦਖਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਵਡੇ ਪੁਤਰ ਹੁਮਾਯੂੰ ਦੇ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਦੂਜੇ ਵੱਡੇ ਕਾਮਰਾਨ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਚੌਥੀ ਮੁਹਿੰਮ ੧੫੨੪ ਈ

ਸੰਨ ੧੫੨੪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਵਲੋਂ ਇਕ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਕਾਬਲ ਪੁਜ ਕੇ ਬਾਬਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸਦਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤਦ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਬਾਬਰ ਦਾ ਖਤ ਪੱਤਰ ਲਾਹੌਰੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਾਲ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਜ਼ਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਬਕਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਬਲੋਚੀਆਂ ਪਾਸ ਪਨਾਹ ਲੈਣੀ ਪਈ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਗਖੜਾਂ ਦੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਦਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਰਕਾਵਟ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਿਹਾਰ ਖਾਂ ਲੋਧੀ, ਮੁਬਾਰਕ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਅਤੇ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਲੁਹਾਨੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਤੇ ਜਿੱਤ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਣੀ ਸੰਗ ਹੋਈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਣੀ ਪਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਗਈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨਸ਼-ਗਈ।

ਮਕਾਨ ਸਾੜ ਦਿਤੇ

ਬਾਬਰ ਵਿਆਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਆਮ ਦਸਤੂਰ ਮੁਜਬ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੀਕ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਵਿਰੁਧ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚਲੀ ਫੌਜ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚਲੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਹ ਤਿੰਨ ਪੁਤ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਆਣ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਲੋਚੀਆਂ ਪਾਸ ਪਨਾਹ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਲੰਧਰ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰੀ ਜ਼ੁਆ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ

ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਰਰਵਾਈ ਨਾਲ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਲਾਭਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਹੁਣ ਇਹੋ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਏ।

ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਉਸ ਨੇ ਹੁਣ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਉਸ ਸਕੀਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਮੀਰ ਅਬਦੁਲ ਅਜੀਜ਼ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਖਸਰੋ ਗੋਕਲਤਾਬ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਗਵਰਨਰ, ਬਾਬਾ ਖਸਕਾ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਦੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਅਲਾਉਦੀਨ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ, ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਤਾਜਕ ਕਲਾਨੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਰ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਰ ਦੀ ਗੋਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਸਮੇਂ ਅਲਾਉਦੀਨ ਨੇ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਗਾਲੀ ਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਪੰਜਵੀਂ ਮੁਹਿੰਮ ੧੫੨੫ ਈ:

ਪਰ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਮਲਾਆਵਰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਏ। ਜਦ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਇਸ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਹਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਪੰਜਵਾਂ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਹੁਮਾਯੂੰ ਬਦਖਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਖਵਜਾ ਕਲਾਂ ਗਜ਼ਨੀ ਤੋਂ ਅਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ੧੦ ਦਸੰਬਰ ੧੫੨੫ ਈ: ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਵਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਵੱਡੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸੀ।

ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕੂਚ

ਉਸ ਨੇ ੧੩ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ੧ ਲਖ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਤੇ ੧੦੦ ਠਾਥੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਨੀਪਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ।

ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਸਖਤ ਜਾਨ ਵਸਨੀਕ ਆਪਣੇ ਸੂਰਬੀਰ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਆਗੂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਜਾਨਾਂ ਹੀਲ ਕੇ ਲੜੇ। ਪਰ ਅਫਗਾਨ ਸੰਗ ਦੇ ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਅਗਿਆਤ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਤੇ ਫੈਲਾ ਕੇ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਛੁਟਦੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਨੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਅਗ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਕਾਲਮਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਤੀਕ ਅਪੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਖਲ-ਬਲੀ ਮਚਾ ਦਿਤੀ। ਪਸਪਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਅਫਗਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ।

ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਤਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦੇ

ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਕੇ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੀਕ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹਾਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫੌਜ ਮਾਰੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਵੀ ਕਤਲ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਣ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ ੧੬ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਤੁਰਤ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਗਰੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ।

**ਵਿਜਈ ਬਾਬਰ ਦਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ
ਅਪਰੈਲ ੧੫੨੬ ਈ.**

ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਜਈ ੨੨ ਅਪਰੈਲ ੧੫੨੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੇਖ ਜ਼ਿਆ ਉਦੀਨ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਥੋਂ ਆਗਰੇ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਇਨਾਮਾਂ ਦੀ ਵੰਡ

ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੀ ੯ ਮਈ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ੩ ਲਖ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇਨਾਮ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਹਮਯੂੰ ਨੂੰ, ੨ ਲਖ ਰੁਪਏ ਤੇ ੪ ਵਾਲਾਂ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਾਈ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਨਾਮ ਵੰਡੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ੇਰਾਗਰ ਵੀ ਇਨਾਮਾਂ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਸਮਝੇ ਗਏ ਜਿਹੜੇ ਉਹਦੇ ਕੰਪ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਕਾਬਲ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਵੰਡ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਹੜੇ ਇਨਾਮ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਸਨ। ਸਮਰ ਕੰਦ, ਖੁਰਾਸਾਨ, ਕਾਸ਼ਗਰ, ਇਰਾਕ, ਮਕੇ, ਮਦੀਨੇ ਕਰਬਲਾ, ਨਜ਼ਫ, ਮਸ਼ਹਦ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮੁਕਦਸ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਕਫਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਾਰੀ ਰਕਮਾਂ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਵੱਡੇ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਕਲੰਦਰ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਐਸਾ ਮਨੁਖ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਭ ਖਰਚ ਜਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਕਲ ਲਈ ਕੁਛ ਬਚਾ ਕੇ ਨਾ ਰਖੇ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੰਗੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ

ਸੰਨ ੧੫੨੯ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਖਿਲਜੀ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਲੋਧੀ ਵਿਰੁਧ ਵੀ ਜੰਗ ਛੇੜੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਲਕਬ ਧਾਰ ਕੇ ਬਨਾਰਸ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਇਕ ਲਖ ਫੌਜ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਅਵਧ ਨੂੰ ਵੀ ਵਤਰ ਕੀਤਾ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਸੰਖਯ ਜਿਹ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਖੂਸ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਵਤਰ ਕਰ ਲਏ।

ਬਾਬਰ ਦੀ ਮੌਤ ੧੫੩੦ ਈਸਵੀ

੨੬ ਦਸੰਬਰ ੧੫੩੦ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ੫੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ, ੩੯ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਰ ੨੬ ਦਸੰਬਰ ੧੫੩੦ ਈ.

ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲੇ ਹਮਾਯੂੰ ਸ਼ਖਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਨਾ ਬੀਮਾਰ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜੀਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਬਾਕੀ ਨ ਰਹੀ। ਜਦ ਹਕੀਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾ ਇਲਾਜ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਤਦ ਪਿਤਰੀ ਸਨੇਹ ਵਸ ਬਾਬਰ ਨੇ ਉਸ ਬੀਮਾਰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਚਾਰਪਾਈ ਉਦਾਲੇ ਤਿੰਨ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਆ ਮੰਗੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਰੋਗ ਉਸ ਨੂੰ ਲਗ ਜਾਏ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨਿਘਰਨੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਜੋ ਨਿਘਰਦੀ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਅੰਤ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਵਿਥਿਆ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਖ ਵਖ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਤ ਪੁਸ਼ਤੀ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਪੈਣ ਪਾਣੀ ਨੇ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿਹਤ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਅਨੱਖੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਬਾਬਰ ਦੀ ਵਸੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੀ ਮਿਤਕ ਦੇਹ ਕਾਬਲ ਪੁਚਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਵਗਦੀ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਸ ਵਾਲੇ ਉਸ ਮਕਬਰ ਵਿਚ ਦਫਨਾਈ ਗਈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੀ ਅੰਤਮ ਆਰਾਮ ਗਾਹ ਲਈ ਬਣਾ ਰਖੀ ਸੀ। ਇਹ ਮਕਬਰਾ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਬਾਂਗ ਬਗੀਚਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਏਥੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੌਰ ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਇਉਂ ਦਰਜ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਰਸ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਵਰਗ ਵਿਚ ਵਾਸਾ ਦੇਵੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ੬ ਮੁਹਰਮ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦ ਗੇੜ ਵੇਖੋ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ੬ ਮੁਹਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਤੇ ਇਹ ਲਿਖਾਰ ਦਰਜ ਹੈ—

ਬਰੋਜਿ ਸ਼ਸ ਮੁਹਰਮ ਜ਼ਾਦ ਆਨ ਸੁਦ ਮੁਕਰਮ
ਤਾਰੀਖ ਵਫਾਤਸ਼ ਹਮ ਆਮਦ ਸ਼ਸ ਮੁਹਰਮ

ਅਰਥਾਤ ੬ ਮੁਹਰਮ ਨੂੰ ਨਾਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾਲ ਵਸ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਵੀ ੬ ਮੁਹਰਮ ਸੀ।

ਚਲਨ

ਜਿਹੜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਏਸ਼ਿਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਬਾਬਰ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਸਫਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਜਮੀਂਦਾਰ ਲੜਾਕਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸੂਬ ਬੂਬ ਦਿਤੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਫਲ ਜਰਨੈਲ ਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵਿਚ ਹੋਣੀ ਅਵਸ਼ਰ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਸੋਹਣੀ ਸ਼ੈ ਦਾ ਕਦਰ ਦਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤੁਰਕੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਆਪ ਲਿਖੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪੁਸ਼ਟ ਦੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਚੱਟੀ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਸ਼ੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਚੰਗੀ ਸੂਬ ਹਾਸ਼ ਰਸ ਅਕਲਮੰਦੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਨਿਆਮਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਣ ਵਾਲ ਸੁਭਾ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਖਾਨਿ ਖਾਨਾਂ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਪੋਤੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਫਾਰਸੀ ਉਲਥਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਵਿਚ ਵੀਰਿਆਮਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਿਦਤਾ, ਦੁਰਤੀ ਤੇ ਪਕਿਆਈ ਦ ਗੁਣ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹੋ ਗੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸੁਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਏਸ਼ਿਆਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤ ਦ ਐਨੇ ਬਪੌਕੇ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਬਲਣੇ ਪਏ ਹੋਣ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਲੜਕਾ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨੂੰ ਸਿਰ ਲਕੋਣ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤੀਕ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਫੌਜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਉਹ ਕਲਮਕਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਇਕ ਨੌਕਰ ਤੀਕ ਨ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਏਸ਼ਿਆ ਦਾ

ਸੂਰਬੀਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਮਧ ਕਾਲੀਨ ਸਮਾਂ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਤੀਕ ਉਸ ਦੀ ਭਾਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਬੜਾ ਸੁਟੱਖਾ, ਮਿਠ ਬੋਲੀ, ਟਿਲ ਦਾ ਸਖੀ, ਸਫ ਦਿਲ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਲਗਦਾ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨਵੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਗੌਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਉਹਨਾਂ ਵਜ਼ਈਆਂ ਤੋਂ ਅਡਾਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੀ ਕੀ ਔਕੜਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੇਕਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਦੀਆਂ ਬਣਾ ਰਖੀਆਂ ਸਨ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੁਲਮ ਤੇ ਪਾਪ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ। ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਦੰਗ-ਰਲੀਆਂ ਸਮੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਹੋਛ ਭਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ :-

‘ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਹੁਸੀਨ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਹੋਰ ਸਭ ਔਸ਼ ਮੈਂ ਜੁਤੀ ਨਾਲ ਠੁਕਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਐ ਬਾਬਰ! ਮੈਂ ਬਹਾਰਾਂ ਲੁਟ ਲੈਂ, ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਮੁੜ ਨਹੀਂ ਓ ਆਉਣੀ।’

ਬਾਬਰ ਬ ਔਸ਼ ਕੋਸ਼ ਕਿ,
ਆਲਮ ਦੁਬਾਰਾ ਨੇਸਤ।

ਐ ਬਾਬਰ! ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ ਮੇਜ਼ ਬਹਾਰਾਂ ਕਰ ਲੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁੜ ਇਹ ਜਵਾਨੀ ਲਭਣੀ ਹੈ।

ਨਸੀਰਉਦੀਨ ਹਮਾਯੂੰ

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦੌਰ

ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਜਾਨਸ਼ੀਨੀ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਪਰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਬੈਠਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਸਫਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਰਮ ਸੁਭਾ ਤਰਸ ਤੇ ਮਿਲਨਸਾਹੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।

ਜੋਤਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਨਾਲ ਪਿਆਰ

ਜੋਤਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਐਣ ਦਾ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਏ ਬਾਰੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਲ ਬਣਵਾਏ, ਹਰ ਇਕ ਹਾਲ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕ ਇਕ ਸਿਤਾਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਰਖਿਆ। ਉਹ ਹਫਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਵਾਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਤਾਰੇ ਦੇ ਦਿਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦਾ। ਫੌਜੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਮਹੀਬ ਹਾਲ ਵਿਚ, ਜੱਜ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬੁਧ ਹਾਲ ਵਿਚ, ਰਾਜਦੂਤਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਸੇਲਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਚੰਦਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਤੇ ਸਿਵਲ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਕਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਹਾਲ ਨੂੰ ਐਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਤੇ ਰੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸੇ ਸਿਤਾਰੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਰਗਟ ਹੋਵੇ। ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਵਰਦੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ।

ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਤਖਤ ਨਸ਼ੇਨ ਹੋਇਆਂ ਥੋੜਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਕਾਮਰਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ, ਜੋ ਕਾਬਲ ਤੇ ਕੰਧਾਰ ਦਾ

ਗਵਰਨਰ ਸੀ ਪੰਜ ਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਣ ਚਲਿਆ ਹੈ।

ਕਾਮਰਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲੀ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤੀ ਨਿਧ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ, ਪਸ਼ਾਵਰ, ਅਤੇ ਲਾਘਮਾਣ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹਮਲੇ

ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਬੁੰਧੋਲ ਖੰਡ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਚੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਦੁਨਾਰ ਉਫਰ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਉੱਪਰ ਵਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ; ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਪਠਾਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਨਾਲ ਖੂਨੀ ਲੜਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਛੀਨੋ ਹੋਏ ਵਖ ਵਖ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਅਤੇ ਬਗਾਵਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਅਮਨ ਚੰਨ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਵੀ ਗਦਾਰੀ

ਅਜੇ ਉਹ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਹੀ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਕਾਮਰਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦਾਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਉਹ ਦੇ ਲਈ ਨਵਾਂ ਸਿਰਦਰਦ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੰਨ ੧੫੩੯ ਵਿਚ ਕਾਮਰਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਚੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਹ ੧੦ ਹਫ਼ਾਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਵਲ ਵਧਿਆ ਇਹ ਉਹੋ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਰੁਹਤਾਬ ਵਿਚ ਜੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਫਖਰ ਉਦੀਨ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁਸ਼ਬੇ ਮਿਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਤੇ। ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਨਸ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਆ ਵੜਿਆ। ਜੁਲਾਈ ੧੫੪੦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਗਲ ਅਫਸਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਨ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਅਫਸਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਰਿਆ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਨਵੰਬਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਠਟਾ ਅਤੇ ਭਖੜ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮਾਰੂਥਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਮਾਰੇ ਫਿਰਨਾ

ਪਛਮੀ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚਲੇ ਕੂਚ ਵਿਚ ਹਿਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੁਖੜੇ ਪੂਰਬੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝਾਗੇ। ਮਾਰੂ ਥਲਾਂ ਦਾ ਸੜਦੀ ਬਲਦੀ ਰੇਤ ਵਿਚ ਐਸੇ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਮਾਰੇ ਮਾਰੇ ਫਿਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਥੇ ਨਾ ਪਾਣੀ ਲਭਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਰਖਤ ਦੀ ਛਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਭੁਖ ਤੇ ਤਪਸ ਹਰੇ ਵੰਗਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਬਕਾਣ ਤੇ ਭੁਖ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਜਲਾਵਤਨੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹਰਮ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਤੇ ਬਚਾ ਬਚੀ ਵੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਬਾਨਾਂ ਤੇ ਉਜਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਖੂਹ ਆਦਿ ਸਨ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਡਾਕੂਆਂ ਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ੇ ਜਮਾ ਰਖੇ ਸਨ। ਇਹ ਖੂਹ ਐਨੇ ਡੁੱਬੇ ਸਨ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦ ਡੋਲ ਕਢਣ ਲਈ ਲਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਿਚਣ ਲਈ ਬੈਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਪਾਣੀ ਦਾ ਡੋਲ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਤਦ ਵੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਬੈਤਾਂ ਵੀ ਬੈਲ ਹਿਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਏ। ਖ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਫਰ ਤੇ ਬਕਾਣ ਮਗਰੋਂ ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਕ ਖੂਹ ਉਤੇ ਪੁਜੀ। ਜਦੋਂ ਡੋਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਪਿਆਸੇ ਲੋਕ ਔਓਂ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ ਕਿ ਰਸੀ ਟੁਟ ਗਈ ਅਤੇ ਡੋਲ ਫੇਰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਜਾ ਪਏ ਕੁਛ ਉਹ ਬਦਨਸੀਬ ਬੰਦੇ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝੋਣ ਲਈ ਘੁਟ ਪਾਣੀ ਲਈ ਆਪੇ ਵਿਚ ਗੁਥਮ ਗੁਥਾ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਘੋੜਾ ਥਕ ਟੁਟ ਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ (ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ) ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਘੋੜਾ ਓਦੋਂ ਤੀਕ ਪਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਇਕ ਫੌਜੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੁਢੀ ਮਾਂ ਪਾਸੋਂ ਘੋੜਾ ਖਾਲੀ ਕਰਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਕਬਰ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ ੧੫੪੨ ਈਸਵੀ

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਬਿਆਬਾਨਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗਰਦੀ ਵਿਚਾਲੇ ਸੁਲਤਾਨਾ ਹਮੀਦਾ ਬਾਨੋ ਬੇਗਮ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਲੜਕਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਪੂਰਬ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਦੁਖਮਣ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਸੀਸਤਾਨ ਵਲ ਪਸਪਾਈ

ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਰਾਣਾ ਅਮਰ ਕੋਟ ਦੇ ਘਰ ਛੁਡਿਆ ਅਤੇ ਆਪ ਸੀਸਤਾਨ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ। ਆਰ ਕੋਟ ਦੇ ਦਰਗਾ ਬਾਜ਼ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭਾਈ ਕਾਮਰਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਜਾਨੀ ਵੇਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੰਧਾਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਛੁਡਣਾ ਪਿਆ।

ਪਰਕਰਨ-੧੧

ਸੂਰ ਖਾਨਦਾਨ

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਦਾ ਮੁਢ

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ ਫਰੀਦ ਸੀ। ਉਹ ਹਸਨ ਪੁਤਰ ਇਬਾਹੀਮ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਜੋ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਰੋਹ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸੂਰ ਕਬੀਲੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਫੌਜੀ ਨੌ-ਰੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਆ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਹਸਨ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਫਰੀਦ ਉਸ ਦੀ ਰਖਿਆ ਛੱਡ ਕੇ ਜੇਨ ਪੁਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿਪਾਹੀ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਮਾਲਉਦੀਨ ਦੀ ਸ਼ਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਉਸ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਚੰਗਾ ਬਿਦਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਦਰਿਆ ਖਾਂ ਲੋਹਾਨੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਪਾਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਬਿਹਾਰ ਨੂੰ ਵਿਜੇ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਖਿਤਾਬ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਅਵਸਰ ਉਪਰ ਜਦੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ ਤਦ ਫਰੀਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਹਾੜੀ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦੇ ਕਮਾਲ ਤੇ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਐਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਲ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਦਾ ਖਤਾਬ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਦਸ ਹੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲੋਹਾਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਸੁਲਤਾਨਾ ਲਾਭੋਂ ਆਪਣੇ ਨਾਬਾਲਗ ਬੇਟੇ ਦੀ ਰੀਜੈਂਟ ਨਿਯਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਚੌਕੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਵੀ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਜਾ ਪਈ ਜਿਸ

ਤੇ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਨੇ ਚੁਨਾਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਗਵਰਨਰ ਤਾਜ ਖਾਂ ਦੀ ਬੇਵਾ ਲਾਡੀ ਮਲਕਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਉਸ ਅਜਿਹੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਤਿਹਿਤ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਮਾਯੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਸੇਕੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਕੇ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਗੋਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਬੈਠਾ। ੧੫੩੯ ਸੰਨ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘੋਸ਼ਣ ਹੋ ਗਿਆ।

ਆਗਰੇ ਦੀ ਜੰਗ ੧੫੪੦ਈ.

ਗੋਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਵਿਰੁਧ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜੋ ੧ ਲਖ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਗਰੇ ਵਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਗਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਜਿਹੜੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਤੀਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ।

ਖਵਾਸ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆ

ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਸਿੱਧ ਨੂੰ ਫਤਾਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਿਪਤਾ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਪਿਛਲੇ ਪਰਕਰਣ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਇਕ ਤੇ ਭਰੋਸੇ-ਯੋਗ ਜਰਨੈਲ ਖਵਾਸ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਾਯਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਧ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾ ਕੇ ਮਾਰਵਾੜ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਚਿਤੌੜ ਵੀ ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜੀ ਸਮੱਤ ਕਾਲੰਜਰ ਵਲ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਕਾਲੰਜਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਿਲਾ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕਿਲਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ ਜਿਸ ਪੱਕੜੀ ਉੱਤੇ ਕਿਲਾ ਬਣਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਬਾਹੁੜੀ ਸੂਰਗਾਂ ਖੋਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦੇਣ ਦਾ ਬੰਦੋਸ਼ਤ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਟੂਕੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਵਡੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਖੜਾ ਸੀ ਉਥੇ ਵੀ ਬਾਤਰੀ ਦਾ ਇਕ ਗੋਲਾ ਫਟ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂਬਰੀਨ (ਬਾਰੂਦ) ਨੂੰ ਅਗ ਲਗ ਗਈ। ਕਈ ਤੋਪਚੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਸਰਦਾਰ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅੰਨਾ ਬੁਲਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਸਮਝ ਕੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਪੁਰਾ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ (ਸ ਨੂੰ ਸਾਹ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਫਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਵਾਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਣੀ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਤੇ ਹਮਲਾ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮੌਤ ਬਿਸਤਰ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਫਤਹ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਚਾਈ ਗਈ।

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਾਲੰਜਰ ਵਿਚ ਮੌਤ ੧੫੪੫ ਈ.

ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖਿੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਖੁਦਾ ਦਾ ਸੁਕਰ ਹੈ।" ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹਨੇ ਪਗਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿਤੇ।

ਇਹ ਘਟਣਾ ੨੨ ਮਈ ੧੫੪੫ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਤੌਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਨ

ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਬੜੀ ਫੌਜੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਜੇ ਮੁਗਲਾਂ ਹਥੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਗਿਆ ਤਦ ਉਹ ਏਸੇ ਪਠਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਦਕਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਾਹ ਬਨ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਇਕ ਵਡੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਏਸ ਦੇ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜਾ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਵਲੋਂ ਦੇਸ ਅੰਦਰ ਸੁਧਾਰ

ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ੨੦੦੦ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਇਕ ਜਰਨੈਲੀ ਸੜਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸੀਂ ਫਲਦਾਰ ਦਰਖਤ ਲਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਬੜੇ ਹੁੰਦੇ ਮੁਸਾਫਰ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਹਰ ਦੋ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉੱਤੇ ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ ਅਤੇ ਹਰ ਮੰਜਲ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਰਾਂ (ਮੁਸਾਫਰ ਖਾਨਾ) ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਮ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਚ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਸੀਤਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨੂਰਾਨ ਖਤਾਈ ਲਈ ਮੱਠਾਂ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਯੋਗ ਵਾਸਲੇ ਉੱਤੇ ਘੁੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੂ ਸਰਕਾਰੀ ਡਾਕ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਵਿਚ ਸਹੂਲਤ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੇਵਾਗਰਾਂ ਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਵੀ ਲਾਭ ਪੁੱਛੇ। ਆਗਰਾ ਅਤੇ ਮਾਂਡੂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੀ ਜੋ ਕਿ ੪੫੦ ਮੀਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ਹੈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸੜਕ ਬਣਵਾਈ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਅਮਨ ਚੈਨ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਗਲ ਐਨ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਫੌਜੀ ਸੂਤਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋਰ ਲੰਮੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤਦ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਮਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਦੌਰ ਚਾਲੂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਕਥਾਵਾਂ

ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਦਾੜੀ ਚਿੱਟੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ "ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਵੇਲੇ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਦਾ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੈਸ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਕਾਰੀ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ।"

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਕਬਰਾ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸ਼ਾਸਰਾਮ ਵਿਚ ਪੁਚਾਈ ਗਈ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਸਦੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਜਾਗੀਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਕਬਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਅਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਉਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਇਕ ਤਲਾ ਹੈ। ਪਠਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਹ ਮਕਬਰਾ ਅਦੁਤੀ ਇਮਾਰਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ

ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਦਾ ਤਖਤ ਸਾਂਭਿਆ

ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਪਰ ਫੌਜ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਫਸਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ

ਵੱਡੇ ਪੁਤਰ ਆਦਿਲ ਖਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁਤਰ ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣਾਇਆ। ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਚੜ੍ਹਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਬਣ ਗਿਆ। ੨੫ ਮਈ ੧੫੪੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮੜਕੇ ਕਾਲੰਜਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਖਤਾਬ ਇਸਲਾਮ ਸ਼ਾਹ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹੁਬਤ ਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਅਜ਼ੀਮ ਹਮਯੂੰ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ ਪਰਸਿਧ ਸੀ ਤੇ ਕਮਾਯੂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਪਨਾਹ ਲਈ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੰਪਰਦ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਉਸ ਸਦੇ ਵੀ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਭਾਈ ਸਈਦ ਖਾਂ ਆਗਰੇ ਵਾਲਾ, ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਤਬਾਰੀ ਸਰਦਾਰ ਖਵਾਸ ਖਾਂ ਅਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਲੀਮ ਨੇ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ। ਵਿਰੋਧੀ ਧੜ ਨੇ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ਵਿਰੋਧੀ ਧੜ ਪਾਸ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਣੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪੋ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ ਗਈਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਬਾਗੀਆਂ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਣ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਬਗੜਾ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਬਗੜਾ ਇਸ ਗਲ ਤੇ ਸੀ ਕਿ ਜਿਤ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਣ ਬਣੇ ? ਖਵਾਸ ਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਲਈ ਅਜੇ ਤੀਕ ਸਦਮਾ ਸੀ, ਉਹ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਆਦਲ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਰ ਅਜ਼ੀਮ ਹਮਯੂੰ ਦੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਖਰੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਹਕ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਮਤ ਭੇਦ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਬੰਦੀ ਹੋਈ ਤਦ ਖਵਾਸ ਖਾਂ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਿਆ।

ਉਹ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਹੋ ਹੋਇਆ ਜੋ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸੰਨ ੧੫੪੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਮਯੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਕਾਮਰਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗਖੜਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਫੌਰਨ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਹਮਯੂੰ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੋਕਾਂ ਲਵਾਈਆ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਪੁਜੀ। ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਬਿਸਤਰ ਤੋਂ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜਮਾ ਕਰਕੇ ਛ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜਾ ਪੁਜਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬੌਲ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਨੇ ਛੱਡੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਭਾਰੀ ਤੌਪ ਖਾਨਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਡਿਜ਼ਾਣ ਲਈ ਇਕਠੇ ਕਰਨੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤੌਪ ਲਿਜ਼ਾਣ ਲਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ। ਇਉਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲਾਓ ਲਘੂਕਰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਹਮਯੂੰ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਿਆ ਜਿਸਤੇ ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਉਹ

ਗਵਾਲੀਅਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸ਼ੇਖ ਅਲਾਈ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬੜਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਖ ਅਲਾਈ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਮਾਮ ਮਹਿਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਹੀ ਨਵਾਂ ਫ਼ਿਕਾ ਮਾਹਦਵੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਲਵੀਆਂ ਤੇ ਆਲਮਾਂ ਦੇ ਨੁਬਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਰੜ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਉਸਦੀ ਮੌਤ ੧੫੫੩ ਈ.

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਲੰਮੀ ਬੀਮਾਰੀ ਲਗ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣ ਲੇਵਾ ਸ਼ਾਬਤ ਹੋਈ ਤ ਉਹ ਨੇ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ ੧੫੫੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਹਿਮੂਦ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਿਰਾਮ ਨਿਜ਼ਾਮ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਉਸੇ ਸਾਲ ਹੀ ਮੌਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਲਿਖੀ 'ਜ਼ਵਾਲ ਖੁਸਰਵਾਨ' ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੫੩ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਆਦਲੀ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਭਣੇਵੇਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠਣਾ ੧੫੫੩ ਈ.:

ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ ਨੂੰ ਜਿਸਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ੧੨ ਸਾਲ ਸੀ ਸੂਰ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਨੇ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵੀ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਿਜ਼ਾਮ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੀਬੀ (ਆਪਣੀ ਭੈਣ) ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਫ਼ਾਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਦਲੀ ਰਖ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦੇ ਅਵਗੁਣ ਅਤੇ ਅਯੋਗਤਾ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨ ਕੁਛ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੀਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੁਸੋਗਤ ਵਿਚ ਰਸ ਗਿਆ।

ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਹੇਮੂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ-ਆਜ਼ਿਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ

ਉਸ ਨੇ ਹੇਮੂ ਨਾਮ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹਰਨ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ ਜੋ ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੰਡੀ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਾਪ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਵਰਤਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦਿਲੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਨੀਚ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਜੋ ਚਾਪਲੂਸੀ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਅੰਧੇ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਵਾਰਾ ਫਿਰਦਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਐਵੇਂ ਹੀ ਧੰਨ ਵੰਡਦਾ ਗਾਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੀਰ ਚਲੋਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪੈ ਗਈ ਉਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਤੀਰਾਂ ਵਿਚ ਦਸ ਜਾਂ ਬਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੋਮਾ ਲਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਤੀਰ ਫੜਨ ਲਈ ਗੁਥਮ ਗੁਥਾ ਤੇ ਸੰਨੇ ਦ ਲਾਛਕ ਵਿਚ ਹਥ ਪਾਈ ਹੁੰਦੇ।

ਹੈਮ ਜੋਗ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ

ਹੈਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਵਰਿਝਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਦਲੀ ਉਸ ਦਾ ਕਠ ਪੁਤਲੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਲੜਾਕੇ ਪਠਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੋਕਾਨਾਂ ਗਾਲੀ ਗਲੋਚ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬਗੜੇ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਹਨਾਂ ਬਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਭਰਵੇਈਏ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਸੂਰ ਦੇ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੇ ਅਸਰਰਸੂਖ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਹਰ ਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਖੁਣਸ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਲਈ ਖੁਫ਼ੀਆ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੀ ਪਾਣੀ ਨੇ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭੇਟ ਸੀ, ਇਸ ਸਾਬਤ ਦਾ ਪਤਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਵਲੋਂ ਸਿੱਧ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਿਯਤ ਤਾੜ ਕੇ ਉਹ ਚੁਨਾਰ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰ ਈਸਾ ਖਾਂ ਨਿਆਜੀ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਈਸਾ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਵੇਖਣੀ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਮੰਦ ਨ ਛਡ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਹੋਸਲਾ ਪਾ ਕੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।

ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਬੈਠਾ

ਪਿਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੁਨਾਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਮੌਜਾ ਤਾੜ ਕੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬੋਣ ਲਈ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਵੈਰੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਨਵੇਂ ਪਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਪਛਮੀ ਸੂਬੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਰਾਜ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਦਾਅਵੇ ਦਾਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ।

ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ

ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਸੂਰ ਅਜ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਤਖਤ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਅਹਿਮਦ ਖਾਂ ਸੂਰ ਨਾਮੀ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਭਣੇਵਾਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਭੇਟ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਦਲੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਛਮੀ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਕੁਛ ਸਿਰਕਢ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਤਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਤੀਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸਰਦਾਰ ਹਿਬਤ ਖਾਂ ਵੀ ਸੀ।

ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਉਸ ਨੇ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਰਸਾਲਾ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਗਰੇ ਵਲ ਕੂਚ

ਬੋਲਿਆ। ਇਸ ਕੂਚ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪਛਮੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਕੂਚ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕੇਰਾਲਾ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ੨੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ੭੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ

ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਦਾ ਕੁਛ ਕੁਛ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਏਸੇ ਗਲ ਤੋਂ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ੨੦੦ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਸਭ ਵੇਲਵਟ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਹਰ ਇਕ ਪਾਸ ਆਪਣਾ ਵਾਜਾ ਅਥਵਾ ਨੌਬਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਵੇਖਕੇ ਹਰ ਇਕ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰ ਉਠਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਸਿਕਾ ਹਰ ਦਿਲ ਤੇ ਏਠ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਬ੍ਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਦੇ ਦਖਾਵੇ ਦੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ।

ਦਿਲੀ ਤੇ ਆਗਰੇ ਉਪਰ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਸੰਭਲ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਿਜਈ ਨੇ ਆਗਰੇ ਤੇ ਦਿਲੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ।

ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਮੁੜ ਫਤਹ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਕੂਚ ੧੫੫੬

ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿਤ ਦਾ ਵਲ ਵੇਰ ਚਿਰ ਤੀਕ ਖਾਣਾ ਨਸਬ ਨ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਲੰਮੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਮਗਰੋਂ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਵੇਰ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਦਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜ ਉਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਹਮਲਾ ਆਰੰਭ ਨੂੰ ਰੋਕੇ।

ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ

ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਪਾਸ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ।

ਉਸਦੀ ਮੌਤ

ਕੁਛ ਦਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਇਆ ਤੇ ਏਥੇ ਹੀ ਬੋੜਾ ਚਿਰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸੂਰ ਪਠਾਨਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਰਕਰਨ ੧੨

ਮੁਗਲ ਖਾਨਦਾਨ (ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਣਾ)

ਨਸੀਰ ਉਦੀਨ ਹਮਾਯੂੰ

(ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਦਾ ਰਾਜ)

ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਰਾਹਾਂ ਖਣ ਮਗਰੋਂ ਹਮਾਯੂੰ ਸੀਸਤਾਨ ਤੇ ਹਰਾਤ ਦੇ ਫਸਤੇ ਈਰਾਨ ਵਲ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਸ਼ਾਮਲੂ ਨ ਕੇਵਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦੀ ਸਵਾ ਲਈ ਚਨਾਨਾ ਲੱਭੀਆ ਵੀ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਤਹਿਮਾਸਪ ਦੇ ਵਡੇ ਸਪੁਤਰ ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਹਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਹਰਾਤ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ਾ ਆਦਰ, ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਕਬਰਾਨ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਬਹਿਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸਫਹਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਵੱਢੇਬਸਤ ਕਰੇ।

ਈਰਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਸਵਾਗਤ

ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਭਰੋੜੇ ਨੂੰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸਦ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਚਾਹੀ ਕੀਤੀ। ਨ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਰੀ ਛਾਹਾਨਾ ਠਾਠ ਬਾਨ ਰਖਣ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ ਇਉਂ ਦੋਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਮਿਦਾਚਾਰੀ ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ।

ਈਰਾਨੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ

ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋ ਗਲ ਬਾਤ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਬਲ ਵੈਰੀ ਨ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਉਤੇ ਵਧਰ ਪਾ ਲਈ? ਇਸਦਾ ਉਹ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਇਹ ਦਿਤਾ "ਆਪਣੇ ਹੀ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਵੇਰ ਸਦਕਾ।" ਇਹ ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ : ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਸਲੂਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦੇ ਕਿ ਉਹ ਹਵਦਾਰ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਤੇ ਗਲ ਬਾਤ ਉਦੋਂ ਛਿੜੀ ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਾਣਾ ਖਾ ਚੁਕਣ ਤੇ ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਹਦਾ ਬਹਿਰਾਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤਹਿਮਾਸਪ, ਉਸਦੇ ਹਥ ਧਵਾਲੇ ਲਈ ਲੱਟਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਰਤਨ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਹਥ ਧੋ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਹਦਾ ਬਰਤਨ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਤਦ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ : "ਇਹ ਹੈ ਢੰਗ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਲੂਕ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" ਇਹ ਗਲਾਂ ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਹਦੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ

ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੋ ਗਲ ਆਖੀ ਸੀ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਉਹ ਬਣ ਮੰਨੇ ਜਾਨ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਵਜ਼ਾ ਵੇਸ਼ ਆਇਆ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਮਾਯੂੰ ਲਈ ਘ੍ਰਿਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਫੈਲਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭਵ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਹਦਾ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹ ਭਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਈਰਾਨ ਨੂੰ ਹੋਈ ਲੱਝ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਤੇਮੂਰੀ ਖਾਨਦਾਨ ਲਈ ਹਿੰਦ ਵਰਗੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਪੰਗਾ ਲੈਂਦਾ ਵਿਰੇ। ਉਸ ਵੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਸਦਕਾ ਈਰਾਨੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ।

ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਮਾਯੂੰ ਵਲੋਂ ਬੇਰੁਖੀ

ਹੁਣ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਨਾਲ ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵਰਤਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਤੇ ਉਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਾ ਵੀ ਤੋਖਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭੈਣ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ

ਇਸ ਅੰਕੜ ਸਮੇਂ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਦੀ ਦਾਨੀ ਭੈਣ ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਗਮ, ਕਾਫੀ ਜਹਾਨ ਕਬਰਾਨੀ ਅਤੇ ਨੂਰ ਉਦੀਨ ਹਕੀਮ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਾਨਾ ਪਾਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਭਰੋਸਾ ਬਹਾਲ ਹੋ ਜਾਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਈ ਤੇ ਬਹਾਲ ਕਰਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ।

ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਭਰੋਸੇ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਅਲੀ ਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਵਿਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਜੋ ਸ਼ਾਈਆਂ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ ਵਾਰਸ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਈਆਂ ਮਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਸੁਲਤਾਨਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹ ਭਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਅਲੀ ਲਈ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਭਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹੇ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਈਆਂ ਮਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਕੇ ਜਾਏ ਤਦ ਉਸ ਦੇਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਈਆਂ ਮਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਵੇ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨ ਲਈ ਤਦ ਉਹ ਤਖਤ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰੇਗਾ। ਸੁਲਤਾਨਾ ਨੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਇਸ

ਜਲ ਬਾਤ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਰਾਣੀ ਜਿਸ ਤੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਇਹ ਚੋਗ ਉਤਰ ਦਿਤਾ "ਸੋ ਨਿਜੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤੀਕ ਦਿਲੋਂ ਸਈਆਂ ਹਾਂ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਰਖੇ ਹਨ।"

ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ

ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਮੁਰਾਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੇ ਜਨਰਲ ਬੁਢਾਘ ਖਾਂ ਕਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਈ।

ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਅਫਗਾਨਸਤਾਨ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਕੰਧਾਰ ਪੁਜਣ ਤੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜਰਨੈਲ, ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਅਲੂਗ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਾਸਮ ਹੁਸੈਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੀਰਾਕ, ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਾਨ ਬੇਗ, ਵਜ਼ਲ ਬੇਗ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਫੌਜ ਆਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਹਾਦ ਹੋ ਭਾਈ ਕਾਮਰਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਹਮਾਯੂੰ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ।

ਕਾਬਲ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਬਾਲ ਅਕਬਰ ਦਾ ਵਖਾਵਾ

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਘੜਿਆ ਗਿਆ। ਕਾਮਰਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਜਿਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਛਜ ਉਪਰ ਚਰ ਸਲਾ ਲੜਕੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਚਿਖਾ ਉਤੇ ਬੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਦਖਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ (ਹਮਾਯੂੰ) ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤਦ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇਗਾ। ਪਰ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਇਸ ਧਮਕੀ ਦੀ ਰਖ ਪਰਚਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਲੋਂ ਦਾ ਉਸ ਤੇ ਕੋਈ ਪਠਾਵ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਘਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੋਝਾ ਕਰ ਕੇ ਅੰਦਰਲੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਸਪਾਈ ਉਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਰਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਛਿੱਠਾ ਉਸ ਦਾ ਬਟਾ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਕੁਛੜ ਸਹੀ ਸਨਾਮਤ ਸੀ। ਖਬਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੁਛੜ ਦੁਕ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਮਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਯੂਫ ਵਾਂਗ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਦੁਖ ਤੇ ਦਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਵੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਉਹ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਉਤੇ ਵਸੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਦੁਆ ਮੰਗੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਵਰਗੀ ਸ਼ਰਤੀ ਅਜਮਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਕਬਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਖਸ਼ਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਬਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਪਰ ਉਹ ਅਕਬਰ ਦਾ ਮਾਨੂਬਲ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ੧੫੫੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਦੂਜਾ ਭਾਈ ਹਿੰਦਾਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖੈਤਰ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਸਮੇਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਭਾਈ ਕਾਮਰਾਨ ਨੂੰ ਖੀਨਿਆਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮੌਕੇ ਬਣੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਵਲਾਤਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਸੰਨ ੧੫੫੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ੧੨ ਸਾਲਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਜਲਾਲ ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਸ਼ਰਪਸਤੀ ਵਿਚ ਗਜਨੀ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ। ਉਸੇ ਸਾਲ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਘਰ ਦੂਜਾ ਲੜਕਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

ਹਿੰਦ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ

ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਲੀ ਘਰੇਲੀ ਜੰਗ ਨੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਗੜ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸੂਰ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਕ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣੇ। ਵਖ ਵਖ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਤੇ ਉਮਦਾਵ ਬਗ਼ਾਵਤ ਉਤੇ ਤੁਲੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਪਠਾਨ ਰਾਜੇ ਦੀ ਭਿੱਲਿਆਈ ਤੇ ਪਠਾਨਾਂ ਦੁਬੀ ਵਖ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਗਰੇ ਤੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੇ ਖੋਰ ਖਾਹ ਲੋਕ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਿਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੌਜਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਏ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਵਤਰ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਸੁਖੀਦ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਹ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਬਜ਼ਿਆ ਪਰ ਫੇਰ ਇਹ ਟੋਰ ਚੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਵੰਗ

ਉਸ ਦੇ ਥਾਪ ਨੇ ਜੋਰਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਉਲਟ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਉਸ ਦਿਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਫੈਸਲੀਆਂ ਨੇ ਮਨਹੂਸ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋਤਸ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਔਕੜ ਦਾ ਹਲ ਇਕ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਵਖ ਵਖ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਰਕਾਰੇ ਵਧਾਨਾ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਿਲੇ ਉਸ ਦਾ ਹਾਂ ਆ ਕੇ ਦਸਣ। ਸਾਰੇ ਹਰਕਾਰੇ ਮੁਕੇ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਇਕ ਮਸ ਵਰ ਵੋਲਤ ਨਾਮੀ ਟਕਰਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਰ ਹੀ ਟਕਰਿਆ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮੁਰਾਦ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਹਾਤੀ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਦਤ ਸੀ। ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟੋਕ ਸ਼ਰਣ ਸਮਝੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹੁਚ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਪਸ਼ੋਰ ਵਲ ਰੂਠ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਕੇਵਲ ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਮੁਨੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦੀ ਫੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਥਾਪ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ ੧੫੫੪ ਈ. ਨੂੰ ਰੂਠ ਬੋਲਿਆ। ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਉਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਵੁਕਰਪਾਨ ਨਾਮੀ ਪੁਰਾਣਾ ਜਰਨੈਲ ਗਜ਼ਨੀ ਤੇ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਚੋਟਵੇਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆਣ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਨਰਲ-ਇਨ-ਚੀਫ ਥਾਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖਿਜਰ ਖਾਂ, ਤਾਰਦੀ ਬੇਗ ਖਾਨ ਸਿਕੰਦਰ ਖਾਨ, ਉਜਬੇਗ ਅਤੇ ਅਲੀ ਵਲੀ ਖਾਨ ਸ਼ਿਕਾਨੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਪਸ਼ੋਰ ਦੇ ਮਸਬਾਨ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁਤਰ ਅਕਬਰ ਵੀ ਆ ਮਿਲਿਆ।

ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਫਗਾਨ ਵਾਇਸਰਾਏ ਤਾਰਤਾਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਜਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਤਾਰਤਾਰ ਖਾਂ ਰੁਹਤਾਸ ਦਾ ਕਿਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ ਪਰ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਖਲੀ ਕਰਨ ਪਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਮਾਯੂੰ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਟੋਕ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਨ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ

ਕਈ ਦਿਨ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜੁ ਅਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਲੰਬੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਵਲ ਤੋਰਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਤੀਕ ਦਾ ਸਫਾ ਦੋਸ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਫਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੀਪਾਲ ਪੁਰ ਵਿਚ ਜਮਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਵੀਪਾਲ ਪੁਰ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਇਹਨਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਂ ਅਤੇ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਪਠਾਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਸੀ। ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਚੜ੍ਹਦਸਤ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਫੌਜ ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮਾਲੀ ਨਾਮੀ ਪੁੰਜ ਸ਼ਯਦ ਦੇ ਮਤਹਿਤ ਸੀ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਾਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣਾ ਪੁਤਰ ਆਖਕੇ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸ਼ਯਦ ਨੇ ਵੇਰੀ ਨੂੰ ਭਾਜ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਬੇ ਅੰਤ ਧਨ ਲੁਟ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ, ਜੋ ਤਾਰਤਾਰ ਖਾਨ ਤੇ ਕਾਬਲ ਖਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸੀ ਦਿਲੀ ਵਲੋਂ ਹਮਾਯੂੰ ਵਿਰੁਧ ਵਧੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ਾ ਅਕਬਰ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਮੌਸਮ ਸਰਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਅਗ ਬਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠੇ ਅਗ ਸੋਕ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੇ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ, ਸ਼ਾਮਾਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘੋੜੇ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਹਥ ਲਗੇ। ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਫੌਜੀ ਦਸਤੇ ਭੱਜੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੀਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅ ਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਇਹ ਬਹਾਦਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਹਮਾਯੂੰ ਐਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਨਿਖਾਨਾਂ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦੇ ਦਿਤਾ।

੮੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਲੈ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਖਾਂ ਹਮਲਾਆਵਰ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜਨ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨੌਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਏਥੇ ਉਸ ਨੇ ਘੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅੰਨ ਦਾਣਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮਾਨ ਜਮਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵੇਰੀ ਦੀ ਪੁੰਜੀਸ਼ਨ ਉਤੇ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਵੇਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਗਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੈਗਾਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁੰਜੇ। ਹਮਾਯੂੰ ਪੈਗਾਮ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

੧੮ ਜੂਨ ੧੫੫੫ ਈਸਵੀ ਦਾ ਦਿਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਯਾਦਗਾਰੀ ਦਿਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਏਸੇ ਦਿਨ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਲਈ ਕੌਣ ਰਾਜ ਕਰੇ ?

ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਲੜਾਈ ੧੫੫੫ ਈ.

ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਦੀ ਵੇਖ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਤਾਰਤਾਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਅਫਗਾਨ ਅਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੜਾਈ ਛੇੜੀ। ਅਗੇ ਵਧੀ ਆ ਰਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਲਈ ਵਡੀ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬੜਾ ਘਲੂ ਘਾਰਾ ਮਚਿਆ ਨੌਜਵਾਨ ਅਕਬਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਿਆ। ਏਥੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਵਰਿਆਮਗੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜੋਹਰ ਵਖਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਵਡਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਐਨੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲੜਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਠਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਜੰਗ ਬੜੀ ਭਿਆਰਕਤਾ ਨਾਲ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਤੇ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਜਿਤੇਗਾ ? ਬੜੀ ਲਹੂ ਡੋਲੂਵੀਂ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਅੰਤ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਂ ਨਸ ਤੁਰੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੇ ਪਰਬਤ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਤੇ ਸਾਰਾ ਵੇਸ਼ ਹਮਲਾਆਵਰ ਜੰਗ ਛਡ ਗਿਆ।

ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਵਲ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੇਰੋਕ ਟੋਕ ਵੇਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੁਲਾਈ ੧੫੫੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹਮਾਯੂੰ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਦਿਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ੧੫ ਸਾਲਾ ਜਲਾਵਤਨੀ ਮਗਰੋਂ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ।

ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮਾਮਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮਾਮਾਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਭਗੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਲਭੋ। ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਤੁਰਕਮਾਨ ਨੂੰ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਤਾਰਦੀ ਬੋਗ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸਿਕੰਦਰ ਖਾਨ ਉਜ਼ਬਕ ਆਗਰੇ ਦਾ ਅਤੇ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਮੀਰਾਬ ਅਤੇ ਸਾਬਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ।

ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਹਾਦਸੇ ਨਾਲ ਮੌਤ ੧੫੫੬ ਈ :

ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਅਜੇ ਇਕ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਠੰਡਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ੨੧ ਜਨਵਰੀ ੧੫੫੬ ਈਸਵੀ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬਰੀ ਦੇ ਫੜੇ ਉਤੇ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਉਸ ਨਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਦਾਅ ਨਾਲ ਮਨ ਪਰਚਾਣ ਲਈ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਨੇ "ਬਾਨ ਪਨਾਹ"() ਰਖਿਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਬੈਠਾ ਉਹ ਦਰਿਆ ਭਾ ਦਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸ।

() ਇਹ ਕਿਲਾ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ੧੫੩੩ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅਜੇ ਸਾਰੰਗ ਪੁਰ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ।

ਨਸ ਉਠੀ, ਪਰ ਸੂਰਬੀਰ ਹਿੰਦੂ (ਹੇਮੂ) ਦਰਦ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਫਟੜ ਅੱਖ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ। ਸਿਰ ਨੂੰ ਰੂਮਾਲ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਮਾਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਦੇ ਉਹੋ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਹੇਮੂ ਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ਤੇ ਮੌਤ ੧੫੫੬ ਈ:

ਵੈਰੀ ਦੀ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੇ ਹੇਮੂ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਹੇਮੂ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਤਦ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਇਸ ਕਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਵੀ ਜਾਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਗਿਰਿਆ ਜਾਏ, ਪਰ ਅਕਬਰ ਇਹ ਡਿਆਨਕ ਕਾਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੇਮੂ ਦੇ ਮਥੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਫੁਰਾ ਦਿਤੀ ਇਸ ਤੇ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੇ ਰੋਹ ਤੇ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਟਰ ਨਾਲ ਕੈਦੀ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਕ ਐਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤੇ ਦਾਨਾਈ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਇਕ ਵਡੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦਾ ਚਲਨ

ਹੇਮੂ ਪਹਿਲਾ ਹਿੰਦੂ ਸੀ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਏਨੇ ਉਚੇਰੇ ਔਰਦੇ ਉਤੇ ਪੁਜਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਜਿਸ ਭਰੋਸੇ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪੂਰਾ ਉਤਰਿਆ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸੂਰਬੀਰ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤਾਜ ਤਖਤ ਲਈ ਜੋ ਅਫਗਾਨ ਯੋਗ ਬਣੇ ਸਨ ਤਦ ਉਹ ਕੇਵਲ ਏਸੇ ਹਿੰਦੂ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਸਦਕੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਵਰਿਆਮਗੀ ਅਗੇ ਕੋਈ ਦਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਰ ਸਕਦਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁਹਿੰਮ

ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਥ ੧੫੦੦ ਹਾਥੀ ਲਗੇ। ਜਦ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਤਦ ਉਸ ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਖਿਜਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਹਥੋਂ ਹਾਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਨਸ ਜਾਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਕਲਾਨੌਰ ਤੋਂ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨ ਕੋਟ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਕਲਾਨੌਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਏਥੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬੇਗਮਾਂ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਆ ਗਈਆਂ। ਮੁਹਿੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਮੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਿਤਰਏ ਭਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਭੈਣ ਸਮੇਤ ਮੁਅਜ਼ਮ ਖਾਂ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠ ਕਾਬਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡਿਆ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਮਾਨ ਕੋਟ ਵੀ ਫਤਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਬਦੁਲ ਰਹਿਮਾਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਯਰਗਮਾਲ ਵਜੋਂ ਰਖ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ

ਬੰਗਾਲ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰੀਜੈਂਟ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜੇ ਅਪਰੈਲ ੧੫੫੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਦੀ ਭਤੀਜੀ (ਭਣੇਵੀ) ਨਾਲ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹ ਕੇ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮੁਆਲੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਰਵੀਆ

ਸੁਵਰਗੀ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਚਾਹਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮੁਆਲੀ ਜੋ ਲਾਹੌਰੋਂ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਸ ਕੇ ਕਮਾਲ ਗਖੜ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਮੁਹਿੰਮ ਲੈ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਵਧਿਆ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਪਸਪਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮੁਆਲੀ ਨਸ ਕੇ ਵੀਪਾਲ ਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਸੀਸਤਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਐਤਕੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਿੰਧ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਸ ਗਿਆ। ਉਥੋਂ ਨਸਦਾ ਹੋਇਆ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਜਾਮ ਪੁਰ ਪੁਜਾ। ਇਥੋਂ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਗਰੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਅਕਬਰ ਤੇ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਖਟਾਪਟੀ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਅਤੇ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਮਤ ਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਨਾਲ ਬੋਹਦ ਨਰਮੀ ਭਰਿਆ ਸਲੂਕ ਰਵਾ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਦੀ ਤੋਂ ਉਠੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਸਰਪਰਸਤ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਵਗਿਆ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ

ਇਕ ਵਾਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਲਏ ਬਿਨਾ ਹੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਤਾਰਦੀ ਬੇਗ ਖਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਵਡਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਦਮੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਚੁਗਤਾਈ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬੇਚਿਨੀ ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਮੁਲਾਂ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਵੀ ਔਰਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਥੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਸੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਰਸਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੇਠੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਸ ਨੂੰ ਮਠਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਥੀ ਬੇ ਕਾਬੂ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਮਸਤੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਦੇ ਰਥਵਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਖਤ ਰੰਜ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਘਟਣਾ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਥੀ ਗਜ਼ਬਨਾਕ ਹੋ ਕੇ ਉਸੀ ਬੇੜੀ ਨਾਲ ਜਾ ਟਕਰਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸ਼ਤੀ ਉਲਟਦੀ ਉਲਟਦੀ ਬਚੀ। ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ

ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ੧੫ ਫਰਵਰੀ ੧੯੫੬() ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਕਲਾਨੋਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹਥ ਲਈ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ੧੩ ਸਾਲ ਤੇ ੯ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਪਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੇ ਲਾਭ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਅਰਥਾਤ ਬਾਪੂ ਅਖਵਾ ਸੀ। ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਸੂਲਣ ਦਾ ਉਹ ਤਿਵਾਜ਼ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ ਸਮੇਂ ਭੇਟਾ ਦੇਣ ਦਾ ਮੁਦਤ ਤੋਂ ਢਾਲੂ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਮੂਹਰੇ ਕਠਨਾਈਆਂ

ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਸੁਰਖਿਅਤ ਨਹੀਂ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਅਦਲੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਪੂਰਬੀ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਉਤੋਂ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਹਾਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸ ਪਠਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਸ਼ਕਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਤੇ ਮਧ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਦਿਲੀ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਇਹ ਕਿ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲ ਰਹੇ ਅਲਾਉਂਦਾਂ ਤੇ ਜਗੀਰਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਰ ਕੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬੰਬੇ ਗ੍ਰਿਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜੇ ਪਾਠਕ ਵੇਰਵਾ ਜਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਉਹ ਆਨਰੇਬਲ ਮੌਨਸਟ੍ਰਾਟ ਐਲਫ਼ਿਨਸਟਨ, ਮਰੇ ਤੇ ਟਾਇਲਰ (Mounstuart Elphinston, Murray and Taylor) ਦੀਆਂ ਸਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲੈਣ।

ਕਠਨਾਈਆਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ

ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਦਸ ਦੇਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਬਰ ਨੇ ਜਿਸ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਵਾਢਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਭ ਕਠਨਾਈਆਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ। ਦੋਸ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਆਮ ਬੇਚੈਨੀ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਓਸ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰੀ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਰੁਕੀ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮੁਆਲੀ ਨੂੰ ਜੋ ਹਮਾਯੂੰ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਰਚੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਪਹਿਲਵਾਨ ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸਪੁਰਦਗੀ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਅਬੁਲ ਮੁਆਲੀ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਵੰਗ ਨਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਵਧ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਇਸ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦੇ ਮਾਰੇ, ਕਿ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਗਦਾਰੀ ਦਾ ਦੋਸ਼

(ਜਿਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ (ਥੜੇ) ਉਤੇ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਹੋਈ ਉਹ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕਲਾਨੋਰ ਵਿਚ ਸੁਰਖਿਅਤ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਦੀਆਂ ਲੋਕ ਇਠਾਂ ਕਢ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਹਥ ਜੋੜੀ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਥੇ ਹੁਣ ਹਲ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਫਸੋਸ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਹੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਮਾਰਤ ਬਰਿਟਿਸ਼ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਲਗੇਗਾ, ਆਤਮਘਾਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਦੀ ਅੰਬਾਲੇ ਪਾਸ ਹਾਰ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਉਥੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰ ਨੂੰ ਲੱਕ-ਤੋੜ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨੱਜ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਗਰ ਕੋਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਈਨ ਮੰਨਵਾਈ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਬਰਸਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਰ ਨੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਰਹਾਇਸ਼ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ।

ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੁਫੀ ਸੁਲਤਾਨਾ ਗੁਲਬਰਨ ਦੇ ਪਤੀ ਖਿਜ਼ਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਆਦਲੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਜੇਹੇ ਘੋਰੇ ਮਗਰੋਂ ਆਗਰੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਓਥੋਂ ਦੇ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰ ਤਾਰਦੀ ਬੇਗ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਕੇ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ।

ਹੇਮੂ ਬਣਿਆਂ ਰਾਜਾ ਵਿਕਰਮਾਜੀਤ ਬਣਿਆ

ਹੇਮੂ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਉਪਨਾਮ ਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮਾਜੀਤ ਰਖਿਆ। ਦਿਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਏਥੋਂ ਦੀ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੜੀ ਬੜੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲ ਗਈ। ਜੰਗੀ ਕੌਂਸਲ ਨੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹੇਮੂ ਦੇ ਟਿਠੀ ਦਲ ਲਸ਼ਕਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਵਲ ਪਿਛਾਹ ਪਰਤ ਜਾਏ, ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਜਰਨੈਲ ਬਹਿਰਮ ਖਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਸੁਣਨ ਤੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਜੰਗ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪਾਨੀਪਤ ਦਾ ਮੈਦਾਨ, ਜਿਥੇ ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਯੁਧ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜੰਗ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਹੇਮੂ ਵੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਧਰ ਨੂੰ ਵਧਿਆ।

ਪਾਨੀਪਤ ਦਾ ਜੰਗ ੧੫੫੬ ਈ:

ਪ ਨਵੰਬਰ ੧੫੫੬ ਈਸਵੀ ਦੀ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੰਗ ਛੇੜ ਦਿਤੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਮੂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਮੈਦਾਨੇ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੈ ਆਏ। ਨੇਜ਼ਿਆ, ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਕੁਹਾੜਿਆਂ ਦੇ ਲਗਣ ਨਾਲ ਇਹ ਹਾਥੀ ਐਸੇ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ ਕਿ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਹੀ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹੜਤਾ-ਦੜਤੀ ਮਚ ਗਈ। ਹੇਮੂ ਇਕ ਬੜੇ ਉਚੇ ਕਢ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ੪੦੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ; ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਘਸਮਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਅੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਤੀਰ ਲਗਾ ਤੇ ਉਹ ਦਰਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੋਏ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਛਾਹ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੀ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੇ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਏ ਵਿਚ ਨਾ ਡਿਠਾ ਤਦ ਉਹ ਸਮਝੀ ਕਿ ਹੇਮੂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਦੀ ਫੌਜ

ਉਸ ਦਾ ਕਤਲ

ਬਠਿਰਾਮ ਖਾਂ ਅਜੇ ਪਾਟਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਪੁਜਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਅਫਗਾਨ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਫੂਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਾਤਲ ਅਫਗਾਨ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬਠਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੇ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮਾਲਕ ੧੮ ਸਾਲ ਵਿਚ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਅਕਬਰ ਦੀ ਉਮਰ ੧੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਕਬਰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਵਾਲੇ ਦੀ ਬੇਵਾ ਅਤੇ ੪ ਸਾਲਾ ਬੇਟੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬਦੁਲ ਰਹੀਮ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਪੁਚਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਭੁਲਾ ਪਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਕਬਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਹਿਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਈ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਅਟਕਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਡੇਢਾ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਫਬਦੇ ਤੋਹਫੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੫੬੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਪੂਰਨ ਮਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਭਵਾੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਵਰਬਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਸੰਨ ੧੫੬੨ ਵਿਚ ਆਦਮ ਗਖੜ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ ਪਰ ਸੂਬੇ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਮਾਲ ਗਖੜ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਫਲ ਜਤਨ

ਸੰਨ ੧੫੬੩ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਰਫਉਦੀਨ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਕਤਲੇਘ ਫੋਲਾਦ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਮਲੇ ਫੋਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਮੋਰਾਂ ਵਿਚ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ, ਜੋ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਤੀਰ ਦੇ ਫੱਟ ਦੀ ਦਰਦ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੌਲੇ ਨਾਲ ਸਹਾਰਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾਆਵਰ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਤਰਏ ਭਾਈ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਸੰਨ ੧੫੬੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਤਰਏ ਭਾਈ ਸੀ, ਬਦਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸੁਲੇਮਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਾਬਲ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ੧੫੬੬ ਈ.

ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਫਰੀਦੂ ਖਾਂ ਕਾਬਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਜੁ ਉਥੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕੁਤਬ ਖਾਂ

ਅਟਕਾ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਹੀਲੇ ਵਰਤੇ ਪਰ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਵੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੂਚ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਇਸ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਉਹ ਆਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਏਥੇ ਚਾਲ ਗਲਦੀ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮੁੜ ਅਮਨ ਚੈਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਈ ਦਿਨ ਤੀਕ ਓਥੇ ਹੀ ਬਿਆਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਰਿਹਾ।

ਸਲੀਮ (ਜਹਾਂਗੀਰ) ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੬੯ ਈ.

੨ ਸਤੰਬਰ ੧੫੬੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚਾਹਤੀ ਮਲਕਾ ਸਲਤਾਨਾ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਲੜਕਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਲੀਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਜਨਮ ਉਪਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਖਵਾਜਾ ਮੁਈਨਉਦੀਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਅਜਮੇਰ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਓਥੇ ਇੱਠੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਆਗਰੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਅਕਬਰ ਨੇ ਰਾਜਾ ਕਲਿਆਨ ਮਲ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਈ ਕੀਤੀ। ਫੇਰ ਨਾਗੋਰ ਤੋਂ ਅਜੁਧਨ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦਉਦੀਨ ਸ਼ਬਰ ਗੰਜ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ ਵਲ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਕਿ ਗਵਰਨਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਕੋਕਾ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਗਾਤਾਂ ਡੇਟ ਕਾਤੀਆਂ।

ਸੰਨ ੧੫੭੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਖਾਨ ਜਹਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ ਪਰ ੧੫੭੯ ਵਿਚ ਇਹ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜਾ ਮਾਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਇਤਬਾਰੀ ਜ਼ਰਨੇਲ ਤੇ ਸਯੋਗ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧਕ ਸੀ।

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਉਸ ਸਾਲ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਿਸੇ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਲਈ ਮੁੜ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਦਮਾਨ ਕੋਕਾ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰਸਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਘੀ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਦਮਾਨ ਕੋਕਾ ਦੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਾਰ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਓਥੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਜਦ ਨਸਦਾ ਨਸਦਾ ਉਹ ਰੁਹਤਾਸ ਪੁਜ ਗਿਆ ਤਦ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਘੇਰੇ ਵਿਚ

ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਣ ਤੇ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰ ਘੜ ਲਿਆ। ਇਹ ਘਟਣਾ ੧੫ ਫਰਵਰੀ ੧੫੭੯ ਈ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਯਦ ਖਾਨ ਤੇ ਰਾਜਾ ਡਗਵਾਨ ਦਾਸ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਰਵਾਈ ਉਸ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਹਾਥੀ ਦਾ ਰਬਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਰਬਵਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਪਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ। ਪਰ ਅਜੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਹੀ ਨਾਗੌਰ ਵਲ ਵਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਮਕੇ ਹਜ ਲਈ ਚਲਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਫੇਰ ਇਹ ਇਰਾਦਾ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਜੁ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਾ ਉਤੇ ਲਾਏ। ਅੰਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਜਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਪਤਨ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਮੀਰ ਅਬਦੁਲ ਲਤੀਫ ਕਾਜ਼ਵਾਨੀ ਨੂੰ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਪਾਸ ਇਹ ਪੇਗਮ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ‘ਹੁਣ ਤੀਕ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਜਿਠਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ਪਰ ਹੁਣ ਨਾਭੀ ਮਰਜ਼ੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਹਿੱਤ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਮਤੀ ਬੁਖੋਲਿਆ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਏ। ਅਤੇ ਮਕੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅੱਗਾ ਸਵਾਰੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਖੁਦਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਦੇਵੇ।’

ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਚੇ ਅੱਹਦੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਝੰਡੇ, ਨਗਾਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਘਲੇ ਅਤੇ ਆਪ ਮਕੇ ਜਾਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਬੀਕਾਨੇਰ ਤੀਕ ਜਾ ਪੁਜਾ। ਬੀਕਾਨੇਰ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਗੌਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਬਹਿਰਾਮ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੈਲਾਉਣ ਦੇ ਜਤਨ

ਇਸ ਦੇ ਬੌਝਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਵਲ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਸਾਥੀ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਆਸ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਆਸ ਦੇ ਉਲਟ ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਥੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭਗੋੜਾ ਵਜ਼ੀਰ ਉਥੋਂ ਦੀਪਾਲਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਸਾਥੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਮੁਹੰਮਦ ਉਜ਼ਬਕ ਗਵਰਨਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਖਵਾਜਾ ਮੁਜ਼ਫ਼ਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ, ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਦੂਤ ਨੂੰ ਕਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੋਢ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਮੈਦਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਵਕਾ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਲੰਧਰ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਮਾਫੀਵਾੜੇ

ਵਲ ਵਧਿਆ। ਪਰ ਏਥੇ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਅਟਕਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ।

ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ

ਅਕਬਰ ਹੁਣ ਖੁਦ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ। ਜਦ ਲਧਿਆਣੇ ਪੁਜਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਲਾਵਤਨ ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਬੜੀ ਵਡੀ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਹਤਬਿਰ ਵਕੀਲ ਜਮਾਲ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਲਕ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਉਸ ਦੀ ਬਦਕੀਸਮਤੀ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਹਾਲ ਦਸ ਕੇ ਮਾਫੀ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਲਾ ਅਬਦੁਲ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਪਾਸ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਛ ਵਡੇ ਵਡੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਸਖੀ ਦਿਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਿਸ ਪਰਕਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਉਹ ਬੜਾ ਅਸਰਭਰਪੂਰ ਦਰਿਸ਼ ਸੀ। ਇਸ ਦਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਨੇ ਅੰਉ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ :—ਜਦ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਖੈਮੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਗੜੀ ਲਾਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਲਈ, ਅਤੇ ਅੰਜੂ ਭਰਪੂਰ ਅਖੀਆਂ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਫੌਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਪਰ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸੇ ਗਈ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਬੈਠਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਖਿਮਾ

ਹੁਣ ਉਹ ਫੇਰ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਆ ਗਈ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ—‘ਜੇ ਬਹਿਰਾਮ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਜੀਵਨ ਪਸਿੰਦ ਹੋਏ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲਪੀ ਅਤੇ ਚੰਦੋਰੀ ਦਾ ਰਾਜ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੇ ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹਿੱਤੋਸ਼ੀ ਹੈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਤਿਆਗ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਖਰਚ ਤੇ ਮਕੇ ਦੇ ਹਜ ਨੂੰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸਹਾਇਕ ਫੌਜ ਦਿਤੀ ਜਾਏਗੀ।

ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਨੇ ਅੰਉ ਦਿਤਾ:—‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਗਵਾ ਕੇ ਭਲਾ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੇ ਮੇਰੇ ਹਾਲ ਉਤੇ ਤਰਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹੋ ਬੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਆਕਬਤ (ਅਗਾ) ਸਵਾਰਨ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਨੂੰ ਹਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਖਸ਼ਣ।’ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਗਲ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਪੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਉਥੋਂ ਗੁਜਰਾਤ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਅਰਬ ਜਾਣ ਲਈ ਸਫਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇ।

ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸ਼ਮ ਖਾਂ ਕਾਬਲੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਵੇਜ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਵੇਜਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਦਾਦਾ ਸੁਲੇਮਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਅਤੇ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਉਜ਼ਬਕ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਕ ਰਾਜਦੂਤ ਆਇਆ। ਸੰਨ ੧੫੮੬ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਹਦ ਦਾ ਅਮਨ, ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਜਲਾਲ ਦੇ ਹਥੋਂ ਫੇਰ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੰਗੜ ਵਲ ਨਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਬਦੁਲ ਮਤਾਲਬ ਖਾਂ, ਮੁਹੰਮਦ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਅਤੇ ਹਮਜ਼ਾ ਬੇਗ ਤੁਰਕਮਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਬਰਦਸਤ ਹੁਮਕ ਫੇਜੀ ਜਿਸ ਨੇ ਵੇਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਕੇ ਨਸਾ ਦਿਤਾ।

ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਸਰੋ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੮੬

ਉਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸੁਲਤਾਨ ਖੁਸਰੋ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੇਤਰੇ ਦੇ ਜਨਮ ਵੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ੀਬਾਂ ਨਾਈਆਂ। ਫਰਵਰੀ ੧੫੮੬ ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇਸ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲਨ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੁਤੀਲੇ ਭਾਈ ਜ਼ਨ ਖਾਂ ਕੌਰਾ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਯੂਸਫ ਖਾਂ ਮਸ਼ਹੂਦੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਮੁਹੰਮਦ ਕਾਸ਼ਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ

ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਿਆ। ਇਹ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਤਿੰਬਰ ਵਲ ੨੭ ਅਪਰੈਲ ੧੫੮੬ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸਿਰੀ ਨਗਰ ਪੁੱਚ ਕੇ ਕੁਛ ਹਠਤਿਆਂ ਲਈ ਉਥੇ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੇਸ ਦੀ ਚੰਗੀ ਗੋਰਮਿੰਟ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ।

ਕਾਬਲ ਵਿਚ ੧੫੮੬ ਈ.

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾਬਲ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਰਿਹਾ। ਹਕੀਮ ਫਤਹ ਉਲਾ ਜੀਲਾਨੀ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਧਮ ਝੋੜ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹਬਾਬਾ ਖਾਂ ਕੰਬੋਹ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਅਟਕ ਤੋਂ ਯੂਸਫ ਚੜੀ ਅਫਗਾਨਾ ਵਿਰੁਧ ਵੇਜ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਹ ਖਿਲਰ ਪੁਲਰ ਗਏ।

ਰਾਜਾ ਟੋਡਰ ਮਲ ਤੇ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਦੀ ਮੌਤ

ਕਾਮਲ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਲੀ ਰਾਜਾ ਟੋਡਰ ਮਲ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਖਬਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਪੁਚਾਇਆ ਤੇ ਉਹ ੧੯ ਨਵੰਬਰ ੧੫੮੬ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਵਲ

ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਦੇ ਰਹੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਂ ਉਜ਼ਬਕ ਵਲੋਂ ਕਾਬਲ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਬਗਾਵਤ ੧੫੮੬ ਈ.

ਸੰਨ ੧੫੮੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਯੂਸਫ ਖਾਂ ਮਸ਼ਹੂਦੀ ਗਵਰਨਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਯਾਦਗਾਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦੀ ਗੋਰਮਿੰਟਰੀ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਕ ਬੜੇ ਵਡੇ ਹਨਵਾਨ ਸ਼ਿਮੀਦਾਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਥਾਨਕ ਕਮਾਂਡਰ ਕਾਜ਼ੀ ਅਲੀ, ਰੋਵੇਨੀਉ ਰੁਲੈਕਾਰ, ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਉਪਰ ਬਦਖਸ਼ੀ ਨੇ ਵੇਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਬਾਗੀ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਾਜ਼ੀ ਅਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਗੀ ਦੇ ਮੁਗਲ ਅਫਸਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਜੀ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵੇਜ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੂਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਲਵੇ। ਯਾਦਗਾਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੋਟਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਅਜੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਵੇਜਾਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਹੀ ਦੂਰ ਸੀ ਕਿ ਸਾਦਕ ਬੇਗ ਅਤੇ ਇਕਵਾਜ਼ੀਮ ਕੋਕਾ ਨੇ, ਜੋ ਮੁਗਲ ਵੇਜਾਂ ਦੇ ਅਫਸਰ ਸਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਥੇ ਨ ਲ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਸ਼ੇਖ ਬਦਖਸ਼ੀ ਦੇ ਰੁਖਰੂ ਪਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮੁੜ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਅਕਬਰ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਦੌੜਾ ਵਿਚ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਆਪ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ੬੦ ਦਿਨ ਤੀਕ ਨਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਸਯੋਦ ਯੂਸਫ ਖਾਂ ਮਸ਼ਹੂਦੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰੁਹਤਾਸ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਬਟਾ ਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ।

ਸਿੰਧ ਦੀ ਫਤਹ ੧੫੯੧ ਈ.

ਸੰਨ ੧੫੯੧ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮੁਹਿੰਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਂ ਖਾਨ-ਖਾਨਾ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਭਜੀ ਗਈ, ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਕੋਠਵੇਂ ਅਫਸਰ, ਇਕ ਮੈਂਹਾਬੀ ਅਤੇ ਤੋਪਖਾਨਾ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੁ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਲਈ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਜਰਨੈਲ ਵਲੋਂ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਭ ਜਤਨ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵੇਜ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਅਮਰ ਕੋਟ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਉਚਾ ਅਹੁਦਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜਲਾਲਾ ਦੀ ਹਾਰ ੧੫੯੩

ਸੰਨ ੧੫੯੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਜਲਾਲਾ ਨੇ ਖੰਬਰ ਦੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਟੋਰੂ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਜਾਵਰ ਖਾਂ ਕਬੀਲੀਨੀ ਉਰਫ ਆਸਫ ਖਾਂ ਇਹਨਾਂ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਲਾਲ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਬਲ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਪਸਪਾਈ

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਬੇੜੀਆਂ ਉਤੇ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਇਸ ਤੇ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਪਸ਼ੋਰ ਤੋਂ ਨਸ ਗਏ। ਜਲਾਲਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਰਾਦ ਕਾਬਲ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ੬ ਮਾਰਚ ੧੫੭੯ ਨੂੰ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਰਾਦ ਦਾ ਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪ ਕੀਤੀ। ਕੰਵਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੁਜ਼ਕ ਖਾਂ ਅਟਕ ਨੇ ਹਾਥੀ ਉਪਰੋਂ ਗੋਲੀ ਵਰ੍ਹਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਫਤਹ ਦੀ ਖਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੁਰਖਬੰਦ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁਜੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ੧੧ ਮਾਰਚ ੧੫੭੯ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਟੋਕ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਘੋੜ ਬੰਦ ਵਲ ਪਸਪਾਈ

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਘੋੜ ਬੰਦ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫੀ ਮੰਗੀ; ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੌਜ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਆਗਰੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਈ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੰਧ ਪੁਜਣ ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਟਕ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਏ।

ਅਟਕ ਕਿਲੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ

੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੫੭੯ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਆਪ ਵਾਪਸ ਆਗਰੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

ਸੰਨ ੧੫੮੫ ਖ਼ੀਸਵੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸਲੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ।

ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਮੌਤ ੧੫੮੦ ਈ,

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਿਤਰੇਆ ਭਾਈ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਕੰਵਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਫਗਾਨ ਵਸੋਂ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕਰਨਾ ਅਕਬਰ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਭਰੀ ਪਰਤੂ ਖਾਨਸਵੈਈ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਓ

ਇਥੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਵਸਤਾ ਕਾਬਲ ਇਸ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਮੁਹੰਮਦ ਹਕੀਮ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਵੇ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ

ਠਹਿਰਾਉ ਦ ਸਮੇਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ, ਸਵਾਤ ਤੇ ਬਜੌਰ ਵਿਰੁਧ ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਕੰਵਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਵੀ ਫੌਜ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ।

ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਕਬੀਲਾ

ਇਹ ਕਬੀਲਾ ਬੰਦਾਕਾ ਕਾਫਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਇਕ ਹਿੰਦਵਾਸੀ ਦੇ ਪਿਛਲਗ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਪੀਰ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਜਲਾਲਾ ਪੀਰ ਬਣਿਆ ਜੋ ਅਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਅਫਗਾਨ ਦੇਸ ਵਲ ਨੱਸ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਗੀਆਂ ਨੇ ਕਾਬਲ ਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚਾਲੇ ਆਵਾ-ਜਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਸਵਾਤ ਤੇ ਬਜੌਰ ਵਲ ਮੁਹਿੰਮ ੧੫੮੬ ਈ:

ਸਵਾਤ ਅਤੇ ਬਜੌਰ ਵਲ ਭੇਜੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਕਮਾਨ ਜ਼ੈਨ ਖਾਂ ਕੋਕਾ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਕੁਮਕ ਲਈ ਸਯੋਦ ਖਾਨ ਗਖੜ, ਸ਼ੇਖ ਫੋਕੀ, ਮੁਲਾਂ ਸ਼ੇਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਆਨਲ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਕੀਮ ਅਬਦੁਲ ਜੀਲਾਨੀ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਫਸਰ ਵੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕ ਇਸ ਪਾਸੇ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੇ।

ਰਾਜਾ ਬੀਰਬਲ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੌਤ

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨ ਇੰਨੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ੮ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਖਤ ਰਹੇ। ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵਡਾ ਵਕੀਰ ਰਾਜਾ ਬੀਰਬਲ, ਮੁਲਾਂ ਸ਼ੇਰੀ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਚੋਟਵੇਂ ਅਫਸਰ ਵੀ ਸਨ। ਜ਼ੈਨ ਖਾਂ ਕੋਕਾ ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਅਬਦੁਲ ਵਤਹ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਅਟਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਨਾਲ ਆਣ ਮਿਲੇ। ਕੰਵਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨਾਈ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਕੱਟਾ-ਵੱਢ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਟਕ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾ ਆਇਆ, ਜਿਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕੰਵਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਦਾ ਚਾਰਜ ਲੈਣ ਲਈ ਕਾਬਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ।

ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਈ

ਉਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸਲੀਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਾਈ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਜਿਹੜੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਮਾਹਰਮ ਦ ਮਾਤਿਹਿਤ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਕੁ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਸ਼ਰ ਦੀ ਅਜਾਰਾਦਾਰੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਕਾ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਈ। ਪਰ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮਾਤੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਬਰਫ ਤੇ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਹਰੇ ਭਾਰਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਹਾਰਨਾ ਪਿਆ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਫਤਹ ੧੫੮੬ ਈਸਵੀ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਮੀਰ ਉਲ ਬਹਿਰ

ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ੧੫੮੨-੯੮

ਫਤਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਤਿੰਨ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੀਡਾਲਫੇ ਅਗੁਵਾਬੀਵਾ (Redolfo Aguaviva)‡ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਮਾਨਸਰੇਟ (Monserate) ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਐਨਰਿਕਸ (Enriques) ਸੀ ਜੋ ਜਨਮ ਤੋਂ ਈਰਾਨੀ ਤੇ ਦੁਭਾਸ਼ੀਦ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਈਬਲ (ਐਂਗੀਲ) ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਚਾਰ ਸ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਛਪੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਰਖ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਗੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਮਿਆਂ ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀ (ਪਾਦਰੀ) ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੱਤੇ।

ਪਾਦਰੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ

ਇਹ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ। ਉਹ ਪਾਦਰੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲੇ ਫੈਲੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਫੌਜ ਦੇ ਅਗੇ ਅਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਫੋਲਾਦੀ ਪਲੱਟਾਂ ਨਾਲ ਢਕ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁੰਢ ਵੀ ਰੰਗਦਾਰ ਤੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਖੰਜਰ ਤੇ ਤਲਵਾਨਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ "ਆਨੰਦ ਨਗਰ" ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਲ ਹੋਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਟਾਪੂ ਵਰਗੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਏਥੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਾਈ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਉਹ ੫੦ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਰੰਗ ਸੂਰਪੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਯੱਕਾ ਚਿਟਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸ ਬਖ਼ਸ਼ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਾ ਲੈਣਗੇ ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਕੇ ਗਵਾ ਮੁੜਨਾ ਪਿਆ।

ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ੧੫੯੧ ਈ.

ਅਕਬਰ ਗਵਾ ਦੇ ਜੇਸੂਅਸਟ ਪਾਦਰੀਆਂ ਦਾਨਾ ਇਆ ਫਰੰਗ ਅਰਬਾਤ ਫਰੰਗੀਆਂ ਦੇ ਦਾਨਸ਼ਵੇਦ ਆਖਦਾ ਸੀ। ੧੫੮੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਵਾ ਦੇ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਗਰੰਥ ਭੇਜਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਐਸਾ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਜੋ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕੇ। ਸੰਨ ੧੫੯੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸ ਵਲ ਇਕ ਮਿਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੀਕ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨ ਚਹਿ ਸਕੇ।

ਤੀਜਾ ਹਮਲਾ

ਫਾਦਰ ਜੇਰੋਮ ਜ਼ੇਵੀਅਰ (Jerome Xavier) ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਤੀਜਾ ਮਿਸ਼ਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਸਨ—

‡ ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਦਰੀ ਰਦੀਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਬੇਨੀਡਿਕਟ ਆਫ ਗੋਅਜ (Benedict of Goes) ਅਤੇ ਅਮੇਨੂਅਲ ਪਿਗਨੀਰੋ (Emmanuel Pignero) ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਈ ੧੬੪੫ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੀ ਪਾਸ ਠਹਿਰੇ ਰਹੇ। ਜ਼ੇਵੀਅਰ ਅਤੇ ਬੇਨੀਡਿਕਟ ਵੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਸਲੀਮ ਨਾਲ ਕਲਮੀਰ ਗਏ। ਜ਼ੇਵੀਅਰ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਬੜਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮਸੀਹ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੁਖ ਬੰਦ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਾਰਸੀ ਅਨੁਵਾਦ ਉਸ ਨੇ ਮੇਲਾਨਾ ਅਸ ਸਨਾਰੇਨ ਲਾਹੌਰੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਜ਼ਬੀ ਮੁਬਾਹਸੇ

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਠਹਿਰਾਉ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਨੇ ਬਾਰਮਿਕ ਸ਼ਹਿਨ ਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਅਸੂਲ ਢਾਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਦੀ ਨਾਮਵਰੀ ਪੂਰਬੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ। ਏਥੇ ਅਕਬਰ ਆਪਣੀ ਉਚੀ ਮਨੁਖੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਦਿਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਕਰ ਕੇ ਉਦੋਂ ਇਹ ਅਖੱਤ ਪਰਸਿਧ ਹੋ ਗਈ ਸੀ "ਅਕਬਰ ਵਰਗਾ ਸੁਖੀ ਰਹੇ।"

ਇਬਾਦਤ ਖਾਨਾ

ਔਤਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਬਾਦਤ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਚਰਚੇ ਹੁੰਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਬੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ। ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਨੇ ਪਦਸ਼ਨ ਉਤਰ ਦਾ ਸਿਲ ਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਉਹੋ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਉਹਨਾਂ ਹਰ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ ਜੋ ਵਖ ਵਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦਾ। ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਦਰਚਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਹਿੰਸ ਦੇ ਕੁੰਘੂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਗੈਨ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਚਿਰਤਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਲਿਸ਼ਮਿਆਂ ਉਤੇ ਖੁਲੀ ਫੁਲੀ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਉਹ ਦੂਜੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਗੁੱਲਾਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਚਰਚਾ ਲਈ ਦੋ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਖੈਰ ਪੁਰਾ

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਖੈਰ ਪੁਰਾ* ਸੀ ਜੋ ਵਸੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਯਹੂਦੀਆਂ ਤੇ ਆਤਸ਼ ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਲਈ ਸੀ।

ਧਰਮ ਪੁਰਾ

ਦੂਜਾ ਅਸਥਾਨ ਧਰਮ ਪੁਰਾ ਸੀ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਸਤਰਰਬਾਂ ਦਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਡਿਆਨਕ ਫਲ ਨਿਕਲਦਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਫੈਲਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਕ ਬਗੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫੋਲਾਟ ਨੇ ਬਣੀਆਂ

* ਇਹ ਇਮਾਰਤ ਸੀਆਂ ਮੀਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਦਾਰਾ ਨਗਰ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ।

ਚਤੁਰਦਸ਼ਵੀ ਘੋਰਾ ੧੫੬੭ ਈ.

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਚਤੁਰਦਸ਼ਵੀ ਘੋਰਾ ਵੀ ਹੈ। ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਜਾਨ ਤੋੜ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਤੇ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਸ਼ਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੰਗੀ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁਟ ਕਰ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਰਾਜਪੂਤ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਬੇੜੇ ਜਿਹੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਏ ਉਹ ਵੀ ਧੌਖੇ ਨਾਲ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਅਜਿਤ ਕਰੇ ਜਾਂਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ, ਬਿਹਾਰ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਫਤਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੌਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਬੀ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਬਾਗੀ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰਦੁਆਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਗਾ।

ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਦਾ ਘੋਰਾ

ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਕਾਰਨਾਮਾ ਦਖਣ ਵਿਚਾਲੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਦਾ ਘੋਰਾ ਹੈ ਜੋ ਸੰਨ ੧੫੬੮ ਵਿਚ ਘੜਿਆ ਗਿਆ।

ਪਰਸਿਧ ਚਾਂਦ ਸੁਲਤਾਨਾਂ

ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਦ-ਓ-ਵਿਚ ਹੁਸੈਨ ਨਵਾਜ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਝੋਟੀ ਚਾਂਦ ਬੀਬੀ ਨੇ ਬੜੀ ਵੀਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਵੀਰਾਂਗਣਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਮਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਨੀਤੀ ਵਤਾ ਸੀ ਰਿਆਸਤ ਬਿਜੇ ਪੂਰ ਦੀ ਮਲਕਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਮਾਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸ਼ਾਹਜਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਘੋਰਾ ਘੜਨ ਵਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਖੰਦਕਾਂ ਪੁਟ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਉਚੇ ਟਿਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ਬੀੜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸੁਰੰਗਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਬਰੂਦ ਫਟਣ ਦੇ ਧਮਾਕਿਆਂ ਨਾਲ ਘੋਰੇ ਵਿਚ ਆਈ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲੀ ਪਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨਾ ਵਰਿਆਮਗੀ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਈ ਗਈ। ਪਾੜ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਬੁਰਕਾ ਪਾਈ ਹੋਈ ਝਲ ਤੇ ਵਿਚ ਆਈ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਪਾਂ ਮੰਗਾ ਕੇ ਘੋਰਾ ਘੜਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਉੱਤੇ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਵੇਰੀ ਉੱਤੇ ਪਥਰ ਵੀ ਵਰਾਏ ਗਏ। ਇਉਂ ਵੇਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹਮਲਿਆਂ ਅਗੇ ਪਸਪਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਹ ਘੋਰਾ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਵਿਚ ਖੁਰਾਕ ਦੀ ਟੱਟ ਆ ਗਈ ਇਸ ਲਈ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਚਾਂਦ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨੀ ਹੀ ਯੋਗ ਜਾਤੀ। ਇਸ ਗਲ ਬਾਤ ਦੇ ਫਲ ਰੂਪ ਬਰਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅਕਬਰ ਪਸ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਹਰਦੁਆਰ ਇਲਾਕੇ ਨਾਬਾਲਗ ਬਰਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ ਜੋ ਬੁਰਹਾਨ ਨਵਾਜ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜਾ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ।

ਸੰਨ ੧੫੬੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਅਬਦੁਲਾ ਉਜ਼ਬਕ ਜਿਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵੇਲੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵੇਰ ਤੋਂ ਵੇਖਲਾ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨਚਿੱਤ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਆਗਰੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੬੦੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦਖਣ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਸੂਬਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆ ਸੌਰ, ਬੁਦਹਾਮਪੁਰ ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਦਖਣ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਦਾ ਕਤਲ ੧੬੦੨ ਈ.

ਏਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਸ਼ੇਖ ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਨੂੰ ਦਖਣ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਓਰਫ਼ਾ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਮਾਰਵਾੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਡਾਕੂਆਂ ਨੇ ਉਸ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਵਿਚਾਰ

ਅਕਬਰ ਕਟਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਨੌ ਰੋਜ਼ ਅਰਬਾਤ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਈਰਾਨੀ ਤਿਹਾਰ ਮਨਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਮਸ਼ਬੂਚ ਚਲਾਣ ਦਾ ਵੀ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਕੇਵਲ ਇਕ ਰਬ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਤੇ ਵਹੀ ਅਥਵਾ ਅਲਹਾਮ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸਰਧਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪਵਿਤਰ ਮਿਲਾਪ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਦਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੇ ਕੀਤਾ ਰਸਮਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਈਰਾਨੀ ਚਰਚਿਤ ਧਰਮ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅਕਬਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਨ ਦੇਂਦਾ ਜਦ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਉਸ ਅਗੇ ਗੋਡਿਆ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ।

ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ

ਇਸ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਦਾ ਪੈਰ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਤੀਵੀਆਂ ਉਸ ਅਗੇ ਸੁਖਣਾ ਸੁਖਦੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਮੰਗਦੀਆਂ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੁਗਦ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਸੁਖਣਾ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਹ ਸੁਖਣਾ ਪਪਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਕਈ ਲੋਕ ਉਸ ਤੋਂ ਮੁਖਤੀ ਮੰਗਦੇ, ਅਨੋਗਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਿਤਰਾਂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਧਨ ਦੇਲਤ ਹੁੰਦੇ ਵਿਚ ਤਰਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਵਾਲਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਵਖ ਵਖ ਦੁਖਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਦਸਦਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲਕ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਲੈ ਕੇ ਹ ਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਦਮ ਕਰ ਦੇਂਦਾ। ਲੋਕ ਏਸੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ ਤੇ ਰੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਅਕਬਰ ਬੁਹਮਣਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਕਰਦਾ, ਈਸਾਈਆਂ ਨਾਲ ਧਾਰਮਕ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕਰਦਾ, ਪਵਿਤਰ ਸੂਲੀ ਅਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਂਦਾ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਉਹ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਨਿਰਪਖ ਵਰਤਾ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਠੱਕੇ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫਾਟ ਪੁਟ ਕਰਦਾ।

ਲਾਹੌਰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਹੈਡ-ਕੁਆਟਰ ੧੫੮੨-੮੮

ਅਕਬਰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਰਹਿਣ ਸਠਿਣ ਫਤਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਜੋ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਹਿੰਦ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੫੮੬ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖਰਬਾਰ ਫਤਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰਿਆ। ਓਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ੧੫੮੮ ਈਸਵੀ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੈਡਕੁਆਟਰ ਬਣਾਈ ਰਖਿਆ।

ਬੰਦਸ਼ਾਲਾ ਰਖੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਬਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਬੜੀ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਨਿਯਤ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ।

ਉਸਦੀ ਰਵਾਦਾਰੀ

ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂਬਧ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਾਸ ਨੂੰ ਹਥ ਲਾਉਣਾ ਵੀ ਪਾਪ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਾਸ, ਲਸਣ ਪਿਆਜ਼ ਅਤੇ ਦਾੜੀ ਰਖਣਾ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਦਾੜੀ ਮਨ ਉਣਾ ਤਾਦਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਤੀ ਮਿਤਾਬਾਰੀ ਤੇ ਪਰੇਮ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾੜੀ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਘਟ ਵਧ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ।

ਬਚਪਨ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ

ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਦਵਾਈ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਲਈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਹਥੀਆਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ। ਉੱਤਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਸਖਤ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ੧੬ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਦੇ ਲੜਕਿਆਂ ਅਤੇ ੧੪ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘਟ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਚਪਨ ਦੀ ਔਸ਼ਾਦ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਧਰਮ ਈਨ ਇਲਾਹੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਮੁਤਾਬਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੂਰਸ ਤਾਰੇ ਤੇ ਅਗ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਈਸ਼ਵਰੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਵਾਂ ਧਰਮ

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਈਨ (ਧਰਮ) ਦਾ ਨਾਮ ਤੋਂਹਿਦੇ ਇਲਾਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਸਧਾਰ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਲੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਲੈ ਲਈ ਸੀ।

ਉਹਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਬਣਨਾ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਈਨ ਇਲਾਹੀ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੋਪ ਜਾਂ ਖਲੀਫਾ ਇਸਲਾਮ[] ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਤੌਰ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਦੇ ਉਹਨੇ ਇਕ ਕਲਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ "ਜਵਾਬੇ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕੋਈ ਦੂਜਾ

[] ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਯਾਰ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਥਾਸੀ ਖਲੀਫੇ ਵੀ ਓਵੇਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਿਛੋਂ ਅਮੀਰ ਤੇਮੂਰ, ਸਾਹਿਬ ਕਿਰਾਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਲਾਘ ਬੇਗ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚਲਦੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ-ਖਲੀਫੇ ਤੇ ਇਮਾਮਾਂ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰੇ। ਉਹ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਅਵਲ ਨੂੰ ਫਤਹ ਪੂਰੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਿੰਬਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਕੁਰਾਨ ਖਾਣੀ ਤੇ, ਫਾਤਿਹਾ ਪੜ੍ਹਨ ਮਗਰੋਂ ਮਿੰਬਰ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਨਿਮਾਜ ਪੜ੍ਹੀ। 'ਤਬਕਾਤਿ ਅਕਬਰੀ' ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ੨੫ਵਾਂ ਸਾਲ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਕਬਰ ਉਸ ਦਾ ਖਲੀਫਾ ਹੈ।" ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਉੱਤੇ 'ਅਲਾ ਹੁ ਅਕਬਰ' ਦੇ ਲਫਜ਼ ਉਕਰੇ ਇਹ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਕਬਰ ੧੨ਵਾਂ ਇਮਾਮ ਹੈ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ੭੨ ਫਿਰਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਖਿਆਲ ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਦੇ ਇਮਾਗ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਅਕਬਰ ਦਾ ਹਥੌਕਾ ਤੇ ਅਟੁਟ ਸਾਥੀ ਸੀ।

ਰਬ ਕਰ ਕੇ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਦੀ ਰਬ ਵਾਂਗ ਪੂਜਾ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਿਚ ਫੈਸ਼ੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

ਉਹ (ਅਕਬਰ) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਦਾਨਾਈ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਾਤਾ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰਬ ਦੇ ਸਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਕਬਰ ਰਬੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਇਆ ਕਿਵੇਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।"

ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—

'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਦਕਤ (ਸਚਾਈ) ਦਾ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਨਾ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਪੁਗ ਸਕਦਾ। ਅਕਬਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪਰਾਪਤ ਕਰੋ ਤਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਬ ਦਾ ਗਿਆਨ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਅਕਬਰ ਨੇ ਅਰਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਕੇ ਜੋਤਸ਼ ਵਿਦਿਆ, ਇਲਮ ਹਿੰਦਸਾ, ਹਿਕਮਤ ਤੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਹੋਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ। ਅਲੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਵਰਗੇ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ੧੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਿਰ ਮੂੰਹ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੰਨ ਹਿਜਰੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਕ ਨਵੇਂ ਸੰਮਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦਾ ਸਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਵੀਨਤਾਈਆਂ

ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਰਾਤਨ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਰਖੇ ਗਏ। 'ਸਲਾਮ ਅਲੈਕਮ' ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਬੰਦ ਕਰਕੇ 'ਅਲਾ ਹੁ ਅਕਬਰ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਸਵਾਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ 'ਜਲੇ ਜਲਾਲਾਹੁ ਅਰਬਾਤ ਉਸ ਦਾ ਚਾਨਣ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਨਵੀਨਤਾਈਆਂ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁਤ ਡਰਕ ਉਠੇ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ

ਅਕਬਰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਇਫ਼ਕ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਇਫ਼ਮ ਤੇ ਹੁਨਰ ਦੀ ਤਰਕੀ ਲਈ ਚਲਾ ਸ਼ੋਰੀ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅੱਜੇ ਮਦਰਸੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੁਕੂਲ ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਆਨ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਨਤੀ ਵਲ ਵਧੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਫੈਸ਼ੀ ਨੇ 'ਨਲ ਅਤੇ ਦਮਯੰਤੀ' ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਓਲਥਾ

ਆਲਮ ਮੁਲਾ ਅਹਿਮਦ ਕਰਤਾ "ਤਾਰੀਖ ਅਲਫੀ" ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਕਾਤਲ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਦੀਆਂ ਲਤਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਜੀਉਂਦੇ ਨੂੰ ਮਿਟਵਾਇਆ ਗਿਆ।

ਅਕਬਰ ਦੀ ਪਬਲਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਜੀਵਨੀ

ਅਕਬਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਵੱਡੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਬਲਿਕ ਦਰਬਾਰ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਲਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦਾ, ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਤਖਤ ਦੇ ਪਾਸ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ, ਛਾਲਾਂ ਨਾਚ ਤੇ ਭੱਡਾਂ ਤੇ ਬਹੁਰੂਪੀਆਂ ਦੇ ਕਰਤਬ ਵੇਖ ਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਫੌਜਿਆਂ, ਭੱਡਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਫੁਕੜਾਂ ਤੇ ਬਟੋਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ।

ਜਾਨਵਰਾਂ ਲਈ ਤਰਸ

ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਇਕ ਹਥੀ ਦੇ ਨਾਮ ਚੇਤੇ ਸਨ। ਉਹਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਵੀ ਨਾਮ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਵਹਿਸੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਨਾਮ ਰਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕੀਤਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਲਣ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਘ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਚੀਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਮਦ ਮਾਰਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਚੰਡੋਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਨਿਕਲਦੀ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ ਅਗੇ ਵ ਜੇ ਵਜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੌਖਾ ਮਾਰਾ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾਹ ਸਦਾ ਹਾਥੀ ਦੇ ਈਠਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਰਖ ਕੇ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਮੌਸਮ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਸਿਆਹ ਗੋਸ਼ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁਤੇ ਮੰਗਵਾ ਰਖੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਜਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਕੜੀਆਂ ਤੇ ਮਖੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ (ਜ਼ਿੰਮੇ) ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਖੋਡਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਪ੍ਰਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ੁਕਰ ਵਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ।

ਨਵੀਨਤਾ ਦੀ ਸੂਝ

ਅਕਬਰ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਦਰਿਆਫਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਰੁਚੀ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਲੂਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਮਲੂਮ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿਹੜੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ੧੨ ਦੁਧ ਪੀਂਦੇ ਬਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਗੰਗੀਆਂ ਨਰਸਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਬਚੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਵੀ ਨਾ ਬੋਲ ਸਕੇ, ਕਿਵੇਲ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਵੀ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਬੋਲੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੁਨਰ

ਵਿਚ ਵੀ ਬੜਾ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਸਫਰ ਲਈ ਤੇ ਬਾਦ-ਬਰਦਾਰੀ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਡੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਢੋਲ ਵਾਲੀ ਰੋੜੀ ਅਤੇ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕਢਣ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਨਾਲ ਚੱਕੀ ਵੀ ਪੀਸਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਐਸੇ ਪਹੀਏ ਦੀ ਵੀ ਕਾਚ ਕੱਢੀ ਸੀ ਜੋ ਚੰਦੇ ਮਿੱਟਾਂ ਵਿਚ ੧੬ ਪੀਪਿਆਂ (ਫਰਮਾਂ) ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੰਦੂਕਾਂ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਤੋਪਾਂ ਢਾਲਣ ਦਾ ਕਾਰਖਾਨਾ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਲਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਨਵਾਂ ਤਰੀਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਾਗੇ ਸਹਾਲੀ ਕਾਨੂੰਨ ਆਖਦਾ ਸੀ।

ਘੋੜ ਚੌਕੀਆਂ ਦਾ ਸਿਸਟਮ

ਅਕਬਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ਖ਼ਤ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਚਿੱਤ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਚੌਕੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ, ਜੋ ਪੰਜ ਪੰਜ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿਥ ਉੱਤੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਚੌਕੀਆਂ ਵਿਚ ਦੋ ਦੋ ਘੋੜੇ ਤੇ ਦੋ ਦੋ ਪੈਦਲ ਹਰਕਾਰੇ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ।

ਜੋਤਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਗਿਆਨ

ਅਕਬਰ ਵਹਿਦਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਸਰਤ ਦੀ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪੜਤਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਬੁਲਫਜ਼ਲ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੋ ਗੱਲ ਉਸ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਭੇਦ ਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਉਸ ਦੇ ਮਸਤਕ ਗਿਆਨ (ਚਿਹਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨਾ) ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਦਉਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਹ ਹੁਨਰ ਜੋਗੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਤਾੜ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਰਮੀ (ਯਾਤਰਾ ਟੈਕਸ) ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਜੋ ਪਵਿਤਰ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਜਜ਼ਆ ਵੀ ਮਨਸ਼ਖ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ੨੫ ਵੇਂ ਬਰਸ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਲਤਨਤ ਦੀ ਆਦਮ ਗਿਣਤੀ ਕਰਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ, ਸ਼ਿਕਦਾਰਾਂ ਦਰੋਗਿਆ ਦੇ ਨਾਮ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਮਨੁਖਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਉਸ ਨੇ ਐਸੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਰਖ ਸਨ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਮੁਜਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਬਹੁਵਿਆਹ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਰਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਪੇਸ਼ਾ ਕਰੋੜਾਂ ਉੱਤੇ ਸਖਤ

‡ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਛ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤ ਕਿਸ ਨੇ ਗਵਾਈ ਹੈ। ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਉਹਨੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕੁਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਦਤਾਂ ਲਈ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਸਤੀਆਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਵੀ ਸਨ (ਆਈਨਿ ਅਕਬਰੀ)। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਤੀਵੀਆਂ ਲਈ ਵਖਰੇ ਕੁਆਰਟਰਜ਼ ਬਣਵਾ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਆਬਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖ ਦਿਤਾ ਸ਼ਿਤਾਨ ਪੁਰਾ। ਦਰੋਗਾ ਤੇ ਇਕ ਮੁਹਰਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਜੋ ਉਥੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖਦੇ। ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਕੰਚਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ। ਤਾਰੀਖਿ ਬਦੋਲਾ 1

ਦਬਦਬੇ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਵਾ ਵੰਗ ਵੀ ਬੜਾ
ਬਾਨਦਾਰ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਮਹਿਕਮਾ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਮਾਨੇ ਉਤੇ ਕਾਇਮ ਸੀ
ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਾਤੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਇਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ
ਛੋਟੀ ਮਦਦ ਵੀ ਬਾਕਾਇਦਗੀ ਨਾਲ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਾਤੀ ਤਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ ਅਤੇ
੫ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰਿੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ;
ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਅਤੇ ਜੰਗ ਲਈ ਜੋ ਘੋੜੇ ਹਾਥੀ
ਸਨ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅਡਾਹੇ ਸਨ।

ਅਕਬਰ ਦਾ ਕੈਂਪ

ਅਕਬਰ ਦਾ ਕੈਂਪ ਕੀ ਸੀ ਇਕ ਚਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ।
ਇਹ ਕੈਂਪ ਭਾਵੇਂ ਵਿਰਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਦੇ
ਸਾਰੇ ਲਵਾਜ਼ਮਾਤ (ਲੋੜਾਂ) ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਇਕ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਤੰਬੂਆਂ ਤੇ ਕਨਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ
ਵਸ ਜਾਂਦਾ। ਤੰਬੂ ਦੇ ਥੰਮ ਗਿਲਟਾਂ ਤੇ ਪਰਦੇ ਲਾਲ ਕੈਨਵਸ ਦੇ ਹੁੰਦੇ
ਸਨ, ਜੋ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ
ਰੁਖ਼ਨਾਈ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਚਕਾ ਚੁੰਝ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ
ਤੰਬੂਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਜਾਏ ਹੋਏ
ਸ਼ਾਮਿਆਨੇ ਲਗੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਤੰਬੂ ਕਮਰਿਆਂ
ਦਾ, ਕੋਈ ਚਾਵਤ ਹਾਲਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਆਰਾਮ ਘਰਾਂ ਜਾਂ ਸੌਂਣ
ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਦਰਲੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਬੇਗਮਾਂ
ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਡਮੁਲੇ ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਘਾਰੇ ਹੋਏ ਤੇ ਸਜਾਏ
ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਲਾਓ ਲਸ਼ਕਰ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੇ
ਅੰਦਰ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਉਤੇ ਐਸ਼ਵਰਜ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ
ਵੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਰਾਸ਼ਧਾਨੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ
ਲਗ ਪਗ ਦੋ ਏਕੜ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਤੰਬੂਆਂ ਤੇ ਖੈਮਿਆਂ ਦ ਨਵਾਂ
ਸ਼ਹਿਰ ਵਸ ਜਾਂਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਹਾਨਾ
ਤੰਬੂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰ
ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦ ਕਮਰ ਵੀ ਬੜੇ
ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ।
ਕਈ ਵਾਰ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੈਮਿਆਂ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਦਾ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਥਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤੇ ਸਿਲਕੀ
ਗਲੀਚਿਆਂ ਤੇ ਦਰ ਆਂ ਨਾਲ ਢਕੀ ਜਾਂਦੀ। ਤੰਬੂਆਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਸੋਨੇ
ਤਿਲੇ ਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਲਾਲਾਂ ਨਾਲ ਜੜਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ
ਇਕ ਉਚੇ ਚਬੂਤਰੇ ਉਤੇ ਰਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੈਠ
ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵਸੂਲ
ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ
ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਮਤੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਜਵਾਹਰਾਤ ; ਘੋੜੇ , ਹਾਥੀ ;
ਅਤੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਵਡਮੁਲੀਆਂ ਮੁਗਾਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤੁਲਾ ਦਾਨ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਕੜੇ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਨਾਲ ਤੁਲਾ-
ਦਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਮਗੋਂ ਹੋਰ ਹੋਰ ਜਿਨਸਾਂ
ਤੇ ਪੁਸ਼ੁਬੂਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਜਮਾ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ

ਵਿਚਾਲੇ ਵੰਡ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਲੋਕ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ
ਉਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ
ਮੋਹਰਾਂ, ਰੁਪਏ, ਬਾਦਾਮ, ਭਹਾਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਖੁਸ਼ਕ ਮਿੱਠੇ ਚੀਜ਼ੇ
ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਨੌਦੇਸ਼ ਦਾ ਜਸ਼ਨ

ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਦਿਨ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇਸ ਅਵਸਰ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਸਮੇਤ ਆ ਕੇ
ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਾਜ ਉਤੇ ਉਚੀ ਕਲਗੀ
ਹੀਰਿਆਂ ਲਾਲਾਂ-ਜੜਤ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਕਈ ਸੌ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ
ਹਾਥੀ, ਜੋ ਵਸ਼ੋਬ ਤੌਰ ਉਤੇ ਏਸੇ ਮਤਲਬ ਲਈ ਸਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ,
ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦੇ, ਹਰ ਇਕ
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਮਥੇ ਦੀ ਪਲੇਟ ਸੋਨੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।
ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਸ਼ਿਗਾਰੇ ਹੋਏ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ
ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗੋਝੇ, ਸ਼ੇਰ ਬੱਬਰ, ਚਿਤਰੇ,
ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਚੀਤੇ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁਤੇ ਤੇ ਬਾਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੇ
ਅੰਤ ਵਿਚ ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ
ਸਵਾਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਰਦੀ ਪਾਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਪਾਰ ਦੌਲਤ

ਹਿੰਦੂ ਨਗਰਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਖੋਹ ਖਿੰਜ ਨਾਲ
ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਲੁਟ ਤੋਂ
ਜੋ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕੀਤੇ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਧਨ ਤੇ ਏਲਾਤ
ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਦਾ ਬੇਟਾ
ਜਹਾਂਗੀਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਤੇਮੂਰ ਨੇ ਇਸ ਧਨ ਦਾ
੧ ਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਜਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ
ਹੈ ਕਿ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਚਾ. ਜੋ ਤਕੜ ਸੋਨਾ ਤੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ
ਤੋਲਨ ਵਿਚ ਰੁਬੈ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨਿਆਂ
ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਰੇ ਧਨ ਦਾ ਜੋੜ (ਟੋਟਲ) ਨਹੀਂ ਸੀ
ਲਗਾ ਸਕਿਆ। ੮ ਵਡੇ ਵਡੇ ਡੋਰੇ ਹੀਰੇ, ਮੋਹਰਾਂ, ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ
ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ, ਪਲੇਟਾਂ, ਕੀਮਖਾਬ, ਗਲੀਚੇ, ਕਾਲੀਨਾਂ ਅਤੇ
ਕੀਮਤੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਦੇ ਖਰਾੜਿਆਂ ਨਾਲ ਡਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ
ਚੋਂ ਜਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਗ ਪਗ ੭ ਕਰੋੜ ਪੌਂਡ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਾਜ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਾਜ ਈਰਾਨੀ ਮੁਕਟ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ
ਸੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਨੁਕਰਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਖਲਸ ਕਿਸਮ
ਦੇ ਉਹ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਚਮਕ ਦਮਕ
ਵਿਚ ਜੋੜ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰਖਦੇ। ਮੁਕਟ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਭਾਗ ਵਡੇ ਵਡੇ
ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਹਿੰਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਤ ਸੀ। ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ
ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮਾਲੀਅਤ ਵੀਹ ਲੱਖ ਪੌਂਡ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ

ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਤੀਕ ਪੁਜਣ ਲਈ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਪੇਂਬੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨਾਂ
ਦੇ ਉਪਰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਚਾਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣਿਆ
ਹੋਇਆ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਖਤ ਨੂੰ ਵਡਮਲੇ ਹੀਰੇ

ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਪਰਕਰਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਅਲਜਬਰਾ ਤੇ ਗਣਤ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਹਿੰਦੂ ਗਰੰਥਾਂ ਬੀਜ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਤੇ ਲੀਲਾਵਤੀ ਦੇ ਉਲਥੇ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਪੁਸਤਕਾਂ ਡਾਸਕਰਾਚਾਰਜਾ ਦੀਆਂ ਰਚਿਤ ਹਨ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਉਲਥਾਕਾਰ ਫੈਜ਼ੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਅਬੁਲ ਕਾਦਰ ਬਦਾਯੂਨੀ, ਮੁਲਾਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨਕੀਬ ਖਾਂ, ਹਾਜੀ ਇਬਰਾਹੀਮ; ਸੁਲਤਾਨ ਹਾਜੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਂ ਸ਼ੇਖੀ ਆਦਿ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਆਲਮ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਅਨੁਵਾਦਨ ਸਨ। ਅਬੁਲ ਕਾਦਰ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ "ਰਾਮਾਯਣ" ਅਤੇ "ਸਿੰਘਾਸਨ ਬਤੀਸੀ" ਦੇ ਵੀ ਉਲਥੇ ਕੀਤੇ। "ਮਹਾਂਭਾਰਤ" ਤੇ ਕਛਮੀਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾ ਉਲਥਾ ਫੈਜ਼ੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਹਾਜੀ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸਿਰਹਿੰਦੀ ਨੇ ਅਬਰ ਵੇਦ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਕਠਨ ਤੇ ਔਖਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸੁਧਾਈ

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਡਾ ਮਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਰਾਜਾ ਟੋਡਰ ਮਲ ਸੀ। ਬਹਿਨਬਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਚੇ ਵਿਚ ਢਾਲਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਹ ਟੈਕਸ, ਜਿਹੜੇ ਦਸਤ ਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਅਸਹਿ ਭਾਰ ਹੋਏ ਸਨ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਢੰਗ

ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਮਾਲੀਆ ਵਖ ਵਖ ਸੂਬਿਆ ਦੇ ਉਹ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੀਯਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਇਲਮ ਤੋਂ ਕੋਰੇ ਹੋਏ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਹਿੰਦੂ ਸਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਹੂਕਾਰ ਵਖ ਵਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਮਾਲੀਆ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਕਾਬਜ਼ਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਜੋ ਰੁਪਏ ਵਸੂਲ ਹੁੰਦੇ ਉਸੇ ਨਾਲ ਵਾਇਸਰਾਏ ਫੌਜ ਦੇ ਖਰਚ ਪੂਰੇ ਕਰਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੁਧਾਰ

ਅਕਬਰ ਨੇ ਤੁਰਤ ਹੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਇਸਰਾਇਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਾਲੀਆ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰਨ। ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਿਣਤੀ

ਅਕਬਰ ਨੇ ਬਹਿਰਾ ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ : ਕਾਬਜ਼ਤ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕਾਬਜ਼ਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੀ ਇਕੋ ਜਹੇ ਸਟੈਂਡਰਡ ਨਾਲ ਮਿਣਤੀ ਕਰਵਾਈ। ਇਹ ਮਿਣਤੀ ਠੀਕ ਤੇ ਸਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਾਪ ਤੇ ਮਿਣਤੀ ਦਵਾਰਾ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਣਾ ਦੇ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਜੋਤਸ਼, ਰਾਗ; ਗਾਹਿ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਖੇਤੀ ਬਾੜੀ, ਪਸ਼ੂ ਪੋਦਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਹਸਤ ਰੇਖਾ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਰਥੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾ ਖਲੀਫਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਲੀਆ

ਸਰਕਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਲਗਾਨ ਵਸੂਲ ਕਰਦੀ। ਇਸ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨੂੰ ਨਕਦ ਸਿਫੇ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਤੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਉਹੋ ਸੀ ਜੋ ਪਠਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਜੁੜਵੀ ਤੌਰ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਟੋਡਰ ਮਲ ਨੇ ਜੋ ਇਸ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਮੌਢੀ ਸੀ ਏਸ ਪੁਰਾਣੇ ਏਸੇ ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਲੀਆ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਚੌਥਾਈ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਬਰ ਨੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਉੱਤੇ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤਿਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮਹਿਕਮਾ ਮਾਲ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ

ਖਾਲਸਾ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਕੁਲੈਕਟਰ ਅਤੇ ਸਾਗੀਰਵਾਰ ਮਾਲੀਆ (ਮਾਲ) ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਨਿਯਤ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵਸੂਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਟੈਕਸ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਤੂਰ ਉਲ ਅਮਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਲਈ ਆਮਲ ਨਿਯਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਆਮਲਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਦੋ ਹੋਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਾਰਕੁਨ ਅਤੇ ਖਾਸ ਨਵੀਸ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਆਮਲ ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਲੋਕ ਪਟੇਲ ਅਰਥਤ ਸਰਦਾਰ (ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਮੈਰੀ ਅਤੇ ਸਪੇਨ ਦੇ ਅਲਕਾਲਡੇ ਵਾਂਗ) ਆਖਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵੰਡ (ਨਬੋੜਾ) ਕਰਦਾ। ਕੁਲੈਕਟਰ ਨਕਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਟਵਾਰੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਨਾਲ ਮਾਲੀਆ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਵੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਵਰਤਾਵ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੁਲੀਸ ਦੇ ਵਡੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੇ ਨਿਗਰਾਨ ਨੂੰ ਪਾਈਕ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਾਹੂਕਾਰ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਨਿਆਰੇ ਹੁੰਦੇ; ਪਾਂਧਾ ਜਾਂ ਮੁਲਾਂ ਜੋ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮੁਦਰਸ ਹੁੰਦੇ; ਜੋਤਸ਼; ਲੁਹਾਰ; ਤਰਖਾਣ; ਘੁਮਿਆਰ; ਮੋਚੀ; ਦਰਸੀ (ਛੀਥਾਂ), ਨਾਈ; ਧੋਠੀ; ਮਰਾਸੀ, ਗਵਈਏ ਤੇ ਨਾਚੀਆਂ ਆਦਿ ਵਖ ਵਖ ਪੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪਿੰਡ ਦਾ ਜਨਰਲ ਫੰਡ

ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਫੰਡ ਵਿਚੋਂ ਅਲਾਉਂਸ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਇਲਾਕਾ ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਰੋੜ ਟਨ ਪੈਦਾਵਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਰੋੜੀ ਆਖਦੇ ਸਨ। ਆਈਨਿ ਅਕਬਰੀ ਅਰਥਾਤ ਅਕਬਰ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਮਹਿਕਮਾ ਮਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਕਬਰ ਨੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੁੜ ਡਰਪੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ

ਅਕਬਰ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ

(੧) ਅਕਬਰ ਨਾਮਾਂ—ਰਾਜ ਦਾ ੨੭ਵਾਂ ਸਾਲ।

ਪਸੰਦ ਭੰਦੂਕ() ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਹਥਾਰਾਂ ਸ਼ਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣਾ ਤੇ ਔਸ਼ ਦਿਸ਼ਰਤ ਵਲ ਰਚੀ ਵਖਾਈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਮਝ (ਅਕਲ) ਆ ਗਈ ਤੇ ਉਹਨੇ ਮਾਸ ਤੀਕ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਇਕ ਸਖੀ ਤੇ ਤਰਸਵਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨ, ਮਿਹਰਬਾਨ, ਪਾਲਕ, ਖਿਮਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਿਤਾ, ਸਚਾ ਤੇ ਜਿਗਰੀ ਮਿਤਰ, ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲਾ ਵੇਰੀ, ਲੋਝਾਕਾ ਸੂਰਮਾ, ਦਾਨਾਂ ਨੀਤੀਵਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੂਰਜ ਵਰਗਾ ਚਮਕਦਾਰ ਨਾਮ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਅਕਬਰ ਦਾ ਹੀ ਇਹ ਨਾਮ ਸੀ ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਯੁਕਤ ਕੌਮਾਂ ਜਾਣੂੰ ਸਨ। ਅਤੇ ਜੋ ਅਜ ਤੀਕ ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਨੌਕ ਚੁਬਾਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਉਸ

(ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਰਾਈਵੇਟ ਬੰਦੂਕ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਨੇ ਸੰਗਰਾਮ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ— ਆਈਨੇ ਅਕਬਰੀ।

ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ() ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ।

()ਅਕਬਰ ਜਲੂਸ ਅਥਵਾ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਸਾਲ ਦੀ ਬਜਾਇ ਆਪਣੇ ਸਿਕੇ ਉਤੇ ਸੰਨ ਇਲਾਹੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ ਦਰਜ ਸੀ:—

مهر مهر شاه اکبر اوردی این زر است ضرب اکره
تا زمین و آسمان را مهر آورد است
سغندر ملهیر ۴۹ الهی

ਮਿਹਰ ਮੋਹਰ ਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਅਬਦੁਵੀ ਈਂ ਸ਼ਰ ਅਸਤ ਤਾ ਜ਼ਮੀਨੋਂ ਆਸਮਾਨ ਰਾ ਮਿਹਰ ਅਨਵਰ ਜ਼ੇਵਰ ਅਸਤ।

ਸ਼ਰਬ ਆਗਰਾ— ਅਸਫੰਦਰ ਮਨੀਰ ਖੜ ਇਲਾਈ। ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੀ ਇਸ ਮੁਹਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਇਸ ਮੁਹਰ ਦੀ ਸ਼ਾਖ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਜਦ ਤੀਕ ਪਠਤੀ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ ਉਤੇ ਇਹ ਰੋਸ਼ਨ ਸੂਰਜ ਚਮਕਦਾਰ ਰਹੇਗਾ।

ਪਰਕਰਨ-੧੪

ਨੂਰਉਦੀਨ ਜਹਾਂਗੀਰ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ੧੬੦੫ ਈ:

ਨੂਰ-ਉ-ਦੀਨ ਉਰਫ ਸਲੀਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਰਥਾਤ 'ਸੰਸਾਰ ਵਿਜਏ' ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੨ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੦੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ੩੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਿਲੀ ਗੇਟ ਵਿਚ ਇਕ ਪਥਰ ਉਤੇ ਲਿਖਤ ਉਕਰੀ ਗਈ ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਥ ਵੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਅੰਤਮ ਪੰਕਤੀ ਇਉਂ ਹੈ—“ਖੁਦਾ ਕਰੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣੇ ੧੦੧੪”। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਅਵਸਰ ਉਤੇ ਵੱਡਮੁਲੀਆਂ ਸੁਗਤਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਧਾਈ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਏ ਇਨਾਮਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਨਕਾਸ਼ ਖਾਨਾ ਦੇ ਮੰਨੇਜਰ ਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀਅਨ ਮਕਤੂਬ ਖਾਂ ਦੀ ਰੋਠ ਲਿਖੀ ਨਜ਼ਮ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਦਰਜ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੁਜਕ ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਵਿਚ ਵੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਇਉਂ ਹੈ —

صاحب قران ثانی شاهنشہ جهانگیر
با اول و دارو بنشست بر تخت کامرانی

اقبال و نجات و دولت فتح و شکوه و نصیرت
پیشش کم بخدمت بستہ بشاد مانی
سال جلوس شاهی تاریخ شد چو پندہاں
اقبال سر بهائی صاحب قران ثانی

ਅਰਥਾਤ—‘ਜਦ ਸਾਹਿਬੇ ਕਿਰਾਨ() ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ, ਤਦ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੈਕਤ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਵੱਲਤ, ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਖੜੇ ਕੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਸ਼ਾਹੀ ਗੱਦੀ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਸਾਲ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ਿਕੋਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦੂਜੇ ਸਾਹਿਬੇ ਕਿਰਾਨ ਦੇ ਦੁਬਰੂ ਝੁਕਾ ਦਿਤਾ।’

ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਹਾਂ ਦੀ ਵਹਾਲੀ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਔਰਦਿਆਂ ਉਤੇ ਪੜਿਆਂ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ

(1)ਸਾਹਿਬੇ ਕਿਰਾਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁਖ ਜੋ ਦੋ ਜਾਂ ਵਧੀਕ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਸੁਭ ਮੇਲ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਾਮ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਵੇਬੇ ਸਾਹਿਬੇ ਕਿਰਾਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਵਾਹਾਰਾਤ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ੩ ਕਰੋੜ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੈਂਡ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਤੇ ਵਲੀਅਹਿਦ ਦਾ ਦੁਖਾਈ ਵਤੀਰਾ

ਵਲੀਅਹਿਦ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸਲੀਮ ਦੀਆਂ ਫੈਲ ਸੂਫੀਆਂ ਤੇ ਤਮਾਸ਼ ਬੀਨੀਆਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤਲਖ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਬਾਰਸ਼ੁਖ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਇਹ ਸਲਾਹ ਪਕਾਈ ਕਿ ਸਲੀਮ ਦੇ ਬੇਟੇ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਠਾਇਆ ਜਾਏ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰ ਨਾਬਾਲਗ ਹੀ ਸੀ; ਪਰ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਜ਼ੀਮੇ ਦੇ ਹੀ ਗਲਾ ਘੁਟ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦਾਨਿਆਲ ਦੀ ਮੌਤ ੧੬੦੫

ਠੀਕ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਇਕ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਗਮ ਤੇ ਦੁਖ ਥਲੇ ਦਬਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦਾਨਿਆਲ ਦੀ ਮੌਤ; ਜੋ ੫ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੦੫ ਈ : ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੁਰਹਾਨ ਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਅਕਬਰ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਿਨ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਿਨ ਆ ਪੁਜੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸਭ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੌਤ ਬਿਸਤਰੇ ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਉਮਰਾ ਉਸ ਦੇ ਪਲੰਘ ਦੁਆਲੇ ਆਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਨ ਦਿਤਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਵਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਕੇ ਅਕਬਰ ਆਖਣ ਲਗਾ ਕਿ ਜੋ ਭੁਲ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰ ਦੇਣ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬੇਟੇ ਸਲੀਮ ਨੂੰ ਪਗ ਬਨਾਈ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪੁਢਾਈ ਜਾਏ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਹਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਨਾਲ ਉਹ ਤੰਗ ਸਜਾਈ ਜਾਏ ਜੋ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਪਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਯਕੀਨ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤਾਵ ਕਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਨੇ ਮਿਤਰਾਂ ਤੇ ਮਾਤਹਿਤਾਂ ਵਲੋਂ ਕਦ ਗਾਫਲ ਨ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਠ ਦੇਵੇ। ਸਭ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਰ ਰਹੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫਰਜੀ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ। ਮਰ ਰਹੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਬੁਕ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿਤਾ।

ਅਕਬਰ ਦੀ ਮੌਤ ੧੬੦੫

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੌਲਾਣੇ ਸਦੇ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਲਮਾਂ ਪੜਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਦੀਮਾਨਦਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੩ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੦੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਅਕਬਰ ਨੇ ੫੧ ਬਰਸ ਅਤੇ ਕੁਛ ਮਹੀਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਬਦ "ਵੱਡੇ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ" ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਦਾ ਮਕਬਰਾ

ਅਕਬਰ ਦਾ ਮਿਰਤ ਸਰੀਰ ਆਗਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸਰੰਦਰਾ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਕਬਰਾ ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਕਬਰ ਦਾ ਚਲਨ

ਅਕਬਰ ਮਲਕਾ ਅਲਿਜ਼ਬਥ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵਾਂਗ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਨਸ਼ਵੰਦ ਤੇ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਤਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਸਯੋਗ ਨੀਤੀਵਾਨ ਆਪਣੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਇਕਤਰ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕੰਮ ਉਸ ਬੌਧੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਸ਼ੋਕ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨੇ ਅਕਬਰ ਤੋਂ ੧੮ ਸਦੀ ਪਹਿਲੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਜਮਾਦਰੂ ਨੀਤੀਵਾਨ ਤੇ ਯੋਧਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਫਿਦਿਆ ਪਰਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਲਿਖਣਾ ਪੜ੍ਹਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ। ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਫੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਮਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੂਰ ਦਰਸ਼ਤਾ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਪਸੰਦੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਚਾ ਸੀ, ਉਹ ਰਾਜਪੂਤ ਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਲਾ ਦੀ ਇਕੋ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲੀਸੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਾਜਪੂਤ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਜੋ ਵੀਹ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦੇ ਬੰਧਣ ਵਿਚ ਬੰਨ ਕੇ ਰਾਜਸੀ ਮੰਝੇ ਨੂੰ ਪੁਖਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਏ। ਏਸੇ ਲਈ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਪੁਰ, ਜੋਧ ਪੁਰ ਅਤੇ ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾਏ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਬੇਗਮਾਂ (ਰਾਣੀਆਂ) ਵੀ ਬੜੀ ਖਾਤਰ ਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਤੇ ਯਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ

ਉਹ ਨਖਸ਼ਿਖ ਦਾ ਬੜਾ ਸਹਣਾ ਤੇ ਮਿਲਨਸਾਰ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮਨੁਖ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਰੰਗ ਕਣਕ ਭਿੰਨ ਅਖਾਂ ਕਾਲੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਭਰਵੰਟੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਵਰਗੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਮਥਾ ਬੜਾ ਚੌੜਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਬਲ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਚੌੜੀ ਦਪਟੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਠਕ ਦੇ ਖਬ ਪਾਸੇ ਵਲ ਇਕ ਵਡਾ ਸਾਰਾ ਮਟਰ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜਿੰਨਾ ਮੋਹਕਾ ਸੀ ਇਹ ਮੋਹਕਾ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਕਿਸਮਤੀ ਤੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਚਿਨ੍ਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੜੀ ਉਚੀ ਭਰਵੀਂ ਮਿਠੀ ਤੇ ਰੋਹਬਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਦਿਲ ਖਿਚਵਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਨ ਚਕਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਬੜਾ ਦਲਰ ਤੇ ਨਿਡਰ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਿਆਮਗੀ ਦ ਕਈ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਦਿਖਾਏ। ਖੇਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਸ਼ੇਸ਼ਤਾਈ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਜਿਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਉਚੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ। ਉਹ ਮਰਦਾਨਾ ਖੇਲਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ੩੦ ਜਾਂ ੪੦ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਪੈਦਲ ਮੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਘੋੜ ਉਤੇ ਤ ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸੌ ਮੈ ਮੀਲ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਮੁਕਾ ਲੈਂਦਾ। ਇਕ ਅਵਸਰ ਉਤੇ ਤ ਉਹਨੇ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਆਗਰੇ ਤੱਕ ਦਾ ੨੨੦ ਮੀਲ ਦਾ ਸਫਰ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦ ਅੰਦਰ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਮਾਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਬਾਬ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਉਹਦੀ ਮਨ

ਦੀ ਖਲ ਛੇਤੀ ਸੁਕ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਬਦੁਲ ਅਹੀਦ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਏ ਦੀ ਖਤ ਵਿਚ ਸੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਡੇਢ ਦਿਨ ਤੀਕ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਮਰ ਗਿਆ।

ਸੇਵਾ ਦਾ ਮੇਵਾ

ਸਿੱਖ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਮਾਂ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਜਨਾਬ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਜਿਸਮਾਂ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਜੋਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਧਰਾਂ ਦੇ ਕਮਾਨ ਚੌਧਰੀ ਦਾ ਜਵਾਬੀ ਕਲਨ ਚੰਗਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਰਪਾ ਹੋਈ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਾਮਰਾਨ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਚੀਲ ਹਿਛ ਤੋਂ ਨਾਫੀ ਮੁਹਰਮ ੧੦੧੫ (ਮੁਤਾਬਕ ੧੬੦੭ ਈ :) ਤੀਕ ਮੌਜਮ ਦੀ ਖਰਾਬੀ ਕਰਕੇ ਠਹਿਰਿਆ ਰਿਹਾ।

ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਭਿਆਣਕ ਬਾਕੀ ਦਾ ਵਰਣਨ

ਸ਼ਾਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਨੇਵੀ ਮੁਹਰਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਵਡੇ ਬੁਰਜ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਵਿਚ ਵੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਇਹ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿਥੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਾਮਰਾਨ ਦੇ ਬਾਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੀਕ ਤੇਜ਼ ਨੌਕਦਾਰ ਸੁਲੀਆਂ ਦੀ ਦੁਹਰੀ ਕਤਾਰ ਗਡੀ ਜਾਏ। ਫੇਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੭੦੦ ਬਾਗੀਆਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਸੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਇਹਨਾਂ ਫਾਂਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਿਬਰਤਨਾਕ ਸਜ਼ਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੰਦਭਾਗੇ ਲੋਕ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਫੇਰ ਚਿਰ ਤੀਕ ਦੁਖ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਨਾਲ ਚਿਰਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਕੁਠੀ ਦਾ ਕਸ਼ਟ ਬੜਾ ਡਰਾਉਣਾ ਤੇ ਭਿਆਣਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। “ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੇ ਨਿਛਰ ਵਿਚਾਲੇ ਕੰਦਖਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰਕੇ ਫਰਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਮਕਰੂਹ ਤੇ ਡਰਾਉਣੀ ਬਾਕੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਭਰਪੂਰ ਹਾੜ ਤੇ ਥੀਕਾਂ ਅਖੀਂ ਦੇਖ ਤ ਕਨੀਂ ਸੁਣ ਲਏ। ਜੁ ਉਹਦੇ ਬਾਪ ਦੇ ਇੰਤਕਾਮ ਤੇ ਕਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਮਾਤਾ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਦੁਖੀ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਕੇ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾ ਕੇ ਮਰ ਗਈ।

ਪੰਜਵੇਂ() ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਮਲ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ

ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਮਲ, ਪੰਜਵੇਂ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਤਾ ਵਿਰੁਧ ਬਾਗੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ (ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ) ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ (ਸ਼ਹੀਦੀ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ

(੧) ਏਥੇ ਸਯੋਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸਾਂ ਚੌਥੇ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ— ਅਨੁਵਾਦਕ

ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਰਵਾਇਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਉਤਰੇ ਦਤ ਉਹ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਹੀ ਅਲੱਪ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਮੁੜ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ। ਸਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ (ਸ਼ਹੀਦੀ) ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਸਨ ਪਸੰਦ ਕੌਮ ਤੋਂ ਜੰਗੂ ਕੌਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਕੂਚ

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਵੀਆ ਰਪੋਰਟ ਪੁਜੀ ਕਿ ਕਬਲ ਬਾਸੀਆਂ ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਘਰ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਗਾਜ਼ੀ ਬਾਗ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਨ ਹੇਠ ਇਕ ਫੌਜ ਕਾਬਲ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਫੌਜ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਵੱਧਾ ਸਮਾ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਖਿਲਜ ਖਾਂ, ਮੀਰ ਸਦਰ ਜਹਾਨ ਅਤੇ ਮੀਰ ਸ਼ਹੀਦ ਆਲੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੌਂਪ ਕੇ ਖੁਦ ਕਾਬਲ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦਿਲਾਮੰਜ਼ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਓਥੇ ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੀਕ ਪੜਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਤੇਜ਼ ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬਾਗ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਰੀ ਪੁਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਿਤਾ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਮੰਗਲ ਵਾਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਗਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਚੰਡ ਲਹਿਰਾਏ ਗਏ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜੀ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਸਿੰਗੇ ਦੀ ਕਬਰ ਉੱਤੇ ਇਕ ਮੀਨਾਰ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਿੰਗੇ ਵਾਲਾ ਚਿਰਨ ਮੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਲੜਾਕਾ ਜਾਨਵਰ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਲਈ ਬਿਹਤਰੀਨ ਖੁਲਾਰਾ (ਧਨ ਨ ਲ ਫਸਾਉਣ ਵਾਲਾ) ਸੀ।

ਮਹਿਬੂਬ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਗਾ

ਇਸ ਮੁਨਾਰੇ ਨਾਲ ਜੋ ਮੰਗ ਮਤਮਰ ਦਾ ਪਥਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਉਸ ਉਪਰ ਮੁੱਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕਾਤਬ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹਨ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਹੈ :-

“ਇਸ ਸੁਹਣੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਇਕ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਗਾ ਫੜਿਆ ਜੋ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਗਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇਰਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ” ਇਹ ਪਥਰ ਵੀ ਬਾਰਾਂ ਸਿੰਗੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਓਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ ਮੰਗਲ ਵਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਿੰਗਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਹੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਮੰਗਲ ਵਾਰ ੧੪ ਚੀਲ ਹਿਜ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਰਗਨਾ ਚਾਂਦ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਡਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਨਿਚਰ ਵਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਾਵਲਾ ਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਜਿਥੇ ਉਮ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਕਿਆਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਓਥੇ ਦੇ ਕਰੋੜੀ ਮੀਰ ਕਿਰਨਉਦੀਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸੀ। ੨੧ ਚੀਲ ਹਿਜ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਗੁਜਰਾਤ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾਇਆ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁਜਰਾਂ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਜਰਾਤ ਦੀ ਨੀਂਹ

ਅੰਤ ਏਸੇ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਜਰਾਤ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਵਖਰਾ ਹੀ ਪਰਗਨਾ ਬਾਪ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਬਿਅਨ ਪਹਿਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ।

ਅੰਗਦਿਆ ਤੋਂ ਵੀਚਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਨਵੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫ਼ਾਰਾਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸਾਬੀ ਸਤੀਫ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਕੀਲ-ਆਜ਼ਮ ਅਤੇ ਸੇਦ ਖਾਂ ਮੁਖ਼ਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਰਾਜ ਦੇ ਆਟੰਡ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕਈ ਨਵੇਂ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਤਮਗਾ ਅਤੇ ਮੀਰ ਬਹਿਰੀ ਨਾਮ ਦੇ ਟੈਕਸ (ਮਸੂਲ) ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਰ, ਜਿਥੇ ਡਾਕੋ ਚੋਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਰਾਵਾਂ, ਖੂਹ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਐਸਾ ਕਨੂੰਨ ਵੀ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਰੂ ਨਾਲ ਸ਼ੋਦਾਗਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲ ਦੇ ਗਠ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਖੋਲਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਸ਼ੀਲੀ ਸ਼ਰਾਬ ਆਦਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਤਿਆਗੀ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲਈ ਐਨਾ ਬਦਨਾਮ ਸੀ। ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਈਅਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਮੀਨਾਂ ਜਬਰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਹਿੱਸੇ-ਦਾਰੀਆਂ ਫ਼ਰਜ਼ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਦਵਾਖ਼ਾਨੇ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਕੀਮ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਜੋ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਮੁਫ਼ਤ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਹਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਤਨਖ਼ਾਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ।

ਕੋਰਨਸ਼ ਦੀ ਰਸਮ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਅਕਬਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੇ ਕੁਛ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਿਯਤ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਕੋਰਨਸ਼ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਤੰਮੂਰੀ ਰਸਮ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮੁੜ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਹੜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵਾਂਗ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਰ ਦੋਸ਼ ਸਵੇਰੇ ਬੌਧੇ ਵਿਚ ਖੜਕੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਨ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਜੰਜੀਰ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਇਕ ਐਸਾ ਢੰਗ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਰਜਾ ਦੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਭੀਕ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਇਕ ਸੋਨ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਟਾਈ ਗਈ ਜਿਸਦਾ ਦੂਜਾ ਸਿਰਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਥੰਮ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਲੋਕ "ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਜੰਜੀਰ" ਆਖਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜੰਜੀਰ ੩੦ ਗਜ਼ ਲੰਮੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ੬੦ ਸੁਨਹਿਰੀ ਫਲ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪੁਜਦੀ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਮਜ਼ਲੂਮ ਇਸ ਚੇਨ ਨੂੰ ਗਿਲਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੀਕ ਆਪਣੀ ਫਰਿਆਦ ਪੂਰਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੇ, ਫਰਿਆਦੀ ਨੂੰ ਉਹ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁਤਰ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਦ ੬ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ ੧੬੦੬

ਈ. ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਬਗ਼ਾਵਤ ਮਗਰੋਂ ਬਾਗੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜਥਾਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਈ।

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਘੇਰਾ

ਬਾਗੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਜਿਧਰ ਜਾਂਦਾ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਸੈਨ, ਦਿਲਾਵਰ ਬੇਗ ਖਾਂ, ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ; ਦੀਵਾਨ, ਨੂਰ ਉਦੀਨ ਕੁਲੀ ਕੁਤਵਾਲ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਬਚਾਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਘੌਰਿਆਂ ਦੀ ਮੁਰਮਤ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਜੋ ਘੇਰਾ ਘੜਨ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ ਸਨ। ਸਯਦ ਖਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਡਿਪਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਭਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਚਨਾਬ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਆਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ ਚਿਰ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੁਝ ਬੰਝ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਰਾਬਲ ਦਸਤਾ ਮੇਖ ਫਰੀਦ ਖੁਖਾਰੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜ ਪੁਜਾ ਤਦ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਜਥਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਲੇ ਲਹੂ ਡੋਠਵੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਬਲ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ।

ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਹਾਰ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ੧੬੦੬ ਈ.

ਇਸ ਭਾਜੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਜਦ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫੌਜੀ (ਕਿਸਤੀ) ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਵਾਰ ਸੀ ਬਰੇਤੇ ਉੱਤੇ ਚੜ ਗਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਥਾਂ ਨੂੰ ਹਥ ਕੜੀ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਬੋਝੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਾਮਰਾਨ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚੰਗੜ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਮੁਤਾਬਕ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ ਅਤੇ ਖਬ ਪਾਸੇ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪਣੀ ਯਦਾਸ਼ਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਖੜਾ ਫੌਜਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ ਨੂੰ ਵੀ ਫ਼ਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਫ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਾਨੀ ਪਣਗੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਹੱਜ਼ਿਲ ਵੱਗ ਨਾਲ ਗਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਡੋਠੀ ਦੀ ਦੁਪ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਵੀ ਹਰਾਸਤ ਵਿਚ ਦ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।"

ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਸਲਾਹ ਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਸ਼ਿਆਨਾ ਸਜ਼ਾ

"ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦੋ ਫਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਗਊ ਤੇ ਰਧੇ ਦ ਚਸਕੇ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦੇ ਹੀ ਸੀ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜਾਕ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਪੂਛਾਂ ਵਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫਾਇਆ ਜਾਏ। ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਊ ਦੀ ਖਲ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਘੜੀ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਗਊ

ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਨੂਰ ਮਹੱਲ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਬੀਰਾਨੀ ਦੇਵੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਬਾਨਦਾਰ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਲਈ ਪਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਦੇਵੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੁਸਨ ਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਨੂਰ ਮਹੱਲ ਨੇ ਸ਼ਰਿਫਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ੧੬ ਸਾਲ ਦੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨੂਰਜਹਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨੂਰਜਹਾਨ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ

ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਇਸ ਦੇਵੀ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਹਿਰਾਨ ਦੇ ਉਲਬਕ ਤਾਤਾਰੀ ਸਰਦਾਰ ਖਵਾਜਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਬੇਟੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਬੇਗ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਖਾ ਵਕਲੂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਖਵਾਜਾ ਮੁਰਾਸ਼ਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾ ਵਕਲੂ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹ ਬੀਰਾਨ ਤਾਹਮਾਸਪ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਜਦ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਹਮਾਯੂੰ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਿਰੋਂ ਨਸ਼ ਕੇ ਤਹਿਰਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲਈ ਤਦ ਸ਼ਾਹ ਤਹਿਮਾਸਪ ਨੇ ਵਸ਼ੀਫ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਰੀਫ ਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਾਹੁਣੇ ਦੇ ਸੂਖ ਆਰਾਮ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਖਵਾਜੇ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਸਨ। ਆਗਾ ਤਾਹਿਰ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਬੇਗ। ਗਿਆਸ ਬੇਗ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਲਾਉਦ ਦੀਨ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਟੇਂ ਦੋ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਮਿਹਰ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੀ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਬੇਗ

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਬੇਗ ਗਰੀਬੀ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁਤਰੀ ਸਮੇਤ ਹਿੰਦ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਧਨ ਵਲੋਂ ਐਨਾ ਤੰਗ ਵਸਤ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਵਲ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ ਇਕ ਕਾਫਲੇ ਪਿਛੇ ਗਏ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਦ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੇ ਲੋਕ ਪੈਦਲ ਹੀ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦਾ ਜਨਮ

ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਮਲਕਾ ਦਾ ਜਨਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਖੀਏ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਰੁੜਗਾਰ ਤੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੜਕੀ ਇਕ ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਅਤਿ ਗਰੀਬੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਬਚੀ ਨੂੰ ਪਰਵਰਸ਼ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਇਕ ਬਰਿਛ ਹੇਠ ਤਿਆਗ ਦੇਣ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਬਚੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਵਖ ਕੇ ਉਹਦੀ ਮਾਤਾ ਵਿਛੋੜ ਤੇ ਮਮਤਾ ਦ ਵਸ਼ ਗਸ਼ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਈ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਵਖ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਵਾਪਸ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਕੀ ਵਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਸੱਪ ਨੇ ਘਰ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਓਥੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਕਾਫਲੇ ਨਾਲ ਆਣ ਮਿਲਿਆ।

ਸੋਦਾਗਰ ਮਲਕ ਮਸੂਦ

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੱਚੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਫਲੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮਲਿਕ ਮਸੂਦ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਿ ਓਸੇ ਰਸਤੇ ਸਫਰ ਕਰ ਰਿਹਾ

ਸੀ, ਬੜਾ ਤਰਸ ਆਇਆ। ਬੱਚੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਉਹ ਚਕਿਰਤ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਕੁਛੜ ਚੁਕ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਉਸ ਨੇ ਪੱਕਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਸੋਦਾਗਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਫਰ ਬੜਾ ਸੁਖ ਨਾਲ ਕਟਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸੋਦਾਗਰ ਨੇ ਉਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚੀ ਦੀ ਦਾਈ ਨਿਯਤ ਕਰ ਕੇ ਨੌਕਰ ਰਖ ਲਿਆ। ਉਸ ਬੱਚੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸਾਊ ਵੇਖ ਕੇ, ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਰਖ ਲਿਆ।

ਗਿਆਸ ਬੇਗ ਦੀ ਅਕਬਰ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ੀ

ਇਹ ਸੋਦਾਗਰ ਅਕਬਰ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਬੇਗ ਨੂੰ ਫਤਹ ਪੁਰੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਮਿਰਜ਼ੇ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਜਦ ਅਕਬਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਹ ਬੀਰਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਤਨ ਮਨੋਂ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਉਂ ਦਸਣ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸਰਪਰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਸਾਉ ਰੰਗ ਵੰਗ ਤੇ ਚੰਗੇ ਮਿਠ ਸੁਭਾਓ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਐਨਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਵੀ ਥਾਪ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਮਾਦ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਿਲਨਸਾਹੀ ਤੇ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ

ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਇਕ ਚੰਗਾ ਕਵੀ (ਸ਼ਾਇਰ) ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਿਕਸਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਵੀ ਬੜਾ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਵਿਹਲ ਸਮੇਂ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮੁਤਾਲਿਆ ਤੇ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਦੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਐਨਾ ਸਖੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੇ ਦਵਾਰੇ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਜਿੱਥੋਂ ਤੀਕ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਬੜਾ ਨਿਝਕ ਤੇ ਨਿਡਰ ਸੀ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੁਢਲੀ ਵਿਦਿਆ

ਇਸ ਭਾਗਵਾਨ ਲੜਕੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਬ ਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਤੇ ਮਿਹਰ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਵਾਈ ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜ ਧਾਨੀ ਵਿਚ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੜਕੀ ਪਲਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਤਦ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਹੁਸਨ ਦਾ ਚਰਚਾ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਸਭ ਥਾਂ ਹੋਣ ਲਗਾ।

ਬੇਗਮ ਮਰੀਅਮ ਜ਼ਮਾਨੀ

ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਮੁਟਿਆਰ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਕਬਰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਮਰੀਅਮ ਜ਼ਮਾਨੀ ਦੀਆਂ ਅਖੀਆਂ ਦਾ ਤਾਰਾ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਮਰੀਅਮ ਜ਼ਮਾਨੀ ਰਾਜਾ ਜੋ ਪੁਰ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਅਤੇ ਵਲੀ ਅਹਿਦ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸਲੀਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਸੀ। ਮਿਹਰ ਉਲ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—'ਰੁਹਤਾਸ ਵਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਨਾਮੀ ਪਠਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਇਕ ਐਸੀ ਤੰਗ ਘਾਟੀ (ਖੰਡ) ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੀਕ ਪੁਜਣਾ ਰਠਨ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਜਰਾਤ ਵਰਗੇ ਲੜਾਕੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਜਰਾਤ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਵਸਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸੰਪੂਰਤਾ ਤੋਂ ਪਤਿਲ ਹੀ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਤੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਸਲੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਸੁੰਮਲ ਕੀਤਾ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲਗੇ ਪੱਥਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਦਰਜ ਹੈ ਜੋ ੧੬ ਕਰੋੜ ੧੦ ਲੱਖ ਦਾਮ ਅਰਥਾਤ ੩੪,੨੫,੦੦੦ ਹਿੰਦੀ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ

੧੨ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੰਪ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਜਾ ਪੁਜਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਇਕ ਕੋਹ ਪੂਰਬ ਵਲ ਇਕ ਵਡਾ ਬਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਰਨਾ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਬਰਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਰਨੇ ਦੇ ਹੋੜ (ਖਾੜੀ) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਨਿਕੀ ਜਿਹੀ ਯਾਦਗਾਰੀ ਹਵਲੀ (ਮਹੱਲ) ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਮਛੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹਨ ਜੋ ਚੌਥਾਈ ਗਜ਼ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਧੇ ਗਜ਼ ਤੀਕ ਲੰਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਛੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਮੈਂ ਇਸ ਮਨ ਪਸੰਦ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਸ਼ਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਵੇਰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਏਥੇ ਮਛੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਅਜ ਤੀਕ ਮੈਂ ਕਦੇ ਭੰਵਰ ਵਿਚ ਜਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਟਿਆ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਇਕ ਆਮ ਸ਼ੈ ਹੈ ਜਾਲ ਸੁਟਣ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਫੇਰ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਲ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਸੁਟਿਆ ਅੰਤ ਇਠੋਂ ਦਸ ਜਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ। ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਛੀਆਂ ਦੇ ਨਕਾਂ ਵਿਚ ਮੋਤੀ ਟੰਗ ਕੇ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਛੁਡ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹਸਨ ਬਾਬਾ ਕੌਣ ਸੀ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਕਤਈ ਤੇ ਸਲਾਹ ਬਖਸ਼ ਵਾਕਫੀ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਨਾਮੀ ਥਾਂ ਉਹ ਸਮਾਂ (ਚਸਮਾ) ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬੇਹੱਦ ਸੁਵਛ ਸਵਾਦੀ ਤੇ ਸੁਕ੍ਹੰਧੀ ਦਾਰ ਹੈ। ਖੁਸ਼ਰੋ ਦੀ ਦੋਨ ਲਿਖੀ ਰੁਬਾਈ ਇਸ ਉੱਤੇ ਠੀਕ ਢੁਕਦੀ ਹੈ।

ਅਰਥਾਤ—“ਪਾਣੀ ਐਨਾ ਸੁਵਛ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਹੈ ਕਿ ਅਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਵੀ ਅਧੀਂ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਤਹਿ ਥਿਚਲੀ ਰੋਤ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਗਿਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

درهنگه آبش ز صفا رنگ خود

کون تواند بددل شب شوم

ਖਵਾਜਾ ਸ਼ਮਸ ਉਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਮੁਦਤ ਤੀਕ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਰਹਿਆ, ਇਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਗਰਮਾਈ ਠੋਠੀ() ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ

(ਸ)ਰ ਹੈਨਰੀ ਐਲੀਅਦ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਹੋ ਥਾਂ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿਖ ਗਰੀਬੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਪੰਜਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਤਲਾ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮਛੀਆਂ ਪਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਵੇਰ

ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਦੂਜਾ ਕਾਲਮ

ਉਸ ਨੇ ਏਥੇ ਇਕ ਤਾਲ ਵੀ ਖਟਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੌਮੇ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੇਤਾਂ ਤੇ ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਸਿੰਵਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਗੁੰਬਜ਼ਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਈ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਬਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਗਲ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਥੇ ਹਕੀਮ ਅਬੁਲ ਫਤਹ ਜੋਲਾਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਹਕੀਮ ਹਿਮਾਮ ਨੂੰ ਮਰੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ।”

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਮਰਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਪੁਜਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ : ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ੭-੮ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜ ਉਹਨਾਂ ਖਟੜਾਂ ਤੇ ਦਿਲਾਜ਼ਕਾਂ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪਰਸਿਧ ਲੁਟਰ ਤੇ ਡਾਕੂ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਕੋਕਾ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਜ਼ਫਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਕੰਪ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਿਲਜ਼ਾਕਾਂ ਨੂੰ ਖੰਨ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਵੇ ਅਤੇ ਖਟੜਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੈਦ() ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਪਸ਼ੋਰ ਵਿਚ

ਪਸ਼ੋਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਖਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਜਿਥੇ ਯੂਫ਼ ਚੜੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰੀਆਂ। ਪਸ਼ੋਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ ਅਫਗਾਨ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਖੇਬਰ ਪਰਬਤ ਲਾੰਘ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਲੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਥੋਂ ਉਹ ਸਿਧਾ ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਘੋੜਾ ਉਠਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਆਗਰੇ ਵਾਪਸੀ

ਸੰਨ ੧੬੦੬ ਦਾ ਸ਼ਾਰਾ ਸਾਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਾਬਲ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੰਨ ੧੬੦੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਗਰੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਇਕੋ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜੜਬਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਪਰਧਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਤਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕੀਤੇ।

ਪਹਿਲੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਰੀ

ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਇਹ ਗਲ ਵਚਿਤਰ ਹੈ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਮ ਨਿਸ਼ਚਾ ਉਸ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾਂ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਹ ਚਮਤਕਾਰ ਵਖਾਇਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਉਹਨਾਂ ਨਵੀਨ ਸ਼ਿਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਖਾਂਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

(ਸ)ਮੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਪਾਲਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਥੇ ਕੋਈ ਦਿਲਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਅਟਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਅਤੇ ਖਟਰਾਂ ਦਾ ਸਰ ਸਬਜ਼ ਮੈਦਾਨ ਹੁਣ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪਰਸਿਧ ਹੈ ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਐਲੀਅਟ ਦੀ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਇੰਡੀਆ।

ਪਰੇਮਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਘਿਰਣਤ ਤੋਂ ਘਿਰਣਤ ਪਾਪ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਦੇ ਇਸ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਬੜਾ ਦੌਲਤ ਮੰਦ ਤੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਅਮੀਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਇਕ ਨਿਡਰ ਤੇ ਵਰਿਆਮ ਜੋਧਾ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਲੀਮ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਪਿਆਰ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਜ ਤਖਤ ਦੇ ਵਾਰਸ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਰਕੀਬ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੰਦ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਤਾਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਕਮੀਨੀ ਤੋਂ ਕਮੀਨਾ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤੇ। ਸਲੀਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੇਣ ਦਾ ਵਰਿਜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ।

ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਉਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ

ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਉਪਰ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਉਹ ਅੰਨੇ ਘਿਣਾਓਨੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਅਖੀ ਵੇਖੇ ਗੁਵਾਹ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਾਰੀ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਚ ਨਿਕਲਨ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਦੀ ਜੋ ਲੜਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਡਰਾਮੇ ਦਾ ਹੀਰੋ ਵਿਜਈ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਦਰਿੜਤਾ ਵਿਖਾਈ ਉਹ ਅਦੁਤੀ ਸੀ।

ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਦਾ ਖਿਤਾਬ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਗਟ ਤੌਰ ਉਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਵਚਿਤਰ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਉਤੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸ਼ੇਰ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ। ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਫਟ ਲਗੇ, ਉਹ ਅਜੇ ਰਾਜ਼ੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਜ਼ਾਰ ਉਤੇ ਇਕ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਉਹਦੇ ਉਤੇ ਓਦੋਂ ਛੁਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰ ਗੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਵਡੇ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਢ ਕਟ ਕੇ ਸੁਟ ਪਾਈ ਅਤੇ ਇਉਂ ਉਹਦੇ ਹਥੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ। ਇਕ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਭਾੜ ਦੇ ੪੦ ਕਾਤਲ ਉਹਦੇ ਉਤੇ ਇਕੋ ਵਾਰਗੀ ਟੁਟ ਪਏ। ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਸ਼ੇਰ-ਦਿਲ ਨੇ ਅਧ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਓਥੇ ਹੀ ਥਾ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕੰਨ ਵਲ੍ਹਟ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਭਰਾ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਦੇ

ਮਾਰਨ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕਰਨਾ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਹੀਏ ਨਿਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਪਾਲਤੂ ਭਰਾ ਕੁਤਬ-ਉਦ-ਦੀਨ, ਵਾਇਸਰਾਏ ਵੰਗਾਲ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੂਹਾ ਕੇ ਮਿਥ ਚੁਕ ਨਿਸਾ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਵਢਾ ਵੇਝੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਇਥੇ ਨਾ ਮੰਨੇ

ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਗਲ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਟਿਕਾਣੇ ਲਾ ਦੇਓ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਰਖ, ਜਿਸ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਹੀ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਔਹਦੇ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਥ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੁਝਾਮੀ ਤੋਂ ਹੀ ਆਸ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕਰਨ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਥਕੰਡਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਇਕ ਖੰਜਰ ਛੁਪਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਮੁੜ ਸਵਾਲ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਤੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਰਮਾ ਗਰਮ ਬਹਿਸ ਫਿੜ ਪਈ ਤੇ ਕੋੜੇ ਫਿਕੇ ਲਵਜ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ। ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮੰਟੇ ਤਾਜ਼ੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਫੁਰਾ ਘੋਪ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਪਈਆਂ ਫਟੜ ਹੋਏ ਹੋਏ ਕੁਤਬ ਉਦ ਦੀਨ ਨੇ ਉਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਗਾਰਦ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਨਿਡਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਅਫਸਰ ਪੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਹਥ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਮਾਰਿਆ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਨੇ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਤੇ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਵਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਐਸਾ ਜਵਾਬੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਫਮਲਾਵਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਉਥੇ ਹੀ ਢੇਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਨੋਂ ਚਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਇਕਲੇ ਬਾਗੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੀ ਧਾਰਦ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਪੂਜ ਗਈ। ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਨੇ ੪ ਹੋਰ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਲਿਟਾ ਦਿਤਾ।

ਸਖਤ ਲੜਾਈ

ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਕਿ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਅਗੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧਾਰਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਉਪਨ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰ ਵੇਖਣ। ਪਰ ਵੇਰੀ ਵਲੋਂ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰੋੜਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨਾਸ਼ਕ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਵੀ ਉਸ ਦਲੇਰ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰਿਆ। ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮਕੇ ਵਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਮਿਟੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਧੂੜੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਸੂ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਗ ਲੱਟ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਅਨੋਖੇ ਕਾਰਨਾਮੇ

ਉਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਫਿਲਣੀ ਫਿਲਣੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਫਰੋਬ ਤੇ ਦਗੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚੌਢਾਕ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਦਰਿਸ਼ਤ ਅੰਨੀ ਸੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨਾ ਚਿਰ ਉਹਦੇ ਨੇਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਜਦ ਤੀਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਅੰਤਮ ਹਟਕੌਰੇ (ਮੌਲੇ) ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਲਤੂ ਭਾਈ ਦੇ ਕੜਲ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਰੁਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਹਥ ਲਗ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਸੁੰਦਰੀ ਬੇਬਾ ਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਗਰੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਉਹਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦਾ ਦੌਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ।

(1) ਇਸ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਕਥਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਜੋਂ ਬਰਦਵਾਨ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਅਜੇ ਵੀ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਡੇਢਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਨਿਸਾ ਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਸਮੇਤ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ
ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਮਹਲ ਤੀਕ ਪੁਚੋਣ ਲਈ ਇਕ ਪਰਦੇ
ਦਾਰ ਪਾਲਕੀ ਅਤੇ ਬਨਾਨੀ ਗਾਰਦ ਵਸੇਬ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨਿਯਤ ਸੀ।

ਮਿਹਰ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਦੀ ਅਕਲ ਤੇ ਸ਼ਕਲ

ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਹੁਣ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨੁਰਾਨੀ ਹੁਸਨ
ਤੇ ਹਯਾਦਾਰ ਚਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਮਲਕਾ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ। ਈਰਾਨੀ
ਨਾਚ ਤੇ ਬਲਖ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਗੀਤਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕੁੜੀ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਬੜਾ
ਰਿਬਾਉਂਦੀ। ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਉੱਜ ਵੀ ਲੰਮੀ ਪਤਲੀ ਤੇ ਸੁਰੂ ਕਦ
ਸੁਹਣ ਨਖਸਿਖ ਤੇ ਗੋਲ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੀ ਪਰੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ
ਛੋਟਾ ਸਿਰ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਾਹੀ ਦਾਰ ਗਰਦਨ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।
ਉਸ ਦੇ ਨੱਠੇ ਕਾਲੇ ਤੇ ਬਾਦਾਮ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਤਕਟੀ
ਵਿਚ ਲਖਾਂ ਜਾਦੂ ਸਨ।

ਸਲੀਮ ਉੱਤੇ ਜਾਦੂ

ਇਕ ਦਿਨ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਨਾਚ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ
ਸਲੀਮ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਦੋਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ
ਨਾਲ ਟਕਰਾਈਆਂ। ਸਲੀਮ ਉਸ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਸੂਰਤ, ਸੁਭਿਆਚਾਰ ਤੇ
ਅਕਲ ਵੱਖੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਲ
ਖਿੱਚੇ ਗਏ।

ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਤੁਰਕਮਾਨ ਸਰਦਾਰ

ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ
ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਰਾਕ ਦਾ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ
ਸਰਦਾਰ ਪਹਿਲੇ ਇਸ਼ਮਾਈਲ ਸ਼ਾਨੀ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਰਨ ਦਾ
ਸੁਪਰਨਟੈਂਡੈਂਟ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅਬਦਲ ਰਹਿਮ ਖਾਨ ਖਾਨ
ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਬਟਾ ਕੌਮ ਵਿਦੁਪ ਜੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ
ਵੇਲੇ ਇਹ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਖਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮਤ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ।
ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵਰਿਆਮਗੀ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦਖਾਉਣ ਨਾਲ ਉਹ
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮਲਕਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸਲੀਮ ਅਤੇ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ
ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਾਲੇ
ਪਿਆਰ ਪੀਘਾ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸਲੀਮ ਦੇ ਪਰੋਮ ਨੂੰ
ਵੇਖ ਕੇ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗੁਸੇ ਦਾ ਪਾਰਾ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹ
ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਜਾ ਦਸੀ, ਮਲਕਾ ਰਾਹੀਂ
ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰੋਮ ਚਰਚਾ ਸ਼ਾਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਤੀਕ ਪੁਜ ਗਈ।
ਸਲੀਮ ਇਸ ਤੁਰਕਮਾਨੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਉੱਤੇ ਐਨਾ ਮੋਹਤ ਹੋਇਆ
ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਦਾ ਦਰਿਜ਼ ਇਰਾਦਾ ਧਾਰ
ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਵਧ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ
ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸਲੀਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਪਾਸ ਵੀ ਇਹ ਦਰਖਾਸਤ ਕਰ
ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਈਰਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਮਿਹਰਉਲ ਨਿਸਾ ਦੀ
ਮੰਗਣੀ ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਅਕਬਰ ਦੀ ਸਲੀਮ ਨੂੰ ਬਾੜ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਬੜਾ ਨੌਕ ਮਜਾਜ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਅਨਿਆ
ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ

ਇਸ ਰਵਈਏ ਲਈ ਬਾੜ ਪਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਨੂੰ ਮਨਸੂਖ
ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਕਬਰ
ਨੇ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਪੁੱਛ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪੁਤਰੀ
ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸਲੀਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਨ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਹੀ
ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਤਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੀ
ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਮੰਗੇਤਰ ਨਾਲ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਵੇ।
ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਭਾਵੇਂ ਦਿਲੋਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਦੀ ਬੇਗਮ ਬਣੇ ਪਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕੋਈ
ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੜਕੀ ਨੇ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ
ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਹ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਲੀਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਤੋਂ
ਇਨਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਲੀਮ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਮੁਲ ਲੈਣਗੇ ਜੇ ਇੰਤਕਾਮ
ਲੈਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਨਿਰਦਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ
ਜਤਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਨਿਰਭਰ
ਸਲੀਮ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਵਿਅਰਥ ਹੀ
ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲੀਮ ਦੀ ਵਭੀ
ਬੇਗਮ ਜੋਧਾ ਬਾਈ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਲੀਮ
ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਨਚਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਮਿਹਰ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਦੀ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ

ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤਾੜਨਾਂ ਤੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਵਿਅਰਥ
ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ
ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵ ਵਿਆਹ ਜੋੜ ਨੇ ਇਕ
ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤਕਿਆ। ਤੁਰਕਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਨੇ
ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਚਿਹਰਾ ਡਿੱਠਾ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਪਰ
ਨਾਰਾਜ਼ ਅਤੇ ਪੀਲਾ ਜਿਹਾ ਸੀ। ਦੋਖੇ ਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਸੁਹਣੀ ਸੂਰਤ
ਨਾਲ ਕੀਲਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਨਵੀਂ
ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨ ਪਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਅਵਸਰ
ਉੱਤੇ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਜੋ ਲਫਜ਼ ਨਿਕਲੇ ਉਹ ਸਨ—“ਤੁਹਾਡੀ
ਲੰਮੀ ਵਸਕੇ ਦੀ ਈਰਾਨੀ ਟੋਪੀ ਕਿੰਨੀ ਡਰਾਉਣੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।’
ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਲਈ ਮਿਠੀ ਬਾੜ ਪਾਈ ਪਰ
ਨਵੇਂ ਲਾੜੇ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿਠ ਜਬਾਨ ਨਾਲ ਆਖਿਆ—“ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬਾ
ਦੀ ਮੁੜੀ ਮੋਰ ਲਈ ਐਨੀ ਹੀ ਮਿਠੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਅੰਗੂਰ ਦਾ ਰਸ।”
ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਵਾਨ ਪਰ ਖਤਰਨਾਕ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਸ਼ਾਹੀ ਆਸ਼ਕ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਉਸ ਨੂੰ
ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਬਰਦਵਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ।

ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ

ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ; ਨੌਕ ਦਿਲ ਅਕਬਰ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ
ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ
ਉੱਤੇ ਪਹਿਲੀ ਪਿਆਰ ਤਕਟੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ
ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਹੁਣ ੩੦ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਗਈ
ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵੀ ਢਲ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ
ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਸੁਹਪਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ।
ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਆਸ਼ਕ ਦ ਦਿਲ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ
ਸੁਰਖਿਅਤ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਦੂਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਜਾਣ ਬਰਕੇ ਉਸ ਦੇ
ਸੁਹਣ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਸਟ ਵਜੀ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ
ਸਾਰ ਉਹ ਦਾ ਸੁਤਾ ਤੇ ਭੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿਆਰ ਮੁਖ ਜਾਗ ਗਿਆ।
ਉਹ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਬੇਗ ਦਾ ਜਾਨੀ ਵੰਗੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਪਣੀ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਉੱਚੇ ਜਿਹੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਾਮਲਾ ਇਹੋ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਨਵੀਸ ਮੁਹੰਮਦ ਹਾਦੀ ਤੇ ਲਫੜਾ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਮਲੇ ਵਿਚ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਫਰਕ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਖੁਦਬੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੌਰਮਿੰਟ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦੇ ਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਸੌਂਪ ਰਖੇ ਸਨ। ਸਭ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੀ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਦੇ ਬਰੋਖੇ ਵਿਚ ਬੈਠਦੀ, ਥੋੜੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਉਮਰਾ ਇਕ ਹੋ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਹੁਕਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ (ਨੂਰ ਜਹਾਨ) ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਉਪਰ ਇਹ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ।

بمحکم شاه جهانگیر وقت صد زیور
بنام نور جهان بادشاه بیگم زر

ਅਰਥਾਤ—‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੌਨੇ ਨੂੰ ਸੋ ਗੁਣਾ ਸ਼ਾਨ ਲਗ ਗਈ। ਨੂਰਜਹਾਨ ਮਲਕਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਗਣ ਨਾਲ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੁਹਰ ਉਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਸਨ।

نور جهان گشت بفضل الهه
همدم همراز جهانگیر شاه

ਅਰਥਾਤ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਮਹਿਰਮ ਤੇ ਸਾਂਝਾਵਾਲ ਬਣ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਅਖਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

حكيم عليته لعاليه نور جهان بيگم بادشاه

ਅਰਥਾਤ—ਮਹਾਨ ਵਡੀ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਹੋਈ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਬੇਗਮ ਮਲਕਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਹੁਸਨ ਉਤੇ ਐਨਾ ਮੁਗਧ (ਲਟੂ)ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਹਦੇ ਬਿਨਾ ਇਕ ਘੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਟ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਪਰਦਾ ਟੰਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਮਲਕਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਮੇਰੀ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪੌਂਡ (ਅਧ ਸੇਰ) ਮਾਸ ਅਤੇ ਦੋ ਪਿੰਟ (ਇਕ ਬੋਤਲ) ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।’ ਇਕ ਹੋਰ ਥਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ‘‘ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਦੀ ਵਾਚੀ ਵਿਚ ਐਨੀ ਅਕਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।’’ ਪੂਰੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਤੀਕ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹ ਵਿਵਾਜ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਜੋਂ ਸੁਖਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰ ਬਾਮਸ ਰੋ, ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਲੋਂ ਰਾਜਦੂਤ ਬਣ ਕੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਭਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਬੁਰਕੇ ਲੰਕੇ ਬੈਠ ਰਾਤੀ ਵਿਚ ਆਗਰੇ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਬੇਲ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਕੱਚ ਦੇ ਬੈਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਹਨੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਖਿਚਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਦੀ ਉਚ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ

ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪਛਮੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹ ਹੈ ਵੀ ਬੜੇ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸ ਉਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਗੁਣਾਂ ਭਰਪੂਰ ਤੀਵੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਪੂਰਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਪਨਾਹ ਅਤੇ ਨੌਕੀ ਤੇ ਉਚੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸੀ।

ਜਿਹੜੇ ਗਰੀਬ ਮਾਪੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦਾਜ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਦਸਦੇ ਉਹ ਮਲਕਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਦਾਜ ਦਿੰਦੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵੱਡੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਦਾਜ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸੌ ਲੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਧਾਰ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਉਸੇ ਦੀ ਨਿਕ-ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਨਿਆਈਂ ਸੁਭਾ ਦਾ ਸੁਦਰਾ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਨ-ਸ਼ੌਕਤ ਵਿਚ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਖਰਚੇ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਚਤ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਵਲੋਂ ਹੋਏ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਉਸੇ ਸੁਹਜ ਸੁਵਾਦ ਤੇ ਦੁਨਰਵੰਦੀ ਨੂੰ ਦਖਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਕਈ ਉਹ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਅਜੇ ਤੀਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿਤਾ ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਚੋਲੀ ਤ ਅੰਗੀ ਤੇ ਅੰਦਰਖਾ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਕਾਢ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਕ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨਵੀਨ ਕਾਢਾਂ ਕਈਆਂ ਜੋ ਅਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਫਰਨੀਚਰ ਵਢ ਵੀ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ੋਕ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਗ ਬਗੀਚਿਆਂ ਵੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਤਰ ਕਢਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਸ ਮਸੀਤਾਂ, ਬਾਗ, ਸਰਾਵਾਂ, ਤਲਾ ਅਤੇ ਫਹਾਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੱਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵਟ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਛੱਜਾਂ ਸਮੇਤ ਸਫੈਦ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਥੰਮਾਂ ਦੇ ਅੱਜ ਦਿਨ ਤੀਕ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕ੍ਰਿਲੋ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ।

ਖੇਲਾਂ ਵਿਚ ਚਤੁਰਾਈ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਵੰਗੀ ਸ਼ਹਿਸਵਾਰ ਅਤੇ ਪਰਬੀਨ ਸ਼ਿਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਚਾਰ ਸ਼ੇਰ ਮਾਰੇ ਸਨ। ਖੇਲਾਂ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਬਾਰੇ ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

نور جهان گرچه بظاهر زن است
در صفت مردان زن شیر افگن است

ਅਰਥਾਤ— ਭਾਵੇਂ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤੀਵੀਂ ਹੈ ਪਰ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਐਸੀ ਤੀਵੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। (ਜ਼ਨਿ ਸ਼ੇਰਾਂ ਅਫਗਨ)

†ਜ਼ਨ ਲਫਜ਼ ਦੇ ਦੋ ਭਾਵ ਹਨ, ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਇਸ ਲਈ ‘ਜ਼ਨਿ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ’ ਦਾ ਮਤਲਬ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸ਼ੇਰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਸਗੋਂ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਨੇ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ੧੧15 ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਨ ਦੀ ਬੀਵੀ ਸੀ।

ਪਰ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ੀ ਸਮੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਮੁੜ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਦਬੀਰ ਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਰੰਜ ਤੇ ਗੰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਲ ਵਲ ਉਕਾ ਹੀ ਗਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ

ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਨੇ ਜਿਸ ਠਾਪਰਵਾਹੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਉਸ ਤੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਕਮੀਨਾ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਛਤਾਵਾ ਲਗਾ। ਇਸਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਫੇਰ ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੀਕ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਮਿਹਰ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖਰਚੇ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਛੇਵਾਂ ਅਬਵਾ ਦੇ ਸ਼ਲਿੰਗ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਮਹਲ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਕਮਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਇਕਾਂਤ ਜੀਵਨ

ਇਉਂ ਇਕਾਂਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਿਆਂ ਮਿਹਰਉਲ ਨਿਸਾ ਨੇ ਸੁਈ ਸਿਲਾਈ ਦਾ ਨਿਮ ਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦਾ ਕਸਬ ਕਰਦੇ ਆਪਣੀ ਆਮਦਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਐਨੀ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਕਿ ਹੁਨਰੀ ਕਮਾਲ ਤੇ ਕਾਬੂ ਦਿਮਾਗ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਕੁਛ ਉਥੇ ਵਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦਾ ਉਹਦੇ ਮਕਾਨ ਉੱਤੇ ਿਲਾ ਜਿਹਾ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜੋ ਨਵੇਂ ਫੈਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਉਹਦੇ ਪਾਸੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਤੀਵੀਆਂ ਮਿਹਰਉਲ ਨਿਸਾ ਦੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਿਲਕ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਕਸੀਦੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚਾਹ ਨਾਲ ਖਰੀਦਣ ਲਗ ਪਈਆਂ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਨਵਰੋਜ਼ (ਨਵੇਂ ਸਾਲ) ਦੇ ਤਿਹਾਰ ਉਪਰ ਜਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਦ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੁਰਾਣੀ ਪੁੰਮਕਾ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਉੱਤੇ ਪਈ ਜੋ ਹੁਣ ਏਕਾਂਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ ਸ਼ਾਦੀ ਮਲਮਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਸੀ ਜਿਸ ਨ ਉਸ ਦੇ ਸੁਹਪਣ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਟੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਇਕੋ ਦੀਦ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਪਿਆਰ-ਚਿਣਗ (ਇਸ਼ਕ) ਮੁੜ ਭੜਕ ਉਠਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੱਲ ਵਿਚੋਂ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਲਾਹ ਕੇ ਉਹਦੇ ਗੱਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਮਾਲਾ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ੪੦੦੦ ਪੈਂਡ ਦੇ ਹੱਥੇ ਸੋਤੀ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਅੰਤ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ੧੬੧੧ ਈਸਵੀ

ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਪੁਚਾਈ ਗਈ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖੇਗਮ (ਸੁਲਤਾਨਾ) ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਸੰਨ ੧੬੧੧ ਵਿਚ ਦੱਵਾ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਬੜੀ ਧੁਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਟੋਲੀ ਹੋਲੀ ਉਸ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸਭਤਨਤ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਰ ਰਸੂਖ

ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ-ਹੁਕਾਮ ਚਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਚਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਮਿਹਰ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਰਖਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਵਹੂਟੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਸਕੇ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦਾ ਖਤਾਬ

ਦੂਣ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿਹਰ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਤੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਨੂਰ ਮਹੱਲ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਜੋ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਖੇਗਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਇਤਮਾਦ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਥਾ ਕਰ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ-ਆਕਸ਼ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾ ਅਬੁਲ ਕਾਸਮ ਨੂੰ ਇਤਮਾਦ ਖਾਂ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਰਸੂਮਾਤ ਦਾ ਮਾਸਟਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਦਾਈ ਦਿਲ-ਆਰਾਮ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਵਡੀ ਅਫਸਰ ਬਾਪੀ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਉਹ ਤੀਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜੋ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਜ਼ਨਾਨਾਂ ਫੈਜੀ ਗਾਰਦ ਅਤੇ ਲੋਂਡੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵਿਚ ਕੀਨੀ, ਹਬਸੀ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਕੋਹ-ਕਾਫ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਦਰ-ਉਲ-ਸਦੂਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੁਹਰ ਤੋਂ ਬਣਾ ਹਰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਨੌਈ ਤਨਖਾਹ ਆਦਿ ਨਾ ਦਿਤੀ ਜਾਏ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੂਚੱਜੀ ਸਲਾਹ ਵਰਤਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਦਈ ਪਤੀ ਦੇ ਸੁਭਾ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਸੇ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਵੀ ਸਿਖਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਤੋਂ ਵਰਜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਕਮੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਸਤ ਲਿਖਤ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਾਏ ਚੰਗੇ ਅਸਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼-ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨੇਕ ਸਲਾਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਫਲ ਦਸਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਦਾ ਬਿਆਨ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ— “ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਲਿਖਤ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰੀ (ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੱਈ-ਨਸ਼ੀਨੀ ਦਾ ੧੩ਵਾਂ ਸਾਲ) ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੰਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾਂ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ, ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਦੇ (ਨੂਰ ਜਹਾਨ) ਦੇ ਹੱਥ-ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੀ। ਮੇਰਾ ਪੁਰਾ ਪੁਰਾ ਡਰੋਸਾ ਮਲਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਉਹਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਦ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਇਸ ਉੱਚ ਤੇ ਸੁਚੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਨ।” ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਬੁਢੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਸਦ (ਸਾੜਾ) ਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਸਾਹੇ ਗੁਣ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਦੇ ਵਿਯਕਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਉਸ ਨ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਯੋਗ ਤੇ ਵਾਨਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ।

ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ । ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਇਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ । ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਜਦੂਤ ਨਾਲ ਬੜਾ ਨਰਮੀ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰਕੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਭੁਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ । ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਜਾਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤਦ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਜੋ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਤਾਕਤਵਰ ਕੌਮ ਹਨ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਤਜਾਰਤੀ ਮਾਲ ਲਿਆਉਣਾ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜੇਗਾ । ਇਸ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੌਜ ਦਿਤਾ ।

ਸਰਬਾਮਸ ਰੋਏ ਦੀ ਸਿਫਾਰਤ ੧੬੧੫ ਈ.

ਦਸੰਬਰ ੧੬੧੫ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਰ ਬਾਮਸ ਰੋਏ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਥਲੇ ਇਕ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸਿਫਾਰਤ ਅਜਮੇਰ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਜੂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਿਤਰਾਨਾ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾਏ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਫੀਰ ਦਾ ਸੁਵਾਗਤ ਵਜੋਂ ਉਤੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੀਆਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸਗੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਠ ਵਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਏਜੰਟਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਵੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ । ਏਸੇ ਸਰ ਬਾਮਸ ਰੋਏ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਾ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ (ਜਰਨਲ) ਵਿਚ ਐਸੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦਰਜ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਏਗੀ ।

੧੬੧੬ ਦੀ ਵਬਾ ਜਾਂ ਮਰੀ

ਸੰਨ ੧੧੧੬ ਉਸ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਵਬਾ ਦਾ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਾਲ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਸਾਲ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਈ ਸੀ । ਇਹ ਫੁਟ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਸੀ ਜੋ ਅਠ ਸਾਲ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ । ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇਹ ਵਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦੁਬਾਬੇ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਤੀਕ ਫੈਲ ਗਈ । ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਐਨੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਕਿ ਘਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕ ਨਸ ਗਏ । ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਡਰ ਦਾ ਮਾਰਿਆਂ() ਇਹਨਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੁਰਮ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ੧੬੧੬ ਈ:

ਏਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੁਰਮ ਨੂੰ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਰਸੀ ਭਾਹ ਕੇ ਉਸ ਉਤੇ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਦਖਣ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜਥਬੰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਚਾਰਜ ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਗਈ । ਫੌਜ ਦੇ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੂ ਲੋੜ ਪੈਣ ਉਤੇ ਉਹ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕੇ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਲਿਕ ਅੰਬਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ।

() ਇਕਬਾਲ ਨਾਮਾ ਜਹਾਂਗੀਰੀ ।

ਪਰ ਬਿਜਾ ਪੁਰ ਦੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਆਦਲ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਾਜ ਗੁਜ਼ਾਰ ਬਣਨਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਸਰ ਬਾਮਸ ਰੋਏ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ

ਮਾਂਡੂ ਵਲ ਕੂਚ ਸਮੇਂ ਸਰ ਬਾਮਸ ਰੋਏ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹਦੀ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨਾਲ ਚੋਖੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੋ ਗਈ । ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਉਮਰ ਛਾਵੇਂ = ੫ ਸਾਲ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ । ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜਦੂਤ ਉਸ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ " ਉਸ ਨੇ ਐਨਾ ਸ਼ਾਂਤ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ । ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਸਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਉਪਰ ਸਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਸਗੋਂ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਘਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤਕਦਾ ਸੀ ।"

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਮੌਤ ੧੬੨੨ ਈ:

ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੨੨ ਈ: ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਦਰਬਾਰ ਲਾਇਆ । ਉਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਮੰਦਭਾਗਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੋ ਕੰਢੇ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਉਂ ਸ਼ਹਜਹਾਨ ਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਲਈ ਤਖਤਾ ਸਾਫ ਹੋ ਗਿਆ । ਠੀਕ ਏਸੇ ਹੀ ਵੇਲੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦਾ ਬਾਪ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਿਆਸ ਵੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਲਕਾ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਜੋ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਸੂਝ ਭਰੇ ਮਸ਼ਵਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀਰਿਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਸਲਤਨਤ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਤਾਂ ਉਪਰ ਭੈੜਾ ਪਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਮਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਤੇ ਖੁਲੀ ਜੰਗ ਨਾਲ ਤਲਖ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਸਨ । ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ੧੬੨੧ ਵਿਚ ਸਖਤ ਰੋਗ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਵਿਗੜ ਗਈ ਅਤੇ ਲਾਲਚੀ ਮਲਕਾ ਨੇ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਬੇਟਾ ਸ਼ਹਰ ਯਾਰ ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਾਈ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣੇ । ਇਹ ਰਪੋਰਟ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੀਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ । ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਈਰਾਨੀ ਨਿਜੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਮਿਲੀ ਸੀ ।

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਬਗਾਵਤ ੧੬੨੩ ਈ.

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਠਹਰੇ ਹੋਏ ਬੇਚੈਨ ਬੇਟੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਏ ਨਿਸਫਲ ਖਤ ਪਤਰ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਤੀਲੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਬੰਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਿਰੁਧ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ । ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਪਹਿਲੇ ਮਿਵਾਤ ਦ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਤੇ ਫੇਰ ਉਥੋਂ ਤਲਿੰਗਾਣਾ ਵਲ ਨੂੰ ਨਸ । ਗਿਆ । ਇਥੋਂ ਨਸ ਕੇ ਉਹ ਰਾਜ ਮਹਲ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ

ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੋਅਰ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਰੀ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਆਪ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਮੌਹਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਕਵਿਤਾ ਰਚਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 'ਮਖੜੀ' ਉਪਨਾਮ ਹੇਠ ਸਲਿਮਾ ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਜ਼ੋਬ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਵਰਗੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ। ਉਹ ਬੜੀ ਹਾਜ਼ਰ ਜਵਾਬ ਤੇ ਦੁਬਵੇਂ ਸੋਹਣੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਇਕ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਨੂਰ ਜ਼ਬਾਨ ਪਾਸ ਹੀ ਖੜੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਵਾਂ ਚੰਦ ਭਿਠਾ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਨਵਾਂ ਚੰਦ ਉਪਰ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਤੁਰਤ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਆਖਿਆ—

ਇਹ ਮੈਕਦਾ (ਜ਼ਨਾਬ ਖਾਨੇ) ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਵਾਹ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਹਣ ਲਭੀ ਹੈ।

ਇਉਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦੁਜਾ ਬੰਦ ਪੂਰਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੂਜੇ ਬੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਖੋੜੀ ਦੇ ਸੁਝਾ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਰਮਜ਼ਾਨ ਮਗਰੋਂ ਈਦ ਉੱਤੇ ਬੋਸ਼ਕ ਪੀ ਲਵੇ।

ਕਵਿਤਰੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਵਸੋਬ ਕਰ ਕ ਕਵੀਆਂ ਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਇਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ਸੀ।

ਦੰਤ-ਕਥਾਵਾਂ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਤੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਇਸ਼ਕ (ਪ੍ਰੇਮ) ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਥਾਵਾਂ ਪੁਰਚਲਤ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਏਥੇ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਢੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਵੀਂਸ ਚੀੜਾਂ ਵਿਭਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੁਣਕੇ ਬਾਗ ਸੁੰਦਰ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਖਾਨਤਾ ਤੇ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਮਨੋਹਰ ਦਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਦੋ ਕਬੂਤਰ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਫੁਲ ਸੁਹਣੇ ਲਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਤੋੜ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਵੀ ਉਥੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਖੜੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਬੂਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਤੇ। ਫੁਲ ਤੋੜਨ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਵਾਪਸ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਪਾਸ ਆਇਆ ਜੋ ਕਿ ਉਥੋਂ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬੂਤਰ ਮੰਗੇ। ਉਹ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਦੋ ਦੀ ਬਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਕਬੂਤਰ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਮੁਟਿਆਰ ਦੁੜੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ "ਮੇਰਾ ਦੂਜਾ ਕਬੂਤਰ ਕਿਥੇ ਗਿਆ?"

ਨੂਰ ਜਹਾਨ (ਉਥੋਂ ਮਿਹਰ ਉਲ ਨਿਸਾ) ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਉਹ ਉਭ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪੁਛਿਆ "ਉਹ ਕਿਵੇਂ?" ਲੜਕੀ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਐਓ" ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜਾ ਕਬੂਤਰ ਵੀ ਹਥੋਂ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਜਿਸ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਭੋਲੇ ਪਨ ਦੇ ਅਦਾ ਦਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਖਾਣਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਸਾਦੂ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਮੌਹਿਆ ਗਿਆ। ਸਭ ਮੌਹ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਜੋ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਉਸ ਵੀ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਹੀ

ਲਫਜ਼ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹੋਰ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਿਲ ਖਰੀਦ ਲਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਲਾਡੋ ਬੇਗਮ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਐਲਾਦ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਅਫਗਨ ਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਲਾਡੋ ਬੇਗਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਬੇਟ ਸ਼ਹਿਰ-ਯਾਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਲੜਕਾ ਖੁਸਰੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਆਉਣਾ ਰਾਏ ਰਾਜਪੂਤ ਪਾਸ ਨਸ਼ਰਬੰਦ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਲੜਕਾ ਪਰਵੇਜ਼ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਬਾਬੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਚਾਚੇ ਮੁਰਾਦ ਤੇ ਦਾਨਿਆਲ ਹਥੋਂ ਵਧ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਮਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਬੇਟਾ ਖੁਰਮ ਸੀ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਬਾਈ ਆਸਫ ਖਾਂ ਦੀ ਸੁਹਣੀ ਪੁਤਰੀ ਤੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਭਤੀਜੀ ਅਰਜਮੰਦ ਬਾਨੋ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਹੋਈ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਮਹੱਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਉਹ ਸਫਲ ਕਰਨੈਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਵਾੜ ਵਿਚ ਰਾਣਾ ਉਦੇਪੁਰ ਨਾਲ ਜੋਗ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਨਾਮਵਰੀ ਖਟ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਮਾਰਵਾੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ-੧੬੧੩

ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਮਗਰੋਂ ਚੋਣਵੇਂ ਮੁਗਲ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਖੁਰਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਤਾਕਤਵਰ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮੀ ਬਾਪ ਦੇ ਪਾਲਿਸੀ ਉਪਰ ਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਰਾਣਾ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਬਨਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਸਗੋਂ ਉਸ ਰਾਣੇ ਨੇ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਉਪਰ ਉਠਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਤੇ ਨਰਮਾਈ ਨਾਲ ਵਰਤਾ ਕੀਤਾ। ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰਵਾੜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਣੇ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੌੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਰਾਣੇ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰੀ (ਅਮੀਰ) ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ

ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਧਰ ਰੋਸ਼ਨਾਈਆਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਬਗਾਵਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਆਗੂ ਅਹਿਦਾਦ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਦਬਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਅਹਿਦਾਦ ਬਾਇਜ਼ੀਦ ਦਾ ਪੋਤਾ ਤੇ ਜਾਂ ਨਬੀਨ ਸੀ।

ਕੈਪਟਨ ਹਾਕਨਸ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ੧੬੦੮ ਈ:

ਸੰਨ ੧੬੦੨ ਈਸਵੀ ਦੀ ਪਤ-ਬੜ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਕੈਪਟਨ ਹਾਕਨਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੋਸ਼ ਅਵਲ ਵਲੋਂ ਮੁਰਾਸਲਾ (ਖਤ) ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਖਤ ਦਾ ਉਲਥਾ ਮੁਰਸ਼ਜ਼ਾਨੀ ਸਿਫ਼ਤਿ ਪਾਦਸ਼ੀ ਨੇ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਵਿਜੈ ਪਾਈ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲਾਬੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਭਰਾ ਆਸਫ ਖਾਂ ਨੂੰ ਅਟਕ ਵਲ ਭਜਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅੰਤ ਹਾਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲੀ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਾ ਸਕਦੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਕੈਦ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਾਏ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਿਹਾਈ

ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਆਸਫ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾਬਲ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਤਾਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਆਸਫ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਾਪ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਸਰਦੀ ਦੀ ਰੁਤ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਦੀ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਦੌਰੇ ਲਈ ਅਤੇ ੧੧ ਮਾਰਚ ੧੬੨੭ ਨੂੰ ਨਵਰੋਜ਼ ਦਾ ਦਿਨ ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੁਵਰਗੀ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਪੁਜਣ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਸਖਤ ਬਿਮਾਰ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਰਮ ਆਬੋ ਹਵਾ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਂ ਖਾਨਿਖਾਨਾਂ ਸਪੁਤਰ ਬਹਿਰਾਮ ਖਾਂ ਆਪਣੀ ਆਜੂ ਦੇ ੭੨ਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ

ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਗੜਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਮੇ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਫੇਰ ਫੁਟ ਪਈ। ਇਸ ਰੋਗ ਨਾਲ ਉਹ ਐਨਾ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਛੱਡਣੀ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸਫਰ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਗੰਠੀਏ ਦਾ ਬੜਾ ਸਖਤ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਆਸ ਨ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਉਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਭੁਖ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ; ਉਸ ਨੇ ਅਫੀਮ ਖਾਣੀ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿਤੀ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ੪੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਆਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈ ਦੀ ਚਾਹ ਬਾਕੀ ਨ ਰਹੀ ਸਵਾਏ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁਚਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਸ਼ਹਣੀ ਪਹਾੜੀ ਬਹਿਰਾਮ ਕਿਲਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦੀ ਇਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਪਈ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਹਿਰਨ ਛੱਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਭੜੀ ਹੋਈ ਦੰਦੂਕ ਲੋਕੋਂ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੁ ਜਦ ਹਰਨ ਉਸ ਦੇ ਅਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰੇ। ਇਕ ਹਰਨ ਨੂੰ ਭਜਾ ਕੇ ਉਸ ਬਾਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੰਦੂਕ ਚਲਾਈ ਗੋਲੀ ਹਰਨ ਨੂੰ ਲਗੀ ਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਹਰਨ ਨੂੰ ਭੜੋਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਸਦੇ ਦਾ ਪੈਰ ਪਹਾੜੀ

ਤੋਂ ਐਸਾ ਤਿਲਕਿਆ ਭੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਪਾਸ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਆਨ ਡਿੱਗਾ। ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਬੜੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ। ਉਹ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕੇ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੇ ਲਫਜ਼ ਆਖੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਨ ਵੀ ਦਿਤਾ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬਚੈਨੀ ਜਿਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਮੁੜ ਦੁਰ ਨ ਹੋਈ। ਇਸੇ ਬਚੈਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਰਾਜੌਰੀ ਵਲ ਆਪਣਾ ਕੂਚ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਰਾਜੌਰੀ ਤੋਂ ਵਲ ਕੇ ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਮੰਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਅੰਤਮ ਪਿਆਲਾ ਵੀ ਪੀ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ

ਇਥੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਡਿੱਬਰ ਲੈ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ੨੮ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੨੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਉਮਰ ਦੇ ੫੯ਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ੨੨ ਬਰਸ ਰਾਜ ਕਰ ਕੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਮਾਤਮੀ ਰਸਮਾਂ ਡਿੱਬਰ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੂਰਜਹਾਨ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਕਬਰ ਉਤ ਏਥੇ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਕਬਰਾ ਉਸਾਰਿਆ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਚਲਨ

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਪਸੰਦ, ਸੁਖ ਰਹਿਣਾ, ਨਰਮ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਸਾਉ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਈਂਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੇਮਜ਼ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਜਿਹੀ ਗਲ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾ ਹੀ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਚਲਨ ਵੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਸ਼ਕ ਮਿਜ਼ਾਜ ਵਿਲਾਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਛਮੀ ਭਰਾ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ੧੬੧੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਤਮਾਕੂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਪੀਣਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਈਂਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦੋਹੀਂ ਥਾਈਂ ਇਕ ਅਜੂਬਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਅਕਬਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਬਦਚਲਨੀ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮਾਫ ਕੀਤਾ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਖਾਨਿਖਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਪਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਗੀ ਦੋਸੇ ਖੁਸਰੋ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਖਿਮਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਦੀ ਜਾਤ

ਵਿਯਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਹਾਂਗੀਰ ਉਚਾ ਲੰਮਾ, ਸੁਣੱਖਾ, ਦੋੜੀ ਹਿਕ ਅਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨੈਣ ਵਚਿਤਰ ਢੰਗ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਖੁਭਵੇਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚਮੜੀ ਲਾਲ ਫੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਵਸ਼ਸ਼ਤਾਈ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਾਲੀ ਕੰਨ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸੀ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਸੂਫੀ ਸ਼ੇਖ ਸਲੀਮ ਚਿਸ਼ਤੀ ਦਾ ਗੁਲਾਮ (ਬੰਦਾ) ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਜਨਮ ਉਸੇ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਦੇ ਵਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਉਹਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਸਲੀਮ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਬਿਹਾਰ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਇਆ ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਏਥੇ ਵੀ ਪਿਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਸ ਮੰਦ ਹਾਲੀ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਠ ਦੇ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਗੇ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਲਾਮਤੀ ਵੇਖੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਥ ਆਪਣਾ ਅੰਤਮ ਗੜ੍ਹ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਖਟਾ ਪਟੀ

ਮਲਕਾ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਮੁਹਾਬਤ ਖਾਂ ਨਾਲ ਬੀਰਖਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਫੌਜ ਦਾ ਵਡਾ ਕਮਾਂਡਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਯੋਗ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੱਧ ਹੋਏ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਪਰਤੋਂਤ ਦੇਣ ਲਗਾ। ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਆਏ ਬੁਲਾਵੇ ਉਪਰ ਉਹ ਉਸ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਬਲ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸੋਧ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਉਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਫੌਜ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਚਾਕਰਾਂ ਦਾ ਬੇਅੰਤ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਲਗ ਭਗ ਸੀ। ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਬਰਖਰਦਾਰ ਨਾਮੀ ਇਕ ਦਰਬਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਵੀ ਨਾ ਲਈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਵਰਗੇ ਉੱਚੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਹਦੀ ਵਲੋਂ ਉਜ਼ਰ ਖਾਹੀ ਕਰ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਦਰਬਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਬਲੇ ਉਤਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜਵਾਈ ਦੀ ਤਰਿਸਕਾਰੀ

ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਕਪੜੇ ਉਤਰਵਾ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੰਦੇ ਤੇ ਫਟੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਦਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਾਰ ਫੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕੰਡੇਦਾਰ ਬੜੀਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਰ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਮਰੀਅਤ ਟੁਟ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਫਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਘਿਣਤ ਨਾਹਰੇ ਲਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਾਜ ਲੁਟ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜੈਦਾਦ ਸ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਬਤ ਆਪ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋ ਨਾ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਿਰਫਤਾਰੀ ੧੬੨੬

ਇਸ ਭੇੜੇ ਵਰਤਾ ਤੋਂ ਗੁਸਾ ਖਾ ਕੇ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਚਾਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਖੇਮੇ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਖ ਖੁਲੀ ਤਦ ਉਹ ਕੋਈ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਸ

ਦੀ ਫੌਜ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਉਰਲੇ ਪਾਰ ਖੜੀ ਸੀ ਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਪੁਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜਾਨਬਾਜ਼ ਰਾਸ ਪੁਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਆਖਿਆ 'ਦਗਾਵਾਜ਼' ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ?' ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਗੋਭਟੇਕ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਗਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ: ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕਛ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜੁ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਜਾਏ ਕਿ ਮਹਾਂ-ਬਦੇਲਤ ਸ਼ਹੀ ਸਲਾਮਤ ਹਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਹਾਥੀ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਜੜਨੈਲ ਦੇ ਉਸ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਰਾਜਪੂਤ ਸੋਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਇਕ ਜ਼ਾਤੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਕ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਜਾਮ ਅਤੇ ਸਰਾਹੀ ਸਮੇਤ ਜੋ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦਾ ਮਹਾਬਤ ਦੇ ਕੈਂਪ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਬੜੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਜਿਹਲਮ ਉਪਰਲਾ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਸਾੜ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਇਕ ਐਸੇ ਪੱਤਨ ਲਾਘ ਉਪਰੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜੋ ਦਰਿਆ ਦੇ ਬਲੇ ਵਲ ਸੀ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ

ਇਹ ਲਾਘਾ ਖਤਰਨਾਕ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਇਸ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਗਈ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ; ਗੋਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਹੋਏ ਬਣਾਇਆ। ਮਲਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਭਥੇ ਖਾਲੀ ਕੀਤੇ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਦੀ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਈ ਬੱਚੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਤੀਰ ਨਾਲ ਫਟੜ ਹੋਈ। ਮਲਕਾ ਨੇ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਤੀਰ ਉਹਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਥ ਉੱਤੇ ਸ਼ਖਮ ਲਗਾ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਡੁੱਬੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਡਿਗਦਾ ਢਹਿੰਦਾ ਉਹ ਹਾਥੀ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਲਗਾ। ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਬਾਦ ਆਂ ਨੇ ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਹੋਏ ਲਹ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਅਤੇ ਖੁਦ ਮਲਕਾ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਡਿਠੇ ਤਦ ਉਹ ਰੌਂਦੀਆ ਤੇ ਵਾਵੇਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਉਥੇ ਆ ਜਮਾਂ ਹੋਈਆਂ।

ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੀ ਪਸਪਾਈ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਵਜੀਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਜ ਗਿਆ, ਪਰ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਪਛਲ

مہ آروی بہشت این سکہ در لہور زبند
شہنشاہ زمان شاہ چہانگیر این شاہ اکبر

ਅਰਥਾਤ—ਉਦੈ ਬਹਿਸਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ
ਜਹਾਂਗੀਰ ਸਪੁਤਰ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇਹ ਮੁਹਰ ਲਾਹੌਰੋਂ
ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ।

بما پندرہ در لہور ز این سکہ را بر زد
پنجاہ دین مملک چہانگیر این شاہ اکبر

ਅਰਥਾਤ—ਤੀਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਨ ਦੀ ਪਨਾਹ ਸ਼ਾਹ
ਜਹਾਂਗੀਰ ਸਪੁਤਰ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਾਹੌਰੋਂ
ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ।

ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁਹਣੇ ਰੁਪਏ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਦਰਜ
ਹੈ :—

۱۳- بدھر باد رواں تا فلک یزد در دور

۱۰۲۷ بنام شاہ چہانگیر سکہ لہور

ਅਰਥਾਤ—ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ
ਉਪਰ ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਉਨਾ ਚਿਰ ਚਾਲੂ ਰਹੇ ਸਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਕਾਸ਼ ਘੁੰਮਦਾ
ਹੈ । ੧੦੨੭ ਸੰਨ ੧੩ ਵਾਂ ਸਾਲ ।

ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਰਸ ਨੇ ਜਿਸ ਮਿਸਟਰ ਜੇ. ਡੀ. ਵਰੇਮਲਟ ਦਾ
ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰੁਪਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਉਤੇ
ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਹੈ :—

۱۰۲۰- بقرور دین ز لہور شد رشک مہ انور

۱۰۲۰- زرد سکہ شاہ چہانگیر این شاہ اکبر

ਅਰਥਾਤ—ਮਹੀਨਾ ਫਰਵਰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੋਨਾ
ਰੋਸ਼ਨ ਚੰਦ ਲਈ ਵੀ ਰੀਸਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ
ਉਤੇ ਅਕਬਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੇਟੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੁਹਰ ਲਗ ਚੁਕੀ ਹੈ
੧੦੨੦ ਸੰਨ ਛਵਾਂ ਸਾਲ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਟਕਸਾਲ ਅੰਦਰ ਢਾਲੇ ਗਏ ਵਖ ਵਖ ਕਿਸਮ
ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ (ਮੁਦਰਾ) ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ
ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਬੜਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਗਰ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ
ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਪਿਆਰ (ਛੋਕ) ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ
ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਰਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਿੱਕੇ
ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਸ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਹੈ ।

۲۱ زد فتح و نصرت چہانگیر شاہ

۱۰੩੦ بدھلي ز از فیض لطف اللہ

ਅਰਥਾਤ—ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਬਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ
ਫਤਹ ਤੇ ਜਿਤ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ । ੧੦੩੫ ਸੰਨ ੨੧
ਵਾਂ ਸਾਲ ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਉਤੇ ਦਰਜ ਦੋ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ
ਬੜੀਆਂ ਵਚਿਤਰ ਹਨ ।

شہیدہ حضرت شاہ چہانگیر

فضا پر سکہ ز کرد تصویر

ਅਰਥਾਤ—ਜਿਸ ਮਤ ਨੇ ਹਜ਼ਰਤ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ
ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੋਹਰ ਉਤੇ ਖਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ ।

حروف چہانگیر و الاسہ اکبر

ز انز ازلی تا ابد شد برابر

ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਰਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਐਉਂ ਪ੍ਰਗਟ
ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਹਰਫ

ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਅਲਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਹਰਫ

ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕੋ ਇਹੀ ਕਦਰ ਵਾਲੇ ਚਲ ਆਏ

ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੀਕ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ ।

ਪਟਕਰਨ ੧੫

ਸ਼ਹਾਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ

ਦਾਵਰ ਬਖਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਨੂੰ
ਆਪਣਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਥਾਪ ਗਿਆ ਸੀ । ਪਰ ਆਸਫ ਖਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜ
ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ
ਦਖਣ ਵਿਚ ਸੀ । ਆਸਫ ਖਾਂ ਨੇ ਇਬਾਦਤ ਖਾਂ, ਖਾਨਿ ਆਜ਼ਮ ਨਾਲ
ਮਿਲ ਕੇ ਦਾਵਰ ਖਾਂ (ਮਿਟਲਾ ਬੁਲਾਕੀ) ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ
ਦਿਤਾ ਜੋ ਕਿ ਖੁਸਰੋ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਸੀ । ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ
ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਤੋਂ ਫਸਦਾ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨਰ ਜਹ ਨ
ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ
ਲਈ ਰਾਹ ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਦਿਲਾਵਰ ਬਖਸ਼

ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫਤਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਝੁਲਾ
ਦਤਾ ਅਤੇ ਫਿੰਬਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ
ਗਿਆ । ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰੀ ਕਠ ਪੁਤਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ
ਵੰਨੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ ।

ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਨੇ ਘੁੜ ਸਵਾਰ
ਫੌਜ ਨਾਲ ਜਿਹਲਮ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸੁ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਆਪਣਾ
ਹਕ ਜਮਾ ਲਵੇ । ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਉਸ ਤੇ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਵਿਧਵਾ

ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਸੀ, ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਪਿਛੋਂ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਪ੍ਰਤਾਪ ਲਗ ਪਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਈ

ਉਪੋਕਤ ਘਟਨਾ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਹਨੇ ਇਕਾਂਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਪੂਰੇ ਵੀਹ ਸਾਲ ਤੀਕ ਆਪਣੀ ਧੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਪਤਨੀ ਸਮੇਤ ਜ ਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ੨੫ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ। ਉਹ ਮੁਗਲ ਵਿਧਵਾ ਵਾਂਗ ਚਿੱਟੀ ੨ ਸ਼ਾਕ ਪਾਉਂਦੀ; ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਐਸ਼ ਤੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਤੋਂ ਇਕਾਂਤ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਤੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਦਾ। ਇਉਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਮ੍ਰਿਤ ਪਤੀ ਦੀ ਬ੍ਰਿਹਾਂ ਵਿਚ ਲੰਘਾਈ।

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ

ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ੭੨ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ੨੯ ਜ਼ਿਵਾਲ ੧੦੫੩ (੧੬੪੬ ਈ:) ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਅਤਿ ਬਾਨਦਾਰ ਬਾਰਾਂ ਦਰੀ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮ੍ਰਿਤ ਪਤੀ ਦੇ ਰੋਜ਼ੇ ਦੇ ਪਾਸ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਸਿੱਕੇ

ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸਿੱਕੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕੁਝ ਰੁਪਇਆਂ ਉਪਰ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਸਾਲ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ : —

زنام شاه جهانگیر شاه اکبر پور
همیشه باد آبروی سکه لاهور ۱۸+۱

ਅਰਥਾਤ-ਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਦਕਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਸਦਾ ਚਮਕਦਾ ਰਹੇ ੧੦੧੮-੧੪ਵਾਂ ਸਾਲ।

ਤੁਜ਼ਕ ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਤਦ ਅਮੀਰ ਉਲ-ਉਮਰਾਹ ਨੇ ਇਸ ਅਵਸਰ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਭੇਟ ਕੀਤੀ।* ਲਾਹੌਰ ਕਬਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ਏਸੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲਾ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ :—

روی فردا سلخمت نورانی چورنگ مهرورماه
شاه نورالدین جهانگیر ابن اکبر بادشاه
۱۵ ضرب لاهور

ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਬੇਟੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂਰ-ਉਦ-ਦੀਨ

*ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਕੀ ਸੀ? ਇਹ ਅਸਲ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋਣੋਂ ਰਹਿ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ—ਅਨਵਾਦਕ।

ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਜੋਨੇ ਨੂੰ ਐਨਾ ਉਜਲਾ ਦਿਤਾ ਜਿੰਨਾ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਨ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ੧੫ਵੇਂ ਸਾਲ।

ਕੁਝ ਰੁਪਇਆਂ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਉਕਰੇ ਹੋਏ ਹਨ :—

لا اله الا الله محمد الرسول الله
نور الدین محمد جهانگیر بادشاه

ਅਰਥਾਤ—ਸਵਾਏ ਖੁਦਾ ਦੇ ਹੋਰ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਖੁਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਉਸ ਦਾ ਰਸੂਲ (ਪੈਗੰਬਰ) ਹੈ। ਨੂਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ।

ਤੁਜ਼ਕ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਸਫ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੋਨੇ ਦੀ ਮੁਹਰ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਉਕਰੇ :—

بخط نور برزد کلکه تقدیر
رقم زن شاه نور الدین جهانگیر

ਅਰਥਾਤ—ਨੂਰਾਨੀ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਢਾਗ ਤਕਦੀਰ ਨੇ ਸਿਕੇ ਉਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖ ਦਿਤਾ। ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸਿੱਕਾ ਕਾਬਲ ਵਿਚੋਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ :—

سکه زد در شهر کابل خسرو کیتمی پناه
شاه نور الدین جهانگیر ابن اکبر بادشاه

ਅਰਥਾਤ—ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਉਦ-ਦੀਨ ਸਪੁਤਰ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੋਹਰ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ।

ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਹੈ :—

سکه قندهار شدن لخواه
از جهانگیر شاه اکبر شاه

ਅਰਥਾਤ—ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਸਿੱਕਾ, ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੇਟੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸੁੰਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਰਸ (Rodgers) ਨੇ ਵਾਇਲ ਏਸ਼ਿਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਜਰਨਲ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਸਿੱਕਾ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ੧੦੧੯ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

زن لاهور شد درماه بهمن چون مک انور کتبه ۵
بدور شاه نور الدین جهانگیر ابن شاه اکبر ۱۹+۱

ਅਰਥਾਤ—ਬਹਿਮਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੋਨਾ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਨੂਰ ਉਦੀਨ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਚੰਦ ਵਰਗਾ ਚਮਕਣ ਲਗ ਪਿਆ। ੧੦੧੯ ਸੰਨ ਪੰਜਵਾਂ ਸਾਲ।

ਏਸੇ ਸਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਉਪਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਦਰਜ ਹਨ—

دراسفندک مزائین سکه در لاهور زد بر زد
شهنشاه اسم شاه جهانگیر ابن شاه اکبر

ਅਰਥਾਤ—ਅਸਫੰਦ ਮੂਜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਸਪੁਤਰ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਏਸ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ। ੧੦੧੯ ਸੰਨ-ਪੰਜਵਾਂ ਸਾਲ

ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਰਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪੋਕਤ ਜਰਨਲ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਐਨੇ ਸੁਵਾਲੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ :—

ਮਿਸਾਲ ਪੂਰਬੀ ਐਲੋ-ਇਸਰਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਭਈ। ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਮਹਾਨ ਮੁਗਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਰੂਮਾਨੀ ਵਾਤਾ ਵਰਨ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਲਿਆ।

ਪਹਿਲੀ ਵਰੋ ਰੰਢ

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਰੋ ਗੰਢ ਉਪਰ ੧੬ ਲੱਖ ਪੌਂਡ ਖਰਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਲਈ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋੜਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਖਾਫੀ ਖਾਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਤੰਬੂਆਂ ਨੂੰ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਗਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹੱਲ ਤਿਆਰ ਕਰਾਏ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ।

ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ ਦਾ ਮੁਢ ੧੬੩੧

ਦਿਲੀ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਨਹਿਰ ਜੋ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ੩੦ ਮੀਲ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਰਾਨ ਤੇ ਉਜਾੜ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੩੧ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦਿਲੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਬਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗਿਰਦ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਲਾਲ ਪਥਰ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸਤ ਮੀਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਾਲੀ ਇਕ ਕੰਧ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ, ਬਾਗ਼ਾਂ, ਮਹੱਲਾਂ, ਬਾਗ਼ਾਂ, ਮਸੀਤਾਂ ਅਤੇ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਖੂਬ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦਿਲੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਮਨਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਲਾ ਪਾਣੀ ਚੰਗਾ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨਹਿਰ ਪੁਣੀ ਗਈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਜੋ ਉਥੋਂ ੭੦ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ ਪਾਣੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਗਲੀ ਕੂਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਤੇ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ੧੩੫ ਮੀਲ ਲੰਮੀ ਇਕ ਹੋਰ ਨਹਿਰ ਮਹਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਗਦੀ ਸੀ।

ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ

ਭਿਹ ਵੇਵੇਂ ਨਹਿਰਾਂ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਸਾਬਕ ਗਵਰਨਰ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਭਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸੰਨ ੧੬੨੦ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਨਹਿਰ ਨੂੰ ਮੁੜ

ਜ਼ੁਨਵੀਂ ਦਿਲੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਨਵਾ ਸਿਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਉਂ ਸੀ।

سکه شاه جهان آباد رائج در جهان
چادوان باد اينام شانی صاحب قرانی

ਰਬ ਕਰੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਆਬਾਦ ਦਾ ਸਿਕਾ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਕਰਾਨ ਸਾਨੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਦਾ ਚਲੂ ਰਹੇ।

ਸਾਫ ਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਨਹਿਰ ਮੁੜ ਜਾਰੀ ਹੋਈ ਤਦ ਆਗਰੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਲਝੂ, ਪੇੜੇ ਤੇ ਫੁਲ ਆਦਿਕ ਨਹਿਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਵਖਾਵਾ ਕੀਤਾ।

ਦਿਲੀ ਦਾ ਮਹਲ

ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਲ ਪਥਰ ਦਾ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮਹਲ ਬਣਵਾਇਆ ਜਿਸਦਾ ਘੇਰਾ ਲਗ ਪਗ ਡੇਢ ਮੀਲ ਸੀ। ਬਿਸ਼ਪ ਹਰਬਰਟ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਇਮਾਰਤ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਫਿਰੀ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਮਾਸਕੋ ਦੇ ਕਰਿਮਲਿਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਗਈ ਹੈ। ਮਹਲ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਲਾਲ ਪਥਰ ਦੀ ੪੦ ਫੁਟ ਉਚੀ ਕੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੁਰਜ, ਕਲਸ ਤੇ ਗੁੰਬਜ਼ ਬਣ ਹੋਏ ਹਨ। ਮਹਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਰ ਖੁਲ੍ਹੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਹੜੇ ਤੇ ਸਫੇਦ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਦਰੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੰਬਜ਼ ਤੇ ਕਲਸ ਸਜਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ (ਖੰਭਿਆਂ) ਉੱਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੀਨਾ ਕਾਰੀ ਤੇ ਨਕਸ਼ ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛਤਾਂ ਵੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵੇਲ ਬੂਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਸਾਦੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਮਸੀਤ ਮਹਿਰਾਬਦਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਨਰ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸੀ। ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਤੇ ਹਮਾਮ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਬਾਗ ਬਗੀਚੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਫੁਲਾਂ ਨਾਲ ਮਹਿਕਦੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਲਗ ਫੁਹਾਰੇ ਠੰਡੀ ਤੇ ਭਿੰਨੀ ਭਿੰਨੀ ਹਵਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਮੀਨਾ ਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁਣ ਮਿਟ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਵਾਂਗੀ ਦੀ ਛੱਤ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ੧ ਲਖ ੭੦ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਸੰਨ ੧੭੫੯ ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਹਥ ਲੁਟ ਦੇ ਮਾਲ ਵਜੋਂ ਲਗੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਚਾਂਦੀ ਬਣਾ ਲਈ।

ਪ੍ਰਸਿਧ ਤਖਤਿ ਤਾਉਸ

ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਦੇ ਐਨ ਵਿਕਾਰ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤਖਤਿ ਤਾਉਸ ਅਰਥਾਤ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਰਾਂ ਵਾਲੀ ਰਾਜ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਨਾਂ ਇਸ ਲਈ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੋਰਾ ਉੱਤੇ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪੁਛ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੜੇ ਹੋਏ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ, ਲਾਲ ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਕੁਦਰਤੀ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਪਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਤਖਤਿ ਛੁੱਟ ਲੰਮਾ ਤੇ ੪ ਫੁਟ ਦੌੜਾ, ਨਿਗਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਡਮੁਲੇ ਮੋਤੀ ਹੀਰੇ ਤੇ ਜ਼ਮੁਰਦ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਉਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਛਤਰ ਸੀ ਜੋ ੧੨ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੜਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਡਮੁਲੇ ਹੀਰੇ ਜਗਮਗ ਜਗਮਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਛਤਰ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਲੜੀ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਮੋਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਤੋਤੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਕੀਮਤੀ ਪਥਰ ਵਿਚੋਂ ਉਕਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਤਖਤ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਇਕ ਇਕ ਛਤਰੀ ਕਿਰਮਚੀ ਰੰਗ ਦੀ ਵੈਲਵਟ ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਿਲਮੇ ਸਿਤਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਛਤਰੀਆਂ ਦਾ ੮ ਫੁਟ ਲੰਮਾ ਦਸਤਾ ਨਿਗਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਦੀ ਇਹ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਾਰ ਗਰੀ ਐਸਟਨ ਡੀ ਬੋਰਡੀਉ (Austin de Bordeau) ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਿਰੇ ਚੜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ੧੮੫੯ ਦੇ ਕਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨਕਲੀ ਹਾਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਦੇ ਕੇ ਲੁਟਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ

ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਗੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ। ਏਥੇ ਹੀ ਸੁਲਤਾਨ ਹੋਸ਼ਿੰਗ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ, ਜੋ ਦਾਨਿਆਲ ਦੇ ਬੇਟੇ ਸਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਆਨ ਮਿਲੇ।

ਦੇਵਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਸਫ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨੌਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾਵਰ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਗ ਵਧਿਆ। ਦੇਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਉਤੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਵੀਆਂ ਅਸਿਖ ਫੌਜਾਂ ਬਿਨਾ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀਆਂ ਹੀ ਨਸ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਗੋਂ ਦੋ ਸ਼ਹਿਰ ਘੁੱਤ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਪਸਪਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸਕੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਭਾਜੜ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕਿਲੇ ਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਆਸਿਫ ਖਾਂ ਤੇ ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਹੌਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਦੀ ਹਾਰ

ਅਜ਼ੀਮ ਖਾਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੂਜੇ ਸਭ ਉਮਰਾਹ ਵੀ ਅੰਦਰ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਠ ਦੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਜਨਾਨਾ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਪਰ ਇਕ ਹਿਜੜੇ (ਖਵਾਜਾ ਸਰਾ) ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ।

ਰਾਹਿਫਤਾਰੀ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ

ਹਿਜੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਘਸੀਟਦਾ ਹੋਇਆ ਦਿਲਾਵਰ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਝੋਕ ਕੈਦ ਰਖਣ ਮਤਲਬ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦੀ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੬੨੮

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ੪ ਫਰਵਰੀ ੧੬੨੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਉਪ-ਨਾਮ ਅਬੁਲ ਮੁਜ਼ਫਰ ਸ਼ਾਹਬ ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਰਖਿਆ। ਠੀਕ ਏਸੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਮਸੀਤਾਂ ਅੰਦਰ ਓਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ।

ਦੇਵਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਕਤਲ

ਦਾਵਰਬਖਸ਼, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਨੇ ਹਥ ਠੋਕਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਫਾਂਸੀ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਯਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਹੁਸੀਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸੁਦਰਤਾ ਸੀ ਉਨ੍ਹੀ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਅਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਏਸ਼ਿਆਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ

ਨੂੰ ਨਾਸੂਦਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬੀ ਦਾਨਿਆਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਸ਼ਿੰਗ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ; ਮੁਰਾਦ ਦੇ ਵੇਵੇਂ ਬੇਟੇ ਅਤੇ ਪਰਵੇਜ਼ ਦੇ ਵੇਵੇਂ ਲੜਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹਮਣੇ ਫਾਂਸੀ ਲਾਏ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕਢ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੋਟਾ ਵਜੋਂ ਆਗਰੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਗਏ।

੩੦ ਰਜਬ ਉਲ ਅਵਲ ਸੰਨ ੧੦੦ ਹਿਜਰੀ (੧੫੯੨ ਈ:)* ਨੂੰ ਸਪੁਤਰੀ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਸਪੁਤਰ ਰਾਜਾ ਮਲ ਦੇਓ ਰਣਾ ਮਾਰਵਾੜ (ਜੋ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਜਗਤ ਗੁਸਾਈ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ) ਦੇ ਘਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦੀ ਆਯੂ ੩੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜਦ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਰਾਜ ਗਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਅਤੇ ਆਸਫ ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਲਖ ਪੌਂਡ ਸਾਲਾਨਾ ਤਨਖਾਹ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਥਾਪ ਲਿਆ।

ਮਮਤਾਜ਼ ਮਹੱਲ ਦਾ ਰਸੂਖ

ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਮਮਤਾਜ਼ ਮਹੱਲ (ਭਤੀਜੀ ਨੂਰ ਜਹਾਨ) ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਤੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੀ ਮਲਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਕਮਾਲ ਦੇ ਗੌਰ ਰੰਗ ਵਾਲੀ ਹੁਸੀਨ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਹਪਨ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ-ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਉਦੇ ਮੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਫੁਫੀ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਮੋਹਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਦੀਆਂ ਆਰੰਭਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ

ਆਪਣੀਆਂ ਆਰੰਭਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸਮਝੀ ਮਹੀਨੇ ਨੂੰ ਖਤ ਪਤਰ ਵਿਚ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪੁਰਤਗਾਲਾਂ ਨਾਲ ਬਦ-ਸਲੂਕੀ

ਉਸ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਜਜ਼ਬੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੁਗਲੀ ਦੀ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਬਸਤੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ੫੦੦ ਜਾਂ ੬੦੦ ਈਸਵੀਆਂ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੫੯੯ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਕੈਥੀਡਰਲ ਚਰਚ ਨੂੰ ਢਾਹ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਲਾ-ਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਹ ਸਭ ਕੈਦੀ ਆਜ਼ਰ ਪੂਰਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਜਿਥੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸੁਨਤੀ ਬਹਾ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨਾ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸਭ ਜ ਨੌਂ ਮਾਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਕਈ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਤ ਵੀਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਾਖਲ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਖਰ ਗਈਆਂ ਉਹ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਰਮਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ

ਆਪਣੀ ਫੇਜ਼ੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਨੇ ਸ਼ੁਕਾ ਸ਼ਾਕੀ ਤੇ ਅੰਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਦਾ ਵੀ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਾਅਵਤਾਂ ਤੇ ਵਡ-ਮੁਲਾ ਫਰਨੀਚਰ ਉਸ ਦੇ ਉਸ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ

*ਤੁਜ਼ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰੀ

ਸਰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਫਾਦਰ ਮੈਨਰੀਕ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਯਾਤਰਾ

ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਫਾਦਰ ਮੈਨਰੀਕ, ਪੂਜਯ ਪਾਦਰੀ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੯੫੩ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਹਾਲ ਹੋਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਾਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਸੀ। ਜੈਸੂਅਸਟ ਪਾਦਰੀ ਫਾਦਰ ਜੋਜ਼ੇਫ ਡਾਕਸਟਰੋ ਦੀ ਸਫਾਰਤ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਸਫ ਖਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੀ ਅਗਿਆ ਮਿਲ ਗਈ। ਇਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਲ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਇਹ ਮਹਲ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੇ ਚਿਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਅਵਤ

ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਇਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਾਅਵਤ ਵਿੱਤੀ। ਇਸ ਦਾਵਤ ਵਿਚ ਇਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਦੀਆਂ ਕੁਛ ਬੇਗਮਾਂ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਦਾਅਵਤ ਬੇਹਦ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਕਈ ਬੇਗਮਾਂ ਸਰੀਕ ਸਨ ਜੋ ਉੱਥੇ ਬਿਨਾ ਬੁਰਕੇ ਦੇ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਪਾਦਰੀ ਨੂੰ ਈਰਾਨੀ ਤਰਬੂਜ ਅਤੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਬੈਲੀ ਸੁਗਾਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ ਪਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਈਸਾਈਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਹ ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜੋ ਪਿਛ ਜਿਹੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੁਗਲੀ ਦੇ ਪਾਦਰੀ ਫਾਦਰ ਐਨਟੋਨੀਓ ਡਾ ਕਰਿਸਟੋ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਈ ਗਈ ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਕੇਵਲ ਵਿਚ ਸੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਆਸਿਫ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ੧੯੪੧

੧੦ ਨਵੰਬਰ ੧੯੪੧ (੧੭ ਸ਼ਬਾਨ ੧੦੫੧ ਹਿਜਰੀ) ਆਸਿਫ ਖਾਂ ੭੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸਦੇ ੪ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਠੀਕ ਏਸੇ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਨਾਮਵਾਰ ਭੈਣ ਨੂਰ ਜਹਾਨ ਨੇ ਵੀ ਓਸੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਮਕਬਰ ਦੇ ਉੱਤੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਆਸਫ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਚਾਹਤੀ ਬੇਗਮ ਮਮਤਾਜ਼ ਮਹਲ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਵਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਮੀਨ ਉਦ ਦੌਲਾ ਖਾਨ ਖਾਨ ਸਿਪਾਹ ਸਾਲਾਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ੯ ਹਜ਼ਾਰੀ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਲ (ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਜੈਸੂ ਆਫ ਫਾਦਰ ਮੈਨਰੀਕ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ) ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ।

‡ ਵੇਖੋ ਕੀਨ (Keene)

‡ ਆਸਿਫ ਖਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੁਲ ਹਸਨ ਸੀ। ਬਤੌਰ ਨੌ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ੧੬ ਕਰੋੜ ੩੦ ਲਖ ਦਿਰਮ ਅਰਥਾਤ ੪੦ ਲਖ ਰੁਪਏ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ (ਬਾਕੀ ਵੇਖੋ ਅਗਲਾ ਕਾਲਮ)

ਬਲਖ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ੧੯੪੪

ਸੰਨ ੧੯੪੪ ਵਿਚ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਲਖ ਅਤੇ ਬਦਖਸ਼ਾਂ ਵਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੁਲਕ ਲੁਟ ਪੁਟ ਲਿਆ। ਅੰਤ ਸਰਦੀ ਦੀ ਰੁਤ ਦੇ ਕੜਾਕੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਾਜਾ ਮਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਮਾਨ ਖੇਠ ੧੪ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਸੈਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕੁਮਕ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਗਲ ਬੜੀ ਸੁਵਾਦਲੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਹਿੰਦੂ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਰਵਾਦਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਸਾਰੇ ਤਾਅਸਬ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਖ ਕੇ ਅਤੇ ਕਠਨ ਬਰਫਾਨੀ ਪਹਾੜੀ ਲਾਂਘਿਆਂ ਉਤੇ ਹਲੇ ਬੋਲੇ। ਆਟਲੀ ਕਿਲਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਖੁਦ ਰਾਜਾ ਆਪ ਦਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕਹਾੜਾ ਤੇ ਕਹੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਰਫਾਨੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਖੌਫਨਾਕ ਉਜ਼ਬਕ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣੇ ਦਲੇਰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਿਆਮਗੀ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰਨ ਲਈ ਹਲ ਸ਼ੇਰੀ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਫੌਜੀ ਨਸਲ ਦੇ ਜੋਧਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਖਾਈ ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਰੜਾਈ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਵਰਿਆਮ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸ਼ਾਹਨਸ਼ਾਹ ਆਪ ਕਾਬਲ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੀਆਂ ਵਿਅਰਥ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਤੇ ਮਾਲ ਦਾ ਬੇਦਰੋਗ ਖਪਤ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸੂਬਾ ਨਜ਼ਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਪਸਪਾਈ

ਬਲਖ ਤੋਂ ਕਾਬਲ ਵਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਪਸਪਾਈ (ਭਾਜੜ) ਬੜੀ ਹੀ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਭਾ ਭਾਗ ਬਰਫ ਵਿਚ ਤਬਾਹ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਅਲਹਿਦਗੀ ੧੯੪੯

ਸੰਨ ੧੯੪੯ ਈ : ਦ ਅੰਤ ਵਿਚ ਚਾਈ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਉਤੇ ਮੁੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਲਾਮੀ ਸਾਅਦੁਲਾ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਭਜੋਣ ਲਈ ਛੱਤੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਪਰ ਦੋਰ ਨਾਲ ਪੁਜਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਦੇ ਹਥ ਨ ਬਚਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਵੈਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੌਜਮ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਬਤ ਲਾਂਗੇ ਸਭ ਬਰਫ ਨਾਲ

ਪਿਛਲੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਕੀ

ਸੀ। ਤਨਖਾਹ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ੫੦ ਲਖ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਉਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਦੋ ਕਰੋੜ ਪਰ ਲਖ ਰੁਪਏ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੩੦ ਲਖ ਦੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ੪੨ ਲਖ ਦੀਆਂ, ਚਾਂਦੀ ੨੫ ਲਖ ਦੀ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ੩੦ ਲਖ ਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦ ੨੫ ਲਖ ਦੀ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮਹਲ ਜੋ ੨੫ ਲਖ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ੨੦ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਉਤੇ ਉਹਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਪੁਤਰੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਹਕ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ। — ਬਲੋਚ ਸੈਨ ਦੀ ਆਇਨਿ ਅਕਬਰੀ।

ਵਿਚ ਚਲਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਕਮਾਇਆ । ਆਪਣੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਤੇ ਹਥ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਟਰਨੀਅਰ ਨਾਮੀ ਇਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਮੋਹਰੀ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਤਖਤ ਤਾਉਸ ਨੂੰ ਭਿਠਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਸੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ੬੦ ਲਖ ਪੈਂਡ ਪਾਈ ਸੀ । ਮਹਾ ਮੁਗਲ ਦੇ ਵਰਬਾਰ ਦਾ ਇਹ ਚਮਕਦਾਰ ਜ਼ੇਵਰ ਪਿਛੋਂ ਈਰਾਨੀ ਵਿਜਈ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੇਠੇ ਵੜ ਗਿਆ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਈਰਾਨ ਲੈ ਗਿਆ ।

ਜਾਮਿਆ ਮਸੀਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ੧੬੫੯

ਸੰਨ ੧੬੫੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਾਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਹ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਬਣਾਈ ਜੋ ਕਿ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੁੰਦਰ ਮਸੀਤ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਇਕ ਟਿਲੇ ਉੱਪਰ ਖੜੀ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਕ ਰਹੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਮੁਰੰਗਾ (ਵੇਕੂਰ) ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ੪੫੦ ਫੁਟ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਪੇਂਡੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕੀਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਵਿਰਦ ਗਿਰਦ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਿਹਰਾਬ ਵਾਰ ਮਾਰਗ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁੰਬਜ਼ ਖਾਲਸ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਮੁਨਾਰੇ ੧੩੦ ਫੁਟ ਉੱਚੇ ਹਨ । ਇਸੇ ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ੫੦੦੦ ਕਾਰੀਗਰ ੬ ਸਾਲ ਤੀਕ ਲਗੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਦੇ ਖਰਚ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਕ ਲਖ ਪੈਂਡ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਤਾਜ ਮਹੱਲ

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਸਾਰੀ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮਲਕਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਰੋਜ਼ਾ ਬਾ ਬਾਹ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਮਲਕਾ ਮੁਮਤਾਜ਼ ਮਹਲ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਮਲਕਾ ਦੀ ਮੌਤ ਸੰਨ ੧੬੨੯ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਉਹਦੇ ਘਰ ਅਠਵੇਂ ਬਾਲ ਨੇ ਬਰਹਾਨ ਪੁਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਤੀ ਨਾਲ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਉਦੋਂ ਖਾਨ ਜਹਾਨ ਲੋਧੀ ਵਿਰੁਧ ਦੁਖਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਰੁੜਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਐਡਵਰਡ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਰਾਮ ਦਾ ਮਿਤਕ ਸਰੀਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਰਖਿਆ ਤੋ ਅਜ ਦੀ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਦੇ ਪਾਸ ਕਾਇਮ ਹੈ । ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਏਥੇ ੧੮ ਸਾਲ ਤੀਕ ਵਫਨ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਜਿਥੇ ਉਹਨੂੰ ਰਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਜੇ ਉਸਾਰੀ ਨਾ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਹ ਰੋਜ਼ਾ ਇਕ ਉਚੇ ਬੜੇ ਉੱਤੇ ਖੜਾ ਹੈ । ਇਹ ਦਿੱਤੇ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਪਥਰ ਜੜੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਗੁੰਬਦ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗ ਮਰਮਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਿਰਾਬਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਚਾਰ ਗੋਲ ਡਾਟਾਂ ਉੱਤੇ ਖੜੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਸਥਿਰਾਂ ਵਿਚ ਅਰਬੀ ਦੇ ਹਰਫਾਂ ਵਿਚ ਕਾਲੇ ਪਥਰ ਨਾਲ ਲਿਖਤ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਟਰੇਵਲਨੀਅਰ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਅੰਤ ਤੇ ਅੰਤ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਿਠਾ ਸੀ । ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਸਿਰ ਚਾਰਨ ਲਈ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਕਾਰੀਗਰ ਬਾਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਕਦਰ ਤੇ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਉੱਤੇ ਸੱਤ ਲਖ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਂਡ ਖਰਚ ਆਏ ਸਨ ਏਸੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਕਥਨ

ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੋਜ਼ਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵੁਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਰੋਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾਏ ਪਰ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਜੰਗ ਛਿੜ ਪੈਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੇਵਲ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਮਨ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਮਨ ਚਿ ਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਉਸ ਦਾ ਮਿਤਕ ਸਰੀਰ ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਵੇਗਮ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਦਫਨਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਕੂਚ ੧੬੩੩

ਸੰਨ ੧੬੩੩ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਜਿਥੇ ਉਹ ਗਰਮੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੌਸਮ ਰਿਹਾ । ਸਹੀ ਕੂਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਜੋ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ੧੬੩੯

ਸੰਨ ੧੬੩੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਗਵਰਨਰ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਈਰਾਨੀ ਮਾਲਕ ਸ਼ਾਹ ਸਾਫੀ ਦੇ ਜੁਝਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸਾਹੀ ਵਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ । ਜਿਥੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਫੜਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ੧੭ਵੇਂ ਸਾਲ ਤੀਕ ਈਰਾਨੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ।

ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆਣ ਮਿਲਿਆ ੧੬੩੭

ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਂ ਬੜਾ ਸੂਝਵਾਨ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਜਵਾਨ ਸੀ । ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਕੇ ਬੜਾ ਜਸ ਖਟਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰ-ਉਲ ਉਮਰਾ ਅਰਥਾਤ ਵੱਡਾ ਵਰਬਾਰੀ ਬਾਪ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸਿੱਧ ਤੋਂ ਪਾਰਲੀ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਫੌਜੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਹੁਨਰਮੰਦੀ ਤੇ ਇਨਸਾਫ ਭਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਲੀ ਦੀ ਉਹ ਨਹਿਰ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਸੂਝ ਤੇ ਅਕਲਮੰਦੀ ਦੀ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ।

ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ੧੬੩੯ ਈ:

ਸੰਨ ੧੬੩੯ ਵਿਚ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬ ਘਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਖਜ਼ੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਹਿਰ ਬਣਵਾਈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲਾਹੌਰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ । ਇਹ ਨਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਹਿਮਾਲਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਿੰਜਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਵਰਬਾਰ ਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ । ਤੇ

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਫਕੀਰ ਜਾਂ ਸੂਫੀ ਦੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਧੀਕ ਇਛਾਵੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅਧਿਕ ਸਮਾਂ ਨਿਮਾਜ਼ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਜਾਂ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਔਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਕੇ ਦੇ ਹਜ਼ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਹਿ ਉੱਤੇ ਹਜ਼ ਕਰਨੋਂ ਰੁਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਮੱਕਾਰ ਬੇਟਾ ਹੀ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਖਤਰਨਾਕ ਵਰੀ ਸ਼ਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲੀ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਲੁਕਾਈ ਰਖਿਆ।

ਮੁਰਾਦ

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੇਟਾ ਮੁਰਾਦ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਹੰਕਾਰੀ; ਸੂਰਬੀਰ; ਸਖੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਬਾਕੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਮਮਤਾਜ਼ ਮਹਲ ਦੇ ਦੋਣੇ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੇਟੀਆਂ

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੱਟ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਪੁਤਰੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਵਾਰੀਆਂ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਤਾਲਵੀ ਹਕੀਮ ਮਨੂਚੀ ਉਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਪੁਤਰੀਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।

ਜਹਾਨਆਰਾ

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਪੁਤਰੀ ਜਹਾਨਆਰਾ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਬਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਿਧ ਸੀ। ਉਹ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸੁਟੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ੩੦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੁਹਪਣ ਤੇ ਸਲੀਕੇ ਵਾਲੀ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਹਮਾਇਤੀ ਸੀ।

ਰੋਸ਼ਨ ਆਰਾ

ਛੋਟੀ ਲੜਕੀ ਰੋਸ਼ਨਆਰਾ ਵੱਡੀ ਪੁੱਤੀ ਤੋਂ ਘਟ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਮਲੂਮ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੀ ਚਲਾਕ ਤੇ ਮੱਕਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਈ ਬੜੀ ਲਾਭਵੰਦ ਸੀ।

ਅਲਾਮੀ ਸ਼ਾਅਦੁਲਾ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ੧੬੫੬

੯ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੫੬ ਈ: ਨੂੰ ਅਲਾਮੀ ਸ਼ਾਅਦੁਲਾ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਪਿਆ। ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਵਧੀਰ ਪੇਦਾ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਅਧਿਕ ਸ਼ਯੋਗ ਅਤੇ ਖਰਾ ਵਧੀਰ ਸੀ। ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਆਯੂ ਕੇਵਲ ੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਖਾਵੀ ਖਾਨ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜਾਨ ਨਸ਼ੀਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਬਾਰੀ ਅਤੇ ਮਾਨ ਵਾਲੇ ਔਰਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਡਿਠਾ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਹ

ਇਕ ਸੌ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਗਲ ਹੈ।

ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ੧੬੫੭

੧੬ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੫੭ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਲਾਇਕ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਖਾਦਮ, ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸੂਝਵਾਨ ਅਫਸਰ ਸੀ। ਉਹ ਰਸ਼ਮੀਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਲਿਆ ਕੇ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਰੁਚੀਆਂ

ਇਸਲਾਮੀ ਝੁਕਾਓ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਅੰਦਰ ਕਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਿੰਦੂ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਘਟ ਚੁਗਤਾਈ ਲਗੂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਸਨ।

ਝਰੋਖਾ ਖਿੜਕੀ

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਉਸ ਝਰੋਖਾ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦਾ ਜੋ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਐਨ ਸਾਹਮਣ ਸੀ। ਏਥੇ ਖੜਕੇ ਹੀ ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਝਰੋਖੇ ਵੇਲੇ ਸਭ ਸ਼ਰੋਣੀਆਂ ਤੇ ਦਰਜਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਢੰਗ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਪੁਰਾਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਢੰਗ ਦੀ ਹੀ ਨਕਲ ਸੀ।

ਨੌਰੋਜ਼ ਦਾ ਤਿਹਾਰ

ਖੀਰਾਨ ਦੇ ਜਮਸ਼ੈਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੌਰੋਜ਼ ਅਰਥਾਤ ਸਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਦਿਨ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜ਼ਿਆਫਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੋਨ, ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬੜੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਵੰਡ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰੋਂ ਮੋਤੀਆਂ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਰਕਾਬੀਆਂ ਵਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਰਕਾਬੀਆਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਉਲਟਾ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰੀ ਖੋਹ ਮਾਰੀ ਨਾਲ ਲੂਟ ਲਿਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਸਭ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਵੜਤ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੂਰਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਜੜਤ ਤਾਉਸ (ਮੋਰ) ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

ਰਾਜ-ਚਿੰਨ੍ਹ

ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੁਰਾਤਨ ਬੌਧੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨੀ ਲਹੂ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਤੋਰਿਆ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਮਹਲ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪਰੀ ਗਈ ਤਦ ਕਈ ਕੋਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਨੀਂਹ ਵਿਚ ਛਿੜਕਿਆ ਗਿਆ।

ਚੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਕਾਬਲ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਦੇ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ੬੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜਸਵਾਰ ਤੇ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ੪ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਮੜ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਤਨ ਵਿਅਰਥ ਗਏ। ਘੋਰਾ ਚੁਕ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਤਿਬਤ ਵਲ ਮੁਹਿੰਮ ੧੬੫੦

ਸੰਨ ੧੬੫੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਤਿਬਤ ਵਲ ਇਕ ਨਵੀਂ ਮੁਹਿੰਮ ਭੇਜੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਸਕਰਦੂ ਉਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਸੰਨ ੧੬੫੧ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਲਾਮੀ ਸ਼ਾਅਦੁਲਾ ਨੇ ਮੁੜ ਦੱਬਾਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਕੰਧਾਰ ਉਤੇ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ ੧੬੫੨

ਇਸ ਵਾਰ ਘੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਫੌਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਲ ਕਾਟੇ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਦੁਣ ਘੇਰ ਵਾਲੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਵੀ ਸਨ।

ਮੁੜ ਪਸਪਾਈ

ਬਥੇਰੇ ਜਤਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਚਲਦਾ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੜ ਕਾਬਲ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਖਲ ਵਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਦਾਦੇ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਵਡੀ ਮੁਹਿੰਮ

ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਦੇ ਤੋਂ ਵਡੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾਰਾ (ਸ਼ਿਕੋਹ) ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਇਕ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫੌਜ ਜੋ ਪਹਿਲੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿੰ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਦੀ ਕਮਾਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੰਨ ੧੬੫੨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਫੌਜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋਈਆਂ ਅਤੇ ਅਗਲ ਸਾਲ ਦੀ ਬਹਾਰ ਚੁਕ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਗਰ ਕਾਬਲ ਤੀਕ ਗਿਆ। ਫੌਜੀ ਕਾਰਰਵਾਈ ਠੀਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਮੀਆਂ (ਜੋਝੀਆਂ) ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾਸਿਆ ਸੀ।

ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ੧੬੫੨

ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਇਸ ਫੌਜੀ ਕਾਰਰਵਾਈ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਉਵੇਂ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਜਣਕ ਨਿਕਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦਾ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਪਸਪਾਈ

ਆਪਣੀਆਂ ਬਿਹਤਰੀਨ ਫੌਜਾਂ ਮਰਵਾ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਸਫਲ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਲਈ

ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅੰਤਿਮ ਜਤਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦਿਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲੋਂ ਸਦਾ ਟੁਟ ਗਿਆ।

ਅਤਾਲਵੀ ਹਕੀਮ ਮਨੂਰੀ ਦੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਫੇਰੀ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਤਾਲਵੀ ਹਕੀਮ ਮਨੂਰੀ ਆਇਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਬਿਆਨ

ਉਹਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਲਗ ਪਗ ਸਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਉਚੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਪਰਤਾਪ ਸ਼ਾਲੀ ਹੈ।

ਵੱਖਰੇ ਤਾਉਸ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਅਜੇ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦਾ ਤੁਕਮਟ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਲ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧੀ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਆਮਿਰਖਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਬਤ ਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਸੁ ਇਸ ਘਾਟੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਚੁਸਤ ਤੇ ਚੋਕੰਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਚਾਰ ਬੇਟੇ

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਚਾਰ ਬੇਟੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਾਰੇ ਹੀ ਬੜੇ ਸੁਰਿਖਿਅਤ ਅਤੇ ਵਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਲਦਨਤ ਦੇ ਤਖਤ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ।

ਦਾਰਾ

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਪੁਤਰ ਦਾਰਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਦਾ ਤਾਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸ ਹਦ ਤੱਕ ਗੌਰਮਿਟ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਉਚ ਹੋਸ਼ੀ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਾਬੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਆਚਾਰ ਖਿਆਲ, ਹਿੰਦੂ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਤੇ ਫੂਰਪੀਨ ਰੰਗ ਢੰਗ ਦਾ ਪਰਮੀ।

ਸੁਜਾਹ

ਸੁਜਾਹ ਦੂਜਾ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਖੰਗਾਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ। ਉਹ ਸੂਈਆਂ ਮਤੇ ਦਾ ਪਿਛਲਗ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤੀਕ ਅਥਾਸ ਤੇ ਨਰਮ ਸੂਭਾ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਬੜਾ ਨਿਡਰ ਤੇ ਦਲੇਰ ਸੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਵਲ ਤੇ ਫਜ਼ੀ ਮਾਮਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਸ਼ਾਹ ਬੀਬੇ ਨ ਨਾਲ ਖਤ ਪਤਰ ਜ਼ਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਰਕਫ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਖੁਵੀਆ ਸਮਝੋਤੇ ਕਰ ਰਖੇ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ

ਤੀਜਾ ਬੇਟਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਖਲ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਬਲਨ ਆਪਣੇ ਿੰਨਾ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਅਡਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਸੁਯੋਗ, ਚੌਨਿੰ, ਫਾਲਚੀ, ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਸੀ ਸੂਭਾ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਘਟ ਬੋਲਦਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਔਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਬਹੁਤ ਸਮਾ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਧਾਰਮਕ ਮਨੁਖਾਂ ਤੇ

ਖਤ ਤੋਂ ਦਸਤ ਬਰਦਾਰ (ਤਿਆਗੀ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ:—ਇਸ ਵਰੇਬੀ ਤੇ ਅਨਿਸਚਿਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਗੈਰਮਿਟਿ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਦੀ ਮੇਰੀ ਰਤਾ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਇਛਾ ਨਹੀਂ ਮੇਰੀ ਇਹੋ ਇਕ ਮਨੋ ਕਾਮਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਜ਼ ਲਈ ਮਕੇ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ।' ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸੋਮੇਠਗਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨੇ ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਸ ਬਗਲੇ ਭਗਤ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਾਰਾ ਅਤੇ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਸੰਦਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਧੌਖੇ ਤ ਫਰੋਬ ਨਾਲ ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਦੀ ਅਗ ੧੬੫੭-੫੮

ਅਜੇ ਉਹ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੇ ਠੰਗੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਦੀ ਔਸੀ ਅਗ ਭੜਕ ਉਠੀ ਜੋ ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਬਾਇਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਬ ਸਕਦੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਖਤ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੈਰਮਿਟਿ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਏ ਪਰ ਉਸ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਇਸ ਖਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਗਰੇ ਵਲ ਆਪਣਾ ਕੂਚ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸੁਲੇਮ ਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਬੰਗਾਲ ਵਲ ਪਸਪਾਈ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੁਰ ਜੂਨ ੧੬੫੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਪਰ ਚੰਬਲ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਦਿਲੀ ਵਲ ਨਸਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਸਪਾਈ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੁਠੀ ਭਰ ਫੌਜ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਬਿਰਧ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਕਰਨ ਉਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਦਾਰੇ ਦੀ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਫਰਾਰੀ ਮਗਰੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਗਰੇ ਉਤੇ ਤੁਰਤ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ੧੬੫੮

ਆਗਰੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਮਗਰੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਭਗੋੜੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਲਈ ਦਿਲੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਬੂਹੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਨਸ਼ ਤੁਰਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿਕਿਆਂ ਦੇ ਲਏ ਹੋਏ ਦਸ ਉਠ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਧਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦਾਰੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖਿਲਰੀ ਪੁਲਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਇਕਤਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਨਵੀਂ ਫੌਜ ਵੀ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਈ।

ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਫਰਾਰੀ

ਉਧਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਟੋਹ ਵਿਚ ਸੀ। ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਦਾ ਲਾਹੌਰ ਪਾਸ ਆਣ ਪੁਜਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਤੇ ਜਾਂ ਈ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਉਥੋਂ ਨਸ਼ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਸਿੰਧ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜਿਆ। ਇਸ ਵੇਰਾਨ ਵਿਚ ਸੁਜਾਹ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਅਤੇ ਭਾਰਾ ਟੋਪ ਖਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਵਨਾਰਸ ਵਲ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੁਜਾਹ ਦੀ ਹਾਰ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਅਟਾਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਜਵਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਕ ਝੋੜ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਦਾਰਾ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਸਿੰਧ ਉਤੇ ਭਖਰ ਵਿਚ ਛਡ ਕੇ ਆਪ ਗਜਰਾਤ (ਵਖਣ) ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਂ ਦਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਪਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਾਤ ਸੂਬੇ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਰਤ ਤੇ ਬੜੋਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਮਾਲਕ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਦਾਰੇ ਦੀ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਫਰਾਰੀ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੈ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਰੇ ਦੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਲ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਉਤੇ ਹਲਾ ਵੱਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਦਾਰਾ ਸਖਤ ਮੁਸੀਬਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ। ਦਾਰੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਾਰਚ ਠੰਧਾਰ ਵਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਪਰ ਸਿੰਧ ਦੀ ਸੰਮਾ ਉਤੇ ਦੂਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਵਫਾਦਾਰ ਪਤਨੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ। ਦਾਰੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮਿਤਕ ਸਰੀਰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਮੁਹਤਬਰ ਨੌਕਰਾਂ ਹਥ ਲਾਹੌਰ ਰਵਾਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੇ ਵਰਨਾਇਆ ਜਾਏ। ਮਾਤਮੀ ਸਮਾ ਬੀਤਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਸਿੰਧ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਜੂਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਗਦਾਰੀ—ਦਾਰਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ

ਜੂਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਚੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਦਿਲੀ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਠਾ ਹੋਏ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਹਥ ਠੋਕਾ ਅਚਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਉਤੇ ਮੁਕਦਮਾ ਚਲਿਆ, ਜਿਸ ਨ ਉਸ ਵਿਰੁਧ ਕਾਫਰ ਹੱਠ ਦਾ ਫਤਵਾ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਪੁਰਾਣੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਪਿਓ ਅਤੇ ਪੁਤ ਵੱਢੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਉਂ ਪਹਿਰਾ ਉਹਨਾਂ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੁਛ ਹਿਚਕਚਾਹਟ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪਟੋੜਤਾ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਦਾਰੇ ਦੇ ਇਕ ਛਾਤੀ ਵੇਰੀ ਨੂੰ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦਾ ਕਤਲ ੧੬੫੯

ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਮਸਰਾਂ ਦੀ ਦਾਲ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਲਾਦ ਪੁਜ ਗਏ। ਜਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਾਰੇ ਨੇ ਉਸੇ ਚਾੜ੍ਹ

ਪਥਰ ਦਾ ਹਾਥੀ

ਦੋ ਪਥਰ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਦੋ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਉਸ ਸਦਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੂੰਹਦੇ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਜੋ ਮਹਿਲ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਉਸ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਹੀ ਨਕਲ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਆਪਣੇ ਮਹਲਾਂ ਅਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਮੂੰਹਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮਤੀ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਮਹਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਦਾ ਕੰਮ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਸੁਪਰਦ ਸੀ! ਉਹ ਸਰਦੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਅਤੇ ਫ਼ਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਗੁਫ਼ਾਰਾਵਾਂ ਜਿਥੇ ਉਹ ਵਖ ਵਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਨ ਪਰਚਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਖਚਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਪਿਆਰ

ਲਾਹੌਰ ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਵੇਰ ਵੀ ਉਹ ਅਜੇ ਤੀਕ ਬੜੀ ਵਸੋਸ਼ਤਾ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹਿੱਤ ਸੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਾ ਤਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਲਾਉਂਦਾ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਹਨਾਂ ਵੇਜਾਂ ਦਾ ਜੋ ਸਿੱਧ ਤੋਂ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਕੂਚ ਕਰਦੀਆਂ, ਅਸਲਾ-ਘਰ ਅਤੇ ਮਿੱਥੀ ਹੋਈ ਮਿਲਣ-ਥਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਵਸੋਂ, ਧਨ ਧਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਲਾਹੌਰ ਮਹਲ ਵਿਚ ਵਾਧਾ

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਸਿਫ ਖਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧੀਕ ਸੁਹਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿਤੀ, ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ (ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹਲ) ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਏਥੇ ਖਲੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਝਰੋਖੇ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਲਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦਾ ਜੋ ਥਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਹੁਕਾਮ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ

ਠਵੇਂ ਸਾਲ (ਨੌਵੇਂ) ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਹਲ ਅੰਦਰ ਇਕ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲਗਾ ਦਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਮੀਰਾਂ ਵਡੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਵੀਆਂ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੂਈ ਸਿਲਾਈ ਦੇ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਸੁਹਣੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ। ਬੇਗਮਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੀਆਂ ਇਸ਼ਤਰੀਆਂ ਇਸ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਰਮ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕਰਦੇ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹਰਮ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹਰਮ ਜਾਂ ਮਹਲ ਜੋ ਤੰਦੂਆਂ, ਸ਼ਾਮਿਆਨਿਆਂ ਅਤੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਦਾ ਸੁਵੱਰਗ ਸੀ, ਸ਼ਾਹੀ ਹਮਾਮ ਅਤੇ ਝਰੋਖਾ ਖਿੜਕੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਉੱਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਅਣ-ਗਿਣਤ ਹਾਲ ਅਤੇ ਮਹਿਰਾਬਦਾਰ ਕਮਰੇ ਹੁੰਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਤੇ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਵਲ ਖੁਲ੍ਹਦੇ ਸਨ।

ਸੁਹਣੀਆਂ ਸੁਹਣੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਫੌਜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਖਿਅਕ ਸੀ। ਇਸ ਜ਼ਨਾਨਾ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਮੌ ਤਾਤਾਰੀ ਫੜੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਦੀ ਇਸ ਕੌਮਲ ਰਖਿਅਕ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਂਡਰ ਵੀ ਤੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਅਮੀਰ ਜਿੰਨੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਅਮਲਾ

ਹਰ ਇਕ ਮਲਕਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦਾ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵਖ ਵਖਰਾ ਅਮਲਾ ਫੌਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਲੋਡੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਬੀਨ ਜਾਂ ਵੂਜੇ ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਂਦੀਆਂ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਗਾਣੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਚ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਰਮ ਵਿਚ ਲਗ ਪਗ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੀਵੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਸਵਾਏ ਖ਼ਾਜਾ ਸਤਾਵਾਂ (ਹਿਜ਼ਰਿਆਂ), ਜ਼ਨਾਨਾ ਵਿਜ਼ਿਟਰਾਂ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ।

ਹਰਮ ਵਿਚ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਜਾਲ

ਹਰਮ ਕੀ ਸੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਾਲ ਸੀ। ਏਥੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਇਸਰਾਇਆਂ ਵਲੋਂ ਤੁਹਫੇ ਤੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਟੇਵਰਨੀਅਰ ਨੇ ਸਿੱਧ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਡੀ ਲੜਕੀ ਬਗਮ ਸਾਹਿਬਾ ਨੂੰ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਰਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਹੀ ਮਾਫ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਲਾਬਾਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧਕੇ ਮਾਲਦਾਰ ਸੂਬਾ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਤਰਨਾਕ ਰੋਗ ੧੬੫੭

ਅਗਸਤ ੧੬੫੭ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਖਤਰਨਾਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਉਹ ਬੇਸੁਪ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹੀ।

ਪੁਤਰਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਓ

ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੇ ਜੋ ਰਾਜ ਦਾ ਰੀਜ਼ੈਂਟ ਸੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹਥ ਲੈ ਲਿਆ ਜਿਸ ਤੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅੰਦਰ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅਗ ਧੁਕ ਪਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੁਜਾਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕੁਦਿਆ। ਉਹਨੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚੋਂ ਵਡੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਮੁਰਾਦ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਲਾਕੀ

ਸ਼ਾਜ਼ਸ਼ ਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਵਡਾ ਮੋਢੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮੁਰਾਦ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ

ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਲਵਾਏ, ਜੋ ਮੂਰ ਦੇ ਲਾਲਾ ਰੁਖ ਵਿਚ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਹੀ ਨਵੀਨ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੋਢੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਲਾਨੁਮਾ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਸੀਤ ਵੀ ਬਣਵਾਈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਇਕੋ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਸ਼ਿਸਤਾ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਾਦਗਾਰ ਤਾਜ ਮਹਲ ਆਗਰਾ ਵੀ ਦੇਣ ਤੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਉਸ ਦਾ ਰਿਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਯਾਦਗਾਰ ਦਾ ਜੋੜ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਲਭਦਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਵਖਰ ਯੋਗ ਇਮਾਰਤ।

ਖਰਚੇ ਵਿਚ ਸੰਜਮ

ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਔੜੇ ਵਡੇ ਅਮਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੇ ਸੰਜਮ (ਘਟ ਖਰਚ) ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਖਰਚੀਲੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦੇ ਜੋ ਕਰਨਾਟਕ ਦੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਲਖ ਤੇ ਤਿਬਤ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾ ਤੀਕ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਖਾਏ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਲਾਸਾਂ ਦੇ; ਉਹਨਾਂ ਬੇਨਜ਼ੀਰ ਸਰਕਾਰੀ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਦੇ, ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਭਜਣ ਦੇ ਅਤੇ ਦੋ ਲਖ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਰਖਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਮਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਦੋਲਤ ਛੱਡ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ੨੪ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਧਨ ਜਮਾ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ।

ਯੂਰਪੀਨ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸੈਲਾਨੀ ਟੈਵਰਨੀਅਰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਨ-ਸ਼ਾਹ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਉਹਦਾ ਸਲੂਕ ਇਕ ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਬਾਲ ਬਚਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।” ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚਲੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਸੁਰਖਿਤਾਂ ਬਾਰੇ ਟੈਵਰਨੀਅਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—“ਉਹ ਮਹਾਨ ਵੱਡਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿਵਲ ਗੌਰਮਿੰਟ ਅੰਦਰ ਵਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਕੇ ਖ਼ੜਕਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਅੰਨੀ

ਕਰੜਾਈ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਲੁਟਰੇ ਨੂੰ ਮਾਲ ਲੁਟਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਨੁਖ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਸ਼ਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਯੂਰਪੀਨ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਔਲਫਿਨਸਟਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ “ਇਹ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਉਹ ਸੈਲਾਨੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੂਰ ਦਰਾਡੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਰੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਬੜੀ ਸਲਾਘਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।” ਅਤਾਲਵੀ ਹਕੀਮ ਮਨੂਚੀ [Manucci] ਜੋ ਸੰਨ ੧੬੬੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ ਅਤੇ ਵੇਖੇ ੪੮ ਸਾਲ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਰਿਹਾ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਡਿਠਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਜੇਹਨ ਔਲਬਰਟ ਡੀ ਮੈਂਡਲਸਲੋ ਜੋ ਡਯੂਕ ਆਫ ਹੋਲਸਟਨ ਦਾ ਸੇਵਕ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਸੀ ੧੬੩੮ ਈ : ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਸਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਬੜੀ ਸਲਾਘਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਡੇ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖਿਚ ਪਾਊ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਉਹਨੇ ਖੋਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਰਾਂਸਿਸ ਬਰਨੀਅਰ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੫੫-੬੭ ਵਿਚਾਲੇ ਰਾਜਸੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਫਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁਵਾਦਲਾ ਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਰਾਏ ਬਹਾਰਾ ਮਲ ਦਰਾਸ ਅਕੋਂਟੈਂਟ ਆ: ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਖਾਵੀ ਖਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਨਸਾਫ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵੀ ਸੁਰਖਿਅਤਾ ਲਈ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਮੁਕਤ ਕੰਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂਡਲਸਲੋ ਗੁਜਰਾਤ ਬਾਰੇ; ਗਰਾਫ ਅਤੇ ਬਰਟਨ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਉੜੀਸਾ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਟੈਵਰਨੀਅਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਬਾਰੇ। ਪੀਟਰੋ ਡੇਲਾ ਵਾਲੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤਮ ਸਾਲ ੧੬੨੩ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੋਇਆ ਦਸਦਾ ਹੈ—“ਇਥੇ ਸਭ ਲੋਕ ਸਾਉਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਸੰਗ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਬੁਠੇ ਦੋਸ ਲਾਕੇ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਨ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਦੋਲਤਬੰਦੀ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਖਿੰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ।”

ਪਰਕਰਨ-੧੬

ਮਹੀ-ਉਦ-ਦੀਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਸੰਨ ੧੬੬੮ ਈ:

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦ ਚਾਲੀਵੇਂ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੬੫੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ। ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੬੦ ਈਸਵੀ ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਸਾਲ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹੀ ਪਦਵੀ ਧਾਰਨ ਨ ਕੀਤੀ।

ਆਲਮਗੀਰ ਨਾਮ ਦਿਖਿਆ

ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਦੋ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਚਾਲੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੇਕੇ ਉਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ “ਆਲਮ ਗੀਰ” ਅਰਥਾਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਜਈ ਉਪਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਹੋ ਨਾਮ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਤਲਵਾਰ ਉਤੇ ਉਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ

ਨਾਲ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸੀ ਜਲਾਦੀ ਦਾ ਸਖਤ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਜਲਾਦੀ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਧਿਕ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾਰੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਬਲੇ ਡੇਗ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਦਾਰੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਇਕ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰਿਆ ਗਿਆ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਸਿਰ ਨੂੰ ਧੁਆ ਕੇ ਤੇ ਵੇਖ ਕੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਠੀਕ ਹੀ ਦਾਰੇ ਦਾ ਸਿਰ ਹੈ । ਫਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਜੂ ਕਰੇ । ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾ ਦਿਤਾ । ਸਿਪਰ ਸਿਕੋਹ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਭੇਜ ਕੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਸੁਜਾਹ ਦੀ ਅਰਾਕਾਨ ਨੂੰ ਫਰਾਰੀ

ਮੀਰ ਜਮਲਾ ਦੇ ਹਥੋਂ ਹਾਰ ਖਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸੁਜਾਹ ਵਾਕੇ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ । ਉਥੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਤੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੀਆਂ ਸਮੇਤ ਅਰਾਕਾਨ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਅਰਾਕਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਇਸ ਦਰਖਾਸਤ ਤੋਂ ਸੁਜਾਹ ਰਿਜ਼ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਰਕਾਨ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਾਜ਼ਸ਼ ਘੜੀ ਤੇ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਜਾ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਸਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅੰਤ

ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਸ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਅੰਤ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਿਛੋਂ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ । ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਧੋਣਾਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਰੁਹਾੜੇ ਨਾਲ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦਾਈਆਂ ਤਖ ਦ ਦੁਖੋਂ ਰੁਲ ਕੇ ਮਰ ਗਈਆਂ । ਇਹ ਸੀ ਦਾਰਾ ਅਤੇ ਸੁਜਾਹ ਦਾ ਦੁਖਦਾਈ ਅੰਤ ।

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਕੈਦ ਵਿਚ

ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹਥੋਂ ਤਖਤੋਂ ਲਥਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਅਠ ਸਾਲ ਤੀਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ੨੩ ਜਨਵਰੀ ੧੬੬੬ ਈਸਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੋਇਆ । ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਇਕ ਮਹਲ ਰਾਖਵਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੀ ਹਿਫ਼ਾਜ਼ਤ ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਇਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਰਖਿਅਕ ਦਸਤਾ ਨਿਯਤ ਸੀ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਅਤਿ ਨਰਮੀ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ । ਮਹਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹੁਕਮ ਚਲਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਅਮਲਾ ਫੋਲਾ ਰਖਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਖਲਫ ਬੇਟੇ ਪਾਸੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਜਵਾਹਰਾਤ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖ ਹੋਏ ਸਨ । ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਗੀਰਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਤਦ ਇਹ ਸਭ ਕੀਮਤੀ ਹੀਰੇ ਹਥੋੜੇ ਨਾਲ ਚਿਕਨਾ ਚੁਰ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਵਾਪਸ ਕਰ ਲਈ । ਇਕ ਹੋਰ ਅਵਸਰ ਉੱਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦਾਰੇ ਦੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਕਬਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਏ । ਪਰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਦਾਰੇ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਦਾਰੇ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨੇ ਔਲਾਨ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ

ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਨਾਵਾਂ ਇਕ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਚੀਰ ਲੈਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝੇਗੀ । ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਇਕ ਖੰਜਰ (ਫੁਰਾ) ਛੁਪਾਈ ਰਖਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਵਿਭੂਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁੜ ਇਸ ਮੰਗ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾ ਦਿਤਾ । ਤਖਤੋਂ ਲਥੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਦਿਲਵੇਈ ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਪੁਤਰੀ ਜਹਾਨ ਆਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ । ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਘੜੀਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੌਣ ਕਮਰੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਟੋੜੇ ਨੂੰ ਤਕ ਕ ਸੁਖਾਲੀਆਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਟੁਛ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਬਜ਼ੀਆਂ ਪੰਮ ਵਫਾਦਾਰੀ ਤੇ ਸਨੇਹ ਭਰਪੂਰ ਚਿਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਕੁਛ ਹੀਰੇ ਤੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੇ ਸਨ । ਇਸ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲਾਜ ਲਈ ਇਕ ਯੂਰਪੀਨ ਹਕੀਮ ਭੇਜਿਆ ।

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ

ਇਸ ਹਕੀਮ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਇਹ ਉਹੋ ਹਕੀਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਿਵਾ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਡਾ ਔਹਦਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਸ ਦੇ ਬੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਔਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਮੌਤ ਓਸੇ ਰਾਤ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਠ-ਚਿੱਤ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਲ ਕੂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਉੱਤੇ ਪਿਓ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸ਼ਕ

ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਕ, ਕਿ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਦੇ ਵਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਬੇਟੀ ਫਰੂਖ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕ ਦਿਤੀ ਸੀ ।

ਕਫਨ ਦਫਨ

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਮਾਤਮੀ ਰਸਮਾਂ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਆਗਰੇ ਵਿਚਲੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਮਾਤਮੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਜਲੂਸ ਕਰਦਿਆ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਰੋਣੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾਈ ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ । ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਜੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਮਿਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਰੋੜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਫਨਾਇਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ, ਜੋ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸੀ । ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ੭੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ

ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਪਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੀ । ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਔਨ ਵਿਚਕਾਰ ਵਢੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਮਸੀਤ ਵਰਗੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਦੋਲਤ ਬੇਅੰਤ ਸੀ । ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ

ਚੁੰਬੀ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਤਬਾਹ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮੰਦਰ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਖਰਚ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਮਸੀਤ ਬਣਾਈ । ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਆਗਰੇ ਭੇਜ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਮਥਰਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸਲਾਮਾਬਾਦ ਰਖ ਦਿਤਾ । ਖਤ ਪਤਰ ਵਿਚ ਤੇ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਨਾਮ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਹ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੇਵਲ ਖੁਦਾ ਤੇ ਰਸੂਲ ਉੱਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕੋ ਧਰਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ । ਉਸ ਨੇ ਮੂਝਿਆਂ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਇਆਂ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਖਾਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚਲੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਹ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣ । ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਵਖ ਵਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ੩੦੦ ਮੰਦਰ ਤਬਾਹ ਤੇ ਬਰਥਾਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੇੜ ਭੰਨ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ।

ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਬੰਦ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘੁੜ ਸ਼ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਿਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੂ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਵੇਖਣ ਬੰਦ ਕਰਾ ਦੇਣ ।

ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥ ਤੇ ਮੇਲੇ ਬੰਦ

ਇਸ ਦੇ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਤਿਹਾਰ ਤੇ ਮੇਲੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸ਼ਰਕੁਲਰ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਭਰਤੀ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਜਵਾਬ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਸਭ ਸਰਕਾਰੀ ਔਹਦੇ ਕੇਵਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪੁਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ।

ਹਿੰਦੂ ਸਰਕਾਰੀ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ

ਸੰਨ ੧੬੯੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਜਿੰਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਸਨ ਸਭ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ ਵਰਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ । ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨਾ ਪਰਵਾਨ ਨ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਹਿੰਦੂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਵੀ ਜਲਾਵਤਨੀ

ਜੋਗੀਆਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਅਤੇ ਵਜ੍ਹੇ ਧਾਰਮਕ ਲੋਕਾਂ (ਹਿੰਦੂਆਂ) ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚੋਂ ਦੇਸ-ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿਤਾ । ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੇਦਾਗਰੀ ਮਾਲ ਦਾ ਮਨੂਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਘਿਣਤ ਟੈਕਸ* ਵੀ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਦੀ ਹੋਰਵੀ ਵਿਚ

*ਵੱਖੋ ਖਾਕੀ ਖਾਨ ਦਾ ਮੁੰਤਖਿਬਲ-ਲੁਥਾਹ ।

ਉਸ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੯੧ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਏਟੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਜਾ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ।

ਜਜ਼ੀਆ ਮੁੜ ਚਾਲੂ

ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ੨੨ਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਜਜ਼ੀਆ ਅਰਥਾਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉੱਪਰ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣ ਵਾ ਟੈਕਸ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਖੋਏ ਦੇ ਹੋਣ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਘਿਣਤ ਟੈਕਸ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਹੱਠ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਇਆ । ਇਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਈਦ ਹੋ ਗਿਆ । ਸ਼ੁਕਰ ਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਮਹਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤ ਉੱਤੇ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਜੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦੀ ਟੋਣੇ । ਇਹ ਇਕੱਠ ਪਲ ਪਲ ਵਿਚ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਦਮ ਕਦਮ ਉੱਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਨੂੰ ਫੁਕਣਾ ਪਿਆ । ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਸੁਣਨ ਲਈ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਲੋਕ ਫੇਰ ਵੀ ਓਥੋਂ ਨਾ ਹਿਲੇ । ਇਸ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਜੰਗੀ ਹਾਥੀ ਉਸ ਇਕੱਠ ਉੱਤੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਅਗੇ ਵਧਿਆ । ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮਿਧੇ ਗਏ ਤੇ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦ ਛੱਡ ਦਿਤੇ ।

ਬਰੋਧੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਖਤਮ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਲਾਮ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਤਰਦੀਲੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਰੋਧੇ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਰਿਵਜ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਉਂ ਲੋਕ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਜਿਹੇ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਗਏ ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾਂ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਮੁਦਤ ਦਖਣ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖਰਚ ਹੋਈ । ਉਸ ਨੇ ਗੋਲਕੋਂਡਾ ਅਤੇ ਬਿਜੇ ਪੁਰ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਫਤਹ ਕਰ ਲਈਆਂ । ਇਉਂ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਚੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਕਰਨਾਟਕ ਤੀਕ ਦੇ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕੇ ਤੀਕ ਫੈਲ ਗਈਆਂ । ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਉਹ ਸਮਾਂ ਉਸ ਦੇ ਲੰਮੇ ਰਾਜ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਉਸ ਦੇ ਕਲਮੀਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਛੱਟੇ ਤਿਬਤ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਖਾੜੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਕੰਢੇ ਦੇ ਚਿਟਾਗਾਂਗ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ।

ਮੁਸਲਮ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਜ਼ਤ

ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਮੱਕੇ ਦੇ ਸ਼ਰੀਫ਼, ਅਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ; ਉਜਬੇਕਾਂ ਦੇ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਐਬੇਸੀਨੀਆ ਵਲੋਂ ਰਾਜਦੂਤ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਬੀਰਾਨ ਨੇ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਦੂਤ ਭੇਜ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲੋਂ ਵੀ ਬੀਰਾਨ ਵਿਚ ਸਟਾਰਟ ਭੇਜੀ ਗਈ । ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਅਦਾਬ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਛ ਇਤਰਾਜ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕੱਠੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ

ਨੈ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਆਪਣੇ ਹਸਤਾਖਰ ਸਮੇਤ ਆਗਰੇ ਭੇਜੀ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਿਕੇ

ਸ਼ਾਹੀ ਸਿਕੇ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੀ ਖਿੱਤ ਵਿਚ ਉ ਖਲੀਫਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਸ਼ਬ ਲਿਖੇ ਸਨ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਮਿਟਾ ਦਿਤੇ ਕਿ ਇਹ ਸਿਕੇ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਪਾਕ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਰੱਖੇ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਅਦਲਾ ਖ਼ਦਲੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ—

سکه زر زر چوید ! ملدژ شاه اورنگ زیب عالمگیر

ਅਰਥਾਤ—ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਕਦੇ ਚੰਦਰਮਾ ਵਾਂਗ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤ ਚੰਦੀ ਦੇ ਸਿਕੇ ਉੱਤੇ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਿਥੋਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸਿਕੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਲਫਜ਼ ਬਦਰ ਮੁਨੀਰ ਨੂੰ ਮਿਹਰ ਮੁਨੀਰ (ਚਮਕਦੇ ਸੂਰਜ) ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਨਾਮਾ

ਉਸ ਨੇ ਅਗ ਪੂਜਕਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਵੇਂ ਸਾਲ (ਨਰੋਜ਼) ਦਾ ਤਿਹਾਰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਰਬੀ ਚੰਦ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜੋ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਅੰਨ ਅਨਕੂਯ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜਿਹੜਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦਾ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਤਾਂ ਕਟ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਜੂਏ ਘਰਾਂ ਦੀ ਬੰਦਸ਼

ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਬ ਜੂਏ ਘਰ ਹੁਕਮਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਰਾਗੀ ਤ ਨਾਚ ਨਾਚੀਆਂ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਛੁਟੀ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਵਸ਼ੀਸ਼ ਅਫਸਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਰਾਗ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੋਏ ਉਥੇ ਚਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਬ ਜਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਰ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ।

ਰਾਗੀਆਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ

ਇਸ ਕਾਰਰਵਾਈ ਨਾਲ ਸੈਂਕੜੇ ਰਾਗੀ ਭੁਖੇ() ਮਰਨ ਲਗੇ।

(1) ਸੁਕਰ ਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਜਿਸ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੁਮੇ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਬਹੁਤੀ ਗਾਰਦ ਸਮੇਤ ਮਸੀਤ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਅਰਬੀ ਜਾਂਦੀ ਡਿਠੀ ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਰੌਂਦੇ ਤੇ ਕੂਰਲਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁਛਣ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਗ ਦੀ ਲਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਰਾਗੀ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ। 'ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਡੂੰਘੀ ਕਬਰ ਵਿਚ ਦਬਾਉਣਾ ਤਾਂ ਜੋ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਨਿਕਲ ਆਏ ਜੋ. ਟਾਲਬਾਇਜ਼ ਵੀਹਲਰ ਮਨੂਚੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਵੇਖੋ ਖਾਡੀ ਖਾਨ।

ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਚੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਜਾਂ ਤੇ ਨਿਕਾਹ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਨਜ਼ਮੀਆਂ ਤੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਛੁਟੀ

ਨਜ਼ਮ ਤੇ ਜੋਤਸ਼ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿੰਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਨਜ਼ਮੀ ਜਾਂ ਜੋਤਸ਼ੀ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਰਾਜ ਕਵੀ ਦਾ ਅੰਗਦਾ ਵੀ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਜਿਹੜੇ ਵਜ਼ੀਫੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਸਭ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਸਰਫੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਉੱਤੇ ਵਰਤੋਂ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਚਤ ਦੀ ਸਕੀਮ ਉੱਤੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਖਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਿਚੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਉਹਨਾਂ ਟੋਪੀਆਂ ਦੀ ਕਵਾਈ ਨਾਲ ਕਮਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਕਵਦਾ ਸੀ।

ਮਹਿਕਮਾ ਜ਼ਾਸੂਸੀ

ਉਸਨੇ ਜ਼ਾਸੂਸੀ ਦਾ ਮਹਿਕਮਾ ਵੀ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਹਿਕਮੇ ਨੂੰ ਐਨੀ ਪੂਰਨਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਲੰਮੇ ਚੁੜਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਜਾਣ ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਰਾਮਤ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਹ ਕਟੜ ਮੁੰਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਈਆ ਦਬਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਗੀਰਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਬ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕਾਜ਼ਮੀਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਈਆਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖ਼ਤ ਕਾਰਰਵਾਈ

ਸ਼ਈਆਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ—“ਕੁਰਾਨ ਮੰਤ੍ਰਨ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਪਰ ਖਲੀਫਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੁਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਖ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਖ ਹੀ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

ਮੁੱਛਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ

ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਐਲਾਨ ਦਵਾਰਾ ਸ਼ਈਆਂ ਨੂੰ ਲੰਮੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਰਖਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਐਸੇ ਅਫਸਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਦੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਜੋ ਉਹ ਨਿਯਤ ਲੰਬਾਈ ਤੋਂ ਵਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਾਧੂ ਹਿੱਸਾ ਕਟ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ

ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਮੰਦਰ ਸੀ ਉਹ ਵਾਰ ਵੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾ ਨਾਥ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਕੇਸ਼ਵ ਰਾਏ ਦੇ ਸ਼ਨੇਵਾਰ ਮੰਦਰ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨਰਸਿੰਘ ਚੌਠੇ ਨੇ ਤੜ ਲਖ* ਰੁਪਏ ਦੀ ਟਾਕੜ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਪਧਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲਸ਼ ਐਨੇ ਗਗਨ

*ਮਾਅਸਰਿ ਆਲਮਗੀਰੀ.

ਸਨ। ਕੈਂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁਰਾਕ ਆਦਿ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦਰਿਆ
ਕੰਗਾ ਦਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਉਠਾਂ ਉਤੇ ਲਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।
ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਗਭੀਆਂ ਉਤੇ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਲ
ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਰਬਾਰ, ਹਾਲ
ਕਮਰੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਰਸਤੇ ਉਤੇ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ
ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਘੜ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜੀ, ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਤੇ ਡੰਗਰਾਂ
ਲਈ ਘਾਹ ਪਠੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਮਾਨ, ਤੰਬੂ ਅਤੇ
ਘੋੜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਭਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ੧੭੦੭

ਸੰਨ ੧੭੦੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਨਗਰ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ
ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ। ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸ
ਦੀ ਉਮਰ ੮੯ ਬਰਸ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ੫੦
ਸਾਲ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਵਿਰਦ ਗਿਰਦ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਹੋਣ
ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਭੇਜ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ
ਜੁ ਉਹ ਕੋਈ ਸਾਜਸ਼ ਖੜੀ ਨ ਕਰ ਸਕਣ। ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ
ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ
ਨੇੜੇ ਹੈ।

ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਖਤ

ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ੧੩ ਲਿਖਵਾਏ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ
ਵੀਆਂ ਅੰਤਮ ਘੜੀਆਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਬੜਾ
ਪਛਤਾਵਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—“ਮੈਂ ਮਸਾਫਰ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਇਸ
ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮਸਾਫਰ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਇਥੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ
ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਵੀ ਰੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਚੀਜ਼
ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਆਇਆ ਸਾਂ। ਨਿਰਬਲਤਾ
ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਕਮਰ (ਲਕ) ਝੁਕ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਨੇ ਚਲਣੋਂ
ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਵੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਔਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ
ਉਸ ਦੇ ਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਸ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ,
ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ,
ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੌਤ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ
ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਢੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਤਾ ਉਦੇਪੁਰੀ ਨੇ ਬੀਮਾਰੀ
ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੇਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਨਾ ਵੀ
ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਹਰ ਗਲ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
“ਲਓ ਮੈਂ ਚਲਿਆ ! ਨੇਕ ਜਾਂ ਬਦੀ ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸਭ
ਤੁਹਾਡੀ ਖਾਤਰ ਸੀ; ਵਿਦਾਅ ! ਵਿਦਾਅ !! ਵਿਦਾਅ !!! ”

ਉਸ ਦੀ ਵਸੀਅਤ

ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬੜਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ
ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਦਵਾਰਾ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਉਤਰੀ ਖਿਲੇ ਮੁਆਜ਼ਮ
ਲਈ, ਵਖਲੀ ਆਜ਼ਮ ਲਈ; ਅਤੇ ਗੋਲ ਕੰਡਾ ਅਤੇ ਬਿਜਾਪੁਰ ਸਭ
ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਬੇਟ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਲਈ ਰਾਖਵੇਂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਇਉਂ
ਮੌਤ ਹੋਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ
ਨਾਖੁਬ ਤਾਤਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪੂਰਬੀ ਸਲਤਨਤ ਉਤੇ ਰਾਜ
ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ਰੋ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਬਰ ਆਦਿ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਉਹ
ਪ੍ਰਹੇਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਵਿਰੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ
ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਆਪਣੇ ਅੰਸ਼ਵਰਜ ਦੀ ਟੀਸੀ ਉਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕੀ ਸੀ।
ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ
ਜੁਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ

ਉਸ ਦਾ ਕਦ ਛੋਟਾ, ਨਕ ਲੰਮਾ, ਗੋਲ ਦਾੜੀ, ਤੇ ਚਮੜੀ
ਚਿਕਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਸਾਰਾ ਚਿੱਟੀ ਮਲਮਲ ਪਹਿਣਦਾ।
ਉਸ ਦੀ ਪਗੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵਡਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ਮੁਰਦ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ।
ਗਾਮੋਲੀ ਕਾਰੋਰੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ੭੮ ਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ
ਸੀ, ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:—ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਛਤੀ ਦੇ ਸਠਾਰੇ
ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਖੜਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪੇ ਅਰਜ਼ੀਆਂ
ਵਸੂਲ ਕਰਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਐਨਕਾਂ ਦੇ ਖੁਦ ਪੜ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਉਸ
ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਹੁਕਾਮ ਲਿਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ
ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਹਸ਼ੀ ਹਸ਼ੀ ਕਰਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਅਤੇ
ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ
ਸੀ।”

ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਅਸਬ

ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਸੱਚਾ ਮਲਮ ਹੁੰਦਾ
ਹੈ। ਪਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸਦੇ ਤਾਅਸਬ ਤੇ ਪਖਪਾਤ ਨੇ ਵਖ ਵਖ
ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਵੈਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ।

ਰਾਜ ਲਈ ਮਾਰੂ ਸਿੱਟਾ

ਉਸ ਦੇ ਫਰੋਬ ਨਾਲ ਵਖ ਵਖ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਘਿਣਾ ਉਤਪਨ
ਹੋਈ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ
ਅੰਤ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਂਦਾ।

ਸ਼ਾਹ ਆਬਾਸ ਵਿਚਾਲੇ ਮਤਭੇਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਬੀਰਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਜ ਦੂਤ ਦੀ ਦਾੜੀ ਇਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰ ਨੇ ਅਗ ਨਾਲ ਸਾੜ ਦਿਤੀ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਵਾਪਸੀ ਉੱਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਦਾੜੀ ਦੇ ਛਿਠਾ, ਤਦ ਉਹਨੂੰ ਬੇਹਦ ਕੌਧ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਦੂਤ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਲਾਹਨਤ ਮੁਲਾਮਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੋਟ ਵਿਚ ਛੁਰਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਘੋਪ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਦੂਤ ਦੀ ਇਸ ਕਰਤੂਤ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਪ ਪਾਸੋਂ ਡਸਵਾ ਕੇ() ਫਾਂਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤਾ।

ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ

ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਗਰਮਾਈ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਿਲੀ ਦੇ ਗਰਮ ਮਹਲ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਖੁਸ਼ ਗਵਾਰ ਵਾਲੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਬੋਗਮਾਂ ਨਾਲ ਚੌਹਲ ਵਿਚ ਰੁਖ਼ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਬੋਗਮਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਪਲੂਸੀ ਤੇ ਮੌਸੇ ਠਗਣੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨਾਲ ਰੀੜਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਉਦੇ ਪੂਰੀ ਬੋਗਮ

ਉਸਨੂੰ ਈਸਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਜੋ ਸਾਰਜੀਆਂ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਉਹ ਉਦੇ ਪੂਰੀ ਬੋਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ। ਇਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਜੇ ਬਚੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਸੈਦਾਗਰ ਨੇ ਦਾਰਾ ਦੇ ਹਥ ਵੇਚ ਦਿਤਾ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵਡਾ ਭਾਈ ਸੀ। ਵਡੀ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਬੜੀ ਹੁਸੀਨ ਬਣ ਗਈ। ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਤੇ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਖੁਭ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਚਾਹਤੀ ਮਲਕਾ ਬਣ ਗਈ। ਇਹ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।

ਖੈਬਰ ਦੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ੧੬੭੨

ਸੰਨ ੧੬੭੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਖੈਬਰ ਦੇ ਪਰਲੇ ਪਾਰ ਦੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਫਸਾਈ ਪਰਜਾ ਸਨ। ਮੀਰ ਜੁਮਲਾ ਦਾ ਬੇਟਾ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਕਾਬਲ ਜੋ ਪਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਾਬਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਜੁ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਕਤਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ, ਭੈਣ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਗੀ ਲੈ ਗਏ।

ਹਾਰ

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਕੁਛ ਕੁਛ ਸਫਲਤਾ ਵੀ ਹੋਈ ਪਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਫਸਾਦਾਂ ਵੀ ਖਬਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

(1) ਮੁਗਲ ਗੌਰਮਿੰਟ ਵਿਚ ਮੌਤ ਦੀ ਸੱਜਾ ਦਾ ਇਹੋ ਢੰਗ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਤਵਾਲ ਅਰਥਾਤ ਦਿਲੀ ਦੇ ਪੁਲੀਸ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰੀ ਨਾਗਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਟਵਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਪਲਾਂ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।

ਸੰਤਾ ਰਾਮੀਆਂ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਹਿੰਦੂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕੇ ਸੰਤਾ ਰਾਮੀਆਂ (ਸਤਨਾਮੀਆਂ) ਨੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬੜਾ ਖੇਰੂ ਮਚਾਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਜਿਥੋਂ ਬਗਾਵਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਮਰਦਾਨਾ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਦੇਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚੇ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਚ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਕਾਸਮ ਨਾਮੀ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ

ਕਾਸਮ ਖਾਂ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਊ ਵਾਰਤਾ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੀ ਮਿਤਰਤਾ ਨਾਲ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਜਿਤ ਲਏ। ਉਸ ਨੇ ਪਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਦਾ ਖਿਤਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਜ਼ਿਆਫਤ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸਦੇ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਖਰੀ ਜ਼ਿਆਫਤ ਵੀ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਉੱਤੇ ਘੜ ਵੋੜ, ਹਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਖੇਲਾਂ ਤੇ ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਾਸਮ ਖਾਂ ਅਚਾਨਕ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਕਤਲਿ ਆਮ ਲਈ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਿਗਨਲ (ਇਸ਼ਾਰਾ) ਸੀ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਦਸਤੇ ਲੁਕਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਾਛੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਵਿਚਾਰੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗਦਾਰੀ ਤੇ ਫਰੋਬ ਦੀ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬੇਫਿਕਰ ਬੈਠੇ ਦਾਅਵਤ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਪਸ਼ੋਰ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਕਤਲਿ ਆਮ

ਪਸ਼ੋਰ ਦੇ ਚੌਕ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿ ਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਣਾ ਨਾਲ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦਾ ਲੋਕ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਮੁੜ ਕੋਈ ਛੋੜ ਖਾਨੀ ਨ ਹੋਈ।

ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਚਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਐਡਾ ਵਡਾ ਅਤੇ ਗੁੰਜਾਨ ਆਬਾਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਦਿਲੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਘਟ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬੋਗਮਾਂ, ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਹੋਇਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀਆਂ, ਬੁਰਕੇ ਪਾਈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਬੁਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਲਪੇਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਬਾਵਰਚੀ; ਐਬੋਜੀਨੀ ਗੁਲਾਮ; ਗੁਰਸ ਬਰਦਾਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੰਡੇਰਚੀ ਹੁੰਦੇ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਆਜ਼ਮ ਤੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਤਰਸਵਾਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਰਥਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਿੰਨੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਪੈਕਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਉਹ ਜੰਗ ਲਈ ਵਧੀਕ ਦਰਿੜ ਹੋਣਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਰਵਈਏ ਨੂੰ ਮੁੜ ਰਖਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੁਦਨਾ ਪਿਆ।

ਉਸਦੀ ਹਾਰ

ਅੰਤ ਵਿਰਥਾਬਾਦ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਾਗੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕਮਰ ਤੋੜ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਫਟੜ ਹੋਇਆ। ਸਖੀ ਦਿਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਫਟੜ ਭਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ ਜਿਥੇ ਯੂਰਪੀਨ ਸਰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਮ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪ ਪੈਦਲ ਚਲਕੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਖਬਰ ਸੁਰਤ ਲੈਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਪਟੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਢਕ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗਾ—“ਫੌਜੋ! ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵੇਖਾਂ।” ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਮਗਰੂਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਆਖਿਆ—“ਨ ਹੀ ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੇਖਾਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

ਉਸਦੀ ਮੌਤ

ਕਰੋਧੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਆਦ ਖਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਰਾਤ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਿਲੀ ਪੁਰਾਈ ਗਈ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਨਦਾਨੀ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਉਥਾਨ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਉੱਤੇ ਵਿਜੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤਾਜ ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਝਗੜੇ ਤੇ ਟਿੱਟੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ (੧੭੦੯-੧੦) ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸਰਹਿੰਦ, ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਅਤੇ ਮੁਜ਼ਫਰ ਨਗਰ ਦੇ ਕੁਛ ਭਾਗ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੀ ਫੌਜਾਂ ਹਥੋਂ ਜਮਨਾ ਪਾਦ ਧਕੇਲੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦ ਗਿਣਤੀ ੭੦ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਰਾਹੋਂ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰ ਸਮਥ ਉਦ ਦੀਨ ਖਾਂ ਨੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਰਾਹੋਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਗ ਫੌੜ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪਸਪਾ ਹੋ ਗਏ।

ਮੁਗਲ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ੧੭੧੦

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਫਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਅਸਦ ਖਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਡਕਣ ਲਈ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਦਖਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਥਾਂ ਇਨਾਇਤ ਉਦੀਨ ਖਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਹਦਾਇਤ ਉਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਉੱਤੇ ਲਾਈ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਥੋੜਾ ਸਮਾ ਮਗਰੋਂ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਨ ਨੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਕਮਾਨ ਤਿਆਗ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਚਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਮੁਹੰਮ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਬੰਦ

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਤਰਕੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਹੀਦੀਆ

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਲਮਾਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਹ ਅਤੇ ਰਬ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਉਲਮਾਵਾਂ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਮੁਨਾਜ਼ਰੇ

ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬ ਆ ਧਰਮ ਦਾ ਪਿਛਲਗ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਉਲਮ ਵਾਂ ਨੂੰ ਸਦਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਕੇ ਸੁੰਨੀ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਲੀਲ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਖਲੀਫਿਆਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਅਲੀ ਦੀ ਖਿਲਾਫਤ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਂ ਨਬੀਨੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾ ਦੇਵੇ।

ਨਮਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਖਤਰਾਹ

ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਉਲਮਾ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਾਰ ਖਾ ਗਏ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਨਿਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਖੁਤਬੇ ਵਿਚ ਅਲੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਲਫਜ਼ ਵਸੀ (ਵਾਰਿਸ) ਵਧਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਸੁੰਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਇਖਤਰਾਹ ਨਵੀਂ ਗਲ) ਵਿਰੁਧ ਸਖਤ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਜਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਤੇ ਹਾਜੀ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਆਲਮ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਦੂਜੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਸਮੇਤ ਕਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸਦੜ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਤੇ ਖੁਤਬੇ ਵਿਚ

ਪਟਕਰਨ ੧੭

ਕੁਤਬ ਉਦ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਅਜ਼ਮ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ

ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਤਾਜ ਤਖ਼ਤ ਲਈ ਟੱਕਰ

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾ ਨਸ਼ੀਨੀ ਲਈ ਜੋ ਹਦਾਇਤਾਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮੁਅਜ਼ਮ ਕਾਬਲ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸੀ। ਆਜ਼ਮ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਜੋ ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਤਾਰਾ ਸੀ ਆਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਬਿਜੇ ਪੁਰ ਵਿਚ ਸੀ।

ਮੁਅਜ਼ਮ ਦਾ ਤਾਜ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ

ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਅਜ਼ਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਖਜਸਤਾ ਅਖਤਰ ਅਤੇ ਰਫੀ ਉਲ ਕਦਰ ਸਮੇਤ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਅਜੇ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਾਪ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਖਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਜੀ। ਉਸ ਨੇ ਤੁਰਤ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਜ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਜ ਪੋਸ਼ੀ ਦੀ ਰਸਮ ਮੁਹਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੁਧਵਾਰ ਸੰਨ ੧੧੧੯ ਹਿਜ਼ਰੀ (ਮਾਰਚ ੧੭੦੭ ਈ.) ਨੂੰ ਠੀਕ ਅਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਸੁਭ ਦਸਿਆ ਸੀ। ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ* ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਗ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਈ।

ਮੁਨੀਮ ਖਾਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਪੰਜਾਬ

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਨੀਮ ਖਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸੀ। ਉਹ ਤੁਰਕਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਰਾ ਬਿਰਲਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਬੜਾ ਸਯੋਗ ਤੇ ਨੇਕ ਦਿਲ ਅਫਸਰ ਸੀ। ਮੁਅਜ਼ਮ ਅਜੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁਨੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੀਵਾਨ ਬਾਪ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਮੁਅਜ਼ਮ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵਖ ਵਖ

*ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਇਬਾਰਤ ਦਰਜ ਸੀ:—

سکه زد دو جهان بدست و جاہ
بدشاه ممالک اعظم شاه

ਅਰਥਾਤ - ਰਾਜ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ।

ਦਰਿਆਵਾਂ ਉਪਰ ਪੁਲ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਾਮਾਨ ਰਸਦ ਇਕਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦਿਖਾਈ।

ਮੁਅਜ਼ਮ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਮੁਨੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ

ਮੁਅਜ਼ਮ ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮੁਨੀਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੌਜ਼ਉਦੀਨ, ਜੋ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਸੀ ਵੀ ਆ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ਵੀ ਲੈ ਆਇਆ। ਸ਼ਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਅਪਰੈਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਣ ਗਭਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਮਲੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

ਮੁਅਜ਼ਮ ਤੇ ਆਜ਼ਮ ਦੀ ਜੰਗ

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਹੋਇਆ ਤੇ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਅੱਧੇ ਮਾਸ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਮੁਅਜ਼ਮ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਸਾਫਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵੰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਿਲਵੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਆਰੇ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਤਾਜੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਮੁਅਜ਼ਮ ਅਤੇ ਆਜ਼ਮ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਲਈ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਣੀ ਪਈ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਜ਼ਮ ਹੀ ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਮੁਅਜ਼ਮ ਦੀ ਜਿਤ ਜੋ ਹੁਣ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਿਲੀ ਲਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਤਹ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮੁਨੀਮ ਖਾਂ ਨਾਲ ਗਲਵਕਤੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੈਦਾਨੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੁਮਲਾਤ ਉਲ ਮੁਲਕ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਪ ਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ (ਮੁਅਜ਼ਮ) ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਕਬ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਤੁਰਨ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਅਸਦ ਖਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਜੁਲ ਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਤੁਰਾਨ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਨਾਬੀਨਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦੀਨ ਫਿਰੋਜ਼ ਜੰਗ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਤਾਕਤ ਵਰ ਬੇਟਾ ਚਿਨ ਕਲੀਚ ਖਾਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਅਜ਼ਮ ਨੇ ਖਾਨਿ ਦੌਰਾਂ ਬਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਦਖਣ ਵਿਚ ਨਜ਼ਾਮ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮੌਢੀ ਬਣਿਆ, ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਸਨ।

ਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ

ਚਿਨ ਕਲੀਚ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਕੀਲ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਦਰਬਾਰ

ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤ ਅਤੇ ਐਸ਼ ਵਰਜ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤਖਤ ਤਾ ਉਸ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ੧੪ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

ਉਸਦਾ ਪਰਵਾਰ

ਜਹਾਨ ਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ, ਉਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਲੜਕਾ ਰਫੀ ਉਸ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ; ਉਸ ਦੇ ਡੱਤੀਜੇ ਦਾ ਬੇਟਾ ਬੇਦਰ ਦਿਲ; ਬੇਦਾਰ ਬਖਤ ਜੋ ਤਖਤ ਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਬੇਟਾ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ ਸ਼ਾਨ ਆਪਣੇ ਦੋ ਬੇਟਿਆਂ ਸਮੇਤ; ਜਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਉਸਦਾ ਚੌਥਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸਮੇਤ, ਅਲੀ ਤਬਰ ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਬਚਿਆ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਦੋ ਬੇਟੇ ਤਖਤ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਅਲੀਸ਼ਾਹ ਬਿਜਾਪੁਰ, ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੋਲਕੰਡਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਉੱਤੇ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਜੰਗਲਾ ਸੀ। ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬੀਦ ਦੇ ਅਵਸਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਤਿਹਾਰਾਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਵਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਵਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਪਾਨ ਤੇ ਇਤਰ ਵੰਡਦਾ ਸੀ ਜੋ ਖੁੜ ਕੇ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ਾਹੀ ਟੇਜ਼ਰਾਨੇ ਨੂੰ ਕਬੂਲਦੇ ਸਨ।

‡ ਸੋਮਾਇਰਜ਼ ਆਫ ਮੁਗਲ ਐਂਪਾਇਰ ਲਿਖਤ ਇਰਾਦਤ ਖਾਨ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦਾ ਦਾਨ

ਉਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਹੀਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਚੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਸਾਦਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਖੜਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਧਰਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਉਹ ਜ਼ੰਮੇ ਦੇ ਖਤਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤਨ ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਖਵਾਨੀ ਐਨੀ ਮਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਰਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਚਕਰਿਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੁਹਰਤ

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬੀ ਇਖਤਲਾਫ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸਖਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਰਸਿਧ ਹੈ। ਬਾਰੰਟਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਇਹ ਗਲ ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਸਬੂਤ ਹੈ" ਇਹ ਸਚ ਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਜਾ ਨਸ਼ੀਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਗਲ ਦੇ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤਦ ਉਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨ ਨੈਨੀ ਛੇਤੀ ਖਤਮ ਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਕਿ ਉਹ ਹੋਇਆ।

‡ ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਭੇੜ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ।

ਪਰਕਟਨ ੧੮

ਮੁਹੰਮਦ ਮੌਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਜਹਾਨ ਦਾਰ ਸ਼ਾਹ

ਰਾਜ ਲਈ ਖੜਜ਼ਤਰ

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਤਾਜ ਤਖਤ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰੇ ਬੇਟਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਖੜਜ਼ਤਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਛੁੰਘਾ ਸ਼ਕ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਬਿਸਤਰ ਦੇ ਪਾਸ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ ਸ਼ਾਨ ਨੇ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਜੰਗੀ ਯੋਗਤਾ ਲਈ ਬੜਾ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਰਹਾਣੇ ਦੇ ਥਲੇ ਇਕ ਬੜਾ ਹੀ ਨਫੀਸ ਤੇ ਸੁਹਣਾ ਖੰਜਰ ਭਿਠਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਖੰਜਰ ਚੁਕ

ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਾਨੀਗਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ; ਉਸ ਨੇ ਫਲ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹੀ ਗਈ ਝਾਲ ਦੀ ਵੀ ਬੜੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀਤੀ।

ਮੌਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਚਲਨ

ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਪੁੱਚੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਫਰਾਕਲ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੌਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਐਨਾ ਫਰ ਲਗਾ ਕਿ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਤੁਬਕ ਕੇ ਉਠ ਬੈਠਾ; ਹੜਬੜੀ ਵਿਚ

ਲਫਜ਼ ਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁਤਰ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਖਜਸਤਾ ਅਖਤਰ ਵੇਂ ਹੀ ਸਰਗਰਮ ਸੁੰਨੀ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸ਼ਈਆ ਮੁਲਾਂ ਦੀ ਗਤ ਬਣਾਈ ਜੋ ਜ਼ਾਮਾ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਸ਼ਈਆ ਮਤ ਦੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਕਿ 'ਅਲੀ ਖੁਦਾ ਦਾ ਵਲੀ ਹੈ' ਦੁਹਰਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਜ਼ਾਮਾ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਸ਼ਈਆ ਮੁਲਾਂ ਦਾ ਕਤਲ

ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਜ਼ਾਮਾ ਹੋਏ ਨਿਮਾਜੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਸ਼ਈਆ ਮੁਲਾਂ ਨੂੰ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਲਫਜ਼ ਖੁਤਬੇ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਮਿੰਬਰ ਤੋਂ ਘਸੀਟਕੇ ਥਲੇ ਲਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਨੌਰ ਲਈ। ਹਾਜੀ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ, ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਰਾਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਆਲਮ ਫਾਜ਼ਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕੱਤ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਹਿਸ ਮਗਰੋਂ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਜੀ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਅ ਇਆ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਐਨਾ ਉਚੀ ਉਚੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ— 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿੱਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਚਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗੀਆਂ ਹਨ—ਇਲਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੂਜੇ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਤੀਜੇ ਹਜ਼ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਸ਼ਹਾਦਤ। ਅਲ੍ਹਾ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਹੁਣ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਹੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹੇਗੀ।' ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕ (ਮੁਸਲਮਾਨ) ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਇਸ ਗਲ ਉਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੁਛ ਹੋ ਜਾਏ ਉਹ ਇਸ ਇਖਤਰਾਹ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਗੇ। ਇਸ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਸਦਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਇਕ ਦਰਖਾਸਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰੇ।

ਸੁੰਨੀ ਖੁਤਬੇ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਇਸ ਦਰਖਾਸਤ ਉਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਖੁਤਬਾ ਉਸੇ ਹੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੜਿਆ ਜਾਏ ਜਿਸ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਿ ਖੁਲਦਜਮੀਂ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੜਿਆ ਜਾ ਏ ਸੀ। ਇਹ ਰਿਆਇਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਾਰੀ ਅੰਜ਼-ਟੋਜ਼ ਨੰਡੀ ਪੈ ਗਈ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੁਭਾਓ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ੧੭੧੨

ਉਮਰ ਵਾ ਸਤਰ੍ਹਵਾਂ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੁਭਾਓ ਵਿਚ ਕੁਛ ਤਬਦੀਲੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲਗੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸੀ। ਸੰਨ ੧੭੧੨ ਦੇ ਫਰਵਰੀ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਆਟੰਭ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸਣਕ ਸਮਾਈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਵੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰੇ ਅਜੇ ਉਹ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਨਚੇਤ ਉਸ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੇ ਵੇਰੇ ਪੈਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕਏ ਜੋ ੨੧ ਮੁਹਰਮ ੧੧੨੪ ਹਿਜਰੀ (੧੯ ਫਰਵਰੀ ੧੭੧੨ ਈ.) ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹੇ।

ਉਸਦੀ ਮੌਤ

੧੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਰਾਤ ਤੋਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਹਰਮ ਦਿਆਂ ਬੋਗਮਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਲੰਘਾਂ ਉਦਾਲੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਵਾਵੇਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਅਫਰਾ ਦਫਰੀ

ਸਾਰੇ ਉਮਰਾ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤਾਂ ਜੋ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ। 'ਬਸ ਵੇਰਾਨ ਵਿਚ ਕੈਂਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸ਼ੋਰ ਜਿਹਾ ਮਚ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚੋਣ ਬਾਰੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸੰਮਤੀ ਪਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦਿਲੀ ਲਿਜਾਈ ਗਈ ਜਿਥੇ ਉਸਨੂੰ ਵਲੀ ਕੁਤਬ ਉਦ ਦੀਨ ਦੇ ਟੋਜ਼ ਦੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ੭੧ ਵੇਂ ਮਹਿਤਾਬੀ ਸਾਲ ਅਤੇ ਗਈ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ਚਮਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਲਨ

ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸਖੀ, ਦਾਨੀ ਤੇ ਪਰਲੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਨੇਕ ਦਿਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜ ਦੇ ਤਅਸਬ ਤੇ ਮਕਾਰ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਕੁਝ ਕੁਝ ਕੇ ਭਰੀ ਸੀ। ਦੁੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵੇਖੋਂ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਪੜਕੇ ਉਹ ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਨਰਮ ਮਿਜਾਜ਼ ਤੇ ਹਮਦਰਦ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਸੁਲਤਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਦਖਣ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਦਾ ਗੁਣਾ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤਦ ਉਹ ਉਹਦੇ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗੀ ਕਾਰਰਵਾਈ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗ ਲੜਨੀ ਪਈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਛਾਈ ਲਈ ਤਬਾਹੀ ਭਰੂ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਗਾਰਦ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਨ ਨੇ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਾਕਾਰਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਦੜਕੇ ਉਸ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਵੱਢਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਇਸ ਆਸ ਉਤੇ ਪੁਜਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਨਾਮੇ ਉਤੇ ਰੋਖਾ ਇਨਾਮ ਮਿਲੇਗਾ ਪਰ ਜਦ ਦੜਵੰਦ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਭਾਈ ਦਾ ਸਿਰ ਡਿਠਾ ਤਦ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ-ਦਿਲ ਵਗ ਚੁਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਵਾਏ ਲਾਹਨੜ ਖੁਲਾਮਤ ਦੇ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਵੀ ਪਰਾਪਤ ਨ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਜਈ ਕੁਚ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬੋਗਮਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਨਰਮਾਈ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾ ਕੀਤਾ।

† ਇਹਦੇ ਖਾਨ ਲਿਖਤ ਮੇਮਾਇਰਜ਼।
‡ ਉਸਦੇ ਬਾਪ ਅੰਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਤ ਸਾਲ ਤੀਕ ਟੈਚ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਖਜਸਤਾ ਅਖਤਰ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਮੌਤ

ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਖਜਸਤਾ ਅਖਤਰ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਜਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਅਗੇ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਫੌਜ ਦੇ ਕਈ ਅਫਸਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਬੇਟਾ ਫਰਖੰਦਾ ਅਖਤਰ, ਜੋ ਬੜਾ ਹੋਣ ਹਾਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਅਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਪਿਛੇ ਉਸੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਹਥ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਲੜਦਾ ਲੜਦਾ ਕਈ ਫਟ ਖਾ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਖੇਤ ਰਿਹਾ।

ਮੌਜ ਉਦੀਨ ਅਤੇ ਰਫੀ ਉਸ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਬਗ਼ੜਾ

ਹੁਣ ਤਾਜ ਤਖਤ ਦੇ ਦਵੇਦਾਰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਮੌਜ ਉਦੀਨ ਅਤੇ ਰਫੀ ਉਸ ਸ਼ਾਹ ਰਹਿ ਗਏ ਰਫੀ ਉਸ ਸ਼ਾਨ ਨੇ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਜੁਲ ਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਸਮ ਤੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਰਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਸਦਾ ਖਾਨਿਖਾਨਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਨੇ ਪਤਾ ਵੀ ਵਟਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਚਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਦੀ ਮਿਤਰਤਾ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਰਖਕੇ ਰਫੀ ਉਸ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਨਿਰਪਖ ਰਹਿਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਦ ਤੀਕ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਮਾਇਤੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵਿਜਈ ਉਤੇ ਝਪਟ ਪਏਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਇਛਾ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲਗਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤੀ। ਫੇਰ ਨਗਾਰੇ ਉਤੇ ਵੇਣ ਲਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਮੌਜ ਉਦੀਨ ਵਿਰੁਧ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਧਿਆ।

ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਜੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਦੀ ਫਟੇਬੀ ਚਾਲ

ਰਫੀ ਉਸ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਪਰ ਉਹਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹਦ ਨਾ ਰਹੀ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਪਿਤਰ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਉਸੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਫ ਬੰਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਖਾਰਾ ਪਰਖੰਧ ਆਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਮੌਤ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਵੇਰੀ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਐਨ ਲੜਾਈ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਦਖਸ਼ੀ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਰੁਖ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਾਲਕ ਵਿਰੁਧ ਫੇਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਦਲੇਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਬਲੇ ਉਤਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਕਢ ਕੇ ਦੂਬਦੂ ਹੋਣ ਲਈ ਘੁਮਸਾਨ ਦੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਧਸ ਗਿਆ। ਉਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਬੜੇ ਹਥ ਵਖਾਣੇ ਪਰ ਛਿਲਣੀ ਛਿਲਣੀ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਬੇਟੇ ਮੁਹੰਮਦ ਇਬਰਾਹੀਮ ਰਫੀ ਉਦ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਰਫੀ ਉਦ ਦਰਸਾਤ ਵੀ ਫਟੜ ਹੋਏ ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੈ ਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਇਕੋ ਇਕ ਵਿਰੋਧੀ ਉਪਰ ਜਿਤ

ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੌਜ ਉਦੀਨ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਵਿਜਈ ਕੂਚ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਮੈਦਾਨੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਜੁ ਲੋਕ ਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਿਲੀ ਲਿਆਈਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੀ ਰਸਮ ਰਸੂਮ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਮ ਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਜੋ ਕਿ ਕਤਲ ਹੋਏ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕਬਰਸਤਾਨ() ਸੀ।

ਮੌਜ ਉਦੀਨ ਦੀ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗਦੀ ਨਜ਼ਨੀ ੧੭੧੨

ਮੌਜ ਉਦੀਨ ਹੁਣ ਤਾਜ ਤਖਤ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਹ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗਦੀ ਨਜ਼ਨੀ ਹੋਇਆ। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਲਗੂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹਥ ਅਪਵਿਤਰ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਉਹ ਜੁਰਮ (ਪਾਪ) ਸੀ ਜੋ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ ਹਰ ਵਿਚ ਲੈਣ ਸਮੇਂ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਨਸਲ ਦਾ ਵਸ਼ੋਸ਼ ਖਾਸਾ (ਸੁਭਾ) ਬਣ ਚਕਾ ਸੀ। ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਸੁਲਤਾਨ ਕਰੀਮ ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਹਮਾਇਤ ਕੇਸ਼ ਖਾਨ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਪਕੜ ਮੰਗਾਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਉਸਦਾ ਸਿੱਧ ਧੜ ਤੇ ਵਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਲੀ ਤਬਰ ਪੁਤਰ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਾਹ, ਫਿਰੋਜ਼ ਮੰਦ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਵੇਵੇਂ ਬੇਟੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਇਕ ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਜਈ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ।

ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ

ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਰਬਲ ਅਤੇ ਆਲਸੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ ਬਿਲਕੁਲ ਡਰਪੋਕ, ਅਯਾਸ਼ ਅਤੇ ਖਾਰਾਮ ਪਸੰਦ। ਉਹ ਭੈੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨੀਚ ਤਿਸਮ ਵੀ ਖੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਫਿਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਲਈ ਵਲੀਕ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਗੁਲ ਮ ਬਣਾ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਨਾਚੀ ਤੀਵੀਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ

ਇਹ ਤੀਵੀਂ ਲਾਲ ਕੋਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਉਪਰ ਐਨਾ ਕਾਬੂ ਪਾ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਹਦੀ ਕਠ ਪੁਤਲੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੁਤਬੇ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਭੁਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੁਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬਣ ਕੇ ਸਦਾ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁੜਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਨਾਚੀ ਨੂੰ ਇਮਤਿਆਜ਼ ਮਹਲ ਬੋਗਮ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਦੋ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਅਲਾਊਂਸ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਤੇ ਜ਼ੇਵਰਾਤ ਦਾ ਖਰਚ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਦੇ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਾਥੀ ਉਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਉਸ ਲਈ ਵਖਰਾ ਚੰਦਿਆ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਧਰਮ

() ਮੈਸਾਇਰਜ਼ ਆਫ ਇਰਾਦਤ ਖਾਨ

ਉਸ ਦੀ ਪਗ ਡਿਗ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਖੈਮੇ ਦੇ ਦਰਵਜ਼ੇ ਵਲ ਵਾਹੇ ਵਾਹੀ ਨਸ ਤੁਰਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁਤੀ ਪਾਉਣੀ ਵੀ ਭੁਲ ਗਈ; ਉਹ ਰਸੇ ਨਾਲ ਅੜ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਨੌਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਰਾ ਦੇ ਕੇ ਚੁਕਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਬਾੜੇ ਅਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਠਾਹੀ ਕਾਹਲੀ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਲ ਤੁਰ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਘਟੋਰੀ ਜੰਗ ੧੭੧੨

ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦਾ ਨੂਰਿ ਨਜ਼ਰ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼-ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ, ਜੋ ਸਭ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅਧਿਕ ਯੋਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਮਹਲਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਪੁਰਦ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ, ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਵਾਹਰ ਸਭ ਉਸੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪਾਸ ਆਪਣੀ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਜ ਚੁਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਧਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਸੇ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ। ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਜੁਲ ਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਮੌਜ ਉਦ ਦੀਨ ਦੀ ਹਮ ਇਤ ਲਈ ਭਟ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਭਰਾ ਅਰਥਾਤ ਰਫੀ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਖਜ਼ਸਤਾ ਅਖਤਰ ਵੀ ਉਸੇ ਨਾਲ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਉਤੇ ਆਨ ਮਿਲੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਦੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਨ ਭੋਰ ਲਾਏ ਪਰ ਮੌਜ ਉਦ ਦੀਨ ਦਾ ਕੈਂਪ ਤਾਂ ਮੈਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਬੜੇ ਭਗ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ (ਭੋਰ) ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਉਸਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਦਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਦੀਆਂ ਨੇ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਦੀ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰਾ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ਕਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਉਚੀ ਜਿਹੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਗਭ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਮਿਲਵੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜਿਆਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿਛਾੜੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਖਜ਼ਸਤਾ ਅਖਤਰ ਪਕਿਆਈ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਵੈਰੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ। ਇਉਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਹੁੰਦੀ ਵੇਦੇ ਨਿਸੇ ਨੂੰ। ਅਠਵੇਂ ਦਿਨ ਜੁਲ ਫਿਕਾਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਰੁਸਤਮ ਦਿਲ ਖਾਨ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਵੈਰੀ ਦੀਆਂ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦ ਪੁਜੀਸ਼ਨਾਂ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਫੌਜਾਂ ਨ ਉਸ ਦਾ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਜਵਾਬ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਛੇ ਹਟ ਆਈਆਂ।

ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ

ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜੇ ਮਰਣ ਚੰਦ ਖਤਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਜਾਟ ਹਾਰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਦਾ ਪਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੇ ਗਏ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਈ। ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੁਲਮਾਨ ਖਾਨ ਮੈਨੀ ਘੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦੀ ਤਾਜ਼ਾਦਮ ਕੁਮਕ ਲੈ ਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸੂਰਬੀਰ ਲੀਡਰ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨ ਉਸ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਕਥਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਦੀ ਮਰਦਾ ਲਾਭ

ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ੬੦ ਜਾਂ ੭੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ੧੦--੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਚੇ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਬੜੀ ਅਫਰਾ ਤਫਰੀ ਵਿਚਾਲੇ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ।

ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੇਵਲ ੨--੩ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਉਸਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਈ ਜਾਂ ਨਸ ਗਈ। ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਵੀ ਨਿਰਾਸ ਨ ਹੋ ਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਵਰਤ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਉਹ ਹਾਥੀ ਮੰਗਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਉਤੇ ਉਹ ਸਦਾ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਥੀ ਨੇ ਥਲੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਾਥੀਵਾਨ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਠਾਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਤਨ ਨਿਸਫਲ ਗਏ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਦੂਜਾ ਹਾਥੀ ਮੰਗਾ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਘਟ ਹੋ ਗਈ ਵੇਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਠੁਠ ਵਧੀਕ ਰਸਾਲਾ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨਾਲ ਆਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਪਰ ਅਜ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਹਵਾ ਦਾ ਸਖਤ ਤੂਫਾਨ ਝੁਲ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰੇਤ ਉਛਲ ਪਛਾ। ਘਟੇ ਦੇ ਬਦਲ ਉਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਧੂਏਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਵੇਰੀ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹਟੜਾਵਫੜੀ ਮਚਾ ਦਿਤੀ। ਤੋਪ ਦਾ ਇਕ ਗੋਲਾ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਲਗਾ ਜਿਸ ਨਾਭ ਉਹ ਜਾਨਵਰ ਜ਼ਬ ਨਾਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਫਟ ਲਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਕੇ ਹੌਦੇ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਹਾਥੀ ਡਿਆਨਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰੀ ਨਸ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਲ ਭਜਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਹਾਵਤ ਆ ਵੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਭੁੜਕ ਕੇ ਪਰਤੀ ਉਤੇ ਆਨ ਡਿਗਾ।

ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਹਾਰ

ਜਲਾਲ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਮਗਰ ਬੈਠਾ ਸੀ ਉਹ ਰਸੇ ਨਾਲ ਉਤਰ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬਾ

ਅਮੀਨ ਉਦ ਦੌਲਾ ਅਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਖੜਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਉਹ ਗਜ਼ਬਨਾਕ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਫਟੜ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਅਜ਼ੀਮ ਉਸ਼ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲਈ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਆਸਾ ਗਰਕ ਹੋਇਆਂ ਕ ਮੁੜ ਉਪਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਲੜਕਾ ਮੁਹੰਮਦ ਕਰੀਮ ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਸ ਗਿਆ ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਫੌਜ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਜਿਤ ਮਗਰੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਦੀ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਮਤ ਭੇਦ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਲੜਾਈ ਖ਼ਗੜਾ ਤੇ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਖਜ਼ਸਤਾ ਅਖਤਰ ਕੀਤੇ ਸੰਧੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਛਕੜੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ (ਮੁਸ਼ਾਫੀਆਂ) ਅਤੇ ਸੌ ਗੜੇ ਰੁਪਇਆਂ ਦੇ ਸਨ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਬਰ ਬਰ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਣਾ ਸੀ ਪਰ ਜੁਲ ਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਦੋ ਭ ਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਦਵੰਜੀ ੨/੫ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਜਦ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਤਿੰਨ ਦਵੰਜੀ (੩/੫) ਭਾਗ ਜਹਾਨ ਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੜਪ ਕਰ ਲਿਆ।

ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਖਿਲਬਲੀ ਮਚਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਤਿ ਚੰਗੇ ਜਰਨੈਲ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਧਰਮ ਭਾਈ ਕੋਕਲਤਾਸ ਖਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਿਆਲ ਲਾਲ ਕੌਰ ਵਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੁੰਦਲਕੇ ਵਿਚ ਉਹ ਲਾਲ ਕੌਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਗੇ ਵਲ ਨਸ਼ ਗਿਆ। ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾਨ ਰਾਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਤਾਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭਟਿਆ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫੇਰ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਡਿਠਾ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਹਥੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਨੇ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਿਆ। ਪਸਪਾਈ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਨਾ ਵੇਲਣ ਦਿਤੀ।

ਫੌਜ ਦੀ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਫਰਾਰੀ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਿਦੁਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਦਾੜੀ ਤੇ ਮੁਛਾਂ ਕਟਵਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਰੋਮਣ, ਨਾਰੀਆਂ, ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਚਾਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਲ ਨਸ਼ ਤੁਰਿਆ। ਦਿਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਹ ਖੁਫੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਸਦ ਉਦ ਦੌਲਾ ਦੇ ਮਕਾਨ ਉੱਤੇ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਜ਼ ਕੇ ਟੈਦ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਵਜ਼ਰ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਰਵਾਈ ਦੀ ਬੜੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਯਦ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਦੀ ਸਪੁਰਦਗੀ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਸਲੇਮ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ

ਉਸ ਨ ਕੇਦੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲੇਮ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਉਂ ਕੇਵਲ ੧੧ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਮਗਰੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਲ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋਇਆ। ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਗਰ ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾ ਵੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਮਿਸਟਰ ਗਜਰਸ ਬੰਗਾਲ ਏਜ਼ਿਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਜਰਨਲ ਵਿਚ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਕੇ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ:—

در آفاق زند سکے بر مهر و ممان ابوولفتح غازی جهاندار شاه
ਅਰਥਾਤ—ਅਬੁਲ ਫਤਹ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛਾਪ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨਅੰਦਰ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦ ਉਪਰ ਲਾਈ।

پڑ سکے برز چو صاحب قران جهاندار شاه پادشاه جهان
ਅਰਥਾਤ ਵਿਜਈ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਸਿਕਾ ਚਲਾਇਆ। ਮਿਫਤਾਹ ਉਲ ਤਵਾਰੀਖ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਇਬਾਰਤ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਹੈ:—

پڑ سکے در ملک چون صاحب قران

ਅਰਥਾਤ—ਵਿਜਈ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਸਿਕਾ ਚਲਾ ਕੀਤਾ।

ਪਰਕਰਨ—੧੯

ਮੁਹੰਮਦ ਫਰਖਸੀਅਰ

ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੭੧੩

ਫਰਖਸੀਅਰ ਮੈਦਾਨਿ ਫੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ੧ ਜਨਵਰੀ ੧੭੧੩ ਈ: ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦਰਬਾਰ ਲਾਇਆ। ਉਸੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ੯ ਤਰੀਖ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਹਿਰੀ ਰਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਅਬਦੁਲਾ ਤੇ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸ਼ਯਦ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਓਥਾਨ

ਸ਼ਯਦ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਪਿਆ ਅਤੇ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਤਬ ਉਲ ਮੁਲਕ ਬਾਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਜ਼ਵਰ ਜੰਗ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨਚੀਫ ਬਾਪ ਕੇ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਇਤਮਾਦ ਉਦ ਦੌਲਾ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਚਿਨ ਖਿਲਚੀ ਖਾ ਨੂੰ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਫਤਹ ਜੰਗ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਪਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਖਣ ਦੀ ਵਾਇਸਰਾਇਲਟੀ ਵੀ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ।

ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾ ਦਾ ਅਪਮਾਨ

ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦੇ ਹਥ ਆਪਣੀ ਪਗ ਨਾਲ ਖੰਨਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਬਿਰਧ ਬਾਪ ਅਸਦ ਖਾਨ ਵੀ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮਾਫੀ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾਨ ਦੇ ਹਥ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤੇ ਜ਼ੇਵਰਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅਸਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਏ ਅਤੇ ਇਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾਨ ਬਾਹਰਲੇ ਖੰਮੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇ। ਏਥੇ ਸਾਬਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਾਪ ਅਬੀਮ ਉਸ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਕਰੀਮ ਦੇ ਮਰਵਾਉਣ ਲਈ ਲਾਹਨਤਾਂ ਪਾਈਆਂ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਅਗੋਂ ਕਰੜੇ ਤੇ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵੇਂ ਉਤਰ ਦਿਤੇ।

ਉਸ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਮੌਤ

ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਵਿਚ ਚਮੜੇ ਦਾ ਪਟਾ ਪਾ ਕੇ ਕੌਰ ਦੀ ਕੱਸ

ਭਾਈ ਕੋਕਲਤਾਸ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਉਲੁਮਰਾ ਦਾ ਔਹਦਾ ਅਤੇ ਖ਼ਾਨ ਜਹਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਚੀ ਦੇ ਭਾਈ ਖ਼ਸਰਾਲ ਨੂੰ ਸਤ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰੇ ਨਿਆਮਤ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਜ਼ੁਹਰਾ ਕੁੰਜੜੀ

ਇਕ ਕੁੰਜੜੀ (ਸਬਜ਼ੀ ਫਰੋਸ਼) ਤੀਵੀਂ ਜ਼ੁਹਰਾ ਨੂੰ, ਜੋ ਲਾਲ ਕੌਰ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਸੀ, ਉਹ ਔਹਦਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਚੋਖੀ ਸਾਰੀ ਜਾਗੀਰ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣੀ ਅਤੇ ਇਕ ਐਸੇ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਲੰਘੀ ਜਿਸ ਉਤੇ ਵਡਮੁਲਾ ਝੁਲ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਾਉ ਲਸਕ ਤੇ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਕਿਸੇ ਅਵਲ ਦਰਜੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਬੋਗਮਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਉਮਰਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਸਵਾਰਥ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਜ਼ੁਹਰਾ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਖੇਲੀ ਨੂੰ ਸੁਗਤਾਂ ਤੇ ਤੋਹਫੇ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਦ ਵੀ ਰਬ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ। ਲਾਲ ਕੌਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਪੂਰਾ ਬਦਕਾਰ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹੀਰ, ਜ਼ੇਵਰ, ਸੋਨਾ ਤੇ ਸਿਲਕ ਆਦਿ ਖਰੀਦਦੇ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਲ, ਮਿਠੇ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਆਦਿ ਮਾਮੂਲੀ ਮਾਮੂਲੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਖਰੀਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰਖੇਲੀ ਦੇ ਇਹ ਘਿਣਤ ਸੈਰ ਸਪਾਟੇ ਅੰਤ ਉਸ ਹਦ ਤੀਕ ਜਾ ਪੁੱਜੇ ਕਿ ਇਕ ਰਾਤ ਸਾਰਾ ਇਨ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਮਾਨਣ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਪਾਸ ਵਖ ਵਖ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਇਕ ਸਰਾਂ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ ਅਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਬੇਸੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਸਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਰਕਮ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਨਾਮ ਲਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਮੁੜੇ। ਪਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਨਾਚੀ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਘੁਕ ਸੋਂ ਗਈ।

ਗੜੀ ਵਾਨ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਗੁਟ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਉਸਨੇ ਗੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖੇ ਭਾਲੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਗੜੀ ਨੂੰ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਅਗਲੀ ਭਲਕ ਮਹਲ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦ ਨ ਤਕ ਕੇ ਤਲਾਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਲਭਣ ਵਾਲੇ ਅਫਸਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਜੁਹਰਾਂ ਨਾਲ ਗਲਵਕੜੀ ਹੋਏ ਘੁਕ ਸੁਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ੁਹਰਾ ਵੀ ਉਸ ਰਾਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੜੀ ਵਿਚ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਦਰਬਾਰੀ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਘਿਣਾ ਅਣੀ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਉਡਾ ਛੱਡਿਆ। ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਵਿਜ਼ਤ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਐਨਾ ਆਈ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਗਲੀਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਬਸ ਪਤਨੀਆਂ ਤੇ ਬੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਥ ਪਾਉਣੋਂ ਸ਼ਰਮ ਨ ਖਾਂਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਵਹਿਮ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਰਾਗੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਲਾ ਵਿਚ ਨਹਾਉਣ ਗਿਆ

ਇਸ ਆਸ ਉਤੇ ਕਿ ਇਓਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਤਰੀ ਜ਼ੋਬ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਐਨੀ ਗੁਸਤਾਖ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਵਿਦਵਾਨ ਪੁਤਰੀ ਜ਼ੋਬ ਉਲ ਨਿਸਾ ਦਾ ਵੀ ਅਪਮਾਨ ਕਰ ਮਾਰਿਆ। ਇਹ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ੋਬ ਉਲ ਨਿਸਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਨ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਵੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਪਰ ਜ਼ੋਬ ਉਲ ਨਿਸਾ ਨੇ ਕਮੀਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਘਿਣਾ ਨਾਲ ਠਕਰਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਣ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ।

ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਦੀ ਅਧਿਕਤਾ ਤਾਕਤ

ਬਦਸ਼ਾਹ ਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਤੇ ਅਯਸ਼ੀ ਵਿਚ ਗਰਕ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਘਿਰਣਤ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਬੁਝਾਈਆਂ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਕਤ ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਹੁਮਤ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਦਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਪਰਬੰਧ ਦੇ ਹਰ ਮਮਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਚਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਰਾਦਤ ਖਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰਾਉਨ ਅਤੇ ਸਦਾਦ ਵਰਗਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਤ ਸਕਦੀ।

ਫਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਇਸ ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਸਕਤਾ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰ ਵਿਚ ਰਪੋਰਟ ਪੁਜੀ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਾਹਤੇ ਬੇਟੇ ਅਬੀਮ ਉਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੁਤਰ ਫਰਖ ਸੀਅਰ, ਦੇ ਸਯਦ ਭਰਾਵਾਂ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਗਵਰਨਰ ਬਿਹਾਰ ਅਤੇ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਖਾਂ ਗਵਰਨਰ ਅਲਾਬਾਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਿ ਮਸ਼ੀਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਕਾ ਚਲੂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਜ਼ਾਉਦ ਦੀਨ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਅਹਿਸਾਨ ਖਾਨ ਖਾਨਿਦੋਰਾਂ ਬਹਾਦਰ ਕੋਕਲ ਤਾਸ ਖਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹਠ ਇਕ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਉਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਘਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਇਸ ਲਸ਼ਕਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਣੀ ਪਈ। ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ੭੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਫੌਜ ਤੋਂ ਛੁਟ ਬਹੁਤ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਅਤੇ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ਵੀ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਜ਼ੁਲਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹਠ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

ਜੰਗ ਆਗਰਾ ੧੭੧੨

੩੦ ਦਸੰਬਰ ੧੭੧੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਟਕਰ ਆਗਰੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹੋਈ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ

ਸਯਦਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਸਖਤ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਇਸ ਹਲੇ ਨੇ ਜਹਾਨਦਾਰ

ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੀਰ ਜਹਾਨ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਹੋਸਲੇ ਅਤੇ ਅਝਕ ਵਲੋਂ ਵਾਲਾ ਸੂਰਬੀਰ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਗਲਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦਾ ਸਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਵੇਂ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਮੀਰਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਅਗੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਝੁਕਿਆ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਵਜ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖ ਕੇ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤੀਕ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਤੇ ਜਬੂ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ।

ਤੈਮੂਰੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਪਤਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਕੀਤੀ

ਆਪਣੇ ਮੌਤ ਬਿਸਤਰ ਉਤੇ ਇਸ ਬਿਰਧ ਹਸਤੀ ਨੇ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਆਖੀ ਕਿ ਦਿਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਹੁਣ ਕੋਈ ਦਿਨ ਦਾ ਪਰਾਹੁਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪੁਛਣ ਲਈ ਜਿਸ ਦੁਤ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਰਧ ਨੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਕਹੇ:—“ਪੁਣ ਸਭਾ ਦਾ ਦਿਨ ਨੇੜੇ ਆਣ ਢੁਕਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਤਕ ਕੇ ਮੇਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਤਖਤ ਦੇ ਪਾਵਿਆਂ ਬਲ ਤਬਾਹੀ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਹੈ।” ਇਹ ਲਫਜ਼ ਸੁਣੇ ਸਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਰ ਮੁਖ ਹੀ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਨੇੜੇ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਯਦ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਦੁਰੋੜ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਯਦ ਭਾਈਆਂ ਦਾ ਜੁਆ ਬੋਝਲ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰ ਅਧਿਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦੇਹ ਲਏ। ਇਕ ਭਾਈ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀਖਾਨ ਨੂੰ ਮਰਹਟਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਇਕ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤੰਗਿਤ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਸਨ ਉਹ ਉਹਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਗਈਆਂ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹੂਬੀ ਮਰਹਟਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੰਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਹਟੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੇ ਹਕ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਰਿਹਾਇਤਾਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਸਰਮਨਾਕ ਸੰਧੀ ਦੀ ਪਟੇੜ੍ਹਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਯਦ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦਾ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ

ਦਿੱਲੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ੧੭੧੮

ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵੇਜ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਵਧਿਆ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦਗਾਰ ਵੇਜ ਵੀ ਸੀ। ਬੜੀ ਜਿਹੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਹਰਮਨ ਭਾਉਨਾ ਸੀ। ਕੁਛ ਤੁਰਕੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਇਕ ਆਖੀ ਸੱਟ ਲਾਈ ਜਾਏ। ਇਹ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਮਰਹਟਾ ਗਾਰਦ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵੇਰੀ ਦੀ ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਢਿਲ ਮਠ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਦ ਹੋਸਲ ਵਾਹ ਚਿਤੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰਮ ਵਿਚ ਲੁਕਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਥਸੀਆਂ, ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਅੰਬੇਸ਼ੀਨੀਆਂ, ਜਾਰਜੀਆਂ

ਆਦਿ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਨਾਨਾ ਦਸਤਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਹਟਾ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵਾਖਲ ਹੋਏ। ਕਮਰੇ ਦੀ ਨੁਕਰ ਨੁਕਰ ਛਾਣ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਜੁ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਜ਼ਨਾਨਾ ਗਾਰਦਈ ਤੀਵੀਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੁਕਣ ਥਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਦਸਣ। ਅੰਤ ਉਹ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਛਿਪੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲੁਕਣ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਘਸੋਟ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕਢ ਲਿਆ। ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵਖ ਕੇ ਮਹਲ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਟਾ; ਕੁਰਲਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੇਰਾ ਘੜ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਪਾਸ ਹਾਝ ਕਢੇ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਛੁਡ ਦੇਣ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ੧੭੧੮

ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਹਟਾਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਦ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਕੰਦ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :—

فاعتبروا يا ادلى الا بصار;

ਅਨਥਾਤ—ਐ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਿਓ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਬਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੋ।

ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਰਜਾਤ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੭੧੮

ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਐਲਾਨ ਪਿਆ ਕਿ ਸ਼ਮਸ-ਉਦ-ਦੀਨ ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਰਜਾਤ ਨੇ, ਜੋ ਰਫੀ-ਉਲ-ਕਦਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੌਤਾ ਸੀ, ਰਾਜ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਫਰਖਸ਼ੀਅਰ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗਦੀ ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਮੁਹਰ ਨਗਾਰੇ ਵਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ, ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਦੇ ਸਿਹਨ ਤੋਂ ਢੰਡੇਰੇ ਪਿਟੇ ਜਾਣ ਲਗ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਤੋਪਾਂ ਨੇ ਸਲਾਮੀ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ, ਜੋ ਅਜੇ ਮੁਸਕਲ ਨਾਲ ੨੦ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਗਭਰੂ ਸੀ, ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਸਲੇਮ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੰਦਖ ਨੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆ ਕੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕੰਮ ਐਡੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਅਸਨਾਨ ਕਰਨ, ਹਜਾਮਤ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਣ ਦੀ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਚੁਕ ਬਿਠਾਇਆ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਂ ਨੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਗਲਾਂ ਵਛੇ ਵਛੇ ਮੌਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਲਾਹ ਕੇ ਛਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ।

ਫਰਖਸ਼ੀਅਰ ਦੀ ਦਰਦਨਾਕ ਮੌਤ ੧੭੧੯

ਫਰਖਸ਼ੀਅਰ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਤੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਮਗਰੋਂ ਤਿਨਹਾਈ ਦੀ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਵਿਚ ਇਕ ਪੱਟਾ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਫਰਖਸ਼ੀਅਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੱਥਾ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਪਟੇ ਨੂੰ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰਖਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਗੱਸੇ ਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗ਼ਦਾਰ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤਾਂ

ਪਾਈਆ ਅਤੇ ਉਸ ਰੱਬੀ ਇਨਸਾਫ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਿਆ ਜੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭੈੜੇ ਤੇ ਪਾਪੀ ਮਨੁਖਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਾ'ਦਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਤਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਅਧਮੋਇਆ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਰ ਖੰਜਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੇਟ ਢਾਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੬ ਮਈ ੧੭੧੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਖਬਰੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਮਾਰੋਹ ਨਾਲ ਦਫਨਾਈ ਗਈ*। ਉਸ ਨੇ ਛੇ ਸਾਲ ਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ।

*ਉਸ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਤਮੀ ਜਲੂਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੇ ਨਿਕਲਣ ਸਾਰ ਮਾਤਮ ਮਨੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉਤੇ ਪੱਥਰ ਰੋੜੇ ਸੁਟੇ (ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਅਗਲਾ ਕਾਲਮ)

(ਪਿਛਲੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਗਏ ਤੇ ਆਵਾਜ਼ੇ ਕਸੇ ਗਏ, ਨਾਲੇ ਘਟਾ ਮਿਟੀ ਉਡਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾਈ।
— ਸੀਅਰੁਲ ਮਤਾਖਰੀਨ।

ਇਸ ਬਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਕੇ ਉਤੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਦਰਜ ਸਨ :—

سکه زن از فضل حق بر سیم و زر - بادشاه بجزایر فرخ سیر
ਅਰਥਾਤ—ਫਰਖਸੀਅਰ ਸ਼ਾਹ ਧਰਤੀ ਤੇ ਸਾਗਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਉਤੇ ਰਬ ਦੇ ਫਜ਼ਲ ਨਾਲ ਲਾਈ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਰਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਐਓਂ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ :—

سکه زن بر کددم و موته و مگر - بادشاه دانه کش فرخ سیر
ਅਰਥਾਤ—ਲਾਲਚੀ ਸ਼ਾਹ ਫਰਖਸੀਅਰ ਨੇ ਕਣਕ, ਮੋਨ ਅਤੇ ਮਟਰ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਉਤੇ ਮੋਹਰ ਲਾਈ।

ਪਰਕਰਨ-੨੦

ਸ਼ਮਸ ਉਦ ਦੀਨ ਅਬੁਲ ਬਰਕਤ ਰਫੀ-ਉਲ-ਦਰਜਾਤ

ਰਫੀ ਉਲ ਦਰਜਾਤ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਸਮੇਂ ਕੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਮਾਫੀ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਕੁਤਬ ਉਲ ਮੁਲਕ ਯਯਦ ਅਬਦੁਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਲਕਾ ਹੋਇਆ ਵਜ਼ੇਆ ਮਨਸੂਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਟੇਕਸ ਸੁਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਖ਼ਤਰ ਅਨ ਇਤ ਉੱਲਾ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਅਮਨ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ। ਵੇਵੇਂ ਸਜਣ ਭਈ ਕੁਤਬ ਉਲ ਮੁਲਕ ਅਬਦੁਲ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਉਲ ਉਮਰਾ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਸਾਰੇ ਵੇਸ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰਠ ਪ੍ਰਤਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਤਪਦਿਕ ਨਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਰਫੀ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੂਜਾ

ਰਫੀ ਉਲ ਦਰਜਾਤ ਦੀ ਮੌਤ ਉਤੇ ਸਯਦ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਜੋ ਇਕ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਰ ਸਨ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਰਫੀ ਉਦ ਦੌਲਾ

† ਮਿਸਟਰ ਰਾਜਰਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਕੇ ਉਤੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਦਰਜ ਸਨ—

زن سکه مبیند با هزاران بركات

شهنشاه بجز و بر رفیع الدجات

ਅਰਥਾਤ—ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਰਫੀ ਉਲ ਦਰਜਾਤ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ।

ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੂਜੇ ਦੇ ਖਤਾਬ ਨਾਲ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸੁਵਰਗੀ ਭਾਈ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਮੀਰ ਹਿੰਮਤ ਖਾਂ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾਰੇ ਉਤੇ ਚਲਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਫਰਜ਼ ਉਹ ਅਮੀਰ ਹੀ ਪੂਰੇ ਕਰਦਾ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੁਰਾਕ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਉਸੇ ਅਮੀਰ ਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨ ਤੇ ਜ਼ਮੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਨਿਮਾਜ ਲਈ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਲਣ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਉਹ ਸਯਦਾਂ ਦੀ ਯਾ ਆਪਣੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਬਗੈਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦਰਬਾਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਗਲ ਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਕਬਰ ਦਾ ਨਿਕਾ ਬੇਟਾ ਨੌਕੇ ਸਿਰੇ, ਜੋ ਔਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ, ਆਗਰੇ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਮਲੋਸ਼ੀਆ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਮੀਰ-ਉਲ-ਉਮਰਾ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਬੇਅੰਤ ਖਜ਼ਾਨਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰ ਤ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ੇਵਰ ਸਨ, ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ।

ਨੂਰਜਹਾਨ ਬੇਗਮ ਤੇ ਮਮਤਾਜ ਮਹਲ ਦਾ ਮਾਲ ਮਤਾਹ

ਬਾਕੀ ਸਾਮਾਨ ਵਿਚ ਨੂਰਜਹਾਨ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਮਮਤਾਜ ਮਹਲ ਦਾ

ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮਾਲੀਅਤ ਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬੇਗਮ ਸਮਤਾਜ਼ ਮਹਲ ਲਈ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮਾਲਾ ਤਿਆਰ ਕਰਾਈ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਹਦੇ (ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਦੇ) ਮਕਬਰੇ ਉਪਰ ਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਨੂਰਜਹਾਨ ਦਾ ਲੋਟਾ ਅਤੇ ਤਿਲੇ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਜੜੀ ਗੱਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਾਰਡਰ ਨਾਲ ਵਡਮਲੇ ਜ਼ਮੁਰਦ ਤੇ ਲਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲੁਟ ਦੇ ਮਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਉੱਤੇ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਾਹਦ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਮਤ ਭੇਦ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਅਬਦੁਲਾ ਦੇ

ਵਜ਼ੀਰ ਰਤਨ ਚੰਦ ਨੇ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਨਬੇੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਨੇ ੨੦ ਲਖ ਰੁਪਇਆ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਨੂੰ ਮਾਲ ਗਨੀਮਤ ਦ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ।

ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਮਗਰੋਂ ਫਰੋ-ਉ-ਦੌਲਾ ਅਤੀਸ਼ਾਰ ਅਤੇ ਇਮਾਗੀ ਖਰਾਬੀ ਨਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬ-ਉਦ-ਦੀਨ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਹਾੜੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਪਰਕਰਨ ੨੧

ਅਬੁਲ ਫਤਹ ਰੌਸ਼ਨ ਅਖਤਰ ਨਸੀਰ ਉਦ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਮਰੀਅਮ ਮਕਾਨੀ

ਰਫੀ ਉਦ ਦੋਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰ ਸ਼ਾਹ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਕ ਬੇਟੇ ਖਜਸਤਾ ਅਖਤਰ ਜਹਾਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੇਟੇ ਰੌਸ਼ਨ ਅਖਤਰ ਨੂੰ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮਰੀਅਮ ਮਕਾਨੀ ਜੋ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਸਲੇ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਸੀ ਦਿਲੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਵਿਚ ਦਿਨ ਕਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਰੌਸ਼ਨ ਅਖਤਰ ਦਾ ਜਨਮ

ਰੌਸ਼ਨ ਅਖਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ੨੩ ਰਬੀ ਉਲ ਅਵਲ ੧੧੧੪ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ੫ ਅਗਸਤ ੧੭੦੨ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਗਜ਼ਨੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਉਸਨੂੰ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਤਦ ਉਹ ੧੮ ਸਾਲ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਹੋਈ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਹ ਕੋਈ ਨਾਮੀ ਹਸਤੀ ਹੋਵੇਗਾ।

ਉਸਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੭੧੯

ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਘੜੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ੧੫ ਜੁਲਾਈ ੧੧੩੧ ਹਿ: (ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੧੯ ਈ:) ਨੂੰ ਉਹ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਖਤਾਬ ਅਬੁਲ ਫਤਹ ਨਸੀਰ ਉਦ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ* ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ੀਸ਼ਨ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਤੋਂ ਭਲੀ ਪਰਕਾਰ ਜਾਣੂੰ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਉਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੋਂ ਬੜੇ ਸਬਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਪਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਉਚ ਪਦਵੀ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਭਾਈਆਂ ਦੇ ਜੂਏ ਦਾ ਬੌਝ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੂਏ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਾਧੂ ਬੌਝ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੂਆ ਉਤਾਰ ਸੁਟਣ ਲਈ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਆਰੰਭੀ। ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਇਕ ਬਾਗੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਦਖਣ ਵਲ ਜਾਣ ਲਈ

*ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਵਿਜੇ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਅਤੇ ਦੀਨ ਦਾ ਵਡਾ ਰਾਖਾ ਅਰਥਾਤ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਸਮੇਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਤਿ ਸੁਹਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਉਹਦੀ ਪਰਸੰਸਾ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਸੀ:—

روشن اختر بود اکنون مآل شد
یوسف از زندان برآمد مآل شد

ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਅਮਕਦਾਰ ਸਿਤਾਰਾ ਹੁਣ ਚੰਦ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਯੂਸਫ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪੂਰਬੀ ਕਵੀ ਯੂਸਫ ਨੂੰ ਮਿਸਰ ਦਾ ਦੰਨ ਕਰਕੇ ਸਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਯੂਸਫ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਖਾਨੇ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਸ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਵਲ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਕਢ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਕੂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾੜੇ ਦਾ ਕਾਤਲ ਮੀਰ ਹੈਦਰ ਉਸ ਦੀ ਪਾਨਕੀ ਪਾਸ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਅਰਜ਼ੀ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿਚਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਆਉਣ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦਰਖਾਸਤ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੇ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਅਜੇ ਉਹ ਦਰਖਾਸਤ ਪੜ੍ਹ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੈਦਰ ਨੇ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਖੰਜਰ ਉਹਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਖੋਭ ਦਿਤਾ।

ਹੁਸੈਨ ਅਲੀ ਦਾ ਕਤਲ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੨੦

ਖੰਜਰ ਦਾ ਫਟ ਬੜਾ ਕਾਰੀ ਲਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਲੱਟਣੀਆਂ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਫਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਢਹਿ ਪਿਆ*। ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਖ ਸਕਿਆ— “ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ।” ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਾਹਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਫੌਰ ਦਾ ਹਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਭਤੀਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਖੇਮੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀ ਲਗੀ ਤੇ ਉਥੇ ਪੈ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਦੇ ਪਿਛਲਗ ਵੀ ਖਿਸਕ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਦਾ ਅੰਤ ਸੁਣ ਕੇ ਅਬਦੁਲਾ ਨੇ ਬੜੀ ਵਡੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁਧ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਅਬਦੁਲਾ ਕੇਦੀ ੧੭੨੦

ਪਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਕੇਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਹੁਣ ਆਜ਼ਾਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਤਦ ਲੜਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ।

ਸਯਦ ਅਬਦੁਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ੧੭੨੩

ਆਪਣੇ ਪਤਨ ਦੇ ਦਿਨ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸਯਦ ਅਬਦੁਲਾ ੧੯ ਸੰਬਰ ੧੭੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਗੁੰਮਨਾਮੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮੌਤ ੧੭੨੧

ਬੀਬੀਹਿਬ ੧੧੩੩ ਦੇ ਮਹੀਨੇ (ਸੰਬਰ ੧੭੨੧) ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਬੇਟੀ ਜੋ ਬੀਨਤ-ਉਲ-ਨਿਸਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਮਰ ਗਈ।

ਕਸੂਰ ਦੇ ਅਫਗਾਨ ਹਾਕਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਵਾਬ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਦਲੇਰ ਜੰਗ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਖਣ ਵਲ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਸੂਰ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਲਈ ਸਦਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਕਸੂਰ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਗੀਆਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਕਈ ਉਪਜਾਊ ਖਿੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ। ਅਫਗਾਨ

*ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਲੈਕਟਰਾਂ ਤੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਕੇ ਆਪ ਫੌਜਾਂ ਇਕਤਰ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਸੂਧਾਈ ਲਈ ਕੂੜਬ ਉਦੀਨ ਨਾਮੀ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਹਸੈਨ ਖਾਨ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ; ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਮਾਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਪਾਸ ਸਤ ਅਠ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਪਾਸੋਂ ਖਿਰਾਜ ਵਸਲਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਚੂਣੀਆਂ ਦੀ ਜੰਗ

ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ੭-੮ ਹਜ਼ਾਰ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਚੂਣੀਆਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹੋਇਆ। ਲਾਹੌਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਗ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰੀਮ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਾਬੂ ਜਾਨੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਰਹਿਮਤ-ਉਲਾ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸਨ। ਬਾਇਆਂ ਬਾਬੂ ਉਸ ਦੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਆਰਿਫ ਖਾਂ ਤੇ ਅਸਗਰ ਖਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਖਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਭਾਈ ਹਾਫਜ਼ ਖਾਨ ਦੀ ਕਮਾਨ ਥਲੇ ਸੀ। ਹਰਾਵਲ ਫੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਹੇਲੇ ਅਫਗਾਨ ਸਨ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਆਪ ਬਾਇਆਂ ਬਾਬੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਰਚੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਵੈਰੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਭਤੀਜਾ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਸਮੇਤ ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ, ਸ਼ਹਾਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਪਠਾਨ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੇ ਸੀ, ਜੋ ਸਭ ਹਾਥੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ। ਇਥੇ ਬੜੀ ਲਹੂ ਫੌਲੂਵਾਂ ਜੰਗ ਲੜੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹਾਰ ਖਾਣ ਹੀ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਗਰ ਖਾਨ ਦੁਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਵੈਰੀ ਉੱਤੇ ਟੁਟ ਪਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਜੋ ਮਿਸਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਰੁਖ ਨੂੰ ਪਛਟ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਮਚ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਹਥਵ ਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਥਲੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਉਸਤਾਦ ਸ਼ਾਹਬਾਬ ਖਾਨ ਜੋ ਸਦਾ ਉਸ ਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਮੀਟ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਕਿ ਹਾਫਜ਼ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੇ ਮਥੇ ਵਿਚ ਲਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਥਲੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਦਲੇਰ ਅਫਗਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਡਿਗਦੇ ਸਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਪਠਾਨਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਪਠਾਨ ਫੌਜ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਾੜੀ ਘਟ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿਚ ਨਸ ਉੱਠੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਫਤਹ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜ ਗਏ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਸਯਦ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲੜੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਹੜਾਂ ਨੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇ ਖਤ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਵਧੂ ਖਿਤਾਬ ਮਿਰ-ਉ-ਦੌਲਾ ਅਰਬਾਤ ਰਾਜ ਦੀ ਸਮਸ਼ੀਰ ਵੀ ਦਿਤਾ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਫ਼ਸਾਦ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਜੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤਿਆਨਕ ਕਿਸਮ ਦੇ

ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਸਾਏ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ।

ਅਬਦੁਲ ਨਬੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਉਰਫ ਮੋਹਤਵੀ ਖਾਨ

ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮੁੱਲਾਂ ਅਬਦੁਲ ਨਬੀ, ਉਪ-ਨਾਮ ਮੋਹਤਵੀ ਖਾਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਸਾਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਚਿਟੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਉਣੋਂ (ਜਾਮਾ) ਪਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਪਹਿਨਣ ਤੋਂ ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਖੇਤਾਂ ਤੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੇਰ ਕਰਨੋਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਖਾਸ ਦਿਨਾਂ ਉਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੁਕਮਨ ਹੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਭੈੜਾ ਵਰਤਾਓ

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮਹਲੇ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਅਗ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦਈ-ਪਣੇ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਤੇ ਤਾਅਸਬੀ ਮੁਲਾਵਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਟੇ ਸਾਰੇ ਤੇ ਉਹਦੇ ਘਰ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕਾਰਨ ਇਹ ਫਿ ਉਸ ਨੇ ਤਾਅਸਬੀ ਮੋਲਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਭੜਕੇ ਹੋਏ ਇਕੱਠ ਨੇ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਯਦ ਵਲੀ ਅਤੇ ਕੋਤਵਾਲ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਜੁਲ-ਵਿਕਾਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਫੌਜ ਮੰਗ ਕੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤਿਆਚਾਰ

ਇਸ ਸ਼ਰਲਤਾ ਉਤੇ ਭੂਏ ਹੋਏ ਹੋਏ ਮੋਹਤਵੀ ਖਾਨ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਅਤਿ ਭਿਆਨਕ ਜੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਨਕ ਤੇ ਕੰਨ ਕਟ ਦਿਤੇ, ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਜਬਰਨ ਸੁਨਤੀ ਦਿਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਵਹਿਸ਼ਿਆਨਾਂ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੋਹਤਵੀ ਖਾਨ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਆਹੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਤਖਤੋਂ ਤਲੇ ਲਾਹ ਦਿਤਾ ।

ਦੀਨਦਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣ ਖੈਣਾ

ਦੀਨਦਾਰ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਫਸਾਦ ਫੁਟ ਪੈਣ ਦੀ ਖਬਰ ਦਿਲੀ ਪੁਜੀ । ਤਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੌਮਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ । ਮੋਹਤਵੀ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਲਈ ਪਛਤਾਵਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹੁਣ ਵੇਲਾ ਨਿਕਲ ਚੁਕਾ ਸੀ ।

ਉਸ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਉਹਦਾ ਕਤਲ

ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਵੇਹਾਂ ਛੋਟੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਚਾਕ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਬੁਰੀ ਮੌਤ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬਦਲਾ

ਮੋਹਤਵੀ ਖਾਨ ਦੇ ਪਿਛਲਗਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੀਡਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ

ਬਦਲਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਆ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸ਼ਈਆ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਵਸਨੀਕ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਜੋ ਕਈ ਲਖ ਦਾ ਸੀ, ਲੈ ਕੇ ਵਲਦੇ ਬਣੇ । ਇਹਨਾਂ ਫਸਾਦੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਮੁਗਲ ਸੈਲਾਨੀ, ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਮਾਰੇ ਗਏ । ਇਹ ਕਾਰਾ ਵਰਤਾ ਕੇ ਫਸਾਦੀ ਟੋਲਾ ਕਾਜ਼ੀ, ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਬਖਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ । ਬਖਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਕਾਜ਼ੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤਖਦਾਲ ਕਰ ਕੇ ਉਥੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਜੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਇਕੱਠ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦਾ ਮਕਾਨ ਵਾਹ ਕੇ ਪਧਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਇਟ ਵੀ ਬਾਕੀ ਨਾ ਛੱਡੀ ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਅਮਨ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਅਮਨ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਸਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਉਦੋਂ ਅਮਨ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਈਆਂ, ਜਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ।

ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ੧੭੩੭

ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜੂਨ ੧੭੩੭ ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਾਤਮੀ ਖਿਲਅਤ ਭੇਜਿਆ । ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਖਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਹੋਰ ਮਾਤਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਪੁਜੀਆਂ । ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਵਡਾ ਲੜਕਾ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਖਤਾਬ ਨਾਤ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਮੁਤਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪਿਆ ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ, ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਜ਼ਾਬ ਉਤੇ ਕਰਜ਼ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਖਤਰੀ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਹਾਂ-ਮੌਤਰੀ (ਵਜ਼ੀਰ-ਆਬਸ) ਥਾਪਿਆ । ਇਹ ਖਤਰੀ ਉਹਦੇ ਬਾਪ ਦਾ ਮੋਹਤਬਿਰ ਦੀਵਾਨ ਸੀ ।

ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਤੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਖਤਰੀ ਭਰਾ

ਉਸ ਦਾ ਭਾਈ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਉਹਦਾ ਸੋਟਰੀ ਤੇ ਮਜ਼ੀਰ ਬਣਿਆ । ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਖਤਾਬ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ । ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸ ਖਤਾਬ ਦੀ ਕਦੇ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਬਾਹ ਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਨਗਰ ਉਜੜ ਗਏ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸਰਗਰਮ ਜਤਨ ਆਰੰਭ ਦਿਤੇ । ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਕਾਸਤਕਾਰੀ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕਾਸਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕਾਵੀ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿਤੇ । ਉਸ ਨੇ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ

ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਇਹ ਕੰਮ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਰਾਹੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ। ਨਾਮੀ ਸਿਖ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਤੇ ਰਾਹਜ਼ਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰਵਤਾਰੀ ਲਈ ਵਡੇ ਵਡੇ ਇਨਾਮ ਰਖੇ ਗਏ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਤੇ ਹਥਕੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਫੌਜ਼ਾਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਕਤਲਿ-ਆਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਖਤ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦਾ ਮਨ-ਇਫਤ ਫਲ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ, ਸਿਖ ਪੂਰਨ ਹੋਰ ਤੇ ਹਾਰ ਖਾ ਗਏ। ਉਹ ਹੁਣ ਮਾਝੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕ੍ਰਿਧਰੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਂਦੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੰਮਣ-ਭੋਂ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ

ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ੨੧ ਸਾਲ ਤੀਕ ਅਮਨ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਹਿੰਦ ਉਪਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਸ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਨ ੧੭੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰ ਗਵਰਨਰ ਵਰਗੀ

ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੂਰਨ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦਿਲੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਗਵਰਨਰ ਵੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਦੇ ਰਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮਹਲ ਉਸਾਰੇ ਅਤੇ ਬੇਗਮਪੁਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਧੀਆ ਤੇ ਮੁੰਦਰ ਮਸੀਤ ਬਣਾਈ। ਇਹ ਨਗਰ ਅਜ ਕਲ ਦ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਬੜੇ ਸੁਖ ਚੰਨ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਰਣਿਆਂ ਦੀ ਉਨਤੀ ਤੇ ਉਥਾਨ ਨੂੰ ਬੜੇ ਗੁਹ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਸੀ।

ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਧੜੇ ਬਾਜ਼ੀ

ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਨ ਈਰਾਨੀ ਵਰਿਆਮ ਸਾਅਦਤ ਖਾਨ ਵਾਇਸਰਾਏ ਅਵਧ ਅਤੇ ਚਿਨ ਕਲਿਚ ਖਾਨ ਤੁਰਕੀ ਸਰਦਾਰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਖਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਇਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਅਦਤ ਖਾ ਸ਼ਈਆ ਸੀ ਅਤੇ ਚਿਨ ਕਲਿਚ ਖਾਨ ਸੁੰਨੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚਲੇ ਵੈਰ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਉਮਰਾ ਵਿਚ ਧੜ ਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ਪਿਰਟ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਧੜੇ ਬੰਦੀ ਦਾ ਅਸਰ ਮੁਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਵੀ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਹੀ ਪਤਨ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਰਗਟ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ

ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਤੁਰਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ; ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਮੀਰ ਹੈਦਰਖਾਨ, ਜੋ ਚੁਲ੍ਹਾਈ ਨਸਲ ਦਾ ਵੱਜੀ ਸੂਰਬੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈਦਰ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੱਜੀ ਕਮਾਂਡਰਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਔਰਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਐਸ ਪੁਸਤੀ

ਸਯਦ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸੁਖ ਅਤ ਐਸ ਇਸ਼ਰਤ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹਥ ਮੂੰਹ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵੀ ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਵਰਗੇ ਬਦਕਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਹੀ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਮਦ ਤੁਲ ਮਲਕ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਬਫਿਕਰੇ ਤੇ ਚਾਪਲੂਸ ਸਨ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਕਾਉਕੀ ਨਾਮੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਮਹੰਮਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਤ ਉੱਤੇ ਅੰਬਾਂ ਤੀਕ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸੁਪਰਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛਾਪ (ਮੁਹਰ) ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਹਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਦਰਖਾਸਤਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਲਿਖਦੀ ਤੇ ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਰਾਜ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ

ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਪੈ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕੌਠੀ ਪੁਛ ਪਰਤੀਤ ਨ ਹੁੰਦੀ ਵਖ ਕੇ ਆਸਫ ਜਾਹ (ਨਜ਼ਾਮ) ਨੇ, ਜੋ ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਈਰਾਨੀ ਜਲਾਵਤਨ ਸ਼ਾਅਦਤ ਖਾ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਵਲੋਂ ਅਣਗਹਿਲੀ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਫੈਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅਜਮੇਰ ਅਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨੀ ਦੇਸ ਉੱਤੇ ਮਰਹਟ ਕਾਬਜ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਸਲੇ ਅੰਨ ਵਧ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਆਗਰੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੀਕ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ (ਡਰ) ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਇਕ ਕਰੜਾ ਫਸ਼ਾਦ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਫਸ਼ਾਦ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਮਠਾ ਨ ਹੋਇਆ ਜਦ ਤੀਕ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਖਾਨ ਨੇ ਫਸ਼ਾਦੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਰੁਧ ਹਵਾਈ ਗੋਲੇ ਵਰਤ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਗਿਰਜੇ ਦੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨ ਕਢ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਸਖਤ ਵਬਾ ਫੈਲ ਗਈ ਇਸ ਵਬਾ ਨੇ ਪਟਨ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੀਕ ਦਾ ਦੇਸ ਵਿਰਾਠ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਅੰਸੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁਲ ਪਈ ਜੋ ਤਿਮਰਲਿੰਗ ਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝੁਲੀ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਉਥਾਨ

ਇਸ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਝੁਲ ਕੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਈਰਾਨੀ ਵਿਜਈ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ, ਜੋ ਤਾਤਾਰੀ ਚੰਗੇ ਖਾਂ ਅਥਵਾ ਚੁਗਤ ਤੋਮੂਰ ਵਰਗਾ ਹੀ ਬਲੀ ਸੀ, ਵਜਲੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਦੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚਾਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਹ ਅਡਰੇ ਪਰਕਰਨ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਏਗਾ।

ਪਰਕਰਨ ੨੨

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹਮਲਾ

ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਡੇ ਏਸ਼ਿਆਈ ਵਿਜਯੀ ਦੇ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਦਰਜ ਕਰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਅਖਵਾਇਆ, ਦਾ ਜਨਮ ਤੇ ਪਰਵਾਰ

ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਕ ਤੁਰਕਮਾਨੀ ਕੌਮ ਅਫ਼ਸ਼ਰ* ਸੀ। ਉਹ ਦਸੰਬਰ ੧੬੮੮ ਵਿਚ ਦਸਤ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਮਸ਼ਹੂਦ ਤੋਂ ੫੦ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਚੋਰ ਤੇ ਮਾਮੂਲੀ ਲੁਟੇਰੇ ਤੋਂ ਤਰੋਨੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੋਧਾ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਜਿਹਾ ਈਰਾਨ ਨ ਅਜ ਤਾਈਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਜੋਧਾ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਹਉਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਇਮਾਮ ਕੁਲੀ ਅਫ਼ਸ਼ਰ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਦਸਤ ਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਇਕ ਗਾਰਦ ਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਜ਼ਬਕ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਰਾਸਾਨ ਵਿਚ ਹਮਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰਖੇ। ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਅਜੇ ਨਾਬਾਲਗ (ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ) ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਉਸਦੇ ਚਾਚ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਐਉਂ ਸਮਝ ਲਉ ਕਿ ਇਹ ਪਦਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਜੋਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਵਲੋਂ ਉਹਦੇ ਚਾਚ ਨੂੰ ਕਮਾਨ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਜਦ ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਜਵਾਨ (ਬਾਲਗ) ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਉਸਦੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਇਹ ਪਦਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭ ਲਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਦਰ ਆਪਣੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੁਕ ਤੋਂ ਐਉਂ ਵਿਰਵਾ ਹੋ ਕੇ ਮਸ਼ਹੂਦ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਹਿਰ ਅਮਾਮ ਅਲੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਰੋਜ਼ (ਸਮਾਧ) ਲਈ ਪਰਸਿਧ ਹੈ।

ਮਸ਼ਹੂਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਪਾਸ ਨੌਕਰੀ

ਏਏ ਨਾਦਰ ਬੋਗਲਰ ਬੋਗ਼ ਪਾਸ ਬੌਰ ਨਾਇਬ ਦੇ ਨੌਕਰ ਹੋ

* ਅਫ਼ਸ਼ਰ, ਤਾਤਾਰੀ ਕੌਮ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਕਬੀਲਾ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਾਂਸ ਐਕਸਸ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਢੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਜੁ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚੇ ਰਹਿਣ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇ ਹੀ ਕੌਮ ਸਨ ਜਿੰਗ ਜਾਂ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨਾ। ਖਾਨਾ ਬਦੋਸ਼ ਅਰਬਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਨੇ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਸਦਾ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਨਾਦਰ ਦਾ ਜਨਮ ਇਕ ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਰਾਈਵੇਟ ਸੈਕਿਟਰੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਉਸ ਦੀ ਗ਼ੈਮਨਾਮੀ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ—“ਉਹ ਵਡਮੁਲਾ ਹੀਰਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਹੀ ਚਮਕ ਚਮਕ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ ਕਦਰ ਤੇ ਮਲ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਮੋਤੀ ਦੀ ਕਦਰ ਉਸ ਦਰਿਆ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਉਹ ਪਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਉਹ ਇਕ ਪਦਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਤੁਰਕੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ “ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਾਹ” ਹੈ।

ਗਿਆ। ਏਥੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੌਮ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਦ ਦੇ ਬਗਲਰ ਬੋਗ (ਹਾਕਮ) ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਉਹਦੇ ਸਪੁਰਦ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਦਸਤੇ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਉਜ਼ਬਕ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ

ਅਜੇ ਉਹਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ੧੭ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਜ਼ਬਕ ਤਾਤਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲੈ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੀਕ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨਸ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗਰੀਬ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸੋਂ ਕੁਛ ਰੁਪਇਆ ਕਰਕੇ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਕਾ ਵੇਣਾ ਚਾਹੇ। ਤੰਗ ਦਸਤੀ ਐਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਤੀਵੀਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਖਰੀਦਨ ਲਈ ਵੀ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਪੈਸੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਮੁਤਾਜ ਸੀ। ਕੁਛ ਸਾਲ ਤੀਕ ਉਹ ਮਾਰ ਧਾੜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਿਰਦ ਕੁਛ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੂਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲਗਾਂ ਦਾ ਇਕ ਤਕੜਾ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ।

ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਅਫਗਾਨ ਖਿਲਜੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਕਦ ਕ ਬਾਹਰ ਮਾਰਿਆ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸਫਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਅੰਤਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ ਜੋ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਤੀਕ ਈਰਾਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਮੀਰ ਵਾਇਜ਼ ਖਿਲਜੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਸ਼ਵਾਏ ਇਕ ਬੌਟੇ ਤਹਿਮਾਸਪ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੨੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਈਰਾਨ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਤੁਰਕਾਂ ਅਤੇ ਰੂਸੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਈਰਾਨ ਉੱਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਈਰਾਨ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਵਾਂਗੇ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਪਛਮੀ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪੋਰਟੇ ਨ ਅਤੇ ਉਤਰੀ ਈਰਾਨ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਲਾਨ (ਪੁਰਾਤਨ ਹਿਰਕਾਨੀਆ) ਅਤੇ ਕੈਸਪੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੀ ਸਰਹਦ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਸਥਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜ਼ਾਰ ਪੀਟਰ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਮੁਸਕੋਵਾਈਟ (Muscovites) ਨੇ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਹਾਰ ਹੋਏ ਈਰਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਟਾ ਤਹਿਮਾਸਪ ਕੈਸਪੀਅਨ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥ ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਕਾਬਾਰ ਪਾਸ ਜਾ ਸਰਨ ਲਈ। ਇਹ ਕਬੀਲਾ ਉਹਨਾਂ ਉੱਚੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਜੋ ਇਰਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਟੱਲ ਹੋਏ ਹਨ।

ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਦਾ ਈਰਾਨੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਤਹਿਮਾਸਪ ਨਾਲ ਗਠ ਜੋੜ

ਉਥੇ ਉਹਦਾ ਮੇਲ ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ

ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਸ ਜੰਗ ਜੂ ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਟੋਲਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖੁਰਾਸਾਨ ਹਥਿਆ ਲਿਆ। ਮਹਿਮੂਦ ਖਿਲਜੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਸ਼ਰਫ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ੁਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਸਹਿ ਬਣ ਗਈ। ਹਰ ਇਕ ਈਰਾਨੀ ਦੇ ਦਿਲ ਅੰਦਰ ਅਫਗਾਨ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦਾ ਜ਼ਬਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਅਜ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਹੈ।

ਖਿਲਜੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜਹਾਦ

ਉਸ ਨੇ ਖਿਲਜੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜੋ ਅਸ਼ਰਫ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਨ, ਜਹਾਦ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਜੋ ਬਾਕੀ ਬਚ ਗਏ ਉਹ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ (੧੮੨੮) ਮਾਰੂ ਥਲ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ।

ਅਸ਼ਰਫ ਦਾ ਕਤਲ

ਕਿਰਮਾਨ ਤੋਂ ਕੰਧਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਸ਼ਰਫ ਸੰਨ ੧੭੨੯ ਈਸ ੧ ਵਿਚ ਬਲੋਚ ਦੇ ਹਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ੇਰ ਦਿਲੀ ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਨੇ ਈਰਾਨ ਦਾ ਤਾਜ ਅਸਲ ਵਾਰਸ ਤਹਿਮਾਸਪ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਰਾਸਾਨ, ਮਜ਼ਿੰਦਰਾਨ, ਸੰਸਤਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਮਾਨ ਦੀ ਵਾਇਸਰਾਇਲਟੀ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੀ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਅਜ ਤੀਕ ਹੁਕਮਰਾਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਤਹਿਮਾਸਪ ਕੁਲੀ (ਤਹਿਮਾਸਪ ਦਾ ਗ਼ਲਾਮ) ਦਾ ਖਤਾਬ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਨ ਵੀ ਅਖਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਤੁਰਕਾਂ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਜੰਗ

ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਰੁਧ ਰੂਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਤਬਰੇਜ਼ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹਥਿਆ ਲਿਆ।

ਇਸ ਦੇਰਾਨ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਦ ਦਾ ਘੋਰਾ ਘਤ ਲਿਆ ਜਿਸ ਉਤੇ ਉਦੋਂ ਨਾਦਰ ਦੇ ਭਾਈ ਇਬਰਾਹੀਮ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੂੰ ਡਟਵੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਨਾਦਰ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਛੇੜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਮਰੋੜ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭਾਈ ਜ਼ਲਫਿਕਾਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ੇਨ ਖਾਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸਨ, ਭਾਰੀ ਕਤਲਾਮ ਮਚਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਕੇਲ ਦਿਤਾ।

ਹਰਾਤ ਦਾ ਘੋਰਾ ੧੭੩੧

ਸੰਨ ੧੭੩੧ ਈਸਵੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਨੇ ਹਰਾਤ ਦਾ ਘੋਰਾ ਘਤ ਲਿਆ। ਇਹ ਕੰਮ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਕੇ ਸਖਤ ਤੇ ਜੋਖਮ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਵਸ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਤ ਕਠਿਨ ਟਾਕਰੇ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਨੇ ਹਰਾਤ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ

ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖਿਲਜੀਆਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਵਿਰੁਧ ਗਠ ਜੋੜ ਕਰ ਲਿਆ। ਹਰਾਤ ਦੀ ਫਤਹ ਮਗਰੋਂ ਵਿਜ਼ਈ ਨਾਦਰ ਨੇ ਸਿਰਕਵ ਸਦੋਜ਼ਈਆਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਜਲਾਵਤਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਈਏ ਤੋਂ ਸੁੰਨੀ ਬਣ ਗਿਆ

ਲਗ ਪਗ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਨਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਈਆ ਮਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੁੰਨੀ ਮਤ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਉਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਇਤਿਹਾਦੀ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪਿਛਲਗ ਬਣ ਗਏ।

ਆਪਣੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਖਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰਨਾ

ਸੰਨ ੧੭੩੧ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਨੇ ਹਮਦਾਨ ਵਿਚਲੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਅਰਮਨੀ ਸੂਬੇ ਮੁੜ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਏ। ਇਹ ਸੂਬੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਅਸ਼ਰਫ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਖੋਹ ਲਏ ਸਨ। ਨਾਦਰ ਜਦ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵਖ ਕੇ ਸਖਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸੰਧੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਉਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੂਐ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਅਜ ਵੀ ਹੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਖਾਲੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਆਪ ਬੈਠ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਪੁਤਰ, ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਪੰਝੜੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ, ਮਹਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ। ਫਰ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਤਾਜ ਸਾਹੀ ਰਖਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਨਾਬਾਲਗ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਬਾਸ ਤੀਜ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ੧੭੩੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਕਠ ਪੁਤਲੀ ੧੭੩੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਜ ਤਖਤ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਦਰ ਲਈ ਰਸਤਾ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਉਹ ਹਉਆ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ ਨੀਤੀਵੇਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਚੌਕਸਤਾਈ ਤੋਂ ਨ ਖੁੰਝਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਰਾਘਾ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਉਤੇ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਸਿਵਲ ਤੇ ਫੌਜੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ, ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਈਰਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ ੧੭੩੬

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ੧ ਲਖ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਾਰੇ ਇਕਠ ਵਿਚ ਸਭ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਈਰਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਸਲਾਮੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ। ਕੈਸਰ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸਿਰ ਉਤੇ ਤਾਜ ਰਖਾਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਖਾਲਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਹੋ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੋਂ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਤਾਲਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਈਆ ਮਤ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਰੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਸੁੰਨੀ ਧਰਮ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ੨੬ ਫਰਵਰੀ

੧੭੩੬: ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਈ ।

ਸੈਵਵੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ਾਹ ਤਹਿਮਾਸਪ ਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਇਉਂ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਹਨਾਂ ਸੈਵਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਜੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਇਜ਼ਤ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਪਾਲਿਸੀ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦੇਂਦਾ। ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾਤਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬੁਖਾਰਾ ਨਾਲ ਜੋ ਕਿ ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।

ਮੁਲਾ ਬਾਸ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ੋਖੀ

ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਸੁਰੰਧ ਚੁਕਣ। ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾਂ ਦੂ ਚਰਾਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ੀ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੌਲਾਣਾ ਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਾ ਸੀ—ਜਿਹੋਂ ਤੀਕ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਲਾਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਸਾਡੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਖਤਰਾਹ (ਨਵੀਨਤਾ) ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਹਜ਼ੂਰ ਮਾਬੂਦੋਲਤ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਾ ਆਰੰਭ ਪੁਰਾਣੇ ਤੋ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਮਨਸੂਖ ਫ਼ਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਦਲੇਰੀ ਭਰੇ ਬੋਲ ਨਾਦਰ ਲਈ ਸਹਾਰਨੇ ਮੁਸ਼ਕਲ

ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਸਿਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਉਸ ਉਤੇ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ—

سکه بزرگ کر و تام سلطنت اندر جهان

نادر ایران زمین و خسرو گیتی پناه

ਅਰਥਾਤ ਈਰਾਨ ਦੇ ਨਾਦਰ ਜਹਾਨ ਰਖਿਆ ਦੇ ਜਿਹੇ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਲਟੇ ਪਾਸੇ ਗੁਲਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਦਰਜ ਸਨ *الخیرجی فائق* ਅਰਥਾਤ “ਜੋ ਲੰਘਿਆ ਸੁ ਚੰਗਾ” ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੧੪੮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹਦੀ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦਾ ਸੰਨ ਹੈ।

ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਉਸ ਉਤੇ ਲਫਜ਼ *نادر السلطان* ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਲਫਜ਼

خلاله ملكه - ضرب مکهی قندهار

ਅਰਥਾਤ “ਰਬ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰੇ” ਦਰਜ ਹਨ। ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਫਤਹ ਪਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਸਿਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਉਸ ਤੇ ਦਰਜ ਸੀ—

شہت سلطان بر شلاطین جهان

شاه شاهان نادر صاحب قران

ਅਰਥਾਤ—ਸੰਸਾਰ ਉਤੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨਾਦਰ ਵਰੋਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਲਟੇ ਪਾਸੇ ਉਤੇ ਦਰਜ ਸੀ—

خلا لیه ملکه صرف دارالخلافة شاه جهان آباد 1103

ਅਰਥਾਤ—ਰਬ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ ਲੰਮਾ ਕਰੇ : ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਆਬਾਦ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਚਾਲੂ ਹੋਇਆ ੧੧੫੨।

ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੁਜ਼ਤਾਖੀ ਤੋਂ ਚਿੜ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੀ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੁਲਾਣੇ ਸਦ ਲਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੁਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਰਾਜ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਵਜ਼ੀਫੇ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੇ ਵਜ਼ੀਫੇ ਬੰਦ

ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਵਜ਼ੀਫੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਕੰਮਾਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਦਰਸੇ ਦੇ ਖਰਚ, ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਸੀਤਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਚਾਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਘੜੀ ਬ ਦੜਾਹ ਦੀ ਫਤਹ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਮੰਗੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਦਰਗਾਹੇ ਨਹੀਂ ਸਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਤੋਂ ਸਲਨਤ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਜਿਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਦੁਆਵਾਂ ਮੰਗਦੇ ਰਹੋ, ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਨਾਲ ਉਦੋਂ ਤੀਕ ਬਰਬਾਦ ਹੋਈ ਰਹੀ ਜਦ ਤੀਕ ਅਲਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਹਦੀਆਂ ਸਫਰਵੰਦ ਫੌਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਮਾਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਨ ਨਿਤਰੀਆਂ। ਸੁ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਏਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗਰੀਬ ਮੁਲਾਣਿਆਂ (ਭਾਵ ਉਸ ਦੇ ਫੌਜੀਆਂ) ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਸੁਰਬੀਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬੰਡੇ ਤਲੇ ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਲਾਈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਫੰਡ ਤੋਂ ਵਜ਼ੀਫੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਰਕਮ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਸ ਇਕ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾਲ ਰਾਜ ਨੂੰ ੧੦ ਲਖ ਤੁਮਾਨ ਅਰਥਾਤ ੩੦ ਲਖ ਪੌਂਡ ਸਾਲਾਨਾ ਵੀ ਬਚਤ ਹੋਈ। ਇਹਨਾਂ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣ।

ਸ਼ਈਆਂ ਦੇ ਕਲਮੇ ਦੀ ਬੰਦਸ਼ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਰਜਾ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸੁੰਨੀ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਣ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਆਗਿਆ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਉਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਰੋਧੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ ਹਿਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਖੜੇ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਲਫਜ਼ “ਅਲੀ ਵਲੀ ਉੱਲਾ” *علی ولی الله* ਅਰਥਾਤ ਅਲੀ ਅਲਾ ਦਾ ਵਲੀ, ਜੋ ਸ਼ਈਆਂ ਵਲੋਂ ਕਲਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਡਾ* ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਗਵਰਨਰਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਫਾਤਿਹਾ ਤੇ ਤਕਬੀਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਦੁਆ ਮੰਗਿਆ ਕਰਨ ਕਿ

*ਸ਼ਈਏ ਕਲਮੇ ਨੂੰ ਐਉਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ—

لا اله الا الهة محمد الرسول الله وعلى ولی الله

ਇਕ ਰਬ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਬ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮ ਰਬ ਦਾ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਅਲੀ ਰਬ ਦਾ ਮਿਤਰ ਹੈ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਕਲਮੇ ਵਿਚੋਂ ਲਫਜ਼ *على ولی الله* ਕਟ ਦਿਤੇ ਜਾਣ।

ਫਾਤਿਹਾ ਉਹ ਆਰੰਭਕ ਨਿਮਾਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸੂਰਾ ਅਥਵਾ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਰਕਰਨ ਹੈ। ਤਕਬੀਰ ਕਲਮੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਫਜ਼ ਅਲਾਹ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕਲਮਾ ਇਹ ਹੈ—

لا اله الا الهة محمد الرسول الله

“ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਰਾਜਕ ਹੈ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਰਹੇ।”
ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਸਮੇਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ
ਦੁਆਵਾਂ ਮੰਗਣ ਕਾ ਰਿਵਾਜ ਅਗੇ ਤੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਬੰਦ

ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ:—ਬਤੌਰ ਤਕਬੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਫਾਨੀ ਬੰਦੇ ਦੀ
ਲੰਮੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਵਿਅਰਥ ਤੇ ਬੇਅਸਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ
ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਖਾਨ ਜੋ ਤਬਲਾ ਅਤੇ ਝੰਡੇ ਦਾ
ਮਾਲਕ ਹੈ ਉਹ ਇਉਂ ਆਖਿਆ ਕਰੇ:—“ਸਭ ਨਿਹਮਤਾਂ ਈ ਸੱਚੇ
ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ।” ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਜ
ਸੀ:—“ਅਗੇ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਫਤਈ ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਲਿਖਤੀ
ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ; ਜਿਹੜਾ ਮਨੁਖ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ
ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਰ (ਗਜ਼ਬ) ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ
ਹੋਵੇਗਾ। ਲਿਖਤ-ਸ਼ਾਹ ਮਹਲ ਅਸਫਹਾਨ, ਮਹੀਨਾ ਸਫਰ ੧੧੪੯”
(ਸੁਨ ੧੭੩੬ ਈ: ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਉਤੇ
ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਸਭ
ਦੇ ਸਭ ਸੁੰਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਤੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ
ਗਏ।

ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਜੰਗ

ਉਸ ਨੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਮੁੜ ਜੰਗ ਛੇੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ
ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਪੋਰਟੀ
ਅਤੇ ਰੁਸੀਆਂ ਨੇ ਹਥਿਆ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਫਤਹ ਕਰਨ
ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਹੁਕਮਤਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਈ।

ਕੰਧਾਰ ਅਤੇ ਬਲਖ ਦੀ ਫਤਹ

ਹੁਣ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਿਲਜੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ
ਈਰਾਨ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ
ਦਿਤੀ। ਉਹਨੇ ੮੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ
ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ
ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਾਥੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਦੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਹੁਸੈਨ
ਖਾਨ ਗਵਰਨਰ ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਖਿਲਜੀਆਂ ਨੇ ਜਾਨ ਤੋੜ
ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ੧੮ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਘੇਰੇ ਮਗਰੋਂ ਕੰਧਾਰ ਸੰਨ
੧੭੩੮ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਈਰਾਨ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਲ
ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਜ਼ਲਫਿਕਾਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭਾਈ
ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੇਵੇਂ ਹੀ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰ ਕੀਤੇ ਗਏ
ਸਨ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਿਦਰਾਨ ਭੇਜ ਦਿਤਾ
ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਦੇ
ਦਿਤੀ।

ਬੁਖਾਰੇ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਵਿਜੇ

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਜਾਰੀ ਸੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹ ਦੇ

ਮੁੱਤਬਲ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਢੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਨ
ਨਾਲ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੰਦੇ ਰਜ਼ਾ ਕੁਲੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਬਲਖ ਫਤਹ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰਾ
ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਪਰ ਦਰਿਆ ਐਕਸਸ ਦੇ ਸਾਹਿਲ ਉਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ
ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਫਾਰਤ

ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫਗਾਨ ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਸ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾ ਪਨਾਹ ਲਈ
ਸੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਜਤੋਂ ਉਖੇੜਨ
ਦਾ ਦਰਿਤ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੌਤਬਿਰ
ਏਜੰਟ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਫੀਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ
ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੁ
ਉਹ ਜਤਨ ਕਰ ਕੇ ਅਫਗਾਨ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੇ ਗਜ਼ਨੀ
ਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਾਏ
ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵਧੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਫੀਰ
ਦੀ ਬੜੀ ਆਉ ਭਗਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ ਕਿ
ਅਫਗਾਨ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸਰਦਾਰ ਕਾਰਰਵਾਈ
ਕੀਤੀ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀ ਸਰਹਦਾਂ ਉਪਰ ਨਵੀਆਂ ਫੌਜਾਂ
ਭੇਜੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦ ਨੇ ਜੋ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਹ ਪੂਰੇ ਨ ਕੀਤੇ।
ਇਸ ਲਈ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਤੁਰਕਮਨ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਦੂਜੀ
ਸਿਫਾਰਤ ਉਸੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਹਿੰਦ ਭਜੀ ਗਈ। ਇਹ ਸਿਫਾਰਤ ਵੀ
ਹਿੰਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਫਰੋਸਾ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ
ਮੁੜ ਆਈ। ਇਸ ਗਲ ਬਾਤ ਦੇ ਬੜਾ ਹੀ ਸਮਾ ਮਗਰੋਂ ਅਫਗਾਨ
ਦਸਤੇ ਨਵੇਂ ਜਿਤੇ ਸੂਬੇ ਕੰਧਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਸ ਕੇ ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਗਜ਼ਨੀ
ਵਿਚ ਜਾ ਵਸੇ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਨਾਹੀਆਂ
ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਾਰਰਵਾਈ ਨ ਕੀਤੀ। ਨਾਦਰ
ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰ ਸਾਥੀ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਰਵਾਈ ਉਪਰ ਬੜਾ ਜੋਸ਼
ਵਿਚ ਆਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ
ਖਤਰਨਾਕ ਵੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਦੇ ਰਖੀ ਸੀ।
ਅੰਤ ਉਸ ਨੇ ਤੀਜੀ ਸਫਾਰਤ ਇਕ ਈਰਾਨੀ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ
ਹੇਠ ਭੇਜੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਲੀ ਵਿਚ ੪੦
ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵਧਾਕ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹਰਗਿਜ਼ ਨ ਠਹਿਰੇ।

ਈਰਾਨੀ ਸਫਾਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰਖਣਾ

ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਸਿਫਾਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰੋਕੀ
ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਤਈ ਉਤਰ ਨ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ
ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਫੀਰ ਨੂੰ ਸਖਤ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ
ਕਿ ਉਹ ਫੌਰਨ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਚਲਾ ਆਵੇ।
ਇਸ ਤੇ ਸਫੀਰ ਉਥੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਜਾ ਉਸਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਦੀ ਵੀ ਉਭੀਕ ਨ ਕੀਤੀ।

ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਰਹਟਿਆਂ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹਿੰਮ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਵਿਚ ਰੁਝਾ
ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਇਕ ਧਿਰ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਏਰਾਨ ਖਾਨ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਪਾਤਰ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਦੂਜੇ ਧੜੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਿਨ ਕਲਿਥ ਖਾਨ ਉਰਫ ਆਸਫ ਸ਼ਾਹ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਖਣ ਸੀ। ਐਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਈਰਾਨ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੁਕਮਰਾਨ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਆਰ (ਸ਼ਰਮ) ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਉਹਨਾਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਉਤਪਨ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਗਜ਼ਨੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਤੀਕ ਫੌਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹਿੰਦੀ ਹਥਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਕਾਫੀ ਫੌਜ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ

ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਹੋਵੇ ਈਰਾਨੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਸ ਬੇਰੁਖੀ ਉਪਰ ਬੜਾ ਲੋਹਾ ਲਾਖਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਜਾਤਾ।

ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਲਈ ਨਾਦਰ ਨੂੰ ਸਦਾ

ਠੀਕ ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਉਮਰਾ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਸਾਅਦਤ ਖਾਨ ਵਲੋਂ ਖਤ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਚੜਾਈ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਕਾਰ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਦਾ ਪਤਰ ਤੋਂ ਹੌਸਲਾ ਪਾ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਚੜਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ।

ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਰਾਵਾਨਗੀ

ਅੰਤ ਸਦਾ ਲਖ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਕਾਜ਼ਲ ਬਾਜ਼ੀ, ਜਾਰਜੀਅਨ, ਤੁਰਕ, ਖੁਰਾਸਾਨੀ ਅਤੇ ਬਲਕਾਨੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮਈ ੧੭੩੯ ਈ: (ਲਗ ਪਗ ੧੧੯੯ ਹਿਜਰੀ) ਵਿਚ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਵਾਨ ਐਸੇ ਸਨ ਜੋ ਬਕਾਨ ਤੇ ਕਠਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝਦੇ। ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਰਹਦ ਮਾਖੂਰ ਨਵੀਂ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਦਰ ਗਜ਼ਨੀ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਪੈ ਗਿਆ। ਗਜ਼ਨੀ ਉਦੋਂ ਜ਼ਬੁਲਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ।

ਗਜ਼ਨੀ ਦੀ ਹਾਰ

ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੌਣਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾ ਦਿਤਾ। ਈਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਲਬਕਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਠਲੂਨਾ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਵਸ ਦਾ ਰੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਖੋਲ ਦਿਤੇ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖੋਏ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਬਿਠਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਵਲ ਆਪਣਾ ਕੂਚ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਬਲ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਇਕ ਸਤਰ ਸਾਲ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਅਮੀਰ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਖਾਨ ਨਾਮੀ ਸੀ।

ਕਾਬਲ ਵਲ ਯਲਗਾਰ

ਉਸ ਦਾ ਨਾਇਬ ਨਸੀਰ ਖਾਨ; ਨਾਦਰ ਖਾਨ ਦੇ ਅਪੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪਸ਼ੋਰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਸਿਰਕਢ ਵਸਨੀਕ ਜਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਖਤ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ।

ਗਵਰਨਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ

ਨਾਦਰ ਦੇ ਵਹਿਦੇ ਅਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦਾ ਉਸ ਖੁਰਾਣ ਵਲੋਰ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਈਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਘੇਰਾ ਡੀ ਹਫਤੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਤੇ ਵਰਿਆਮਗੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਹੱਥੋਂ ਬਚਾਈ ਰਖਿਆ। ਬਿਧ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਉਤੇ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰਿਆ ਰਿਹਾ।

ਅਸਫਲ ਹੱਲਾ

ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਆਮ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਹ ਸਫਲ ਨ ਹੋਏ। ਇਉਂ ਕੰਮ ਸਰਦਾ ਨ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਚਾਲਾਕੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲਾਕੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਫਰਸ਼ੀ ਮਿਤਰ ਨਾਲ ਮੰਧੀ ਕਰੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨਾਦਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ।

ਫਰੋਬ ਨਾਲ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ

ਉਸ ਦਗੇ ਬਾਜ਼ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁਤਰ ਅਜੇ ਵੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਰ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਤਫਰਾ ਤਫਰੀ ਮਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਛੱਡ ਗਈ।

ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਅਫਰਾ ਤਫਰੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ ਲਏ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ੇਰ ਦਿਲ ਦਾ ਇਕ ਬੇਟਾ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਕਿ ਦੂਜਾ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਬੇਟਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੂਰਮਾ ਬਿਧ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ।

ਕਾਬਲ ਵਿਚੋਂ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਵਿਜਈ ਦੇ ਹਥ ਖਜ਼ਾਨਾ ਲਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੦ ਲਖ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ੨੦ ਲਖ ਦਾ ਹੋਰ ਮਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ੪ ਹਜ਼ਾਰ ਸੋਨੇ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਰਾ ਬਕਤਰ ੪ ਹਜ਼ਾਰ ਪਾਲਸ਼ ਸਟੀਲ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ

੪ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਫੋਲਾਈ ਬੁਲ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਨਵੀਂ ਕਪੜਾ ਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਉਥੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਜਾਹਨ ਨੇ ਜਮਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ੭ ਮਹੀਨੇ ਕਾਬਲ ਰਿਹਾ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ੭ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਕਾਬਲ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੋਚਣ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਹਮਲੇ ਦੀ ਸਕੀਮ ਦਾ ਦਾਰੋਮਦਾਰ ਉਹ ਖੁਫੀਆ ਵਾਕਫੀਅਤ ਸੀ ਜੋ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਗਦਾਰਾਂ ਉਮਰਾਵਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਜੇ ਏਲਥੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਜਮਨਾ ਦੇ ਪਛਮੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਵਖ ਵਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਚਾਈ।

ਗਵਰਨਰ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਹਥੋਂ ਸਫੀਰ ਦਾ ਕਤਲ

ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫੀਰ ਜਿਹੜਾ ਕੁਛ ਕਾਬਲੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਆਜ਼ਮ ਨੂੰ ਅਲਟੀਮੇਟਮ ਦੇਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੀਰ ਅਬਾਸ ਗਵਰਨਰ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਕਾਬਲ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਕਾਬਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਵਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰੋਹ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਣ ਮਗਰੋਂ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੀਰ ਅਬਾਸ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਪਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹਥਕੜੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਲ ਤੋਰ ਦਿਤਾ।

ਪਸ਼ਾਵਰ ਵਲ ਪੇਸ਼ ਕਦਮੀ

ਹਿੰਦ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਅਫਗਾਨਸਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬੇ ਬਾਹਮੀਆਂ, ਘੋੜ ਬੰਦ ਆਦਕ ਫਤਹ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਵਿਜਈ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ।

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਕਜ਼ਲ ਬਾਸ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਿਤਰ ਨੂੰ ਚਿਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੰਬੰਧੀ ਐਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਫੌਜ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਓਸ ਤਖਤ ਦਾ ਛਤਰ ਸੁਨਿਹਰੀ ਗੁੰਬਜ਼ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਲਾਲ ਸਿਲਕ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਬੰਡੇ ਅਤੇ ਐਸੇ ਨੇਜ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਤਿਲਾਈ ਫੁੰਮਣ (ਛਬੇ) ਲਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਕਾਇਦਾ ਨਿਯਤ ਫਾਸਲੇ ਉਤੇ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ੧੨ ਤੋਂ ੨੦ ਸਾਲ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਸੁਹਣੇ ਗੁਲਾਮ, ਅਧੇ ਉਸ ਦੇ ਸਜੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਅਧੇ ਉਸ ਦੇ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਖੜੇ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪਤਵੰਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਰਜੇ ਵਾਰ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਰਜਬੇਗੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੂ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਫੌਰਨ ਹੋ ਸਕੇ। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਸੁਣ ਕੇ ਫੌਰਨ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਵਤ ਐਨੀ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਏਥੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਛ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਬਰਾਂ ਪੁਜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਦੋਸੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਿਕੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਵਡੇ, ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਜਾਂ ਗਰੀਬ ਸਭ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਫਾਂਸੀ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਪਹਿਰ ਤੀਕ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਖੜਾ ਚਿਰ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਹੋ ਚੁਕਦੀ ਹੈ ਤਦ ਉਦ ਫੇਰ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਤੀਕ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਖਾਕ ਦੇ ਤੌਰ (ਫੇਰ) ਉਤੇ ਪੰਜ ਤੀਰ ਛਡਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਦਾ ਹ। ਫੌਰਜ਼ਰ

ਉਹ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਚੌਣਵੇਂ ਕਜ਼ਲ ਬਾਸੀਆਂ ਘੁੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪਸ਼ੋਰ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਪਸ਼ੋਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਇਕ ਤਰਸ ਵਾਨ ਵਿਯਕਤੀ ਨਾਸਰ ਖਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਫੇਰ ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਖਵਾਨੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੁਗਲ ਗੈਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਅਧਿਕ ਫੌਜ ਭੇਜਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਵਿਅਰਥ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਚੇਤੇ ਕਰਾਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ “ਸਵਾਏ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਉਸ ਬਾੜੀ ਦੇ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਤ ਬੜ ਦਾ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਮੁਰਬਾਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਕੀ ਹੈ ਇਕ ਮੁਕ ਚੁਕਾ ਤਮਾਸ਼ਾ।”

ਖੈਬਰ ਦਾ ਲਾਂਘਾ

ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਧਰੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਫੇਰ ਵੀ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਲਈ ਖੈਬਰ ਲਾਂਘਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ੭ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਦਾ ਡਟਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਰਵਰ ਖਾਨ ਨਾਮੀ ਬਾਰਕ ਜ਼ਈ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਨਾਵਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਖੈਬਰ ਲਾਂਘੇ ਨੂੰ ਉਸ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗਵਰਨਰ ਪਸ਼ੋਰ ਨਾਸਰ ਖਾਨ ਦੀ ਹਾਰ ੧੭੩੮

ਨਾਸਰ ਖਾ ਨੇ ਜੋ ਫੌਜ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਇਕਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਬੀਰਾਨੀ ਫੌਜ ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਉਤੇ ਅਫੋਪਲ ਜਾ ਪਈ। ਬੜੀ ਜਿਹੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਦਰਿੜਤਾ ਸਵਾਬ ਦੇ ਗਏ; ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਭ ਬੰਦੀ ਟੁਟ ਗਈ। ਵਿਜਈ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਪਾਸੋਂ ਕੋਵਲ ਉਹੋ ਲੋਕ ਬਚ ਸਕੇ ਜੋ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪਸਪਾ ਹੋ ਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਨਾਸਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਜਾਂ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੀ ਗਈ ਹੈ ਜਾਂ ਭਰਵੀਂ ਮਾਰੀ ਨਸ ਗਈ ਹੈ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਚਿਰ ਲਈ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖਣੀ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਬਣ ਕੇ ੨੦ ਨਵੰਬਰ ੧੭੩੮ ਨੂੰ ਬੀਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਛ ਹੋਰ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ ਵੀ ਕੋਈ ਬਣਾ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਲੁਟ ਲਏ। ਨਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਾਸਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਰਬਾਰੀ ਨਿਯਤ ਕਰ ਲਿਆ।

ਅਟਕ ਪਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾਵਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਪਤਰਕਾ ਲਿਖੀ ਜੋ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਜਮਾਈ ਉਲ ਅਵਲ ੧੧੫੧ ਹਿਜਰੀ ਨੂੰ ਪੁਜੀ:—

ਨਾਵਰ ਦੀ ਚਿਠੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੇ ਮੁਨਵਰ ਇਲ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ

ਜਿਵੇਂ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਫੋਨੀ ਜ਼ਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਵੇਂ ਬੀਰਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਜ਼ਲ ਬਾਸੀ ਵੀ ਇਕ ਫੌਜੀ ਕਬੀਲਾ ਹਨ। ਲਫਜ਼ ਦਾ ਤੁਰਕੀ ਵਿਚ ਭਾਵ ਹੈ ਲਾਲ ਸਿਰ ਵਾਲੇ। ਜਦ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲੇ ਸਫਵੀ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਇਸਮਾਈਲ ਦੇ ਬਾਪ ਸ਼ੇਖ ਹੈਦਰ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲ ਟੋਪੀਆਂ ਪਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਨਾਮ ਪੈ ਗਿਆ।

ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕਬਲਾ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਕੇਵਲ ਇਸਲਾਮ ਲਈ ਪਿਆਰ ਤੇ ਆਪ ਨਾਲ ਮਿਤਰਾਚਾਰੀ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਚਿਤ ਚੇਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਦਖਣ ਦੇ ਲਾਹਨਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਖਰਾਜ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਟਕ ਦੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੇਰਾ ਕਿਆਮ ਇਸ ਗਰਜ਼ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਇਹ ਕਾਫਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਵਧਣ ਤਦ ਮੈਂ ਵਿਜਈ ਕਜ਼ਲ ਬਾਸੀਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਹਨਮ ਵਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜ ਸਕਾਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋ ਮਿਤਰਾਚਾਰੀ ਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਲੀ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਖਾ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਮਿਤਰਾਚਾਰੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਹੋਈ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕਬਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੈਂ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਮਿਤਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਅਗੋਂ ਵੀ ਰਹਾਂਗਾ।

ਅਟਕ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬੈਠਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹੁਣ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਦਰਿਆ ਉਸ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਬਰਸ਼ਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਛਾਲ ਖਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਏ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਉਤੇ ਅਗ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦਾਨਾ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਸਾੜ ਫੂਕ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਹ ਬਾਕੀ ਦੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਭਰ ਫੇਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਘਰ ਘਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਚਨਾਬ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਪਾਰ ਕਰਨਾ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤੁਰਕਮਾਨੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਵੇਲਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਚਨਾਬ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਹਿੰਦੀ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦਰਿਆ "ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ ਤੈਦ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦਾ ਬਾਂਹ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਕਲੰਦਰ ਖਾਨ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਨਾਇਬ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਸੀ।

ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਦਾ ਐਮਨਾਬਾਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਨਾਸਰ ਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਬਾਜ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਰਦਾਰ ਅਮੀਰ ਖਾਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਹੁਣ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਕਜ਼ਲ ਬਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਐਮਨਾਬਾਦ ਉਤੇ ਸ਼ਬ ਖੂਨ (ਰਾਤ ਦਾ ਹਮਲਾ) ਮਾਰਿਆ। ਕਲੰਦਰ ਖਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ

ਫੌਜ ਉਥੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ੧੦ ਕੋਹ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਐਮਨਾਬਾਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਈਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਹ ਸਭ ਨਗਰ ਤੇ ਪਿੰਡ ਜੋ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਏ ਲੁਟ ਪੁਟ ਲਏ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਵਾਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਨ ਪੁਜਾ। ਉਸ ਨੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਆਮੋ ਸਾਮੁਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਲੜਾਈ ਛਿੜ ਗਈ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਹਾਰ

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਲਕ ਤੋੜ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਬੜੀ ਕਟਾ ਵਰਤੀ ਹੋਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਸਪਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ ਵਿਜਈ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਭਜਦੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਦਾ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਉਥੋਂ ਗਿਆ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨਸ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆਣ ਵੜਿਆ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਬਚਾਉ ਜੰਗ ਲੜਨ ਲਗਾ। ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਕਿਆ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚ

ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਲਾਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਅਜ਼ੁਦ ਦੌਲ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਉਪਨਾਮ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਿਰਕਥ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਮਾਫੀ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਮਾਤਹਿਤੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰੀ ਅਮੀਰ ਕਫਾਇਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤਹਿ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ।

ਬਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ

੧੨ ਸ਼ਿਵਾਲੀ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਅਬਦੁਲ ਬਾਕੀ ਨੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਬੜੇ ਆਦਰ ਤੇ ਮਾਨ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਾਲਰ ਵਾਲੀ ਚਪਕਨ, ਹੀਰੇ ਜੜਤ ਖੰਜਰ ਅਤੇ ਇਕ ਘੋੜਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ੧੪ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਮੁੜ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਤਹਿ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਜਈ ਦੇ ਤਖਤ ਅਗੇ ੨੦ ਲਖ ਰੁਪਇਆ ਧਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਅਮੀਰ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਚੰਦਾ ਇਕਤਰ ਕਰਕੇ ਜਮਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

† "ਤਜ਼ਕਰਾ" ਦੇ ਲੇਖਕ ਅਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜਾਈ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੈਦਾਨ ਜੰਗ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕਿ ਆਮ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕੁਛ ਬੀਤਿਆ ਆਨੰਦ ਰਾਮ ਨੇ ਉਹ ਸਭ ਅੱਖੀਂ ਡਿਠਾ ਸੀ ਸਗੋਂ ਆਪ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜ ਲਖ ਰੁਪਇਆ ਖਸ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਰਕਮ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਹਾਥੀ ਵੀ ਵਿਜਈ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਡੇਰਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਕਤਲਿਆਮ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਜ਼ਤ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਮੋੜਿਆ । ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਈ ਹਜ਼ਾਤ ਉਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਰਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਪੁਰਦ ਪੰਜ ਸੌ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫਖਰ ਉਦ ਦੇਲਾ ਅਮੀਨ ਉਲਾ ਈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਥਾਪ ਕੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਉਧਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ।

ਨਾਦਰ ਦੀ ਦਿਲੀ ਵਲ ਰਵਾਨਗੀ

ਇਉਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਜਿਠਣ ਮਗਰੋਂ ੨੯ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿਲੀ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ

ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦੇ ਪੱਠੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਨਾਦਰ ਉਲ ਸੁਲਤਾਨ ਉਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਸੇ ਲਫਜ਼ 'ਜਰਬ ਚਾਰੁਲ ਸਲਤਨਤ ਲਾਹੌਰ ੧੧੫੧ ਖੁਲਦ ਅਲਾ ਮਲਕਾ ਅਰਥਾਤ ਲਾਹੌਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ੧੧੫੧ ਰਬ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖੇ ਦਰਜ ਸਨ । ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਤ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਸ਼ੋਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਤੀਕ ਦੇ ਸਫਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਲਿਆਇਆ ਹੈ, ਨਿਰਦੇਤਾ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ । ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਤੁਰਤ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ।

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਲ ਆਪਣਾ ਕੂਚ ਬਰਾਬਰ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ । ੧੪ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਉਹ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁਜ ਗਿਆ । ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਉਥੇ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਏਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਦਹਾਨ ਉਲ ਮੁਲਕ ਸਾਅਦਤ ਖਾਨ ਵਾਇਸਰਾਏ ਅਵਧ; ਖਾਨਿ ਦੌਰਾਨ ਖਾਨ, ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ ਚੀਫ ਆਸਫ ਜਾਹ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਖਣ, ਅਤੇ ਕਮਰ ਉਦ ਈਨ ਖਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਆਜ਼ਮ ਵੀ ਆ ਮਿਲੇ । ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨਹਿਰ ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਛਟ ਗਈਆਂ । ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਮੋਰਚੇ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਖੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਚੇ ਟਿਲਿਆਂ ਉਤੇ ੫੦੦ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜ ਲਈਆਂ ਸਨ । ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਡੇਢ ਲਖ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਸੀ । ਬੇਕਾਇਦਾ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਇਸ ਤੋਂ ਅਛ ਸੀ । ਇਹ ਫੌਜ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵੀਜ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਿਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਥੀ ਵੀ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਈਰਾਨੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡਰਾਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ । ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਭੁਲ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕਦ ਆਵਰ ਜਮਵਰ ਅਤੇ ਬੇਗਿਣਤ ਤੋਪ ਖਾਨਾ ਫੌਜੀ ਨਕਲ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਰੋਕ ਸਾਬਤ ਹੋਣਗੇ ।

ਕਰਨਾਲ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਰ

ਈਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਡਾਢੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟੀਆ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਹਰ ਤੇ ਪੂਰੇ

ਪੂਰੇ ਜਥੇਬੰਦ ਸਨ । ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਖਤ ਜਾਨ ਲੀਡਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਰਹਿ ਕੇ ਸਖਤ ਮੁਸ਼ੀਬਤਾਂ ਸਹਾਰਨ ਦੇ ਆਈ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਸਾਅਦਤ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੋ ਦਬ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਲੜਾਈ ਛੇਤ ਦਿਤੀ । ਈਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਬਚਾਉ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜ ਵਿਰੁਧ ਜਾਰਹਾਨਾ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਵਡੀ ਮੁਰਖਤਾ ਹੈ । ਨਿਕਮੀ ਤੇ ਨਮਰਦ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਸਖਤ ਜਾਨ ਤੁਰਕਮਾਨਾਂ ਦੀ ਵਰਿਆਮਗੀ ਅਗੇ ਠਹਿਰ ਨ ਸਕੀ । ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਕਟਾਵਫ ਤੇ ਅਫਰਾਤਰਫੀ ਮਗਰੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਾਅਦਤ ਨੇ ਹਾਰ ਖਾਧੀ । ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਾਨਿ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਆਨ ਖ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਦਰਿੜਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ । ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿਤਾ । ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਸਾਅਦਤ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਫਟੜ ਹੋ ਚੁਕੇ ਦੌਰਾਨ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ । ਦੌਰਾਨ ਦੇ ਮਨਚਲੇ ਭਾਖੀ ਮੁਜ਼ਰ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਫੌਜ ਉਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਲੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਲੀ, ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ, ਰਾਜਾ ਗਜਰਾਰ ਮਲ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਵੀ ਸਨ । ਮੁਜ਼ਰ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਢੇਰ ਚਿਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਭਟਿਆ ਰਿਹਾ । ਬੜੀ ਲਹੂ ਡੋਲਵੀਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਮਾਰੀ ਗਈ । ਇਸ ਮਹਾ ਭਿਆਣਕ ਜੰਗ ਮਗਰੋਂ ਬਾਕੀ ਬਚੀ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਵਾਪਸ ਆਪਣੀਆਂ ਖੰਦਕਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਈ । ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦਸ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਨਵਾਬ ਵਡੇ ਵਡੇ ਔਰਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਸਿਰਕਫ ਅਫਸਰ ਅਤੇ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੈਂਪ ਘੇਰੇ ਵਿਚ

ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਜਿਤਨੀਆਂ ਵੀ ਵਡੀਆਂ ਚੌਕੀਆਂ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾ ਉਤੇ ਵਿਜਈ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਵਿਜਈ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਸਦ ਰਸਾਨੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਾਗ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ

ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਫ਼ਾਜ਼ੜ ਤੇ ਹਾਰ ਮਗਰੋਂ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਰਿੜ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਵਜਈ ਪਾਸੋਂ ਰਹਿਨ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤਾਜ ਤਖਤ ਤੋਂ ਦਸਤਬਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਏ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦੇ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ੨੦ ਤਾਰੀਖ ਦਾ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਸ਼ਤੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਈਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ । ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਦਖਣ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ, ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕਈ ਵਰਬਾਰੀ ਅਤੇ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਵੀ ਸੀ ।

ਨਾਦਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ

ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ, ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਦਿਲੀ ਦਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਚਲ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨਸਰੁਲਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ । ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੈਂਪ ਦੀ ਹਦ ਉਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ । ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਗਸ਼ਤੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਉਤਰ ਆਇਆ, ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨਾਲ ਬਗਲ ਗੀਰ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ । ਜਦ ਇਹ

ਪਾਰਟੀ ਸ਼ਾਹੀ ਖੋਮੇ ਪਾਸ ਪੁਸ਼ੀ ਤਦ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗਲਵਰਤੀ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹਥ ਵਿਚ ਹਥ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤੀ ਖੋਮੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਇਕ ਮਸਨਦ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਫੌਜਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹਿਰੇ ਨੇ ਚਾਹ ਦੀ ਪਿਆਲੀ ਲਿਆ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੜਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਚਾਹ ਦੀ ਇਹ ਪਿਆਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ—“ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਲਾਮਤ ਨੇ ਆਪ ਵਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕ ਮੇਰਾ ਮਾਨ ਵਧਾਇਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਭਰਾ ਭਰਾ ਹਾਂ, ਦੁਆ ਹੈ, ਆਪ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਪੁਸ਼ੀਨ ਰਹੋ।” ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਫੌਜਨ ਉਮਦਤ ਉਲ ਮਲਕ, ਅਮੀਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਮੋਹਤਮਿਦ ਉਦ ਦੌਲਾ, ਮੁਹੰਮਦ ਇਸਹਾਕ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਬਹਿਰਾਸ਼ ਖਾਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ, ਵੰਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿਲਨਸਾਰੀ

ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਕੁਛ ਘੰਟੇ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਮਿਲਨ ਸਾਰੀ ਤੇ ਮਿਤਰਾਚਾਰੀ ਦਾ ਵਖਾਵਾ ਪਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ, ਇਸ ਦੀ ਉਸ ਕਾਰਰਵਾਈ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਚੌਥ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੈਰ ਮੁਲਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਅਤਮ ਗਲ ਬਰੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਿਜਈ ਸਾਰੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ—“ਜੇ ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਦਰਖਾਸਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦਿਲ ਮਠ ਨ ਕਰਦਾ ਤਦ ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਅਜ ਕਿਵੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦਾ?” ਦਿਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨਾਦਰ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮੁਸਕਾਨ ਆ ਗਈ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਈਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾਚਾਰੀ

ਈਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਵਰਗਾ ਵਰਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਪੁਤੀ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਨਾਲ ਇਜ਼ਤ ਰਵਾ ਰਖੀ ਗਈ। ਇਕ ਹੋਰ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਓਰ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਗੇਂ ਲਈ ਕੀ ਪਾਲਿਸੀ ਘਾਰਨ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਖੋਮੇ ਵਿਚ ਮੁੜ ਆਇਆ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾਣੂੰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੈਮਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਨੇ ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨਾਲ ਕਈ ਅਨੁਚਿਤ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਦੀ ਇਛਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਡਾਗ ਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ। ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦਾ ਹਰਜਾਨਾ ਅਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਹਰਜਾਨਾ ਦੇਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਨਾਦਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸਫਰ ਦੀ ਬਕਾਨ ਦੂਰ ਕਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਫੇਰ ਰੁਪਇਆ ਲੈ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਣ।

ਈਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਰਮ ਉੱਚੇ

ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਏ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੋਮੇ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਈਰਾਨੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦਾ ਵਸਤਾ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਬਿਨਾਂ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਅਸਲੂ ਖਾਨਾ, ਤੋਪਖਾਨਾ, ਗੋਲਾਬਾਰੂਦ, ਫੌਜੀ ਖਜ਼ਾਨਾ, ਜਵਾਹਰੀ ਦਫਤਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਘਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੜੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਮੰਗ ਲਈਆਂ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੀਚੀਆਂ ਟੀ ਹਵਾਲਗੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਲੀ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕੀਚੀਆਂ ਤਹਿਮਾਸਮ ਖਾਨ ਦੇ ਹਥ ਲੁਟਫ ਉਲਖਾਨ ਦਿਲੀ ਕਿਲੇਦਾਰ ਅਰਥ ਤ ਕਿਲੇ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਓਂ ਈਰਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਫਸਰ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚਲੀ ਸਭ ਦੋਲਤ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ।

ਨਾਦਰ ਦਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਈਰਾਨੀ ਘੁੜ ਸਲਾਹਾਂ ਦੀ ਗਾਰਦ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਦੋ ਬੇਨਿਸਮੇ ਵਸਤੇ ਬਣਾਏ ਜਾਏ ਜੋ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਦਾਏਂ ਬਾਏਂ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਿਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਸ਼ਾਹ ਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲਾਇਆ।

ਨਾਦਰ ਦਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਜੁ ਵਿਜਈ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਵਿਜਈ ਪਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕਿਲੇ ਦੇ ਸਭ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਉਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਾਰਦ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਲਾ ਦਿਤ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹਦੀ ਫੌਜ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਜਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜਿਚ ਨ ਕਰੇ, ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰੇਗਾ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਕਟ ਦਿਤੇ ਜਾਣਗੇ।

ਨਾਦਰ ਵਲੋਂ ੨੫ ਕਰੋੜ ਤਾਵਾਨ ਦੀ ਮੰਗ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵਿਜਈ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਜੋ ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਕਈ ਖੂਬ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਥੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜੰਗ ਦੇ ਤਾਵਾਨ ਵਜੋਂ ੨੫ ਕਰੋੜ ਰੁਪਇਆ ਤਾਰਿਆ ਜਾਏ। ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਵਡਮਲੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਾਰਾਤ ਤੇ ਉਹ ਨਾਦਰ ਵਸਤਾਂ ਕਈਆਂ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜਮਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ।

ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਵਡਮੁਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ

ਉਸ ਨੇ ਵਿਜਈ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਜੌਨੇ ਚਾਈ ਦੇ ਵਿਜ਼ਾਲ ਵੇਰ,

ਨਕਦੀ ਤੇ ਸਲਾਖਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਕੀਮਤੀ ਬਰਤਨ, ਹੀਰੇ ਜੜਤ, ਲਾਲ, ਜਵਾਹਰ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ, ਹੀਰੇ ਤੇ ਤਖਤ ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਨਾਲ ਜੜਤ ਤਖਤ ਤਾਉਸ ਵੀ ਮਾਮਲ ਸੀ।

ਇਹ ਤਖਤ ਤਾਉਸ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਟੋਵਰਨੀਅਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਈਪ ਲਖ ਪੈਂਡ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਉਮਰਾ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ਈ ਨੂੰ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਨਾਦਰ ਅਣਗਿਣਤ ਵੇਲਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਬਕਾਇਆ ਸਾਰੀ ਤਨਖਾਹ ਵੰਡ ਦਿਤੀ। ਜੋਨਜ਼ ਹੈਨਵ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਨਖਾਹਾਂ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਸਿਕ ਨਾਲ ਤਾਰੀਆਂ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ।

ਨਾਦਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ

ਠੀਕ ਵੇਸੇ ਸਮੇਂ ਈਦ ਵੀ ਆ ਗਈ। ਦਿਲੀ ਦੀ ਜ਼ਾਮਾ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਖੁਤਬਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਗਿਆ।

ਨਰਮ ਦਿਲੀ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਪਰਖੀ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਨਰਮੀ ਵਾਲਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਐਸੇ ਪਰਖੇਧ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਬਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕਰਕੇ ਜ਼ਬਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ।

ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ

ਸਭ ਕੁਛ ਠੀਕ ਠਾਕ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਗਈ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਚੁਣ ਖਰਾਬਾ ਕਤਲਿਆਮ ਕਰੇ ਤ ਲੁਟ ਮਾਰ ਮਚਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਟੁਣ ਤੀਕ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਹਉਆਂ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ। ਈਦ ਤੋਂ ਠੀਕ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਈਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨ ਉਹ ਕਬੂਤਰ ਜਬਰਨ ਫੜ ਲਏ ਜੋ ਇਕ ਆਦਮੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਵੇਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਬੂਤਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਗੁਸੇ ਤੇ ਰੰਜ ਨਾਲ ਦਿਲਾਉਣ ਲਗਾ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੁਟ ਮਚਾਉਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਠੀਕ ਗੁਸ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਉਠੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨ ਉਹਨਾਂ ਈਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬਲ ਦਿਤਾ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਯਤ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਾਨੀ ਪ੍ਰਹਿਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਇਕੱਠ ਠੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਈਰਾਨੀਆਂ ਵਿਦੁਧ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਇਸ ਬਲਦੀ ਉਤੇ ਹੋਰ ਤੇਲ ਉਦੋਂ ਪਿਆ ਜਦ ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਬੀ ਹੋਈ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਭੜਕ ਉਠੀ। ਇਹ ਖਬਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਖਿਜਲੀ ਵੀ ਤੜੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਗਈ। ਇਸ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕ ਈਰਾਨੀਆਂ ਉਤੇ ਟੁਟ ਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਈਰਾਨੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਢਹਿ ਚੜ੍ਹਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਫੀਤੀ ਫੀਤੀ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਉਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ।

ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਈਰਾਨੀ ਮਾਰੇ ਗਏ

ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਸੀ, ਭੁਤਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁਕੂਮ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬੇਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਸ਼ਹੀ ਰਬਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਈਰਾਨੀ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਾਕੀ ਦੇ ਨਸ ਕੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਅਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਮਾਮਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰੂਖਰੂ ਪੇਚ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਇਆ ਗਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਗੁਸ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ "ਮੇਰੇ ਆਦਮੀ ਸ਼ਹਾਰਤ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਵੱਜ਼ ਬਪਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲਿਆਮ ਅਤੇ ਟੁਟ ਮਾਰ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕਰ ਦਿਆਂ" ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਤੋਂ ਫੇਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਦਮੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕੰਵਲ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਲਈ ਮੁਨਾਸਬ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ।

ਜੋਸ਼ ਮਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਦਰ ਦਾ ਵਿਅਰਥ ਜਤਨ

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਸਾਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮਹਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਪੁਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕ ਡਰ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਜੋਸ਼ ਖਰੋਸ ਮਠਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਜੋ ਡਿਠੀ ਉਹ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਭਬਰਦਸਤ ਦਸਤਾ ਫਸਾਦ ਹੇਕਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਭੜਕਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕੱਠ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਗੋਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਈਰਾਨੀਆਂ ਵਿਦੁਧ ਤੀਰਾਂ ਤ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਤੁਰਤ ਹੋਸ਼ਨ ਹੋ ਕੇ ਦੌਲਾ ਦੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਗਿਆ ਇਹ ਮਸੀਤ ਅਜੇ ਨਵੀਂ ਠਵੀਂ ਬਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਸ਼ਹ ਬੁਲੀਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਕਮਰ ਉਦੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨ ਹੀ ਇਹ ਬਗਾਵਤ ਫੈਲਾਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਹੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਮਰਾ ਨ ਕੁਰ ਨ ਹਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਸੁਰੱਧ ਖਾਧੀ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਉਹ ਹੀ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹਨ ਜਿਸ ਤੇ ਨ ਦਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਮਾਰੂ ਘੜੀ ਆਨ ਪੁਜੀ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਜੋ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦ ਦੀ ਮੁਲਕਾ ਤੇ ਪੂਰਬ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਉਕਾ ਹੀ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਦਰਿਸ਼ ਵਖਣਾ ਪਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿਤੀ

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਨੇੜੇ ਦੀ ਛਤ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਾਲ ਵਾਲ ਬਚ ਗਿਆ ਪਰ ਗੋਲੀ ਪਾਸ ਖੜੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨੂੰ ਲਗੀ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਕਰੋਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਤਲਿਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਉਸ ਨੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਕਢ ਲਈ ਅਤੇ ਮੰਦ ਭਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੇ ਕਤਲਿਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਜੋਸ਼ ਬਹੁਤ ਮਠਾ ਪੈ ਚੁਕਾ ਸੀ ਪਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੁਕਮ

ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਐਨੀ ਕਰੜਾਈ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਵਿਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਲਗੂ ਦੇ ਪਰਨਾਲੇ ਚਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਤੋਪਾਂ ਬੀੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਫੇਰ ਵਿਚ ਆਏ ਹੋਏ ਬੀਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਫਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸਿਧਰ ਵੀ ਗਏ ਮਰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਲੀਆ ਮੋਟ ਕਰ ਕੇ ਪਧਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਦਗਾਰਾਂ ਤੇ ਉਚੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਅਟਾਰੀਆਂ ਤੇ ਚੋਬਾਰੇ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਪਧਰ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਮੌਤ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਇਸ ਹੌਲਨਾਕ ਕਾਰੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਗੂ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਨਾਦਰ ਰੋਸ਼ਨ ਉਦ ਵੇਲਾ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵਖ ਕੇ ਜੋ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਜਾਰੀ ਸੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੌਲਨਾਕ ਖੂਨਰੋਸ਼ੀ

ਇਹ ਖੂਨੀ ਸ਼ਾਕਾ ਕਿਲੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰਾਫਾ ਅਰਦੂਈ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਦੂਰ ਬਾਦਗਾਹ ਤੀਕ ਅਤੇ ਚੀਤਲੀ ਕਬਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਮਾਕੂ ਮਾਰਕਿਟ ਅਤੇ ਪੁਲ ਮਿਠਾਈ ਤੀਕ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦਰੀਬਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸ਼ਾਹੁਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੋਦਾਗਰਾਂ ਦ ਲਗੂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਸੁਰਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਤਲਿਆਮ ਵੇਲੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮਰਦ ਬਚਿਆ ਨਾ ਤੀਵੀਂ ਨਾ ਬਾਲ ਬਚਿਆ ਨਾ ਬੁਢਾ। ਬਾਦ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪਹਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ੧ ਲਖ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੇਵੇਂ ਲਖ ਲੋਕ ਕਤਲ ਹੋਏ। ਅਜੇ ਵਸੇਂ ਦਾ ਤਿਹਾਈ ਭਾਗ ਮੌਸਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਬਦਲਾ ਲਉ ਬੀਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹਿਚੀ। ਈਰ ਨੀਆਂ ਦੀ ਏਨੀ ਦਹਿੜਤ ਚਲੀ ਕਿ ਕੰਬਖਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਭੜਾਂ ਬਕਰਾਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣ ਕਤਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਿਰ ਨੀਵੇਂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਇਕ ਬੀਰਾਨੀ ਨੇ ਦਸ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਤਾ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਝਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਲ ਬਚਿਆਂ ਸਮਤ ਜੀਉਂਦੇ ਸੜ ਮਏ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਬੜੀ ਨਿਰਦੇਤਾ ਨਾਲ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਹੌਲਨਾਕ ਕਾਰਾ ਜਾਰੀ ਸੀ।

ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਗ ਦੀ ਭੇਟਾ

ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਮੇਵਾ ਮੰਡੀ, ਦਰੀਬਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਦ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਸੜ ਕੇ ਸੁਵਾਹ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸੜਦੇ ਹੋਏ ਮਰਨਾਂ ਦੇ ਲੰਬੂ ਅਕਾਸ਼ ਤੀਕ ਉਠ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੜ ਕੇ ਡਿਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਟਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪਟਾਕੇ ਕੰਠ ਵੱਲੋਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮਝਬੇ ਦੇ ਫੇਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਮੁਹੱਲੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਲਾਸ਼ਾਂ, ਤੁਫਾਨ ਮਗਰੋਂ ਡਿਗੇ ਹੋਏ ਬਿਰਛਾਂ ਦੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਏਧਰ ਔਧਰ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਕਾਰਾ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਕਤਲਿਆਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਦਰ ਬੜੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਖੌਫਨਾਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਗ ਵਰ ਰਹੀ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ।

† ਇਥੇ ਮਿਠਾਈ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਇਹ ਨਾਮ ਪੈ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਰਾ ਦੀ ਰਹਿਮ ਲਈ ਬੇਨਤੀ

ਅੰਨ ਨੂੰ ਮੰਦ ਭਾਗਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਸਮਤ ਸਾਹ ਦੀ ਸਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਬੁਤ ਬਣਿਆ ਖੜਾ ਰਿਹਾ, ਉਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹਦਿਆਂ ਨਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛਮ ਛਮ ਹੰਝੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦਰਬਾਰੀ ਉਹਦੇ ਨਕੇ ਜਾਂਦੇ ਉਹ ਉ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਮਥਾ ਟਪਦੇ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਰੋਹ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਨੇ ਘਿਪਿਆਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ "ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਤਰਸ ਖਾਓ"।

ਕਤਲਿਆਮ ਬੰਦ ਹੋਇਆ

ਨਾਦਰ ਸਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕਤਲਿਆਮ ਫੋਰਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹ ਲਵਜ਼ ਨਿਕਲਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੁਰਤ ਸੁਤੁ ਹੋ ਗਈ। ਕਤਲਿਆਮ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਿਆਨਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੀਆਂ। ਈਰਾਨੀ ਢੰਡੋਰਚੀਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਮਨ ਦ ਵੱਡੇ ਫੇਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਵ ਪਸ ਆਇਆ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਹ ਉਮਰਾ ਬੁਲ ਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੰਬੰਧੀ ਸਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗਦਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰਾ ਦਿਤੇ।

ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ

ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਲਹੂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਅਜੇ ਵੀ ਮਠੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੇ ਕਸੂਰ ਬਦਲੇ ਉਸ ਨ ਮੁਗਲ ਪੁਰ ਦੇ ੬ ਹਜ਼ਾਰ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਦਿਲੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਵਸਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਸਾਹੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਫਸ਼ਾਦ ਖੜਾ ਹੋਇਆ, ਅੰਧਾ ਪੁੰਦ ਗਿਰਫਤਾਰੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਸੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਨੱਕ ਤੇ ਕੰਨ ਕਟਵਾ ਦਿਤੇ।

ਨਾਦਰ ਦਾ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੇ ਤਾਜ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਮਨੁਖਾ ਲਹੂ ਨਾਲ ਰਜ ਕੇ ਨਹਾਉਣ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਸਾਹ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੋਲਤ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤੀਕ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤਾਜ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਵਾਹਰ-ਰਾਤ, ਵੱਡਮੁਲੇ ਹੀਰ, ਕੀਮਤੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਅਤੇ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਜਮਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਧਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਾਂ ਨ ਬੜੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਸ਼ੇਅਰਾਂ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਾਲੀਆਂ

† ਰਹਿਮ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾਦਰ ਸਾਹ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਡਰਦੇ ਡਰਦੇ ਤੇ ਕੰਬਦੇ ਕੰਬਦੇ ਆਖਿਆ—

دکیمی نماز که دیگر به تیغ نازکشی - مگر که زنده کنی خاتم
او باز کشتی

ਅਰਥਾਤ—ਆਪ ਦੀ ਬਦਤਾ ਲਉ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਤੇ ਜੀਵ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਰ ਸਕਿਆ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਹਸੂਰ ਦੀ ਇਛਾ ਇਹ ਕਤਲਿਆਮ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਦੀ ਹੈ ਤਦ ਮੁਗਦਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਪਾ ਕੇ ਫੇਰ ਕਤਲਿਆਮ ਸੁਰ ਕਰ ਦੇਓ।

ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹਾਬੀ, ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਰ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਸਾਮਾਨ ਜੋ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਸੀ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਖਰਾਜ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਧਨੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਲੁਟਿਆ। ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲੁਕਵੇਂ ਖਜਾਨੇ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ੇਵਰ ਬਾਹਰ ਕਢਣ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਉਤੇ ਤਾਵਾਨ ਲਾਇਆ।

ਤਿਆਨਕ ਤਸੀਹੇ

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਲ ਧਨ ਕਢਾਉਣ ਲਈ ਭਾਰ ਭਾਰ ਦ ਜ਼ਲਮ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਤਸੀਹਾਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕ ਮਰ ਗਏ ਜਦ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਣਖੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ, ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਆਤਮ ਘਾਤ ਕਰ ਲਏ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤੇ ਆਰਾਮ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਏ। ਹਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਰੋਣ ਪਿਟਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਧਨ ਵੋਲਤ ਜੋ ਨਾਦਰ ਲੈ ਗਿਆ

ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਭਾਰੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਉਂ ਸਾਰਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜੋਇਆ ਧਨ, ਜੋ ਨਾਦਰ ਇਥੋਂ ਲੈ ਗਿਆ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ੮ ਅਤੇ ੩੦ ਕਰੋੜ (੮੦ ਲਖ ਪੌਂਡ ਅਤੇ ੩ ਕਰੋੜ ਪੌਂਡ) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਹੀਰੋ, ਜਵਾਹਾਰਾਜ ਤੇ ਦੂਜਾ ਕੀਮਤੀ ਧਨ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਗੋਰਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਤਾਜ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਬੀ, ਘੋੜੇ, ਉਠ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਮੁਲਾ ਵਰਨੀਚਰ ਅਤੇ ਹੁਨਰਵੰਦ ਕਾਰੀਗਰ ਵੀ ਸੰਕਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨੇ ਗਿਆ।

ਤੈਮੂਰ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਬੇਟੇ ਦੀ ਸ਼ਾਈ

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨਸਰੁਲਾ ਦੀ ਸ਼ਾਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੇ ਕਾਮ ਕਬਜ਼ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਬੀਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਦੀ ਬੇਟੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਖਾਨ ਦੌਰਾਨ ਦੇ ਭਾਈ ਮੁਜ਼ਫਰ ਦੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਬੇਟੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਈ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਲਕਾ ਬਣਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਪਤਨੀ ਨੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਨਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਰਖਿਆ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਧਨ ਖੜਿਆ ਫਰੋਜ਼ਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੇਰੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਰਾ ਪਾਸੋਂ ਹੀਰੋ ਮੋਤੀ, ਖਜਾਨੇ, ਮਾਲ ਤੇ ਦੀ ਆਦਿ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ੭੦ ਕਰੋੜ ਦਾ ਮਾਲ ਖੜਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ੧੦ ਕਰੋੜ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ ਖੜਿਆ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਫੌਜ ਉਪਰ ੨੦ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਬਕਾਇਆ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਤੋਂ ਛੁਟ ਇਨਾਮ ਵੀ ਦਿਤਾ। ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਹਾਥੀ ੭ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ, ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਊਠ, ੧੦੦ ਹਿਸੜੇ, ੧੩੦ ਲਿਖਾਰੀ ੨੦੦ ਲੁਹਾਰ ੩੦੦ ਰਾਜ ਮਿਸਤਰੀ, ੧੦੦ ਪਥਰ ਘਾੜੇ ਅਤੇ ੨੦੦ ਤਰਖਾਣ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ।

ਦਾਅਵਤਾਂ

ਨਸਰੁਲਾ ਦੀ ਸ਼ਾਈ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਹਵਤਾ ਸਰਕਾਰੀ ਦਾਅਵਤਾਂ ਰਿਆਵਤਾਂ, ਨੁਮਾਇਸ਼ਾਂ, ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਮਨ ਪ ਚਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਲੰਘਿਆ। ਇਸ ਅਵਸਰ ਉਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵੀ ਕਰਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨ ਦਰ ਨ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਸਖਤ ਸੇਵਾ ਲਈ ਦਿਲ ਖੋਲ ਕ ਇਨਾਮ ਵੰਡੇ। ਹਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ੧੨ ਪੌਂਡ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਸੁਗਾਤਾਂ ਤੇ ਤੋਹਫੇ ਪਰਾਪਤ ਹੋਏ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਨਾਦਰ ਦਾ ਸ਼ਭ ਤੋਂ ਅੰਤਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਉਮਰਾ ਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਕਤਰਤਾ ਬੁਲਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀਤਾਜ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਧਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਿਠਾਇਆ।

ਸਿੰਧ ਦੇ ਪੱਛਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਵਾਲੇ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਇਕ ਸੰਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦੀ ਰੂ ਨਾਲ ਸਿੰਧ ਦੇ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਵਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼, ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਠਟੇ ਸਮਤ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਪਾਲਿਸੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਉਮਰਾ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਈਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਹਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਣ।

ਵਿਜਈ ਦੀ ਵਤਨ ਵਿਚ ਵਾਪਸੀ

ਉਹ ਕਾਰਰਵਾਈ ਕਰ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਖੜ ਹੋ ਕੇ ਮੁੱਲਾ ਬਾਸ਼ੀ ਨੇ ਉਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ:—

“ਸਿਪਾਹਿਓ! ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਖੀਆਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ, ਸਾਡੇ ਆਕਾ (ਮਾਲਕ) ਜਹਾਨ ਪਨਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਫਤਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਮੌਜ਼ ਦਿਤਾ। ਕਲ ਸਭ ਵਿਜਈ ਬੰਡੇ ਇਰਾਕ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾਉਣਗੇ। ਸਭ ਲੋਕ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ।” ਰਾਜਧਾਨੀ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਾਜੀ ਫੀਤੀ ਫੋਲਾਦ ਖਾਨ ਕੋਤਵਾਲ ਨੂੰ ਹਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰਖ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਈਰਾਨੀ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਡੇ ਮਗਰੋਂ ਏਥੇ ਨ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਨੂਵਾਹ ਅਤੇ ਬੰਬੀ ਲੋਠ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾਉਣਾ ਪਿਆ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਿਬਲਤਾ ਤੋਂ ਜਾਗ੍ਰਣ ਅਤੇ ਮੁੜ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨ ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਲਗ ਹੀ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਪਾਸੋਂ ਤਾਵਾਨ ਦੀ ਵਸੂਲੀ

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੌਜ਼ੇ ਪੁਜਣ ਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਵਾਬ ਅਬਦੁਲ ਬਾਲੀ ਖਾਨ ਤੇ ਹਦਾਇਤਉਲ ਖਾਨ ਪੁਤਰ ਆਜ਼ਾਦ ਉਦ ਦੌਲਾ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਰਵਾਨਾ

ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਦਰ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਂ ਕੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਇਆ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਸ਼ਾਲਾਮਾਤ ਬਾਗ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਦਾ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ 'ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸਭ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਤੇ ਸ਼ਿਰਕਫ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ, ਸੋਚਾਰਾਂ, ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ, ਅਤੇ ਧਨਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕਤਰਕਾ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਸ ਤੇ ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਇਆ ਜਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਸਦ ਇਹ ਰਕਮ ਲੈ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਹ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਆਪਣਾ ਫੂਚਾਂ ਜਾਰੀ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਈਰਾਨੀ ਕੈਂਪ

ਕਿਉਂਕਿ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਵੀ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਈਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਬਦਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਟੁਣ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਦੇ ਰਸਤੇ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ। ੯ ਵੀ ਉਲ ਅਵਲ (ਮਈ ੧੭੩੯ ਈ.) ਉਸ ਦਾ ਕੈਂਪ ਦਰਿਆ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਾਲੂਵਾਲ ਪੁਜਾ। ਨਾਦਰੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਇਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲੇ ਬਾਰਸ਼ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬੜੀਆਂ ਦਾ ਪੁਲ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਨਾਦਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਪਿੰਡ ਅਖਨੂਰ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਠੰਗ ਥਾਂ ਵੱਖਕੇ ਉਥੇ ਫੋਲਾਦੀ ਜੰਜੀਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੁਲ ਬਣਾ ਲਿਆ। ੧੪ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਕਾਲੂਵਾਲ ਦਾ ਈਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਪੁਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਅਖਨੂਰ ਵਾਲੇ ਬਣੇ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਜੇ ਨਾਦਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਪੁਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਠੰਗ ਬਰ ਓ ਨਾਲ ਪੁਲ ਰੁੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵੇ ਹਜ਼ਾਰ ਕੜਲ ਬਾਸ਼ੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਏ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਹੁਏ ਤਾਕਤਵਰ ਹਥੀ 'ਮਹਾ ਹੁੰਦਰ' ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪਤਨ ਦੀ ਢੂੰਡ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਲਾਯਾ ਨ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਫੌਜ ਖਿੱਚੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰੇ। ਜਦ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਸ਼ਾਮਨ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਛ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਗਜਰਾਤ, ਸਿਆਲ ਕੋਟ, ਪਸਰੂਰ, ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ੧੯ਵੇਂ ਯਾਰ ਖਾਨ ਅਬਾਸੀ ਦੇ ਕੁਛ ਇਲਾਕੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਇਸ ਸਰਤ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ੨੦ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਮਾਲੀਆ ਹਰ ਸਾਲ ਈਰਾਨੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰੇ।

ਈਰਾਨੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਦਾ ਹੁਕਮ

ਚਨਾਬ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਨੇ ਅਬੁਲ ਹੁਸੈਨ ਬੇਗ, ਯਾਕਾਹ ਬਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸਤੀ ਵਿਚ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਇਹ ਕੰਮ ਠਾਇਆ ਜਾਏ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇਣ। ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਜੇ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਸ਼ੈ ਹੋਵੇ ਉਹ ਸਭ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਮਾ ਕਰਾਈ ਜਾਏ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜੋ ਜੋ ਜ਼ਵਾਰ

†ਫਰੋਜ਼ਰ

ਜਾਂ ਜਵਾਹਰਾਤ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸਨ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੋਖਾ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਆਪਣੇ ਅਸਬਾਬ ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਖਰਚੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਕਢਵਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਆਸ ਉੱਤੇ ਕਿ ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਖੋਜੀ ਕਢ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਗੇ ਉਹ ਸਭ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਿਭ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁਟ ਪਾਇਆ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ

ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੈਦੀ ਸਨ ਉਹ ਸਭ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਹ ਕੈਦੀ ਚਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਜੂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ।

ਸ਼ਾਹ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ

ਭਾਵੇਂ ਫਗਤਾਰ ਭਾਰੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਫੇਰ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਡੇਢੀ ਨਾਲ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਪੁਜਾ। ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਹੜ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਕ ਚੂਨ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸੌਣੇ ਦੀਆਂ ਸਲਾਖਾਂ ਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਧਿਕ ਵੱਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖੜੀਆਂ ਦੇ ਪੁਲ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਹੀ ਗਰਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਈਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਥੋਂ ਮੌਜਮ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤੌਪ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤੋਪਚੀਆਂ ਨੂੰ ਸੌਣ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸਲਾਖਾਂ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦੇ ਗਿਆ ਜੋ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਡੁਬ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਲਭਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾਇਆ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਕੁਛ ਨਾ ਲਗਾ। ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਰਤੀ ਵਿਅਰਥ ਗੁਵਾ ਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਇਕ ਪਿਤਲ ਦਾ ਬਰਤਨ ਤੇ ਲੱਟਾ ਹੀ ਆਇਆ।

ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੀਆਂ ਸਰਹਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵਿਚਦੀ ਲੰਘਿਆ ਅਤੇ ਯੂਸਫ ਜ਼ਦੀ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਡੇਢੀ ਨਾਲ ਕੂਚ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜਲਾਲ ਬਾਦ ਹੋ ਕੇ ੨੦ ਨਵੰਬਰ ੧੭੩੯ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।

ਸਿੰਧ ਵਲ ਕੂਚ ੧੭੩੯ ਈ:

ਇਸੇ ਹੀ ਸਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਧ ਵਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਕੇ ਖੁਦਾ ਯਾਰ ਖਾਨ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿਚ ਪਾਇਆ।

ਲਾਹੌਰੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸੱਦਾ

ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਦ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੂ ਉਹ ਬਲੱਚੀਆਂ ਵਿੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾੜਕ ਨਾ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਇਨਾਮ

ਅੱਠਵਲ ਵਰਜੇ ਦੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ੫੦੦ ਮੁਹਰ ਵੀ ਅਫਸਰ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸੌ ਲੱ ਕੇ ਿਨ ਸੌ ਮੁਹਰ ਤੀਕ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ। ਹਰ ਇਕ ਪਰਾਇਦੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਦੋ ਦੋ ਮੁਹਰਾਂ* ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਕੰਧਾਰ ਵਲ ਰਵਾਨਗੀ

ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਭਜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਕੰਧਾਰ ਵਲ ਵਧਿਆ।

ਸਿੰਧ ਵਿਚੋਂ ਰਵਾਨਗੀ ਮਗਰੋਂ ਨਾਦਰ ਨੇ ਤਾਤਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਛੇੜ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀ ਦੱਸਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਵਿਜੇ ਪਾਈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਾਜੀਆਂ ਤੇ ਨਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਟੋਲਾ ਲੈ ਕਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਬੜੀ ਪਰਸੋਸਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਲ ਉਹ ਬੜਾ ਵਰਿਆ ਦਿਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਸਭ ਸੂਬਿਆਂ ਅੰਦਰ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹਰਾਤ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇਸ਼

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਦਰ ਲੈ ਗਿਆ ਉਸ ਦੀ ਉਸ ਨੇ ਹਰਾਤ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਈ ਦਿਨ ਦਾਹਵਤਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਤਾਂ ਉਡਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਤਖਤ ਤਾਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਹਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਇਕ ਹੋਰ ਤਖਤ ਤਿਆਰ ਕਰਨ। ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਤਖਤ ਉਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਉਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਉੱਡੇ ਹੀ ਸਾਈਜ਼ ਦੇ ਡੀਜ਼ਾਇਨ ਦਾ ਹੋਵੇ।

ਤਖਤ ਨਾਦਰੀ

ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਤਖਤ ਦਾ ਨਾਮ ਤਖਤ ਨਾਦਰੀ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿਤਾ। ਹਰਾਤ ਵਿਚ ਤਖਤ ਨਾਦਰੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਤਖਤ ਤਾਉਸ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਰਖੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਤਖਤ ਵੀ ਟਕਾਏ ਗਏ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਹੀਰੋ ਜਵਾਹਰਾਂ ਦੀ ਦੋਲਤ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਸਤੂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਕਾਫੀਆਂ, ਕੁਰਸੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜਤ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ

ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮੁਆਬੀਰ ਬਾਸ਼ੀ (ਕੁਆਰਟਰ ਮਾਸਟਰ ਜਨਰਲ) ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁਤਰੀਨ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਬਬ ਸਾਟਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਹੀਰੇ ਜੜੇ

*ਮੁਹਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਿੱਕਾ ਸੀ ਜੋ ੨੫ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਸੈਮਾਇਰਜ ਆਫ ਖਵਾਜਾ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ।

ਗਏ ਉਹ ਚੰਗੀ ਦਿਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਦੇਂਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਤੰਬੂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਤੰਬੂ ਦੀ ਛਤ ਵਖਰੀ ਹੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਲਿਆਣ ਵਿਚ ਸੌਖ ਰਹੇ। ਤੁਰਾਨ ਦੀ ਮਦਿੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਇਹ ਨਵਾਂ ਤੰਬੂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਿਖਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਪਾਸਾ ਨਰੀਸ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ। ਧਾਰੀਆਂ ਜੰਮੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸਾਟਨ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦਰਿੰਦ, ਪ੍ਰਿੰਦ, ਬਿਨਫ਼ ਤੇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਕਢੇ ਗਏ ਸਨ। ਤੰਬੂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਮੋਤੀ, ਹਾਰੇ, ਨੀਲਮ ਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਵੀ ਲਾਏ ਗਏ। ਤੰਬੂ ਦੇ ਪੱਲ (ਫੰਚੇ) ਵੀ ਸਿੱਕਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਤੰਬੂ ਦੇ ਚੋਹੇ ਪਾਸੀ ਇਕ ਪਰਦਾ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਦੋ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਸਨ। ਤੰਬੂ ਦੀਆਂ ਨਿਲੀਆਂ ਚਿੱਗਰ ਸੌਨੇ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਹੀ ਤੰਬੂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਨਾਤਾਂ ਤੇ ਖੰਭੇ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਸਤ ਹ ਥੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੂਰਬੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਮੂਨੇ ਦੀ ਨੁਮਾਇਸ਼ ਹਰਾਤ ਦੇ ਵੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਤਿਹਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਨਮ ਇਸ ਦਾ ਰਵਾਜ ਛਾਰੇ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸਜ ਪਸ ਪ੍ਰਯ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਆਰਟ ਦ ਨਮੂਨੇ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਸਨੂੰ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਵਖਣ ਨਾਲ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਮੁਲੇ ਤੇ ਅਤਿ ਨਰੀਸ ਮੰਤੀ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਸ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਮਹਾ ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਔਕਸਸ ਤੀਕ ਅਤੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਫੈਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸੂਬੇ ਫਤਹ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਈ ਜੰਗਜੂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਬੜਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਖਿੱਡਾਂ ਸੀ ਕਿ ਤਾਜ ਤਖਤ ਆਪਣੇ ਬਣੇ ਨਮਰਉੱਲ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਆਪ ਆਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰੇ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਜਾਰੀ ਕਾਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਤੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਦੀ ਟਿੱਠੀਕ ਵਿਚ ਸੀ।

ਏਕਾਂਤ ਜੀਵਨ ਲਈ ਕਲਾਤ ਦੀ ਚੋਣ

ਨਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਏਕਾਂਤ ਜੀਵਨ ਲਈ ਕਲਾਤ ਦਾ ਕਿਲਾ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਉਥੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਅਸ਼ਨਾਨ ਘਰ, ਬਗੀਚੇ ਅਤੇ ਉਮਰਾ ਲਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੋਠੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕੀਤਾ।

ਮਤ ਮਾਰੀ ਗਈ

ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਿਰਧ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਫੀਸੂ ਢਿੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮਤ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਹਨੇ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨਾਲ ਧਾਰਮਕ ਚਰਚਾ ਛੇੜ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਫਜ਼ੂਲ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁਝਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਉਹਦੇ ਵਰਗੇ ਸਰਗਰਮ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਕ ਵਚਿਤਰ ਗਲ ਸੀ।

*ਗਲੈਡਵਿਨਜ਼ "ਮੁਸਾਇਰਜ ਆਫ ਖਵਾਜਾ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ"। ਲੇਖਕ ਸਾਨੂੰ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਆਦਲ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤੇ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਨੇ ਇਸ ਤੰਬੂ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਵਖ ਵਖ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ।

ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢ ਦਿਤੀਆਂ

ਇਕ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਰਜ਼ਾ ਕੁਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢ ਦਿਤੀਆਂ ਭਾਂਵੇਂ ਪਿਛੋਂ ਉਹੋ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਫੇਰੇ ਕਾਰੇ ਉਤੇ ਬੜਾ ਪਛਤਾਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਅੰਨਾਂ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਹਿਲ ਗਿਆ।

ਜ਼ਾਲਮ ਬਣ ਗਿਆ

ਉਹ ਸੁਦਾਈ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਇਹ ਪਾਗਲਪਨ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮ ਅਲਵੀ ਖਾਨ ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇਰੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਬਾਬੀ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਉਸਦੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਸੁਭਾ ਨੂੰ ਬਦਲਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਫਾਕਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੋ ਹਫਤੇ ਤੀਕ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਨ ਜਾਂ ਅੱਖਾਂ ਲੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨ ਆਇਆ। ਪਰ ਅਲਵੀ ਖਾਨ ਦੇ ਜਣ ਸਾਰ ਉਸਦਾ ਪਾਗਲਪਨ ਫੇਰ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਆਰੰਭ ਦਿਤੀਆਂ। ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਕਸੂਰ ਬਦਲੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢਵਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਰਵਾ ਦੇਂਦਾ।

ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਵੀ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਐਨਾ ਭਾਂਬੜ ਮਚ ਉਠਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਵਰਨਰ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਜ਼ਰਾ ਸ਼ਕ ਉਤੇ ਜਾਨੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਬਗ਼ਾਵਤਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਲੈਣ ਉਤੇ ਹੀ ਬਸ ਨ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜਾੜ ਦਿਤੇ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਦੁਖੀ ਪਰਜਾ ਉਸਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਮਰੀ ਪਹ ਝਾਂ ਤੇ ਬਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਦਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਅਪਣੀਆਂ ਈਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਅਫਗਾਨਾਂ ਅਤੇ ਉਜ਼ਬੇਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਤਲੇ ਆਮ ਕਰਾਇਆ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਾਂ ਤੇ ਉਜ਼ਬੇਕਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਪਰ ਰਬ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਮੰਜ਼ੂਰ ਸੀ, ਇਸ ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਵੀ ਨੇੜੇ ਚੁਕ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਰੋਜ਼ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੂਨੀ ਸਕੀਮ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਉਸਤੋਂ ਫੀਕ ਇਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਜ਼ਾਲਮ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼

ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਨੇ, ਜੋ ਤਾਜ ਤਖਤ ਦਾ ਦਾਵੇਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਵਲ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਤਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਘੜੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਦ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਫਤਹ ਆਬਾਦ ਦੇ ਅਸਬਾਨ ਉਤੇ ਕੈਂਪ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਲੰਮੇ ਕੂਚ ਤੋਂ ਬਕ ਕੇ ਤੇ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋਕੇ ਉਹ ਸਵਖਤੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ੮ ਜੂਨ

੧੭੪੭ ਦੀ ਅਧੀ ਰਾਤ ਤੀਕ ਘੂਕ ਸੁਤਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਉਹ ਮਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਅਰਦੇਮੀ, ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕੀ ਬਾਬੀ (ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਬਾਬੀ ਗਾਰਡ) ਨੇ ੭੦ ਖੁਸ਼ਕ ਅਰਬਾਤ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਤ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਖਾਧੀ ਸੀ। ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਉਹਨਾ ਵਿਚੋਂ ੫੭ ਸਾਜ਼ਸ਼ੀ ਐਨੇ ਡਰ ਗਏ ਕਿ ਉਹਨਾ ਨੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ੧੩ ਮੈਂਬਰ ਸੇਰਾ ਪੜਦਾ* ਪਾੜ ਕੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਖਵਾਜਾ ਸਰਾ (ਫਿਸਤੋ) ਨੇ ਉਹਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਪਰੇ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਤਲ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਬੁਢੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਡਬਕ ਸੁਣ ਕੇ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਡਬਕ ਸੁਣ ਕੇ ਭਿਆਨਕ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਕੰਬ ਉਠਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਛਤੀ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਹੌਸਲਾ ਫੜਿਆ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਤਲ ੮ ਜੂਨ ੧੭੪੭

ਇਕ ਕਾਤਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਚੁਕ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਭਰਪੂਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਟ ਖਾ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਅਜੇ ਉਹ ਉਪਰ ਉਠਣ ਲਈ ਜਤਨ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਾਤਲ ਉਸ ਉਤੇ ਇਕੋ ਵਾਰ ਜਾ ਪਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁਵਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਲੋਕ ਇਕ ਐਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਜਾਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਲੈਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੀ ਹਸ਼ਰ ੬੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜੋ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਹਉਆ, ਆਪਣੇ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਮਾਣ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦਾ ਵਿਜਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਉਚੇ ਨਿਖਰ ਤੀਕ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਤੀਕ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਜਮਾਂਦਰੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ।

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੇ ਉਮਰਾ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਿਰ ਰਹਿਤ ਧੜ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ। ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬੋਗਮਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਨਸਰੁਲਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸੁਪਰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਲਾਤ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਵਲ ਇਕ ਬਿਰਧ ਤੀਵੀਂ ਪਿਛੋਂ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਮਾਲਕ ਦੇ ਉਸ ਸਿਰ ਉਪਰ ਰੋਂਦੀ ਵੇਖੀ ਗਈ, ਜੋ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰ ਪਰੇ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮ੍ਰਿਤਕ ਸ਼ਹੀਰ ਮਸ਼ਹੂਦ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ

ਕਤਲ ਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸ਼ਹੀਰ ਨੂੰ ਮਸ਼ਹੂਦ ਪੁਚਾਇਆ ਜਾਏ ਜਿਥੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਰੋਜ਼ੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ ਜੋ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਲਈ() ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਖਿਆ ਸੀ।

*ਤੰਬੂ ਦਾ ਕਪੜਾ

() ਇਸ ਮਹਾਨ ਏਸ਼ੀਆਈ ਵਿਜਈ ਦਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੀ ਕਥਰ ਤੀਕ ਲਿਖ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਵਾਦਲੇ ਲੇਖ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਟੁਕਾਂ ਏਥੇ ਚਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਇਕ ਐਸੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਜਨਟਲਮੈਨ ਨੇ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਯਕਤੀ-ਗਤ ਗੁਣਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਜਾਣਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਹਿੰਮਾ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚਲਨ

ਫ਼ਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਾਲਾਹ ਸਾਲ ਤੀਕ ਈਰਾਨ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਉਥੋਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ 55 ਬਰਸ ਦੀ ਆਯੂ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਕਦ ਛੱਟ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸ਼ਰੀਰ ਗੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਕਰੜਾ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ। ਉਸ ਦੀ ਚਮੜੀ ਤੇ ਰੋਗ ਦੀ ਤਹਿ ਕੁਛ ਕੁਛ ਮੋਟੀ, ਉਸ ਦੇ ਮੁਟਾਪੇ ਨੂੰ ਉਹ ਥਕਾਨ ਰੋਕੀ ਰਖਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਬਲਣੀ ਪੈਂਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਨੇਤਰ ਅਤੇ ਭਰਵਟੇ ਨਫੀਸ ਤੇ ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਸਨ। ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਕੀਲ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਮੀ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਚੁੱਪ, ਗਰਮੀ ਤੇ ਨਾ ਮੁਆਫਕ ਮੌਸਮ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਜੋ ਹਾਨੀ ਪੁੰਚਾਈ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਰਦਾਨੇ ਗੁਣਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਆਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉੱਚੀ ਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਤੇ ਬੇਥਕਾਨ ਇਕ ਜੋ ਕਦਮ ਦੀ ਵਿਖ ਤੋਂ ਹੀ ਖੜਾ ਖੜਾ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਤੇ ਓਨੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਠੀਕ ਰਹਿਣ, ਉਹ ਤੀਵੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੰਗ ਰਲਿਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਤੇ ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਅਨੇਕਾਂ ਤੀਵੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਤ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਣ-ਗਹਿਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਣ ਦੇਂਦਾ। ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇਂ ਦਾ ਸਮਾ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਘੰਟੇ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਯਾਰਾਂ ਜਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਹੀ ਉਠ ਬੈਠਦਾ ਤੇ ਠੰਮ ਪੀਏ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਭੋਜਨ ਅਤਿਅੰਤ ਸਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਪੁਲਾਓ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਸਾਦਾ ਰੋਟੀ; ਅਤੇ ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆ ਪਏ ਤਦ ਉਹ ਭੋਜਨ ਵੀ ਨ ਖਾਕੇ ਕੇਵਲ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਲਪ ਕੁ ਮਟਰ ਚਬ ਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁਟ ਪੀਕੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਇਹ ਮਟਰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਜੋਬ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹੋਏ ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹਰ ਮਨੁਖ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਹਰ ਮਨੁਖ ਉਸ ਨੂੰ ਜਦ ਚਾਹੇ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਪ ਭਰਤੀ ਕਰਦਾ, ਆਪ ਤਨਖਾਹ ਦੇਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪ ਵਰਦੀ ਵੰਡਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅਫਸਰ ਸਿਪਾਹੀ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਰਿਸ਼ਵਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਪੁੱਛਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਹਨਾਂ ਖੁਫੀਆ ਦੂਤਾਂ ਨਾਲ ਖਤ ਪਤਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਥਾਂ ਨਿਯਤ ਕਰ ਰਖੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਹਰ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਇਕ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਮਨੁਖ ਨਿਯਤ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ 'ਹਮਕਲਾਮ' ਆਖਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਇਹ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਖੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਰਜਿਸਟਰ ਰਖੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਹਤਵ ਵਾਲਾ ਮਾਮਲਾ ਉਸ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਵਰਨਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ ਤੋਂ ਅਲਗ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਡਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਾਹੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦ ਚਾਹੇ ਭੇਜਿਆ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇਹ ਰੋਜ਼ਨਾਮਚਾ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਅਫਸਰ ਦੀ ਕੋਈ ਤਨਖਾਹ ਜਾਂ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਿਯਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਜਾਂ ਡੰਨ ਦਿੰਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਉਹ ਹਕਦਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਗਵਰਨਰ ਪਰਜਾ ਤੇ ਸੁਲਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜਾਂ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਖੜੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਲ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸਖੀ ਸੀ। ਵਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਬਾਰੇ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਲਈ ਦਿਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਇਨਾਮ ਵੰਡਦਾ ਸੀ। ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਸੰਗਠਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਬੜਾ ਸਖਤ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕੋਈ ਬੜਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਜਾਂ ਪਾਪ ਕਰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਦੀ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਨਾ ਘਟ ਦੋਸ਼ ਦੇ ਭਾਗੀ ਹੁੰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਵਢ ਦੇਂਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਕਿਡਾ ਹੀ ਵਡਾ ਉਚ ਕਰਮਚਾਰੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਫ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਜਦ ਉਹ ਕਸੂਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤਦ ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਹਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕਰਦਾ ਤਦ ਉਹ ਸਖਤ ਨਰਾਜ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਦੇ ਰਖੀ ਸੀ।

ਕੂਚ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਰਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ, ਖਾਂਦਾ ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਏਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਤ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਐਡਾ ਸਖਤ ਜਾਨ ਸੀ ਕਿ ਕੁਹਰੇ ਦੇ ਸਖਤ ਜਾੜੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਖੁਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਚੁਗੇ ਵਿਚ ਲਿਪਟਿਆ ਸੁਤਾ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਉਹ ਘੋੜੇ ਦੀ ਕਾਠੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਹਾਣਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖਤਰਨਾਕ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਤੁਰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਛੇ ਛਡਕੇ ਅਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੈਰੀ ਉਤੇ ਨੈਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾ ਬਪਟਦਾ ਜਦ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਰੜੇ ਮੈਦਾਨ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਜਦ ਕਦੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰਨਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਤਦ ਉਹਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦਾ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਖਤ ਪਤਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਪ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਘਟ ਸਮਾਂ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਤੁਰਤ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਰੁੜ ਜਾਂਦਾ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਨੌਕਰ ਉਹਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੇ ਉਹ ਦਿਨ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਬਦਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਵਿਚ ਗੜਤਾਨ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸੂਤਰ ਛਪਣ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕਪੜੇ ਆਦਿ ਉਤਾਰ ਕੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦੇ ਸ਼ੋਰਥੇ ਪੀਣ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਅਪ ਪਿਆਲਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪੀਂਦਾ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖੁਲ੍ਹ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਦਾ। ਨਿਜੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਹੋਰ ਸਮਿਆਂ ਉਤੇ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਣ ਕਾਰੀ ਤੇ ਸੁਵਾਰਥ ਸੰਧੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਵਸਰ ਨਾ ਦੇਂਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸੰਧਿਆ ਦੇ ਦੋ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਫਾਹ ਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ - "ਇਹ ਮੂਰਖ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਨਾਦਰ ਕੁਲੀ ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।" ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੁੰਦਾ ਜਿਹੜੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿਜੀ ਗਲਬਾਤ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੰਜਮ ਤੇ ਸ਼ਬਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹੀ ਸਲੂਕ ਤੇ ਵਰਤਾ ਦਾ ਹਕਦਾਰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਜੋ ੧੭੩੭ ਸੰਨ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦੀ ਸੀ (ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਸੁਣਨ ਤੇ) ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਫੜੇ ਹੋਏ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਵਡਾ ਜਰਨੈਲ ਬਣਾ

ਦੇਵੇਗਾ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰ ਮੁਚ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ? ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ--“ਜੇ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਬਿਣਪ ਤੀਵੀਂ ਹੋਵਾਂ ਤਦ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਵੀ ਇਉਂ ਹੀ ਸੋਚਦਾ” ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਾ ਖਪਾਵੇ।

ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ਾਹ ਤਹਿਮਾਸਪ ਦੀ ਭੂਆ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਉਤਪਨ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਖੇਲੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਗੁੰਮਨਾਮੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਜ਼ਾਕੁਲੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ੨੫ ਬਰਸ ਦੀ ਆਯੂ ਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਢ ਤੋਂ ਜੰਗੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਤਹਿਤ ਅਫਸਰ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਤਰਕੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੀਕ ਅਪੜ ਕੇ ਈਰਾਨ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਉਦੋਂ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਬੇਟਾ ਨਸਰੁਲਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਿਸਦੀ ਆਯੂ ਲਗ ਪਗ ੨੧ ਸਾਲ ਹੈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਸੂਬੇ ਦਾ ਨਾਂਮ ਮਾਤਰ ਗਵਰਨਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਕਾਜ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਲੈਫ਼ਤੀਨੈਂਟ ਬਣਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਉਸੇ ਠੈਂਕ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹੋਂ ਅਲਾਉਂਸ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਜਿਸਤਾ ਉਹ ਹਕਦਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹੋਂ ਵਰਤਾ ਕਰਦਾ ਜੋ ਉਸ ਪਦਵੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਅਗਿਆ ਦੇ ਰਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਸਮਝ ਰਖੇ ਕਿ ਜੇ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਕਸੂਤ ਕੀਤਾ ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਨ ਕੇਵਲ ਤਰੇਕੀ ਹੀ ਦਿਤੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਤਰੀ ਸਨੇਹ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਵਜ਼ੋਸ਼ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਤੇ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸਮਰਥ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਘਟ ਮਹਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਖਦੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਘਟ ਆਖਦਾ ਜਾਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਜੋ ਕੁਛ ਕਾਹਿਦਾ ਜਾਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ

ਅਣਗਿਣਤ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚਲੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਸਨ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਜਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ ਜਿਨਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕਦੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਕਦੇ ਇਨਾਮ ਜਾਂ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਹੋਵੇ।

ਮੈਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਚਕਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਬਟ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਪੁਚਾਈ ਜਾਏ। ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਿਉਂਤ ਉਤੇ ਤੁਰਤ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ।

ਜੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਜਰਨੈਲ, ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਉਹ ਉਕਾ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਨ ਹੋ ਜਾਏ ਮੌਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਪਿਛੇ ਹਟਦਾ ਤਦ ਉਹ ਆਪ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਓਥੇ ਅਪੜਦਾ ਉਸ ਜੰਗੀ ਕੁਹਾੜੇ ਨਾਲ (ਜੋ ਉਹ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਹਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਰਖਦਾ) ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਮਾਨ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦੇਂਦਾ। ਸਭ ਜੰਗਾਂ, ਯੁੱਧਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਜਾਂ ਘੇਰਿਆਂ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ (ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਹੋਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ) ਉਸ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਬਰੀਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਈ ਉਹ ਘੋੜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਉਹ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਰਾ ਬਕਤਰ ਛੇਕੋ ਛੇਕ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ!

ਇਕ ਹੋਰ ਅਖੀਂ ਡਿਠਾ ਗਵਾਹ ਜਿਸ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਿਛੋਂ ਡਿਠਾ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਤੇ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਬਾਰੇ ਇਓਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ, ਡੌਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਦਿਮਾਗੀ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਉਹ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਉਮਰ ਦਾ ਦਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਉਹ ਲਗ ਭਗ 90 ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹੋਂ ਵਿਯਕਤੀ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦਸਦਾ ਹੈ। “ਉਸ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਬਿਲਕੁਲ ਚਿੱਟੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਖਜ਼ਾਬ ਨਾਲ ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਕਾਲੀ ਰੰਗਣ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਐਸੀ ਖੁਰਾਕ ਕਦੇ ਕਦਾਈ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਬਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪੈਂਦੀ ਜੇ ਇਹੋਂ ਜਿਹੀ ਖੁਰਾਕ ਖਾਣੀ ਹੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਤਦ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸਬੂਤ ਹੀ ਲੰਘਾ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਦੰਦ ਪੱਕੇ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਗੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।” ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ ਖਵਾਜਾ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ।

ਪਰਕਰਨ-੨੩.

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ

(ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਸਮਾਂ)

ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਪਿਛੋਂ ਜਿਹੜਾ ਜੋਸ਼ ਤੇ ਹੜਤਾ ਦਫ਼ਤੀ ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਅੰਦਰ ਮਰੀ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੜੀ ਲਾਭ-ਵਾਇਕ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਮੇਰੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਮਗਰੋਂ ਹੁਣ ਫੇਰ ਮਾਰ ਧਾੜ ਤੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਈ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਲੁਟ ਲਿਆ ਜਿਹੜਾ ਲੋਕ ਈਰਾਨੀ ਵਿਜਈ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਖ ਰਾਵੀ ਤੇ ਬਿਆਸ ਵਿਚਾਲੇ ਅਤੇ ਮਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜਥੇ ਬਣਾਕੇ ਟਕਰ ਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੁਫੀਆ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਕਾਰ-ਵਾਈਆਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁਛਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਕੇ ਅਮਿਰਤਸਰ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਅਸਠਾਨ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਜੰਗੀ ਕੌਸਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਦਿਨੋਦਿਨ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪੇ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ ਬਲੇ ਉਤਰ ਆਏ। ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੇ ਮਾਰ ਧਾੜ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਰ ਧਾੜ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਿਖ ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੇ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਘੋੜੇ ਦੁੜ ਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਧਰਮ ਅਸਠਾਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਪਵਿਤਰ ਧਰਮ ਅਸਠਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਗੇ ਵਾਂਗ ਲਫ਼ ਛਿਪ ਕੇ ਜਾਂ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਮਾਲਦਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਘੋੜੇ ਖਰੀਦ ਲਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਤਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਘੋੜਸਵਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਿਹੜੇ ਸਿਖ ਵਧੀਕ ਆ ਰਲੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ

ਵਰਿਆਮਗੀ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਨਾਮਵਰੀ ਖਟੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਇਜ਼ਤ ਦੇ ਹਕਦਾਰ ਬਣੇ।

ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ

ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿਖ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਉਸ ਫੌਜ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ। ਜੇ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਵੇਰ ਆਂ ਨੂੰ ਤੁਛ ਸਮਝਦੀ ਹੋਈ ਬਿਨਾ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਸਫਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਫਸਾਈ ਫਕੀਰ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਅਸਠਾਨ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਦਰ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਘਾਟ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਇਸਦਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ—“ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਹਨ” ਇਸ ਲਈ ਨਾਦਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਖਿਆ—“ਤਦ ਤੇ ਨਿਸਚੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦੇਓ। ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।”

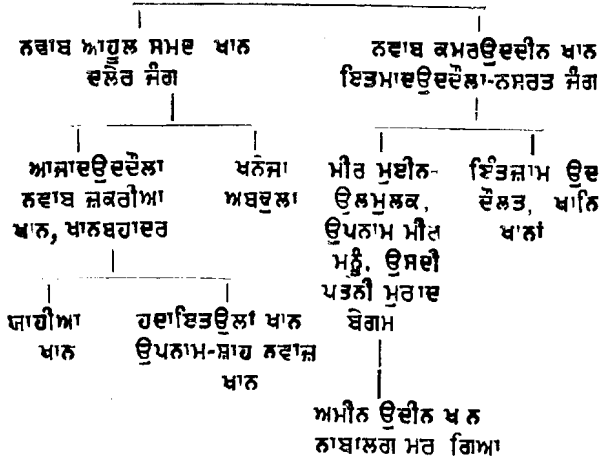
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਲੀਵਾਲੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ

ਹੁਣ ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਤੇ ਫੌਜੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦਾਲੀਵਾਲ ਦੇ ਅਸਠਾਨ ਉਤੇ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੁਟਾਂ ਮਾਰਾਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦੇਸ਼ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨ ਰਹੀਆਂ ਸਗੋਂ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੀਕ ਅਪੜ ਕੇ ਮਾਰ ਧਾੜ ਕਰ ਜਾਂਦੇ।

ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਗਵਰਨਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਮੌਤ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਵਾਈਸ-ਰਾਏ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਕੁਰਸੀਨਾਮਾ (ਪਰਿਵਾਰ ਪਰਨਾਮੀ) ਇਉਂ ਹੈ।

ਮੁਹੰਮਦ ਆਮੀਨ ਖਾਨ
ਇਤਮਾਦ ਉਦਦੌਲਾ

ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਹਰਤ

ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਕਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਨਵਾਬ ਕਮਰ ਉਦਦੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਸਚਾਈ ਤੇ ਉਚੇ ਚਲਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇਨਸਾਫ ਅਖੌਤ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਸਭ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਓਵੇਂ ਹੀ ਪਿਆਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਾਅਸਬੀ ਮੁਲਾਂ ਧਾਰਮਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨਾਲ ਫੇੜਖਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਆਦੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਖਾਨ ਦਾ ਸਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਝਗੜੇ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਨ ਕਰਦਾ।

ਉਸਦੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰਤਾ

ਉਸ ਦੇ ਨਿਆ ਸੰਬੰਧੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਉਸਦੇ ਲੋਕ ਚਲਨ ਬਰੇ ਲਿਖੀ ਹੈ—ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਮੰਦੇਭਾਗ ਕਿ ਉਸਦੀ ਇਸਤਰੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸੋਹਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੁਹਲੇ ਦਾ ਇਕ ਮੁਗਲ ਵਸਨੀਕ ਉਸਦੀ ਤੀਵੀਂ ਉਤੇ ਲੱਭੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੰਜ ਨੂੰ ਜਿਤਨ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲਗਾ ਪਰ ਹਯਾਦਾਰ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਵਫਾਦਾਰ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਾਲ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਉਹ ਮੁਗਲ ਲਾਲਚ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਫਰੋਬ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭੁਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਲਹਨਾਂ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਪੜੇ ਉਸ ਲੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਹਿੰਦੂ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਖਵਾ ਦਿਤੇ ਫੇਰ ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਵਾਚਨ ਦੀ ਇਤਲਾਹ ਏਕੋ ਉਸਦੇ ਮਕਾਨ ਦੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕਰਵਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਬਿਆਨ ਵੀ ਦਿਤਾ ਕਿ

ਮੇਰਾ ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਨਾਲ ਅਯੋਗ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਬਰਾਰਤ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਰਵਰਨਰ ਨੇ ਉਦੋਂ ਭੰਨ ਦਿਤਾ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਫਕੀਰ ਦਾ ਭੇਸ ਬਦਲਕੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸਚਾਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ। ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਇਨਸਾਫ ਦੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਕਥਾਵਾਂ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ।

ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ

ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਮਗਰੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਮੀਰ ਮੌਮਨ ਖਾਨ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋਈ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਪੁੱਤਰ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਦੇ ਜਤਨ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਦਾ ਤਾਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਐਮਨਾਬਾਦ ਤੋਂ ਖਰਾਜ ਵਸੂਲਣਾ

ਸਿਖ ਧੜਵੀ ਹੁਣ ਐਨੇ ਦਲੇਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹ ਧੋਬੀ ਵੀ ਲਟ ਲਏ ਜਿਹੜੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਉਤੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਜਥੇ ਨੇ ਤਾਂ ਐਮਨਾਬਾਦ ਪਾਸੋਂ ਖਰਾਜ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਚਲੇ ਪਾ ਦਿਤੇ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਉਤਰ ਵਲ ਹੈ। ਸਿਖ ਜਥੇ ਨੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਅਸ ਪਾਸ ਤੋਂ ਬੜ੍ਹਤ ਸਾਰੇ ਮਾਲ ਭੰਗਰ ਦੀ ਧਾੜ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਜਸਪਤ ਰਏ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦਾ ਦਸਤਾ ਦੇ ਕੇ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹ ਬਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦੇਵੇ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਸਿਖ ਬਗੀਆਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਬੜਾ ਸਖਤ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਦ ਨ ਵਿਚੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਦੀਵਾਨ ਜਸਪਤ ਰਏ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇਣੀ

ਇਸ ਮੁਹੰਮ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਨਾਲ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾ ਮੰਤਰੀ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਫੌਜ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਭੇਜੀ। ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨ ਦੀ ਬੜੀ ਕਟਾ ਵੱਢ ਮਚਾਈ ਤੇ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਭਰਾ (ਜਸਪਤ ਰਾਏ) ਦਾ ਖੁਸ਼ੀ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਪਸਪਾਂ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਤਰ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਗਏ। ਭਰਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੜੀਆਂ ਤੇ ਵੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਕੈਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੌਤਿਆਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਰਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਿੱਖ ਨਖਾਸ ਖਾਂਨਾ ਅਰਥਾਤ ਘੋੜ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਪੁਰਾਏ ਗਏ ਜੋ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦਿਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਾਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਤਿਲ ਆਮ : ੧੭੪੬ ਈ :

ਏਥੇ ਇਹਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਰਦਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਅਸਥਾਨ

ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ* ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਦਣ ਲਗ ਪਏ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਘਟਣਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ (ਸ਼ਹੀਦ) ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਉਸ ਸੋਮਣੀ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਉਸਾਰੀ ਗਈ, ਜੋ (ਸੀ ਰੂਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਾਥੀ (ਸਿਖ) ਸੀ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਇਹ ਲੋਭ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਫੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਨੀ ਵਾਰ ਵੀ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਹਨੇ ਉਨ੍ਹੀ ਵਾਰ ਹੀ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਸੰਨ ੧੭੪੬ ਈਸਵੀ

ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਾਂ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੇ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਐਲਾਨ

ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁਣ ਤਕ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿਖ ਮਿਲੇ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਇਨਾਮ

ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਲਈ ਇਨਾਮ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਮਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਟੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕਰਕੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੇਵਿਆਂ ਨੇ ਲੰਮੇ ਕੇਸ ਕਟਵਾ ਦਿਤੇ() ਦਾੜੀਆਂ ਕੁਤਰਵਾ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਜੁ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ। ਜਿਹੜੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਰਹਿ ਗਏ ਉਹ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪੇ ਜਾਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ।

*ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਰਥਾਤ ਓਹ ਅਸਥਾਨ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਹੋਣ ਜਾਂ ਵਥੇ ਹੋਣ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਉਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਮਿਤ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਹੈ ਤੇ ਹੀ ਵੀ ਸਰ ਮੁਚ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਗੰਜ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਲਾਹੌਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਅੱਧ ਕੁ ਫਰਾਂਕਾਂ ਦੂਰ ਇਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਉਤੇ ਓਸ ਥਾਂ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਲੰਡਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਬਾਗ (ਸਬੰਧਤ ਸਰਾਂ ਸੁਲਤਾਨ) ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਬਾਗ ਹੁਣ ਉਸੜ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਹੁਣ ਵਸੋਂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਓਹੋ ਬਾਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਠੰਡੀ ਖੂਹੀ ਵਾਕਿਆ ਸੀ ਜਿਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕ ਦੂਤੋਂ ਦੂਤੋਂ ਆ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਜਮਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬਰਫ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਖੂਹੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਰਫ ਵਰਗਾ ਠੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਏਥੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਦੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦਾ ਨਖਾਬ ਅਰਥਾਤ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਤਬੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨੌਲਖਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਾਲਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬਣਨ ਨਾਲ ਇਹ ਵਡਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਸੜਕ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਖਾਬ ਵਨ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ, ਸਰਦਾਰ ਧਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹਨ। ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸੜਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਿੰਘੀਣਿਆਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਾਤੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਉਹ ਪੁਰਾਤਨ ਮਸੀਤ ਵੀ ਸੀ ਜਿਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਫਤਵੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦਾ ਹੀ ਭਾਗ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਮਸੀਤ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਭਾਈ ਹਤਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਹੰਤ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮਹੰਤ (ਸਿੱਖਾਂ) ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕਈ ਸਾਲ ਤੀਕ ਮੁਕਦਮੇ ਬਾਜ਼ੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਅੰਤ ਪ੍ਰੀਵੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਅੰਤਮ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮਸੀਤ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਹ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਵਾਹੁਣ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਖੌਰੂ ਪਾਇਆ ਪਰ ਉਦੋਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਸਰ ਸਿਕੰਦਰ ਹਿਯਾਤ ਨੇ ਇਸ ਗੜ ਬੜ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਇਕਠ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਇਸ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸਕੀਮ ਵਿਚੇ ਹੀ ਰਹੀ ਗਈ।

ਮੇਰਾ ਜੰਮਪਲ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੇ ਇਕ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਭਾਗ (ਲਗ ਪਗ ੫੦ ਸਾਲ) ਏਥੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਭ ਵਾਕਿਆਤ ਮੇਰੇ ਅੱਖੀਂ ਡਿਠੇ ਹਨ। ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ

ਪਹਿਲੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਕੀ

ਖੂਹ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕੀਤਾ ਤਦ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕ ਮਨੁੱਖਾਂ ਖੋਪੜੀਆਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਖੂਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਪੜੀਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਛੋਟੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਜਿਸ ਮੁਢਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਡਿਠਾ ਉਸ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਵਤਰਤਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਅਡਰੀ ਹੀ ਸੀ। ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸਮਾਧ ਸਰਦਾਰ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਮਰਵੀ ਅਤੇ ਮਸੀਤ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਗਲਈ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸਨ। ਪਕੀਆਂ ਚੂਨੇ ਗਚ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਰੋਗਨ ਸੌਂਕੜੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਉਦੋਂ ਦਾ ਉਦੋਂ ਸੀ। ਸਮਾਧ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਰਖੇ ਰਖੇ ਉਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਸਨ, ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਤੇ ਮੀਰ ਮੁੰਨੂੰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਿਰਦੇਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪੜੀ ਉਤਰਵਾਈ ਗਈ ਸੀ ਇਸ ਦਰਦ ਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਇਕ ਰੰਗੀਨ ਤਸਵੀਰ ਤੇ ਇਕ ਉਸ ਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਨਕਲ ਮਹੰਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇ ਵੀ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਏਥੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ ਬਣਾਕੇ ਅੰਦਰ ਢੋਰ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਖਤਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਨੁਵਾਦਕ

“ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਖਿਆ — ਕੇਸਾਂ, ਸਵਾਸਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਅਟੁਟ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਸਿਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।”

(ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸ਼ਯਾਤ ਸ ਹਿਤ ਨੇ ਏਥੇ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾਧਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਵੀ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜਾਂ ਦਾੜੀ ਕੁਤਰਵਾਉਣਾ ਪਰਵਾਨ ਨ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਜ਼ਾਨਾਂ ਵਾਰ ਦਿਤੀਆਂ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ

ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਫਰਕ

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਵਾਇਸਰਾਏਲਟੀ ਲਈ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਹਫ਼ਾਇਤ ਉਲਾ ਖਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਸੁਖਤ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਫਗਾਨ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਲੋਲੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿਫਾਇਤ ਉਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਵਲੋਂ ਤੇ ਅਕਲਮੰਦੀ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ੀ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਥੋਂ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਦਖਾਇਆ ਸੀ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਜੋ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਛੱਡ ਗਿਆ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਦਾ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ

ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁਜ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ ਪਾਸ ਉਸ ਥਾਂ ਤੇ ਆਣ ਕੈਂਪ ਲਾਇਆ ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਬਰ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਈਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਦੋਵੇਂ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਈਦ ਗਾਹ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ। ਨਮਾਜ਼ ਹੋ ਚੁਕਣ ਮਗਰੋਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਤਕਰਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਯਹੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਕੈਦ

ਤੂੰ ਤੂੰ ਮੈਂ ਮੈਂ ਮਗਰੋਂ ਹਥੋ ਪ ਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਦੇ ਕਈ ਪਿਛਲਗ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਨੇ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ

ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਕੀ

ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ, ਸੁਬੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਅਦਿਕ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਲਖਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿੰਭਾਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਿਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕੇਸ ਸਨ ਜਾਂ ਜਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾੜੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਸਿਖ ਹੋਣ ਦੇ ਸ਼ਕ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨਾਮ ਦੇ ਲਾਲਚੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਹਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਲੰਮੇ ਕੇਸ ਤੇ ਦਾੜੀਆਂ ਕਟਵਾ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮਖੋ ਮਜ਼੍ਹੂਕੇ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਉਕਾਈ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪੇਰੀਓ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਹੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸਿਖ ਇਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੇ ਲਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨ ਰਹਿੰਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਗਲਾ ਫਿਕਰਾ ਵੀ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁਗਲ ਹਾਕਮ ਤੇ ਇਸ ਟੋਹ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਹ ਕਰਤੂਤ ਕਰੇ ਤਦ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਕ ਸਿਖ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਕੇਸ ਦਾੜੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਉਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਲਖਪਤ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖ ਲਿਆ ਕੇ ਨਖਾਸ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਉਹਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਨ ਮੰਨੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੌਤ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਰੇ ਉਸਾਰ ਕੇ ਵੀ ਇਹ ਗਲ ਨਾਂ ਕਰਾ ਸਕੇ—ਉਲਥਾਕਾਰ

ਲਿਆ। ਨ ਕੇਵਲ ਉਹ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਗੋਰਮਿੰਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਭੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਗੋਰਮਿੰਟ ਅਸਲ ਵਿਚ ਐਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੀ। ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਨ ਕੇਵਲ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਭ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਥ ਕੜੀਆਂ ਲਵਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣਾ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਗਏ ਭੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੁਹਰਵਿਚੋਂ *جان نثار احمد شاہ* ਅਰਥਾਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਾਂਨਿਸਾਰ ਸੇਵਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਇਕ ਕਲਾਮ ਉਕਰ ਲਿਆ।

“ਐ ਖੁਦਾ ! ਤੂੰ ਮੈਂ ਤੇ ਇਲੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਗੁਵਾਹ ਹੈਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਮਨ ਨੇਕ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਨੇਕੀ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼” ਪੁਰਾਣੀ ਮੁਹਰ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਉਪਰ ਸ਼ਹਿਨ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੈਮੂਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਦਰਜ ਸਨ ਨਵੀਂ ਮੁਹਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ੧੨ ਆਮ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਕਰੇ ਅਤੇ ਸੁੰਨੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ਈਆ ਧਰਮ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ !

ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਥਾਪਿਆ

ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੀਵਾਨ* ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਥਾਪਿਆ। ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨੋਂ ਸਦ ਕੇ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਕਲਮ ਦਾਨ ਉਹਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ।

ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ

ਉਸ ਨੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ () ਨੂੰ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

*ਕੌੜਾ ਮਲ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਬਾਣੀਆ ਸੀ ਜੋ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਬੜਾ ਧਨ ਇਕਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਐਨਾ ਮਾਲਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਬੰਡਾ ਰਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਾਮ ਦਾ ਫਰਗਾਤੂਨ ਨਜ਼ੀਰਨ।

() ਅਦੀਨਾ ਬੇਗਖਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਇਹਨਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਏਗਾ। ਉਹ ਸ਼ਰਕ ਪੁਰ ਤਸੀਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਥਾਮ ਚੰਨੂੰ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਇਕ ਮੁਗਲ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਹੋਈ ਅਤੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਬਜਵਾੜਾ ਜਿਲਾ ਹੁਜ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਅਨੁਾਬਾਦ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਧਾਰਨ ਫੌਜੀ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਸ ਨੇ ਮਾਲੀਏ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਖਿਆ ਜਾਰੀ ਰਖੀ। ਮਾਲੀਆਤ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ : ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਲੈਕਟਰ (ਇਹ ਪਦਵੀ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਪਟਵਾਰੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ) ਦੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕਣਕ ਵਿਚ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜਿਸ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ! ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਇਕ ਉਚਾ ਅਹੁਦਾ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਹ ਏਸੇ ਪਦਵੀ ਉਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਅਹਿਵਾਲਿ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ।

ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕੀ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਪਦਵੀ ਤੀਕ ਪੁਜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ ਦੇ ਉਸ ਭਾਗ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਹਥਾਂ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ ।

ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਚੰਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤੀਆਂ । ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਵਾਬ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਨੇ ਧਮਕੀਆਂ ਤੇ ਨਰਮੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ । ਇਸ ਦੇ ਬੜਾ ਸਮਾ ਮਗਰੋਂ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ । ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਭੂਆ ਤੇ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ !

ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਬਚ ਕੇ ਦਿਲੀ ਪੁਜਾ

ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਟੋਕਰੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਉਪਰੋਂ ਕਪੜੇ ਨਾਲ ਢਕ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਡੇ ਸਾਰੇ ਥਾਲ ਵਿਚ ਰਖਕੇ ਇਕ ਨੌਕਰ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਫੌਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਖਲਾਸੀ ਪਾਕੇ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਕਦੂਰ ਦੇ ਤਾਕਤਵਰ ਪਠਾਨ ਅਹਿਮਦ ਯਾਰ ਖਾਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ । ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਫਰੋਬ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜੋ ਉਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਆਪਣੀ ਭੂਆ ਉਤੇ ਕਢਿਆ ਤਦ ਉਸ ਬ੍ਰਿਧ ਤੀਵੀਂ ਨੇ ਸਨੇਹ ਪ੍ਰਤਬਕ ਆਖਿਆ— 'ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਜੋ ਖੁਦਾ ਨ ਕਰੇ ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਤੂੰ ਭੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇਉਂ ਹੀ ਜਤਨ ਕਰਦੀ । ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਜਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ । ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵਸ ਵਿਚ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤੇਰਾ ਜੀ ਚਾਹੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲੂਕ ਕਰ' ਉਸ ਨੇਕ ਤੀਵੀਂ ਦੇ ਸਨੇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇਕ ਵਿਚਾਰਾ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਉਤੇ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਿਧ ਤੀਵੀਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਜ਼ਾ ਨ ਦਿਤੀ । ਯਾਹੀਆ ਖਾਨ ਦਿਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ।

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਖੁਫੀਆ ਖਤ ਪਤਰ

ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ ਭਾਈ ਦੀ ਹੰਦ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਤੋਂ ਭਰਦੇ ਮਾਰੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਖੁਫੀਆ ਖਤ ਪਤਰ ਆਰੰਭ ਦਿਤਾ ਜੋ ਜੂਨ ੧੭੪੭ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ (ਪਿਛੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ) ਪੁਤਰ ਜ਼ਮਾਨ ਖਾਨ ਤੇ ਪੋਤਾ ਵੋਲਤ ਖਾਨ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਦੇ ਸਦੋਜ਼ਈ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਸੀ । ਉਹਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪਹਿਲੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਸੀ

ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਡੇਰੇ ਹਾਯਤ ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਪੁਤਰ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ੧੬੨੯ ਹਿਜਰੀ ਵਿਚ ਹਰਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਵਸਿਆ ਜਿਥੇ ਉਹ ਅਬਦਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ । ਅਬਦਾਲੀ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ ਉਦੋਂ ਹਰਾਤ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਨ । ਸਦੇ ਜ਼ਬਦੀ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਸਤਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਗਲ ਨੇ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਅਬਦੁਲਾ ਦੀਆਂ ਸਰਗਾਮੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਰਿਆਮਗੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨਤੀ ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾ ਦਿਤਾ । ਉਸ ਦੀ ਤਾਜ ਤਖਤ ਦੀ ਹਵਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨੀ ਸਫ਼ਰੀ ਸ਼ਾਹ ਈਰਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਹਰਾਤ ਅਬਾਸ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਸ਼ਮ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ । ਜਦੋਂ ਫਜ਼ਲ ਬਾਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਹਰਾਤ ਵਿਚੋਂ ਅਬਾਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ ਤਦ ਮੌਕਾ ਤਾੜਕੇ ਅਬਦੁਲਾ ਵੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਿਆ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕਤਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਜਾਫ਼ਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਹਰਾਤ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਅਬਦੁਲਾ ਨੇ ਹਰਾਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਲਾਕਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ । ਜਦ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਜ ਗਈ ਉਤੇ ਬੇਠ ਕੇ ਹਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਾਸ਼ਗੁਜ਼ਾਰ ਬਣਾਇਆ ਤਦ ਉਸਨੇ ਡਿਠਾ ਕਿ ਜ਼ਲ ਫਿਕਾਰ ਖਾਨ ਅਬਦਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ (ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ) ਗਿਲਜ਼ਈਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸਨ ! ਇਹਨਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਤਮਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਿਦਾਨ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਫੇਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹਿੰਦ ਆਉਣਾ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਲਈ ਬੜਾ ਸਤਕਾਰ ਸੀ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਰੁਧ ਮੁਹੰਮ ਸਮੇਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲੈ ਗਿਆ । ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਹਥ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਇਆ ਉਸ ਨੇ ਵਹਿਮਵਸ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਦਾ ਨਾਮ ਬਦਲ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਦੋਰਾਨੀ ਰਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਹ ਏਸੇ ਹੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਈ ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ

ਜੰਗ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਖਰਾਸਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ । ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ । ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ੩੦ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਪੁਰਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ।

*ਡੋ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸਿਪ (Dow & Princep) ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰਜ ਬਰਦਾਰ ਸੀ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਬੀਲੇ ਸਦੇ ਜ਼ਬਦੀ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੁਰਬਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੇ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਕਾਰ ਨਾਲ ਮਜ਼ਿਦਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਮੰਤਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦਲੇਰ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰਖੇ । ਪਰ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ ਸੀ ।

ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਰਾਜ ਗਦੀ ਉਤੇ-੧੭੪੭

ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਵਿਚ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਉਹ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਕਜ਼ਲ ਵਾਸੀ ਬਲੋਚ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ* ਨੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਿਤਾ।

ਜਿਤੇ ਹੋਏ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਗੇ ਲਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਦਾ ਪਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਅੰਦਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਸੰਨ ੧੭੪੮ ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੁਰਾਨੀ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।

*ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਦਦ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਉਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਸੀ :-

حکم شاه از قادر بیچاره با حمد بادشاه
سکه زن برهیم وزیر از موج هی تا بساه

ਅਰਥਾਤ :- ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਾਗਰ ਦੀ ਤਹਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚੰਦ ਤੀਕ ਸੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁਹਰ ਲਾਏ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਮਦਰਾ ਵਾਲੀ ਗਈ ਉਸ ਉਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਸੀ :-

سکه برادر برون بفصل الهه
شاه عالم پناه احمد شاه

ਅਰਥਾਤ :- ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਹਾਰ ਨੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ।

ਮਿ. ਰਾਜਨਸ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਮੁਦਰਾ ਚਲਾਈ ਉਸ ਉਤੇ ਦਰਜ ਸੀ -

در دران احمد شاه بادشاه
ضرب دادا سلطنت لاهور
خلوص میمنت مانوس احمد

ਅਰਥਾਤ - ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਹੀਰੋ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਰਾਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਮੁਦਰਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ - ਜਰਨਲ ਬੰਗਾਲ ਏਜ਼ੀਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ।

ਉਸਦੀ ਮੁਹਰ ਮੋਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ -

الحکم الهه یا فتاح - احمد شاه در دران

ਇਸ਼ਵਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਜੋ ਵਡਾ ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਹੈ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਹੀਰਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਾਬਰ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਆਗੂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਨੱਸਾ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਖਤ ਪਾਸ ਲੇਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੰਨ ਨੂੰ ਮਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਸ ਤੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਦਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰ ਫਕੀਰ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਘਾਹ ਦਾ ਤਾਜ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਾਂਗ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ - ਮੈਮੋਇਰਜ਼ ਆਫ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਉਲਵੀ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਔਲਾਦ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਸੀ। ਇਉਂ ਉਸ ਨੇ ਰਜ਼ਾਕੁਲ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਮਿਰਜਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਸਫਵੀ ਦੀ ਬੰਟੀ ਫਾਤਿਮਾ ਸੁਲਤਾਨ ਬੇਗਮ ਦੇ ਪੱਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਮਸ਼ਹੂਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਰਖੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਰੁਖ ਮਿਰਜਾ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰਾਂ

ਉਸ ਨੇ ਖਿਲਜੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਗਜ਼ਨੀ ਵਿਚਲੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਦੋਲਤ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿਤਾਂ ਤੇ ਵੈਰਵ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੈਦਾਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਕਾਬਲ ਅਤੇ ਪਸ਼ਾਵਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ 'ਉਥੋਂ ਨਸੀਰ ਖਾਨ' ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲ ਅਜ਼ਮ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਦਮ ਭਰਿਆ ਸੀ।

ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ

ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਤੂਫਾਨ ਵਰਗੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਟਕ ਤੋਂ ਛੱਡ ਦੋ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕੰਨ ਖਿਚੇ।

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਦੀ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਬੇਰੁਖੀ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੀਨਾਜ਼ੋਰ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਤੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਮਹਾਮੰਤਰੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਦਾਰੀ ਲਈ ਸਖਤ ਝਾੜ ਪਾਈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੇ ਦੋਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦਰਿੜ ਰਹੇ। ਇਸ ਅਪੀਲ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਉਛਾਲਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸੀ ਉਤੇ ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੀ ਨੇ ਜਿਤ ਪਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲਣ ਦਾ ਦਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਦੁਰਾਨੀ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਮੀਰ ਉਲਾ ਖਾਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਡਿਪਟੀ ਥਾਪ ਕੇ ਇਸ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੇ ਕਰੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਥੋਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੰਗ ਉਕਾ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਅਟਕ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪੀਰ ਸਾਬਿਰ ਸ਼ਾਹ

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਬਾਤ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜਨ ਤੇ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਪੀਰ ਬਾਬਾ ਸਾਬਿਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੀਰ ਆਪਣੀ ਪੀਰੀ ਮੁਰੀਦੀ ਦੇ ਪਰਛਾਵ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।

* ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨ-ਚੀਫ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨਾਲ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਲਈ ਇਸਕੀ ਨਗਰ ਦੇ ਅਜਬਾਨ ਤੇ ਪਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ੧੬ ਕੋਹ ਉਤਰ ਵਲ ਆਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਨਸੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਵੇਖ ਕੇ ਅਟਕ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਛੱਡ ਹਜ਼ਾਰਾ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਨਸਾ ਦਿਤਾ। ਨਸੀਰ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਅਫਗਾਨ ਕਮਾਂਡਰ ਦੇ ਹਥ ਆਇਆ-ਮਮਾਇਰਜ਼ ਆਫ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਉਲਵੀ!

ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ ਦੂਤ

ਸਾਬਿਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਬੀਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਲਈ ਧਮਕਾਇਆ ਪਰ ਇਸ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਥ ਧੋਣੇ ਪਏ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਖਾਨ ਨੇ ਜੋ ਦਰਵੇਸ਼* ਦਾ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਘਟਣਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਖਵਾਜਾ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਸੀ।

ਫਕੀਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਓਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ

ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਗਭਰੂ ਬਾਬਾ ਸਾਬਿਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਲਾਹ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਰੁਚੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਲ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਛੱਡਕੇ ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰ ਅਤੇ ਹਰਾਤ ਵਿਚ ਫਿਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਉਸਦੀ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬੌੜਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡਿਠਾ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਦਰਵੇਸ਼ ਇਕ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਉਤੇ ਤੰਬੂ ਗੱਡ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ—“ਫਕੀਰ ਸਾਈਂ! ਇਹ ਤੰਬੂ ਕਿਸ ਲਈ ਗਭ ਰਹੇ ਹੋ?” ਫਕੀਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ—ਹੁਣ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਮੈਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤੰਬੂ ਗਭ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਉਚਰੀ ਸੀ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਸਾਬਿਰ ਸ਼ਾਹ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਧਾ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਬਿਰੀ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਾਜ ਤਖਤ ਵੀ ਪੁਾਪਤੀ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣਾ ਉਪਨਾਮ ਦੁਰਿ ਦੁਰਾਨੀ ਅਰਥਾਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਮੌਤੀ ਰਖਿਆ। ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਐਲਾਦ ਦੁਰਾਨੀ ਅਖਵਾਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਜਦ ਉਹ ਫਕੀਰ ਲਾਹੌਰ ਆਇਆ ਤਦ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਖਾਨ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰ ਇਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਪਾਂ ਉਤੇ ਜਾਦੂ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਦੇ ਰੁਬਰੂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਕਹਿਣ ਕੁਹਾਣ ਅਤੇ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਏਜੰਟ ਬਣਾਕੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਰਾਜਦੂਤ ਵਰਗਾ ਹੀ ਸਲੂਕ ਰਵਾ ਰਖਿਆ।

ਫਕੀਰ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਗੁਸਤਾਖੀ

ਪਰ ਇਸ ਪੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਕ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਬੜਾ ਹੰਕਾਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਦੂਤ ਦੇਣ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲ ਘਿਰਾ ਫਰਪੂਰ ਤਕਣੀ ਨਾਲ ਤਕਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਖਾਨ ਨੂੰ ਐਉਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਾਤਹਿਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਨੂੰ ਮੁਲਾਮਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਦ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਸ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਦਾ ਠੀਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ

*ਸਮਾਇਰਸ਼ ਆਫ ਖਵਾਜਾ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ

ਕੀਤਾ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਧਮਕੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗਦਾਰੀ ਦੀ ਠਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਖੇ ਤਦ ਨੌਜਵਾਨ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਉਸ ਉਤੇ ਬੜਾ ਕਰੋਧ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਗੁਸਤਾਖ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਓ।

ਸਾਬਿਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਤਲ

ਬੁਜੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਖਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਸਾਬਿਰ ਸ਼ਾਹ ਜਾਦੂਗਰ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਤਦ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਉਤੇ ਹੀ ਸਗੋਂ ਸਾਰੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੌਮ ਉਤੇ ਸਖਤ ਬਲਾ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਫਕੀਰ ਦਾ ਸਿਰ ਟੁੱਟੇ ਹੀ ਕਲਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਜਲਾਦ ਵੀ ਤਲਵਾਰ ਨੇ ਇਸ ਰਾਜਦੂਤ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਉਮਰਾ ਦੇ ਕਹਿਣ ਸਣਨ ਉਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ ਖਾਨ ਨੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ।

ਲਾਹੌਰੀ ਗਵਰਨਰ ਦੀਆਂ ਜੰਗੀ ਤਿਆਰੀਆਂ

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਖਾਨ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਇਕਠੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਬਹਿਰ ਤੇ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਰਖਿਆ ਹਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪੱਕੇ ਕਰ ਲਏ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਚੌਕਾਂ ਵਿਚ ਰਸਾਲੇ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਕਿਲੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਉਤੇ ਤੋਪਾਂ ਵੀੜ ਦਿਤੀਆਂ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਜਨਵਰੀ-੧੭੪੭ ਈ.

ਆਪਣੇ ਪੀਰ ਤੇ ਰਾਜਦੂਤ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬੜਾ ਤੌਸ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਤੁਰਤ ਰਵੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਪਠਾਨ ਜ਼ਿਲਾ ਖਾਨ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਪਰ ਉਹ ਪਠਾਨ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੈਰੀ ਦੇ ਕੰਪ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਹੇਠ ਪੁਜਕੇ ਗਵਰਨਰ ਉਤੇ ਹਲਾ ਬੋਠਿਆ। ਏਥੇ ਗਵਰਨਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹਿਰ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਲ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡਕੇ ਨਸ ਗਈਆਂ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚੇ ਤੋੜ ਦਿਤੇ।

ਲਾਹੌਰੀ ਗਵਰਨਰ ਦੀ ਹਾਰ

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਖਾਨ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਨਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ਰ ਤੇ ਜਵਹਰਾਤ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਣਾ ਮੁਹਰਮ ੧੯੩ ਹਿਜਰੀ (ਜਨਵਰੀ ੧੭੪੭) ਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਰਵਈਏ ਉਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰੂ ਉਦੀਨ ਨੂੰ ਉਸ ਉਤੇ ਐਨਾ ਗੁਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਲਦਾਰ ਮਹੱਲੇ ਮੁਗਲ ਪੁਰੇ ਦੀ ਤਬਾਹੀ

ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੁਗਲ ਪੁਰੇ ਨਾਮੀ ਮਹਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੇ ਇਸ ਮਹਲੇ ਨੂੰ ਦਿਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਲੁਟਿਆ। ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਉਮਰਾ ਵੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਨ ਬਚ ਸਕੇ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਵਿਜਈ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸੀਲੇ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਵੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚੋਂ ਤੋਪ ਖਾਨੇ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਨਿਕਾ ਮੋਟਾ ਅਸਲਾ ਭਾਰੀ ਛਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਥ ਲਗਾ।

ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਤਾਵਾਨ

ਵਿਜਈ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਭਾਰੀ ਤਾਵਾਨ ਪਾਇਆ। ਕਸੂਰ ਦੇ ਅਵਗਾਨ ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਤੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਤਾਵਾਨ ਤਾਰਿਆ ਤਦ ਜਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖਲਾਸੀ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵਿਜਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣਾ ਖਿਰਾਜ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਭੇਜ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਤਾਬੇਦਾਗੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਵਾਇਆ। ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਠਹਿਰਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜਿਠਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਵਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਉਹਦਾ ਮੰਤਵ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ।

ਸਤਲੁਜ ਵਲ ਚਾਲੇ

ਏਨੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਕਾਬਲੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਦਮ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਪੁਜ ਗਈਆਂ ਉਸਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗਵਤਨਗੀ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨੀ ਮੋਮਨ ਖਾਨ ਕਸੂਰੀਏ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ। ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਉਸਨੇ ਸਤਲੁਜ ਵਲ ਕਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ

ਵਲੀ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਭੇਜਣਾ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕੂਚ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿਦਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਹਥ ਵਿਚ ਦਿਤਾ। ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾਅ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਲ ਵਧਨ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਬਬਰਦਸਤ ਲਫ਼ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ੮੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਕਮਰ ਉਦੀਨ ਅਬਲ ਮਨਸੂਰ ਖਾਨ, ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਯਦ ਸਲਾਬਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਤੇ ਫ਼ੈਜ਼ ਉਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਲਿਆ ਜੋ ਰੁਹੋਲਾ ਸਰਦਾਰ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸਨ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਜੜਾਨਾਂ ਤੋਂ ਵਧੀਕ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ੯ ਮੀਲ ਦ ਵਾਸਲੇ ਉਤੇ ਮਨੋਰਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਸੰਰਚੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁਤਰ ਈਸਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਉਸਤੋਂ ਛੁਟ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਤਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਅਗੋਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ, ਗੋਲਾ ਬਰੂਦ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਸ ਅਭਾਵ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਨ ਕੇਵਲ ਦਿਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕਾਨਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੋਕਿਆ ਸਗੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਖਤ ਪਤਰ ਵੀ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਮੀਆਂ ਦਾ ਜੋ ਵਖਾਵਾ ਪਾਇਆ ਉਸ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉਤੇ ਸਹਿਮ ਤੇ ਡਰ ਛਾ ਗਿਆ।

ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਝੜਪਾਂ

ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਜੋ ਵਖ ਵਖ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਨਿਯਤ ਸਨ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਜੰਗ ਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਵੀ ਅਗੇ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਇਕ ਬਾਜ਼ੂ ਉਪਰ ਕਬੀ ਘੰਟੇ ਤੀਕ ਭਾਰੀ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਤੋਪ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰ ਉਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ

ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਬਿਧ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰ ਉਦੀਨ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਤੋਪਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੋਲਾ ਉਸਦੇ ਗੱਡੇ ਉਤੇ ਆਕ ਲਗਾ। ਗੋਲੇ ਦਾ ਫਟ ਔਡਾ ਭਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਉਸ ਰਾਤ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਫੌਜ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਤਨੇ, ਮਨੇ ਪਿਆਰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਸੂਕ ਬੂਕ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਉਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਗੋਲੇ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਹਾਦਰ ਤੇ ਮਨਚਲਾ ਜੋਧਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਲੁਕਾਈ ਰਖੀ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਛ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦ ਕ ਮੀਟਿੰਗ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜੰਗੀ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮਿਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਸੇ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚ ਬਣਾ ਕੇ ਤੇ ਸ਼ਿਰਹਾਨਿਆਂ ਦਾ ਸੁਰ ਰਾ ਦ ਕ ਫਿਰਾਇਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਹੀ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਏ। ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

*ਸੂਰਮੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਰਿਆ ਤਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਪਾੜ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਹੀ ਉਹੀ ਰੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿਚ 5 ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇਕੇ ਆਖਿਆ "ਇਹ ਵੇਲਾ ਬਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੋਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਬਣ ਕੇ ਪਰਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਦਾ ਹੈ।"

ਮਨੂੰ ਨੇ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸੁਰਮਤਾ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਏ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਬੜੀ ਲਹੂ ਡੋਲਵੀਂ ਸੀ ਪਰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜਮਾਈ ਰਖੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਲਿਆ। ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨਸ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਅਸੂਭ ਦੁਰਘਟਣਾ ਵਾਪਰੀ।

ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਿੱਠ

ਜੈਪੁਰਿਆ ਰਾਜਾ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ (ਈਸਵੀ?) ਜੋ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜਸਵਾਰ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਪਾਸ ਹੁਕਮ ਹਕਾਮ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਐਨੀ ਭੌਂਚਲੀ ਪਛੀ ਕਿ ਉਹ ਰਣ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈਕੇ ਨਿਕਲ ਤੁਰਿਆ। ਉਸਦੀ ਵੇਖਾ ਵੇਖੀ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਨਸ ਉੱਠੀ। ਇਸ ਹਫੜਾ ਦੜੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਉੱਤੇ ਵਧੀਕ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਟੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪੈਰੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ।

ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੁੱਤ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦੀ ਵਰਿਆਮਗੀ

ਪਰ ਮਨੂੰ ਰਣ ਤੋਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਵਰਿਆਮਗੀ ਤੇ ਦਲਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਵਦਰ ਜੰਗ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਮੁੜ ਐਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਟੱਲਾ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਹਫੜਾ ਦੜੀ ਪੈ ਗਈ। ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਹਵਾਈਆਂ ਚਲਾ ਦਿਤੀਆਂ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਦੇ ਸਸਤਰ ਘੜ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੱਜੇ ਵੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਗਏ।

ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਾਰ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਬੂ ਹੂੰ ਨਾਲ ਢਕੇ ਗਏ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਪਈ ਟੱਈ ਹਫੜਾ ਵਫੜੀ ਦਾ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਅਤੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਟੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਦੁਰਾਨੀ ਮੁਰਦਿਆਂ ਤੇ ਫਟਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਦੁਰਾਨੀ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਰ ਰਖਕ ਨਸ ਤੁਰੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਦਸ ਮੀਲ ਤੀਕ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੋਰਚੇ ਤੋੜ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤੇ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਮਨੂੰ ਨੇ ਵਰਿਆਮਗੀ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੇ ਧਾਕ ਪਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹਥ ਰਿਹਾ।

ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਵਤਨ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ੧੭੪੬ ਈ :

ਬਹਾਦਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਲਾਈ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਜਿਤਨ ਦੇ ਸਭ ਇਰਾਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਤੇ। ਉਸਨੇ ਹਾਰ ਖਾਕੇ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਮੁੜਕੇ ਕਦੇ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਲਿਆ।

(1) ਰਾਜਪੂਤ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਕੇਸਰੀ ਬਾਣਾ ਪਾਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਨੂੰ ਰਣ ਤੋਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁਜਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਫੌਜ ਸਿਰ ਤੇ ਪੈਰ ਰਖ ਕੇ ਨਸੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਜੈਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ

ਸਿਖ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਸੀ ਜਾਂਦੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਇਉਂ ਪੰਜਾਬ ਮੁੜ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ।

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

ਸੁਵਰਗੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਦਖ਼ਤ ਬਦਲ ਦਿਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਗੋਰਮਿੰਟ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹ ਮੁਈਨ ਉਲ ਮੁਲਕ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ ਗਵਰਨਰੀ ਕਰਨ ਲਗਾ।

ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਤੇ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੈਜ਼

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਨਾਲ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਹਨਸ਼ਾਹ ਟੁੱਬਾ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਇਆ। ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਮੌਤ ਦਾ ਐਨਾ ਗਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਆਪਣੇ ਇਕੱਤ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਕੱਟੀ। ਦੂਜੇ ਭਲਕ ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਉਹ ਸਦਾ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਉਮਰਾ ਮਾਤਮ ਪੁਰਸ਼ੀ ਲਈ ਆਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਵਰਗੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਚਾਪਲੂਸੀ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗਮ ਫੇਰ ਤਾਜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਖਣ ਲਗਾ—ਬਾਲਮ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਇਸ ਬਿਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਲੱਕ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਫਦਾਰ* ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਣਾ ਹੈ।

* ਦੀਵਾਨ ਅਮਰ ਨਾਥ ਨੇ "ਤਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ" ਲਿਖੀ ਜਿਸਦਾ ਅਸਲ ਖਰੜਾ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਪੁੱਤ ਦੀਵਾਨ ਰਾਮ ਨਾਥ ਨੇ ਦਖਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਸੁਵਾਦਨੀ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਨਕਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ :—

نواب قمر الدین خان دوران زمانیکہ بوظائف یار حق
1141

مواظبت داشت بضررب
1141

گلوله جان بحتق سپرد - آه وزیر الکمالک بہادر
1141

شہید گروید - دعلی ذب شدہ

و قمر عالم رخت - زہی نواب قمر الدین خان - تاریخ
وفاتہی یافتند - و محمد شاہ

چنیکہ این خمر شنید این بیعت ہندی بدلیہ بر
زبان آورد -

بن چلکے ہم کو نیلند نہ آنی تھی سوگئے

جو دیکھ ہم کو ہنستے تھے سو آخر کو رو گئے

ਅਰਥਾਤ-ਨਵਾਬ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਉਚੋਂ ਲਗਾ ਜਦ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਮੰਨ ਇਹਨਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ—“ਆਹ ! ਨਵਾਬ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਤਦ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁੱਤੇ ਸੁੱਤੇ ਕਹਿਣਾ ਨਿਕਲ ਗਈ :-

“ਬਿਨ ਜਿਣਕੇ ਹਮ ਕੋ ਨੀਂਦ ਨ ਆਤੀ ਥੀ ਸੋ ਗਏ—ਜੋ ਦੇਖ ਹਮਕੋ ਹੰਸੇ ਕੇ ਸੋ ਆਖਿਰ ਕੋ ਰੋ ਗਏ”

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ੧੭੪੯

ਉੱਕਤ ਲੜਾਈ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਦੋਂ ਨਿਕਲੇ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੭੪੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ੨੫ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੀ ਅੰਤਮ ਹਿਚਕੀ ਲਈ।

ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਤੇ ਭਲਨ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੀਡੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਸੋਝੀ ਵਾਲਾ ਗਭਰੂ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਖੇਲ ਖੇਲਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ੌਕੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਅੰਤਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਅਫੀਮ ਤੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰਬਲ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਉਸਦਾ ਵਲੀ ਅਹਿਵ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇਕ

ਬੇਟਾ ਮਲਕਾ ਫ਼ਮਾਨੀਨੀ ਜੋ ਦਰਖਸੀਅਰ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਮਲਿਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਚਾਹੀ ਉਦਵੀਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਉਮਰਾ ਨੂੰ ਚੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਦ ਤੱਕ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਨੂੰ ਬਾਹਿਰ ਕਵਿਆ ਜਾਏ। ਸਿਤੂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਇਕ ਛੱਸੇ ਲਕੜੀ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵਿਚ ਰਖੀ ਗਈ। ਫੇਰ ਉਹ ਇਕ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹਯਾਤ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਦਫਨ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਇਕ ਸਪੁਤ੍ਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੁਲਤਾਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਇਕ ਪੁਤਰੀ ਹਜ਼ਰਤ ਬੇਗਮ ਫਤਹ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਅਹਿਮਦ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਤੁਰਤ ਦਿਲੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਸ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਦੇ ਹੱਥ ਸੌਂਪ ਆਇਆ।

ਪਰਕਰਨ-੨੪

ਮਜ਼ਾਹਦ ਉਦ ਦੀਨ ਅਬੁਲ ਨਾਸਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ

ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ੧੭੪੯ ਈ:

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਛਤਰ ਰਖਿਆ ਗਯਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਤਖਤ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਉਪਨਾਮ ਰਖਿਆ—ਮਜ਼ਾਹਦ ਉਦਦੀਨ ਅਬੁਲ ਨਾਸਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਗਾਛੀ। ਗ਼ਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ੨ ਜੁਮਾਦੀ ਉਲ ਅਵਲ ੧੧੬੧ ਹਿਜਰੀ (ਜਾਂ ੧੮ ਅਪਰੈਲ ੧੭੪੯ ਈ) ਨੂੰ ਹੋਈ।

ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਵਜ਼ੀਰ ਲਾਇਆ ਗਿਆ

ਅਬੁਲ ਮਨਸੂਰ ਖਾਨ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ, ਜੋ ਸੁਆਦਤ ਖਾਨ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਅਣਧ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਜਵਾਈ ਸੀ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ, ਡਾਢੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਜਮਾਤਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਰਾਜ ਮਾਤਾ

ਰਾਜ ਮਾਤਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਨਾਰੀ ਸੀ ਉਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਰਮ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਦਾਖਿਲ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ

*ਪਿਛੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਹਯਾਤਬਖਸ਼ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਨਿਸ਼ਾਮ ਉਦਦੀਨ ਦੇ ਹੋਸ਼ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਦਫਨਾਈ ਗਈ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ 'ਹਜ਼ਰਤ ਫਿਰਦੌਸ ਅਰਾਮਗਾਹ' ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿਤਾ।

ਨੂੰ ਉਥਮ ਵਾਈ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ । ਪਿਛੋਂ ਉਹ ਵਾਈ ਜੀਆਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਹੋ ਗਿਆ । ਵਲੀ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬਣ ਜਾਣ ਤ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਉਪਨਾਮ ਨਵਾਬ ਬੁਦਸੀਆ ਬੇਗਮ ਰਖ ਲਿਆ ।

ਜਾਵੇਦ ਖਾਨ ਖਵਾਜਾ ਸਰਾ ਦਾ ਪਰਭਾਵ

ਉਸ ਤੀਠੀ ਉੱਤੇ ਵੱਡੇ ਖਵਾਜਾ ਸਰਾ ਜਾਵੇਦ ਖਾਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪਰਭਾਵ ਸੀ । ਜਾਵੇਦ ਖਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੇ ਲਗ ਪਗ ਸੀ ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਇਲ ਦਾ ਨਾਂ ਕੋਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦਾ । ਉਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦੇਕੇ ੨ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਮਨਸਬ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ । ਉਸ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ । ਨਵਾਂ ਸਫ਼ਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਰਮ ਦੀ ਸੂਖ ਰਹਿਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਲਕੇ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕਾਰੀ ਕੰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵੀਆਂ ਟੰਗ ਰਲੀਆਂ

ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਖੇਲ ਕੁਦ, ਸ਼ਿਕਾਰ, ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਤੇ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਟ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ, ਇਹ ਭੇੜੀਆਂ ਵਾਈਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹੀ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਨਾਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮੀਲ ਦਾ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਉਹ ਮਹੀਨਾ ਮਹੀਨਾ ਭੇੜੇ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਕੇ ਕੁਝਾਦ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬੰਧੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨ ਲਗਦਾ ।

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਫੁਲਾਈ ਰਾਜ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਅਮਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਦੌਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ । ਸੂਬੇ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗਵਰਨਰ ਮੀਰ ਮੁਈਨ ਉਲ ਮੁਲਕ ਬੜਾ ਜੁਸ਼ੀਲਾ ਹਾਕਮ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਕੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੁਝੀਸ਼ਲ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਡਿਪਟੀ ਬਣਾਈ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਤਕਰਬੇਕਾਰ ਅਦੀਨਾਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਮਲਾਜ਼ਮਤ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੀ ਸੂਝ ਤੇ ਨਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ । ਠੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਖਰੂਦ ਮਗਾਇਆ । ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਲ ਸਾਰੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ।

ਸਿੱਖ ਵਧੇਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮੁੜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ

ਸਿੱਖ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਵਾਧਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰਨੇ ਆਰੰਭ ਦਿਤੇ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਵਧ ਗਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕੱਚਾ ਕਿਲਾ ਵੀ ਉਸਾਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਰਾਮ ਰਾਉਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ । ਇਹੋ ਕੱਚਾ ਕਿਲਾ ਹੁਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪਾਸ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ।

ਰਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਉਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ (ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ) ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ 'ਖਾਲਸੇ'

ਦਾ 'ਟਲ' ਅਰਥਾਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵੀ ਫੌਜ ਉਚ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੱਬੀਕੀ ਜਿਹੜੀ ਏਥੇ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਨੂਨੀ ਜਥੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਹਰਲ ਹਰਲ ਕਰਦੇ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ, ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਤੀਕ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਣ ਲਗ ਪਏ ।

ਮਨੂੰ ਵਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਧ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਧੌਕੀ ਤਨ੍ਹਾਂ ਜਮਾ ਕੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਦੰਗ ਸੋਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ । ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕਾਰ ਵਾਈ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ਉਹ ਸੀ ਰਾਮ ਰਾਉਣੀ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਹੌਲਾ । ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਸ ਕਿਲੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਹ ਵੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੱਜੀ ਚੋਕੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿਤੀਆਂ । ਜਿਥੇ ਕਿ ਸਿਖ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮਿਲ ਜਾਏ ਉਸ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਦਾੜੀ ਤੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ । ਇਹਨਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਲਗ ਪਈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਲਾਂ ਵਿਚ ਫੇਰ ਭਰੋਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਕੜੀ ਭੁਕ ਗਈ । ਖਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੰਵਾ ਫੇਰ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕ ਛਿਪ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ ।

ਸਿੱਖ ਚਕਰਵਰਤੀ ਹੋ ਗਏ

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਹਥਕੜੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦੇਣ । ਇਹਨਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਫ਼ਤੀ ਵਿਚ ਫੜੇ ਹਏ ਚਰ ਰੰਗ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਲਗ ਪਏ ।

ਸ਼ਹੀਦ ਰੀਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲ

ਲਾਹੌਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਜ਼ ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਹੀਦ ਰਜਿ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬੜੀ ਨਿਤਦਾਇਤਾ ਨਾਲ ਡਿਬਾ (ਕਤਲ) ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਰੀਜ ਦਿਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬਧ ਬੰਧਾਂ ਲੋਕ ਦੇਖਣ ਆਉਂਦੇ । ਨੌਜਵਾਨ ਮਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਨੀ ਵੇਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲਵੇਗਾ । ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਵਧੀਰ ਕੌੜਾਂ ਮਲ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਜੋ ਆਪ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਗਵਰਨਰ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦੀਆਂ ਚਾਲ ਭਰਪੂਰ ਤਦ-ਬੀਰਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਵਿਉਂਤਾਂ ਨੂੰ ਅਫਲ ਬਣਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਤਾੜ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਡੜਾਕੀ ਕੌਮ ਵਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਾਭਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਦਾ ਇਹੋ ਜਤਨ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਉਕਾ ਹੀ ਖਤਮ ਨ ਹੋ ਜਾਣ । ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਹਦ ਤੀਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਖਦਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਨ ਉਪਜੇ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰ ਲੋਣ ਦੀ ਨੌਬਤ ਹੀ ਨ ਪੁਜੇ । ਅਬਦਾਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਬਾਰੇ ਉਸਨੇ ਜੋ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖੇ ਸਨ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਉਹ ਜਦ ਪਹਿਲੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਦ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ਰ ਜਵਾਹਰ ਤੇ ਸੋਨ ਚਾਂਦੀ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਘੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਅਤੇ ਉਸ

ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਉਣ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਆਖਰ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਕੋਵਲ ਇਕੋ ਹਾਰ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਮਨਸੂਬੇ ਛੁਡਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ-੧੭੪੯

ਸੰਨ ੧੭੪੯ ਦੀਆਂ ਬਰਸਾਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਫੇਰ ਇਕ ਵਡੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦੱਖਿਆ ਸਿੱਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਮਨੂੰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਸੰਭਾਲਣ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਅਮਨ ਦਾ ਦੌਰ ਚਲਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਅਫ਼ਾਤ ਕਾਰਨ ਉਹ ਟੱਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੌਜਵਾਨ ਗਵਰਨਰ (ਮਨੂੰ) ਨੇ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕੋਈ ਕੁਮਕ ਨ ਪੁਜੀ।

ਹਮਲਾ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮਨੂੰ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕੂਚ

ਮਨੂੰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਹੁਣ ਵਧੀਕ ਦੇਰੀ ਕਰਨੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਮਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਫੌਜ ਮਿਲ ਸਕੀ ਉਸਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਇਸ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਵੀਰੀ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੋਕ ਲਏ। ਦੱਖਿਆ ਚਨਾਬ ਦੇ ਦਖਣੀ ਕੰਢੇ ਉਤੇ ਅਪੜਕੇ ਉਸਨੇ ਸੋਧਰਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਕੈਂਪ ਲਾ ਲਏ। ਇਥੇ ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮੋਰਚੇ ਵੀ ਪੁਟ ਲਏ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਮਾਰੇ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆ ਪੁਜਾ। ਜਿਹਲਮ ਅਤੇ ਚਨਾਬ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਨੂੰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਕੋਵਲ ਵੀ ਮੀਲ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦੁਗਿਰਦ ਦੇ ਵਿਚ ਤਬਾਹੀ

ਜਦ ਫੌਜਾਂ ਦੋਰ ਨੌਵੇਂ ਪੁਜੀਆਂ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਝੜਪਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਦੀ ਵਧੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ ਕੇ ਵਡੀ ਲੜਾਈ ਛੇੜਨ ਤੋਂ ਮੰਕੋਚ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯੋਗ ਜਾਤਾ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਚਾ ਦਿਤੀ।

ਮਨੂੰ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਅਮਾਨ ਮੰਗੀ

ਅੰਤ ਮੁਈਨ ਉਲ ਮੁਲਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਦੁਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭੇਜ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਸੁਲਾਹ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਡਿਗ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਦੱਖਿਆ ਸਿੱਧ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਅਜੇ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਵੀ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਖੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ; ਫੇਰ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਦਲਰਾਨਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਪੇਸ਼ ਕਦਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕਕੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹੋ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਏ ਕਿ ਪਸਦੂਰ, ਗੁਜਰਾਤ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਅਤੇ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਦੇ ਚਾਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਉਸਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਸੁਲਹ ਵੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ

ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਪਜਾਊ ਖਿੱਤੇ ਸਨ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਹੀ ਦੇ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਚਾ ਉਹੋਂ ਭਾਰਸ਼ ਸੀ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ

ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਤੋਂ ਛੁਟ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਇਹ ਕਲ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਖਰਾਜ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਜਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਦਖਣੀ ਅਫਗਾਨ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਣਾ

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਮਨ ਮਰਛੀ ਨਾਲ ਨਜਿਠਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੰਧਾਰ ਵਲ ਮੌੜੇ ਪਾ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਡੇਰਾ ਇਸਮ ਇਲ ਖਾਨ, ਡੇਰਾ ਗਾਢੀ ਖਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪੁਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸੋਧਦਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਦਖਣੀ ਅਫਗਾਨ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ।

ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮਨੂੰ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਜ਼ਸ਼

ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਤੂਫਾਨੀ ਬਲਾ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਕਰਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮਨੂੰ ਦੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਹੋਈ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜੇ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀਰਖਾ ਦੀ ਅਗ ਭੜਕਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਉਮਰਾਂ ਨੇ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਠਪੁਤਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਹਵਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਏ।

ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਖੁੱਸ ਗਈ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਮਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਮਨੂੰ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਰਦਰ ਜੰਗ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਲੜਨ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਅਵਧ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰੀ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਕਢੇ।

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਾਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਪਾਸੋਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਗਵਰਨਰੀ ਖੁਸ਼ ਕਈ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਖਾਨ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ।

ਮਨੂੰ ਵਲੋਂ ਵਿਰੋਧਤਾ

ਮਨੂੰ ਵੀ ਔਸਾ ਕੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪਰੇ ਹਟਾਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਉਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰਖਕੇ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅਸਮਰਥਾ ਦਾ ਜਾਣੂੰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਨਵੇਂ ਗਵਰਨਰ ਨਾਲ ਲੱਗ ਲੱਟ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਭਜ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਇਕਤਰ ਕਰਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਹਦਾਂ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਦੀਵਾਨ ਕੋੜਾ ਮਲ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਹਥ ਕਰ ਵੇਖੇ। ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੀ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਇਕ ਧਿਰ ਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਦੂਜੇ ਧਿਰ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈ ਲਗੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਨਵਾ ਗਵਰਨਰ ਪਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ।

ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਹਾਰ

ਭੀ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਗਵਰਨਰੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਨ ਕੇਵਲ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਹੀ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਵੀ ਖਿੱਡ ਗਈ।

ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ

ਆਪਣੇ ਪਿਠੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਸ਼ਲਾ ਪਾਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਕੌੜਾ ਮਲ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਵੀ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੀ।

ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੱਖਰ ਤੇ ਪੂਜ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਜਿਸਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਵੂਰ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਤੋਂ ਵੀ ਐਨਾ ਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਡਿਪਲੋਮੈਸੀ ਤੇ ਤੇਜ ਨੇ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫਸਾਦੀ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰਖਿਅਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮਨੂੰ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਖਰਾਜ ਟੋਕ ਲਿਆ

ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਚਾਰ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਭਜਣਾ ਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸਦਾ ਉਸਨੇ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਤੀਜੀ ਹਮਲਾ ੧੭੫੧-੫੨

ਖਰਾਜ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵੇਰ ਬਹਾਨਾ ਹਥ ਲਗ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸੰਨ ੧੭੫੧-੫੨ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਚਨਾਬ ਦੇ ਸਜੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁਜਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ (ਏਜੰਟ) ਦੀਵਾਨ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਮਲ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵ ਗਵਰਨਰ ਪਾਸ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਬਾਕੀ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰੇ। ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਖਰਾਜ ਵਜੋਂ ਕੋਈ ਰਕਮ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਉਸਨੇ ਦਬਾਓ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਹੀ ਇਹ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਿਆ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਧਿਰ ਨੂੰ ਖੁਫ਼ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੇ। ਹੁਣ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦੀ ਤਕਲੀਫ ਉਠਾਈ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਿਛਲਾ ਮਾਲੀਆ ਦੇ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਮੌਜੇ ਪਾ ਲਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ਾਹੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਨਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਇਥੇ ਟਿਕੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤਦ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਵਸੂਲ ਹੋਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ।

ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਦਾ ਚਨਾਬ ਤੀਕ ਕੂਚ

ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੋ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਉਹ ਤਸਲੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਕ

ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੋਕੇ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਮਲ ਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਚਨਾਬ ਤੀਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਵੇਗੋਂ ਦਾ ਡਟਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇਓਂ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਜ਼ਮ ਮੁਲਤਾਨ ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਅਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਬਹਿਰਾਮ ਜੰਗ ਗਵਰਨਰ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਨੂੰ ਵੀ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੋਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚਨਾਬ ਉਤੇ ਆ ਮਿਲਣਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਜਮ੍ਹੇ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਹ ਸੁਰਖਿਅਤ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਵਿਚ ਪਿਛੇ ਤੋਂ ਬਚੀਆਂ ਰਹਿਣ। ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਿਨਾ ਲੜਾਈ ਲੜ ਹੀ ਚਨਾਬ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਸੋਦਰਾ ਤੇ ਵਜੀਰਾਬਾਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾ ਗਠਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਧਾਵਾ

ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਵੀ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਬੜੇ ਫਾਸਲੇ ਉਤੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਸਮਤ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਇਥੇ ਉਸਨੇ ਮੌਰਚੇ ਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਤੀਕ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਠਾਹ ਠਾਹ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਹਾਰ ਜਿਤ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਰਾਵੀ ਤੇ ਚਨਾਬ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਦੋਸ ਸਾਰਾ ਬੰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਘੇਰਾ

ਅੰਤ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਤੋੜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵਲੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਸ਼ਾਹਮਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਦਾ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਤੇ ਵਿਜਈਆਂ ਲਈ ਮਨ ਪਸੰਦ ਅਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਵਿਚਰ ਲਗਾ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਣ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਗੱਲੀ ਮਹਲੋਂ ਮੌਰਚੇਬੰਦ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪੁਜੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਪਕਿਆਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅੰਦਰ ਮੌਰਚੇਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਐਉਂ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਕੇਵਲ ਰਖਿਆ ਦਾ ਪਖ ਹੀ ਲਿਆ।

ਲੜਾਈ ਲੰਮੇਰੀ ਹੋ ਗਈ

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਝੜਪਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਬੜੀ ਸੁਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਉਤੇ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰਨ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹੀਲੇ ਕੀਤੇ ਉਹ ਸਭ ਅਸਫਲ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਮਨੂੰ ਦੀਆਂ ਮੌਰਚਾ ਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਮਾਨ ਰਸਦ ਬਾਹਰੋਂ ਜਾਣਾ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਨੇ ਉਕਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਕੈਂਪ ਦੀ ਬਿਪਤਾ

ਬਾਹਰੋਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਾਲ ਐਨਾ ਤਿਆਨਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਕਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਛਤਾਂ ਦੇ ਛਪਰ ਦਾ ਘਾਹ ਫੂਲ ਕਟ ਕਟਕੇ ਚਾਰੇ ਵਜੋਂ ਪਾਇਆ। ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਵੀ ਖਾਣਾ ਢਾਣਾ ਅੰਦਰ ਉਕਾ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਜੰਗੀ ਕੌਂਸਲ ਬੁਲਾਈ ਗਈ

ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖਕੇ ਇਕ ਜੰਗੀ ਕੌਂਸਲ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ, ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਉਮਰਾ ਸਦੇ ਗਏ। ਸਭ ਨੇ ਖਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੇਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਧਾਵਾ ਚੱਲਣਾ ਅਤੇ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਅਸੰਫਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਧੀਕ ਸਮੇਂ ਲਈ ਭਖੇ ਰਹਿ ਸਕਣ। ਪਰ ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲੇ ਮਤਛੇਦ ਸੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਵਿਚ ਖੁਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਸਖਤ ਜਾਨ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਇਸ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨ ਬਰੋਬਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ ਪਾਗਲ ਪਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੁਣ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਦਵਾੜੇ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਹ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨੇ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤੇ ਉਹ ਘੇਰਾ ਚੁਕ ਲੈਣ ਗੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਮੌਰਚੇ ਬੰਦ ਫੌਜ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਸਬੂਰ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਸਰ ਘਾਟਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਦੇਸ ਤਬਾਹ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਚਾਹੇ ਤੇ ਅਨਾਜ ਦੀ ਤੰਗੀ ਹਥੋਂ ਦੁਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨੀ ਹੀ ਬਿਪਤਾ ਸਹਾਰਨੀ ਪਵੇਗੀ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਸਹਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਤ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਦੇਸੀ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹਾਣੀ ਪੁਜੇਗੀ ਜੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਈ ਹੋਈ ਫੌਜ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਕੜ ਵਿਚ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਕਢ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬਿਹਤੀਨ ਪਾਲਿਸੀ ਸੀਪਰ ਕਠਨਾਈ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਬਤ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਉਡਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਸਰਬੇਕਾਰ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਸੂਬ ਭਰੀ ਸਲਾਹ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨ ਦਿਤਾ।

ਮਨੂੰ ਮੋਰਚਾ ਬੰਦੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ

ਹੁਣ ਵੈਰੀ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ; ਅਤੇ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੭੯੨ ਈਸਵੀ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਬਸਬਰੇ ਮਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢਾਢੇ ਤੇ ਬਾਢੇ ਬਾਜ਼ੂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਮੁਹਿਮੂਦ ਬੁਟੀ ਦੇ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਇਟਾਂ ਦੇ ਭਠੇ ਦੀ ਉਚਾਨ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਤ ਅਗੇ ਵਧ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਰਿਸਾਲੇ ਨੇ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੀਕ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਬੜਾ ਘਮਸਾਨ ਦਾ ਰਣ ਮਚਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਜਿਤਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਫੜਾ ਦਫੜੀ ਪਈ ਤਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੁਰਾਨੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਮਨੂੰ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਪਸਪਾਈ

ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਹਮਲਾ ਐਨਾ ਕਰੜਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪਲਟ ਗਿਆ। ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦੀਆਂ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਆਪਣੇ ਚੋਣਵੇਂ ਰਿਸਾਲੇ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁੱਜਾ। ਉਸਦੀ ਫੌਜ ਐਨਾ ਜਾਨ ਤੋੜਕੇ ਲੜੀ ਕਿ ਲੜਾਈ ਦਾ ਪਾਸਾ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਪਲਟਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਪਰ ਠੀਕ

ਮੌਕੇ ਉਤੇ ਇਕ ਐਸੀ ਦੁਰਘਟਣਾ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹਥ ਧੋਣੇ ਪੈ ਗਏ। ਉਹ ਜਿਸ ਹਾਥੀ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ ਉਸ ਹਾਥੀ ਦਾ ਪੈਰ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਬਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਸ ਗਿਆ ਤੇ ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ ਸਮੇਤ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਡਰਾਈਵਰ ਅਜੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਕ ਦੁਰਾਨੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪਛੇਰ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਕੌੜਾ ਮਲ ਦੀ ਮੌਤ

ਇਸ ਦੁਰਾਨੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਰਾਜੇ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਤੋਂ ਵਖ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਜਿਤ ਦੇ ਨਜ਼ਾਨ ਵਜੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਜਾ ਪੁਜਾ। ਇਸ ਸੁਰਮੇ ਜਰਨੈਲ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅੰਦਰ ਹਲ ਚਲ ਮਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਸ ਉਠੀਆ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਛਡ ਗਿਆ। ਮਨੂੰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਐਨੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਵਾਇਸਰਾਏ ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਜੰਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲੰਮਾ ਕਰਨਾ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੇਣਾ ਹੈ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜਿਆ।

ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਚਾਉ ਦੀਆਂ ਕਿਲੇ ਬੰਦੀਆਂ ਵੀ ਹਮਲੇ ਅਗੇ ਦੇਰ ਤੀਕ ਨ ਠਹਿਰ ਸਕੀਆਂ, ਉਹ ਬਚਾਉ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਸਨ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਸੱਟ ਵਜੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਦਿਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦਿਲੀ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਨੁਮਕ ਦੀ ਉੱਕਾ ਹੀ ਆਸ ਨ ਰਹੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀ ਲੰਮੇਰੇ ਘੇਰੇ ਹਥੋਂ ਸਖਤ ਤੰਗ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦੁਰ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖਕੇ ਮਨੂੰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਭਲਾਈ ਏਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਵਿਜਈ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈਏ।

ਮਨੂੰ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਾਬਦਾਰੀ ਮੰਨੀ

ਉਸ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਇਛਾ ਸ਼ਾਹ ਤੀਕ ਪੁਚਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਮੋਹਤਬਿਰ ਉਮਰਾ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਸ਼ਾਲਾ-ਮਾਰ ਬਾਗ ਵਿਚ ਭੇਜੇ। ਸੁਲਾਹ ਦੀ ਗਲ ਬਾਤ ਮਹਾ ਮੰਤਰੀ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈ।

ਅਬਦਾਲੀ ਵਲੋਂ ਸੁਵਾਗਤ

ਅਬਦਾਲੀ ਵੀ ਇਸ ਮਹਿੰਮ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਸੁ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਲੈ ਆਵੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮਨੂੰ ਦਾ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਤੇ ਪਦਵੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਬੜੀ ਪੁਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਜੰਜ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਉਸਦੇ ਕਮਾਲ ਤੇ ਦਵਿਦੂਤਾ ਦੀ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ *ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸੂਬ ਬੂਬ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ।

*ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਉਲਦੀਨ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਸੁਵਾਦਲੀ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। “ਕਿ ਹਾਲ ਜਦ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਵਿਜਈ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਰੁਤਰੂ ਪੇਜ ਹੋਇਆ ਤਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਹਣੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ— “ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਕਦਮ ਬੋਸੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੋਏ?” ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ—ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਦੇਖ ਅਗਲੇ ਸਢੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਾਲਮ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ

ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਜਈ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ੫੦ ਲਖ ਰੁਪਏ, ੧੧ ਘੋੜੇ ਸਮੇਤ ਜੋਨੇ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਸਾਮਾਨ ਦੇ, ਅਤੇ ਦੋ ਹਾਥੀ ਹੋਇਆਂ ਸਮੇਤ ਜੋ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਜੋਨੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਾ ਮੁੱਲਾ ਖਿਲਾਅਤ, ਹੀਰੇ ਜੜਤ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਇਕ ਘੋੜਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਈਸਰਾਏ ਬਾਪ ਦਿਤਾ।

ਕਬਜ਼ੀਰ ਦੀ ਜਿੱਤ

ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁੜ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਪਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਗੰਗੀਰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੈਂਪ ਜਾ ਲਾਇਆ ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦੁਰਾਨੀ ਅਮੀਰ ਮਰਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਕਬਜ਼ੀਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦੇਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਹ ਦਾ ਇਹ ਕਮਾਂਡਰ ਫੇਤੀ ਹੀ ਕਬਜ਼ੀਰ ਵੀ ਵਾਈ ਵਿਚ ਜਾ ਆਖਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸੂਬੇ ਉਤੇ ਉਸਨੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਟਾਕਰੇ ਦੇ ਹੀ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦਾ ਖਤਰੀ ਸੁਖ ਜੀਵਨ ਲਾਲ ਕਬਜ਼ੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਰਹੰਦ ਤੀਕ ਦੇ ਦੇਸ ਉਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਵਾ ਕਬਜ਼ਾ

ਉਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਤ ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਸਰਹੰਦ ਤੀਕ ਦਾ ਦੇਸ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਅਬਦੁਲਾ ਖਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਆਨ ਮਿਲਿਆ ਹੁਣ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਸਾਤ ਸ਼ਗਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁੜ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਾਬਲ* ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫੁਟੜ ਦਸ਼ਾ

ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਫੁਟੜ ਦੇਸ ਵਰਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੂਬੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਪਰਦੇਸੀ

ਪਿਛਲੇ ਸਫੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕਾਲਮ ਬੀ ਬਾਕੀ

ਮਾਲਕ ਦੀ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਮੁੜ ਤਾਹਨਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਈ?'' ਨੌਜਵਾਨ ਮਨੂੰ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ— ''ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨੌਕਰ ਆਪ ਹੀ ਨਜਿਠ ਲਵੇਗਾ''। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫੇਰ ਪੁਛਿਆ— ਫਰਜ਼ ਕਰੋ ਜੇ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕਾਬੂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦਾ? ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ— ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰ ਦਾ ਸਿਰ ਪੜ ਨਾਲੋਂ ਵਖ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦੇਂਦਾ। ਅਤੇ ਜਦ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਰਹਿਮ ਉੱਤੇ ਹੈਂ ਤੂੰ ਮੈਕੋਂ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੰਡ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹੈਂ?'' ਮਨੂੰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਤੇ ਆਪ ਸੁਦਾਗਰ ਹੋ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿਓ, ਜੇ ਜਲਾਦ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋ ਤਦ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਕਲਮ ਕਰ ਦੇਓ, ਪਰ ਜੇ ਆਪ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ ਤਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾ ਸਖਾਵਤ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਬਖਸ਼ ਦੇਓ।'' ਸ਼ਾਹ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀਰ ਦੀ ਬੇਬਾਕ ਦਲੇਰੀ ਵੇਖਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ''ਫਰਜ਼ੀਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਰੁਸਤਮ ਹਿੰਦ'' ਦਾ ਓਪਨਾਮ ਦਿਤਾ।

*ਕੰਧਾਰ ਵਿਚ ਵਾਪਸੀ ਉਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਵਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹੀ ਰਖਿਆ।

ਵਲੋਂ ਛੀ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਜੰਗ ਜਾਰੀ ਰਖਣ ਕਰਕੇ ਉਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਿਲਕੁਲ ਚਿਲਾ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖ ਮੁੜ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ

ਦੇਸ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਤਾ ਵੀ ਢਿਲ ਮਠ ਨ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਹੁੰਜਾ ਫੇਰ ਦਿਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨੇ ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦੀ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਬੇਰਖੀ ਸ਼ਕ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਗੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ। ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਲੀਆਮੇਟ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮੌਕੇ ਵੀ ਤਾੜ ਕਰਨ ਲਗਾ।

ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਹਥੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ੧੭੫੨

ਮਾਖੌਦਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਕ ਤਿਹਾਰ ਉੱਪਰ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕਤਰ ਹੋਏ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਤਾੜਕੇ ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਅਚਾਨਕ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਖਿਆਲ ਰਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੁੱਕਾ ਹੀ ਖਤਮ ਨ ਹੋ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਬ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਗੀ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਫਸਾਈ ਸੂਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਵਾਰਥ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਤਬਾਹੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤੀ

ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਖਤੀ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਮੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਵਸੂਲੀ ਵੀ ਘਟ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਉਸਨੇ ਕਈ ਚੋਣਵੇਂ ਲੜਾਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ; ਇਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੁਟਾਂ ਮਾਰਾਂ ਵੀ ਰੁਕ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਵੀ ਉਠਾਇਆ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤਰਖਾਨ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਥੇਦਾਰ (ਲੀਡਰ) ਹੋਇਆ। ਇਉਂ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਸਿਆਨੇ ਗਵਰਨਰ ਨੇ ਨਿੱਚਲੇ ਤੇ ਸਾਹਸੀ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੋਕ ਦਿਤਾ।

ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਚਿਨਕਲਿਰ ਖਾਨ ਦਾ ਪੋਤਾ ਗ਼ਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਅਮੀਰਉਲ ਉਮਰਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਸੰਨ ੧੭੫੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਬੇਟਾ ਸ਼ਹਾਬ ਉਦ ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ।

ਵਜ਼ੀਰ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਦੀ ਈਰਖਾ

ਵਜ਼ੀਰ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਖਵਾਜਾ ਸਰਾ ਜਾਵੇਦ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਅਸਰ ਰਸ਼ਖ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਵਲੋਂ ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਜੋ ਰਿਆਇਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਬਲਦੀ ਉਤੇ ਤੋਲ ਪਾਇਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਿਰਪਾ ਪਾਤਰ ਜਾਵੇਦ ਦਾ ਕਤਲ

ਇਕ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਖਵਾਜਾ ਸਰਾ ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸਦਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਓਥੇ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਕਾਰਰਵਾਈ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬੜੇ ਤੌਰ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਪਾਸੋਂ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦਾ ਕਲਮਦਾਨ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਪਦਵੀ ਖ ਨਿ ਖਾਨਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੌਲਾ ਸਪੁਤਰ ਸਵਰਗੀ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੀ ! ਇਹ ਘਟਣਾ ਸੰਨ ੧੭੫੩ ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ।

ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਛੋਟਾ

ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਦੀ ਕੱਚੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੇਡਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗਾਜ਼ੀ ਉਦੀਨ ਛੋਟਾ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਮੀਰ ਮੁਈਨ ਉਲ ਮੁਲਕ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਇਸ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਰਾਨੀ ਧੜੇ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਭੇਜੀ। ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਛੋ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਖਾਨਾ ਜੰਗੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

ਉਸ ਨੇ ਮਰਹਟੇ ਸਦਕੇ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢਿਆ

ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮਰਹਟੇ ਬੁਲਾ ਲਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਨੂੰ ਕਢ ਬਾਹਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀਰ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਅਵਧ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦੀਨ ਵਿਰੁਧ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਜੰਗ

ਵਿਲ ਮਿਲ ਯਕੀਨ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਹਥੋਂ ਬੜਾ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰੇ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਤੌੜੇ। ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁਧ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਰਹਟਾ ਇਤਿਹਾਦੀ ਨੂੰ ਅਗੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ! ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਿਕੰਦਰਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਅਚਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਉਤੇ ਜਾ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਪੁੰਨਸਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਹਰਮ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਨੂੰ ਵੈਰੀ ਰਹਿਮ ਉਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਦਿਲੀ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਮਹਲ ਵਿਚ ਜਾ ਲਕਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੇਗਮਾਂ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣੇ ਉਤਰਵਾ ਲਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰਕੇ ਗਦੀ ਤੋਂ ਧਕਾ

ਇਸ ਜਿਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦੀਨ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਾ ਅਤੇ ਓਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਾਕੇ ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਤਖਤੋਂ ਬਲੇ ਲਾਹ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢਵਾ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਹ ਘਟਣਾ ਪ ਜੂਨ ੧੭੫੩ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੌਲਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਧਨ ਖੋਹ ਲਿਆ ਤੇ ਅੰਤ ਉਸਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬੜਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ ਮਰ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁਤਰ ਜਲਾਲ ਉਦ ਦੀਨ ਹੋਦਰ ਉਪਨਾਮ ਸ਼ਾਹ ਉਦ ਦੌਲਾ ਬਹਾਦਰ ਉਸਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ਾਨ ਬਣਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਤ

ਮੰਦ ਭਾਗੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਫੇਰ ਕੋਈ ਤਸੀਹਾ ਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਸਲੇਮ ਗੜ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਬਣਾਕੇ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਉਹ ੧੭੭੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ੬ ਸਾਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ ਮੋਇਆ।

ਪਰਕਰਨ-੨੫

ਅਜ ਉਦ ਦੀਨ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜਾ

ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਨਵਾਬ ਮਲਕਾ ਜ਼ਮਾਨੀ (ਰਾਜ ਮਾਤਾ) ਨਾਜ਼ਿਰ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖਾਨ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਦੂਜੇ ਉਮਰਾ ਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜ ਉਦ ਦੀਨ ਸਪੁਤਰ ਮੌਜ ਉਦ ਦੀਨ ਜਹਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉੱਤੇ ਬਠਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਆਲਮਗੀਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ੧੭੫੦

ਨਿਜ਼ਾਮ ਉਲ ਮੁਲਕ ਆਸਫ਼ ਜਾਹ ਗਾਂਜੀ ਉਦ ਦੀਨ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਦਿਵਾਨਿ ਆਮ ਵਿਚ ਸੌਂਦਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਬੁਲ ਅਦਲ ਆਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਆਲਮਗੀਰ ਸ਼ਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਾਂਜੀ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਬਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਮਰ ਵਛੇਰੀ ਅਰਥਾਤ ੫੫ ਬਰਸ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਈਸਵੀ ਅਰਥਾਤ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ੪੩ਵੇਂ ਸਾਲ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੇ ਪੰਜ ਬੇਟੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਆਯੂ ੨੮ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ।

ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਮਾਜ਼ੀ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਖਰਚ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰੰਗ ਰਲਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਪੰਜੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਖੁੰਜਦਾ ਉਹ ਜ਼ਮਾਤ ਵਿਚ ਖੜਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਜੁੱਮੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਾਮਾ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਜਰੂਰ ਭਰਦਾ, ਜੋ ਉਥੇ ਨ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਤਦ ਮਹਲ ਦੀ ਲਕੜੀ ਦੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਹੀ ਜੁੱਮੇ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਿਮਾਜ਼ੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਭਲਾ ਕੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਹਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਹੀ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦਾ ਸਭ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਉਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਹਰ ਥਾਂ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜੋ ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਬਦਅਮਨੀ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਮੰਗ ਮੁਗਲ ਦੇ ਵਕਾਰ ਲਈ ਮੌਤ-ਸਟ ਸਾਂਬਤ ਹੋਈ, ਅਕਬਰ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਦਲਾ ਅਤਿ ਅਤਿ ਤਰਸ ਯੋਗ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ।

ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਰੇ ਦਖਣੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਅਵਧ ਅਤੇ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਉੱਤੇ ਸੁਜਾਹ ਉਦ ਦੌਲਾ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਸਾਰ

ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਉੜੀਸੇ ਉਪਰ ਅਲੀ ਵਰਦੀ ਖਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚਲਦਾ ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਰਜ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਉਸ ਨਵੀਂ ਦੁਰਾਨੀ ਰਾਜ ਅਫਗਾਨਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਜ਼ਗ਼ਸ਼ਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਜੋ ਅਬਦਾਲੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਕੇਵਲ ਦਿਲੀ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕੁਛਕ ਉਤਰੀ ਜ਼ਿਲੇ ਹੀ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਸਿਧੇ ਕਬਜ਼ੇ ਹੇਠ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਮੀਰ ਮਨੂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ੧੭੫੬

ਮੀਰ ਮਨੂ ਅਰਥਾਤ ਮੁਈਨ ਉਲ ਮੁਲਕ ਵਾਇਸਰਾਏ ਪੰਜਾਬ ਨਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਬਣਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਣ ਤੀਕ ਸੀਉਂਦਾ ਨ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਹੋਇਆ ਸੰਨ ੧੭੫੬ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਕੇ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਮਰਾਦ ਬੇਗਮ* ਨੇ ਜੋ ਬੜੀ ਦਲਈ ਪੁਰਜ਼ੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਬਾਲਗ ਬੇਟੇ ਅਮੀਨ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਜੋ ਉਦੋਂ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਬਰਾ ਸੀ ਅਪਣੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਘੋਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਰਬਾਰ ਦੀ ਈਨ ਵੀ ਮੰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਜ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਮਜ਼ੇ ਦੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਬਾਲਕ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਰੀਜੈਂਟ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਮੀਰ ਮਨੂ ਦੀ ਬੇਵਾ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨਾਬਾਲਗ ਪੁੱਤ੍ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗੀ

ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਨੇ ਰਾਜ ਸੌਂਪਣੇ ਆਪਣੇ ਰਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੁਵਰਗੀ ਪਤੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਨਿਪਰਾਉਣ ਲਗੀ। ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਕਿਆਂ ਤਾਂ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਬਿਪਤਾ ਆ ਪਈ। ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਉਹ ਰਾਜ ਕਰ ਕਹੀ ਸੀ ਉਹ ਦਸ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਚੌਥਕ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

* ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਗਲਾਨੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ—ਤਾਰੀਖਿ ਅਹਿਮਦੀ

+ਵੇਚੋ ਕਨਿੰਘਮ ਦੀ ਰਚਨਾ—ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਡੀ ਸਿਖਸ ਸਫਾ 104 (ਇਸਦਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਬੁਕ ਸ਼ਾਪ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ—ਅਨੁਵਾਦਕ)

ਮੁਰਾਦ ਬੋਗਮ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਪੰਜਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਉਸ ਵਲੋਂ ਬੋਗਮ ਨੇ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਾਇਸਰਾਨੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਉਮਰਾ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਖ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਸੁਵਰਗੀ ਪਤੀ ਲਈ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੇਸ਼ਣ ਭੇਜੇ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਕਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੋਗਮ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਹੋਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਆਪਣੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਨੂੰ ਪਕਿਆ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁਰਾਦ ਤੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਦੇ ਉਮਰਾ ਵਿਰੁਧ ਬੇਬਰੋਸਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਉੱਚੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਤਾ ਪਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮੀਰ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਨ

ਮੀਰ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਨ ਸਪੁੱਤਰ ਰੌਸ਼ਨ ਉਦ ਦੌਲਾ ਤੁਰੇ ਬਾਬ ਖਾਨ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਸੁਵਰਗੀ ਵਾਇਸਰਾਏ* ਅਤੇ ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਦਰਬਾਰੀ ਬੋਗਮ, ਕਦੇ ਬੋਗਮ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮਿੱਥ ਮਥੇ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਲਾਂ ਦੇ ਜ਼ਨਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੋਗਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜੁਤੀਆਂ ਤੇ ਸੋਟਿਆਂ ਨਾਲ ਐਨੀ ਭੁਗਤ ਸੁਵਾਰੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਰ ਖਾਂਦਾ ਖਾਂਦਾ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਮੀਰ ਦਾ ਕੰਸੁਰ ਕੇਵਲ ਐਤਨਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬੋਗਮ ਨੂੰ ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਗੱਲੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਔਰਤ ਜ਼ਾਤ ਕਦੇ ਖਿਮਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਬੋਗਮ ਦੇ ਇਸ ਜ਼ਾਤੀ ਵੈਰ ਦੇ ਜਲਬੇ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਸ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਉਤਪਨ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਲਗ ਪਗ ਸਭ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੇ ਐਸੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅ ਉਣਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਥੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨ ਕੇਵਲ ਇਜ਼ਤ ਹੀ ਸਗੋਂ ਜਾਨ ਵੀ ਸੁਰਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਬਿਨੇ ਖਤਰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੋਗਮ ਦੇ ਚਲਨ ਦੀ ਬਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੇਰ ਧਾਵੇ ਬੋਲਣੇ ਆਰੰਭ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਬੇਠੇਨੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਲੁਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਵਾੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਧਾੜਵੀ ਸਾਰੇ ਸੁਬੇ ਉਤੇ ਛਾ ਗਏ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹੁੰਸਾ ਫੇਰ ਦਿਤਾ। ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਨਗਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਭੰਗਰਾਂ ਵੀਆਂ ਧਾੜਾ ਹਿਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਅਮਨ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਇਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਉਗ੍ਰਾਹੁਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬਦ ਅਮਨੀ ਸੀਨਾਜ਼ੋਰੀ ਤੇ ਗੜ ਬੜ ਫੈਲ ਗਈ।

ਸਯਦ ਜਮੀਲ ਨੂੰ ਡਿਪਟੀ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜਿਆ

ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣ

*ਇਹੋ ਉਹ ਹੀ ਸਜਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮਸ਼ੀਤ ਬਣਵਾਈ ਸੀ।

ਵਾਲੀ*† ਸਸ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਸੀ, ਨੇ ਸਯਦ ਜਮੀਲ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਯਦ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਕੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬੋਗਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਈਟਖਾ ਉਪਜ ਪਈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸਯਦ ਜਮਾਲ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਵੋ। ਨੌਜਵਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਪਰਵਾਨ ਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਬੋਗਮ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕਰੋਧ ਆਇਆ। ਉਹ ਰਾਜ ਸਤਾ ਲਈ ਪਾਗਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ (ਏਜੰਟ) ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲ ਭੇਜੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤ ਕਿ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਉਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਅਫਸਰ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੋਕ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ

ਬੋਗਮ ਦੀ ਇਸ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੇ ਆਲਮ ਗੀਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ੧੧੬੯ ਹਿਸਰੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਸਰਦੀਦ ਤੋਂ ੭੦ ਕੋਹ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਉਪਰ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਪੁਜ ਗਈ। ਤਦ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਗਲ ਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਤੈ ਕੇ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਵਧਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਉਠ ਜਾ ਰਿ 11 ਹੈ। ਜਦ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਠੀਕ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਪੁਮ ਧੜਾੜਾ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਬੋਗਮ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਵਲੋਂ ਫਟੋਬ ਨਾਲ ਮੁਰਾਦ ਬੋਗਮ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ

ਜਦ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੇ ਡਿਠਾ ਕਿ ਨਿਕਾਹ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਬੇਨਤੀਆਂ ਅਕਾਰਥ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਹਥਕੰਡਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਰਾਦ ਬੋਗਮ ਨੂੰ ਫੜਕ ਕੇ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਸਦੇ ਸਭ ਅਧਿਕਾਰ ਖੋਹ ਲਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦਨ ਬਣ ਕੇ ਦਿਲੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵਾਪਸੀ ਅਦੀਨਾ ਬੋਗ ਪਾਸੋਂ ੩੦ ਲਖ ਖਰਾਸ ਲੈਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਅਦੀਨਾ ਬੋਗ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਨੂੰ ਮੁਰਾਦ ਬੋਗਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਕੇ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਉਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮੁਰਾਦ ਬੋਗਮ ਨੂੰ ਮੁਛ ਰਾਣੀ ਉਤੇ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦੇਵੇ ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਮੰਗ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬੋਗਮ ਨੂੰ ਹਰ ਸੰਭਵ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ। ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਗੁੱਸੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸਸ ਨੇ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਫਰੋਬ ਤੇ ਧੋਖੇ ਲਈ ਸਖਤ ਸ਼ਾੜ

*ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਹਿਤ, ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਗਾਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉਥੇ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਭਾਵੇਂ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋਂ ਬੋਗਮ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਧੀ ਵੱਢੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ।

ਬੰਬੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਜਾਇਗਾ, ਤਬਾਹੀ ਵੀ ਮਚੇਗੀ ਤੇ ਵੇਸ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਵੀ ਪਏਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਉਤਰੀ ਹਮਲਾਵਰ ਹਥੋਂ ਵੇਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ ਹੋਵੇਗਾ ਅਬਦਾਲੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ ਵਾਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਨੂੰ ਮਫ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਬੇ ਹਯਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਈ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਸ ਦੇ ਗੁਸੇ ਤੇ ਨਵਾਜਗੀ ਦੀ ਕਖ ਪਰਵਾਹ ਨ ਕੀਤੀ।

ਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਦੋਬਾ ਹਮਲਾ ੧੦੫੫-੫੬

ਬਿਧ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੱਚੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਦਿਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਖਬਰ ਅਤੇ ਰੀਜ਼ੀਦ ਉਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਉਹ ਝਟ ੧੭੭੫-੭੬ ਵਿਚ ਕੰਧਾਰ ਤੋਂ ਹਿੰਦ ਵਲ ਚਲ ਪਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਗਵਰਨਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕਢ ਬਾਹਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਛਾਉਣੀ ਪਾ ਦਿਤੀ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਭਾਜੜ

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਲਾਹੌਰੋਂ ਦੀ ਉਤਰ ਵਲ ਭਜ ਗਿਆ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜਾ ਸਰਨ ਲਈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਰਸਤੇ ਦਿਲੀ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਰੋਕ ਰੋਕ ਦੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਬੁਹਿਆਂ ਤੀਕ ਜਾ ਪੁਜਾ। ਨਵਾਬ ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੌਲਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋ ਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੁਕ ਛਿਪਕੇ ਖਤ ਪਤੁ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਫਾਦਾਰੀ ਜਾ ਜਤਾਈ। ਏਨ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜਾ ਵੀ ਇਮਾਦ ਉਲ ਮੁਲਕ ਗਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਖਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਸਹਿਤ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਦਸ ਕੋਹ ਉੱਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਨਾਰੋਲਾ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਆ ਮਿਲਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲਾ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸੁਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਕੱਠੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਆਲਮ ਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਲਈ ਮੁਗਲ ਮਹਲ ਨੂੰ ਪਹਿਣੇ ਹੀ ਸਜਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਧਾਨੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੇ ਗਜ਼ੀ ਉਦ ਦੀਨ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਭਰਿਆ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਮੁਈਨ ਉਲ ਮਲਕ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਮਨ ਮਨੋਤੀ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੇਗਮ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਸ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉਤੇ ਬਹਾਲ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਦੀ ਵੱਟੀ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਰਾਜ ਧਾਨੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਭਾਰਾ ਭਾਵਨ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੌਲਾ ਖਾਨ ਖਾਨਾ ਸਪੁਤਰ ਕਮਰ ਉੱਤੇ

ਪਾਸੋਂ ੬੦ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਰਕਮ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਲਈ ਉਸਨੇ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਖਿਆ ਐਡੀ ਵਡੀ ਰਕਮ ਉਹ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ।

ਵਸੂਲੀ

ਮਹਿਰਮ ਖਾਨ ਖੁਜਾ ਸਰਾ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੋਕੇ ਨਕਦੀ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ੇਵਰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰੇ। ਇਸ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਦਬਿਆ ਹੋਇਆ, ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਤੇ ਘਰ ਅਦਰੋਂ ਮੰਗੀ ਹੋਏ ਰਕਮ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਗਣਾ ਵਧੀਕ ਧਨ ਕਢ ਲਿਆ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਉਮਰਾ ਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਵੀ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀਆਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਥੋਂ ਵੀ ਅਣ ਗਿਣਤ ਧਨ ਦੌਲਤ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ। ਮੀਰ ਮੱਠੂ ਦੀ ਬੇਵਾ ਮੁਰਾਦ ਬੇਗਮ ਪਾਸੋਂ ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਖਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਵੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲਈ ਗਈ, ਉਥੋਂ ਵੀ ਕਈ ਲਖ ਰੁਪਏ ਦੀ ਨਕਦੀ ਗਹਿਣੇ ਤੇ ਹੀਰੇ ਮੰਤੀ ਆਦ ਪਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਪਰ ਲਾਲਚੀ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਧਨ ਦੀ ਪਿਆਸ ਅਜੇ ਵੀ ਮੱਠੀ ਨ ਹੋਈ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਬੰਦਕਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਜੇ ਹੋਰ ਬਿਪਤਾ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਲੁਟ ਮਾਰ

ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਉਮਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿੰਨਾ ਧਨ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਉਹ ਸਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਜੋ ਜੋ ਅਤਿਆਚਾਰ ਹੋਏ ਸਨ ਸਗ ਪਗ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁਣ ਫੇਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣੇ ਪਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਨਾ ਕੋਨਾ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸ਼ਾਈ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੇਟੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੁਤਰੀ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲਿਆ।

ਕਤਲਿਆਮ

ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਲਮ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਥੋਂ ਉਹ ਮਥਰਾ ਵਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਠੀਕ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਥੇ ਪੁਜਾ ਜਦ ਕਿ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਤਿਹਾਰ ਮਨਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਸਭ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਬੇਦਰੋਗ ਕਤਲਿਆਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਵਡਾ ਅਪ੍ਰਾਧ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਲਏ

ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ (ਦਾਸ) ਬਣਾਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਮਥਰਾ ਤੋਂ ਇਹ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਆਗਰੇ ਵਲ ਵਧਿਆ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘਤ ਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਏਥੋਂ ਦੇ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰ ਫ਼ਾਜ਼ਲ ਖਾਨ ਹਥੋਂ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਪਸਪਾਈ ਨਸੀਬ ਹੋਈ ਸੀ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਰੋਧ ਵਿਚ ਆਕੇ ਜਾਣਾ

ਦੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਹੁੰਜਾ ਫੇਰ ਦਿਤਾ।

ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਕ੍ਰਿਸਮਾਂ ਦੇ ਕਤਲਾਂ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦ ਗਰਮੀ ਨੇ ਸਤਾਇਆ ਤਦ ਉਹ ਦਿਲੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਇਆ। ਏਥੇ ਅਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪ ਹਜ਼ਰਤ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾਇਆ, ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੇਟੀ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਮਤਲ ਦੇ ਪੋਟੇ ਸੀ।

ਦਿਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਆਲਮਗੀਰ ਦੀ ਬਹਾਲੀ

ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਭਾਰੀ ਤਾਵਾਨ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹਦੇ ਵਡਿਆ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਬਹਾਲ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੌਲਾ ਖਾਨਿ ਖਾਨਾ ਪੁਤਰ ਕਮਰ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਉਲ ਤੁਮਰਾ ਬਖਸ਼ੀ ਅਰਥਾਤ ਰਾਜ ਦਾ ਸੈਨਾ ਪਤੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ੧੭੫੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਕੰਧਾਰ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਵਾਲੇ

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਸੂਬੇ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ। ਇਉਂ ਉਹ ਤਬਾਹੀ ਬਰਬਾਦੀ ਜਿਸਦਾ ਆਰੰਭ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀਤਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਥੋਂ ਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ ਪੁਜੀ। ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੁਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫੌਜ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੋੜ ਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਦੇ ਇਸ ਦਲੇਰੀ ਭਰੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬੜਾ ਜੋੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਇਸ ਧਮਕੀ ਉਤੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਲਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਉਤੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਦੇਸ ਦੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਵਿਜਈ ਨੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਖਬੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ। ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਯੋਗ ਸਰਨੈਲ ਤੇ ਇਤਬਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਜੋ ਫੌਜ ਦਿਤੀ ਗਈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਫੌਜ ਵਿਚ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਦੁਰਾਨੀ ਅਤੇ ਬੀਰਾਨੀ ਗਾਰਡਸ ਅਤੇ ਇਕ ਦਸਤਾ ਉਸ ਫੌਜ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਏਸੇ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਜ਼ਿਆਈ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; ਸਰ ਫਰਾਜ ਖਾਨ ਅਫਗਾਨ ਦਵਾਬਾ ਅਰਥਾਤ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਵਿਚਲਾ ਦੇਸ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਅਤੇ ਮੁਫਤਾਨ ਦੇ ਸਵੇਜਈ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ।

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਉਪਰ ਕਰੜੇ ਹਥਾਂ ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸਾਲ ਤੀਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਬਾਗੀ ਨਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ; ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਜਥੇ ਖਿੰਡਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ

ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਪੁਚਾਈ ਸੀ ਉਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅ ਉਣ ਉਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੌਕਾ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਮੁੜ ਮੈਦਾਨ ਵਚ ਨਿਕਲ ਆਇਆ। ਅਫਗਾਨੀ ਲਾਭ ਨੂੰ ਲਾਭੇ ਰਖ ਕੇ ਉਸਨੇ ਜ਼ਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਬੁਰਦਬਾਰੀ ਅਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਤੋਂ ਹੌਂਸਲਾ ਪਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਫਸਾਦ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਹ ਬਿਆਸ ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੇਸ ਉਤੇ ਛਾ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਐਨੇ ਵਧ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੀਕ ਮਾਰ ਧਾੜ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਕ੍ਰਿਲਾ ਰਾਮ ਰਾਉਣੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਉਸਾਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਸੱਥੇ ਕਲਾਨੌਰ ਅਤੇ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਲੁਟਦੇ ਵੇਖੇ ਗਏ।

ਉਸਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਬੁਲਾਵਾ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵੱਲ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ। ਸ ਵਪਾਨ ਤੇ ਤਸਰਬੇਕਾਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਟਾਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਨ ਹੋਣ ਲਈ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਬਾਗੀ ਸਿੱਖ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਹਨ ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਇਧਰੋਂ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤਦ ਉਹ ਦੇਸ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਵਿਦੁੱਧ ਫੌਜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਇਸ ਉਤਰ ਨਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ ਮੁਰਾਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਅੜਲੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਦੁਆਬੇ ਦੇਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਦੇਸ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਲਵੇ। ਸਰ ਬਲੰਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸਰ ਫਰਾਜ ਖਾਨ ਅਫਗਾਨ ਵੀ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਮੁਰਾਦ ਖਾਨ ਨੇ ਬਿਆਸ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਪਾਰ ਉਤਰ ਲਈਆਂ।

ਮੁਰਾਦ ਖਾਨ ਦੀ ਹਾਰ

ਅਈਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਮੁਰਾਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ

ਵਿਚਾਲੇ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲਕ ਤੋੜ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਅਫਗਾਨ ਜਰਨੈਲ ਸਰ ਬਲੈਦ ਖਾਨ ਵੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਮੁਰਾਦ ਖਾਨ ਤੇ ਸਰ ਫਰਾਜ਼ ਖਾਨ ਲਈ ਹੁਣ ਸਵਾਏ ਹਰਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਬਾਕੀ ਨ ਰਿਹਾ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਬਚੀ ਖੁਚੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਫ਼ ਨਸ ਗਏ।

ਵਜ਼ੀਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਵਿਰੁੱਧ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਵਜ਼ੀਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪ ਲਾਹੌਰੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਕੁਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਬਾਗੀ ਗਵਰਨਰ ਨੂੰ ਮੋਧੇ। ਬਟਾਲੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਰਾਦ ਖਾਨ ਵੀ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਬੁੱਢੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੀ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਗਾ ਬਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਸਮਝੇਰ ਖਾਨ ਦੇ ਤਲਾ ਉਤੇ ਫਾਂਸੀ ਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਭਾਜੜ

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੜ ਉਤਰੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲ ਨਸ ਗਿਆ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਦਾ ਤੋਂ ਪਨਾਹ ਗਾਹ ਸਨ।

ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢਣਾ

ਨੌਜਵਾਨ ਅਫਗਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੀ ਦਲੇਰੀ ਵਲ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਪਾੜ ਲਈ ਡੋਨ ਦੇਣ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰਿਆ। ਅਫਗਾਨ ਫੌਜ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਜੋ ਰਾਮ ਰਾਉਣੀ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸੀ ਉਸ ਤੇ ਹਲਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਹ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਵਿਤਰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਵਿਤਰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਹੋਏ ਇਸ ਹਮਲੇ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਵਿਚ ਐਨਾ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫਾਰੀ ਇਕਠ ਕਰ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿਤਰ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਬਚਾਉ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ

ਸਿਖ ਘੁੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਛਾ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦਾ ਮਾਰਾ ਦੇਸ ਲੁਟ ਪੁਟ ਲਿਆ। ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤੀਕ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਵੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਹ ਮੁੜ ਵਧੀਕ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕਠ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਐਨੀ ਵਧ ਗਈ ਕਿ ਨ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਲੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚਾਲੇ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਹੀ ਕਟ ਦਿਤੀ ਸਗੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਮਤਾ ਵੀ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਵਸੂਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਮਾਲੀਏ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖਰਚ ਕਰਦੇ। ਅਫਗਾਨ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਕਈ ਬਾਈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਿਖ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ। ਪਠਾਣਾਂ ਅਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਭਾਰੀ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਖਾਲੀ ਨ ਗਈ। ਇਸਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਠਾਣ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਜੋ ਬਚੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਸਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਈ। ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਤਾਬੜ ਤੋੜ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਉਣਾ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ। ਮੌਢੇ ਹੋਏ ਘਮਸਾਨ ਵਿਚ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਦਾ ਘੋੜਾ ਫਟੜ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਸਮੇਤ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਆਨ ਡਿੱਗਾ। ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਜੰਗੀ ਜੈਕਾਰਾ "ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸੀ ਕੀ ਫਤਹ" ਗਜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਗੇ ਵਧੇ। ਖਾਨ ਇਹ ਵੇਖ ਸਿਰ ਉਤੇ ਪੈਰ ਰਖਕੇ ਨਸ ਉਠਿਆ। ਇਹ ਅਫਗਾਨਾਂ ਉਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਜਿਤ ਸੀ ਜੋ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆਈ।

ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਗੜ ਬੜੀ

ਠੀਕ ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਖਤਰਨਾਕ ਫਸਾਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਗੜ ਬੜੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੋ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਪੁਜਣ ਉਤੇ ਨਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਉਸ ਭਵੀਯਨ ਨੂੰ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਸਰ ਫਰਾਜ਼ ਖਾਨ ਵੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸੀ। ਇਹ ਹਲ ਚਲ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਅਫਗਾਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰਪੁਸਤ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਨਸਾ ਦੇਣ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੋਵਲ ਸਾਰੇ ਜਤਨ ਹੀ ਨਿਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਬਾਗੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਨੀਆਂ ਹੀ ਜਥੇਬੰਦ ਤੇ ਜਬਤ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਣ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਿਖਾਂ ਅਗੇ ਠਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਏਸੇ ਵਿਚ ਸਲਾਮਤੀ ਜਾਤੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬਿਨਾਂ ਹੀਲ ਹੁਜਤ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ।

ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਪਸਪਾਈ

ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲੈ ਕੇ ਚਨਾਬ ਵਲ ਪਸਪਾ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਸਪਾਈ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਐਨੀ ਚੁਪ ਚਾਪ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਤੀਕ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨ ਲਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਨਸ ਕੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹੋ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਐਨੀ ਅਫੜਾ ਦਫੜਾ ਵਿਚ ਨਸੇ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਵੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡ ਗਏ ਜਿਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਨ ੧੭੫੮ ਦੇ ਅਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਹੈ।

ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ

ਵਿਜਈ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮਵਰ ਲੀਡਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ (ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ) ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੁਣ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਪਨਾ ਦਾ

ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਸਿੱਖ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ।

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀ ੧੭੫੬-੫੮

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰੁਪਿਆ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ—

سکه زد جهان بفصل اکال - پر ملک احمد از جسا کلال

ਅਰਥਾਤ-ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ (ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ) ਨੇ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਮਤਭੇਦ

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਤਿ-ਹਾਦੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਉਸਦਾ ਹਸਾਨ ਭੁਲ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ੰਟ ਖ਼ਾਜਾ ਮਿਰਚਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਤ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਕੱਢ ਬਾਹਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਖਤਾ ਤੇ ਚਾਲਾਕ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਕੱਚੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੇਡਿਆ। ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਰੋੜਾ ਬਣਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਸਹਾਬ ਉਦ ਦੀਨ ਉਪਨਾਮ ਗਾਜੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੇ ਰੁਹੋਲਾ ਸਰਦਾਰ ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੌਲਾ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਮਰਹਟਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੌਲਾ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਉਹੋ ਦੇਸ਼ੰਟ ਸੀ ਜੋ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਆਕੇ ਕਰਨਾਟ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਗਦਾਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਇਨ-ਚੀਫ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਰਘੋ ਨਾਥ ਰਾਓ ਨੇ ਜੋ ਰਾਘੋਬਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵਧੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਦਿਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਘੁਤ ਲਿਆ। ਪੂਰਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਤੀਕ ਕਿਲੇ ਦਾ ਬਚਾਉ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੌਲਾ ਉਥੋਂ ਨਸ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ਹਾਰਾ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਮੁੜ ਗਾਜੀ ਉਦ ਦੀਨ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਬਲੇ ਆਉਣਾਂ ਪਿਆ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਵਲੋਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ

ਤੀਕ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੇ ਮਰਹਟਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਆਉਣ ਅਤੇ ਸਿੱਧ ਤੀਕ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਣ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਮਰਹਟਾ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਚ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਫੌਜਾਨਾ* ਖਰਚ ਦੇਵੇਗਾ। ਨ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸਗੋਂ ਉਸਨੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਲਾਲਚ ਵੀ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਥੋਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਲੁਟਕੇ ਮਾਲ ਮਾਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਕੂਚ

ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰ ਲਏ। ਰਘੂਬਾ ਅਤੇ ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਮਰਹਟਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ

ਇਕ ਲਖ ਰੁਪਇਆ ਕੂਚ ਚਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਪੜਾਉ ਦਾ—ਮੈਮਾਇਰਜ਼ ਆਫ ਮੇਲਵੀ ਦੀਨ ਮੁਹਿੰਮ ਆਫ ਸ਼ਟਾਲਾ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਸਤਲੁਜ ਪੁਜਣ ਉਤੇ ਮਰਹਟਾ ਫੌਜ ਨਾਲ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਵੀ ਆਣ ਮਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਉਹ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਵੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਹਦੇ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸੀ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਸਰਹਿੰਦ ਉਤੇ ਅਧਿਕਾਰ

ਮਰਹਟਾ ਫੌਜ ਮਾਠੇ ਮਾਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਜੋ ਉਠੇ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਹੋਲਾ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਨਾਲ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਖਾਲੀ ਕੀਤਾ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਟ ਨਾਲ ਚਿੱਟ ਖੜਕਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਵਜਦੀ ਮਰਹਟੇ ਬੜੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਲੁਟ ਦਾ ਨਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੱਕ ਜਤਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਈਰਖਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਹਮਲੇ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਉਤੇ ਤੁਲ ਗਏ। ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬਾਲਕੇ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਓਟ ਵਿਚ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਲੈਕੇ ਹਰਨ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਮਰਹਟਾ ਫੌਜ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ।

ਕੱਚੀ ਸਰਾਏ ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮਰਹਟੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਵਧੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਠੂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਪ ਕੱਚੀ ਸਰਾਏ ਅਸਥਾਨ ਆ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਹ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਮਰਹਟਾ ਫੌਜ ਦੇ ਪੁਜਣ ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਚੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਖਾਣੀ ਪਈ ਤੇ ਜਹਾਨ ਖਾਨ ਦੇ ਸੌ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਲੋਕ ਅਟਕੇ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਅਸਥਾ ਤੇ ਖੜਾਨਾ ਹਮਲਾ ਆਵਰਾਂ ਵੀ ਲੁਟ ਲਈ ਪਿਛੇ ਛਡ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ

ਅਗੇ ਵਧਕੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਘਟਣਾ ਮਈ ੧੭੫੮ ਦੀ ਹੈ। ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਇਸ ਫਤਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਵੰਡੇਰਾ ਪਿਟਕੇ ਅਤੇ ਜਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਮਨਾਈ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਕੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਾਇਸਰਾਏ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਮਿਰਚਾ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਡਿਪਟੀ ਬਾਪ ਦਿਤਾ। ਮਰਹਟਾ ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਾਹਿਬ ਖਾਟਲ ਨੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਲਾ ਅਟਕ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮਾ ਜੀ ਰਾਉ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਾਪਿਆ ਗਿਆ।

ਮਰਹਟਾ ਐਸ਼ਵਰਜ ਸਿਖਰ ਤੇ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਪੁਜ ਚੁਕਾ

ਸੀ। ਇਉਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੌਢੀ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੀ ਉਹ ਭਵਿਖ ਬਾਣੀ ਸੰਗੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਸਿੰਧ ਤੇ ਹੁਗਲੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਖਣ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਿੰਧ ਤੀਕ ਦਾ ਦੇਸ ਪੈਰਾਂ ਥਲੇ ਮਧੋਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਾਲੇ ਸੂਬੇ ਦਿਲੀ ਤੇ ਆਗਰਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਨਾ ਬਚੇ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਵਜੀਰ ਗਾਜੀ ਉਦ ਦੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿਤਾਂ ਵਿਚ ਅਵਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਵੇਣ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹੇ ਝੁਲ੍ਹੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦੇਸ਼ਤਾਨ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਣ ਲਗੇ। ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਖੱਤੀ ਲੜਾਈ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਅੰਤ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਖਾਲੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪਿਆ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਰਹਟਾ ਰਾਜ ਬਹੁਤ ਬੌੜਾ ਚਿਰ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਨ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਨ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਸਿਖ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਪਰਦੇਸੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਕ ਥਾਮ ਕਰਨੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੇ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਦੇ ਹੀ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸਨ ਗੋਰਮਿੰਟ ਵਲੋਂ ਮਾਲੀਏ ਦੀ ਯੋਗ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਡਟ ਜਾਂਦੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਦਖਣ ਵਿਚ ਵੇਨੋਂ ਚਿਰ ਨੂੰ ਬਗਾਵਤਾਂ ਤੇ ਫਸਾਦ ਉਠ ਖੜੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਹੋਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ ਖਾਲੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਆਪਣੀ ਜਿਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਫੌਜ ਦਾ ਦਸਤਾ ਛੱਡਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਚਲਦੇ ਬਣੇ। ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ੭੫ ਲਖ ਰੁਪਏ ਖਰਾਜ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਉਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪ ਦਿਤਾ।

ਰੁਹੇਲੇ ਤੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਗੜ ਬੜ

ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਬਗਾਵਤ ਬੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਜਮਾਲ ਖਾਨ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਥਲੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਬੰਡਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵਲੋਰ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਬਾਗੀ ਫੌਜਾਂ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜਮਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਿਥੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਲੜਾਈ ਬੜੀ ਤਿਆਨਕ ਤੇ ਲਹੂ ਡੋਲਵੀਂ ਸੀ। ਅਫਗਾਨ ਅਤੇ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਵੀ ਫੌਜ ਵੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰੀ ਗਈ ਤੇ ਫਟੜ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਜਮਾਲ ਖਾਨ ਦਾ ਹਾਥੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤਦ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਫੈਲ ਨੇ ਜੋ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਮਹਾਵਤ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਨਾਲ ਉਸ ਉਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਜਮਾਲ ਖਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਹਥੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਜਮਾਲ ਖਾਨ ਦੇ ਗੋਲੀ ਖਾਕੇ ਡਿਗਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਬਾਗੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਖਿਲਬਲੀ ਮਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਨਸ ਉਠੀਆਂ। ਲਾਹੌਰੀ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਨਸ ਜਾਂਦੇ ਬਾਗੀਆਂ ਦਾ ਦੂਰ

ਤੀਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਥਾਂ ਰਖਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਹੈਡ ਕੁਆਰਟਰ ਬਟਾਲੇ ਲੈ ਆਂਦਾ

ਬਾਗੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਉਤੇ ਇਸ ਭਰੀ ਜਿਤ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਪ੍ਰਚੀਨ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਦਹਿਸ਼ਤ ਤੇ ਡਰ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੈਡ ਕੁਆਰਟਰ ਵਟਾਲੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਮੁਲਤਾਨ, ਚੱਟਾ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ* ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੀ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਬ ਦੇਣੀ ਮੰਨ ਲਈ; ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਰਾਜਾ ਸੰਫ ਅਲੀ ਖਾਨ ਕਾਂਗੜਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਆਇਆ। ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਫਰ ਜੰਗ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਤਰ ਸਰਦਾਰੀ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ।

ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਵਲੋਂ ਗੜਬੜ

ਹੁਣ ਮਾਝੇ ਦੇਸ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਇਕੱਠ ਹੋਕੇ ਇਕੋ ਇਕ ਗਿਰਦ ਦੇ ਚਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਮੀਰ ਅਕੀਸ ਬਖਸ਼ੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਲਈ ਭਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਗਿ੍ਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਵਟਾਲੇ ਲੈ ਆਇਆ। ਜਿਥੇ ਕਿ ਵਾਇਸਰਾਏ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਦੰਧਾਵਾ ਸੀ।

ਹੋਰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਬਗਾਵਤ

ਅਜੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬਗਾਵਤ ਦਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮਗੜ੍ਹ (ਉਦੋਂ ਰਾਮ ਰਾਉਣੀ) ਵਿਚ ਇਸਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬਗਾਵਤ ਫੁਟ ਪਈ। ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਲੀਡਰ ਸਨ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨਈਆ ਅਤੇ ਜੋਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸੁੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦਾ ਅੰਤ ਨਜ਼ ਆ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ-੧੭੫੮

ਵਟਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵਾਇਸਰਾਏ ਆਪਣੇ ਮਹਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਦਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਨ ੧੭੫੮ ਮੁਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ੧੧ਵੀਂ ਮੁਹਰਮ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿਚ ਜਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਵਸੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦਾ ਮਿ੍ਤਰ ਸਰੀਰ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਨਗਰ ਖਾਨ ਪੁਰ ਵਿਚ ਲਿਜਾਕੇ ਦਫਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਚਲਨ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਡਿਪਲੋਮੈਸੀ (ਰਾਜਨੀਤੀ) ਵਿਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹਤਵ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਪਧਰ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਉਹ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਦਾ ਕਾਤਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਨਵਾਬ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਦੇ ਜਿਲੇ ਵਿਚ ਬਹਿਰਾਮ ਪੁਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਰਕਾਰੀ

*ਫਰਹਾਦੂਨ ਨਾਜ਼ੀਰਨ

ਮਾਲੀਆ ਨਾ ਤਾਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਸਰਾ (ਦਰਬਾਰੀਆ) ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਉਤੇ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਮਾਹਰ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਦਾਮਨੀ ਫਰਸ਼ਾਦ ਗੜ ਬੜ ਤੇ ਅਨਾਰਕੀ ਵਿਚ ਵੀ ਜੋ ਸਵਾਰਥੀ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਰਾਜਸੀ ਅਧਿਕਾਰ ਲਈ ਮਚਾਈ ਗਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਰਖਿਆ। ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਸੂਝ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਸਦਕਾ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬਨਣ ਵਾਲੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਹਤਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਸਨੇ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਮੱਕਾਰ ਤੇ ਸੋਚ ਸਮਝਕੇ ਪੈਰ ਧਰਨ ਵਾਲਾ ਨੀਤੀਵਾਨ ਸੀ। ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਰਖਦਾ, ਦਿਲੀ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਉਹ ਘਿਣਾ ਕਰਦਾ, ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਗੁਡੀਆਂ ਭਵਾਉਂਦਾ, ਸਿਖਾਂ ਤੇ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਚਲਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਠੀ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਸੀ। ਵੇਸ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਵਰਤਦਾ ਤਾਵੇਂ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਬਦਾਮਨੀ ਤੋਂ ਹੜ ਨਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪੁਜਦੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕੁਰਬਾਨ ਨ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਏ ਪਰਵਾਹ ਤੇ ਕਦੇ ਕਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਮਿਠਾਈ ਵਲੋਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਥਾ ਨ ਦਿਤਾ ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਹੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਸੜ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਕੁਛ ਰਾਹੀਆਂ* ਨੇ ਮਿਨਤ ਸਮਾਜਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਗਰੀਬ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਦਸ਼ਾ

ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਕਦੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਅਨਾਜ ਦਾ ਆਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਝੋੜਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਰ-ਮਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਭਾਵੇਂ ਅਦੀਨਾ ਨਗਰ ਦਾ ਉਹ ਉਨੱਤ ਨਗਰ ਜੋ ਉਸਨੇ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਬਾਗਾਂ ਤੇ ਮਹਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਅਜੇ ਤੀਕ ਉਸਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਵਜੋਂ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੇਵੇਂ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਅੰਤਮ ਮੁਸ਼ਲ ਦੀ ਇਸ ਯਾਦਗਾਰ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ ਦੇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਉਤੇ ਜਾਨਕੂ ਰਾਉ ਮਰਹੱਟਾ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਜੋ ਇਕ ਤਕੜੀ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਗੋਰਮਿੰਟ ਮਰਹੱਟਾ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮਾ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭਜ ਦਿਤਾ। ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੇ ਪਿਛਲਗ ਸਦਰ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਾ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਜਦ ਕਿ ਚਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਬੜਾ ਦੇ ਹਥ ਦ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਾਮਾ ਜੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਗੋਰਮਿੰਟ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਤੀਕ ਲੈ ਗਿਆ।

*ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਥਲ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਵੇਣੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਸੀ।

ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬੋਰੋਕ ਟੋਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਾਰ ਧਾੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਾਜ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੋਰੋਕ ਟੋਕ ਹੋਕੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਲੁਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਉਤੇ ਬੜੀਆਂ ਸਖਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਪਵਿਤਰ ਸਰੋਵਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੋਮੂਰ ਸਾਹ ਨ ਪੂਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸਾਫ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚੋਂ ਮਿਟੀ ਆਦਕ ਕਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਕਰਵਾਇਆ। ਕੰਮ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਤੋਮੂਰ ਸਾਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਅਤਿ ਮੰਦੀ ਪਸਪਾਈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਤੇ ਸਿਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਪੁਜ ਗਈਆਂ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਜਰਨੈਲ ਨੂਰ ਉਦ ਦੀਨ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਨੂਰ ਉਦ ਦੀਨ ਖਾਨ, ਬਾਮੀ ਜ਼ਈ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਦੇਕੇ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪਾਰ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਜਿਹਲਮ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਟੋਕ ਦਰਿਆ ਜਿਹਲਮ ਅਤੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨੀ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਖੜ ਕੱਤਰ ਅਤੇ ਜੈਂਡ ਨਾਮੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨਾਲ ਆਬਾਦ ਸੀ ਜੋ ਦੇਸ ਦੇ ਅਸਲੀ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਚਿੰਤਕ ਸਨ। ਇਕੋ ਹੀ ਜਰਨੈਲ ਨੂਰ ਉਦ ਦੀਨ ਖਾਨ ਨੇ ਚਨਾਬ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਗਾ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਹਮਲਾ ੧੭੫੯

ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੇ ਆਜ਼ਾਦ ਸਰਦਾਰ ਨਸੀਰ ਖਾਨ ਨਾਲ ਨਿਪਟ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਕੂਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਮੰਨ ੧੭੫੯ ਦੀਆਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਧ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਉਹ ਜਮ੍ਹੂ ਸੜਕ ਰਾਹੀਂ ਚਨਾਬ ਵਲ ਅਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੂਚ ਉਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਰਾਹੀਂ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਜੁ ਹੜ ਆਏ ਹੋਏ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਹੋ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਰਹੱਟਾ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਹਾਰ

ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਕੇ ਉਸ ਨੇ ਮਰਹੱਟਾ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਇਆ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਨਸ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿਤ ਮਗਰੋਂ ਕਰੀਮ ਦਾਦ ਖਾਨ ਅਫਗਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬੇ ਦਾ ਅਤੇ ਜ਼ੈਨ ਖਾਨ ਗੁਜਰਾਤ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾਇਆ।

ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਮ੍ਹੂ ਵਲ ਕੂਚ

ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੇਲਾ ਨਾਲ ਮਿਠਕੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸਮਾਨ ਰਸਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਤੇ ਫੇਰ ਜਮ੍ਹੂ ਵਲ ਕੂਚ ਬੋਲ ਦਿਤਾ।

ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦਿਲੀ ਦੇ ਮਕਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਗਾਜੀ ਉਦ ਦੀਨ

ਨੂੰ ਇਹ ਤੇ ਲਗਾ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਹਾਨੀਰਹਿਤ ਬੁਢੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗਦੀ ਉੱਤੇ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੋਲਾ ਸਾਬਕ ਖਾਨਿ ਖਾਨਾ ਉਪਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਕ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਹੈ ।

ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੋਲਾ ਦਾ ਖੂਨ

ਉਸ ਨੇ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰ ਲਿਆ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨੋਂ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ । ਉਸ ਨੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਦ ਦੋਲਾ ਨੂੰ ਮੜਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਜਦ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ । ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮਜਬੀ ਆਲਮਾਂ ਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਰਤਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ । ਇਸ ਹਾਲ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਕੇ ਇਮਾਦ ਉਲ ਮੁਲਕ ਨੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਇਹ ਖਬਰ ਧੁਮਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਠਾਰ ਦਾ ਕਰਨੀ ਵਾਲਾ ਪੀਰ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਟੁਟੇ ਭੰਜੇ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਠਹਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਰਧਾਲੂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਉਸਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਕੋਟਲੇ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਜਦ ਉਹ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਪਾਸ ਪੁਜਾ ਤਦ ਉਸਨੇ ਇਕ ਪੜਦਾ ਡਿਠਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸੁਵਾਗਤ ਲਈ ਉਪਰ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ । ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਬਚਾਓ ਬਚਾਓ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀ । ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਵਾਬੀ ਮਿਰਜਾ ਬਾਬਰ ਜੋ ਬਾਹਰ ਹੀ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਰਤ ਦਾ ਸ਼ਕ ਹੋਇਆ । ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ

ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਧੂਹ ਲਈ ਤੇ ਕਈ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਫਟਕ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਪਰ ਮਹਿਦੀ ਅਲੀ ਖਾਨ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਦੀ ਸ਼ਰਦਾਰੀ ਹੇਠ ਸ਼ਾਜਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾਕੇ ਸਖਤ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਵਲ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿਤਾ ।

ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜੇ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲ

੧੧ ਨਵੰਬਰ ੧੭੫੯

ਉਹ ਨਾਮ ਨਿਹਾਦ ਪੀਰ ਬਾਲਾਬਾਸ਼ ਖਾਨ ਨਾਮੀ ਖੂਨੀ ਉਛਬੇਕ ਸੀ । ਇਸਾਰਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਂ ਤੋਂ ਲਪਕਿਆ । ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਉਹ ਬਿਧ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਬੇਸੁਪ ਹੋਏ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਪਿਆ । ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਕੰਮਤੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਲਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਮਿਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਠੇ ਉਪਰ ਚਾੜਕੇ ਕੋਟਲੀ ਦੀ ਅਥਾਹ ਰੇਤ ਵਿਚ ਸੁਟ ਪਾਇਆ । ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉੱਥੇ ੧੮ ਘੰਟੇ ਤੀਕ ਪਈ ਰਹੀ । ਦੋਨੋਂ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮਹਿਦੀ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਚੁਕਕੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਮਾਊ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਵਰਨਾਈ ਗਈ । ਇਹ ਖੂਨੀ ਘਟਨਾ ੩੦ ਨਵੰਬਰ ੧੭੫੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਹੋਈ । ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜੇ* ਦੀ ਆਮੂ ਮੌਤ ਵੱਲ ੬੦ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ । ਉਹਨੇ ੬ ਸਾਲ ਤੀਕ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ।

ਪਰਕਰਨ-੨੬

ਅਲੀਗੌਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜਾ

ਆਲਮ ਗੀਰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਤਲ ਮਗਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ । ਵਜ਼ੀਰ ਵਿਮਾਦ ਉਲ ਮੁਲਕ ਨੇ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਰਾਜਗੋਦੀ ਉੱਤੇ ਮੁਹੀ ਉੱਤ ਮਿਲਤ ਨਾਮੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਕਾਮ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨ ਪਰਵਾਨਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਭਗੋੜਾ ਹੋਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ।

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਗਦੀ ਨਸ਼ੀਨੀ ੧੭੫੯

ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਉਪ ਨਾਮ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਰਖਿਆ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਟਾਜ਼ਧਾਨੀ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਜ਼ਿਲਿਆ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਭ ਸੂਬੇ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਟੁਟ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਤੇ ਵਾਇਸਰਾਏ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠੇ ਸਨ ਜਾਂ ਉਹ ਪਰਦੇਸੀ ਵਿਜਈਆਂ

ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿਚ ਲੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਮਾਦ ਉਲ ਮੁਲਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਬਿੜਕਦੀ ਵੇਖਕੇ ਜਾਟਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਤੁਪ ਕਰ ਲਈ । ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਉਹ ਗੰਮਨਾਮੀ ਦੀ

ਬਿਆਲੇ ਆਪਣੀ "ਮਿਫਤਾਹ ਉਲ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੁਦਰਾ ਉਪਰ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਦਸਦਾ ਹੈ-

بزد ۷۵ سکه صاحب قرآنی - عزیز الدین عالمگیر ثانی
 ਅਰਥਾਤ ਅਜੀਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਆਲਮਗੀਰ ਦੂਜੇ ਨੇ ਜੋਨੇ ਦੀ ਸੁਦਰਾ ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬ ਮਿਕਰਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ।
 ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਕੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਦਰਜ ਸੀ ;—

سکه ۷۵ بر هفت کشور همچو تابان مهر ماه -
 شه عزیزالدین عالمگیر غازی پادشاه

ਅਰਥਾਤ:—ਸੂਰਬੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਜੀਜ਼ ਉਦ ਦੀਨ ਆਲਮਗੀਰ ਨੇ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਸਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਛਾਪ ਲਾਈ ।

ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ੧੯੦੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰਨਾ

ਦੁਰਾਨੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਸਹਾਰਨ ਪੂਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੀ ਵਲੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਖੂਨੀ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਿਆਂ ਸਿਨਾਂ ਦੀ ਕਤਲ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ! ਦੇਸਦੇ ਲੋਕ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬੜੇ ਤੰਗ ਪੈ ਊਕੇ ਸਨ ਵੇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ।

ਲੋਕ ਮਰਹਟਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਏ

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਮਰਹਟਾ ਫੌਜਾਂ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਚਲਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ । ਅਬਦਾਲੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੌਲਾ ਹਾਫਜ਼ ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ ਰੁਹੇਲਾ ਸਰਦਾਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਆ ਮਿਲੇ ।

ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ

ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਅਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ । ਅੰਤ ਮਰਹਟੀ ਫੌਜਾਂ ਏਤਾ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਦਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਉਤਰੀਆਂ ।

ਬਦਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਬਦਲੀ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਕਈ ਦਿਨ ਤੀਕ ਆਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਮੋਰਚੇ ਗਭੀ ਖੜੀਆਂ ਰਹੀਆਂ । ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਰਸਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਰਹਟਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਗੜ ਗਈ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ । ਉਹ ਬੜੀ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਅਗੇ ਵਧੇ । ਏਥੇ ਬੜੀ ਲਹੂ ਡੋਹਲਵੀਂ ਜੰਗ ਲੜੀ ਗਈ ਜਿਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਰਾਰੀ ਸਟ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰੁਹੇਲਾ ਫੌਜ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨੀ ਪਈ । ਰੁਹੇਲਾ ਫੌਜ ਪੈਦਲ ਸੀ ਚੁਸਤ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਬੜਾ ਦਬਾ ਪਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟਟੂਆਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ ।

ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਸ਼ੱਕੀ ਸਵਾਲ

ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੰਬੂਰਚੀਆਂ (ਤੋੜੇਦਾਰ ਬੰਦੂਕਚੀਆਂ) ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਮਰਹਟੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲੈਣ ਸਿਨਾਂ ਨੇ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਸੀ । ਉਹ ਜੰਬੂਰਚੀਏ ਉਠਾਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਉਠਾਂ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬੁਝਾੜ ਕੀਤੀ । ਫੌਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਨ ਰਖਿਅਕ ਫੌਜ ਵੀ ਪੁਜ ਗਈ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਰਫ ਵਿਚ ਪੁਜ ਚੁਕੀ ਸੀ ।

ਬਾਜ਼ੀ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬੰਗਸ਼ ਦੇ ਹਥ

ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਬਾਜ਼ੀ (ਜਿਤ) ਦੁਆਬੇ ਦੇ ਪਠਾਨ ਸਰਦਾਰ

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਖਾਨ ਬੰਗਸ਼ ਦੇ ਫਰਖਾਬਾਦੀ ਹਥ ਰਹੀ ਜਿਸ ਨੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਐਨਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੰਗ ਦਾ ਪਾਸਾ ਦੁਰਾਨੀ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਪਲਟ ਗਿਆ ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਹਾਰ

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਕਤਲਿਆਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਣ ਵਿਚੋਂ ਨਸਾ ਦਿਤਾ । ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ੮੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲੀਡਰ ਦਾਤਾ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਰਣ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਸਵਾਏ ਮਰਹਾਰ ਰਾਉ ਹਲਕਰ ਦੇ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹਲੇ ਵਿਚ ਨਸ ਗਿਆ ਸੀ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਰਨੈਲ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਏ ਗਏ ।

ਸਿਕੰਦਰਾ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਇਥਰੋਂ ਵਿਛਲਾ ਹੋ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਪਾਸ ਮਲ-ਹਾਰ ਰਾਉ ਦੇ ਡਵੀਯਨ ਉਤੇ ਟੁਟਕੇ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਐਨੀ ਲਕ ਤੋੜ ਹਾਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਮਰਹਟਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਉਥੋਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਨਸ ਕੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਤੇ ਲੁਟ

ਇਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ । ਮੰਦ ਭਾਗੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਫੇਰ ਬਰੀ ਤਰਾਂ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ । ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਕੁਛ ਦਿਨ ਤੀਕ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਰਿਹਾ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਜੈਪੁਰ, ਮਾਰਵਾੜ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਨਜ਼ਰਾਂ ਲੈਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ । ਉਸ ਨੇ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਅਨੁਪ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਛਾਉਣੀ ਪਾਈ ਰਖੀ ਜੋ ਅਵਧ ਦੀ ਸਤਹਦ ਉਪਰ ਸੀ । ਏਥੇ ਹੀ ਉਹ ਖਤ ਪਤਰ ਦਵਾਨਾ ਬਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਾਹ ਉਦ ਦੌਲਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇ ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਜੰਗ ਲਈ ਤਿਆਰੀ

ਭਾਵੇਂ - ਬਾਦਲੀ ਤੇ ਸਿਕੰਦਰਾ ਦੇ ਅਸਥਾਂ ਉਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਲਕ ਤੋੜ ਹਾਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਿਲ ਨ ਛਡਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹਾਨੀ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਰ ਤੋੜ ਜਤਨ ਕੀਤੇ । ਤਿਆਰੀ ਪੂਰਨ ਹੋ ਚੁਕਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਉਚੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਣ ਲਈ ਇਕ ਵਡੀ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰੂ ਜੰਗ ਲੜਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਧਾਰਿਆ । ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦਖਣ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ । ਇਸ ਫੌਜ ਦੀ ਕਮਾਨ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਜਾਂ ਨਸ਼ਾਨ ਵਿਸਵਾਸ ਰਾਉ ਸਦਾ ਸ਼ਿਵ ਰਾਉ, ਉਸਦੇ ਭਤੀਜੇ ਸਦਾਸ਼ਿਵ ਰਾਉ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭਾਉ ਜਨਕੂ ਰਾਉ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਮਲਹਾਰ ਰਾਉ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ*

ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਰਾਉ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਤਨੀ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ । ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਤਨੀ ਰਖਣ ਦੀ ਖੁਲ ਹੀ ।

ਬਹਾਦਰ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਦੂਜੇ ਲੜਕੇ ਦੇ ਹਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਮਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮਰਹਟੇ ਸਰਦਾਰ ਉਪ੍ਰੋਕਤ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ।

ਸੂਰਜ ਮਲ ਤੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਕੁਮਕ

੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਜਾਟਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਸੂਰਜ ਮਲ ਵੀ ਇਸ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਹੋਰ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਵੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੁਮਕ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ।

ਦਿਲੀ ਅਤੇ ਕੁੰਜਪੁਰੇ ਦੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ

ਇਸ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੇ ਸਫ਼ਿਯੇ ਹੀ ਦਿਲੀ ਉਤੇ ਜਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾਇਆ ਜਿਥੇ ਬੌੜੀ ਜਿਹੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਇਸ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮਰਹਟਾ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੜਛੇ ਉਠਾ ਦਿਤੇ। ਕਿਲੇਦਾਰ ਯਕੂਬ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਜਾਨ ਬਚਾਕੇ ਨਸ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਚਲਕੇ ਮਰਹਟਾ ਫੌਜ ਨੇ ਕੁੰਜਪੁਰੇ ਦਾ ਜਾ ਘੇਰਾ ਘਤਿਆ ਜੋ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ੬੦ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਉਤੇ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਵੀ ਸਾਰੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਨ ਨਾਮੀ ਉਸ ਪਠਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਿ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਜਮਨਾ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਪਾਰ ਕੈਂਪ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਉਤੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਵੱਡੀ ਰੋਕ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਭਰੀ ਕਾਰਵਾਈ

ਕੁੰਜਪੁਰੇ ਦੀ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਤਲਿਆਮ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਤਕਕੇ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਹੂ ਉਬਾਲੇ ਖਾਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਅਤੇ ਉਹ ਐਨਾ ਤੈਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਖਤਰਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ

*ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਭਾਉ ਨੇ ਲੁਟ ਮਾਰ ਦੇ ਉਹ ਅੰਮ ਕਰਕੇ ਜੋ ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਵਸੇਜ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਖਾਵਾ ਪਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਮਕਬਰੇ ਤੇ ਮਸੀਤਾਂ ਢਾਹ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਮਾਲ ਮਤਾ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਕੀਮਤੀ ਸਜਾਵਟ ਤੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਾਲਦਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲਾਂ ਦਾ ਅਨਾਦਰ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਆਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਛਤ ਵੀ ਲਾਹ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ੧੭ ਲਖ ਦੀ ਚਾਂਦੀ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਲ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਜ਼ੇਵਰਾਤ ਵੀ ਉਸਤੋਂ ਨ ਬਚ ਸਕੇ ਜੋ ਭਾਂਵੇਂ ਪੁਰਾਣੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਪਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਧਨ ਅਜੇ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਬਹੁਤ ਬੌੜੇ ਪੁਰਖੀ ਰਾਜ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਪੁਜਦੇ ਸਨ।

*ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਛ ਆਇਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਉਤੇ ਫੂਕਕੇ ਓਹ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਚੜਾਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਿਆ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨੇ "ਬਿਸਮਲਾਹ ਅਲਾਹ ਹੁ ਅਕਬਰ" ਦਾ ਨਹਾਰ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠਿਲ ਪਿਆ। ਉਸਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮਗਰ ਉਸਦੇ ਉਹ ਬਾਠੀ ਗਾਰਭ ਵੀ ਠਿਲ ਪਿਏ ਜਿਨਾ ਦੀ ਨਫਰੀ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੌਜ ਵੀ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ — ਤਾਰੀਖ ਅਹਿਮਦੀ

ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਬਹਾਦਰ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਠਿਲ ਪਈਆਂ। ਕੁਛ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਕੁਛ ਨੇ ਤਰਕੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਘਟਣਾ ੨੩ ਅਕਤੂਬਰ ਵੀ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਫੌਜ ਦੀ ਭਾਰੀ ਹਾਨੀ ਹੋਈ ਪਰ ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਿਸ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਬੌਜਿਗਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋੜੀ ਨਾਲ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨੇ ਮਰਹਟਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਦੁਰਾਨੀ ਤੇ ਬਦ ਦਿਲੀ ਫੈਲਾ ਦਿਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਖਤ ਜਾਨ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਪਾਣੀਪਤ ਵਲ ਪਸਪਾਈ

ਦੋਜੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਉਹ ਪਾਣੀਪਤ ਵਲ ਪਰਤ ਆਏ ਅਤੇ ਏਥੇ ਆਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿੰਨਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਤੋਪਖਾਨਾ ਸੀ ਉਹ ਉਥੇ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਬੀੜ ਦਿਤਾ।

ਮਰਹਟਾ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਪਾਸ ਜੋ ਫੌਜ ਸੀ ਉਸਦੀ ਨਫਰੀ ੩ ਲਖ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਕਾਇਦਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਫੌਜ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਹ ਘੋੜਸਵਾਰ ਤਨਖਾਹਦਾਰ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੫੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਮਰਹਟਾ ਘੁੜ ਸਵਾਰ, ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਅਤੇ ਸੰਮਲਿਤ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਵੀ ਫੌਜ ਸੀ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ

ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਅਫਗਾਨ ਤੇ ਬੀਰਾਨੀ ੧੩ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ੩੮ ਹਜ਼ਾਰ ਹਿੰਦੀ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਸਦੇ ਪਾਸ ੭੦ ਤੋਪਾਂ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੁਦਾਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੈਰੀ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਤੇ ਰਸਦ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਣ ਲਈ ਬੜੀ ਕਰਤਾਈ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾ ਦੀ ਮੋਰਚੇਬੰਦ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਉਤੇ ਵੀ ਕਰਤਾਈ ਨਿਗਰਾਨੀ ਰਖੀ। ਗੋਵਿੰਦਾ ਰਾਉ ਬੁੰਦੇਲਾ ਨੇ ਹੇਠਲੀ ਜਮਨਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ੧੦ ਜਾਂ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜ ਇਕਠੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਐਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਿਲਾਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਵੀ ਸਭ ਕੜੀ ਟੁਟ ਗਈ ਅਤੇ ਦਸ਼ਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਨ ਪੀਣ ਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਕੇ ਦੀ ਨੋਬਤ ਪਜ ਗਈ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਅਤਾਈ ਖਾਨ ਪੋਪਲਜ਼ਈ ਤੇ ਹਾਜੀ ਕਰੀਮ ਦਾਦ ਖਾਨ ਦੁਰਾਨੀ ਅਚਾਨਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਉ ਦੇ ਕੈਂਪ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਕੈਂਪ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ। ਏਥੇ ਜੋ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਉਸ ਵਿਚ ਗੋਬਿੰਦਾ ਰਾਉ ਵੀ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਰਹਟਾ ਫੌਜ ਲਈ ਜੋ ਰਸਦ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਹਨੇ ਜਮਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਵਿਗਈ ਅਫਗਾਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼ੰਕਰ ਰਾਉ ਮਰਹਟਾ ਕਿਲੇ ਦਾਰ ਦਿਲੀ ਵੀ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੂੰ ਟਿਕਾਨੇ ਲਾਕੇ ਦੁਰਾਨੀ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ

ਲਈ ਸਾਮਾਨ ਰਸਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਰੋਕ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ।

ਹੋਰ ਬੜਪਾਂ

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਕਾਇਮ ਰਖੀ ਤੇ ਉਹ ਮੋਰਚੇ ਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਵਿਚ ਇਕਾ ਦੁਕਾ ਹਮਲੇ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬੜਪਾਂ* ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਮਰਹਟੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਰਹੇ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਆਪੋ ਸਾਹਮਣੇ ਡਟੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਸਬਰ ਟੁਟਣ ਤੇ ਆ ਗਿਆ।

ਜੰਗ ਲੰਮੀ ਹੋ ਗਈ

ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੀਡਰ ਉਤੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹਿੰਦੀ ਇਤਿਹਾਸੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਦੀ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਰ ਔਕੜ ਦਾ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਡਰ (ਹੁਤੂਆ) ਉਹਨਾਂ ਉਤੇ ਐਨਾ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਇਕ ਲਫਜ਼[] ਤੀਕ ਵੀ ਮੂੰਹੋ ਕਢਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ।

*ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਤਮ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਕ ਤੋੜ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਨਜੀਬ ਉਦ ਦੌਲਾ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਲੇ ਲਗ ਪਗ ਛੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਹੇਲੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਫਟੜ ਹੋਈ। ਇਸ ਜਿਤ ਨੇ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਲੈਣ ਦਾ ਖਤਰਾ ਸਹੇੜ ਲਿਆ।

[]ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਾਂਸੀ ਰਾਓ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਦਾ ਸਵਿਸਥਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੈਂਪ ਤੋਂ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੂਰ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਹੀ ਲਾਲ ਤੰਬੂ ਲਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਤੋਂ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਤੇ ਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ੪੦ ਜਾਂ ੫੦ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜੀ ਚੋਕੀਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਪੁਜੀਸ਼ਨ ਦੀ ਪਰਖ ਪੜਤਾਲ ਵੀ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ੪੦ ਜਾਂ ੫੦ ਕੋਹ ਪੈਂਡਾ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਮੁੜਦਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਜਾਂ ਤੇ ਲਾਲ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਫਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਕਰਦਾ ਹਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪ ਹਜ਼ਾਰ ਦੁਰਾਨੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਘੁੜ ਸਵਾਰ ਉਹਦੇ ਕੈਂਪ ਉਪਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਹਥਿਆਰ ਬੰਦ ਹੋਕੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਦਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ—“ਤੁਸੀਂ ਸੌ ਜਾਉ, ਮੈਂ ਖੜਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਹਾਨੀ ਨ ਪੁਚਾ ਸਕੇ।” ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤੋਪਖਾਨਾ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਬੜਪਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪਣੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਉਂ ਤਿੰਨ ਸਖਤ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਰ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਸਾਬਤ ਨ ਹੋਈ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਅੰਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਦੂ ਬਦੂ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਉਤਰ ਦਿਤਾ :—

ਮਰਹਟਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਰਸਦ ਦੀ ਟੋਟ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸ਼ਕੀ ਜਾਣ ਲਗੀ ਤੇ ਉਹ ਬੜੀ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ। ਪਾਣੀਪਤ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ (ਪਹੁੰਚ) ਵਿਚ ਸੀ। ਵੇਧੇ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਖੁਰਾਕ ਜਾਂ ਗਲਾ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਮੁਕਾ ਦੁਕੇ ਸਨ।

ਮਰਹਟਾ ਕੈਂਪ ਦੀ ਬਿਪਤਾ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਮੋਏ ਹੋਏ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਭੁਖ ਨਾਲ ਮਰ ਰਹੇ ਭੰਗਰ ਫਾਕਾ ਮਸਤ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਜਕੜੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀ ਬਿਪਤਾ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਮਸੂਸ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗਾਰਦ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਲਟੇਰੀ ਪਾਰਟੀ ਖੁਰਾਕ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਭੇਜੀ। ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅੰਤ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਰਹਟਾ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਹਥੋਂ ਸਖਤ ਤੰਗ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਉ ਦ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਕੋ ਹਲਾ ਬੋਲਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਇਸ ਅੰਤਮ ਦਸ਼ਾ ਸਮੇਂ ਭਾਉ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥ ਨਾਲ ਕਾਂਸੀ ਰਾਓ ਵਲ ਇਕ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਨੋਟ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਦੇ ਹਥ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਰਾਨੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਨੋਟ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਉਂ ਸਨ :--

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰਪੂਰ ਹੈ

“ਪਿਆਲਾ ਹੁਣ ਲਥੋ ਲਥ ਭਰ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਹੋਰ ਇਕ ਤੁਬਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਾਂ ਸਕਦਾ; ਜੇ ਕੁਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਦ ਹੁਣ ਗੋਲਾ ਕਰ ਲਉ; ਵਰਨਾ ਮੈਨੂੰ ਸਾਫ ਉਤਰ ਦੇ ਦੇਓ। ਇਸ ਦੁਕੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਾਂ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਏਗਾ।”

ਉਹ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ

ਕਾਂਸੀ ਰਾਓ ਨੇ ਇਹ ਰੁਕਾ ਸੁਜਾਹ ਉਦ ਦੌਲਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸਵੇਰੇ ੩ ਬਜੇ (੭ ਜਨਵਰੀ ੧੭੬੧ ਈ) ਨੂੰ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰ ਵੀ ਤੁਰਤ ਪੁਜ ਗਈ ਕਿ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਤੁਰਤ ਸ਼ਹ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵਿਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਸਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਤੁਰਤ ਜਗਾ ਦੇਣ। ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਸ਼ਾਹ ਤੁਰਤ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਏ ਹੀ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਘੋੜੇ ਸਦਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਅਗੇ ਤਿਆਰ ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਸੂਰਜ ਚੜਨ ਦੇ ਬੌੜਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਹੈ। ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਅਜੇ ਡੇਢ ਕੋਸ

ਪਹਿਲੇ ਕਾਲਮ ਦੀ ਬਾਕੀ

“ਇਹ ਜੰਗ ਦੀ ਚਾਲ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਦੂਜੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜੀ ਆਵੇ ਕਰੋ ਪਰ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿਚ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਵੇਖੋਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿਠਦਾ ਹਾਂ। ਯੋਗ ਸਮੇਂ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਤੀਕ ਪੂਰਾ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਹੀ ਅਗੇ ਵਧੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਚਲਨ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤੁਰਤ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਪਸੰਦ ਖਾਨ ਆਦਕ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀਰਾਨੀ ਕਲੀਆਨ (ਹੁੱਤਾ ਗੁੜਗੜੀ) ਜੋ ਉਹ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਚੜਿਆ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਖਵਾਜਾ ਸਰ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਪੂਰੇ ਤੋੜੀ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਦੌੜਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵੈਰੀ ਵਲ ਉਠ ਨਸਾ।

ਪਾਣੀ ਪਤ ਦਾ ਜੰਗ ੧੭੬੧ ਈ :

ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਪਤ ਦੀ ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਟੁਹੇਲੇ ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਨ। ਰੀਜ਼ਰਵ ਫੌਜ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਰਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਵਿਚ ਚੋਣਵੀਂ ਅਫਗਾਨ ਫੌਜ ਸੀ। ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਤੋਪਖਾਨਾ ਫਰੰਟ ਵਿਚ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਛੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੈਦਲ ਫੌਜ ਸੀ। ਤੋਪਖਾਨੇ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਨ* ਗਾਰਡੀ ਨਾਮੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਫੌਜ ਦੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਗੋੜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈ ਫਤਹ ਖਾਂ ਸਮੇਤ ਬੜੀ ਬੇਜਿਗਰੀ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਬਕ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਬਾਜ਼ ਉਪਰ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਖਾਨ ਦਾ ਦਾਈਨਾ ਬਜ਼ੂ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸੰਘਣੀ ਤੋ ਮਹਾਂ ਭਿਆਣਕ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਅਤਾਈ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੋਲੀ ਖਾਕੇ ਭਿਗ ਪਿਆ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਉੱਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਦਬਾਉ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਭਾਉ ਵਿਸਵਾਸ ਰਾਓ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਘੋੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲਾ ਜੋਤੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਯੁਧ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਜੰਗੀ ਨਾਹਰਾ ਸੀ—“ਹਰ ਹਰ ਜੈ ਮਹਾਦੇਵ” ਉਹ ਨਾਹਰਾ ਅਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਚਿਹਨ ਚਕਰ ਤੋਂ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਜਿਤ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਸੁਜਾਹ ਉਦ ਦੋਲਾ, ਜਿਸਦਾ ਭਵੀਜ਼ਨ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ, ਘਟੇ ਦੇ ਬਦਲਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਿਰਿਆ ਸੀ ਕਛ ਨ ਵੇਖ ਸਕਿਆ। ਮਹਾਂ ਮੰਤਰੀ ਜ਼ੋਰਾ ਬਕਤਰ ਪਾਈ ਆਪਣੀਆਂ ਨਸ ਰਹੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਘੋੜਾ ਦੁੜਾਕੇ ਪੁਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਛੱਡ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਮੁਲਾਮਤ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਉਹਨੇ ਆਖਿਆ—“ਸਾਡਾ ਵਤਨ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਮਿਤਰੋ ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਨਸ ਕੇ ਜਾਉਗੇ?” ਸੁਜਾਹ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਡਟਿਆ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਗ ਨ ਵਧਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਮਸ਼ੁਰ ਕਰਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪ ਅਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੀਜ਼ਰਵ ਫੌਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਵੱਡਾ ਹਮਲਾ ਬੜਾ ਹੀ ਭਿਆਣਕ ਸੀ। ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਬਾਜ਼ ਘਿਤ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹਥ ਪੜਬੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਦਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਨਾਲ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦ ਹੌਜਲੇ ਐਨੇ ਢਠ ਗਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਛਵਾ ਲਏ ਤੇ ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਮੁਰਦਿਆਂ ਤੇ ਫਟੜਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਰਣ ਤੱਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਨਸ ਗਏ।

* ਦਖਣ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਲਈ ਬੜੀ ਨਾਮਵਰੀ ਖੱਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਯੂਰਪੀਨ ਢੰਗ ਦੇ ਜੰਗ ਲੜਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਹਾਰ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ

ਜਨਵਰੀ ੧੭੯੧ ਈ:

ਵਿਜਈ ਅਫਗਾਨਾਂ ਨੇ ਨਸਦੇ ਹੋਏ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹ ਤੀਕ ਨ ਲੈਣ ਦਿਤਾ। ਨਸਦੇ ਹੋਏ ਮਜਹਦੇ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਉਂ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ੧੫ ੧੫ ; ੨੦-੨੦ ਮੀਲ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਾਓ ਤੇ ਭਾਉ ਵੀ ਕਤਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਲਗ ਪਗ ਸਾਰੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮਰਹਟਾ ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਤੇ ਮਾਰੇ ਜਾਂ ਫਟੜ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਜਿਹੜੇ ਨੱਸੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਬਚ ਸਕੀਆਂ। ਭਗੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਮਲਹਾਰ ਰਾਓ ਹੁਲਕਰ, ਮਾਧੋ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ, ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮੌਢੀ ਬਣਿਆ ਪਰ ਜੋ ਨਸਦਾ ਹੋਇਆ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਖਾਕੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਲੰਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਵੀ ਨਸਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਲਗੇ ਪੌਣ ਵਿਚਲੇ ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਜਾਣ ਕਾਰ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਏ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨ ਲਖ ਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੨੨ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਵਿਜਈਆਂ ਦੇ ਹਥ ੫੦ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਲੁਟ ਦਾ ਜੋ ਮਾਲ ਲਗਾ ਉਹ ਵਖਰਾ ਸੀ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ

ਇਸ ਮਹਾਨ ਵਡੀ ਜੰਗ ਨੇ, ਜੋ ਕਤਲ ਆਮ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੇਮਿਸਾਲ ਅਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਲਈ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨਸ਼ਟ ਕਾਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਹੌਸਲਾਮੰਦ ਕੌਮ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਗਮੀ ਪਸਰ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਰੰਜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਇਲਾਕੇ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਨਰਬਰਾ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘ ਗਏ ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੜ ਕਦੇ ਬਹਾਲ ਨ ਹੋਈ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵਾਪਸੀ

ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਫਤਹ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਬਦਾਲੀ ਵਿਜਈ ਦੇ ਰਹਿਮ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਤਖਤ ਉੱਤੇ ਆਪ ਬੈਠੇ ਇਸ ਲਈ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਜਿਹੇ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਮਗਰੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਮੁੜ ਆਇਆ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਏਸੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ।

ਸਿਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ

ਪਾਣੀਪਤ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ। ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਕਰੀਮ ਦਾਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਪਸ਼ੂਰ ਫ਼ੈਸਦਾਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀਪਤ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਾਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸਰ ਬਲੰਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸੂਬੇ ਦਾ ਇਨਚਾਰਜ ਅਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨਿਯਤ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ

ਸਮੇਂ ਕੁਲ ਮੁਸਫ਼ਮਾਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਹਾਕਮ ਦਾ ਸਾਹਾ ਧਿਆਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਲ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਦੂਰ ਨਕੋ ਦਾ ਸਾਹਾ ਦੇਸ਼ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਭਾਗੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬਗਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਅਮਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਜਿਥੇ ਕਿ ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਕਹਨੀਆ ਸਿੰਘ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ, ਅਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਇਕੋ ਜਥੇਬੰਦੀ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਲਈ ਬਣਾਈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵਾਹੀ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ

ਸਿੱਖ ਘੋੜ ਚੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਟਿਫ਼ੋਦਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਇਕਦ ਗਿਰਦ ਜਸਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਸਿੱਕੜੇ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਜਾਇਤਾਦ ਨੂੰ ਜੋ ਰਾਨੀ ਪੁਜੀ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਆਸ ਹਿਸਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ, ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ *ਕੜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲਈ ਚੌਖੀ ਰਕਮ ਦਿਤੀ ਜਾਏ।

ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ

ਨਾਇਬ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਬਚਿਆਂ ਦੇ ਲਭੂਆਂ ਲਈ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਇਆ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੇ ਬਣੇ। ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਉੱਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਧਨ ਲਈ ਅਥਵਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਅੰਦਰ ਵੇਲ ਰਹੀ ਬੇ ਆਰਾਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਮੋੜਾ ੧੭੬੧ ਈ:

ਦੁਰਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਉਬੇਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ, ਸਭ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਤੇ ਬੈਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਰਹਿੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਈਸਵੀ ਦੀ ਬਸੰਤ ਰੁਤ ਵਿਚ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

੧੨ ਅਗਸਤ ੧੭੬੧ ਨੂੰ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਵੀਵਾਨੀ (ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ) ਸਦਾ ਲਈ ਕਲਕਤੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਕਲਾਈਵ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ

ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ੨ ਕਰੋੜ ੫੦ ਲਖ ਅਤੇ ਮਾਲੀਆ ੪੦ ਲਖ ਪੈਂਡ ਸੀ।

ਗੁਲਾਮਨਾਦਰ ਰੁਹੇਲੇ ਨੇ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰਕੇ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਲਾਹੁਣਾ ੧੭੬੮ ਈ :

ਅਗਸਤ ੧੭੬੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਰੁਹੇਲਾ ਸਰਦਾਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਨੇ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਕਰ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਅਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ।

ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨਾ

ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਸਿੰਧੀਆਂ ਦੇ ਆ ਪੁਜਣ ਉੱਤੇ ਰੁਹੇਲਾ ਸਰਦਾਰ ਨਸ ਗਿਆ ਪਰ ਗਿਰਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਨ੍ਹੇ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਾਕਤ ਉੱਤੇ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਧ ਆਦ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਕੋਲ ਨਾਮ ਵੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ।

ਉਸਦਾ ਚਲਾਣਾ

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜਾ ੧੮੦੭ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਜਾਇ ਦਿਲੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਖਟਾ ਅਬੁਲ ਨਾਸਰ ਮੁਈਨ ਉਦ ਦੀਨ ਅਖ਼ਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜਾ ਬੈਠਾ ਜੋ ੧੮੨ ਵਰ ਮਰ ਗਿਆ।

ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਨਾ

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਜਿਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਨਾ ਪੜਿਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਇਸ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ, ਇਕ ਹੋਰ ਕੌਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰਖਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਜਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਜਥੇਬੰਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਵਖਰੇ, ਭਾਗ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਹੈ।

سکھوں کے لیے کشمیر ساریہ فاضل آگے
خاصی کتبیں مہمہر شاہ عالم بادشاہ

*ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਚੀਨੀ, ਰਵੇ ਤੇ ਘੀ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਸੀ।
ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਮੀ ਪੀਠ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਤੇ ਲਾਫ਼ੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿੱਕੇ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਸੀ
ਅਰਥਾਤ—ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਬ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਾਨ ਵਾਲਾ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

Find more books like this
at
www.PunjabiLibrary.com

www.PunjabiLibrary.com